

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

John B. Thompson

İdeoloji ve Modern Kültür

Kitle İletişimi Çağında
Eleştirel Toplum Kuramı

İngilizce'den çeviren
İzzet Çetin

Kitabın Özgün Adı

Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication

Polity Press, Cambridge, UK 2000

© Polity Press, 2007

© Dipnot Yayınları, 2013

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

ISBN: 978-605-4412-96-9

Dipnot Yayınları: 180

Sertifika No: 14999

1. Baskı, 2013/Ankara

Editör: İbrahim Yıldız

Çeviri: İdil Çetin

Düzelti: Roza Kamiloğlu-Ümit Özger

Kapak Tasarımı: Duysal Tuncer

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkesen Matbaacılık

İvedik O.S.B 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No:2/40

Yenimahalle/ANKARA ••Tel: (0312) 395 21 10

Dipnot Yayınları

Selânik Cad. No. 82/32 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: dipnotkitavebi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

John B. Thompson

İdeoloji ve Modern Kültür

Kitle İletişimi Çağında Eleştirel Toplum Kuramı

İngilizceden çeviren

İdil Çetin

* dipnot yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	9
İdeoloji Kavramı ve Kuramı	14
Modern Kültürün Medyalaşması	22
Yorumlama Metodolojisi	32
1 İdeoloji Kavramı	41
İdeoloji ve İdeologlar	42
Marx'ın İdeoloji Kavrayışları	47
İdeolojiden Bilgi Sosyolojisine	60
İdeolojiyi Yeniden Düşünmek: Eleştirel Bir Kavrayış	69
Bazı Olası İtirazlara Yanıt	86
2 Modern Toplumlarda İdeoloji	93
İdeoloji ve Modern Çağ	95
İdeoloji ve Toplumsal Yeniden Üretim	106
Kültür Endüstrisi Eleştirisi	119
Kamusal Alanın Dönüşümü	133
3 Kültür Kavramı	147
Kültür ve Uygarlık	149
Kültüre İlişkin Antropolojik Kavrayışlar	152
Kültürü Yeniden Düşünmek: Yapısal Bir Kavrayış	162
Sembolik Biçimlerin Toplumsal Bağlamlaşması	174
Sembolik Biçimlerin Değerlemesi	184
4 Kültürel Aktarım ve Kitle İletişimi	195
Kültürel Aktarımın Veçheleri	197
Yazım, Basım ve Haber Ticaretinin Yükselişi	204

Yayıncılığın Gelişimi	216
Medya Endüstrilerindeki Son Eğilimler	227
Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal Etkisi	240
5 Toplumsal Bir Kitle İletişimi Kuramına Doğru	251
Kitle İletişiminin Bazı Özellikleri	253
Kitle İletişimi ve Toplumsal Etkileşim	261
Kamusal ve Özel Yaşam Arasındaki	
Sınırları Yeniden Kurmak	275
Piyasa ve Devlet Arasında Kitle İletişimi.....	286
Kitle İletişim Çağında İdeolojiyi Yeniden Düşünmek	303
6 Yorumlama Metodolojisi	312
Sosyo-Tarihsel Araştırmanın Bazı Yorumsamacı Koşulları	314
Derin Yorumsamanın Metodolojik Çerçevesi	318
İdeolojinin Yorumlanması	334
Kitle İletişimini Çözümlemek: Üçlü Yaklaşım	347
Kitle Dolayımı Ürünlerin Gündelik Benimsenmesi	359
Yorumlama, Özdeşünüm ve Eleştiri	366
Sonuç: Eleştirel Kuram ve Modern Toplamlar	375
Notlar	375

ÖNSÖZ

Bu kitap, ilk olarak *Studies in the Theory of Ideology* kitabında kabaca açıklanmış düşüncelerin geliştirilmiş halidir. Bir önceki kitap esasen, çağdaş toplum kuramına yapılmış kimi önemli katkıların eleştirel bir değerlendirmesiydi. Bu değerlendirme boyunca ideolojinin doğası ve rolü, dille ilişkisi, güç (iktidar) ve toplumsal bağlam ve ideolojinin belirli durumlarda incelenme ve yorumlanma yollarıyla ilgili bazı yapıcı fikirler öne sürdüm. Bu kitaptaki amacım ise bu düşünceleri geliştirmek ve sistematik kuramsal bir açıklamaya dâhil etmektir. Bu açıklamaya şüphesiz başkalarının —diğer kuramcılar ile ampirik ve tarihsel araştırmayla ilgilenen kimselerin— çalışmaları yön vermiştir. Gelgelelim, mevcut analiz çerçevelerini esnetmek ve daha fazla düşünme ve araştırmayı teşvik etmek için yararlandığım ve minnettar olduğum malzemelerin ötesine geçmeye çalıştım.

Bu kitap pek çok bakımdan *Studies*'de duyurulan projenin bir devamı olsa da, önceki kitaptan bir açıdan önemli ölçüde farklılaşır: bu kitapta sembolik biçimlerin toplumsal dünya içinde ve toplumsal dünya aracılığıyla dolaşımında oldukları toplumsal biçim ve süreçlerle çok daha fazla ilgilenmeye çabaladım. Bu nedenle, modern kültürün tanımlayıcı bir özelliği ve modern toplumların asli bir boyutu olarak gördüğüm kitle iletişiminin doğası ve gelişimine hatırı sayılır sayıda sayfa ayırdım. Kitle iletişiminin ve medya kurumlarının doğasına dair yürüttüğüm analiz, bu kitap kapsamında hakkıyla yer verebileceğimden daha fazla meseleyi gündeme getiriyor. Ama bu meseleleri toplumsal kuram ve kitle iletişimi üzerine sonraki bir kitapta incelemeyi planlıyorum.

Bu kitapta tartışılan fikirler üzerine düşünürken, başkalarının yorum ve eleştirilerinden yararlandım. Kitabın Anthony Giddens ve David Held'i özel-

likle anmalıyım: onlar paha biçilmez nitelikte olan ve olmaya da devam edecek bir diyalogun ortakları oldular. Peter Burke, Lizbeth Goodman, Henrietta Moore ve William Outhwaite bu metnin daha önceki versiyonunu okudular ve birçok yardımcı ve teşvik edici geribildirimde bulundular. Aynı zamanda metin işlemedeki hüneri için Avril Symonds'a, kılı kırk yaran düzeltileri için Gillian Bromley'e ve Blackwell-Polity ve Stanford University Press'te bu kitabın üretimi ve dağıtımına katkıda bulunmuş pek çok kişiye minnettarım. Son olarak, son birkaç yıl boyunca bu kitabın yazılması için alan yaratılmasına yardım etmiş arkadaşlara teşekkür etmeliyim: fedakârlıkları benim için burada sarf edebileceğim birkaç teşekkür kelimesinden çok daha büyük bir anlam taşıyor.

J.B.T., Cambridge, Aralık 1989

GİRİŞ

Bugün sembolik biçimlerin geniş bir alanda dolaşımında olmalarının temel ve giderek artan bir rol oynadığı bir dünyada yaşıyoruz. Sembolik biçimlerin —dilsel ifadelerin, jestlerin, eylemlerin, sanat eserlerinin vs— üretimi ve mübadelesi tüm toplumlarda toplumsal hayatın yaygın bir özelliğidir ve hep de böyle olmuştur. Ne var ki Avrupa'da, modern dönemin başlarında, modern toplumların kapitalizmin gelişiminin sürüklemesiyle ortaya çıkışından sonra sembolik biçimlerin doğası ve dolaşımının kapsamı yeni ve niteliksel olarak farklı bir görünüme kavuştu. Sembolik biçimlerin üretilmesini, yeniden üretilmesini ve o zamana değin eşi benzeri görülmemiş bir boyutta dolaşıma sokulmasını, sermaye birikimine yönelmiş kurumlarla beraber mümkün kılan teknik araçlar geliştirildi. On yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca sayısı giderek artan miktarlarda gazeteler, risaleler ve kitaplar üretildi. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Avrupa'da ve başka yerlerde üretim ve dolaşım araçlarının genişlemesine okuryazarlık seviyesinde önemli artışlar eşlik etti ve böylelikle basılı materyaller nüfusun gittikçe artan bir kesimi tarafından okunabilir hale geldi. Çoğunlukla kitle iletişimi diye anılan bu gelişmeler, elektriksel kodifikasyona ve sembolik biçimlerin aktarımında yaşanan ve bize yirminci yüzyıl sonlarına özgü elektronik telekomünikasyon türlerini kazandırmış olan ilerlemelerle daha da ivme kazandı. Bugün Batı'daki pek çok sanayi toplumunda yetişkinler radyo veya teyp dinlemeye, gazete, kitap ve dergi okumaya ve büyük ölçekli, ulus-aşırı medya endüstrilerinin diğer ürünlerini tüketmeye harcadıkları tüm zamana ek olarak, haftada ortalama 25-30 saat televizyon izlemektedirler. Dahası, bugün dünyada, kitle iletişim kurumları ve mekanizmalarının

değmediği ve dolayısıyla kitle-dolayımılı sembolik biçimlerin dolaşımına açık olmayan çok az sayıda toplum bulunmaktadır.

Kitle iletişiminin modern dünyada artan önemine rağmen, onun doğası ve içermeleri toplumsal ve siyasal kuram literatüründe nispeten az ilgi görmüştür. Bu ilgisizlik bir yere kadar disipliner bir işbölümünden kaynaklanmaktadır: toplum ve siyaset kuramcıları kitle iletişimi çalışmalarının medya ve iletişim araştırmaları uzmanlarına terk edilmesinde herhangi bir beis görmemekle bence yanlış yapmışlardır. Bu ilgisizlik bir yere kadar bugün pek çok kuramcının kafasını kurcalayan sorunların on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıl düşüncesinin bir mirası olmalarının da bir sonucudur. Marx ve Weber'in, Durkheim, Simmel, Mannheim ve diğerlerinin yazıları çağdaş kuramsal tartışmaların gündemini pek çok açıdan belirler. Şüphesiz bu ve diğer düşünürlerin arkalarında bıraktıkları miras zorunlu olarak bir kilometre taşı değildir. Endüstriyel kapitalizmin gelişimine eşlik eden toplumsal dönüşümleri ve siyasal çalkantıları yorumlayan bu düşünürler bir dizi toplumsal olguya dikkat çekmiş ve geç yirminci yüzyıl şartlarıyla pek çok açıdan alâkalı olmayı sürdüren bir dizi kavram ve kuramı inceliklerle işlemişlerdir. Gelgelelim içgörü ve aydınlanmanın olduğu yerde, körlük, aşırı basitleştirme ve gerçeklikten uzak bir iyimserlik de vardır. Bugün toplum ve siyaset kuramcılarının önündeki görevin bir kısmı, bu mirası elekten geçirmek ve hangi yönlerinin muhafaza edilebileceğini ve edilmesi gerektiğini ve modern toplumların değişen karakterini hesaba katabilmek için bunların yeri baştan nasıl inşa edilebileceğini belirlemeye çalışmaktır. Toplumsal ve siyasal olgularla karşı karşıya kaldığımızda işe bir *tabula rasa*yla başlamayız: bu olgulara, geçmişten devralınan kavramlar ve kuramlar ışığında yaklaşır ve etrafımızdaki gelişmeler ışığında bu kavramları ve kuramları gözden geçirmeye ya da yenilemeye, eleştirmeye ya da yeniden inşa etmeye çalışırız.

İlerleyen bölümlerde hareket nokta olarak ideoloji kavramı ve kuramını alacağım. İlk olarak on sekizinci yüzyıl sonlarında Fransa'da ortaya çıkan ideoloji kavramı, o zamandan bu zamana geçen iki yüzyıllık süre içinde pek çok dönüşüme uğramıştır. Çarpıtılmış, yeniden formüle edilmiş ve yeni bir biçime sokulmuştur; toplumsal ve siyasal araştırmacılar tarafından sosyal bilimlerin yeri yeni gelişen söylemlerine eklenmiştir; ve toplumsal ve siyasal hayatın gündelik diline sızmıştır. İdeoloji

kavramı ve kuramını hareket noktası olarak almamın sebebi, ideolojiyle ilgili düşünce geleneğinde değerli ve muhafaza etmeye değer bir şey olduğuna inanmamdır. Bu gelenekte yanıltıcı ve hatalı pek çok şey olsa da, bunun içerisinde geçerliliğini ve aciliyetini bugün de koruyan sorun tartışmalarını ayırtabiliriz. İdeoloji kavramı ve kuramı, çağdaş sosyal bilimler açısından merkezi önemini koruyan ve kesintisiz ve canlı bir kuramsal tartışma sahnesi oluşturan bir analiz alanını tanımlamaktadır.

Gelgelelim, ideoloji üzerine düşünme geleneğinin kimi sınırlamalardan musdarip olduğunu da söylemek gerekir. En önemlisi de, ideoloji sorunu üzerine eğilen yazarlar, modern dünyada kitle iletişiminin doğası ve etkisine yeterince değinmemişlerdir. Bu yazarlardan bazıları kitle iletişiminin önemini elbette kabul ettiler; hatta bu kişiler kitle iletişim araçlarının artan rolüne dikkat çeken ilk toplum ve siyaset kuramcıları arasında yer alıyorlardı. Ancak bu yazarlar bile kitle iletişimin doğası ve etkisine olumsuz bakma eğilimindeydiler. Kitle iletişimin gelişimini, modern toplumlarda toplumsal kontrolün yeni bir mekanizmasının ortaya çıkışı, egemen grupların fikirlerinin çoğaltılıp yayıldığı ve tabi grupların bilinçlerinin manipüle edilip kontrol altına alındığı bir mekanizma olarak görme düşüncesindeydiler. İdeoloji bir tür “toplumsal çimento” olarak anlaşıyor ve kitle iletişimi bu tutkal işlevinin gerçekleşmesi açısından bilhassa etkili bir mekanizma olarak görülüyordu. İdeoloji ve kitle iletişimi arasındaki ilişkiye yönelik bu genel yaklaşımı ayrıntılı bir şekilde eleştireceğim. Bu yaklaşım, ideoloji ve bunun modern toplumlardaki rolü hakkında süregiden tartışmaya son dönemde yapılan katkıların çoğunu ve kitle iletişimin doğası ve etkisi üzerine kimi kuramsal düşünme girişimlerini doğrudan ya da dolaylı olarak biçimlendirmiştir. Ancak yine de bu, bana göre, temel olarak kusurlu bir yaklaşımdır.

Bu kitaptaki öncelikli amaçlarımdan bir tanesi ideoloji ve kitle iletişimi arasındaki ilişkiye dair başka bir açıklama üzerinde durmak, daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, ideoloji kuramını kitle iletişiminin gelişimi ışığında yeniden düşündürmektir. Bu amaç doğrultusunda üç aşamalı argümantatif bir strateji kullanacağım. İlk olarak ideoloji kavramının tarihini tekrar gözden geçirerek, kavramın ana hatlarının ve zaman zaman girdiği sapakların izini süreceğim. Bu türden kısa bir analitik tarihsel arkaplan sunduktan sonra, kavramın bıraktığı mirastan bazı şeyleri muha-

faza ederken, savunulmasını olanaksız gördüğüm varsayımları dışarıda bırakan belirli bir ideoloji fikrini formüle edeceğim. Ardından modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüne dair son yıllarda ileri sürülmüş bazı genel kuramsal açıklamaları mercek altına alacağım. Bu açıklamaların birçok bakımdan, bilhassa kitle iletişimi ve bunun ideoloji kuramı için anlamını ele alma biçimleri açısından yetersiz olduklarını savunacağım.

Bu yetersizliğin üstesinden gelebilmek için analizimizin odak noktasını değiştirmeliyiz: argümantatif stratejimin ikinci safhası budur. Kitle iletişiminin kendine özgü özelliklerini ve gelişiminin özgün seyrini anlamamıza olanak sağlayacak kuramsal bir çerçeve üzerinde durmamız gerektiğini öne süreceğim. Bu çerçevenin kilit noktasını *modern kültürün medyalaşması* (mediation)* olarak adlandırabiliriz. Bu kavramla, sembolik biçimlerin aktarımının gitgide medya endüstrilerinin teknik ve kurumsal aygıtları aracılığıyla gerçekleşir hale geldiği genel bir sürece gönderme yapıyorum. Bugün sembolik biçimlerin üretimi ve alınılmasının gitgide kurumsal şirketlerin karmaşık, ulus-aşırı ağları aracılığıyla gerçekleştiği toplumlarda yaşıyoruz. Bu sürecin incelenmesi birtakım hususların hesaba katılmasını içerir. Kavramsal olarak, sembolik biçimlerin doğasını ve bunların üretildikleri, aktarıldıkları ve alınıldıkları toplumsal bağlamlarla ilişkisini mercek altına almalıyız. Bu inceleme, geleneksel olarak kültür kavramının sınırları içerisine düşen bir alan içerisinde yer alır. Tarihsel olarak, bazı teknik aktarım araçlarının ve bu teknik araçların geçmişte ve bugün konumlandırıldığı kurumsal biçimlerin gelişimini yeniden inşa etmeliyiz. Kuramsal olarak, bu genel medyalaşma sürecinin

* John Thompson'ın *The Media and Modernity* isimindeki, elinizdeki kitaptan daha sonra yazılan, ancak Türkçeye daha önce tercüme edilen (*Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008) kitabında çevirmen "mediation" teriminin Türkçe karşılığı olarak "dolayıcılık, dolayımlaşma" gibi kelimeleri tercih etmiş olsa da bu çeviride "medyalaşma" karşılığını kullanmayı uygun gördüm. "Medyalaşma" (mediation) kavramının yerine "dolayımılama" (mediation) kavramını kullanma Anglo-Sakson literatürde de yaygın bir tercih olsa da "dolayımılama" kavramı, "medyalaşma"nın aktarmaya çalıştığı anlamı tam olarak yakalayamaz. "Medyalaşma," medyanın siyasi aktörler, kurumlar ve süreçler üzerindeki artan etkisine işaret eder. Oysa "dolayımılama" mesajların çeşitli araçlar yardımıyla aktarıldığı, daha nötr bir sürece tekabül eder. Böylelikle "medyalaşma" teriminin içerdiği medyanın özerkliği ve siyasi süreçler üzerindeki etkisi gibi durumları içermez (s.n.).

doğası, bunun modern dünyadaki toplumsal ve politik yaşama etkisi, genel olarak toplum ve siyaset kuramıyla, özel olarak ideoloji kuramıyla ilgili içerimleri hakkında düşünmeliyiz.

Argümantatif stratejimin sonuncu safhası metodoloji düzeyindedir. Burada amacım, önceki bölümlerde geliştirilen kavramsal ve kuramsal argümanlardan metodolojik çıkarsamalarda bulunmak ve bu argümanların, ne kadar soyut görünürlerse görünsünler, pratikte —hem toplumsal araştırma pratiğinde hem de toplumsal araştırma pratiği ve toplumsal dünyayı oluşturan kişilerin gündelik pratikleri arasındaki ilişkiyi anlama biçimlerimizde— bir fark yarattığını göstermektir. Bu metodolojik meselelerin ardına düşerek genel olarak sembolik biçimlere, özel olarak kitle-dolayimli sembolik biçimlere dair bir analizin neleri içerdiğini göstermeye çalışacağım. Aynı zamanda, yeniden formüle ettiğim ideoloji fikrine dayanarak, ideoloji analizinde bu metodolojik çerçevenin nasıl kullanılabileceğini göstermeye çalışıyorum. Metodolojik düzeydeki bu düşünme etkinliğinin ampirik araştırmanın yerini alma ya da bunu yerinden etme gibi bir maksadı yoktur —bu durumla gerçek maksadım arasında dağlar kadar fark var. Bu düşünme çabası daha ziyade, ampirik araştırmayı canlandırmak amacıyla ve başka şeylerden olduğu kadar gündelik yaşamlarının rutin bir parçası olarak sembolik biçimler üreten, bunları alımlayan ve anlayan öznelere dönüşen bir nesne alanını araştırmanın neleri içerdiğini anlamaya birer katkı olarak sunulmuştur.

Bu tartışma stratejisini sonuna kadar götürerek ideoloji, kültür, kitle iletişimi, yorum ve eleştiriye dair bir dizi yapıcı önerme geliştirmiş olacağım. Bu önermelerin, hem toplumsal ve politik kuramdaki hem de genel olarak sosyal bilimlerdeki mevcut tartışmaların merkezinde olan kuramsal ve metodolojik meselelere tutarlı ve makul bir yaklaşım teşkil etmesini umut ediyorum. Giriş bölümünün geri kalanında bu yapıcı önermelere ağırlık vereceğim. Savunduğum yaklaşımı açıklayan ve başkalarının çalışmalarına yönelik eleştirilerimin temelinde yatıp, aynı zamanda onlara olan minnettarlığımın göstergesi olan bazı düşünceleri ve varsayımları açıklığa kavuşturmayı amaçlayacağım.

İdeoloji Kavramı ve Kuramı

İster toplumsal ve politik analizde ister gündelik dilde “ideoloji” terimini her kullandığımızda, uzun ve karmaşık bir tarihi olan bir kavrama yaslanmış oluruz. Bu kavramın bugün bu kadar muğlak olmasının, pek çok farklı kullanımının ve anlam farklılıklarının olmasının bir nedeni, kavramın iki yüz yıl önce Avrupa dillerine girmesinden bu yana uzun ve dolambaçlı bir yoldan geçmiş olmasıdır: kavramın bugün sergilediği anlam bolluğu, bu tarihsel yolculuğun bir sonucudur. Ancak ideoloji kavramının daha da muğlaklaşmasına neden olan bir etmen daha vardır. Bugün “ideoloji” terimini kullandığımızda ya da başkaları bu terimi kullandığında, bunun betimleme amaçlı mı yoksa normatif olarak mı kullanıldığından, sadece bir durumu (örneğin, bir siyasi düşünceler sistemini) tarif etmek için mi yoksa aynı zamanda ya da öncelikli olarak durumu değerlendirmek için mi kullanıldığından emin olamayabiliriz. Bu muğlaklık terimin gündelik kullanımında açıkça görülebilir. Günümüzde birer “ideolog” olduğunu gururla ilan edecek kişi sayısı çok az olsa da, çoğu insan kendisinin muhafazakâr ya da sosyalist, liberal ya da demokrat, feminist ya da ekolojist olduğunu söylemekten imtina etmez. İdeoloji *ötekini*, kendinden başka birinin düşüncesidir. Bir görüşü “ideolojik” olarak betimlemek, görünen o ki, onu zaten üstü kapalı bir şekilde eleştirmektir; çünkü ideoloji kavramı olumsuz, eleştirel bir anlam taşıyormuş gibidir.

Son yirmi yılın toplum ve siyaset kuramı literatüründe, ideoloji kavramının ardında bıraktığı bu muğlak mirasa yönelik iki yaygın tepki oldu. Tepkilerden biri kavramı evcilleştirmeye çalışmaktı. Bu durum genellikle kavramı olumsuz anlamından sıyrıp sosyal bilimlerin kullandığı betimleyici kavramlar külliyatına dâhil etmeye yönelik doğrudan ya da dolaylı bir girişimi içeriyordu. Bu, *nötr ideoloji düşüncesi* denilebilecek bir duruma meydan verdi. Bu düşünceye göre ideolojilere, toplumsal eylem ya da siyasi pratiğe mahsus “düşünce sistemleri”, “inanç sistemleri” veya “sembolik sistemler” gözüyle bakılabilirdi. İdeolojinin hayat verdiği eylem veya proje türleri arasında bu düşünceye dayanarak herhangi bir ayırım yapma girişiminde bulunulamazdı; ideoloji her siyasi programda mevcuttu ve örgütlü her siyasi hareketin bir özelliği idi. Bu ideoloji düşüncesini kuşanan araştırmacı, toplumsal ve politik eyleme hayat veren başlıca düşünce ya da inanç sistemlerini betimlemeye ve tarif etmeye ça-

lışabilirdi. İdeolojileri “izm”ler olarak düşünme eğilimi bu yaklaşıma örnek teşkil eder —konservatizm, komünizm, Reaganizm, Thatcherizm, Stalinizm, Marksizm. Analistin iddiasına göre, bu ve diğer düşünce ya da inanç sistemleri, yani bu “ideolojiler” sınıflandırılabilir ve çözümlenebilir, bileşenlerine ayrıştırılabilir ve izleri kökenlerine kadar sürülebilir; ve bunların hepsi, düşünce veya inanç sistemlerine dair hiçbir pejoratif yargıda ya da buna yönelik bir imada bulunmadan yapılabilir.

İdeoloji kavramının ardında bıraktığı muğlak mirasa verilen ikinci tepki, kavramdan bütünüyle vazgeçmektir. Kavram, bugün toplumsal ve politik analiz uğruna enkazdan çıkarılamayacak kadar muğlak, anlaşmazlığa ve tartışmaya açıktır ve kendisini istismara açık bir terim olarak ileri geri kullanan bir tarih tarafından kötürüm bırakılmıştır. Son yıllarda bu tepki, kısmen ideoloji kavramının yakından bağlantılı olduğu Marksizmin düşünsel olarak çöküşü sonucu, en özgün ve zeki düşünürler arasında kendine taraftar buldu. Gelgelelim, bu cevap bana göre uzağı görmemekle maluldür. Bu tepki, elimizdeki muğlak mirası elekten geçirmek ve muhafaza etmeye değer bir şeyin kalıp kalmadığına karar vermeye çalışmak yerine, aramaktan vazgeçmeyi, ya da daha yaygın olarak, aramaya başlamayı reddetmeyi tercih eder. İdeoloji kavramıyla ilişkilendirilen düşünce geleneğinin bugün bile ilgi göstermemiz gereken bir dizi soruna, bu sorunları yanıltıcı ve müdafaası imkânsız varsayımlarla karartmış da olsa dikkat çekip çekmediğini sormak yerine bu tepki bu soruyu sormaktan vazgeçmeyi seçer ya da, daha yaygın olarak, bu sorunun cevabını bulmaya çalışmak için gereken düşünsel çabadan kaçınarak kendisi bir cevap öngörür.

Burada geliştirdiğim pozisyon, ideoloji kavramının muğlak mirasına verilen bu iki yaygın tepkiden farklıdır. İkinci tepkiden farklı olarak, ideoloji kavramının, toplumsal ve politik analizin düşünsel söz dağarcığında kullanışlı ve önemli bir fikir olmaya devam ettiğini savunuyorum. İlk tepkiden farklı olarak da, kavramın olumsuz, eleştirel anlamından kolaylıkla sıyrılamayacağını öne sürüyorum; daha doğrusu, kavramı olumsuz anlamından sıyırmaya çabasının, kavramın aldığı biçimlerin bazılarıyla dikkatimizi çekmeye çalıştığı bir dizi sorunu göz ardı ettiğini iddia ediyorum. Kavramın olumsuz anlamını ortadan kaldırmak yerine bu olumsuz anlamı kavramın atıfta bulunduğu bir sorunlar dizini, elde tutulabilecek

ya da yaratıcı bir şekilde geliştirilebilecek bir yön olarak ele aldığım için, bu reformülasyona *eleştirel ideoloji fikri* olarak bakılabilir. Bu reformülasyon, kavramın kendi geçmişinin büyük bir kısmında taşıdığı olumsuz yananlamı korurken, ideoloji analizini eleştiri meselesine bağlı kılar.

İdeoloji kavramını yeniden formüle ederken, bu kavramı anlam ve güç arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgili bir dizi sorun bağlamında incelemeye çalışacağım. İdeoloji kavramının, belirli durumlarda anlamın sistematik olarak asimetrik güç ilişkileri —bunlara “tahakküm ilişkileri” adını veriyorum— kurmaya ve muhafaza etmeye hizmet etme biçimlerine atıfta bulunmak için kullanılabileceğini öne süreceğim. İdeoloji, genel olarak bakıldığında, *gücün (iktidarın) hizmetinde olmak* demeye gelir. Dolayısıyla ideolojinin incelenmesi anlamın, gündelik dilsel sözcelerden karmaşık imge ve metinlere kadar farklı sembolik biçimler tarafından inşa edilme ve iletilme biçimlerini soruşturmamızı gerektirir; sembolik biçimlerin kullanıldığı ve konumlandırıldığı toplumsal bağlamları araştırmamızı gerektirir; ve sembolik biçimlerin tedavüle soktuğu anlamın, belirli bağlamlarda, tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet edip etmediğini, şayet ediyorsa bunu nasıl yaptığını sormamızı gerektirir. İdeoloji incelemesinin ayırt edici özelliği bu ikinci soruda yatar: sembolik biçimlerin inşa ettiği ve ilettiği anlamın, sistematik olarak asimetrik güç ilişkilerini muhafaza etmeye hizmet edip etmediğini sormamızı gerektirir. Bizden, sembolik biçimleri *belirli bir ışıktta* incelememizi ister: kullanımları ya da konumlanışlarının belirli durumlarda yaratmaya, beslemeye, desteklemeye ve yeniden üretmeye hizmet edebileceği yapılandırılmış toplumsal ilişkiler ışığında.

İdeoloji kavramını bu şekilde yeniden formüle edersek, ideoloji analizini, daha kapsamlı ve daha önemli bir kavramsal ve metodolojik meseleler alanına taşımış oluruz. İdeoloji analizi eylem ve etkileşimin nitelikleri, güç ve tahakküm ilişkileri, toplumsal yapının doğası, toplumsal yeniden üretim ve toplumsal değişim, sembolik biçimlerin özellikleri ve toplumsal yaşamdaki rollerine yönelik daha genel bir ilginin ayrılmaz bir parçası olarak görülebilir. Söz konusu bu genel ilgi, bu kitap boyunca geliştirdiğim argüman ve önermelere hayat verir. Bazı daha geniş meseleler, sembolik biçimlerin kimi özelliklerini incelediğim ve türlü biçimlerde yapılandırılmış toplumsal bağlamlarla ilişkilerini araştırdığım üçüncü bö-

lümde ele alınıyor. Genel metodolojik nitelikteki diğer konularsa nesne alanı incelemesinin —ki bu söz konusu nesne alanı aynı zamanda kişilerin hem kendileri için hem de bunları yorumlamaya çalışan araştırmacı için anlamlı olan sembolik biçimleri ürettikleri, alımladıkları ve anladıkları bir özne alanıdır —neleri içerdiğini ele aldığım altıncı bölümde tartışılıyor. İdeoloji kavramını anlam ve güç arasındaki karşılıklı ilişkilere göre yeniden formüle etmekle, bu daha genel meselelerin izini sürmeye davet edilir ve buna mecbur bırakılırsınız. Bu kitapta bu daha genel meselelere tüm ayrıntılarıyla ve hak ettikleri bir titizlikle eğildiğimi iddia edemem. Olsa olsa, tutarlı ve makul bir şekilde izlenebilecek bir yörünge belirlemiş olabilirim.

İdeoloji kavramına dair önerilen bu reformülasyon, son zamanlardaki kuramsal literatürün büyük bölümünün etkisinin azalmasına neden olmuş birtakım eğilimlerden sakınma olanağı sağlar. Her şeyden önce ideolojiyi toplum üyelerini birbirlerine bağlayarak ve onlara ortaklaşa paylaştıkları değerler ve normlar sunarak toplumlara istikrar kazandırmayı başaran bir tür “toplumsal çimento” olarak görmeye ilişkin (daha önce sözünü ettiğim) eğilimden sakınmamıza olanak sağlar. Bu kabul çağdaş literatürde bir hayli yaygındır, ancak şüpheli ve müdafaası muhtemelen mümkün olmayan kabullere dayanır. Elimizde belirli değer ya da inançların, modern sanayi toplumlarının bütün üyeleri (ya da hatta çoğu) tarafından paylaşıldığını öne sürmeye yetecek kanıt yoktur. Dahası, karmaşık sanayi toplumlarının istikrarının belirli değerler ve normlara dair bir oydaşmaya gereksinim duyduğu ve bu oydaşmaya dayandığını varsaymak hiç de akla yatkın değildir. Toplumlarımız “istikrarlı” toplumsal düzenler olduğu ölçüde, bu istikrar rahatlıkla değer ve inançlar çeşitliliğinin, bireyler ve gruplar arasındaki bölünmelerin çoğalmasının, muhalif tavırların siyasi bir eyleme dönüşebileceği noktadaki oydaşma eksikliğinin de neticesi olabilir. Bu noktayı vurgularken, değerlerin ve normların toplumsal analizini yapmak için bir sebep olmadığını öne sürmek niyetinde değilim. Gelgelelim, ideoloji kavramını ortaklaşa paylaşılan değerler arayışından ayırıştırarak, tahakküm ilişkilerinin sürdürülmesi için anlamın seferber edildiği karmaşık biçimlerin incelenmesine yönlendirmek istiyorum.

Önerilen bu reformülasyon ayrı zamanda ideolojiyi belirli sembolik biçimlerin ya da sembolik sistemlerin (muhafazakârlık, komünizm, vs.) bir niteliği ya da vasfı olarak düşünmeye ilişkin olarak literatürde sıklıkla karşımıza çıkan eğiliminden sakınmamıza olanak sağlar. Burada geli tirdiğim yaklaşıma göre, sembolik biçimler ya da sembolik sistemler kendinde ideolojik değildirler: ideolojik olup olmadıkları ve ideolojik olmalarının boyutu belirli toplumsal bağamlarda kullanılma ve anlaşılma biçimlerine bağlıdır. İdeolojiyi incelerken, bir düşünce veya inanç sistemini sınıflandırmak ya da incelemekle veyahut da kendinde ve kendi için bir sembolik bi ım ya da sistemi c z mlemekle uğra mıyoruz. Bunun yerine *sembolik biçimlerin toplumsal kullanımları* olarak adlandırılabilcek bir şey üzerine eğiliyoruz. Sembolik biçimlerin, üretildikleri, aktarıldıkları ve alınıldıkları toplumsal bağamlardaki tahakküm ilişkilerini kurma ve muhafaza etmeye hizmet edip etmedikleri, bunu ne boyutta ve (böyle bir şey varsa) nasıl yaptıklarıyla ilgileniyoruz. Bu yaklaşım bizi, bir sembolik bi ım veya sistemi belirli bir bağlamda ideolojik, diğerindeyse radikal, yıkıcı, muhalif olarak görmeye götürebilir; örneğin insan haklarına dair bir söylemi bir bağlamda statükoyu destekler, diğerindeyse tahrip eder nitelikte görmemize yol açabilir. Sembolik biçimleri ideolojik olarak c z mlemek, bu biçimleri kullanıldıkları ve kök saldıkları belirli sosyotarihsel bağamlarla bağlantılı olarak analiz etmemizi gerektirir.

Bundan başka, kavrama dair önerilen bu reformülasyon ideolojiyi yalnızca ya da öncelikli olarak modern devlette kurumsalla an g c biçimlerine istinaden düşünme eğilimine meydan vermememize olanak sağlar. Modern devletin kurumları ve modern toplumlarda çoğunlukla siyaset olarak bahsedilen alanda yer alan diğer sayısız örgütler (siyasi partiler, baskı grupları, vs.), son derece önemli g c ve tahakküm alanlarıdır; ne var ki çoğu zaman çoğu insan için bunlar g c ve tahakkümün tek alanı ya da hatta zorunlu olarak en önemli alanı değillerdir. Çoğu insan için, kendilerini en doğrudan etkileyen g c ve tahakküm ilişkileri, gündelik yaşamlarını sürdürdükleri toplumsal bağamlara özgü olanlardır: evleri, işyerleri, derslikleri, akran grupları. Bunlar, bireylerin eyleyerek ve etkileşimde bulunarak, konuşarak ve dinleyerek, hedeflerinin peşinden giderek ve başkalarının hedeflerini takip ederek zamanlarının çoğunu geçirdikleri bağamlardır. Bu bağamlar karmaşık biçimlerde  rg tlen-

miştir. Bazıları, bir bağlamdan diğerine tekerrür eden ve erkekler ile kadınlar, siyahlar ile beyazlar, servet ve mülk sahibi olanlar ile olmayanlar arasındaki ilişkilere dair daha genel güç ve kaynak eşitsizlikleri ve asimetritleri içerir. İdeolojiyi incelerken, dar anlamda siyaset alanını oluşturan belirli kurumlar dizisiyle olduğu kadar gündelik yaşam bağlamlarıyla da ilgileniriz. Şüphesiz bu, dar anlamda siyaset alanının konu dışı olduğu ve daha geniş yapısal özellikler ve kısıtları göz ardı ederek sadece gündelik yaşamın önemsiz ayrıntılarına odaklanmamız gerektiği anlamına gelmez. Bu yalnızca, sembolik biçimlerin kullanıldığı ve konumlandığı biçimleri ve bunların, çoğumuzun zamanının büyük bir bölümünü geçirdiği yapılandırılmış toplumsal bağlamlardaki güç ilişkileriyle keşme biçimlerini yok saymamamız gerektiği anlamına gelir.

Şayet ideoloji kavramını anlam ve gücün karşılıklı etkileşimi açısından yeniden formüle edersek, ideolojiyi katıksız bir *yanılsama*, “hakiki” olanın tersyüz edilmiş ya da çarpıtılmış bir görüntüsü olarak düşünmeye yönelik kuramsal literatürde olduğu kadar gündelik kullanımda da yaygın eğilimden sakınabiliriz. Bu görüş, Marx ve Engels’in ideolojinin işleyişini, dünyayı başaşağı çevrilmiş bir görüntü aracılığıyla temsil eden bir *camera obscuranın* işleyişine benzettği meşhur ve çokça alıntılanan pasajından ilham alır. Ancak —basitliği dolayısıyla cezbedici, kuramsal özgüveni dolayısıyla endişe verici— bu görüşün bizi yanlış yönlendirmesi muhtemeldir. Bu görüş ideolojiyi, görüntülerden veya fikirlerden önce ve bağımsız olarak varolan bir toplumsal gerçekliği yetersiz bir şekilde yansıtan görüntüler ya da fikirler alanı olarak düşünmemize yol açar. Ancak toplumsal dünya, bu görüşün öne sürdüğü kadar basit değildir. Her birimiz toplumsal ilişkiler dizileri içinde yer alırız ve durmaksızın bunlar hakkında yorum yapmakla, bunları kendimize ve başkalarına ifade etmekle, eylemler, semboller ve kelimeler aracılığıyla sahnelemekle, yeniden yaratmakla ve dönüştürmekle meşgul oluruz. Kendimizi ifade etmemize ve başkalarını anlamamıza aracılık eden sembolik biçimler, hakiki olanın karşıtı uhrevi bir başka dünya teşkil etmez; bunlar daha ziyade, toplumlarımızda “hakiki” olanı bir ölçüde teşkil eder. İdeolojinin incelenmesinin odağını yeniden kurulu sembolik biçimler zeminine, sembolik biçimlerin güç ilişkileri kurma ve muhafaza etmek için kullanımla biçimlerine taşıyarak, toplumsal yaşamın diğer yönleri kadar hakiki olan

bir yönünü de inceleriz. Çünkü toplumsal yaşam bir yere kadar, mücadelelenin, fiziksel güç kullanımı aracılığıyla olduğu kadar kelimeler ve semboller aracılığıyla da gerçekleştiğı bir tartışma alanıdır. Burada önerdiğim ve geliştirdiğim anlamda ideoloji, bu mücadelenin ayrılmaz bir parçasıdır; sembolik biçimlerin süregiden mübadelesini içeren eylemler ve etkileşimler aracılığıyla muhafaza edilen ve yeniden üretilen, karşı çıkan ve dönüştürülen bir toplumsal yaşamın yaratıcı ve kurucu bir özelliğidir.

Şimdiye kadar ideoloji kavramını ve kavramın ardında bıraktığı muğlak mirasa verilebilecek farklı tepkilerin faydaları ve sakıncalarını tartıştım. Gelgelelim, bu kavramı bugün kullanan yazarların çoğu öncelikli olarak toplumsal yeniden üretim ve toplumsal değişim sorunlarıyla ilgilenmektedirler. İdeoloji kavramı onların yazılarında daha geniş bir kuramsal çerçeve ya da argüman içerisinde belirli bir rol oynar. Bu yazarlar ideoloji kavramını üstünkörü ve kesin olmaktan uzak bir şekilde kullanıyor ve bu belirsizlikten ötürü haklı olarak eleştiriliyor olabilirler; ama kavramı nasıl kullandıklarını anlamak ve kavramak istiyorsak, bu kavramın rol aldığı daha geniş kuramsal çerçeveyi yeniden inşa etmemiz ve incelememiz gerekir. Bu işe kitabın ikinci bölümünde girişeceğim. Buradaysa kavramın tarihsel olarak izlediğı yol ve günümüzdeki reformülasyonuna yönelik olasılıklar değil, daha ziyade çeşitli çağdaş yazarların ileri sürdüğü ve ideoloji kavramının merkezi bir rol oynadığı kuramsal çerçeveler veya argümanlar yelpazesiyle ilgileniyorum. Örnek vermek gerekirse Aron, Bell ve Gouldner'ın, Althusser ve Poulantzas'ın, Horkheimer, Adorno ve Habermas'ın çalışmalarını ele alacağım. Tartışmayı daha genel bir kuramsal seviyeye taşıyarak, çağdaş toplumsal ve siyasal kuramcılarının ideoloji kavramını kullanma biçimlerini —bu kavram aracılığıyla neye dikkat çekmeye ve bu kavramı neyi açıklamak için kullanmaya çalıştıklarını— daha açık bir şekilde anlayabiliriz. Aynı zamanda bu kuramcılarının neleri ihmal ettiğini ya da yeterince hesaba katmadığını da anlayabiliriz.

Bu bağlamda geliştireceğim kilit argüman, ideoloji kavramını kullanan çağdaş kuramcılarının, kitle iletişiminin doğası ve gelişimiyle ve de bunun modern toplumlarda bir ideoloji aygıtı olarak oynadığı rolle yeterince ilgilenmedikleri yolundadır. Bazı örneklerde bunun nedeni, ideoloji kavramının, modern sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla ilişkilendiren

kültürel dönüşümlere dair “büyük” kuramsal anlatının parçası olmasıdır. Bu büyük anlatıya göre modern sanayi toplumlarının gelişimine, kültür alanında inanç ve pratiklerin giderek sekülerleşmesi ve toplumsal yaşamın artan rasyonelleşmesi eşlik etmiştir. Din ve büyü, durmak bilmeyen kapitalist sanayileşmenin kısıkcı altındaki bireyler üzerinde kurduğu hâkimiyetini yitirmesiyle, yeni bir inanç sistemi türünün ortaya çıkması için her şey hazırdı: insanları, uhrevi değerler ya da varlıklara atıfta bulunmadan seferber edebilen seküler inanç sistemlerinin ortaya çıkması için. Bazı çağdaş kuramcıların “ideolojiler” diye tarif ettiği şey işte bu seküler inanç sistemleridir. Onlara göre, endüstriyel kapitalizmin gelişimi, Fransız Devrimi’yle başlayan ve erken yirminci yüzyılın radikal devrimci hareketleriyle doruğa ulaşan bir “ideolojiler çağı”na sebebiyet vermişti. Kültürel dönüşümün büyük anlatısı bu nedenle (yukarıda açıklandığı anlamda nötr bir düşünce olarak) ideoloji kavramına belirli bir rol tahsis eder. İdeoloji kavramı —bu kuramsal anlatının iddia ettiği üzere— din ve büyüünün gerilemesiyle ortaya çıkan kültürel boşluğu dolduran ve hızlı ve eşi benzeri görülmemiş bir toplumsal değişim sürecinden geçen bir dünyada insanlara yeni bilinç biçimleri, yeni anlam çerçeveleri sunan inanç sistemlerini tarif etmek için kullanılır.

Kültürel dönüşümün büyük anlatısı, toplumsal ve siyasal kuram söylemine derinlemesine gömülüdür. Pek çok yazarın, içerisinde modern toplumların gelişimini gördükleri ve inceledikleri genel, çoğunlukla da örtük bir kuramsal inşa hizmeti görmüştür. Bu anlatının, ortaçağ ve erken dönem modern Avrupa’dan modern toplumların doğuşunun koşullarını anlamak için önemli olan bazı bilgiler içerdiğini düşünüyorum. Gelgelelim, bu anlatı aynı zamanda bazı temel açılardan yanıltıcıdır da. Bunlardan bir tanesi şudur: büyük anlatının kuramcıları, modern toplumların gelişimiyle ilişkilendirilen başlıca kültürel dönüşümü yanlış teşhis etmişlerdir. Kafaları sekülerleşme ve rasyonelleşme süreciyle meşgul olan bu kuramcılar, gözlerinin önünde gerçekleşmekte olan çok daha önemli bir süreci ihmal etme eğilimdeydiler: kitle iletişim kurumlarının hızla artışı ve onların metalaşmış sembolik biçimlerini sürekli genişleyen bir alıcılar kümesine erişilebilir kılan aktarım ağlarının büyümesi sürecini. Modern kültürün medyalaşması diye tarif ettiğim işte bu süreçtir. Bu süreç, bana göre, modern toplumların ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen kilit

dönüşümlerden biridir. Bu süreci anlamak, kurumsalla  m   iletifim a  la-rının giderek daha fazla yayıldığı ve içerisinde yer alan kişilerin dene-yimlerinin teknik sembolik üretim ve aktarım sistemleriyle daha fazla do-layımlanır hale geldiği bugünün dünyasını anlamak açısından elzemdir. Bu süreci anlamak aynı zamanda, yeniden formüle edilmiş bir ideoloji kavramının rol oynayabileceği alternatif bir kuramsal  er eve sağlayacaktır.

Modern Kültürün Medyala ması

Modern kültürün medyala ması diye tarif ettiğim süreci anlayabilmek için i e kültür kavramıyla ba lıyorum. “Kültür”den, kitle iletifiminin ge-li mesiyle dönüşüm ge irmif ve geçirmeye devam eden toplumsal haya-tın o alanından bahsederken neye atıfta bulunuyoruz? Ve kitle iletifimi-nin gelişimini kültür alanındaki bir gelişme, bir kültürel dönüşüm olarak nasıl anlayabiliriz? Kültür kavramının, muhtemelen ideoloji kavramı ka-dar farklı biçimler üretmiş ve bir o kadar belirsizliğe neden olmuş, ken-dine özgü, uzun ve karmaşık bir tarihi vardır. Bununla birlikte kültür kavramının önemli ve değerli bir kavram olmayı s rd rd   ne ve doğru bir şekilde yeniden formüle edildiğinde temel bir toplumsal inceleme alanının sınırlarını  izdi ine inanıyorum.    nc  bölümde, kültür kav-ramına netlik kazandırmaya ve yeniden formüle etmeye  alı aca ım. Ge-ertz benzeri antropologların çalışmalarının peşinden giderek, kültür kav-ramının, genel anlamda toplumsal yaşamın sembolik karakterine, top-lumsal etkileşimde mübadele edilen sembolik biçimlerin içine gömülü anlam örüntülerine atıfta bulunmak için uygun bir şekilde kullanılabile-ce ini savunaca ım. Ancak toplumsal yaşamın sembolik karakterine ya-pılan bu vurgu, sembolik biçimlerin güç ilişkileri, çatışma biçimleri, kay-nakların paylaşımı açısından eşitsizlikler ve benzeri durumları içeren ya-pılandırılmı  toplumsal ba amların içine gömülü olduğu gerçeğine —ki bu Geertz’in yazılarında her zaman belirgin değildir— yapılan vurguyla tamamlanmalıdır. Bu  ifte vurgu, “yapısal kültür fikri” olarak adlandı-rı ım şeyin sınırlarını çizer. Buna göre kültürel görüngüler *yapılandırılmış ba amlardaki sembolik biçimler* olarak görülebilir; ve kültürel analize sem-bolik biçimlerin anlamlı bileşiminin ve toplumsal ba amla masının (con-textualization) incelenmesi olarak bakılabilir.

Sembolik biçimleri bağlamlaşmış görüngüler olarak görmek, bunları belirli sosyo-tarihsel bağlamlar içerisinde konumlanmış ve çeşitli kaynak ve kapasitelerle donatılmış kişiler tarafından üretilmiş ve alınılanmış olarak görmektir. Sembolik biçimler, üretilmelerinin toplumsal koşullarının izlerini taşıyor olabilir —örneğin, bir sözcenin belirli bir toplumsal sınıftan ya da yörenin aksarı, deyişi ve üslubu tarafından işaretlenmesinde olduğu gibi. Sembolik biçimlerin toplumsal bağlamlaşmaları aynı zamanda bu biçimlerin karmaşık değerlendirme, değerlendirmeye ve çatışma süreçlerinin nesneleri haline gelebileceğini ima eder. Burada *değerleme süreçleri* adını verdiğim şeye yoğunlaşacağım —yani, sembolik biçimlere bunlar tarafından ve bunlar aracılığıyla belirli bir “değer” atfedildiği süreçlere. İki tür değer bu açıdan bilhassa önemlidir. Bunların ilki “sembolik değer” olarak adlandırılabilir: bu, sembolik biçimlerin, bunları üreten ve alınılan kişilerin biçtikleri değere istinaden, bu kişilerin bu biçimleri övmeleri ya da itham etmeleri, el üstünde tutmaları ya da küçümsemeleri bağlamında sahip oldukları değerdir. İkinci tür bir değer, sembolik biçimlerin piyasada mübadele için sunulmasından ötürü edindikleri değer olarak açıklayabileceğimiz “ekonomik değer”dir. Her sembolik biçim bu anlamda bir ekonomik değere sahip değildir, ancak sembolik biçimlerin ekonomik değerlemesi, tarihsel olarak gelişmiş ve modern toplumlarda giderek daha mühim bir rol üstlenmiş önemli bir süreçtir. Sembolik biçimler ekonomik değerlemeye tabi tutulduklarında, birer meta ya da daha genel bir ifadeyle, piyasada satın alınabilen, satılabilen ya da başka türlü şekillerde mübadele edilebilen birer “sembolik mallar” haline gelirler. Sanat eserleri açısından, bu eserlerin olağanüstü fiyatlarla el değiştirdiği galerilerin ve müzayede evlerinin kurulmasıyla doruk noktasına ulaşan bir pazarın gelişmesi ekonomik değerlendirme sürecine canlı bir örnektir.

Sembolik biçimleri belirli bağlamlar içerisinde yer alan bireyler tarafından hem üretilen hem de alınılan anlamlı görüngüler olarak nitelendirmekle, sembolik biçimlerin genellikle, her ne şekilde olursa olsun, üreticiden alıcıya aktarıldığını da anlatmış oluruz. Bunu, *sembolik biçimlerin kültürel aktarımı* olarak tarif edeceğim ve bu sürecin üç farklı yönünü ele alacağım. Her şeyden önce kültürel aktarım, sembolik biçimin üretilmesi ve aktarılmasına aracılık eden teknik bir aygıtın ya da maddi bir

zeminin kullanılmasını içerir. Teknik aygıt anlamlı içeriğin belirli ölçüde sabitletmesine olduğu kadar, sembolik biçimlerin belirli ölçüde yeniden üretimine de olanak sa lar. Sabitleme ve yeniden üretim düzeyi, aygıtın doğasına tabidir —ta  üzerine kazınmış bir mesajın sabitleme düzeyi k  t üzerine yazılmış ya da basılmış bir mesaja kıyasla çok daha yüksek olsa da onun yeniden üretim düzeyi çok daha düşük olacaktır. Kültürel aktarımın ikinci y n , teknik aygıtın konumlandırıldığı kurumsal te hi-zatla ilgilidir. Teknik aracın konumlandırılması genellikle sembolik bi-çimlerin  retilimiyle ilgili sistemleri ve seçmeli yayılım kanallarını içeren daha geniş bir kurumsal bağlamın bir parçasıdır.    nc  y n ise Harold Innis ve Anthony Giddens gibi yazarların izinden giderek, kültürel ak-tarımın kapsad  ı “zaman-mekân uzaklaşması” olarak adlandırılabilir durumla ilgilidir. Sembolik bir biçimin aktarımı, bir yere kadar bu bi i-min  zg r üretim bağlamından kopmasını ister istemez içerir: söz konu-su biçim bu bağlamdan hem mekânsal hem de zamansal olarak uzakla -tırılmı  ve farklı zamanlar ve mek nlerde yer alan yeni ba amlara yer-le tirilmi tir. Böylelikle sembolik biçimler, zaman ve mekânda “geni le-tilmi  erişilebilirlik” olarak adlandırdı ım bir vasıf edinirler. Bu biçimler, özgün üretim ba amlarından hem zamansal hem de mekânsal olarak uzakdaki ba amlarda konumlanmış olabilen, geni letilmi  çok sayıda po-tansiyel alıcıya erişilir kılınmıştır.

Kültür kavramı ve bununla bağlantılı meseleler üzerine kuramsal ola-rak kafa yormak, kitle iletişiminin ortaya  ıkı ı ve gelişmesi hakkında düşünmeye ba layabilece imiz bir  er eve sunar. Kitle iletişiminin ortaya çıkışını, ana hatlarıyla, kültürel aktarımın belirli teknik araçlarına daya-nan ve metala mı  sembolik biçimlerin büyük ölçekli üretimine ve genel-le tirilmi  yayılımına ilişkin bir dizi kurumun ardı sıra kurulması olarak tasavvur edebiliriz. Kitle iletişiminin ilk biçimleri baskı tekniklerine ve matbu k  dın bir aktarım aracı olarak kullanılmasına dayanıyordu. Bu konudaki kilit gelişmeler, metal harflerin replika dökümüne yönelik bir yöntem icat eden ve geleneksel vidalı presi basılı metinler imal etmeye uyarlayan Mainzli bir kuyumcuyla, Johann Gutenberg’le, ilişkilendirilir-di. On beşinci yüzyılın sonuna geldiğinde baskı makineleri, Avrupa’nın dört bir yanındaki başlıca ticaret merkezlerindeki yerini almış ve kitle ile-ti im  a ı ba lamı tı.

Dördüncü bölümde, kitle iletişiminin ortaya çıkışının ve on beşinci yüzyıldan bugüne kadarki gelişiminin izini sürerek başlıca kurumsal biçimleri ana hatlarıyla sunacak, temel teknik araçları tarif edecek ve bunların gelişiminin aldığı en son biçime dikkat çekeceğim. Kitle iletişiminin gelişiminin en başından beri ticari örgütlerin büyümesi ve modern devletin gelişimiyle nasıl iç içe geçtiğini göstermeye çalışacağım. Getireceğim açıklama geniş bir tarihsel dönemi kapsasa da, radyo ve televizyon yayıncılığının —yani mesajların elektromanyetik dalgalar aracılığıyla meçhul ve geniş bir kitleye aktarımını içeren medyanın— nispeten yakın zamanda ortaya çıkışıyla özel olarak ilgileneceğim. Bugünün en önemli yayıncılık araçları televizyon yayınıyla alâkalı olanlar olduğu için bu araçları ayrıntılı bir şekilde ele alacağım. Aynı zamanda medya endüstrileri içerisinde yakın zamanlarda gerçekleşen, ekonomik, politik ve teknolojik etmenlere dayanan gelişmeleri bir bütün olarak inceleyeceğim. Bu gelişmeler, medya endüstrileri içerisindeki artan yoğunlaşma ve çeşitliliği, medya kuruluşlarının faaliyetlerinin giderek küreselleşmesini ve kablo ve uydu yayınıyla ilgili teknolojilerde olduğu gibi yeni iletişim teknolojilerinin uygulamaya konmasını içerir. Bu süreçler, enformasyonun ve iletişimin üretimi ve yayılımıyla bağlantılı çeşitli endüstrilerde önemli hisseleri olan büyük ölçekli *iletişim holdinglerinin* oluşmasına yol açmıştır. Multimedyalı ve çokuluslu bir karakteri olan bu holdingler yerkürenin dört bir yanına uzanarak, hummalı bir şekilde belirli medya kuruluşları alır ve satar, enformasyonu ve iletişimi bir yarımküreden ötekine anında (ya da neredeyse anında) nakleder ve dünyanın dört bir yanında sayısız insanın oturma odasına mesaj iletir.

Dördüncü bölümde belgelenen gelişmeler ve eğilimler, modern kültürün medyalaşmasının âdeta kurumsal çekirdeğidir. Bunlar modern toplumlarda sembolik biçimlerin üretilme, iletilme ve alınma biçimlerini olduğu kadar kişilerin mekânsal ve zamansal olarak uzağındaki bağlamlarda gerçekleşen eylemler ve olayları deneyimleme biçimlerini derinlemesine ve geri dönülemez bir biçimde şekillendirmiştir. Bu gelişmeler modern toplumları ve bugün içinde yaşadığımız toplumlara dair “modern” olanı kısmen teşkil ederler. Diğer bir deyişle, modern toplumların “modern”liğini tesis eden şeyin bir parçası, sembolik biçimlerin mübadelesinin öncelikli olarak yüz yüze etkileşime girilen bağlamlarla

artık sınırlı olmadığı, bunun yerine daha yaygın ve artan bir  l de kitle iletişimi kurumları ve mekanizmalarıyla dolaymlandığı gerçeğidir. Modern kültürün medyalaşması süreci modern toplumların oluşumunun şüphesiz yalnızca bir yönüdür. Bu, endüstriyel kapitalizmin (ve alternatif endüstriyel gelişme biçimlerinin) gelişimiyle ve modern devletin (ve bununla ilişkili siyasal katılım biçimlerinin) ortaya çıkışıyla el ele gitmiş bir süreçtir. Bu süreçler birbirleriyle karmaşık şekillerde  rt şm şlerdir; farklı tarihsel ve coğrafi bağlamalarda farklı yollar izlemişlerdir. Ancak bugün içinde yaşadığımız toplumların, gittikçe daha küresel bir karaktere sahip sınırlarını hep birden çizmişlerdir.

Kitle iletişiminin gelişiyle ortaya çıkan yeni kültürel aktarım rejiminin nitelikleri nelerdir? Kitle iletişiminin doğasını, toplumsal etkileşimi etkilendirme biçimlerini, toplumsal ve siyasal yaşamda oynadığı ve oynaması gereken rolü nasıl anlamalıyız? Bunlar, toplumsal kitle iletişim kuramının ilk adımlarını kabaca tarif ettiğim beşinci bölümde ele alacağım sorulardır. Kitle iletişimi sembolik biçimlerin mübadelesini kapsasa da bu yolla tesis edilen iletişim türlerinin sıradan, günlük konuşmaların içerdiklerinden bir hayli farklı olduğu gerçeğini vurgulayacağım. Çünkü kitle iletişimi genel olarak mesajların üreticiden alıcıya tek yönlü akışını içerir. Dinleyicinin aynı zamanda potansiyel olarak cevap veren kişi konumunda olduğu söyleşi durumunun aksine, *kitle iletişimi, üretici ve alıcı arasında temel bir kırılma tesis eder*, böylelikle alıcıların iletişimsel sürece müdahale etme ve akış ve içeriğine katkıda bulunma kapasiteleri nispeten azalır. Alıcıların belirli bir müdahale etme gücü elbette vardır; örneğin editöre mektup yazabilirler, televizyon şirketlerini arayıp görüşlerini ifade edebilirler veya tepkilerini aboneliklerini iptal ettirerek koyabilirler. Ne var ki belirli kurumlar ve teknik araçlar alıcıların çeşitli tepkilerine olanak tanısa da, iletişimsel sürecin temel asimetrisi olduğu gibi kalır.

Bu asimetrinin *teknik medyaların etkileşimsel-etkisi* adını verdiğim şey açısından bazı içermeleri vardır. Bu tabiri teknik kitle iletişimin araçlarının modern toplumlarda toplumsal etkileşimin doğasını değiştirme biçimlerine ve kapasitelerine atıfta bulunmak için kullanıyorum. Teknik araçların uygulamaya konuşu mevcut toplumsal ilişkilere yalnızca bir ilave olarak görülmemelidir; bu durumu daha ziyade yeni toplumsal ilişkiler, yeni eylem ve etkileşime girme biçimleri, kendini sergilemenin

ve başkalarının kendilerini sergilemelerine tepki vermenin yeni biçimlerini *yaratmaya* hizmet eden şeyler olarak görmeliyiz. Medya kuramcıları, bilhassa Marshall McLuhan, teknik araçların yaratıcı karakterine dikkat çekmiştir; ancak McLuhan'ın bu husus üzerinde duruş şekli nevi şahsına münhasırdır ve bazı açılardan da akla yatkın değildir. Bu nedenle bu konuyu farklı bir şekilde geliştireceğim. Elektronik dolayimli kitle iletişimi-ne, bilhassa televizyona odaklanarak, etkileşimsel etkinin farklı boyutlarını belirttik kılacağım ve her birini detaylı bir şekilde analiz edeceğim. En temel seviyede, *teknik araçların uygulamaya konusu toplumsal etkileşimi fiziksel mahalden ayırır* ve böylelikle kişiler, ortak bir mekânsal-zamansal çevre/ortam paylaşmadıklarında bile, birbirleriyle etkileşime girebilirler. Bu içirme, bir yere kadar zaman-mekân uzaklaşması içeren tüm teknik araçlara (örneğin, bir telefon konuşmasına) özgüdür; ama kitle iletişimi örneğine bu yolla kurulan etkileşim belirli bir biçim edinir. Kitle iletişimi sembolik biçimlerin üretimini ve alınmasını arasında temel bir kırılma tesis ettiği için, zaman ve mekân boyunca “dolayimli yarı-etkileşim” adını verebileceğimiz belirli bir tür etkileşimi mümkün kılar. Bunun bir “etkileşim” olmasının sebebi, kendilerine belirli şekillerde tepki veren ve kendileriyle —bazı zamanlarda güçlü— arkadaşlık, şefkat ya da sadakat bağları kuran diğer kimselerle iletişime giren kişileri içermesidir. “Yarı-etkileşim” olmasının sebebiyse, iletişimin akışının ağırlıklı olarak tek yönlü olması ve alıcıların verebileceği tepkilerin katı bir şekilde sınırlanmış olmasıdır.

Teknik araçların kullanılması toplumsal etkileşimi fiziksel mekândan ayırıştırarak kişilere *uzaktaki ötekiler adına hareket etme* olanağını verir. Teknik araçlar kişilerin mekânsal ve zamansal olarak uzakta yer alan ötekilerle iletişime girmesini mümkün kılar ve insanlar, yeni araçların kullanılmasının sunduğu fırsatlarla uyusabilmek için iletişimsel davranışlarını buna uyarlarlar. Televizyon aygıtının varlığı, televizyonda yayımlanabilir olma, yani mekânsal olarak uzak ve potansiyel olarak geniş bir izleyici kitlesine televizyon aracılığıyla aktarılır olmaya muktedir olma amacıyla gerçekleştirilen yeni bir eylem kategorisini ortaya çıkarmıştır. Televizyonda yayımlanmakla eylem (ve bunu gerçekleştiren kişiler), genel olarak kitle iletişimin ve özel olarak televizyonun ortaya çıkışından önce mümkün olmayan yeni bir tür *görünürlük* edinir. Devlet kurumlarında ik-

tidar arayışında olan ve uygulayan kimseler kitle iletişiminin bu yönünün uzun zamandır farkındadır: *kitle iletişim çağında siyaset, görünürlüğü yönetme sanatından ayrı tutulamaz*. Gelgelelim, kitle iletişiminin sağladığı artan görünürölülük, hem muazzam politik fırsatların hem de eşi benzeri olmayan politik risklerin kaynağıdır. Televizyon aygıtı aracılığıyla siyasi şahsiyetler geniş ve oldukça dağınık bir izleyici kitlesiyle iletişime girebilir, kendilerini ve görüşlerini özenle düzenlenmiş bir şekilde sunabilirler. Ancak bu aygıt siyasi şahsiyetlerin, daha önce görölmemiş şekil ve boyutlarda beceriksiz, yetersiz bilgi sahibi, çığırından çıkmış gibi görünmeleri ihtimaline olanak verir. Elektronik dolayımli siyasi arenada, önceden provası yapılmadan söylenen bir yorum ya da duygusal bir patlama, gelecek vaad eden bir liderin devrilmesine yol açabilir. Kitle-dolayımli görölürölüğe özgü siyasi kırlırlanlık örneklerini uzaklarda aramamıza gerek yok, çünkü bu kırlırlanlık medyalaşma sürecinin siyasi arenaya nüfuz ettiği ve bir yere kadar bunu yeniden yapılandırdığı toplumlara içkindir.

Teknik medyanın kullanılması kişilerin mesaj üretme ve aktarma biçimlerini dönüşüme uğratmakla kalmamış, onların gündelik yaşamlarının rutin bir parçası olarak bu mesajları alımlayan kişilerin yaşam koşullarını da dönüştürmüştür. Televizyon gibi teknik bir aygıtın kullanıma sokulması modern toplumlardaki çoğu kişi için gündelik yaşamın mekânsal ve zamansal örgütlenmesini dönüştürebilir, hatta önemli ölçüde dönüştürmüştür de. Televizyon seti ev içerisinde çoğu kez merkezi bir yer işgal eder ve diğer mekân ve faaliyetlerin etrafında örgütlendiğı bir nokta haline gelir. Belirli programların zaman çizelgesi kişilerin bir akşam, bir gün ya da bir hafta boyunca yapacakları işlerin akışını düzene koyma biçimlerini belirleyebilir. Ancak teknik araçların kullanıma sokulması, alıcıların yaşam koşullarını daha karmaşık ve daha belirsiz bir anlamda da dönüştürebilir, çünkü insanların mekânsal ve zamansal olarak uzak yerlerde gerçekleşen olayları deneyimlemelerini mümkün kılar ve bu deneyim sonrasında alıcıların eylem ya da tepki biçimlerine, ortaklaşa ya da toplu eylem biçimleri de dâhil olmak üzere, yön verebilir veya onları harekete geçirebilir. Dolayımli-olayların alımlanması, kişilerin, ilkesel olarak, maruz bırakıldıkları olası deneyim yelpazesini muazzam ölçüde genişletir. Londra veya New York'taki, Moskova ya da Prag'taki kişiler televizyonlarını açıp Çin askeri birliklerinin Tiananmen Meyda-

nı'nda öğrencilere hücum etmelerini veyahut da Doğu Alman sınır muhafızlarının Berlin Duvarı'nı yıkmalarını izlediklerinde, bunlar dünyanın uzak bölgelerinde gerçekleşen olaylar da olsalar, tarihi önemi büyük olaylara tanık olmaktadır; ve böylelikle bu olaylar, daha önce örneği görülmemiş yeni bir tür *küresel gözetlemeye* tabi olurlar. İnsanlar ortak bir mekânın paylaşılmasıyla artık sınırlı olmayan bir kültürel deneyim alanına katılabilirken, devletlerin ve diğer örgütlenmelerin faaliyetleri gidecek daha küresel bir boyutta izlenebilir hale gelir.

Kitle iletişiminin gelişmesiyle ortaya çıkan dolayimli deneyim alanı ortak bir mekânın paylaşılmasıyla artık sınırlanmasa da bu yeni deneyim alanının doğası ve olası etkisi, medya mesajlarının üretildiği, aktarıldığı ve alınıldığı bağlamlara özgü kurumsal düzenlemeler ve biçimler tarafından şekillendirilir. "Basın özgürlüğü"nü savunan geleneksel liberal argümanlar, en kısıtlayıcı olması ve yeni yeni gelişen medyanın çeşitli görüş ve bakış açılarını ifade etme kapasitesine köstek olması en muhtemel güç biçimlerinin, modern devlette kurumsallaşan güç biçimleri olduğu kabulüne dayanıyordu. Jeremy Bentham, James Mill ve John Stuart Mill gibi erken dönem liberal düşünürlere göre devlet sansürü ve denetiminden muaf bağımsız bir basın kurulması, görüş çeşitliliğinin ifade edilebileceği ve yönetenlerin faaliyetlerinin dikkatle irdelenebileceği, eleştirilebileceği ve gerektiği takdirde dizginlenebileceği demokratik bir yönetim biçiminin gelişimi açısından hayati önem taşıyordu. Devlet yetkililerinin enformasyon akışını ve fikirlerin dolaşımını engelleme girişimlerinin ne Batı'da ne de Doğu'da hiçbir suretle ortadan kaybolmadığı bir dünyada, bu erken dönem liberal düşünürlerin, geçerliliklerini ve aciliyetlerini bugün de korumayı sürdüren argümanları lehine söylenecek pek çok şey var. Gelgelelim, modern toplumlarda medya kurumlarının doğası ve rolü düşünüldüğünde, basın özgürlüğüne değgin geleneksel liberal kuramın sınırlı bir değeri vardır. Erken dönem liberal kuramcılar devlet gücünün içerdği tehlikelere çok fazla vurgu yaparak, farklı bir kaynağı olan başka bir tehdidi yeterince hesaba katmadılar: ticari teşebbüs mahiyetindeki medya endüstrilerinin engellenemeyen büyümesinden kaynaklanan bir tehdit. Ayrıca geleneksel liberal kuram öncelikli olarak gazete ve yayıncılık endüstrilerine binaen geliştirilmişti. Dolayısıyla bu kuram, yirminci yüzyılda bu denli önem kazanmış olan, farklı teknik

araçlara dayanan ve birbirinden tamamen farklı kurumsal çerçeveler içerisinde gelişmiş olan medya endüstrileri sektörlerine rahatlıkla ve doğrudan uygulanamaz.

Basın özgürlüğüyle ilgili geleneksel liberal kuramın ötesine geçme ve yirminci yüzyıl sonunda medya endüstrilerinin gelişimi için en uygun kurumsal çerçeveler üzerine düşünme girişimi kapsamında, ben, *düzenlenmiş çoğulculuk ilkesi* olarak adlandırılabilir şeyi savunuyorum. “Düzenlenmiş çoğulculuk”tan kastım, kitle iletişiminin farklı alanlarındaki bağımsız medya kuruluşları çoğulluğunun var olmasını hem bünyesine barındıracak hem de güvence altına alacak geniş bir kurumsal çerçevedir. Bu ilke iki somut ölçüt gerektirir: medya endüstrilerindeki kaynakların bir noktada yoğunlaşmasının önlenmesi ve medya kurumlarının devlet iktidarı uygulamalarından korunması. Bu ilke, medya örgütlerinin faaliyet gösterip gelişebilecekleri geniş bir kurumsal alan — bir yandan piyasa güçlerinin engellenemez işleyişiyle, öte yandan devletin medya kuruluşlarını tarafından doğrudan denetlemesi arasında kalan bir alan— tanımlar. Burası kamusal alan, özel alan ya da aracı örgütler olarak tarif edilebilecek alanda yer alan belirli örgütsel biçim çeşitlerini barındırabilen bir alandır. Ama bu alanın ayrı zamanda ulus-aşırı bir ölçekte var olduğunun görülmesi gerekir. Medya kuruluşları tek bir ulus-devletin sınırları içerisinde faaliyet göstermeyi bırakalı uzun zaman olmuştur; aktarım biçimlerinin uydu teknolojisiyle ilişkilendirilen ulus-aşırı niteliği, kitle iletişiminin gelişmesinin hem katkıda bulunduğu hem de yansıttığı küreselleşme sürecinin en son, belki de en çarpıcı aşamasını temsil eder. Yeni teknolojilerin kitle iletişimi alanında kullanılmaya başlamasının sağladığı fırsatlardan en iyi şekilde istifade etmek ve kitle iletişiminin gelişiminin şimdiye dek sergilediği tehlikelerden sakınmak istiyorsak, düzenlenmiş çoğulculuk ilkesinin hayata geçirilmesinin çağdaş siyaset sahnesinde pek sık karşılaşmadığımız bir düzeyde siyasi irade ve uluslararası işbirliği gerektireceğinin bilincinde olmamız gerekir.

Toplumsal kitle iletişimi kuramının gelişimi, modern toplumlarda ideoloji analiziyle bağlantılı sorunları yeniden ele almamızı olanaklı kılar. İdeolojiyi, sembolik biçimler tarafından seferber edilen anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye hizmet etme biçimleri olarak tasavvur edersek, kitle iletişiminin gelişiminin ideolojik görüngülerin doğası

ve kapsamı açısından muazzam sonuçları olduğunu görebiliriz. Kitle iletişiminin gelişimiyle birlikte, sembolik biçimlerin dolaşımı ortak bir fiziksel mekânın paylaşımından gittikçe uzaklaşmış, böylelikle anlamın seferber edilmesi, sembolik biçimlerin üretildiği toplumsal bağlamın ötesine geçebilme kapasiteleri artmıştır. İdeolojik olguların *kitlese*l olgular, yani muhtelif ve ayrılmış çevrelerde bulunan çok sayıda kişiyi etkileme kapasitesine sahip olgular haline gelebilmesi, ancak kitle iletişiminin gelişmesiyle mümkündür. Kitle iletişimi modern toplumlar da ideolojinin işleyişinin başlıca aygıtı haline geldiyse bunun nedeni onun sembolik biçimlerin üretimi ve aktarımının birincil vasıtası haline gelmiş olması ve bu şekilde üretilen sembolik biçimlerin daha önce görülmedik bir boyutta dolaşıma girerek, kitle-dolayımı mesajları alma kapasiteleri haricinde herhangi bir ortak yönleri olmayan milyonlarca kişiye ulaşmasıdır. Kitle iletişiminin öneminin azımsanmaması gerektiğini hatırla tutarken iki çekinceyi de akıldan çıkarmamalıyız. Kitle iletişimi modern toplumlar da ideolojinin birincil vasıtası haline gelmiştir, ancak hiçbir suretle tek vasıta değildir. İdeolojinin —genel hatlarıyla iktidarın hizmetindeki anlam olarak anlaşılan ideolojinin— arkadaşlar arasındaki sıradan sohbetlerden televizyonun en çok izlendiği saatlerde yayımlanan ulusa seslenişe kadar gündelik hayatın çeşitli bağlamlarında faaliyet gösterdiğinin altını çizmek önemlidir. İdeoloji kuramı ve analiziyle ilgilenenler yalnızca kitle iletişimine odaklandıkları takdirde, tıpkı bunu görmezden geldiklerinde olacağı gibi, yanılıya düşerler. İkinci çekinceyse şudur: kitle iletişiminin gelişimi modern toplumlar da ideolojinin işleyişi açısından yeni bir dizi parametre yaratmış olsa da, belirli kitle-dolayımı mesajların ideolojik olup olmadığı sorusu soyut olarak cevaplanması mümkün olmayan, sistematik yorumlayıcı metodoloji çerçevesi içerisinde kurcalanması gereken bir sorudur. Belirli medya mesajlarının kendi başlarına ideolojik oldukları ve toplumsal dünya boyunca etkili olduklarını varsaymaya yönelik literatürde bir hayli yaygın olan eğilimden ancak bu şekilde sakınabiliriz. Sistematik bir metodolojinin ayrıntılarıyla açıklanması hem daha sert hem de daha ölçülü olan medya mesajlarının ideolojik niteliğiyle ilgili bir yaklaşım geliştirmemize olanak sağlar.

Yorumlama Metodolojisi

Bu kitabın büyük bir kısmı genel kuramsal sorunlarla ilgilidir –ideoloji kavramı ve rolü, kültür kavramı ve kültürel aktarımın özellikleri, kitle iletişiminin gelişimi ve bunun toplumsal ve siyasal yaşam için ne anlama geldiği. Gelgelelim, arg manımın aslı bir parçası, bu genel kuramsal sorunların daha somut, metodolojik karakterde sorunlarla birleştirilebileceği ve birleştirilmesi gerektiğidir. Altıncı bölümde kuram ve metodoloji, kuramsal düşünme ve yöntemsel/ayrıntılı araştırma arasındaki kimi bağlantıları ele alacağım. Amacım belirli araştırma yöntemleri öngörmek ya da onları devre dışı bırakmak değil, belirli yöntemlerin konumlandırılabilmesi ve aralarında ilişki kurulabileceği ve değerlerinin (aynı zamanda da sınırlarının) takdir edilebileceği geniş bir metodolojik çerçeveyi ana hatlarıyla belirlemektir.

Bu çerçeveyi geliştirirken, çoğunlukla yorumsama (hermeneutik) adıyla bilinen belirli bir düşünce geleneğine yaslanıyorum. Neden yorumsama? Kökleri Klasik Yunan'a dayanan bu kadim düşünce geleneği modern kültürü inceleyen birine ne sağlayabilir? Bu soruya iki düzeyde yanıt verebilir. Genel düzeyde bu gelenek dikkatimizi *sosyo-tarihsel araştırmanın yorumsamacı koşulları* olarak tarif edilebilecek bir hususa çeker. Bu koşullar sosyo-tarihsel araştırmanın nesne alanının doğa bilimlerinin nesne alanlarından kimi temel açılardan farklılaşan yapısından kaynaklanır. Çünkü sosyo-tarihsel araştırmanın nesne alanı elimizin altında gözlemlemeyi ve açıklanmayı bekleyen nesne ve olaylar zincirinden ibaret değildir: burası aynı zamanda gündelik yaşamlarının rutin akışı içinde sürekli olarak kendilerini ve başkalarını anlamak, anlamlı eylemler ve ifadeler üretmek ve başkalarının ürettiği anlamlı eylemler ve ifadeleri yorumlamakla ilgilenen öznelerden oluşan bir özne alanıdır. Diğer bir deyişle sosyo-tarihsel araştırmanın nesne alanı, anlama ve yorumlama süreçlerinin bu alanı oluşturan kişilerin gündelik yaşamlarının rutin bir parçası olarak gerçekleştiği * nceden-yorumlanmış bir alandır*. Sosyo-tarihsel dünyanın önceden yorumlanmış olması, doğa bilimlerinde benzeri olmayan yapısal bir özelliktir. Sosyo-tarihsel bir araştırma yürütürken, sosyo-tarihsel dünyanın parçası olan kişilerin bir şekilde ve bir yere kadar zaten anladığı bir dizi olguyu anlamaya ve açıklama çalışınız; yani önceden-yorumlanmış bir alanı yeniden yorumlamaya çalışınız.

Yorumsama geleneği sosyo-tarihsel araştırmanın bu ve diğer yorum-samacı koşullarına dikkatimizi çekerken, daha somut bir düzeyde araştırmayla ilgili bazı metodolojik yönergeler de sunabilir. Bu yönergeleri, *derin yorumsamanın yöntembilimsel çerçevesi* olarak adlandırdığım şey aracılığıyla geliştiriyorum. Derin yorumsama fikri Paul Ricoeur ve başka düşünürlerin çalışmalarından alınmıştır. Bu fikrin değerli olan yanı, anlamlı görüngülerin yorumlanmasına (ya da yeniden yorumlanmasına) yönelmiş, ama farklı analiz tiplerinin meşru ve birbirlerini destekler roller oynayabileceği metodolojik bir çerçeve geliştirmemize imkân tarumasıdır. Yorumlama sürecinin, sembolik biçimlerin yapısal özellikleriyle ya da eylem ve etkileşimin sosyo-tarihsel koşullarıyla ilgilenen analiz tipleriyle zorunlu olarak taban tabana zıt olmadığını, tam aksine bu analiz tiplerinin birbirleriyle bağlantılandırılacaklarını ve yorumda bulunabilmek için gerekli adımlar olarak tahayyül edilebileceklerini görmemize olanak sağlar. Aynı zamanda belirli analiz yöntemlerinin bir olgunun bazı yönlerine ışık tutarken diğer yönlerini karanlıkta bırakabileceğini, bu yöntemlerin analitik gücünün katı sınırlara dayanabileceğini ve bunların daha kapsamlı metodolojik bir yaklaşım içerisindeki kısmi aşamalar olarak görülmesinin en doğru yaklaşım olacağını anlamamıza imkân tanır.

Derin yorumsamayı kültürel olguların analizi, yani yapılandırılmış bağlamlardaki sembolik biçimlerin çözümlemesi için genel bir metodolojik çerçeve olarak geliştiriyorum. Böyle bakıldığında derin yorumsama başlıca üç safha ya da prosedürden oluşan metodolojik bir çerçevedir. “Sosyo-tarihsel analiz” olarak tarif edilebilecek ilk safha, sembolik biçimlerin üretimi, dolaşımı ve alımlanmasının toplumsal ve tarihsel koşullarıyla ilgilidir. Bu safhanın can alıcı öneme sahip olmasının nedeni sembolik biçimlerin varlıklarını dünyadan kopuk bir şekilde sürdürememeleridir: bunlar bağlanmış toplumsal olgulardır, ampirik, gözlemsel ve belgelere dayalı yöntemlerin yardımıyla yeniden inşa edilebilecek belirli sosyo-tarihsel koşullar içinde üretilir, dolaşıma girer ve alımlanırlar. Derin-yorumsamacı çerçevenin ikinci safhası “biçimsel ya da söylemsel analiz” olarak tarif edilebilir. Biçimsel ya da söylemsel bir analiz yürütmek, sembolik biçimleri, eklemleri bir yapı sergileyen karmaşık sembolik inşalar olarak ele almaktır. Bu safhanın can alıcı önemde olmasının sebebi, sembolik biçimlerin bağlanmış olmalarının yanı sıra şudur: sembolik

biçimler, yapısal özellikleri itibariyle bir şeyi temsil etme, bir şeye işaret etme, şeyler hakkında bir şey söyleme gücünde ve iddiasında olan sembolik in alardır. İ te sembolik biçimlerin bu ilave ve indirgenemez yönü farklı bir analiz türü, sembolik biçimlerin öncelikli olarak i   rg tleni iyle, yapısal özellikleriyle, örüntüleriyle ve ilişkileriyle ilgilenen analitik bir safha gerektirir. Ne var ki bu analiz safhası, son derece meşru olmasına rağmen, derin yorumsama çerçevesinden çıkarıldığı ve kendi başına bir amaç olarak s rd r ld  i takdirde yanıltıcı bir hale gelebilir. Biçimsel ya da söylemsel inceleme, tek başına ele alındığında, sosyo-tarihsel koşullarla ba ları kopmuş ve yapısını açığa çıkarmaya çalıştığı sembolik biçimlerin ifade ettiklerine kayıtsız kalan, soyut bir uygulama haline gelebilir ve pek çok kere gelmiştir de.

Derin-yorumsamacı çerçevenin üçüncü ve son safhasını “yorumlama” (ya da “yeniden-yorumlama”) olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bu safha sembolik bir biçimin söylediği ya da temsil ettiği şeyin yaratıcı bir şekilde izah edilmesiyle ilgilidir; olası anlamın yaratıcı in asıyla ilgilidir. Yorumlama safhası sosyo-tarihsel çözümlemenin ve biçimsel veya söylemsel çözümlemenin sonuçlarına dayanır, ama yapay bir inşa süreciyle bunların  otesine geçer. Sosyo-tarihsel çözümlmeyi ve biçim veya söylem   z mlmesini, sembolik bir biçimin toplumsal koşullarına ve yapısal özelliklerine ışık tutmak için kullanır ve sembolik bir biçimi bu ışık altında yorumlamaya, ne söylediğini, neyi temsil ettiğini, neyle ilgili olduğunu bu şekilde izah etmeye ve ayrıntılandırmaya çalışır. Bu yorumlama süreci aynı zamanda, sosyo-tarihsel dünyayı oluşturan özneler tarafından daha evvel yorumlanan ve anlaşılan bir nesne alanının —derin-yorumsamacı çerçevenin safhalarıyla dolayımlanmış— bir yeniden-yorumlama sürecidir. Sembolik biçimlere dair bir yorum sunarken, önceden yorumlanmış bir alanı yeniden yorumlarız ve böylelikle kendimizi, doğası itibariyle bir yorumlar çatışmasına sebebiyet verebilecek bir sürece kaptırırız.

Kültürel analiz için genel bir  er eve olarak geli tirdi im derin-yorumsamacı yaklaşım, ideoloji   z mlmesine uyarlanabilir. İdeoloji   z mlmesini, derin yorumsamanın belirli bir biçimi ya da versiyonu olarak görüyorum. Bu biçimin özgüllüğü, derin-yorumsamacı yaklaşımın çeşitli safhalarının, sembolik biçimlerin ideolojik karakterine, yani

anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürme biçimlerine dikkat çekmek amacıyla kullanılmasına dayanır. Derin yorumsamanın metodolojik çerçevesine istinaden ayrıntılandırılan “ideoloji yorumlaması” ifadesi kesin bir anlam edinir: ideolojiyi yorumlamak, sembolik biçimlerin seferber ettiği anlam ve bu anlamın muhafaza etmeye yaradığı tahakküm ilişkileri arasındaki bağlantıyı izah etmektir. İdeoloji yorumlaması sosyo-tarihsel çözümlemenin ve biçimsel veya söylemsel çözümlemenin safhalarına başvurur, ama bunlara eleştirel bir vurgu katar: gücün hizmetindeki anlamı ifşa edebilmek için bunlardan yararlanır. İdeoloji yorumlaması, eleştirel bir maksadı olan derin yorumsamadır. Böylelikle yorumlama sürecine içkin olan olası çatışma, sembolik biçimlerin ideolojik karakterini yorumlamaya kalkıştığımızda yeni ve belirgin bir biçim edinir.

Dikkatimizi sembolik biçimlerin kitle iletişimi bağlamında çözümlemesine çevirdiğimizde, metodolojik bir dizi yeni soruna göğüs germemiz gerekir. Bu sorunlar, daha önce de belirtildiği gibi, öncelikli olarak kitle iletişiminin sembolik biçimlerin üretimiyle alımlanması arasında temel bir kırılma yaşanmasından kaynaklanır. Bundan dolayı, kitle-dolayımli sembolik biçimlerin çözümlemesinde bir parça farklı bir yaklaşım benimsemeliyiz. Kitle iletişiminin üç yönünü ya da nesne alanını birbirinden ayırmalı ve ardından derin-yorumsamacı prosedürleri her birine farklı şekillerde uygulamalıyız. Bu üç yön şunlardır: birincisi, kitle-dolayımli sembolik biçimlerin üretimi ve aktarımı ya da yayılımı; ikincisi, medya mesajlarının inşası; üçüncüsü, medya iletilerinin alımlanması ve benimsenmesi (“appropriation”). Bunu, kitle iletişimine “üç parçalı yaklaşım” olarak tarif ediyorum. Bu üç yönün her biri kitle-dolayımli sembolik biçimlerin üretimi ve dolaşımında yer alır. Gelgelelim, kitle iletişimi üretim ve alımlama arasında bir kırılma tesis ettiği için, üretim ve aktarım koşulları alımlama ve benimseme koşullarından genellikle farklıdır ve ayrı olarak analiz edilmelidir. Kitle iletişiminin her bir yönünü ayrı ayrı analiz etmek mümkünken (kitle iletişimine dair-ampirik literatürde bu genellikle böyledir), üç parçalı yaklaşım bu yönlerden her birinin, karmaşık, tümleşik bir sürecin öteki yönlerinden soyutlanarak tanımlandığı gerçeğine dikkat çeker. Üç parçalı yaklaşım bize, kitle iletişimine dair kapsamlı bir açıklamaların, her üç yönü çözümleme ve kitle-dolayımli sembolik biçimlerin üretimi, iletimi ve alımlanmasında bu üç yönün bir-

birleriyle nasıl bağlantılı olduklarını gösterme kapasitesini gerektirdiğini anımsatır.

İdeolojinin yorumlanmasına dair sunduğum açıklama kitle iletişimine üç parçalı yaklaşımla araya getirildiğinde, ideolojiyi giderek daha fazla kitle-dolayimli hale gelen bir kùltür bağlamında çözümleme çabasının içerdiği metodolojik sorunları yeni bir şekilde ortaya koymamıza olanak sağlar. Kitle iletişiminin ideolojik niteliğine dair önceki literatürün çoğunda analistler çoğunlukla ya da yalnızca medya mesajlarının yapısı ve içeriğine ağırlık verme eğilimindeydiler ve bu mesajların sonuçlarını, bizzat mesajlar üzerine kafa yorarak “okumayı” denediler. Bu türden bir çözümleme, metodolojik önermelerimi geliştirirken bilhassa kaçınmaya çalıştığım “işselcilik yanılısı” olarak adlandırılabilir durumla çatışır. Kitle-dolayimli sembolik biçimlerin ideolojik karakterini çözümlemeye çabalarken, kitle iletişiminin her üç yönünü birden —medya iletilerinin üretimi/aktarımı, inşası ve alınılması/benimsenmesi— hesaba katmalı ve *kitle-dolayimli ürünlerin gündelik benimsenmesi* olarak adlandırılabilir duruma bilhassa dikkat etmeliyiz. Anlamanın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürme biçimleriyle ilgileniyorsak, gündelik işleri sırasında medya mesajlarını alınılayan ve bunları yaşamlarına dâhil eden kişilerin kitle-dolayimli sembolik biçimlerin mobilize ettiği anlamı nasıl anladıklarını ve buna ne gibi bir değer biçtiklerini incelemeliyiz. Bu kişilerin gündelik anlama biçimlerini, rutin alımlama ve benimseme pratiklerini ve bu alımlama pratiklerinin ve anlama süreçlerinin gerçekleştiği sosyo-tarihsel koşulları mercek altına almalıyız. Bu pratikleri ve süreçleri sorgulamadan kabul edemeyiz; belirli bir şekilde kurgulanmış bir mesajın her bir bağlamdaki her bir alıcı tarafından aynı şekilde anlaşılacağını varsayamayız; medya mesajlarının sonuçlarını mesajların yalnızca yapısından ve içeriklerinden çıkartabilirmişiz gibi yapamayız ya da böyle bir iddiada bulunamayız. Medya mesajlarının gündelik olarak benimsenme biçimlerini kitle iletişiminin diğer yönlerine istinaden irdeleyerek, kitle-dolayimli sembolik biçimlerin ideolojik karakterinin, işselcilik yanılısından sakınan ve medya mesajlarının mobilize ettiği anlamın, kişilerin bu mesajları alınıladığı ve gündelik yaşamlarına dâhil ettiği yapılandırılmış toplumsal bağlamları muhafaza etmeye ya da sekteye uğratmaya, yerleşik kalmaya ya

da yıkmaya hizmet etme biçimlerine dikkat çeken bir yorumunu geliştirebiliriz.

Metodolojik meseleleri bu şekilde yeniden formüle ederek sadece içselcilik yanılığundan değil, aynı zamanda buna çoğu zaman eşlik eden bir efsaneden de —edilgin alıcı efsanesinden— sakınabiliriz. Medya mesajlarının alıcılarının ekranda yanıp sönen ya da okudukları sayfadan kendilerine dayatılan şeyleri yalnızca masseden edilgen seyirciler oldukları fikrinin, süregiden bir anlama ve yorumlama, tartışma, değer biçme ve özümseme süreci olarak benimsemenin gerçek karakteriyle uzaktan yakından alâkası yoktur. Benimseme süreci kişilerin, alımladıkları mesajları anlamlandırmak, bunlarla ilişkilenmek ve bunları başkalarıyla paylaşmak için devamlı bir *anlama gayretinde* oldukları etkin ve potansiyel olarak eleştirel bir süreçtir. İnsanlar bu anlama gayretini göstererek aynı zamanda, ne kadar dolaylı ve bilmeden de olsa, kendilerini biçimlendirme ve anlama süreciyle, alımladıkları ve anlamaya çalıştıkları mesajlar aracılığıyla kendilerine yeniden şekil verme ve kendilerini yeniden anlama sürecinden geçerler. Medya mesajlarını alımlamaları ve anlamaları, bunlarla ilişkilennemeleri ve bunları başkalarıyla paylaşmaları sırasında kişiler deneyimlerinin sınırlarını yeniden biçimlendirir ve dünyayı ve kendilerini anlama biçimlerini değiştirirler. Kendilerine verileni edilgin bir şekilde özümsemek yerine medya mesajlarının alımlanması ve benimsemesinin bugün ayrılmaz bir parçası olduğu, kendilerine şekil verdikleri ve kendilerini anladıkları kesintisiz bir süreçle, etkin, bazen de eleştirel bir şekilde iştigal ederler.

İdeolojinin yorumlanmasına içkin olan eleştirel potansiyel, bir yere kadar bu kendine biçim verme ve kendini anlama sürecine bir katkı olarak görülebilir. Bir ideoloji yorumlaması geliştirirken, toplumsal dünyayı oluşturan kişilerin gündelik anlayışlarından farklılaşabilen bir yorum öne süreriz. İdeolojinin yorumlanması kişilerin sembolik biçimleri farklı bir biçimde, başka bir gözle görmelerini ve böylelikle kendilerine de farklı bir şekilde bakmalarını mümkün kılabilir. Sembolik bir biçimi, üretim ve alımlanma koşulları, yapısal özellikleri ve örgütlenişi açısından yeniden yorumlamalarına olanak sağlayabilir; sembolik bir biçime dair önceki anlayışlarını sorgulamalarına veya gözden geçirmelerine ve böylelikle kendilerine ve başkalarına dair anlayışlarının ufkunu tadil etmelerine imkân

verebilir. Olabilirliği ideolojinin yorumlanmasında saklı bu süreci, *kanaa-tin (doxa) yorumsal dönüşümü* —yani, toplumsal dünyayı oluşturan kişi-lerin gündelik anlayışları, tutumları ve inançlarının yorumsal dönüşümü— olarak tarif ediyorum.

İdeoloji yorumlaması ikinci bir açıdan da eleştirel bir potansiyel içerir: yalnızca sıradan aktörlerin gündelik anlayışları hakkında değil, aynı zamanda bu aktörleri kuşatan g   ve tahakküm ilişkileri hakkında da eleştirel bir şekilde düşünmenin önünü açar. İdeolojinin yorumlanması ister istemez sembolik biçimlerin hangi rolü dikkate alınıyorsa ona referansla yapılandırılmış g   ilişkilerinin sosyo-tarihsel bir analizini içerir. Dolayısıyla ideolojinin yorumlanması, g   ve tahakküm ilişkileri, bunların temelleri, dayanakları ve muhafaza edilme biçimleri hakkında eleştirel bir düşünmeyi teşvik edebilir. İdeolojinin yorumlanması, *tahakkümün eleştiri-si* olarak adlandırılabilcek durumla bu anlamda içerden bağlantılıdır: g   ve tahakküm ilişkileri üzerine eleştirel düşünceyi harekete geçirmeye metodolojik olarak yatkındır. İdeolojinin yorumlanmasının toplumsal dünyayı oluşturan bazı kişilerde güçlü tepkiler uyandırmasının bir nedeni de budur. Bu, iktidarın rahatsız olmasına yol açar, mevcut toplumsal ilişkilerden en çok yarar sağlayanlarla en az yarar sağlayanların pozisyonlarına dikkat çeker ve toplumsal yaşamın günlük akışında kurulan ve muhafaza edilen bu asimetrik toplumsal ilişkilerin bazı sembolik mekanizmalarını irdeler.

Genel olarak yorumlama ve özel olarak ideolojinin yorumlanması süreci, sosyo-tarihsel inceleme alanında olası ve uygun olan gerekçelendirme türleriyle ilgili belirli sorunları gün yüzüne çıkarır. Ben bu sorunlara karşı aşamalı bir yaklaşım benimsiyorum. Bütün anlaşmazlıkları sihirli bir şekilde çözecek genel kıstas aramak yerine bu inceleme alanında ne türden anlaşmazlıkların karşımıza çıkmasını bekleyebileceğimizi ve bunları çözmek için ne türden makul bir yol izleyebileceğimizi soruyorum. Bu yaklaşım, meseleleri çözümlememizi, sorunları parçalara ayırmamızı ve çelişen yorumlamaların ve çatışan g r   lerin kıyaslanıp tartı ılabileceği, farklı türde kanıt ve argümanların  ne s r leebileceği ve anlaşmazlıkların belki de çözüme kavu turulabileceği bazı koşulları —ne kadar farazi de olsa— belirlememizi gerektirir. Gerekçelendirme sorunlarına bu aşamalı yaklaşım, sosyo-tarihsel dünyaya dair bilginizin özenle ve sar-

sılmaz bir şekilde üzerine bina edilebileceği türden bir kesinlik arzusunda olanları, (o kaderci metaforu kullanmak gerekirse) bir tür “temel” e özlem duyanları hayal kırıklığına uğratabilir. Ne var ki bu kesinlik arayışı yanıltıcıdır; bu türden düşünsel kıstaslara göre fazlasıyla karmaşık olan bir nesne alanına zarar veren epistemolojik bir dürtüdür. Öte yandan benim savunduğum aşamalı yaklaşım ise, kesinlik arayışından çok uzun zaman önce vazgeçenlere, modern (ya da “post-modern”) çağı hiçbir meşru gerekçelendirme kriterinin olmadığı ve elimizde sadece birbirleriyle rekabet eden, birbirlerine düşen ve sahip oldukları güce göre ya hayatta kalan ya da yok olup giden çoklu yorumlamaların olduğunu en nihayetinde kabul ettiğimiz ya da kabul etmek zorunda kaldığımız bir çağ olarak görenlere şaşılacak bir biçimde demode görünebilir. Ama bana göre bu eleştiriler ölçüyü kaçırmıştır. Bir yorumlamanın akla yatkın olup olmadığına ya da bir kurumun haklı olup olmadığına dair mantıksal yargılarda bulunabileceğimiz koşulları açığa çıkarma girişiminden vazgeçmeden de kesinlik arayışını reddedebiliriz. Yargılarımız bu koşullarca belirlenemez ve bu yargılar mutlak olmayabilir. Ancak, kendisini teşkil eden özneler tarafından daha önceden anlaşılmış olan bir nesne alanını anlamaya çabaladığımız sosyo-tarihsel inceleme dünyasında, mantıksal yargılarda bulunmak bilhassa değerli bir kazanım olabilir.

I

İDEOLOJİ KAVRAMI

İdeoloji kavramı iki yüz yıl boyunca, toplumsal ve siyasi düşüncenin gelişiminde, kimileyin yüz kızartıcı olsa da, merkezi bir yer işgal etmiştir. İlk olarak Destutt de Tracy tarafından bir düşünceler bilimi önerisinin ismi olarak ileri sürülen “ideoloji” terimi kısa zamanda dil zemininde yapılan politik bir mücadelenin silahı haline geldi. Başlangıçta bilimin doruk noktasını temsil ettiği Avrupa Aydınlanmasının bütün o kendine güveninin ve olumlu ruhunun aşılandığı “ideoloji,” kısa zamanda belirli düşünceleri içi boş, atıl, lafazanca olmakla itham eden bir aşağılama terimine dönüştü. İdeoloji kavramının doğumu zör olmuştu ve sanki bu yetmezmiş gibi hayat hikâyesi de mutlu olmaktan uzaktı. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ortaya çıkmakta olan sosyal bilimler tarafından farklı şekillerde ele alınan ideoloji kavramı bir o yana bir bu yana itilip duruyor ve bütün bu süre boyunca gündelik hayatın siyasi mücadelelerinde rol oynayan bir terim olmayı sürdürüyordu. Bugün ideoloji kavramını kullandığımızda, kavramın tarihine özgü çoklu kullanımlarının, ne kadar belli belirsiz olursa olsun izlerini taşıyan bir kavram kullanırız.

Bu bölümde ideoloji kavramının geçmişine bakmak, sadece karmaşık bir düşünsel güzergâhın dolambaçlı yollarına dikkat çekmek değil, aynı zamanda daha yapıcı bir yaklaşıma giden yolu hazırlamak istiyorum. Bu kavramın yalnızca kökenlerini ve gelişimini değil, kavramı bugün yeniden formüle etme, geçmişinde fark edilebilen tehlikelerden sakınırken onun birikimsel (kümülatif) anlamından faydalanan bir şekilde ideolojiyi yeniden kavramsallaştırma olasılığını sorgulamak istiyorum. Kavramın tarihine dair sunduğum açıklama ister istemez seçici olacak ve daha kap-

samlı bir araştırmada tartışılmayı hak eden pek çok şahsiyeti ve kavramın saptığı yollardan bazılarını ihmal edecektir.¹ Gelgelelim hiçbir suretle sona ermemiş bir hikâyenin gelişiminin ana hatlarını, başlıca sınırlarını belirlemeye çalışacağım. İşe ideoloji kavramının on sekizinci yüzyıl Fransa'sındaki köklerini tartışarak başlayacağım. Ardından, kavramın Marx'ın eserlerinde kullanılma biçimlerinden bazılarını inceleyeceğim. Marx ideoloji kavramının tarihindeki şüphesiz en önemli şahsiyet de olsa, yazıları tek bir tutarlı görüş sunmamaktadır. Bu terimi arada bir ve değişen şekillerde kullanır ve onda terimin kullanımıyla ilintili birtakım farklı temalar olduğu fark edilebilir. Bu bölümün üçüncü kısmında Karl Mannheim'ın çalışmasına değineceğim. Mannheim'ın *İdeoloji ve  topya* adlı kitabı bu karmaşık tarihteki kilit bir metindir; ideoloji kavramını, düşüncenin toplumsal belirlenimine dair genel sorun üzerine odaklamış ve böylelikle ideoloji analizini bilgi sosyolojisiyle bir arada ele almıştır. Bu bölümün son kısımlarında, ideoloji kavramını genelleştirmeye dair Mannheim'ın çalışmasının örnek teşkil ettiği eğilime karşı koyacağım. Kavrama yönelik olarak, onun olumsuz karakterini koruyan, onu eleştiren bir kavram olarak ele alan, ancak ideolojinin incelenmesinin yalnızca bir polemik meselesi olduğu iddiasını reddeden bir formül sunacağım. Bu kavramın tarihinde örtük olarak var olan bazı temalardan yararlanan, ancak modern toplumlarda ideolojinin yorumlanmasına yapıcı bir yaklaşımın temelini sunmaya çalışan bir ideoloji fikri formüle edeceğim.

İdeoloji ve İdeologlar

“İdeoloji” terimi ilk olarak 1796 yılında Fransız filozof Destutt de Tracy tarafından, düşüncelerin ve duyuların, bunların ortaya çıkışlarının, birleşmelerinin ve yarattığı sonuçların sistematik olarak incelenmesiyle ilgilenecek yeni bir bilim projesini tarif etmek için kullanılmıştı. Destutt de Tracy; Voltaire, Holbach ve Condillac gibi Aydınlanma düşünürlerinin eserlerini okumuş, zengin ve eğitimli bir asilzadeydi. De Tracy, Fransız Devrimi'yle ilişkilendirilen reformların çoğunu desteklese de, asil bir soydan gelen diğer entelektüeller gibi o da Jakoben Terörü sırasında hapse atılmıştı.² De Tracy ve bazı mahk mlara göre Robespierre Aydınlanmayı yok etmeye çabalıyor görünüyordu. Bu entelektüellere göre Terör Dönemi'nin barbarca anarsisine, düşüncelerin sistematik bir analizine

dayanan felsefe ve eğitimin birleşmesiyle karşı çıkılabildi: devrimci bir çağda Aydınlanma mirasının peşinden böyle gidilebilirdi. Eski soyluların ve entelektüellerin çoğu Terör Dönemi sırasında ölseler ya da idam edilseler de, de Tracy, 1794'te Robespierre'in devrilişinden kısa bir süre sonra hapisneden salıverildi. 1795 yılının sonlarında de Tracy ve meslektaşları, *Institut National*'in ("Ulusal Enstitü") kurulmasıyla birlikte yeni cumhuriyette bir iktidar konumuna yükseldiler. *Institut*, Robespierre'in kapattığı kraliyet akademilerinin ikamesiydi. Bilimler Akademisi ve Edebiyat ve Güzel Sanatlar Zümresi'nin yanı sıra *Institut*, bir Ahlâki ve Siyasi Bilimler Zümresi de içeriyordu. Bu son zümrenin başında, duyuların ve düşüncelerin incelenmesiyle ilgilenen, başkanlığına 1796'da de Tracy'nin seçildiği bir birim vardı.

Destutt de Tracy Ahlâki ve Siyasi Bilimler Zümresi'ne 1796 boyunca verdiği bir dizi raporda, sorumluluğunu üstlendiği yeni disiplinin hedeflerini ana hatlarıyla çizmişti. De Tracy, Condillac'ın peşinden giderek, şeyleri kendinde bilemeyeceğimizi, yalnızca bunlara dair duyularımızla oluşmuş düşüncelerimizi bilebileceğimizi iddia ediyordu. Bu düşünceleri ve duyuları sistematik bir şekilde inceleyebilseydik, bütün bilimsel bilgi için sağlam bir temel sunabilir ve daha pratik çıkarımlarda bulunabilirdik. De Tracy'nin bu başlangıç aşamasındaki ve iddialı teşebbüs için öne sürdüğü isim "ideoloji"ydi —kelimenin tam anlamıyla, "düşünceler bilimi." İdeoloji "olumlu, işe yarar ve titiz kesinliğe elverişli" olmalıydı.³ Soykütüksel olarak bu "ilk bilim"di, çünkü bütün bilimsel bilgi, düşüncelerin bir araya gelişini içeriyordu. Bu aynı zamanda dilbilgisinin, mantığın, eğitimin, ahlâkın ve en nihayetinde, "insan bilimlerinin en yücesinin ..., toplumu, insanın burada kendi türünden en fazla yardımı görüp, mümkün olan en az rahatsızlık duyacağı şekilde düzenlemenin" temeliydi.⁴ Düşüncelerin ve duyuların dikkatli bir şekilde analiz edilmesiyle ideoloji, toplumsal ve siyasal düzenin, insanların ihtiyaçları ve arzularına uygun olarak yeniden düzenlenmesini mümkün kılacaktı. İdeoloji ahlâki ve siyasi bilimleri sağlam bir temele oturtacak ve onları hata ve 'önyargı'dan kurtaracaktı —bu, de Tracy'nin Condillac ve Bacon'dan miras aldığı bir Aydınlanma inancıydı.

De Tracy düşünceler bilimini toplumsal ve siyasal alanı da içerecek biçimde genişletme ihtimalini tasavvur etmese de çoğunlukla düşünsel

yetilerin, deneyim biçimlerinin ve mantık ve dilbilgisiyle ilgili veçhelerin analizi konularında katkıda bulunmuştu. 1803 ve 1815 yılları arasında yayımlanan dört ciltlik eseri *Éléments d'Idéology* (İdeolojinin Unsurları), düşünme, hissetme, hafıza ve muhakeme yetilerini ve yanı sıra alışkanlık, hareket ve iradenin niteliklerini irdeliyordu. De Tracy, insanların maddi gerçekliğin bir parçası, diğer canlılara göre oldukça karmaşık bir hayvan türü olarak görüldüğü tutarlı ve katı bir natüralizmin gelişimiyle gittikçe daha fazla ilgilenir hale gelmişti. Dolayısıyla de Tracy'e göre, "İdeoloji Zoolojinin bir parçası"ydı ve insan yetilerinin analizi zorunluydu, çünkü "bir hayvana dair anlayışımız, onun düşünsel yetilerini bilmediğimiz takdirde eksikti."⁵ De Tracy'nin sonraki yazıları, ilk baştaki düşünceler bilimi olarak ideoloji projesini devam ettirmiş, bu projeyi kusursuz bir natüralizmin içine oturtmuştu. Ne var ki bu yazılar boy göstermeye başladığında, "ideoloji" terimi, üreticisinin tumturaklı hedeflerini kısa sürede gölgede bırakacak yeni ve oldukça farklı bir anlam edinmişti.

Destutt de Tracy ve *Institut National*'daki meslektaşları, cumhuriyetçilik siyasetiyle yakından ilişkiliydi. Genel olarak Condorcet'nin insanların eğitim aracılığıyla mükemmelleştirilebilecekleri görüşünü ve Condillac'ın duyuları ve düşünceleri çözümleme yöntemini paylaşıyorlardı. Devrimin aşırılıklarını, ilerleme ve aydınlanmanın payandaları olarak gördükleri devrimci kurumların kendilerinden ziyade Jakobenlerin bağnaz coşkunluklarına atfediyorlardı. Cumhuriyetçilikle bu yakın bağ göz önünde tutulduğunda, De Tracy ve meslektaşlarının doktrinlerinin kaderi, bir dereceye kadar bizzat Devrimin kaderine bağlıydı. Napolyon Bonaparte, 1799'da Mısır'dan döndükten sonra başarılı bir darbe tertip etti ve on yıl boyunca tam yetkiyle elinde bulunduracağı Birinci Konsüllüğün başına geldi. Napolyon yeni bir anayasa tasarlarırken, De Tracy ve meslektaşlarının düşüncelerinin bazılarından yararlandı ve *Institut*'nun kimi üyelerini kazançlı siyasi mevkilerle ödüllendirdi. Ancak aynı zamanda onlara tam olarak güven duyamıyordu, çünkü cumhuriyetçilikle yakın ilişkileri kendi otokratik ihtiraslarına olası bir tehdit oluştuyordu. Bu yüzden Napolyon "ideoloji"nin iddialarıyla alay ediyordu: bu, ona göre, siyasi gücün gerçeklikleriyle bağları kopmuş, soyut, kurgusal bir doktrindi. Ocak 1800'de *Messenger des relations extérieures*'de çıkan bir makale, "metafizik hizip veya 'ideolog' ismiyle anılan" ve Devrimi eline yüzüne bulaş-

tırdıktan sonra şimdi de yeni rejimin çukurunu kazan grubu knıyordu.⁶ Kamuoyu Devrime düşman olmaya başladığında, Napolyon —sonradan ‘ideologlar’ terimini kendisinin türettiğini iddia etmiştir— cumhuriyetçiliğin temsilcilerini zararsız hale getirmek için bu değişimden istifade etti.

Napolyon’un ideologlara muhalefeti sonraki on yıl boyunca şiddetini artırdı ve kurmaya çalıştığı imparatorluk çökmeye başladığında doruk noktasına ulaştı. İdeologlar, Napolyon rejiminin başarısızlıklarının günah keçisi haline geldiler. Hüsrarla sonuçlanan Rusya seferinin ardından Aralık 1812’de Paris’e dönen Napolyon, ideologları devleti ve hukukun üstünlüğünü zayıflatmakla suçladı. Devlet Şurası’na hitaben yaptığı ve daha sonra *Moniteur*’de yayımlanan konuşmasında ideolojiyi mahkûm etti ve onu dirayetli devlet yönetiminin tam zıddı olarak nitelendirdi:

Adil Fransamızın musdarip olduğu uğursuzlukların kabahatini ideolojiye, insan yüreğinin bildiği yasalardan ve tarihin verdiği derslerden yararlanmak yerine insanların kanunlarını dayandırmak için sinsice ilk nedenleri arayan o müphem metafiziğe yüklemeliyiz. Bu hatalar kaçınılmaz olarak kana susamışların saltanatına yol açar ve açmıştır da . . . Bir kişi devlete yeniden hayat vermek için çağrıldığında, bunların tam aksi ilkeleri izlemelidir.⁷

Napolyon’un konumu hem ülke içinde hem’de ülke dışında zayıfladıkça, ideolojiye saldırıları daha kapsamlı ve hararetili bir hale geldi. Neredeyse her türden dinî ve felsefî düşünce ideoloji olmakla suçlanıyordu. Terimin kendisi, muhaliflerini susturmak ve dağılmakta olan bir rejimi ayakta tutmak için çaresizce debelenen bir imparatorun elinde bir silaha dönüşmüştü.

Napolyon’un Nisan 1814’te tahttan çekilmesi ve Bourbon hanedanının yeniden başa geçmesiyle Destutt de Tracy siyasi nüfuzu olan bir konuma geri getirildi, ama bu zamana gelinceye kadar ilk baştaki ideoloji programı, Napolyon dönemindeki çatışmalarla çarçur edilmiş ve lekelenmişti. Başlangıçta mümtaz bir bilim, düşüncelerin ortaya çıkışının, bir araya gelişinin ve yayılışının sistematik bir açıklamasını sunarak genel olarak bilimsel bilgi için bir temel öne sürecek ve özel olarak da toplumun doğal düzenlenişini kolaylaştıracak bir düşünceler bilimi olarak tasavvur edilen ideoloji, diğerleri gibi bir yönelim haline geldi ve cumhuriyetçilikle olan ilişkisi nedeniyle felsefi iddialarına gölge düştü. Dahası “ideoloji” terimi siyasi arenaya girdiği ve kusatma altındaki bir imparator

tarafından filozoflara gerisin geri p sk rt ld   i için, terimin anlamı ve göndergeleri de i meye ba ladı. Yalnızca *düşünceler bilimine* atıfta bulunmayı bırakıp, aynı zamanda *düşüncelerin kendilerine*, yani, *hatalı olmakla itham edilen ve siyasi hayatın pratik gerçekliklerinden arındırılmış bir düşünceler bütününe* atıfta bulunmaya ba ladı. Terimin anlamı da de i ti, çünkü artık Aydınlanmanın olumlu ruhuna açık bir şekilde sahip çıkmıyordu. En  st düzey saygıya layık, olumlu ve egemen bir bilim mahiyetindeki ideoloji yerini yavaş yavaş sadece istihzaya ve hor görmeye layık, soyut ve yaraltıcı düşünceler mahiyetindeki ideolojiye bıraktı. İdeoloji kavramının tarihini niteleyen temel zıtl  malardan biri —bir yandan olumlu veya nötr anlamı arasında ve diğer yandan olumsuz veya eleştirel anlamı arasında— hayatının ilk on yılında, bu zıtl  şmanın biçimi ve içeriği takip eden yıllarda büyük ölçüde de i ecek de olsa, çoktan ortaya çıkmıştı.

Destutt de Tracy'nin ilk ba taki ideoloji projesinin terk edilmesi b  n hiç de  a ırtıcı görünmemektedir. Bundan önce ve sonra gelenler gibi bu projenin de i tiraslı genelli inin yerini, sözümona temel bir bilim iddiaları tarafından engellenmeden belirli araştırma alanlarına derinlemesine girecek, uzmanlaşmış disiplinlerin gelişiminin alması zorunluydu. De Tracy'nin başlangıçtaki projesine dair ilginç olan şey, projenin kendisinin doğası ve içeriği değil (gerçekten de, büyük ölçüde unutulmuş olan yazıları ideoloji kavramıyla ilişkili olmasalardı b  n tamamen göz ardı edilirdilerdi), bu projenin, ideoloji kavramının ortaya çıkma ve dolambaçlı tarihine a ım atma koşullarına dikkat çektiği ger e iydi. Kavram, modern toplumların doğuşunu imleyen toplumsal ve siyasi çalkantılar bağlamında Aydınlanmanın ideallerini geliştirme te ebb s n n bir parçası olarak ortaya  ıktı. İdeoloji kavramı *Institut National* günlerinden itibaren ne kadar yol katetmi , kullanım biçimleri ne kadar  e itlenmi  olursa olsun, yine de Aydınlanmanın ideallerine, özellikle de dünyanın (sosyotarihsel dünya da dâhil olmak üzere) akli bir şekilde anlaşılması ve insanların kendi kaderlerini akli bir şekilde tayin etmeleri ideallerine ba lı kalmıştır. Bu bağlantının ifade edilme biçimleri bir  ahsiyetten diğerine büyük farklılıklar göstermektedir. De Tracy için bu bağlantı doğrudan ve belirgin olsa da (ideoloji, insanlarla ilişkili konularda ilerlemeyi kolaylaştıracak egemen bilimdi), Napolyon için  rt l  ve muhalifti (ideoloji, yalnızca soyut mantık yürütme temelinde siyasi ve pedagojik ilkeleri belirlemeye çalışarak isyanı k r kleven g steri ci bir felsefeydi). Marx'ın eşsiz

katkısı, Napolyon'un terimi kullanışındaki olumsuz, muhalif anlamı devralması, ama kavramı, Aydınlanma ruhuna derinden borçlu olan kuramsal bir çerçevenin ve siyasi bir programın kapsamına dâhil ederek dönüştürmesinde yatmaktaydı.

Marx'ın İdeoloji Kavrayışları

Marx'ın yazılan ideoloji kavramının tarihinde merkezi bir yere sahiptir. Marx'la birlikte kavram, eleştirel bir araç ve yeni bir kuramsal sistemin ayrılmaz bir bileşeni olarak yeni bir statü elde etti. Gelgelelim, Marx'ın çalışmaları bu açıdan önemli olsa da, Marx'ın ideoloji kavramını tam olarak hangi biçimlerde kullandığı ve bu kavramın kullanılmasını kuşatan pek çok mesele ve kabulü hangi biçimlerde ele aldığı hiçbir surette net değildir. Hatta Marx'ın yazılarının mirasına yönelik süregiden tartışmalardan kısmen sorumlu olan da, çalışmalarında ideoloji kavramına dair rastlanan bu muğlaklıktır. Bu bölümde Marx'ın değişken biçimlerde kullandığı "ideoloji" teriminin taşıdığı farklı anlamların her birini incelemeye girişmeyeceğim gibi, bu terimin Marx'ın Engels, Lenin, Lukács ve Gramsci gibi müttefikleri ve selefleri tarafından kullanılma biçimlerinin izini de sürmeyeceğim.⁸ Bunun yerine ideoloji kavramının Marx'ın çalışmalarında işlemsel olan birtakım belirgin kuramsal bağlamları teşhis etmeye çalışacağım. Bu yolla birbirleriyle şüphesiz örtüşen, ancak yine de farklı meselelerle ve farklı düşünce hareketleriyle ilişkilenen birtakım farklı ideoloji kavrayışlarını ortaya çıkarmaya çalışacağım. Çünkü Marx'ın eserleri bize sosyo-tarihsel dünya ve bu dünyanın yapısı, dinamikleri ve gelişimine dair tek bir tutarlı görüş değil, daha ziyade bazı açılardan uyuşurken başka açılardan çatışan, bazı noktalarda birbirine yaklaşırken diğer noktalarda birbirinden uzaklaşan, Marx'ın bazen açıkça ifade ettiği, bazen de öne sürdüğü argümanlarda ve analizlerde üstü kapalı bıraktığı bir görüşler bolluğu sunar. Bu farklı görüşlerin, muhtelif ideoloji kavrayışlarının bizzat Marx tarafından açıkça formüle edilmeksizin ya da ikna edici bir şekilde birbiriyle uzlaştırılmaksızın farklı kuramsal alanlar oluşturduğunu göstermeye çalışacağım.

İdeoloji ve Genç Hegelciler: polemikçi kavrayış

Marx, Fransız ideologların çalışmalarından ve Napolyon'un bunlara yönelik saldırısından haberdardı. 1844-5 yıllarında Paris'te sürgündeyken, Destutt de Tracy'nin bazı çalışmalarını okumuş ve yazılarında alıntılı-mıştı. Marx ve Engels; Feuerbach, Bauer ve Stirner gibi "Genç Hegelciler" in görüşlerini uzun uzadıya eleştirdikleri *Alman İdeolojisi*'ni bu dönemin hemen sonrasında yazmışlardı. Marx ve Engels bu düşünürlerin görüşlerini "Alman ideolojisi" olarak betimleyerek, Napolyon'un "ideoloji" terimini kullanma biçiminin peşinden gidiyor ve ideologların çalışmalarıyla Genç Hegelcilerinkiler arasında kıyaslama yapıyorlardı: Genç Hegelcilerin çalışmaları, on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki Almanya'nın nispeten geri kalmış toplumsal ve siyasi koşullarında, de Tracy ve meslektaşlarının doktrinlerinin muadiliydi. Ve tıpkı Napolyon'un bu doktrinleri hakir görmesi ve böylelikle "ideoloji" terimine olumsuz bir anlam katması gibi, Marx ve Engels de, yurttaşlarının görüşleriyle alay ediyorlardı. İdeologlar gibi Genç Hegelciler de verilmesi gereken asıl savaşın bir fikirler savaşı olduğu, kabul edilmiş fikirlere karşı eleştirel bir tutum takınarak gerçekliğin kendisinin değiştirilebileceği yanlsaması içinde çaba sarf ediyorlardı. Marx ve Engels'in Genç Hegelcilerin "eleştirel düşünce"lerine yönelik eleştirisi, sabık arkadaşlarının yaklaşımını zararsız hale getirme teşebbüsüydü. Amaçları "Alman halkının pek hoşlandığı rüya dolu mahmurluğa uygun düşen ve gölgelerle yapılan bu felsefi savaşı gülünç hale sokmak ve küçük düşürmek"ti.⁹ Genç Hegelciler radikal olduklarını zannediyorlardı, ama gerçekte kendilerini kurt sanan kuzular olarak oldukça muhafazakârdılar. Marx ve Engels bu görüşleri "Alman ideolojisi" diye damgalayarak bunlar ve on yıllar önce Fransa'da yerin dibine geçirilmiş doktrinler arasında bağlantı kuruyor ve böylelikle onların itibarlarını sarsmaya çalışıyordu.

Dolayısıyla Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde "ideoloji" terimini polemikçi bir şekilde kullanırlar. Neyi hedef gösterdikleri açıktır —Genç Hegelcilerin görüşleri— ve "ideoloji" bir hakaret terimidir. Genç Hegelcilerin görüşleri, fikirlerin tarih ve toplumsal yaşamdaki değer ve rolüne olduğundan fazla değer biçmeleri bakımından "ideolojik"tir; bunlar "özerklik attettikleri tasavvurları, fikirleri, düşünceleri, yani kısaca söylemek gerekirse bilincin tüm ürünlerini insanların gerçek zincirleri olarak

görürler —tıpkı Eski Hegelcilerin bunları insan toplumunun gerçek bağları olarak görmeleri gibi.”¹⁰ Dolayısıyla Genç Hegelciler fikirlerin karşısına fikirleri koyar, cümleleri cümlelerle çarpıştırır ve böylece gerçek dünyayı olduğu gibi bırakırlar. Kendi fikirleriyle Almanya’nın sosyo-tarihsel koşulları arasındaki bağlantıyı göremez ve eleştirilerine pratik, etkili bir güç katamazlar. “İdeoloji” teriminin bu kullanımını “polemikçi kavrayış” olarak nitelendirilebiliriz: *buna göre ideoloji, fikirleri hatalı bir şekilde sanki özerk ve etkililermiş gibi gören ve sosyo-tarihsel yaşamın gerçek koşulları ve niteliklerini kavrayamayan kuramsal bir doktrin ve faaliyettir.* Bu polemikçi kavrayış, varlığını, Napolyon’un pratik siyasetle bağı kopmuş fikirlerle uğraşmayı hor görmesini paylaştığı ve fikirlerin ve meşguliyetlerin aldatıcı ve yanıltıcı olduğu inancını yansıttığı ölçüde, Napolyon’un ideologların iddialarına saldırmasına borçludur. Gelgelelim, Marx ve Engels’in kendi kavrayışlarını geliştirme ve bunu kullanma biçimleri Napolyon’un amaçları ve değerlendirmelerinin ötesine gider.

İdeolojinin polemikçi kavranışının özgünlüğü bu kavrayışın kendisinde değil, bilincin toplumsal belirlenimi, işbölümü ve sosyo-tarihsel dünyanın bilimsel bir şekilde incelenmesine ilişkin bir dizi varsayımla bağlantılı olduğu gerçeğinde yatar. Bu varsayımlar, ideolojinin polemikçi olabilirlik koşulları olarak tarif edilebilecek şeyi oluşturur. Bu varsayımların her birini sırasıyla inceleyelim. *Varsayım 1a:* insanların bilinç biçimleri, yaşamlarının maddi koşulları tarafından belirlenir. Düşünmek, tahayyül etmek ve daha genel olarak fikirlerin üretimi, özerk ya da tarihin akışını tayin eden süreçler olarak değil, daha ziyade insanların ortaklaşa yaşamlarını sürdürmelerinin araçlarını ürettikleri sıradan faaliyetleriyle iç içe geçmiş ve temelde aslen onun tarafından belirlenmiş süreçler olarak görülmelidir. Marx ve Engels bu varsayımı formüle ederken her şeyden önce kendi yaklaşımlarını, Hegel’in ve onu takip edenlerle eleştirenlerin idealist felsefe pratiği olarak gördükleri şeyle yan yana getirmeye çalışırlar: “Gökyüzünden yeryüzüne inen Alman felsefesinin tersine, biz burada, yeryüzünden gökyüzüne yükseliyoruz.”¹¹ Ancak aynı zamanda bu idealist felsefi pratiğin kendisinin —idealist olduğu, fikirleri birer sonuçtan ziyade birer neden olarak aldığı, böylelikle kendi karakterini olduğu kadar kavramaya çabaladığı sosyo-tarihsel dünyanın karakterini de yanlış anladığı, yani kısacası ideolojik olduğu gerçeğinin— belirli maddi ko-

şulların ürünü olduğunu iddia etmek isterler. Bilincin toplumsal olarak belirlendiğini varsayarsak, Genç Hegelcilerin ideolojisinin, Almanya'nın nispeten geri kalmış toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullarının bir dışavurumu olduğunu görebiliriz. Bu hususu daha da genellemek mümkündür. Marx ve Engels'in sıklıkla alıntılanan bir pasajda önerdikleri budur: "Eğer her çeşit ideolojide insanlar ile bu insanlar arasındaki ilişkiler, bir *camera obscura*'daki gibi baş aşağı görünüyorsa; bu, retina üzerinde nesnelerin baş aşağı olması nasıl insanların fiziki hayatlarından ileri geliyorsa, tıpkı onun gibi, tarihi hayatlarının sürecinden doğmaktadır."¹² Bu pasaj en çok *camera obscura*'yla kurulan ve birden fazla yorumcuyu tuzağına d ř ren¹³ şifreli bir analogiyle hatırdakalsa da, ana husus, bilinci ve fikirleri özerk ve etkili olarak görme pratiğinin, dolayısıyla fiili durumlar içindeki gerçek kişileri fikirlerin üreticisi değil de onların birer ürünü olarak görmenin, tıpkı "nesnelerin g z n ağtabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması" gibi belirli sosyo-tarihsel koşulların ve süreçlerin sonucu olduğu iddiasıdır.

Polemikçi ideoloji kavrayışı aynı zamanda işbölümüne dair bir varsayım da bağlantılıdır. *Varsayım 1b*: fikirleri özerk ve etkili olarak gören kuramsal doktrinlerin ve faaliyetlerin gelişimi, maddi ve zihinsel emek arasında tarihsel olarak ortaya çıkan ayrımla mümkün kılınır. Marx ve Engels bireylerin kendi ihtiyaçları, yakın çevreleri ve diğer insanlarla sınırlı etkileşimlerinin dışında çok az şeyin bilincinde oldukları ilkel bir insan toplumu durumu farz ediyordu. Bilinç, bu aşamada sadece, yaşamın maddi koşullarıyla ayrılmaz bir biçimde i  içe geçmiş bir "sürü bilinci"ydi. Ama yavaş yavaş, ilk başta cinsel ilişkide bir işbölümü olarak, sonra da farklı ihtiyaçlardan ve fiziksel kuvvet gibi farklı kapasitelerden ötürü kendiliğinden ya da "doğal olarak" gelişen bir bölünme olarak bir işbölümü gelişti. En sonunda da maddi ve zihinsel emek arasında, zihinsel emekle meşgul olan kişilerin bağımsız bir varoluşa sahip, maddi yaşam süreçleri tarafından koşullanmamış ve kendilerine ait bir tarihe ve güce sahip görünen bir bölünme ortaya  ıktı. Maddi ve zihinsel emek arasındaki bölünme aynı zamanda bu kişileri, özerk oldukları yanılısamasıyla çalıştıklarını fark etmekten alıkoydu.

Bilinç, ancak bu andan itibaren mevcut pratiğin bilincinden bambaşka bir şey olduğunu, gerçek bir şey tasavvur etmeden, herhangi bir şeyi ger-

çekten tasavvur ettiği hayaline kapılabilir. Bu andan itibaren bilinç, dünyadan sıyrılarak "salt" teori, teoloji, felsefe, ahlâk vb. yapma durumuna geçer.¹⁴

"Salt" kuramın, teolojinin, felsefenin, etiğin ve Marx ve Engels'in kıskırtıcı bir biçimde ifade ettikleri biçimiyle "bu türden bir pisliğin" oluşumu, gerçekte öyle olmadıkları halde kendilerini özerk zanneden kuramsal doktrinler ve faaliyetler anlamında ideolojinin ortaya çıkışına işaret eder.

Polemikçi kavrayışla bağlantılı üçüncü varsayım, sosyo-tarihsel dünyanın bilimsel bir şekilde incelenmesi projesiyle ilgilidir. *Varsayım 1c*: ideolojiyi teşkil eden kuramsal doktrinler ve faaliyetler, toplumun ve tarihin bilimsel bir şekilde incelenmesiyle açıklanabilir ve yerlerini buna terk etmeleri gerekir. Örneğin, nasıl Genç Hegelcilerin görüşlerinin Almanya'nın gerçek ve sefil koşullarının bir aynasından ibaret olduğu gösterilebilirse, bunlar da, belirli toplumsal ve tarihsel durumların birer ürünü olduklarının gösterilmesi anlamında, bu türden bir bilim vasıtasıyla açıklanabilir. Farkında olmadıkları durumlara bağlı olduklarının gösterilmesi ve özerklik iddialarının temelinin böylelikle çürütülmesiyle bu kuramsal doktrin ve faaliyetlerin güvenilirliklerini yitirmeleri ve yerlerini kendilerinden sonra gelen bir disipline bırakmaları gerekmektedir; sosyo-tarihsel dünyanın pozitif bilimine terk etmeleri anlamında, bir bilim tarafından ikame edilmeleri gerekmektedir. "Gerçek, pozitif bilim, yani pratik faaliyetin, insanın gelişiminin pratik sürecinin temsili, ancak spekülasyonun —gerçek hayatta— bittiği yerde başlar."¹⁵ Bu varsayım, birbirlerinden ayrılmalarına neden olan pek çok farklılığa rağmen, Marx ve Engels'in Destutt de Tracy'nin ilk baştaki projesiyle yakınlıklarına işaret eder. Çünkü Marx ve Engels, de Tracy'nin projesini soyut ve yanıltıcı bir kuramsal doktrin anlamında ideoloji örneği olarak görmelerine rağmen, de Tracy'nin pozitif bilimin erdemlerine olan inancını ve daha genel olarak, Aydınlanmanın ideallerine olan bağlılığını paylaşırlar. Hayatına güya en mümtaz bilim, "düşünceler bilimi" olarak başlayan bir şeyin, kendinden önce geleni hain olarak suçlarken bilimin tahtında hak iddiasında bulunan kuramsal bir yaklaşımın parçası haline gelmesi, bu karmaşık kavramsal tarihin ironilerinden biridir.

İdeoloji ve sınıf bilinci: gölge-görüngücü kavrayış

İdeoloji kavramı Marx ve Engels'in ilk olarak Genç Hegelcilere yaptıkları hücumlar bağlamında kullanılmış olsa da, sonradan toplumsal yapı ve tarihsel değişim tariflerinde daha genel bir rol edindi. Bu daha genel rol, Marx ve Engels'in fikirlerin üretimi ve yayılmasını sınıflar arası ilişkilere bağlamaya başladığı *Alman İdeolojisi*'nde zaten belirgindi. "Her çağın hâkim fikirleri," diye belirtiliyorlardı bir yerde, "o çağın hâkim sınıfının fikirleridir. Yani, toplumun hâkim *maddi* kuvveti olan sınıf aynı zamanda onun hâkim *düşünsel* kuvvetidir."¹⁶ Bu pasaj Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* kitabının Önsözünde ve başka yerde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkan yeni bir ideoloji kavrayışının gelişmekte olduğunun habercisidir. Bu yeni kavrayış "gölge-görüngücü kavrayış" olarak tarif edilebilir, çünkü ideolojiyi iktisadi koşullara ve üretimdeki sınıf ilişkilerine bağlı ve ondan türeyen bir şey olarak görür. *Gölge-görüngücü kavrayışa göre ideoloji, hâkim sınıfın çıkarlarını dışavuran, ama sınıf ilişkilerini yanıltıcı bir biçimde temsil eden bir fikirler sistemidir.* İdeoloji, kendisini meydana getiren fikirlerin belirli bir tarihsel dönemde, egemenlik konumlarını güvence altına alma ve sürdürme mücadelesi veren hâkim toplumsal grupların ihtiraslarını, kaygılarını ve özlemlerini dillendiren fikirler olması anlamında, hâkim sınıfın çıkarlarını ifade eder. Ne var ki ideoloji, bu fikirlerin ilgili sınıfların doğasını ve görelî konumlarını doğru bir şekilde resmetmemesinden ötürü sınıf ilişkilerini yanıltıcı bir şekilde temsil eder; bu ilişkileri hâkim sınıfın çıkarlarına uyacak biçimde yanlış temsil eder.

Gölge-görüngücü kavrayışın formüle edilmesiyle birlikte ideoloji kavramı Marx'ın kuramsal çerçevesinde sistematik bir rol edinir. Bu çerçeve, bir bakıma yüzeysel de olsa, en kısa ve öz haliyle 1859 tarihli Önsözde kabaca açıklanmıştır. İddiaları herkesçe malum olduğu için Önsözü burada ayrıntısıyla incelemeye gerek yok. Ancak bu metinden kısa bir pasajı ele alarak ideolojinin gölge-görüngücü kavrayışına dair daha açık bir görüş edineceğiz. Sürekli büyüyen üretim güçleri mevcut üretim ilişkileriyle çatıştığı zaman toplumsal bir devrim döneminin patlak verdiğini belirten Marx, devamla şöyle der:

Bu türden sarsıntıları incelerken, ekonomik üretim şartlarında meydana gelen —ve tam bilimsel bir şekilde gözlenebilen— maddî dönüşüm ile hukukî, dinî, estetik ya da felsefî biçimleri, kısacası insanların bu çatış-

manın bilincine varmalarını ve buna karşı mücadele etmelerini sağlayan ideolojik biçimleri birbirinden ayırt etmek gerekir. Nasıl bir kimse hakkında onun kendisi için beslediği fikre bakılarak hüküm verilemezse, tıpkı bunun gibi, böyle bir dönüşüm devri hakkında da onun kendi bilincine bakarak hüküm verilemez.¹⁷

Önsözdeki bu ve diğer pasajlardan ve başka yerlerden, gölge-görüngücü kavrayışın temelini oluşturan varsayımların bazılarını ortaya çıkarabiliriz. Bir kez daha üç kilit varsayıma odaklanacağım. *Varsayım 2a*: verili bir toplumda, (i) üretimin iktisadi koşullarını, (ii) hukuki ve siyasi üstyapıyı ve (iii) bilincin ideolojik biçimlerini birbirinden ayırt edebiliriz. Bu kategorilerin her birinin tam içeriği Marx tarafından belirsizliğe yer bırakmayacak şekilde ayrıntılı olarak açıklanmamıştır (örneğin (iii)'ün (ii)'den her daim belirgin bir biçimde ayırt edilip edilemeyeceği tartışma konusudur); ve bir toplumun bu çeşitli yönleri veya düzeyleri arasındaki ilişkilerin doğası kapsamlı bir tartışmanın konusu olmuştur. Tartışmaya yer bırakmaksızın söylenilebilir ki Marx sosyo-tarihsel değişim sürecinin belirlenmesinde üretimin iktisadi koşullarının temel bir rolü olduğunu ve bu nedenle bunların, belirli sosyo-tarihsel dönüşümlerin açıklanmasının asli araçları olarak görülmesi gerektiğini varsayar.

Birinci varsayım bizi doğrudan ikincisine götürür. *Varsayım 2b*: bilincin ideolojik biçimleri görünüşlerine bakılarak kabul edilmemeli, üretimin iktisadi koşullarına atıfla açıklanmalıdır. "Nasıl bir kimse hakkında onun kendisi için beslediği fikre bakılarak hüküm verilemezse," der Marx, "tıpkı bunun gibi, böyle bir dönüşüm devri hakkında da onun kendi bilincine bakarak hüküm verilemez."¹⁸ Sosyo-tarihsel değişimi anlamak için, üretimin "doğa bilimleri hassasiyetiyle belirlenebilecek" iktisadi koşullarının gelişimini inceleyerek *işe başlamalıyız*. Bu gelişmeye dair edineceğimiz bilgi böylelikle söz konusu döneme özgü ideolojik bilinç biçimlerini açıklamamıza olanak sağlayacaktır. Dahası, bilincin ideolojik biçimlerini bu şekilde açıklayarak —örneğin, özel mülkiyetin kutsallığı ve evrenselliği beyanlarının, üstünlüğü ve geçinme kaynağı bu türden bir mülkiyete sahip olmaya bağlı olan bir sınıfa özgü çıkarların dışavurumu olduğunu göstererek— bu bilinç biçimlerinin aynı zamanda *maskesini düşürebiliriz*. Bir bilinç biçiminin maskesini düşürmek, onun yanıltıcı, hatalı olduğu veya akli bir şekilde gerekçelendirilemeyeceğini göstermektir; böylesi bir edim, bunun sadece sosyo-iktisadi koşullara atıfla açıklanabi-

leceğini değil, ayrı zamanda bu koşulları yanlış temsil ettiğini ya da konumları bu koşullar tarafından belirlenen grupların belirli çıkarlarını ifade ettiği gerçeğinin ampirik açıdan kanıtlanabilir olmasından başka bir şekilde gerek lendirilemeyeceğini ima eder. Bu anlayışa göre bir bilinç biçiminin ‐ideolojik‐ olarak nitelendirilmesi, bunun hâkim sınıf çıkarlarının bir dışavurumu olarak açıklanabileceği ve böylelikle maskesinin düşürülebileceği anlamına gelir. Bu yüzden kendini bir *bilim* olarak sunan, toplumsal yaşamın iktisadi koşullarını incelemekle ve bilinç biçimlerini bu temelde açıklamakla ilgilenen bir araştırma, bilinç biçimlerinin – ve daha belirgin olarak filozofların ve diğerlerinin kuramlarıyla kavramlarının– ideolojik olduğunu ortaya çıkaran bir *eleştirinin* hizmetinde kullanılabilir.

Gölge-görüngücü ideoloji kavrayışı, modern çağın ileri karakterine ilişkin   nc  bir varsayımla bağlantılıdır.  nceki toplum biçimlerinde sınıflar arası ilişkiler her zaman dinsel ve duygusal bağlarla i  içe geçmiş, böylelikle sömürü süreçleri vazife, şeref ve değer hislerinin arkasına gizlenmişti. Ama kapitalizmin gelişiyle bu geleneksel değerler yok olur ve toplumsal ilişkiler, üretimle uğraşan kişilere, insan tarihinde ilk kez, görünür hale gelir. Modern  ağla ilişkilendirilen bu radikal dönüşüm Marx ve Engels tarafından en canlı biçimde *Kom n st Parti Manifestosu*’nda tarif edilir:

Burjuva çağını daha önceki tüm çağlardan ayırt eden özellik, üretimden durmadan değişip gelişmesi, tüm toplumsal koşulların aralıksız altüst olması, bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve  alkantıdır. Tüm kalıplaşmış, donup kalmış ilişkiler, ardı sıra gelen eski ve saygıdeğer önyargılar ve düşüncelerle birlikte silinip giderken, yeni oluşanlar da kemikleşmeye fırsat bulamadan k hneleşir. Katı olan her şey buharlaşır, kutsal olan her şey ayaklar altına alınır ve sonunda insanoğlu aklını başına toplayıp yaşamının gerçek koşulları ve kendi türüyle olan ilişkileriyle yüz yüze gelmek zorunda kalır.¹⁹

Dolayısıyla toplumsal ilişkileri kişilere şeffaf kılan ve onları ‐ayık ka ayla‐ gerçek yaşam koşullarıyla yüzleşmeye mecbur eden şey, kapitalist üretim tarzının hareketi, durmak bilmeden genişlemesiyle bağlantılı olan derin bir altüst oluştur. *Varsayım 2c*: modern kapitalizmin gelişimi toplumsal ilişkilerin net bir şekilde anlaşılmasının ve ideolojinin dayandığı sınıf karşılıklarının tasfiyesinin koşullarını yaratır. Tarihte ilk defa tabi

sınıf bir sınıf olarak konumunu ve daha genel olarak da tarihsel süreç içerisindeki konumunu anlayabilir. Kendisini devrimci sınıf olarak, bilgiyle ve deneyimle donanmış bir halde sadece yeni bir hâkim sınıfa dönüşmekle kalmayan, aynı zamanda sınıfları ortadan kaldıracak bir sınıf olarak kurabilir; proletarya insanlığın evrensel çıkarını avcunda tutan bir sınıftır. Modern çağın ilerici, dinamik niteliği proletaryanın nihai zaferini garantiye alacaktır; geçici yenilgilerden musdarip olabilir, ama uzun vadede hiçbir şey, burjuva müdafilerinin ideolojik mefhumları bile onun önünde duramaz. Hatta zafer saati yaklaştıkça bir avuç "burjuva ideologu" sınıflarını terk edip, bir bütün olarak insanlığın galibi olarak tanıyacakları proletaryayla güçlerini birleştirecektir. Burjuva ideolojisinin sona erişti tarihin kendi hareketi, proletaryanın kaçınılmaz olarak yeni bir çağın müjdecisi olarak ortaya çıkacağı bir hareket tarafından garantiye alınmıştır.

İdeoloji ve geçmişin ruhları: örtük bir kavrayış

Gelgelelim, Marx'ın çalışmalarında tarihin hareketinin kısmen daha az anlaşılır görüldüğü kısımlar vardır. Toplumsal antagonizmaların giderek basitleştiği, tüm toplumsal çatışmaların yavaş yavaş burjuva ve proletarya arasındaki karşıtlığa indirgendiği ve proletaryanın kendisinin giderek aydınlandığı görüşü: bu görüşün karşısında, şimdiki zamanı basitlikten ziyade karmaşa, tek bir büyük karşıtlık yerine çoklu hizipler, deneyim ve bilimsel araştırma aracılığıyla elde edilen bilgiden ziyade önceden verili senaryolara dayanarak tarihsel rollerini eyleme döken, geçmişin imgeleri ve ifadelerinin büyümesine kapılmış kişiler sahnesi olarak resmeden bir görüş yer alır.²⁰ Bu görüş bir yenilgi ve hayal kırıklığı hikâyesi anlatır. Bu aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, üretimle meşgul olan kişilere gittikçe daha görünür hale geldiğinin varsayıldığı bir zamanda, bu kişilerin başka yerlere bakmaya devam edebileceğini, geçmişte kalmış bir şeyin özlemine duyabileceğini ya da bir sınıf olarak çıkarlarını ifade etmeyen imge ve fikirlere değer verebileceğini öne süren bir görüştür. Burada, şu şekilde formüle edilebilecek farklı bir ideoloji kavrayışının unsurları bulunur: *ideoloji, kişileri, gelecek yerine geçmişe ya da sınıf ilişkilerini gizleyen imge ve fikirlere yönlendirerek ve müşterek toplumsal değişim uğraşlarına gölge düşürerek mevcut sınıf tahakkümü ilişkilerini muhafaza etmeye yarayan bir tem-*

siller sistemidir. Bunu, iki nedenden ötürü “örtük ideoloji kavrayışı” olarak tarif edeceğim. İlk olarak Marx, bu örtük kavrayışın ortaya çıktığı bağlamlarda “ideoloji” terimini kullanmamaktadır. Bunun yerine insanların derununda yatan ve onların batıl inançlarını ve önyargılarını kışkırtan “yanılsamalardan” ve “saplantılardan”, “ruhlardan” ve “hayaletlerden” bahseder. O halde Marx’ta bir *ideoloji* kavrayışı olarak bundan ancak “ideoloji” terimini Marx’ın isim vermeden tanımladığı, somut analizlerinde zekice ve şaşırtıcı bir biçimde tasvir ettiği, ama kuram düzeyinde belirgin bir kavramsal başlık altına koymadığı bir dizi toplumsal görünüğe atıf yapmak üzere genişlettiğimizi kabul etmemiz koşuluyla söz edebiliriz.

İdeolojinin bu kavranışını “örtük” olarak tarif etmemin ikinci sebebi, Marx’ın 1859 Önsözünde kabaca açıkladığı kuramsal çerçeveye ve *Manifesto*’da sunulan modern çağ anlatısına tam olarak oturmayan bir dizi görünüğe atıfta bulunmasıdır. Çünkü ideolojinin örtük kavranışının atıfta bulunduğu görüngüler, yalnızca iktisadi koşulların ve sınıf ilişkilerinin gölge-görüngüleri değildir; daha ziyade, özerkliğini ve etkisini belirli bir yere kadar koruyan sembolik inşalardır. Bu görüngüler, insanları, bu sembolik biçimleri yalnızca üretimin iktisadi koşulları tarafından belirlenmiş ve bunlara dayanarak bütünüyle açıklanabilir olarak düşünemeyeceğimiz bir biçimde harekete geçiren ya da engelleyen, ileriye doğru iten ya da kısıtlayan semboller ve sloganlar, gelenekler ve görenekleri oluştururlar. Ayrıca ideolojinin örtük kavranışının atıfta bulunduğu görüngüler, geleneksel sembol ve değerlerin, modern burjuva toplumunun tam kalbindeki o “peşi sıra gelen eski ve saygıdeğer önyargılar ve düşünceler”in sürekliliğine delalettir. Bu geleneksel sembol ve değerler üretimde devamlı köklü değişikliklerin yapılmasıyla bir kalemde yok olup gitmezler; hayatta kalmaya devam eder, kendilerini tadil eder ve dönüştürür, hatta bizzat devrim arifesinde güçlü bir reaksiyoner kuvvet olarak yeniden belirirler. İdeolojinin örtük kavranışı, sembolik inşaların yaygınlığı veya yayılımıyla toplumsal ilişkilerin muhafaza edilebileceği ve toplumsal değişimin durdurulabileceği gerçeğine dikkat çeker. Eşi benzeri görülmemiş bir toplumsal değişimden geçen bir toplumda *toplumsal muhafaza süreci* olarak tarif edebileceğimiz, Marx’ın keskin bir şekilde farkına

vardığı, ama onun içermelerini bütünüyle ortaya sermeye belki de gönülsüz olduğu bir sürece dikkat çeker.

Bir an için Marx'ın, Aralık 1851'de Louis Napolyon Bonaparte'ın darbesine zemin hazırlayan olaylara dair *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* kitabındaki açıklamasını ele alalım. Marx şüphesiz bu olayları, Louis Philippe'in burjuva monarşisi sırasında üretim güçleri ve ilişkilerinin gelişimi tarafından koşullanmış olarak resmeder. Lejitimistlerle Orléancılar arasındaki bölünmeyi derinleştiren ve 1848'deki siyasi ayaklanmaları hızlandıran 1847 ekonomik krizini üreten büyük ölçekli bir endüstrinin ve bir sanayi proletaryasının ortaya çıkmasının temellerini atan bu gelişmedir. Gelgelelim, Marx'ın açıklaması hiçbir şekilde yalnızca bu terimlerle ifade edilmez. Tam aksine Marx'ın açıklamasının en çarpıcı yanı, 1848-51 olaylarını iktisat düzeyinde çözümlenen süreçlerin kaçınılmaz sonucu olarak değil, daha ziyade geçmişin imgelerine takılıp kalmış, yaşamın maddi koşullarının kesintisiz dönüşümüne rağmen sürüp giden geleneklerin kapanına kısılmış olaylar olarak resmetmesidir. Bu nedenle *On Sekiz Brumaire* şu meşhur pasajla başlar:

Tüm göçüp gitmiş kuşakların oluşturduğu gelenek, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker. Kendilerini ve bir şeyleri altüst etmekle, şimdiye kadar hiç olmamış var etmekle uğraşır göründükleri esnada, tam da böylesi devrimci kriz dönemlerinde, endişe içinde geçmişin ruhlarını yardıma çağırır, onların adlarına, sloganlarına, kıyafetlerine sarılır, dünya tarihinin yeni sahnesinde bu eşkilerde hürmet edilen kılıklara bürünür ve bu ödünç dille oynamaya çalışırlar.²¹

İnsanlar kendi tarihlerini yaratmaya, eşi benzeri görülmemiş işler üstlenmeye başladıkları anda, böyle bir teşebbüsün riskleri ve belirsizlikleri karşısında geriye çekilir ve geçmişle bir süreklilik içinde oldukları konusunda kendilerini temsil eden temsillere sığınır. Sürekliliğin tehdit edildiği anda, dinginliği yeniden tesis eden bir geçmiş *icat ederler*. 1848'le 1851 arasında Fransa'da beliren eski bir devrimin hayaleti, Napolyon'un ölüm maskesinin ardında saklanan beceriksiz ve donuk Louis Bonaparte'tı. "Bir devrimle hızına hız kattığını zanneden tüm bir halk, birdenbire eskiye, ölmüş bitmiş bir döneme nakledilmiş buldu kendini."²² Fransız toplumu ekonomik krizle sarsılır ve görünürde yeni bir devrimin eşiğinde dururken, son anda sıyrılmadığı bir geleneğin ağırlığı tarafından geriye çekiliyordu.

1848-49 olaylarına dair yazılarını 1950’de kaleme alan Marx’ın, Fransa’da proletaryanın liderliğindeki devrimci faaliyetin yeniden dirilmesi- nin an meselesi olduğu ihtimalini hâlâ tasavvur edebilmiş olması önem- lidir.²³ Şarap vergisinin yeniden yürürlüğe konması gibi hükümet tedbir- leri köylüleri devrimcileştiriyor ve Marx’a göre onları doğal sınıf müttefi- kiyle, yani proletaryayla ortak bir cepheye sevk ediyordu. Gelgelelim, bundan iki yıl sonra, darbenin sonrasında ve edinilmiş bilgi ve tecrübe- nin verdiği avantajla yazan Marx’ın iyimserliği daha ölçülü bir hale gel- mişti. Devrim hâlâ gündemdeydi, ancak darbe bunun eli kulağında ol- mak yerine “henüz daha Araf’tan geçtiğini” göstermişti.²⁴ 1848-51 olayla- rı esaslı bir devrime yol açmak yerine neden geçmişî gülünç bir şekilde taklit eden gerici bir rejime sebebiyet vermişti? Devrimci yüreğin alevini çalan bu rejimin temelinde ne vardı? Marx, Louis Bonaparte’ın başarılı bir darbe tertip edebilmesinin nedeninin, başka şeylerin yanı sıra, Fransız toplumundaki en kalabalık sınıfı, küçük çiftlik köylüsünü temsil etmesi olduğunu öne sürer. Küçük çiftlik köylüleri sınıf çıkarları proletaryanın- kilerle örtüşse de ortak bir mücadelede proletaryayla birlikte silaha sa- rılmaya henüz hazır değildi. Kendi çıkarlarının peşinden kendi adlarına gitmeye henüz muktedir değillerdi, bunun yerine tepelerinde bir *efendi* gibi boy göstererek yaşam koşullarının parçalanmışlığını telafi edecek bir *temsilci* gereksinimi içindeydiler. Peki, o halde köylü sınıfının hem temsil- cisi hem de efendisi konumuna yükseltilen neden şu beceriksiz bürokrat Louis Bonaparte’ı?

Tarihsel gelenek, Fransız köylülerinin, Napoléon adında bir adamın on- lara tüm ihtişamlarını geri getireceğine dair bir mucize inancına kapıl- masına yol açmıştı . . . Yirmi yıllık serserilik ve bir dizi grotesk macera- nın ardından efsane gerçek oldu ve adam Fransızların imparatoru oldu. Yeğenin sabit fikri gerçekleşti, çünkü Fransızların en kalabalık sınıfının sabit fikriyle örtüşüyordu.²⁵

1848-51 olaylarının neden devrimci bir ayaklanma yerine bir darbeyle son bulunduğunu anlamamanın kilit noktası, Fransa’daki en geniş sınıfı oluş- turan köylülerin desteklerini Louis Bonaparte’a vermiş olmaları gerçe- ğinde yatar; onu desteklemelerinin nedeni de Napolyon efsanesinin bü- yüsüne kapılmaları, eski kahramanların kılığına girerek kendini bir kur- tarıcı gibi gösteren bir figür karşısında vecde kapılmalarıydı. Darbe, kilit sınıfların sözde çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde hareket ettiklerini göstere-

rek değil (ki bu oldukça farklı bir sonuca yol açardı), daha ziyade bir sahtekârın kelimeleri ve imgeleriyle yeniden harekete geçen bir gelenekle uyumlu olarak hareket ettiklerini iddia ederek izah edilebilir.

Dolayısıyla Marx'ın 1848-51 olaylarına dair sunduğu analiz bir gelenek teşkil eden ve kriz ânında insanları, müşterek çıkarlarını algılamalarını ve kendilerine zulmeden bir toplumsal düzeni dönüştürmek için harekete geçmelerini engelleyerek yeniden geçmişe çekebilen sembolik biçimlere merkezi bir rol atfeder. Bir gelenek insanları zapt edebilir ve etkisi altına alabilir, geçmişin gelecekleri ve efendilerinin onların hizmetkârı olduğuna inanmaya sevk edebilir ve böylelikle halkın büyük çoğunluğunun tahakküm ve sömürü koşullarına tabi bırakıldığı bir toplumsal düzeni ayakta tutabilir. "Ölülerin kendi ölümlerini kaldırmasını izin [vermeli]," diye yakarır Marx; "19. yüzyılın sosyal devriminin şiiri geçmişten beslenemez, onun hayat pınarı gelecektedir."²⁶ Ama ölümler o kadar kolay gömülmezler. Çünkü geçmişten aktarılan sembolik biçimler gündelik gelenekleri, pratikleri ve inançları teşkil eder; birçoğu atıl kadvralar gibi elden çıkarılamazlar, çünkü insanların yaşamlarında etkin ve temel bir role sahiptirler. Marx, toplumsal yaşamın sembolik boyutunun önemini yabana atsa da, en azından bunun on dokuzuncu yüzyıl ortası Fransa'sı bağlamındaki sonuçları gözünden kaçmamıştır. Kelimelerin ve imgelerin baskıcı bir toplumsal düzeni muhafaza etmeye ve toplumsal değişimin rotasını parmaklıklarla örmeye hizmet eden bir geleneği yeniden harekete geçirebilme biçimlerine dikkat çekerek, yeni bir ideoloji kavrayışının kuramsal alanının sınırlarını belirlemiştir. Bu, dikkatimizi felsefi ve kuramsal doktrinlerin soyut fikirlerinden uzaklaştırıp bunun yerine sembollerin belirli toplumsal bağlamlarda kullanılma ve dönüştürülme biçimlerine odaklayan bir kavrayıştır. İnsanları etkisi altına alıp onları kimi istikametlere yönlendirerek toplumsal yaşamda dolaşımda olan sembolik biçimlerin toplumsal ilişkileri yaratma ve muhafaza etme biçimlerini incelememizi teşvik eden bir anlayıştır. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında ideolojinin bu örtük kavranışına yeniden dönüp onu sistematik bir şekilde geliştirmeye çalışacağım. Ama öncelikle kavramın tarihindeki kimi gelişmeleri ele almanız gerek.

İdeolojiden Bilgi Sosyolojisine

Marx'tan sonra ideoloji kavramı hem Marksizm hem de ortaya çıkmakta olan sosyal bilim disiplinleri içerisinde önemli bir rol edindi. Bu bağlamda kavramın bu geniş kapsamlı literatürde fark edilebilen çoklu ve çeşitli kullanımlarını gözden geçirmeye kalkışmam mümkün değil. Bunun yerine bu literatürün genelinde belirgin olan, *ideoloji kavramının tarafsızlaşması* (neutralization) olarak tarif edeceğim asli bir eğilime dikkat çekeceğim. Marx'ın yazılarında ideoloji kavramı, Napolyon'un kazandırdığı olumsuz, muhalif anlamını korumuştur. Marx'ın çalışmalarında üstü kapalı olarak ifade edilen çeşitli ideoloji kavrayışları bu olumsuz anlama farklı biçimler verse de olumsuzluk duygusu hepsinde ortak. İdeolojiyi teşkil eden doktrinler ve fikirler soyutlama, yanlış temsil ve yanılsama alanına aitti; hâkim sınıfların çıkarlarını ifade ediyorlardı ve statükoyu muhafaza etme eğilimindediler; bunlar, üretimin ve toplumsal değişimin maddi koşullarının bilimsel analiziyle açıklanabilecek, maskesi düşürülebilecek ve —Marx'ın çalışmalarında üstü kapalı olarak ifade edilen en azından bir kavrayışa göre— en nihayetinde ikame edilebilecek görüngülerdi. Marx'ın çalışmalarında, kendi başına ideolojinin toplumsal yaşamın olumlu, ilerici ya da kaçınılmaz bir unsuru olduğuna dair bir önerme yoktur. Marx'a göre ideoloji, sağlıklı bir toplumun normal bir özelliği ya da toplumsal bir sağaltımı sağlayan ilaç değil, bir hastalığın semptomudur. Gelgelelim, sonraki literatürde ideoloji kavramı bu olumsuz anlamı yitirme eğilimindedir. Hem Marksizm hem de ortaya çıkmakta olan sosyal bilim disiplinleri içerisinde ideoloji kavramı çeşitli biçimlerde tarafsızlaştırılır —gündelik toplumsal söylem alanında “ideoloji” terimi olumsuz, hatta pejoratif bir anlam taşımaya devam etmesine rağmen.

Bu tarafsızlaşma sürecinin izini ilk olarak, Marx'tan sonra Marksist düşüncenin gelişimine yapılan kimi katkılardaki ideoloji kavramının kaderini kısaca ele alarak sürebiliriz. İdeoloji kavramının Marksizm içerisinde nötr hale gelişi, kavramı dönüştürmeye dair aleni bir teşebbüsün değil, ideolojinin gölge-görüngücü kavranışı olarak adlandırdığım, belirli sosyo-tarihsel durumlardaki sınıf mücadelesi stratejilerini geliştirmeye ilişkin örtülü bir genelleştirmenin sonucuydu. Dolayısıyla Lenin, yüzyılın başında Rusya'daki kutuplaşmış siyasal durumu analiz ederken, burjuva ideolojisinin nüfuzuyla mücadele edecek ve “kendiliğinden sendika bi-

lini²⁷ adını verdiği şeyin tuzaklarından sakınacak "sosyalist bir ideoloji" üzerinde durulması çağrısında bulunmuştu. Lenin, kendi haline bırakılan proletaryanın hakiki bir sosyalist ideoloji geliştiremeyeceğini vurguluyordu; bunun yerine burjuva ideolojinin büyümesine kapılmaya ve parça parça reformlarla zihnini meşgul etmeye devam edecekti. Sosyalist ideoloji yalnızca, gündelik mücadelenin taleplerinden bağımsız olan, gelişimsel eğilimlere ve genel hedeflere dair daha geniş bir görüş edinebilen kuramcılar ve entelektüeller tarafından geliştirilebilirdi. Sosyalizm, proletarya tarafından kendiliğinden üretilmese de, sınıf mücadelesi bağlamında proletaryanın çıkarlarını ifade etmesi ve teşvik etmesi anlamında proletaryanın ideolojisiydi. "İdeoloji" teriminin benzer bir kullanımını Lukács'ın çalışmalarında da bulabiliriz. 1920'lerin başlarında işçi sınıfı hareketinin karşısına çıkan görevler ve sorunlar üzerine kafa yoran Lukács, devrimin kaderinin belirlenmesinde "proletarya ideolojisi"nin önemini vurguluyordu. Lukács'a göre proletaryanın en nihayetinde dünya-tarihsel misyonunu yerine getireceğine şüphe yoktu; "burada söz konusu olan tek soru, ideolojik olgunluğa erişmeden, kendi sınıf durumuna dair doğru bir anlayış ve doğru bir sınıf bilinci edinmeden önce ne kadar ıstırap çekmek zorunda olduğudur."²⁸ Proletarya sosyo-tarihsel sürece yerleşik olduğu ve hem şeyleşmenin hem de burjuva ideolojisinin hâkimiyetine tabi olduğu için, ideolojik olgunluğun gelişimi, örgütsel olarak sınıftan bağımsız olan ve bir bütün olarak sınıfın çıkarlarını dile getirebilen bir partinin aracılığıyla gerçekleştirilebilirdi.

Bu bağlamda, Lenin ve Lukács'ın formülasyonlarının alt dallarını ve düzeltmelerini, belirsizliklerini, tereddütlerini ve tutarsızlıklarını irdelemek istemiyorum. Bu türden bir inceleme burada bizi ilgilendiren esas temadan uzaklaşmamıza neden olur; ayrıca, Lenin ve Lukács'ın görüşleri hakkında ayrıntılı yorumları literatürde hâlihazırda bulmak zaten mümkündür.²⁹ Üzerinde durmak istediğim asıl tema Lenin ve Lukács'ın yazılarında "ideoloji" terimini kullanma biçimlerinin ideoloji kavramının örtük bir nötrleşmesini içermesi biçimleridir. Marx'ın gölge-görüngücü kavrayışından yararlanan ve bunu sınıf mücadelesinin aciliyetine uyarlayan Lenin ve Lukács bu kavrayışı, "ideoloji"yi birbiriyle çatışma halindeki başlıca sınıfların kendi çıkarlarını ifade ve teşvik eden fikirlere atıfta bulunacak şekilde, etkin olarak genelleştirir. Hem Lenin hem de Lukács

proletarya ideolojisinin olayların süregiden akışı sırasında illaki proletarya tarafından  retilmeyebileceğini vurgulasa da, devrim önündeki engellerin üstesinden gelmek için bu türden bir ideolojiyi geliştirme ve yayarmanın öneminin yine de altını çizerler. Luk cs, tarihsel materyalizmin “savaş durumundaki proletaryanın ideolojisi” ve hatta onun “bu mücadeledeki en müthiş silah”³⁰ olduğuna dikkat çeker. Ancak “ideoloji” terimini bu şekilde kullanmak, Marx’ın gölge-görüngücü kavrayışının “asimetrik yönü” diyebileceğimiz şeyi ortadan kaldırmaktır. Marx’ın benimsediği kavrayış üretimle  ğraşan temel sınıflara istinaden belirli bir asimetri içerir. İdeolojiyi oluşturan fikirler, *hâkim* sınıfın çıkarlarını ifade eden fikirlerdir; her türden sınıfın çıkarlarını ifade eden fikirler değildir. Marx hiçbir zaman “sosyalist ideoloji”den ya da “proletarya ideolojisi”nden söz etmemiş ve tarihsel materyalizmi hiçbir zaman “proletaryanın ideolojisi” olarak nitelendirmemiştir. Bu türden bir ideolojinin proletaryanın sınıf durumunu, çıkarlarını ve amaçlarını dair doğru bir şekilde anlamasına yarayacağını  ne sürmemişti. Marx, Napolyon’un ideologların iddialarına yönelik saldırısından haberdardı. Bu nedenle “ideoloji” terimini net bir biçimde olumlu anlamda kullanmadı. İdeoloji, proletaryayı zafere götürecek öncelikli yolu belirlemek şöyle dursun, Marx’a göre proletaryayı belki de yanlış yola sürükleyebilecek soyut doktrinler ve yanaltıcı fikirler alanıydı. İdeoloji proletaryanın mücadelesinde kullanabileceği bir *silah* olmak şöyle dursun, sosyalizm mücadelesinin belki de üstesinden gelmek zorunda kalacağı bir *engeldi*. Lenin ve Luk cs “ideoloji”nin kullanımını genelleştirerek, gölge-görüngücü kavrayışın asimetrik yönünü ortadan kaldırdı ve terimin Marx’ın yazılarında taşıdığı olumsuz anlamı nötr hale getirdi.

Bu argümanı geliştirirken öncelikli kaygım Lenin ve Luk cs’ı hedef tahtasına koymak ya da Marx’a koşulsuz bir geri dönüş çağrısında bulunmak değil, ideoloji kavramının geçirdiği örtük dönüşümü belgelemektir. Luk cs’ın yazılarında —bilhassa şeyleşme fikrinde— ideoloji analizi açısından önemini koruyan ve ileride geri döneceğim unsurlar bulunur. Dahası, Marx’ın ideoloji üzerine yorumları o kadar anlaşılması zor, muğlak ve parçalıdır ve kurgusal ve tartışmalı varsayımlarla o kadar doludur ki, onun görüşlerine koşulsuz bir geri dönüş çağrısında bulunmak safdillik olur. şayet Marx bugün ideoloji analizinde değinilmesi gereken

meselelerin bazılarına dikkat çekmede yardımcı olduysa, bu türden bir analiz Marx'ınkilerden oldukça farklı kabullere dayanmalıdır. Marx'ın ideoloji analizinin kişileri kuşatan tahakküm ilişkileri üzerine kafa yormaktan ayrı tutulması mümkün olmayan olan *eleştirel* bir faaliyet olduğu fikrini benimsemeye devam edeceksek, Marx'ın eleştiri faaliyetini nasıl yürüteceğimiz ve gerekçelendireceğimize dair önerisinin bugün sürdürülemeyeceğini de etmemiz gerekir. Bu meselelere yeri geldiğinde değineceğim. Ama ilk olarak Karl Mannheim'ın eserlerinde ideoloji kavramının nasıl ele alındığını incelemek istiyorum; onun *İdeoloji ve Ütopya* adlı kitabı Marksizm geleneği dışında ideolojinin nötr bir kavranışı üzerinde durmaya yönelik ilk sistematik girişimi temsil eder.

Budapeşte Üniversitesi'nde Lukács'ın öğrencisi olan ve Lukács'ın kısa ömürlü Hırvat Sovyet Cumhuriyeti'nde Kültür Komiseri yardımcısı olduğu sırada onun tarafından üniversitede bir mevkiye getirilen Mannheim, Lukács'ın çalışmalarına aşinaydı.³¹ Lukács gibi Mannheim da her düşüncenin tarih içinde konumlandığını ve kavramaya çalıştığı sosyo-tarihsel sürecin parçası olduğunu vurguluyordu. Ama Mannheim Marksizmin kuramsal ve politik sorunlarıyla doğrudan ve ağırlıklı olarak ilgilenmiyordu: öncelikli olarak bilgi ve düşüncenin toplumsal koşullarını araştırmanın bir yolunu geliştirmekle ilgiliydi. Kariyerinin ilerleyen zamanlarında, 1933'te İngiltere'ye zoraki göçünü takiben, pedagojik meseleler ve toplumsal yeniden inşanın ve değişimin kültürel yönlerinin analizi zihnini gittikçe daha fazla meşgul eder oldu. Mannheim, 1920'lerin sonlarında ideoloji sorununu ele aldığı anda bunu, toplumsal olarak konumlanmış düşüncenin araştırılmasının yorumlayıcı bir yöntemini geliştirme teşebbüsü bağlamında yapmıştı. Mannheim, metodolojik yaklaşımının, "düşüncenin toplumsal ve aktivist kökenleri" adını verdiği şeyi gün yüzüne çıkartarak, sosyal bilimlerde yeni bir nesnellik türünü mümkün kılacağı ve "bilimin siyasi yaşama rehberlik edip edemeyeceği sorusuna yanıt vereceği"³² umudunu taşıyordu.

Mannheim bu umudu ifade ederken Destutt de Tracy'nin başlangıçtaki düşünceler bilimi programının hedeflerini yansıtır gözükmüş olsa bile bu, Marx'ın çalışmalarının prizmasından geçmiş ve erken yirminci yüzyıl düşüncesi bağlamında yeni bir statü edinmiş bir yansımaydı. Marx'ın çalışmalarının prizmasından geçmişti, çünkü Mannheim Marx'ın

ideoloji tartışmasını *tikel* bir ideoloji kavrayışından *bütünsel* bir kavrayışa geçişte belirleyici bir safha olarak görüyordu. İdeolojinin “*tikel*” bir kavrayışından Mannheim’ın anladığı şey, az çok bilinçli kılık değıştirmeler, aldatmacalar ve yalanlar düzeyinde kalan bir kavrayıştı. Hasımlarımızın öne sürdüğü fikir ve görüşlerden şüphe duyduğumuzda ve bunları durumun gerçek doğasının yanlış temsilleri olarak gördüğümüzde, kastettiğimiz şey ideolojinin *tikel* kavrayışdır. İdeolojinin “*bütünsel*” bir kavrayış, dikkatimizi, bir çağın ya da sınıf gibi sosyo-tarihsel bir grubun zihninin bütüncül yapısının niteliklerine yönelttiğimizde ortaya çıkar. Bir çağın ya da bir grubun kavramlarını ve düşünce ve deneyim tarzlarını, *Weltanschauung* veya “dünya-görüşü”nü kavramaya ve bunu müşterek bir yaşam-durumunun doğal bir sonucu olarak tahayyül etmeye çabaladığımızda, kastettiğimiz bütüncül kavrayıştır. *Tikel* kavrayış aldatmaca ve suçlamayla meşgul kişiler düzeyinde kalırken bütünsel kavrayış toplumsal bağlamlarla bağlantılı kolektif düşünce sistemleriyle ilgilidir.

Mannheim’a göre Marx, ideolojinin *tikel* kavrayışından bütünsel kavrayışına geçiş yapan ilk düşünürdü, ama bunu, *tikel* kavrayışın unsurlarını muhafaza eden bir şekilde yapmıştı. Felsefi ve kuramsal doktrin ve düşüncelerin köklerini, bunları dile getiren kişilerin sınıf pozisyonlarında bulmaya çalıştığı ve bu doktrin ve fikirleri çıkarlarını dışavurdukları sınıfların sosyo-tarihsel koşulları içine yerleştirdiği ölçüde, *tikel* kavrayışın ötesine geçmişti. Ne var ki Marx’ın yaklaşımı burjuva düşüncesini itibarsızlaştırmaya, sınıfsal hasmının düşüncesini eleştirmeye çabalarırken, bu eleştirel faaliyetin yürütüldüğü pozisyonu sorgulamadan kabul ettiği ölçüde hususi kavrayışın unsurlarını muhafaza ediyordu. Marx’ın yaklaşımı tek yönlüydü: hasmının düşüncesini bulunduğu toplumsal bağlama istinaden yorumlama ve eleştirme çabasındaydı, ancak ayrı yaklaşımı kendi düşüncesine uygulamıyordu. Bu nedenle Mannheim, ideolojinin bütünsel kavrayışının *tikel formülasyonu* ve *genel formülasyonu* adını verdiği şeyler arasında bir başka ayrım daha yapar. Marx’ın uyguladığı *tikel formülasyonu*; şimdi lazım olansa genel formülasyona nihai geçiş yapmaktır, öyle ki araştırmacı “yalnızca hasmının bakış açısını değil, kendininki de dâhil olmak üzere tüm bakış açılarını ideolojik analize tabi tutma cesaretine sahip olmalıdır.”³³ Bu genel formülasyona göre “ideoloji,” toplumsal durumlar tarafından koşullanmış ve ideolojik analizle meşgul olanla-

rin da dâhil olduğu kişi gruplarının paylaştığı iç içe geçmiş düşünce sistemleri ve deneyim tarzları olarak görülebilir. Genel formülasyona nihai geçişle ideolojik analiz bir partinin entelektüel silahı olmayı bırakır ve bunun yerine toplumsal ve düşünsel tarihte, Mannheim'ın "bilgi sosyolojisi" diye tarif ettiği bir araştırma yöntemi haline gelir. Bu yöntemin amacı hasımların düşüncelerini ifşa etmek ve itibarsızlaştırmak değil, kişinin kendisinininki de dâhil olmak üzere tüm düşünceleri etkileyen bütün toplumsal etmenleri çözümlemek ve böylelikle "modern insana tüm tarihsel sürecin gözden geçirilmiş bir görüşünü sunmak"tır.³⁴

Bilgi sosyolojisine geçiş ideolojinin önceki kavranışlarının değerlendirici karakterini terk etmeyi içermekle birlikte kendi epistemolojik sorunlarını ortaya koyar. Mannheim'ın bu sorunlarla doğrudan ve açık bir şekilde yüzleşmesi, verdiği yanıtlar en nihayetinde tatmin edici olmasa da, takdire şayandır. Mannheim'ın yaklaşımının ortaya attığı epistemolojik sorunlar *radikal tarihselciliğin epistemolojik sorunları* olarak tarif edilebilir. Şayet bilgi sosyolojisinin ürettiği bilgi de dâhil olmak üzere tüm bilgi toplumsal ve tarihsel olarak konumlandırılmışsa ve ancak bu durumla bağlantılı olarak anlaşılır hale geliyorsa, tüm bilginin bilen kişinin sosyo-tarihsel durumuna bağlı olduğu sonucuna varmaktan nasıl kaçınabiliriz? Mannheim, bu sonuca varmaktan *görecilik* ve *ilişkilendiricilik* arasında bir ayrıma giderek sakınabileceğimizi öne sürer. "Görecilik" düşüncenin sosyo-tarihsel koşullarının meşru olarak kabulünü, analitik olarak doğru olan önermeleri (örneğin, " $2 \times 2 = 4$ " gibi matematiksel formüller) tüm bilginin paradigması olarak alan eski ve modası geçmiş bir bilgi kuramıyla bir araya getirmenin sonucudur. Sosyo-tarihsel koşullara bağlı olan bilgi biçimleri bu türden bir paradigmayla karşılaştırıldığında "yalnızca görelî" olarak görülmeye mahkûmdur. Ama şayet bu miadını doldurmuş bilgi kuramını reddedersek, o zaman tüm tarihsel bilginin "ilişkilendirici bilgi" olduğunu ve yalnızca bilen ve gözlemleyen kişinin sosyo-tarihsel durumuna atıfla formüle edilebileceğini ve anlaşılabilirliğini görebiliriz. Tarihsel bilginin sosyo-tarihsel durumlara dayanıyor olması bu bilgiyi geçersiz kılan bir kusur değil, bilginin sosyo-tarihsel alanda var olabilmesinin koşuludur.

Mannheim ilişkilendiriciliğin tarihsel bilgi alanında hakikat ve yanlışlık arasında nasıl ayırım yapılabileceği sorusunu çözmediğini kabul eder.

İlişkilendiricilik olsa olsa bu soruya bilginin eski bir kuramına dayanan yanltıcı bir cevabı bertaraf eder ve alternatif bir yaklaşımın zeminini hazırlar. Gelgelelim, Mannheim'ın *İdeoloji ve  topya*'da taslağını çizdiği alternatif, bir kenara koymaya çalıştığı yanıttan daha makul değildir. Mannheim, araştırmalarımız sonucu edinebileceğimiz bilginin daha geniş bilgi ve hakikat kütlesiyle ve en nihayetinde, bir bütünün pek çok parçası gibi bizzat tarihsel gerçekliğin yapısıyla ilgili *kısmi* bilgi olduğunu öne sürer. Bu bütünü dolaysız bir şekilde kavramayı umut edemesek de, olabildiğince çok sayıda kısmi bakış açısını kavramayı deneyebilir ve bunları dinamik, kapsamlı bir sentez halinde bütünleştirmeyi deneyebiliriz. Bu türden bir sentezi üretme ihtimali en yüksek olan toplumsal grup, Alfred Weber'in "yüzergezer entelijansiya" olarak atıfta bulunduğudur. Nispeten sınıfsız olan ve toplumsal düzene çok katı bir şekilde kök salmamış bulunan entelijansiya, farklı görüş açılarına maruz kalmıştı ve toplumun ve tarihin dinamik, bütüncül niteliğine gittikçe daha duyarlı bir hale gelmişti; toplumsal konumları sebebiyle herhangi hususi bir konumdan bağımsız olan bir sentez üretmeye muktedir ve meyillilerdi.

Bu sosyolojik Hegelcilik Mannheim'a daha ayrıntılı ve normatif bir girişimde bulunması için bir temel sağılar: bir çağın kültürünü teşhis etmek. Mannheim'ın bir parça farklı bir ideoloji kavrayışını  ne sürmesi ve bunu  topya fikriyle karışlaştırması bu bağılamda gerçekleşir. Burada ideolojiler ve  topyalar hakikatle "uyumsuz" ya da "bağıdaşmaz" fikirler olarak kavramsallaştırılır. Hem ideolojiler hem de  topyalar mevcut toplumsal düzenin sınırları içerisinde ger ekleştirelemeyen davranış tarzları  ng r meleri anlamında varolan gerçekliğin ötesine geçerler. Ancak ideolojiler öngörülen davranış tarzlarını gerçekleştirmede hiçbir zaman *de facto* başarılı olmazlarken,  topyalar içeriklerini bir dereceye kadar gerçekleştirirler ve böylelikle varolan toplumsal ger ekliğı öngördükleri davranış tarzlarıyla uyumlu bir şekilde dönüştürme eğılimindedirler. İdeolojiler sosyo-tarihsel dünya üzerinde hiçbir dönüştürücü etkisi olmayan salt projeksiyonlardır; oysa  topyalar, bir  l de, bu dünya içerisinde en nihayetinde gerçekleştiren fikirlerdir. Bu ideoloji fikrinden "Mannheim'ın kısıtlı kavrayışı" olarak söz edeceğim. Bu kavrayış şu şekilde özetlenebilir: *ideolojiler gerçeklikle uyumsuz olan ve pratikte gerçekleştirilmesi mümkün olmayan fikirlerdir.* Mannheim, fiili durumlarda bu anlamda ideolojiler ve

ütopyaları birbirinden ayırt etmenin zor olabileceğini kabul eder, çünkü bu ayrım sosyo-tarihsel gerçekliğin açık bir kavranışını ve belirli fikirlerin en nihayetinde gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğine dair bir varsayımı gerektirir. Bu varsayım ancak geriye dönük olarak teyit edilebileceği için, gerçekleşme kıstası en iyi ihtimalle “çağdaş oldukları müddetçe tarafgir görüş çatışması altına gömülen gerçekler arasında ayrıma gitmek için tamamlayıcı ve geriye dönük bir standarttır.”³⁵

Mannheim’ın görüşlerinin ayrıntılarına burada daha fazla girmemize gerek yok. Mannheim’ın yazıları zorluklar ve muğlaklıklarla doludur ve bunları bütünüyle çözümleyebilmek çok fazla yer alacaktır. Burada dikkat çekmek istediğim şeyse, Mannheim’ın yürüttüğü tartışmanın ana gövdesinin ideoloji kavramının nötrleşmesine yol açma biçimidir. Mannheim’ın öncelikli kaygısı önceki açıklamaların tarafgir karakterinin ötesine geçmek ve ideoloji analizini, ideolojinin bütünsel kavranışının genel formülasyonuna dayanan bir bilgi sosyolojisine dönüştürmektir. Bu yeni programda “ideoloji” esasen toplumsal olarak konumlanmış ve ortaklaşa paylaşılan düşünce veya fikir sistemlerine atıfta bulunur; ideolojik analiz de bu düşünce veya fikir sistemlerinin, içinde bulundukları toplumsal ve tarihsel durumlar tarafından etkilenme biçimlerinin araştırılmasıdır. Mannheim’ın yeni programı böylelikle Napolyon’dan beri ideoloji kavramıyla ilişkilendirilen eleştirel, olumsuz yananlamı açıkça bir kenara kaldırmaya ve o ilk baştaki pratik, politik sonuçları olacak bir “düşünceler bilimi” projesini yeniden inşa etmeye çabalar. Ancak Mannheim bu projenin, ilk defa Destutt de Tracy’nin önerdiğine benzer bir şekilde yürütülemeyeceğinin farkındadır. Çünkü Marx’ın göstermiş olduğu üzere düşünceler kendilerine ait uhrevi bir ortamda var olmazlar; aksine her zaman toplumsal ve tarihsel etmenlerce koşullanırlar, dolayısıyla düşüncelerin incelenmesi, Mannheim açısından, bir bilgi sosyolojisi olmalıdır. Dahası, düşüncelerin incelenmesinin kendisi toplumsal ve tarihsel olarak konumlanmıştır. Dolayısıyla buna basitçe bir “bilim” muamelesi yapamayız ve geçerlilik kriterlerinin kendinden menkul ve şüphe götürmez olduğunu varsayamayız. Epistemolojik düzeyde bilgi sosyolojisi, Aydınlanmanın hamur teknesindeki pozitif bir bilim olarak tasavvur edilmek yerine özdüşünümsel bir tarihselcilik olarak açıklanmalıdır.

Gelgelelim, bilgi sosyolojisine yönelik bu yeni programı ideoloji analizinin meşru varisi ya da bu analizle aynı alana tekabül eden bir şey olarak görmenin yararlı ve yardımcı olup olmadığını haklı olarak sorabiliriz. Mannheim bu açıdan bir parça kararsız gibidir. Kimi bağlamlarda ideolojinin önceki kavranışlarının sınırlamalarını vurgulayıp ideolojik yaklaşımın genelleştirilmesini savunurken, başka yerlerde ideoloji incelemesinin zorunlu olarak sınırlı olduğunu ve dolayısıyla bilgi sosyolojisinden ayrıştırılabileceğini öne sürer. Hatta bir yerde bilgi sosyolojisinde “ideoloji” terimini kullanmaktan sakınıp, bunun yerine daha tarafsız bir kavram olarak “perspektif” nosyonunu kullanmanın daha iyi olacağını bile belirtir.³⁶ Ama şayet durum buysa, Mannheim’ın ideoloji kavramını genelleştirme ve nòtrleştirme girişiminin başarısından şüphe duymak mümkündür. Bu teşebbüsün sonrasında bile Mannheim ideolojinin bütünsel kavranışının genel formülasyonun belki de zaten bir *ideoloji* kavrayışı olmadığını, çünkü bu kavramın temel bir yönü olan “ahlaki yananlamı” içermediğini kabul eder. Geleneksel olarak ideoloji kavramıyla ilişkilendirilen sorunlardan artakalanlardan bilgi sosyolojisine ait unsurları çekip çıkarmaya kalkışmasının sonrasında bile Mannheim, bu sorunların bilgi sosyolojisinden ayrı ve onu tamamlayan bir yaklaşımla bağımsız olarak ele alınmayı hak edebileceğini teslim eder.

Bu sorunlar kalıntısı Mannheim tarafından öne sürülen ve ütopya nosyonuyla yan yana koyulan daha kısıtlı ideoloji kavrayışıyla layıkıyla kavranabilir mi? İdeoloji ve ütopya kavramları arasında yapılması gereken ilginç ve önemli bir kıyaslama vardır, ancak Mannheim’ın bu kıyaslamayı yapma biçimi tartışmaya açıktır. “Gerçekleşme kıstasları” adı verilen şeyi uygulama teşebbüsüyle bağlantılı bariz sorunların dışında Mannheim’ın daha kısıtlı ideoloji kavrayışının makul bir formülasyon olup olmadığından şüphe duyulabilir. Bu açıklamada ideolojiler gerçeklikle uyumsuzluk gösteren ve pratikte gerçekleştirilmesi mümkün olmayan fikirlerdir; ütopyalara benzerler, ama daha aşırı bir uçta yer alırlar – düpedüz faydasız fikirlerdir âdetâ. Bu kıstaslar katı bir şekilde uygulandığı takdirde “ideoloji” adı verilebilecek herhangi bir şeyin var olup olmayacağı merak edilebilir. Bu anlamda, Mannheim’ın ideolojiye ilişkin bir örnek olarak feodal toplumda Hıristiyanlar arasındaki kardeşçe sevgiyi vermesi belki de önemlidir; oysa binyılcılıktan liberalizme, muhafâzakar-

lıktan komünizme uzanan geniş bir fikirler ve doktrinler yelpazesi ütopya olarak görülmektedir. Gelgelelim, benim burada vurgulamak istediğim nokta, Mannheim'ın kısıtlı ideoloji kavrayışının, uyumsuzluk ve gerçekleştirilemezlik olmak üzere iki niteliğe odaklanarak, terimle ilişkilendirilen olumsuz çağrışımı muhafaza etmesidir; *bu açıklamada göz ardı edilen şey tahakküm görüngüsüdür*. Marx'ın yazılarında ideoloji kavramı, ideolojiyi oluşturan fikir veya temsiliyetlerin bir şekilde sınıf tahakkümü ilişkileriyle iç içe geçmiş olması —onları ifade etmesi, yanlış temsil etmesi, muhafaza etmesi— anlamında tahakküm nosyonuyla bağlantılıydı. Tahakküm görüngüsüyle bu bağlantı Mannheim'daki kısıtlı kavrayışta kaybolmuştur ve böylelikle Marx'ın yazılarında ortaya çıkan ideoloji kavrayışları yerine Napolyoncu fikirle daha fazla ortak yönü vardır. Bu bölümün geri kalanında ideoloji kavramı ve tahakküm görüngüsü arasındaki bu bağlantıyı yeniden tesis etmeye ve bunu modern toplumlarda ideoloji analizi için savunulabilir kavramsal bir temel sunacak şekilde geliştirmeye teşebbüs edeceğim.

İdeolojiyi Yeniden Düşünmek: Eleştirel Bir Kavrayış

Önceki kısımlarda ideoloji kavramının tarihindeki kimi başlıca safhaları inceledim. Bu tarih boyunca ortaya çıkan, Destutt de Tracy'nin düşünceler biliminden Marx ve Mannheim'ın yazılarında fark edilebilen çeşitli kavrayışlara kadar bazı belirli ideoloji kavrayışlarına dikkat çektim. Şimdiyse bu tarihsel incelemenin ötesine geçmek ve yukarıda incelenen katkıların bazıları üzerinde temellenen alternatif bir ideoloji kavramı formülasyonu geliştirmek istiyorum. Bunu yaparken tikel herhangi bir ideoloji kavrayışını rehabilite etmeye kalkışmayacağım ya da büyük ve kapsamlı bir sentez önermeyeceğim. Burada hedeflediğim şeyler hem daha yapıcı hem de daha mütevazıdır. Daha yapıcı olmalarının sebebi, önceki bir kavrayışı rehabilite etmekten ideoloji kavramının yeni bir formülasyonunu geliştirmeye çalışmamla alâkalıdır. Bu yeni formülasyon önceki kimi kavrayışların ruhunu yansıtsa da herhangi bir açıklamaya harfiyen bağlı kalmayacaktır. Hedeflerimin daha mütevazı olmasının sebebi, yukarıda dikkat çekilen çeşitli kavrayışların sanki ideoloji kavramının karmaşık tarihi artık doğal bir şekilde bir sona vardırılabilmiş gibi bir sen-

tezini yapma te ebb s nde bulunmamamla ilgilidir; benim getirece im formülasyon bu tarihi nihayete erdiren bir öneri olmaktansa bu tarihe sunulan bir katkıdır. Hedeflerimin m tevac ı olmasının bir diğer sebebi, ideoloji kavramıyla ilişkilendiren pek çok kabul ve iddiayı —bazıları oldukça h rs lı olan iddiaları— konu dışında tutmasıdır. Uzun ve karmakar  ık bir hikâyenin ilk epizodları muamelesi gören ideoloji kavrayı larının kabul ve iddialarını savunmanın ve haklı çıkarmanın bir gereği yoktur.  nerece im alternatif formülasyon elbette kendi kabullerini içerecektir; bu kabulleri ayrıntılı bir şekilde açıklama ve onların i ini doldurma sorumluluğunu bu bölümde ve başka yerlerde  stlenece im.

 ki genel ideoloji kavrayışı *türünü* birbirinden ayrıarak ba layalım. Bu ayrım çeşitli ideoloji kavrayı larını iki temel kategori altında sınıflandırmamıza olanak sağlayacak ve alternatif bir görüş geli tirebilmemiz için bir sıçrama tahtası görevi görecektir. Genel türlerden biri “nötr ideoloji kavrayı ları” adını verdiğim şeydir. Nötr kavrayı lar, görüngüleri, bunların zorunlu olarak yanlış yola sevk edici, yanaltıcı ya da herhangi belirli bir grubun çıkarlarıyla uyumlu olduğunu imlemeksizin ideoloji ya da ideolojik olarak nitelendirme iddiasında olanlardır. Nötr kavrayı lara göre ideoloji toplumsal yaşamın (ya da toplumsal araştırma biçiminin) pek çok yönünden biridir ve diğerlerinden daha az ya da çok çekici ya da sorunlu değildir. Örneğin ideoloji, devrime, restorasyona ya da reforma yönelik olmasından, toplumsal düzenin dönüşümü ya da muhafazasını arzu etmesinden bağımsız olarak her siyasi programda mevcut olabilir. İdeoloji, toplumsal düzene karşı mücadele ederlerken tabi gruplar için olduğu kadar statükoyu müdafaa ederlerken hâkim gruplar için de gerekli olabilir. Askeri donanım ya da taktiksel uzmanlık gibi ideoloji de zafere yönelik (fakat tikel bir muzaffer kişiye değil) bir silah olabilir, çünkü onu edinme ve kullanma kaynakları ve becerilerine sahip her muharip ilkesel olarak ona erişebilir.

Nötr ideoloji kavrayı larını, “eleştirel ideoloji kavrayı ları” olarak tarif edeceğim ikinci bir genel türden ayrıştırabiliriz. Eleştirel kavrayı lar, olumsuz, eleştirel ya da pejoratif bir anlam ta ıyanlardır. Nötr kavrayı larının aksine eleştirel kavrayı lar ideoloji ya da ideolojik olarak nitelenen görüngülerin yanlış yola sevk edici, yanaltıcı ya da tek yönlü olduğunu ima eder; ve görüngülerin ideoloji olarak nitelendirilmesi, bunların örtük bir eleştirisi ya da mahk miyetini de beraberinde taşır. Eleştirel ideoloji kav-

rayışları, olumsuz bir anlam ima ettikleri temeller açısından farklılaşır. Bu farklı temelleri, tikel ideoloji kavrayışlarıyla bağlantılı *olumsuzluk kıstasları* olarak tarif edebiliriz. Nötr ve eleştirel ideoloji kavrayışları arasındaki farklılık ve olumsuzluk kıstaslarının ayrışması, önceden incelediğimiz çeşitli ideoloji kavrayışlarını Tablo 1.1’de sunulan şema açısından sınıflandırmamıza olanak sağlar. Bu şema, Destutt de Tracy, Lenin, Lukács ve (bütünsel kavrayışın genel formülasyonunda) Mannheim’ın geliştirdiği ideoloji fikirlerinin, bu düşünürleri birbirinden ayıran pek çok farklılığa rağmen önemli bir niteliği ortaklaştığına işaret eder. İdeolojiye ilişkin bütün bu kavrayışlar, zorunlu olarak olumsuz/pejoratif bir anlam taşıma-maları ve ideolojinin illa ki savaşılmaması ve mümkünse yok edilmesi gereken bir görüngü olduğunu ima etmemeleri anlamında nötr kavrayışlardır. Öte yandan Napolyon, Marx ve (Mannheim’ın kısıtlı kavrayışı olarak tarif ettiğim şeyde) Mannheim’ın sunduğu ideoloji kavrayışlarının hepsi eleştirel kavrayışlardır. Her biri olumsuz bir anlam taşır ve ideoloji olarak nitelendirilen görüngülerin eleştiriye açık olduğunu ima eder.

Tablo 1.1
Seçili ideoloji kavrayışlarının sınıflandırılması

<i>Nötr kavrayışlar</i>	<i>Eleştirel kavrayışlar</i>	
	<i>İdeoloji kavrayışı</i>	<i>Olumsuzluk kıstasları</i>
Destutt de Tracy	Napolyon	AB
	Marx 1	AB
	Marx 2	BC
	Marx 3	BD
Lenin		
Lukács		
Mannheim 1	Mannheim 2	AB

Şifre cetveli:

Marx 1 – polemikçi kavrayış

Marx 2 – gölge-görüngücü kavrayış

Marx 3 – örtük kavrayış

Mannheim 1 – bütünsel kavrayışın genel formülasyonu

Mannheim 2 – Mannheim’ın kısıtlı kavrayışı

A – soyut ya da kullanışsız

B – hatalı ya da yarultıcı

C – hakim çıkarları ifade eder

D – tahakküm ilişkilerini sürdürür

Olumsuzluk kıstasları, farklı eleştirel kavrayışların olumsuz bir anlam taşımaları sebebiyle, bir kavrayıştan diğerine farklılık gösterir. Napolyon'un terimi kullanım biçimiyle "ideoloji," söz konusu fikirlerin hem hatalı ve kullanışsız, hem yanlış yola sevk edici ve siyasi yaşamın pratik gerçekliklerinden sıyrılmış olduklarını öne sürmekle olumsuz bir anlam taşıyordu. Marx'ta ideolojinin polemikçi kavranışı olumsuzluğun bu iki kıstasını muhafaza ederken hedef tahtasına Tracy'nin düşünceler bilimi yerine Genç Hegelcilerin felsefi spekülasyonunu koyuyordu. Marx'ın gölge-görüngücü kavrayışına geçişle olumsuzluk kıstasları değişir: ideolojiyi teşkil eden fikirler yanıltıcı olmayı sürdürürler, ama aynı zamanda hâkim sınıfın çıkarlarını ifade eden fikirler olarak görülürler. Bu son kıstasın yerini Marx'ta ideolojinin örtük kavranışı olarak tarif ettiğim şey alır. Örtük kavrayışa göre ideoloji örtbas eden ve yanlış yola sürükleyen ve bunu yaparak tahakküm ilişkilerini sürdürmeye yarayan bir temsiliyet sistemidir. Mannheim'ın daha sonraki kısıtlı kavrayış formülasyonu ile olumsuzluk kıstasları, Napolyon'un terimi kullanım biçimine ve Marx'taki polemikçi kavrayışa özgü kıstaslara geri döner.

Bu şema, ideoloji kuramı ve analizine son zamanlarda yapılan katkıları kapsayacak şekilde genişletilebilir. Ancak şemanın genişletilmesi işine burada girmeyeceğim. Bir sonraki bölümde yakın zamanlarda yapılan bazı katkıları ele alacağım, ama bunu kısmen farklı bir amaç güderek yapacağım: çağdaş yazarların kullandığı belirli ideoloji kavrayışlarıyla daha az, modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüne dair genel açıklamalarıyla daha fazla ilgileneceğim. Yine de, bir başka bağlamda işaret ettiğim üzere,³⁷ ideoloji üzerine yazan çağdaş yazarların çoğu —Martin Seliger'den Clifford Geertz'e, Alvin Gouldner'den Louis Althusser'e— ideolojinin nötr kavranışı olarak tarif ettiğim şeyin bir uyarlamasını kullanmaktadır. İdeoloji, genel olarak, inanç sistemleri ya da sembolik biçimler ve pratikler olarak tasavvur edilir; ve bazı durumlarda bu yazarlar —on yıllar önce Mannheim'ın yaptığı gibi— ideolojinin "kısıtlayıcı" ya da "değerlendirici" kavranışı olarak gördükleri şeyle aralarına açıkça mesafe koymaya çalışırlar. İdeoloji analizine alternatif bir yaklaşım geliştirirken benim hedefimse oldukça farklı olacak. İdeoloji kavramının nötrleştirilmesi olarak tarif ettiğim duruma karşı koymaya çalışacağım. Önceki kavrayışlarda üstü kapalı olarak ifade edilen bazı temalardan yararlanmaya devam edip diğerlerini bir kenara koyarak, eleştirel bir ideoloji kavrayışı

formüle etmeye çalışacağım; ve bu kavrayışın, sosyo-tarihsel görüngülerin somut analizine yönelmiş, ama aynı zamanda kavramın tarihinden miras kalan eleştirel niteliğini koruyan verimli ve savunulabilir bir ideoloji analizi yaklaşımı için bir temel sağladığını göstermeyi deneyeceğim.

Öne süreceğim kavrayışa göre ideoloji analizi her şeyden önce sembolik biçimlerin güç ilişkileriyle kesişme biçimleriyle ilgilenir. Bu analiz, anlamın toplumsal dünyada nasıl mobilize edildiğiyle ve böylelikle iktidar konumlarında bulunan kişi ve grupları ne şekilde desteklediğiyle ilgilidir. Bu odak noktasını daha kesin bir şekilde şöyle tarif edebiliriz: *ideoloji, anlamın tahakküm ilişkilerini inşa ve muhafaza etmeye hizmet ettiği biçimleri araştırmaktır*. İdeolojik görüngüler, belirli sosyo-tarihsel durumlarda tahakküm ilişkilerini kurmaya ve sürdürmeye hizmet ettikleri ölçüde anlamlı sembolik görüngülerdir. Yani, sembolik görüngülerin veya kimi sembolik görüngülerin kendiliğinden ideolojik olmadıklarını, ancak özgül durumlarda tahakküm ilişkilerini devam ettirmeye hizmet ettikleri ölçüde ideolojik olduklarını vurgulamak önemlidir. Sembolik görüngülerin kendilerine bakarak bu görüngülerin ideolojik bir karakterleri olup olmadığı sonucuna varamayız. Sembolik görüngüleri ancak tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet edebileceği ya da etmeyebileceği sosyo-tarihsel bağlamlara yerleştirerek ideolojik olarak kavrayabilir ve böylelikle ideolojiyi analiz edebiliriz. Sembolik görüngülerin tahakküm ilişkilerini kurmaya ve muhafaza etmeye hizmet edip etmedikleri, ancak belirli durumlarda anlam ve gücünü etkileşimini, sembolik biçimlerin yapılandırılmış toplumsal bağlamlarda⁴ konumlanmış kişiler tarafından kullanılma, dolaşıma sokulma ve anlaşılma biçimlerini soruşturarak cevaplanabilecek bir sorudur.

İdeolojinin bu kavranışını formüle ederken, Marx'ın örtük kavrayışı olarak tarif ettiğim şeyden yararlanıyorum. Ancak olumsuzluğun yalnızca bir kıstasını, değiştirilmiş bir biçimiyle, ideolojinin tanımlayıcı bir özelliği olarak elde tutuyorum: tahakküm ilişkilerini muhafaza etme kıstası. Sembolik biçimlerin ideolojik olmaları için yanlış ya da yanıltıcı olmaları gerekmez. Hatalı ya da yanıltıcı *olabilirler*, hatta bazı durumlarda ideoloji toplumsal ilişkileri örtbas ederek ya da maskeleyerek, durumları anlaşıl-maz hale getirerek ya da yanlış temsil ederek faaliyet gösterebilir: ancak bunlar ideolojinin zorunlu nitelikleri değil, olumsal ihtimallerdir. Hata ve yanılsamayı ideolojinin zorunlu bir niteliği yerine olumsal bir ihtimal ola-

rak ele alarak ideoloji analizini, Napolyon'dan beri ona k st k olan epistemolojik yükün bir k smundan kurtarabiliriz. İdeoloji analizine girmek, ideolojik olarak nitelenen görüngülerin hatalı ya da yanıltıcı olduklarının gösterildiğini ya da gösterilebileceğini zorunlu olarak varsaymaz. Sembolik görüngüleri ideolojik olarak nitelendirmek araştırmacıya böyle nitelendirilen görüngülerin bir anlamda "yanlış" olduklarını ispat etme sorumluluğunu illaki yüklemez. Burada ilgilendiğimiz şey öncelikle ve ilk başta sembolik biçimlerin hakikiliği ya da yanlışlığı değil, daha ziyade bu biçimlerin, belirli durumlarda, tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet etme biçimleridir; ve sembolik biçimlerin ancak hatalı, yanıltıcı veya yanlış oldukları için tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet edeceklerinden söz etmek mümkün değildir. İdeoloji analizi şüphesiz önemli ve karmaşık gerekçelendirme sorularını gündeme getirir. Bu soruları sonraki bir bölümde ele alacağım. Gelgelelim, bu sorulara verimli bir şekilde değinebilmek için, sembolik görüngülerin ideolojik diye nitelendirilmesinin, doğrudan ve zorunlu olarak, bu görüngülerin epistemolojik yönden kusurlu oldukları anlamına gelmediğini görmek son derece önemlidir.

 nerdiğim ideoloji kavrayışı Marx'ın sunduğu anlatıdan iki açıdan daha önemli ölçüde farklılaşır. Marx'ın çalışmalarında tahakküm ilişkilerini muhafaza etme kıstasları genellikle, açıkça ya da dolaylı olarak, *sınıf* ilişkileri cinsinden anlaşılır. Marx'a göre genel olarak insan toplumlarında ve özel olarak modern kapitalist toplumlarda başlıca eşitsizlik ve sömürü eksenlerini oluşturan şeyler sınıf tahakkümü ve tabiiyet ilişkileridir. Marx'a göre on dokuzuncu yüzyıl ortası Fransa'sında Napolyon imgesi ve efsanesinin sürekliliğiyle muhafaza edilen sınıf tahakkümü ve tabiiyet — ncelikle sermayenin çeşitli hizipleriyle ezilen proletarya ve parçalanmış köylüler arasındaki— ilişkileridir. Ancak sınıf ilişkilerinin tahakküm ve tabiiyetin sadece *bir* biçimi olduğunu, eşitsizlik ve sömürünün yalnızca *bir* eksenini oluşturduğunu vurgulamak önemlidir; sınıf ilişkileri tahakküm ve tabiiyetin hiçbir surette *tek* biçimi değildir. Geriye dönüp bakarak yorum yapmanın verdiği avantajla, Marx'ın zihnini sınıf ilişkileriyle meşgul etmesinin bazı açılardan yanlış yöne sevk edici olduğunun açıkça görüldüğünü söyleyebiliriz. Marx, eşitsizlik ve sömürünün temel olarak sınıf ilişkilerinin önemini vurgulamakta haklı olsa da, cinsiyetler, etnik gruplar, bireyler ve devlet, ulus-devletler ve ulus-devlet

blokları arasındaki ilişkilerin önemini ihmal etme ya da önemsememe eğilimindeydi; sınıf ilişkilerinin modern toplumların yapısal çekirdeğini oluşturduğunu ve bunların dönüşümünün tahakkümden azade bir geleceğin anahtarı olduğunu varsayıyordu. Bu vurgu ve kabulleri bugün kendinden menkul olarak kabul edemeyiz. Bugün sınıf tahakkümü ve tabiiyetin önemli bir rol oynamaya devam ettiği, ancak diğer çatışma biçimlerinin de yaygın olduğu ve bazı bağlamlarda eşit ya da hatta daha fazla önemi haiz olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Marx'ın sınıf ilişkileriyle uğraşmasının hakkını vereceksek, ideoloji kavramı ve sınıf tahakkümü arasındaki bağı da koparmalıyız. Bu bağ zorunlu olmaktan çok olumsal olarak görülmelidir. İdeolojiyi incelerken anlamın sınıf tahakkümü ilişkilerini ne şekilde muhafaza ettiğiyle ilgileniyor *olabiliriz*, ama erkekler ve kadınlar, bir etnik grup ve diğeri ya da hegemonik ulus-devletler ve küresel bir sistemin çeperinde yer alan ulus-devletler arasındaki yapılandırılmış toplumsal ilişkiler gibi diğer tahakküm türleriyle de ilgileniyor olabiliriz.

Önerdiğim ideoloji kavrayışı, daha az belirgin olsa da, önemli bir başka açıdan daha Marx'ın açıklamasından farklılaşır. İdeolojinin örtük kavranışı Marx tarafından asla açıkça formüle edilmediği için, buna net ve muğlak olmayan bir anlam atfetmek güçtür. Gelgelelim, benim getirdiğim örtük kavrayış formülasyonu Marx'ın açıklamasını doğru bir şekilde nitelendiriyorsa, bana göre yanıltıcı olan bir başka vurgu daha vardır. Marx dikkatini Napolyon geleneğinin, köylülerin "sabit fikirleri" sayesinde gerçeklik bulan Napolyon efsanesinin rolüne çevirdiğinde onu öncelikle ilgilendiren şey, bu geleneğin, anlamın sembolik biçimlerde seferber edilmesinden önce ve ondan bağımsız olarak kurulan bir dizi toplumsal ilişkiyi ne şekillerde muhafaza ettiğidir. Üretimin nesnel ilişkileriyle ve öncelikle ekonomik nitelikli durumlar tarafından belirlenmiş sınıflar "kendilerinde" mevcuttur —öte yandan sınıflar, çıkarlarını ve hedeflerini kendilerine temsil edebilecekleri uygun bir sembolik temsiliyet aracılığı olmaksızın "kendileri için" var olamayabilirler. Bu açıklamadaki güçlük, sembolik biçimlerin ve bunun içerisinde seferber edilen anlamın *toplumsal gerçekliği teşkil etmesinin* ve kişi ve gruplar arasındaki ilişkilerin yaratılması ve sürdürülmesine aktif olarak müdahil olmasının boyutunu önemsiz gibi göstermesidir. Sembolik biçimler sadece, temel ve öncelikli olarak sembolik-öncesi bir düzeyde kurulan toplumsal ilişkileri

veya çıkarları dile getirmeye ya da belirsizleştirmeye yarayan temsiller değillerdir: sembolik biçimler, daha ziyade, toplumsal ilişkilerin kendiliğinden kurulmasına sürekli ve yaratıcı bir şekilde müdahildir. Bu nedenle ideolojiyi, sembolik biçimlerin seferber ettiğı anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye hizmet etme biçimleri bakımından kavramsallaştırmayı öneriyorum: anlamın etkin bir şekilde tahakküm ilişkileri yaratabilmesi ve tesis edebilmesi anlamında kurma; anlamın, sembolik biçimlerin süregiden üretilme ve alınılanma süreci aracılığıyla tahakküm ilişkilerini muhafaza etmeye ve yeniden üretmeye hizmet edebileceğı anlamında sürdürme.

İdeoloji kavramına dair önerdiğim bu formülasyonu geliştirebilmek için, üzerinde durulması gereken üç veçhe vardır: anlam fikri, tahakküm kavramı ve anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye hizmet edebilme biçimleri. Anlam fikri ve tahakküm kavramını üçüncü bölümde detaylı olarak ele alacağım için burada sadece daha sonra geliştirilecek analiz hatlarına işaret edeceğim. Anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye hizmet etme biçimlerini araştırırken ilgilendiğimiz anlam, toplumsal bağlamlar içerisine gömülü ve toplumsal dünyada dolaşımda olan anlamdır. “Sembolik biçimler”den kastım, öznel tarafından üretilen ve onlar ve başkaları tarafından anlamlı yapılar olarak kabul edilen geniş bir eylemler ve sözceler, imgeler ve metinler yelpazesidir. Sözlü ya da yazılı dilsel sözceler ve ifadeler bu açıdan önemlidir, ama sembolik biçimler tabiatları gereğı aynı zamanda dil-dışı ya da yarı-dilsel olabilirler (örneğin, görsel bir imge ya da imgeleri ve kelimeleri biraraya getiren bir yapı). Sembolik biçimlerin anlamlı karakterini dört açıdan inceleyebiliriz. Bunlar sembolik biçimlerin “maksatlı”, “basmakalıp”, “yapısal” ve “göndergesel” yönleridir. Sembolik biçimlerin her zaman toplumsal olarak yapılandırılmış bağlamlar ve süreçlere gömülü olduğuna işaret eden, “bağlamsal” veçhe olarak adlandırılabilir beşinci bir veçhe daha vardır. Bu bağlamları ve süreçleri “toplumsal olarak yapılandırılmış” şeklinde tarif etmek, çeşitli türdeki kaynakların paylaşılmasını ve bunlara erişim açısından sistematik farklılıkların olduğunu söylemektir. Toplumsal olarak yapılandırılmış bağlamlar içerisinde konumlanmış olan kişiler mevcut kaynaklara, konumlarına istinaden, farklı miktarlarda ve farklı düzeylerde erişime sahiptir. Kişilerin toplumsal konumu ve toplumsal bir alan veya kurumdaki pozisyonlarının kendilerine kazandırdığı yetki-

ler onlara farklı seviyelerde “güç” bahşeder. Bu düzeydeki güçten kasıt, bazı kişilerin karar almalarına, hedeflerinin peşinden gitmelerine ya da çıkarlarını gerçekleştirmelerine olanak sağlayan ya da bunun için yetki veren, toplumsal ya da kurumsal olarak bahşedilmiş bir kapasitedir. Kurulu güç ilişkileri “sistematiik olarak asimetrik” olduğuunda, yani belirli aktörlere ya da aktör gruplara, başka aktör ya da aktör gruplarını dışlayan ve onlara önemli ölçüde erişilemez kalan —bu dışlanmanın yürütüldüğü temele bakmaksızın— bir güç kalıcı bir şekilde bahşedildiğinde “tahakküm”den söz edebiliriz.

Anlam ve tahakkümün bu ilk tarifleri, ideoloji kavramı için önerilen formülasyonun gündeme getirdiğı üçüncü meselenin peşine düşebileceğimiz zemini sağlar: anlam, tahakküm ilişkilerini kurmaya ve sürdürmeye hangi biçimlerde hizmet edebilir? Anlam, belirli sosyo-tarihsel koşullarda tahakküm ilişkilerini muhafaza etmeye sayısız şekilde hizmet edebilir. Dolayısıyla bu soruya yerinde bir yanıt ancak toplumsal yaşamın fiili durumlarında anlam ve gücün etkileşimiyle dikkatlice ilgilenererek verebiliriz. Daha sonraki bir bölümde bu soruyu bu şekilde ele alacağım ve ampirik araştırmanın kimi özgöl örneklerinin ayrıntılı bir analizini sunacağım. Ama burada ideolojinin bazı genel *işleyiş kiplerini* belirlemek ve belirli durumlarda *sembolik inşa stratejileriyle* ilişkilendirilebilecekleri bazı biçimlere işaret etmek yararlı olabilir. Bu kipleri ayırt ederken ve bu bağlantıları geliştirirken amacım, anlamın tahakküm ilişkilerini kurmaya ve sürdürmeye hizmet edebileceğı şekillerin kapsamlı bir açıklamasını sunmak değildir. Amacım ziyade, takip eden bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alacağım zengin bir analiz alanına hazırlık yapmaktır.

İdeolojinin faaliyet gösterebileceğı beş genel işleyiş kipini birbirinden ayırt etmek mümkündür: “meşrulaştırma”, “taslama”, “birleştirme”, “parçalama” ve “şeyleştirme”. Tablo 1.2 bu kiplerin çeşitli sembolik inşa stratejileriyle ilişkilendirilebileceğı bazı biçimlere işaret eder. Bu tablonun unsurlarını açmadan önce üç noktayı vurgulamak gerekir. İlk olarak, bu beş kipin ideolojinin faaliyet gösterdiği *tek* biçimler olduğunu ya da bunların her zaman birbirinden bağımsız olarak faaliyet gösterdiği iddiasında değilim; bilakis bu kipler örtüşebilir ve birbirlerini pekiştirebilir ve ideoloji, belirli durumlarda, başka biçimlerde faaliyet gösterebilir. İkinci-si, belirli işleyiş kiplerini belirli sembolik inşa stratejileriyle ilişkilendirirken bu stratejilerin *yalnızca* bu kiplerle ilişkili olduğunu ya da sözünü et-

tiğim stratejilerin *tek* geçerli stratejiler olduğunu savunmak niyetinde değilim. En fazla belirli stratejilerin *tipik olarak* belirli kiplerle ilişkili olduğu ve bazı durumlarda verili bir stratejinin farklı amaçlara hizmet edebileceği ve verili her bir kipin farklı biçimlerde gerçekleştirilebileceğini söyleyebiliriz; çeşitli stratejilerden bahsederken amacım eksiksiz ve dışlayıcı bir sınıflandırma sunmak değil, örneklendirmektir. Üçüncü nokta, sembolik insanın bazı tipik stratejilerine dikkat çekerken bu ideolojilerin *kendiliğinden* ideolojik olduğunu iddia etmek istememle ilişkilidir. Hiçbir strateji doğası gereği ideolojik değildir. Verili bir sembolik inşa stratejisinin ideolojik olup olmadığı bu strateji aracılığıyla kurulan sembolik biçimin belirli durumlarda nasıl kullanıldığı ve anlaşıldığına bağlıdır; bu şekilde inşa edilen sembolik biçimlerin, söz konusu durumlarda, tahakküm ilişkilerini muhafaza etmeye mi yoksa altüst etmeye mi, tesis etmeye mi yoksa zayıflatmaya mı hizmet ettiğine bağlıdır. Tipik sembolik inşa stratejilerini incelemek, anlamın toplumsal dünyada seferber edilebilme biçimlerine karşı uyanık olmamızı sağlayabilir, ideolojinin faaliyet göstermesi için gereken ihtimaller dizisini çevreleyebilir, ama sembolik biçimlerin belirli, somut durumlarda tahakküm ilişkileriyle kesişme biçimlerinin dikkatli bir analizinin yerini alamaz.

Tablo 1.2
İdeolojinin işleyiş kipleri

<i>Genel kipler</i>	<i>Sembolik insanın bazı tipik stratejileri</i>
Meşrulaştırma	Ussallaştırma Evrenselleştirme Öyküleme
Taslama (dissimulation)	Yerinden etme Hüsnütabirleştirme Mecaz (örneğin, kapsamlama, düzdeğişmece, eğretilme)
Birleştirme	Standardizasyon Bütünün simgeleştirilmesi
Parçalama	Farklılaştırma Ötekinin sansüre uğraması
Şeyleştirme	Doğallaştırma Ebedileştirme Adlandırma/edilgenleştirme

Meşrulaştırmayı ele alarak işe başlayalım. Tahakküm ilişkileri, Max Weber'in gözlemlediği gibi, meşru, yani adil ve desteklenmeye değer olarak temsil edilerek kurulabilir ve muhafaza edilebilir.³⁸ Tahakküm ilişkilerinin meşru olarak temsili, belirli temellere dayanan, belirli sembolik biçimlerde ifade edilen ve verili durumlarda az ya da çok etkin olabilen bir *meşruluk iddiası* olarak görülebilir. Weber, meşruiyet iddialarının dayandırılabilceği üç farklı zeminden söz eder: ussal temeller (yürürlükteki yasaların hukuksallığına başvuru), geleneksel temeller (kadim geleneklerin kutsallığına başvuru) ve karizmatik temeller (otorite uygulayan birey kişinin istisnai karakterine başvuru). Bu temellere dayanan iddialar sembolik biçimlerde, sembolik inşanın belirli tipik stratejileri aracılığıyla ifade edilebilir. Tipik stratejilerden biri sembolik bir biçimin üreticisinin bir dizi toplumsal ilişki veya kurumu savunmaya ya da haklı çıkarmaya, böylelikle belirli bir hedef kitlesini bunun desteklenmeye değer olduğu konusunda ikna etmeye çalışan bir akıl yürütme zinciri oluşturduğu (*ussallaştırma* adını verebileceğimiz) şeydir. Bir diğer tipik strateji *evrenselleştirme*dir. Bu strateji aracılığıyla, bazı kişilerin çıkarlarına hizmet eden kurumsal düzenlemeler herkesin çıkarına hizmet ediyormuş gibi gösterilir ve bu düzenlemeler, bunlar içerisinde başarı elde etme becerisi ve yatınlığına sahip herkese ilkesel olarak açıkmuş gibi görülür. Meşruiyet iddiaları aynı zamanda *öyküleme* stratejisi aracılığıyla da ifade edilebilir: bu iddialar, geçmiş anlatan hikâyelere gömülmüştür ve şimdiki zamanı ebedi ve üzerine titrenen bir geleneğin parçası olarak ele alır. Hatta gelenekler kimi zaman bir cemaate ve çatışma, farklılık ve bölünme deneyimini aşan bir tarihe aidiyet hissi yaratmak amacıyla *icat edilir*.³⁹ Hikâyeler hem resmi vakarıvisler tarafından hem de gündelik yaşamları sırasında kişiler tarafından anlatılır. Bu hikâyeler, gücü elinde tutanların bunu kullanmasını haklı çıkarmaya ve ötekileriyse buna sahip olmadıkları gerçeğine razı etmeye yarar. Konuşmalar ve belgeseller, tarihçeler, romanlar ve filmler, toplumsal ilişkileri tasvir eden ve güç ilişkilerini kurup muhafaza edilecek biçimlerde eylemlerin sonuçlarını gözler önüne seren anlatılar olarak kurgulanır. Gündelik yaşamlarımızın büyük bir bölümünü kaplayan sıradan hikâyeler ve fıkralarda sürekli olarak dünyanın [bize] görünme biçimini yeniden anlatır ve birinin kârına diğerinin zararına olacak şekilde, görünürdeki düzenini pekiştiririz. Hikâyeler anlatarak ve başkalarının anlattığı hikâyeleri alımlayarak (dinleyerek, okuyarak, izleyerek), ba-

zı durumlarda tahakküm i şkilerini yaratmaya ve sürdürmeye hizmet edebilecek sembolik bir sürecin içine  ekilebiliriz.

İdeolojinin ikinci i leyi  usul  *taslamadır*. Tahakküm i şkileri, gizlenerek, inkâr edilerek veya örtbas edilerek ya da dikkatler mevcut i  ki veya süreçlerden başka yöne çevrilerek ya da bunlar göz ardı edilerek kurulabilir ve sürdürülebilir. Taslama olarak ideoloji sembolik biçimlerde çeşitli stratejiler aracılığıyla ifade edilebilir. Bu stratejilerden biri *yerinden etme*dir: geleneksel olarak bir nesne ya da kişiye atıfta bulunmak için kullanılan bir terim bir başkasına atıfta bulunmak için kullanılır ve böylelikle terimin olumlu ya da olumsuz  a r   mları öteki nesne ya da kişiye aktarılır. Marx'ın keskin bir şekilde gözlemlediği gibi, kendini büyük Napolyon'un meşru varisi olarak sunarak imparatorluğun kahramanına duyulan derin saygı geleneğini tekrar devreye sokmayı başaran Louis Bonaparte'ın kullandığı sembolik inşa stratejisi budur. Dünya tarihin yeni sahnesini perdeleyen, köylü sınıfının yüzünü gelecek yerine geçmişe döndüren ve Marx'a göre onları hayatlarının gerçek koşullarını kavramaktan alıkoyan işte "bu eskilerde hürmet edilen kılık lar ... ve bu  d n   dil"dir. Toplumsal i  şkilerin ta lanması kolaylaştıran diğer bir diğer strateji *h sn tabirle tirmedir*: eylemler, kurumlar ya da toplumsal i   kler olumlu bir değerlemeye neden olacak şekilde tarif ya da yeniden tarif edilir. Bu sürecin bilinen pek çok  rne i vardır: bir gösterinin şiddetli bir şekilde bastırılması "düzenin tesis edilmesi" olarak tarif edilir; etnik bölünmelere dayanan kurumsallaşmış eşitsizlikler "ayrık kalkınma" olarak tarif edilir; vatandaşlık haklarından mahrum bırakılan yabancı emekçiler "misafir işçiler" olarak tarif edilir. Ancak h sn tabirle tirme süreci genellikle bu bilinen örneklerin ima ettiğinden daha inceliklidir. Nitekim 1982'de Menahem Begin bize, binlerce taburun ve yüzlerce tankın Lübnan'a hareketinin bir "istila" olmadığını söylemiştir. Çünkü Begin, bu terimi kendince tanımlayarak, "bir toprağı onu fethetmek ya da ilhak etmek veya en azından bir kısmını ele geçirmek için istila edersiniz. Bizimse bir santimetresinde bile gözümüz yok"⁴⁰ demiştir. Kullandığımız kelimelerin çoğunda bir açıklık, şüpheli bir mu laklık vardır. Bu nedenle h sn tabirle tirme anlamın hafif ve hatta belli belirsiz bir şekilde kaymasıyla gerçekleşebilir.

Taslama olarak ideoloji, *mecaz* başlığı altında toplayabilece imiz bir diğer strateji ya da stratejiler kümesi aracılığıyla da ifade edilebilir.⁴¹ Me-

cazdan kastım dilin ya da, daha genel olarak, sembolik biçimlerin temsili bir şekilde kullanılmasıdır. Mecazın incelenmesi genellikle edebiyat alanıyla sınırlı kalmıştır, ama dilin mecazi kullanımı bu disiplinler uzmanlaşmanın ima ettiğinden çok daha yaygındır. En yaygın mecaz biçimleri arasında, tahakküm ilişkilerinin taslanması kullanılabilecek kapsamlama, düzdeğişmece ve eğretilme bulunur. Kapsamlama, parça ve bütünün semantik tümleşimini içerir: bir şeyin parçasını simgeleyen bir terim bütüne atıfta bulunmak ya da bütünü temsil eden bir terim parçaya atıfta bulunmak için kullanılır. Bu teknik toplumsal ilişkileri, topluluklar ve parçaları, belirli gruplar ve daha geniş toplumsal ve siyasal biçimler arasındaki ilişkileri allak bullak ya da tersyüz ederek taslayabilir — örneğin, “İngilizler” Amerikalılar,” “Ruslar” gibi jenerik terimlerin bir ulus-devlet içerisinde belirli idarelere ya da gruplara atıfta bulunmak için kullanılması. Düzdeğişmece bir şeyin vasfını, yan ögesini ya da bağlantılı bir özelliğini temsil eden bir terimin, terimle atıfta bulunulan şey arasında zorunlu olarak bir bağlantı olmaksızın, o şeyin kendisine atıfta bulunmak için kullanılmasını içerir. Düzdeğişmece aracılığıyla gönderge açıkça ifade edilmeksizin ima edilebilir ya da bir başka şeyle ilişkilendirilerek olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilir. Bu, örneğin reklamcılıkta yaygın bir uygulamadır; burada anlam, reklamda atıfta bulunulan ya da ima edilen nesnelerle kurulan bağlantıları açığa kavuşturmaksızın, incelikli ve gizli biçimlerde seferber edilir. Eğretilme, bir terim ya da ifadenin, tam anlamıyla uygulanamayacağı bir nesne ya da eyleme uygulanmasını içerir. Eğretilmeli ifadeler bir cümle içerisinde, farklı semantik alanlardan alınan terimleri bir araya getirerek, başarılı olduğu takdirde yeni ve kalıcı bir anlam meydana getiren bir gerilim oluşturur. Eğretilme, toplumsal ilişkileri, bunları ya da bunlar içine yerleşik kişi ve grupları gerçekte sahip olmadıkları niteliklerle bahşedilmiş gibi temsil ederek, böylelikle bazı özellikleri diğerleri pahasına vurgulayıp bunlara olumlu ya da olumsuz bir anlam yükleyerek taslayabilir. Nitekim eski İngiliz Başbakan Margaret Thatcher çoğunlukla, kendisine insanüstü bir kararlılık ve irade sağlamlığı bahşeden bir eğretilme olan “Demir Leydi” olarak tarif ediliyordu. Veyahut da Margaret Thatcher’ın 1988’de Press Association’la yaptığı, İngiliz gazetesi *Guardian*’da yayımlanan bir röportajında yer alan bir yorumu ele alalım: görev başında geçen ilk sekiz yılı ve İngiltere’nin Batılı sanayi ülkeleri arasındaki değişen konumunu nasıl

gördüğü  zerine Thatcher  u gözlemde bulunur: "Göreve ilk geldiğimde bizden bir hastalık olarak bahsediyorlardı. Şimdiyse bizden söz ederken 'Bak, İngiltere sa lı ına kavu mu ' diyorlar."⁴² "Biz" ve "onlar" diliyle birleşen hastalık ve sağlık e retilemesi, yoruma canlı ve  a rı ımcı bir nitelik katar; toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecini hastalık ve sağlık imgelemiyle sarmalarken, bu sürecin altında yatan ve süreci etkileyen fili durumları ihmal eder ya da saklar. Çeşitli mecaz türlerine dikkat çekerken şüphesiz dilin mecazi kullanımının her zaman ya da hatta ağırlıklı olarak ideolojik olduğunu öne sürmek niyetinde değilim. Yalnızca dilin mecazi kullanımının gündelik söylemin oldu ca yaygın bir özelliği olduğunu, sosyo-tarihsel dünyada anlamı seferber etmenin etkin bir yolu olduğunu ve belirli bağlamlarda bu şekilde seferber edilen anlama iktidarın (gücün) bula tırılabilece ini ve bu anlamın tahakküm ilişkileri yaratma, sürdürme ve yeniden üretmeye hizmet edebileceğini iddia etmek niyetindeyim.

 deolojinin   c nc  bir i leyi  usul  *birle tirmedir*. Tahakküm ilişkileri, sembolik düzeyde, kişileri onları ayırabilecek farklılıklar ve ayrımlardan bağımsız olarak kolektif bir kimlikte kucaklayan bir birlik biçimi inşa ederek kurulabilir ve muhafaza edilebilir. Bu kipin sembolik biçimlerde ifadesini bulduğu tipik stratejilerden biri *standardizasyon* stratejisidir. Sembolik biçimler, sembolik m badelerin müşterek ve makbul temeli olarak tanıtılan standart bir çerçeveye uyarlanır. Bu,  rne in, muhtelif ve dilsel açıdan farklıla ı  gruplar bağlamında ulusal bir dil geliştirmeye çabalayan devlet otoritelerinin yürüttüğü bir stratejidir. Ulusal bir dilin oluşturulması gruplar arasında müşterek bir kimliğin ve ulus-devletin sınırları içerisinde diller ve lehçeler arasında meşru bir hiyerar ının yaratılmasına hizmet eder. Birle tirmenin kotarılabilce i bir diğer sembolik inşa stratejisi *bütünün simgele tirilmesi* olarak tarif edebileceğimiz şeydir. Bu strateji, bir ya da birden çok gruba yayılmış birlik, kolektif kimlik ve  zde le tirme sembollerinin inşasını içerir. Burada yine bayraklar, milli mar lar, çeşitli türde armalar ve kitabeler gibi ulusal bütünlük sembollerinin inşası kar ımuza çıkar. Bütünlük sembolleri müşterek bir tarihi anlatan ve kolektif bir kaderi yansıtan bir kökenler anlatısının ayrılmaz bir parçası olabileceği için, bütünlüğün simgele tirilmesi pratikte   k leme süreciyle i  içe geçmiş olabilir. Bu durum sadece modern ulus-devlet gibi büyük ölçekli toplumsal örgütlenmeler örneğinde değil, aynı zamanda

kolektif bir kimliğin yaratıldığı ve sürekli olarak yeniden tasdik edildiği süregiden bir sembolik birleştirme sürecinin bir yere kadar bir arada tuttuğu daha küçük örgütlenmeler ve toplumsal gruplar örneğinde de yaygındır. Bütünün simgeleştirilmesi belirli hallerde, kişileri farklılıkları ve bölünmeleri hükümsüz bırakacak şekilde kaynaştırarak tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet edebilir.

İdeolojinin faaliyet göstermesine aracılık eden dördüncü bir kip *parçalanmadır*. Tahakküm ilişkileri bireyleri bir kolektivite içinde birleştirerek değil, hâkim gruplara etkin bir şekilde meydan okuyabilecek kişi ve grupları parçalayarak veyahut da olası muhalefet güçlerini habis, muzır ya da tehditkâr olarak yansıtılan bir hedefe yönelterek devam ettirilebilir. Burada sembolik inşanın tipik bir stratejisi *farklılaştırmadır* —yani, kişi ve gruplar arasındaki ayrımları, farklılıkları ve bölünmeleri vurgulamak; onların bir araya gelmelerini *engelleyen* ve mevcut ilişkilere etkin bir şekilde meydan okumaktan ya da gücün uygulanmasına etkin bir şekilde katılmaktan onları alıkoyan nitelikleri ön plana çıkarmak. Alâkalı bir diğer strateji *ötekinin sansürlenmesi* olarak tarif edilebilir. Bu, habis, muzır ve tehditkâr olarak betimlenen ve bireylere kolektif olarak ona karşı koymaları ya da onu sansürlemeleri çağrısında bulunulan, içeride ya da dışarıda bir düşmanın inşasını içerir. Bu strateji çoğu kez birleştirmeye yönelik stratejilerle çakışır, çünkü düşman, onun karşısında bir araya gelinmesi gereken bir meydan okuma ya da tehdit unsuru olarak ele alınır. 1920'ler ve 1930'ların Nazi edebiyatında Yahüdilerin ve komünistlerin tasviri ya da Stalinist dönemde siyasi muhaliflerin "halk düşmanları" olarak tarifi, ötekinin sansürlenmesine ilişkin örneklerdir, ama bu strateji bu örneklerin akla getirebileceğinden daha yaygındır. Yüksek tirajlı *Sun* gazetesinin bir başyazısında yer verilen bir yorumu ele alalım: tren makinistleri sendikası ASLEF'in 1982 yazındaki olası bir grevi üzerine yorum yapan *Sun*, okuyucularına ASLEF'in kendi endüstrilerini paramparça edebileceğini, ama "bizi asla yenilgiye uğratamayacaklarını", çünkü "Falkland muharebesinin de açıkça gösterdiği gibi, HİÇ KİMSENİN bu ulusu parçalayamayacağını" hatırlatır.⁴³ Bu yorum, ASLEF'in ulusun bütününe meydan okuduğu bir öteki olarak kurgulandığı bir strateji kullanır ve bu muhalefet Falkland Savaşı'ndaki çatışan güçlerle üst üste bindirilir. Böylelikle ASLEF, zorluklar karşısında birleşmesi gereken ve kötülüğe karşı koyma

iradesi hiçbir şeye boyun e meyen bir halkı tehdit eden yabancı bir güçle  zde le tirilir.

İdeolojinin beşinci bir i leyi  usul   eyle tirmedir: tahakküm ilişkileri, geçici, tarihsel bir durumu sanki kalıcı, doğal ve zamandı ıymı  gibi göstererek kurulabilir ve sürdürülebilir. Süreçler, toplumsal ve tarihsel nitelikleri karanlıkta kalacak şekilde yarı-doğal şeyler ya da olaylar gibi resmedilir.  eyle tirme olarak ideoloji bu nedenle sosyo-tarihsel g r ng lelerin toplumsal ve tarihsel niteliğinin tasfiyesini ya da gizlenmesini içerir —veya Claude Lefort’un bir cümlesini ödünç alacak olursak, “toplumun ‘tarihsiz’ boyutunun, tarihsel toplumun tam kalbinde” yeniden tesisini içerir.⁴⁴ Bu kip sembolik biçimlerde *do alla tırma* stratejisi aracılığıyla ifade edilebilir. Toplumsal ve tarihsel bir yaratım olan bir durum, doğal bir olay ya da doğal niteliklerin kaçınılmaz sonucu olarak ele alınabilir, örneğin erkekler ve kadınlar arasındaki toplumsal olarak kurulmuş işbölümünün cinsiyetler arası fizyolojik niteliklerin ve farklılıkların  r n ym   gibi resmedilmesinde olduğu gibi. Benzer bir strateji *ebedile tirme* olarak tarif edebileceğimiz şeydir: sosyo-tarihsel görüngüler, kalıcı, değişmez ve sürekli tekerrür ediyormuş gibi resmedilerek tarihsel niteliklerinden mahrum bırakılırlar. Nasıl ba ladıklarına dair bütün izlerinin kaybolması ve nasıl sonlanacaklarına dair bütün soruların tasavvur edilemez kılınması için geçmişte sonsuza kadar uzanıyor görünen âdetler, gelenekler ve kurumlar, kolay kolay bozulamayan bir katılık edinirler. Toplumsal yaşama yerleşik hale gelirler ve görünürdeki tarihdı ılıkları, kurulmuş ve yalnızca tekrar edili  biçimleriyle olumsal olanı ebedile tiren sembolik biçimler tarafından yeniden do rulanırlar.

 eyle tirme olarak ideoloji *adlandırma* ve *edilgenle tirme* gibi çeşitli dil-bilgisel ve s zdzimsel araçlar aracılığıyla da ifade edilebilir.⁴⁵ Adlandırma, cümleler ya da cümle parçaları, eyleme ve bunları ger ekle tirenlere dair tarifler birer isme d n  t r ld    zaman ortaya çıkar. “Başbakan ithalatı yasaklamaya karar verdi” yerine “ithalatın yasaklanması” dediğimizde olduğu gibi. Edilgenle tirme, “polis memurları zanlıyı sorguluyor” yerine “zanlı sorgulanıyor” dediğimizde olduğu gibi, fiiller edilgen çekildiğinde ortaya çıkar. Adlandırma ve edilgenle tirme dinleyici ya da okuyucunun dikkatini belirli temalara odaklarken diğerlerini göz ardı eder. Aktörleri ve eylemlili i siler ve süreçleri, bunları üreten bir öznenin

yokluğunda gerçekleşen şeyler veya olaylar olarak temsil ederler. Aynı zamanda sözel kurguları yok ederek ya da bunları şimdiki zamana dönüştürerek atfları belirli mekânsal ve zamansal bağlamlara yuvarlama eğilimindedirler. Bu ve diğer dilbilgisel veya sözdizimsel aygıtlar, belirli durumlarda, sosyo-tarihsel görüngüleri şeyleştirerek tahakküm ilişkilerinin kurulmasına ve sürdürülmesine hizmet edebilirler. Süreçleri şeyler olarak temsil etmek, aktörleri ve eylemliliği silmek, zamanı şimdiki zamanın sonsuza uzanması olarak kurmak: tüm bunlar, “toplumun “tarihsiz” boyutunu, tarihsel toplumun kalbinde yeniden tesis etmenin farklı yollarından bazılarıdır.

İdeolojinin bu çeşitli çalışma kiplerini ve bunlarla ilişkilendirilebilecek kimi tipik sembolik inşa stratejileri belirleyerek, anlam ve gücün toplumsal yaşamdaki etkileşimi üzerine düşünmeye başlayabileceğimiz kimi yollara dikkat çektim. Toplumsal yaşamda anlamın inşa edilebileceği ve aktarılabilceği bazı stratejilere ve araçlara ve bu şekilde aktarılan anlamın güç ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet etme yollarının bazılarına dikkat çektim. Ancak daha önce de vurguladığım gibi bu türden değerlendirmeler en iyi ihtimalle, keşfedilmeyi bekleyen bir alana dair giriş niteliğinde bulgulardır; daha ampirik ya da tarihsel bir incelemeyi kolaylaştırabilecek kabataslak yönergeler olarak görülmelidirler. Çünkü belirli sembolik inşa stratejileri veya belirli sembolik biçim türleri kendi başlarına ideolojik değillerdir: sembolik stratejiler tarafından üretilen ya da sembolik biçimler tarafından aktarılan anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye hizmet edip etmediği, ancak sembolik biçimlerin üretildiği ve alınıldığı özgül bağlamların, üreticilerden alıcılara aktarıldıkları özgül mekanizmaların ve bu sembolik biçimlerin onları üreten ve alımlayan öznelere için ne anlama geldiklerinin incelenmesiyle yanıtlanabilecek bir sorudur. Sembolik inşa stratejileri, tahakküm ilişkileri yaratmaya ve sürdürmeye muktedir sembolik biçimlerin üretilebileceği araçlardır; âdeta anlamın seferber edilmesini kolaylaştıran sembolik aygıtlardır. Gelgelelim, bu şekilde üretilen sembolik biçimlerin tahakküm ilişkilerini sürdürmeye ya da altüst etmeye, güçlü kişi veya grupları beslemeye ya da zayıflatmaya hizmet edip etmediği, ancak bu sembolik biçimlerin belirli sosyo-tarihsel durumlarda nasıl faaliyet gösterdiğine, gündelik yaşamlarının toplumsal olarak yapılandırılmış bağlamlarında bunları üre-

ten ve alımlayan özneler tarafından nasıl kullanıldıkları ve anlaşıldıkları na bakılarak  z lebiyecek bir meseledir. İlerleyen bölümlerde bu türden bir incelemenin y r t lebiyeceği metodolojik bir  er eve üzerinde duracağım.

Bazı Olası İtirazlara Yanıt

Bir  nceki kısımda, çeşitli sembolik biçimler tarafından inşa edilen ve aktarılan anlamın tahakküm işikileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet etme biçimlerine odaklanan bir ideoloji anlayışı  nerdim. Bu, Marx'ın örtük ideoloji fikri adını verdiğim şeyden beslenen, ancak Marx'ın açıklamasından bazı açılardan ayrışan bir anlayıştır. Bu anlayış, Napolyon'dan beri ideoloji kavramıyla işikilendirilen eleştirel, olumsuz anlamı muhafaza eder, ama bu anlamı yanlış ve yanılısama varsayımından ayırır. Bu anlayış dikkatimizi kimi sembolik inşa biçimlerinin g   işikilerinin yeniden üretimini kolaylaştırma, ancak sembolik biçimlerin belirli bağlamlarda fiili olarak nasıl kullanıldıkları ve onları üreten ve alımlayan kişiler tarafından nasıl anlaşıldıkları hakkında sistematik ve ayrıntılı bir inceleme gerektirme biçimlerine yöneltir. Bu incelemeyi zamanı geldiğinde daha ayrıntılı olarak s rd recekim. şu an için ideoloji kavramına dair bu giriş niteliğindeki tartışmayı, burada önerilen reform lasyona karşı sunulabilecek bazı olası itirazları ele alarak bitirecekim.

İtiraz 1: "İdeoloji araştırmasını, anlamın tahakküm işikilerini kurmaya ve sürdürmeye hizmet ettiği biçimlere odakladınız, ama ideoloji araştırması aynı zamanda statükoya meydan okuyan, karşı koyan ve onu sekteye uğratan sembolik biçimlerle, doktrin ve fikirlerle de ilgilenmelidir muhakkak," diye itirazda bulunulabilir. İdeoloji araştırmasının bu türden muhalif sembolik biçimlerle ilgilenmesi gerektiği doğrudur, çünkü bunlar tahakküm işikileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet eden sembolik biçimlere dikkat çekmeye yardımcı olabilir – tıpkı başkaldırının baskıcı bir rejime dikkat çekmesi gibi. Ne var ki bu türden sembolik biçimler, burada önerdiğim anlayışa göre ideolojik sayılamazlar. Bu anlayış, Marx'ın çalışmalarının ayırt edici özelliği olan asimetrik yönü muhafaza eder. İdeoloji sembolik biçimlerin ifade ettiği ve desteklediği g   işikilerinin doğasına kayıtsız değildir. Sembolik biçimler ancak sistematik olarak asimetrik g   işikilerini kurmaya ve sürdürmeye hizmet ettikleri ölçüde

ideolojiktir; ve ideoloji görüngüsünü, ona bir özgünlük kazandırarak ve genel olarak sembolik biçimlerin dolaşımından onu ayrı tutarak sınırlandıran ve önerilen ideoloji kavrayışına olumsuz bir anlam katan şey hâkim kişi ve grupların hizmetindeki işte bu faaliyettir. Bu anlayışa göre ideoloji, zorunlu olarak tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye ve böylelikle hâkim kişi ve grupların lehine olan bir toplumsal düzeni yeniden üretmeye hizmet etmesi anlamında, doğası itibarıyla hegemoniktir. İdeolojik biçimlere elbette meydan okunabilir, karşı koyulabilir ve ket vurulabilir. Hatta eklemli ve toplu saldırılarda açık bir şekilde ve gündelik yaşamın sıradan sembolik mübadelelerinde örtülü bir biçimde çoğun bunlara meydan da okunur. Bu meydan okuyucu, sekteye uğraticı müdahaleler *muhalif sembolik biçimler* ya da daha belirgin olarak *yeni başlayan ideoloji eleştirisi biçimleri* olarak tarif edilebilir. İdeolojinin bizzat varlığı onun kendi zıddını ortaya çıkarabilir: kişiler, ideolojik biçimleri ve bunların sürdürmeye hizmet ettiği tahakküm biçimlerini edilgen bir şekilde kabul etmek yerine bu biçimlere ve ilişkilere saldırıya geçebilir ya da bunları geçersiz ilan edebilir, bunları parodileştirip hicvedebilir, ideolojik ifadelerin belirli hallerde sahip olabileceği kuvveti etkisiz hale getirmeye çalışabilir. Bunu yaparken bu kişiler yeni bir ideolojinin yaygınlaştırılmasıyla değil (gerçi başka açılardan bunu yapıyor olabilirler de), daha ziyade kapsayıcı bir yorumsamacı metodoloji çerçevesi içerisinde daha sistematik bir şekilde yürütülebilecek bir ideoloji eleştirisinin yeni başlayan bir uyarlamasıyla uğraşırlar.

İtiraz 2: “İdeoloji incelemesini, anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye hizmet etme biçimlerinin araştırılması olarak nitelendirdiniz, ama tahakküm ilişkileri başka biçimlerde de sürdürülebilir. Örneğin duyumsamazlık ve kayıtsızlıkla ya da alışkanlık ve rutinin kendini sürekli tekrar etmesiyle. İdeoloji incelemesi anlamın sembolik biçimlerde seferber edilmesiyle olduğu kadar bu ikinci görüngüyle de mutlaka ilgilenmelidir.” Tahakküm ilişkilerinin pek çok farklı biçimlerde ve pek çok farklı etmen aracılığıyla sürdürüldüğü şüphesiz doğrudur. Bazı durumlarda tabi kişi ve grupların duyumsamazlığı ve kayıtsızlığı ya da esarete boyun eğme konusundaki isteklilikleri ya da iradeleri can alıcı önemde olabilir. Diğer hallerde tahakküm ilişkileri, pratiklerin çok uzun bir zamandır ve belirli bir düzende uygulanması, böylelikle ne tartışılan ne de

sorgulanan birer alışkanlık ya da rutin haline gelmesiyle s r d r lebilir; tahakküm ilişkileri, anlam bunları destekleyecek şekilde seferber edildiği için değil, daha ziyade basitçe i ler her zaman böyle yürüdüğü için yeniden üretilir. Bu değerlendirmelerin önemini inkâr etmek istemiyorum. Toplumsal ilişkilerin s r d r lmesinin, toplumsal düzenin yeniden üretilmesinin yalnızca anlamın sembolik biçimlerde seferber edilmesi aracılığıyla mümkün olabileceğini iddia etmek niyetinde değilim. Bunu  ne sürmek oldukça yanıltıcı olur. İleri sürmek istediğim şey, anlamın tahakküm ilişkilerine destek olacak şekilde seferber edilmesinin sistematik bir şekilde ara tırılmayı hak eden bir toplumsal görüngü olduğu, bu ilişkilerin bazı muhafaza edilme biçimlerinin bu seferber edilme hali tarafından içerildiği ve bu biçimlerin incelenmesinin ideoloji araştırmasının özel uzmanlık alanı olduğudur. Tahakküm ilişkilerinin başka yollarla da muhafaza edilebileceği gerçeği, bu diğer yolların da ideoloji biçimleri olarak görülmesi gerektiği anlamına gelmez. İçin doğrusu, tahakküm ilişkileri bazı durumlarda kaba kuvvet, dayak, öldürme ve başkaldırı veya protestonun zor kullanarak bastırılmasıyla muhafaza edilebilir ve tahakküm ilişkilerinin bu yolla muhafaza edilmesinin ideolojinin bir diğer biçimi olduğunu öne sürmek ne akla yatkın ne de aydınlatıcıdır. Şayet ideoloji kavramı i imize yarayacaksa, uygulanma alanı sınırlı olmalıdır. Benim  nerim dikkatimizi, sembolik biçimlerde seferber edilen anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve s r d rmeye hizmet etme biçimlerine odaklayarak sınırlandırmaktır. Bu durum dikkatimizi, anlamın belirli biçimlerde g  le kesiştiği öznelerarası bir alana yoğunla tırır.  nerdiğim bu sınırlandırmanın, anlamın g  le kesiştiği ya da tahakküm ilişkilerinin muhafaza edilebileceği tüm yolları kapsama gibi bir iddiası yoktur. Gelgelelim bu, sınırları ideolojinin önceki kavrayı larıyla çizilen alanla bazı benzerlikler taşıyan ve daha fazla genişlemesi gerekmeksizin yeterince geniş olan bir araştırma alanı tanımlar.

İtiraz 3: "Anlamın tahakküm biçimlerini 'muhafaza etmeye hizmet etme' biçimlerinden söz ederken, dolaylı olarak i levselci bir bakış açısı benimsemiyor ve ideoloji araştırmasını itibarını uzun zaman önce kaybeden bir açıklama modeline bağlamıyor musunuz?" İdeoloji araştırmasında, genel anlamda, sembolik biçimlerin toplumsal yaşamda oynadığı rolle, kişiler tarafından kullanılma ve anlaşılma biçimleriyle ve bu kullanım

ve anlayışın toplumsal düzenin yeniden üretimi açısından sonuçlarıyla ilgileniyoruz. Ancak işlevselci bir bakış açısı benimsemiyoruz ve ideolojiyi işlevsel açıdan açıklamaya çalışmıyoruz. İdeolojiyi işlevselci bir açıdan açıklamak için şu şekilde ilerlememiz gerekirdi: toplumsal düzenin, sabit bir denge durumunu sürdürebilmek için karşılanması gereken bazı "ihtiyaçları" olan bir sistem olduğunu varsaymamız gerekirdi; sistemin son safhasının – yani sabit bir denge durumu tutturmanın – verili olduğunu varsaymamız gerekirdi; ve ideolojik sembolik biçimlerin, bu ihtiyaçların bazılarını karşıladığını göstererek açıklanabileceğini öne sürmemiz gerekirdi. Diğer bir deyişle, ideolojik sembolik biçimleri, bu biçimlerin zaruri ihtiyaçları tatmin ettiğini göstererek açıklamaya çabalardık. İşlevselci bir bakış açısından ideoloji *explanandum* (açıklanmaya muhtaç), sistemin önceden verili ihtiyaçlarıysa *explanan* (açıklayıcı) olurdu. Ben bu bakış açısını benimsemiyorum. İdeolojiyi bir sistemin önceden verili bazı ve sorgulanmaz ihtiyaçları (bunlar her ne ise) açısından açıklamaya çalışmıyorum, daha ziyade dikkati sembolik biçimlerin belirli durumlarda kullanılma ve anlaşılma biçimlerinin doğası ve sonuçları üzerinde yoğunlaştırmaya çalışıyorum. İlgilendiğimiz şey bir anlamda sembolik biçimlerin kullanılması ve anlaşılmasının toplumsal "etkileri"dir; ve bir yere kadar açıklamakla ilgilendiğimiz şey sembolik biçimlerin kullanılması ve anlaşılmasının, güç ve tahakküm ilişkilerinin yeniden üretimine zaman içinde nasıl katkıda bulunduğu sorusudur. Gelgelelim, sebep ve sonuç, *explanandum* ve *explanan* dili, yüz yüze geldiğimiz metodolojik görevler açısından yetersiz kalır. Anlam ve anlayışla olduğu kadar sebep ve sonuçla da ilgilendiğimiz için, açıklamaya olduğu kadar yorumlamaya da çalışırız. İdeoloji araştırmasını burada önerildiği şekliyle yürütmek için işlevselci bakış açısını geride bırakmış ve anlamlı bir etki alanının özgül niteliklerine uyulanmış metodolojik bir çerçeveye ihtiyaç duyarız.

İtiraz 4: "İdeolojiyi, anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye hizmet etme biçimleri açısından tanımlamak ilkesel olarak kulağa hoş gelir; ama belirli sembolik biçimlerin tahakküm ilişkilerini sürdürmeye mi yoksa sekteye uğratmaya mı, kurmaya mı yoksa zayıflatmaya mı hizmet ettiğini pratikte nasıl söyleyebilirsiniz? Bu sembolik biçimlerin belirli kişiler için ne anlama geldiğini, bu kişilerin konumunun tahakküm mü itaat mi olduğunu ve bu sembolik biçimlerin sahip olduğu anlamla bu kişile-

rin toplumsal konumları arasındaki ilişkinin (şayet böyle bir ilişki varsa tabii) ne olduğunu nasıl bilebilirsiniz?" Bu türden sorulara genel bir yanıt sunmak g  tt r. Belirli örneklere uygulandığında sembolik biçimlerin belirli kişiler için ifade ettiği anlamı ya da bu kişileri kuşatan toplumsal ilişkilerin doğasını belirleyecek temel kurallar yoktur. Ancak bu, sembolik biçimlerin belirli kişiler için kesin anlamlarının olmadığı ya da bu kişilerin kesin toplumsal ilişkilerle kuşatılmadığı anlamına gelmez. Bu görüngüleri belirlemenin g   olması bu görüngülerin belirsiz olduğu anlamına gelmez. Çeşitli sosyo-tarihsel analiz yöntemlerini kullanarak, örneğin kıt kaynakların paylaşımını ve bunlara erişimi ya da sınıfsal arkaplan, toplumsal cinsiyet veya etnik köken gibi durumlarla ilişkili olarak kurumsal konumları inceleyerek tahakküm ilişkilerini aydınlatmaya çalışabiliriz. Sembolik biçimlerin kişiler için ne anlama geldiğini, bu biçimlerin niteliklerini inceleyerek ve mümkün olduğu takdirde bu niteliklerin, gündelik yaşamları sırasında bunları üreten ve alımlayan kişilerin sunduğu açıklamalarla ilişkisini kurarak açığa kavuşturmaya  abalayabiliriz. Sembolik biçimlerin taşıdığı anlamın belirli durumlarda tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye nasıl hizmet ettiğini, bu sembolik biçimlerin dolaşımında olduğu hayatlardaki rolünü ve sonuçlarını izah eden bir yorumlama geliştirerek göstermeyi deneyebiliriz. "Ama bir yorumlama kanıt yerine geçmez." Gerçekten de öyle: şayet eleştirmen bir kanıt, su götürmez bir delil peşindeyse, hayal kırıklığına uğraması kaçınılmazdır. Gelgelelim, hayal kırıklığı araştırmacının elde ettiği sonuçlardan ziyade eleştirmenin beklentilerinden kaynaklanır. İdeolojiyi analiz ederken, anlam ve gücün karmaşık etkileşimini kavramaya çabalarken, uğraşmakta olduğumuz şey su götürmez bir delile (artık bu her ne ise) imkân veren bir konu değildir. Değişken anlam ve görece eşitsizlikler, muğlaklık ve kelime oyunu, farklı fırsat ve erişilebilirlik düzeyleri, aldatma ve kendini kandırma, toplumsal ilişkilerin gizlenmesi ve gizlenme sürecinin bizzat kendisinin gizlenmesi alanında hareket ederiz. İnk r edilemez analizler sunulabileceği beklentisiyle bu alana yaklaşmak, bir şiiri yorumlamak için mikroskop kullanmaya benzer.

İtiraz 5: "Ama ideoloji incelemesi bir yorumlama meselesiyse, o halde belirli sembolik biçimlerin ideolojik olarak nitelendirilmesi keyfi bir tutum gibi gözükecektir. Belki de Mannheim, ideoloji analizinde, keyfilik-

ten ve tek taraflılıktan sakınmanın tek yolunun yaklaşımı genelleştirmek ve araştırmacının kendi konumunu ideolojik analize tabi kılmak olduğu sonucuna varmakta yine de haklıydı.” Yorumlamalar tartışmaya açık olsalar da bu, keyfi oldukları anlamına gelmez. Belirli bir yorumlama sunmak ve ona bağlı kalmak için, bütünüyle inandırıcı olmasalar bile belirli hallerde oldukça ikna edici olabilecek iyi sebepler olabilir. Bir yorumlama makul olabilir ve şüpheye yer bırakmama iddiasında olmadan diğer yorumlamalardan çok daha akla yatkın olabilir; su götürmez delil ve keyfi tercih arasında kalan yelpaze oldukça geniş bir alanı kapsar ve ideoloji yorumlaması, bütün yorumlama biçimleri gibi, bu aradaki bölgede yer alır. İdeolojinin yorumlanması, onları üreten ve alımlayan kişiler tarafından bir şekilde zaten anlaşılan ve bu kişilerin çıkarları ve fırsatlarıyla karmaşık şekillerde bağlantılı olan görüngülerin yorumlanmasıyla ilgilendiği ölçüde, özgül sorunlara yol açar. Bu sorunların üstesinden ancak bu inceleme alanının nitelikleriyle dikkatlice ilgilenerek ve belirli yorumlamaların savunulma ve eleştirilme, karşı çıkılma ve muhafaza edilme biçimlerini inceleyerek gelebiliriz. Mannheim’ın önerisi, ne kadar iyi niyetli olursa olsun, bu işte bize yardımcı olamaz, çünkü ideoloji analizini düşüncenin toplumsal koşullarının incelenmesiyle bir araya getirir ve koşullanmış olan düşünceleri nispeten koşullanmamış olan bir toplumsal gruba ayrıcalık tanıyarak radikal tarihselciliğe dair epistemolojik sorunların üstesinden gelmeye çabalayan çelişkili bir pozisyonla sonuçlanır. Mannheim’ın ideoloji analizine ve bunun paradoksal sonuçlarına yaklaşımıyla aramıza kesin olarak bir mesafe koymak en iyisidir. İdeolojinin her analizinin ideolojik olarak incelenmesi gerektiğine dair faydasız ve çapraşık talebe boyun eğmeden de yorumlamaları savunmaya ve eleştirmeye, bazı yorumlamaları makul ve ikna edici kılmaya ve diğerlerinin öyle olmadığını göstermeye çalışabiliriz. Bu, ideoloji yorumlamasının hiçbir şüpheye yer bırakmadığını, yorumlayıcının başkalarına tanınmayan bir ayrıcalığı gasp ettiğini söylemek değildir. Bilakis, her yorumlamanın şüpheye açık olduğunu söylemektir ve tam da bu sebepten dolayı, bir yorumlama sunarken, bize göre yorumlamayı akla yatkın kılan nedenleri ve dayanakları, kanıtları ve argümanları da sunmamız gerekir; ve yorumlamanın makul olup olmadığı, nedenlerin ve dayanakların ikna edici olup olmadığı tek başına yorumcunun karar vereceği bir mesele değildir.

Bu bölümde ideoloji kavramının tarihinin izini sürerken ikili bir amacım vardı: ideolojinin bu tarih boyunca ortaya  kmış ve terimin zenginliğine ve muğlaklığına katkıda bulunmuş belirli kavrayışların bazılarını belirlemek ve alternatif bir formülasyonun zemini hazırlamak. Bu alternatif kavrayışı, “ideoloji” teriminin tarihi boyunca edindiği olumsuz anlamı ortadan kaldırmaya teşebbüs etmeksizin, bu anlamı muhafaza ettiği tutar ve ona belirli bir anlam verdiği için eleştirel bir kavrayış olarak nitelendirdim. Böylelikle ideoloji, eleştiriye tabi tutulabilecek ve çatışmaya sokulabilecek –ve gündelik yaşam boyunca bunları sıklıkla yaşayan– bir dizi g r ng ye dikkatimizi çeken eleştirel bir kavram, eleştirel bir geçe olmayı sürdürür. Burada  onerilen formülasyona göre ideoloji kavramı, dikkatimizi, anlamın hâkim kişiler ve grupların hizmetinde seferber edilme, yani sembolik biçimler tarafından inşa edilen ve aktarılan anlamın belirli hallerde bazı kişi ve grupların diğerlerinden daha fazla istifade ettiği ve bazı kişi ve grupların muhafaza etmeyi isterken diğerlerinin karşı koymaya çalıştığı yapılandırılmış toplumsal ilişkileri kurma ve sürdürme biçimlerine çeker. Bu şekilde anlaşılan ideoloji araştırması böylelikle araştırmacıyı, analiz nesnesinin semboller ve işaretler alanında y r t len bir savaşta kullanılan bir silah olduğu anlam ve g  , yorumlama ve karşı-yorumlama alanına sokar.

İlerleyen bölümlerde, ideoloji incelemesine bu alternatif yaklaşımın bazı yönlerini ele alıp geliştireceğim. Bu yaklaşımın, bağlamlaşmış sembolik incelenmesinde daha geniş bir metodolojik çerçeveye nasıl entegre edilebileceğini göstereceğim. Ancak bu daha genel ve yapıcı meselelere geçmeden önce, ideoloji kuramı ve analizine yakın dönemde yapılan bazı katkıları ele almak istiyorum. Çünkü Mannheim’ın yaptığı çalışmaların bu meselelere son noktayı koyduğunu asla iddia edemeyiz. Son yıllarda ideoloji analiziyle ilişkili sorunlara yönelik ilgide bir artış ve bu tema hakkındaki yazılarda gerçek bir patlama yaşandı. Bir sonraki bölümde bu yazılardan seçtiğim bazılarını incelemek istiyorum. Bunu yaparken ilgi odağımı bir parça değiştireceğim: Çağdaş yazarların ideoloji kavramını kullanmalarındaki farklılıklarla, bu terime verdikleri farklı anlamlarla daha az ilgileneceğim ve daha ziyade modern toplumların doğası ve gelişimine dair sundukları farklı kuramsal açıklamalarda bu kavramın oynadığı role dikkat çekmeye çalışacağım.

2

MODERN TOPLUMLARDA İDEOLOJİ

Bazı Kuramsal Açıklamaların Eleştirel Bir Analizi

Son zamanlardaki tartışmalarda modern toplumlar da ideolojinin incelenmesiyle ilişkilendirilen sorunlar, toplumsal ve siyasal kuramın ve tartışmanın merkezinde yer almıştır. Oldukça farklı kuramsal kanıları olan pek çok yazar, ideoloji kavramını, ideolojik biçimlerin niteliklerini ve bunların toplumsal ve siyasal yaşamdaki rollerini incelemeye çabalamıştır. İdeoloji kavramını, modern sanayi toplumlarının doğası ve gelişimine dair geniş bir kabuller dizisine farklı biçimlerde dâhil etmeye çalışmışlardır. Bu bölümde, ideoloji kuramı ve analizi üzerine kaleme alınmış bu çağdaş yazılardan bazılarını incelemek istiyorum. Amacım bir kavramın süregiden iniş çıkışlarının izini sürmek değil, daha ziyade ideoloji analizinin bugün yürütülmesine zemin teşkil eden daha geniş bir dizi kabulden bazılarına dikkat çekmek olacaktır. Bu nedenle geniş kuramsal çerçevelerle, modern toplumların doğası ve gelişimine dair genel ve çoğu zaman örtük görüşlerle ilgileneceğim. Bu kuramsal çerçeve ya da görüşlerin, bir yere kadar, on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyılın toplumsal düşüncesinin bir mirası olduğunu göstermeyi deneyeceğim. Toplumsal incelemenin pek çok bağlamında olduğu gibi burada da güncel tartışmaların referans terimleri bir yüz yıl önce konuldu: Marx ve Weber gibi yazarlar hâlâ tartışılmakta olan sorunları önemli ölçüde belirlediler; araştırma ve tartışmalara rehberlik eden kavramları ve kuramları öne sürdüler. Bu durum illaki zarar verici olmasa da —bir kavramlar ve sorunlar külliyyatının aktarımı gerçekte düşünsel bir geleneği ya da disiplini tanımlayan şeyin parçasıdır— belirli durumlarda geçmişten devredilen kabul-

lerin, bugün karşımıza çıkan toplumsal biçimlerin ve görüngülerin incelenmesi için elverişli olup olmadığını sormalıyız. Modern toplumlarda ideolojinin son zamanlardaki pek çok analizine yol gösteren başlıca varsayımların bu açıdan yetersiz olduğunu öne süreceğim.

Bu argümanı geliştirmek için iki farklı kabuller dizisini yeniden kurgulayıp her birinin ne gibi sınırlamaları olduğunu soruşturarak yola koyulacağım. İlk kabuller dizisi, Marx ve Weber'in ve başkalarının çalışmalarından türeyen bir fikirler yelpazesini kapsar. Bu fikirler hep birlikte modern sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen kültürel dönüşümlere dair genel bir kuramsal açıklama oluşturur. Bu açıklamaya *kültürel dönüşümün büyük anlatısı* adını vereceğim. Bu anlatı, modern toplumlarda son zamanlarda ideolojinin doğası ve rolü üzerine düşünme çabasının gerçekleştiği çerçeveyi sunar. İdeolojilerin yükselişi ve düşüşü, bunların on sekizinci yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmalarından bugüne kadar modern toplumların sembolik sahnelerinde sergilenen tarihsel bir dramının safhalarıdır. Büyük anlatı bağlamı içerisinde ideoloji, modern çağa özgü bir inanç sistemi olarak anlaşılır. Kültürel dönüşümün büyük anlatısını, ideolojinin doğası ve rolüne dair son zamanlardaki çalışmaların bazılarına —özellikle daha açık şekilde Marksist bir kanıya sahip çalışmalar— dayanak oluşturmuş ikinci bir kabuller dizisinden ayırt edeceğim. Bu ikinci kabuller kümesi benzer şekilde toplumsal ve siyasal düşüncede hem her tarafa yayılmış olan hem de derinden etkili olan genel bir kuramsal açıklama teşkil eder. Bu açıklamayı *toplumsal yeniden üretimin devlet-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış genel kuramı* olarak tarif edeceğim. Bu genel kuram çerçevesi içerisinde ideoloji, devlet aktörleri tarafından üretilen ve yayılan ve kişilerin ona bağlılığını güvence altına alarak toplumsal düzenin yeniden üretilmesine hizmet eden bir değerler ve inançlar kümesi olarak kavramsallaştırılır.

Göstermeye çalışacağım üzere, modern toplumlarda ideoloji analizi üzerine son zamanlardaki çalışmaların çoğuna rehberlik eden kuramsal açıklamaların her ikisi için de ciddi sorunlar söz konusudur. Her iki açıklama da temel açılardan tartışmalı ya da yanlış yönlendirici kabullere dayanır. Bu açıklamalara getireceğim eleştirilerin çoğu her birine özgü kabullerle ilgili olsa da, her ikisinde de ortak olan başlıca bir eksiklik olduğunu öne süreceğim: her iki açıklama da modern toplumlarda kitle ileti-

şiminin doğası ve merkeziliğiyle layıkıyla ilgilenememektedir. *Modern kültürün medyalaşmasının* – yani modern toplumlarda sembolik biçimlerin gittikçe kitle iletişiminin mekanizmaları ve kurumlarıyla dolaylanma biçimlerinin – modern toplumsal yaşamın merkezi bir özelliği olduğunu öne süreceğim; ve modern toplumlarda doyurucu bir ideoloji analizinin bu nedenle, en azından kısmen, kitle iletişiminin doğası ve gelişiminin anlaşılmasına dayanması gerektiğini savunacağım.

Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'yle ilişkili eleştirel kuramcılar – Horkheimer ve Adorno'dan Habermas'a – yazılarının kıymetli yollarından biri modern toplumlarda kitle iletişiminin merkeziliğini hesaba katmaya çalışmalarıdır. Horkheimer ve Adorno, "kültür endüstrisi" adını verdikleri şeyi eleştirel bir şekilde analize tabi tutarlarken, modern kültürün medyalaşmasının ilk sistematik açıklamalarından birini sunarlar ve modern toplumlarda ideolojinin analiz edilebilmesi için bu sürecin ne gibi çıkarımları olduğunu gözler önüne sermeye kalkışır. Benzer bir şekilde Habermas, özellikle kamusal alan hakkındaki erken dönem çalışmalarında, modern toplumlarda siyasal süreçlerin medya endüstrilerinin gelişimiyle derinlemesine dönüşüme uğradığı biçimleri inceler. Bu bölümün son iki başlığında Horkheimer, Adorno ve Habermas'ın sunduğu katkıları inceleyeceğim. Çalışmalarının, pek çok açıdan çığır açıcı ve kışkırtıcı olsa da, kitle iletişim çağında ideoloji kavramı ve analizini yeniden düşünmek için doyurucu bir temel sunmadığını göstermeye çalışacağım.

~ ~ ~

İdeoloji ve Modern Çağ

Modern sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla bağlantılı kültürel dönüşümlere dair bir dizi kabulü ele alarak işe başlayalım. Bu kabuller, aralarında modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüyle ilgili bazı tartışmaların da bulunduğu toplumsal ve siyasal analizin pek çok sorunu ve tartışmasını biçimlendiren genel bir kuramsal çerçeve, kapsayıcı bir kuramsal anlatı teşkil ederler. Bu *kültürel dönüşümün büyük anlatısının* ilk unsurları Marx ve Weber'in yazılarında fark edilebilir. Ancak hikâye 1950'ler ve 1960'lara kadar belli bir sonuca evrilmemiştir. Bu kuramsal anlatıyı incelerken kendimi herhangi bir düşünürün çalışmalarıyla sınırlandırmayacağım. Çünkü bu anlatı bir ya da birkaç yazarın yazılarında

fark edilebilen açıkça formüle edilmiş kuramsal bir argüman olmak yerine, çeşitli metinlerden azar azar derlenmesi gereken ve bu şekilde incelendiğinde modern toplumların gelişimiyle bağlantılı başlıca kültürel dönüşümlere dair bir bakış sunan bir hik yedir. Bu anlatı içerisinde ideolojilerin, dinin terk edilmesinin sonrasında ortaya çıkan ve gelenekten sıyrılmış bir dünyada siyasal eylemi seferber etmeye hizmet eden seküler inanç sistemleri olarak yerine getirmesi gereken bir rolü vardır. Bu anlatıyı incelemeyi ve dramatik örgüsünün saptığı türlü yolları irdelemeyi istememin sebebi, sadece toplumsal ve siyasal kuramı bir hayli etkilemiş olan bir bakış sunması değil, aynı zamanda modern toplumların gelişimiyle bağlantılı kültürel dönüşümlere, özel olarak da bu toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüne dair bana göre temel açılardan yanaltıcı olan bir açıklama sunmasıdır.

Büyük anlatının kilit unsurlarını temel olarak üç noktada özetleyebiliriz.

- 1 Avrupa'da ve başka yerlerde endüstriyel kapitalizmin yükselişine, sanayi-öncesi toplumlarda yaygın olan dinsel ve büyülü inanç ve pratiklerin düşüşü eşlik ediyordu. İktisadi faaliyet düzeyinde endüstriyel kapitalizmin gelişimi, kültür alanında inanç ve pratiklerin sekülerleşmesi ve toplumsal yaşamın gitgide aklileşmesiyle birlikte yaşanıyordu.
- 2 Din ve büyünün gerilemesi, siyasal eylemi öteki dünyaya ait değer ve varlıklara atıfta bulunmaksızın seferber etmeye yarayan eden seküler inanç sistemleri ya da "ideolojiler"ın ortaya çıkışına zemin hazırladı. Sanayi- ncesi toplumunun dinsel ve mitsel bilincinin yerini, kökleri toplumsal kolektivitelerde bulunan ve seküler inanç sistemleri tarafından hayat bulan pratik bir bilinç aldı.
- 3 Bu gelişmeler, on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başındaki radikal devrimci hareketlerle doruk noktasına ulaşan "ideolojiler  ağı"na yol açtı. Bu hareketler – 1950'ler ve 1960'larda yazan bazı kuramcılara göre – ideolojiler çağının en son alametleriydi. Günümüzde siyaset giderek parça bölük reformların yapılması ve çıkar çatışmalarının faydacı bir şekilde birbiriyle bağdaştırılması haline gelmiştir. Toplumsal ve siyasal eylem radikal toplumsal değişim çağrısında bulunan seküler inanç sistemleri tarafından gittikçe daha nadir hayat bulur. Dolayısıyla, bu görüşün bazı savunucularına göre, yalnızca ideolojiler  ağı-

nın sonuna değil, aynı zamanda ideolojinin kendisinin de sonuna taruk olmaktadır.

Bu noktaların her birinin üzerinde kısaca duralım.

1 Aralarında Marx ve Weber'in de olduğu pek çok on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıl düşünürü, endüstriyel kapitalizme dinsel ve büyüsel inanç ve pratiklerin gerilemesinin eşlik ettiği konusunda hemfikirdir. Marx'a göre, endüstriyel kapitalizminin ortaya çıkışının sebep olduğu toplum tipi, önceki prekapitalist toplumlardan radikal bir biçimde farklıdır. Prekapitalist toplumlar üretim tarzları bakımından temel olarak muhafazakârlarken, modern kapitalist toplum durmaksızın genişler, değişir, kendini dönüştürür; modern kapitalist toplum aynı zamanda prekapitalist toplumlara has gelenekleri ve kültürel biçimleri de – dinsel gelenekler de dâhil olmak üzere – sona erdirir. Bir önceki bölümde modern çağın ilerici, gizemden arındırıcı bu vurgusuna – ki *Komünist Manifesto*'da bu bilhassa çarpıcıdır – dikkat çekmiştim. Kapitalist üretim tarzının yerinde duramayan, durmak bilmez faaliyeti toplumsal ilişkileri, geçmişte kendilerini gizleyen “peşi sıra gelen eski ve saygıdeğer önyargılar ve düşünceler”den arındırır; “katı olan her şey buharlaşır, kutsal olan her şey ayaklar altına alınır.”¹ Toplumsal ilişkilerin gizemden arındırılması, Marx'a göre, kapitalizmin gelişiminin içkin bir yönüdür. İnsanların, tarihte ilk kez, toplumsal ilişkileri oldukları gibi – yani sömürü ilişkileri olarak – görmelerini sağlayan işte bu demistifikasyon sürecidir. İnsanlığı, toplumun aydınlanmış dönüşümüyle, yani gizemden arınmış toplumsal ilişkilerin müşterek bir bilgisine dayanan bir dönüşümle açılan yeni bir çağın eşliğine getiren bu süreçtir. Kapitalizmin gelişimine içkin olan demistifikasyon süreci bu nedenle sömürücü sınıf ilişkilerinin nihai olarak ortadan kaldırılmasının temel bir önkoşuludur – bir önceki bölümde belirttiğim gibi, Marx'ın kimi zamanlar geçmişten aktarılan sembolik biçimlerin şimdiki zamanın kalbinde sürüp gittiğini ve devrimci toplumsal değişimin yürümesini saptırdığını kabul etmesine rağmen.

Weber de endüstriyel kapitalizmin gelişimi ve kültür ve geleneğin dönüşümü arasındaki bağlantılara dikkat çekmeye çalışıyordu. Marx gibi o da endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışıyla geleneksel değer ve inançların çözülmesi arasında bir ilişki görüyordu. Ancak Weber'in açıklaması birtakım önemli açılardan Marx'inkinden farklılaşır. İlk olarak Weber,

kültür ve gelenek alanındaki değişimlerin, kapitalizmin özerk gelişiminin sadece yan ürünleri olmadığını  ne sürüyordu: tam tersine, dinsel fikir ve pratiklerdeki bazı dönüşümler, Batı'da kapitalizmin ortaya çıkışının kültürel  nkoşullarıydı. Dahası Weber, endüstriyel kapitalizmin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca iktisadi faaliyetin hâkim biçimi olarak kendini bir kere kurduktan sonra kendine has bir ivme edindiğini ve ortaya çıkışı için gerekli olan dinsel fikir ve pratikleri bir kenara bıraktığını  ne sürüyordu. Kapitalizmin gelişimi, bürokratik devletin bununla bağlantılı yükselişiyle birlikte, eylemi gittikçe ussallaştırdı ve insan davranışını teknik verimlilik ölçütlerine uyarladı. Geleneksel eylemin bütünüyle kişisel, kendiliğinden ve duygusal unsurları, bir amaca yönelik/ussal hesaplamaların ve teknik verimliliğin talepleri tarafından devre dışı bırakıldı. İlk Püritenler akli ekonomik faaliyeti bir görev olarak sürdürürlerken, sonraki kuşaklar için bu faaliyet bir gereklilik, kişilerin hayatlarını  vreleyen ve onları demir bir kafesin acımasızlığıyla sınırlayan gayrişahsi bir güç haline geldi.

 ilecilik dünyayı yeniden biçimlendirme ve kendi ideallerini bu dünyada gerçekleştirme işine girmiştikten sonra maddi ürünler, tarihte daha önce hiç görülmemiş bir biçimde, insanların üzerinde giderek artan bir şekilde g   kazanmaya başlamıştır ve bu g   en sonunda kaçınılmaz bir hal almıştır. Bugün, dini çileciliğin ruhu kafesten kaçmıştır (belki de son kez). Ne var ki galebe  alan kapitalizm, mekanik temellere dayandığı için, artık bu türden bir desteğe ihtiyaç duymaz. Kapitalizmin keyfi yerinde varisi Aydınlanmanın yüzünün pembediği de telafisi mümkün olmayan bir şekilde solmaktadır ve kişinin mesleğindeki görev fikri,  l  dinsel inançların hayaleti gibi hayatlarımızın üzerinde sinsi sinsi dolaşır.²

Hem Marx hem de Weber endüstriyel kapitalizmin gelişimi ve geleneksel dini inançların üzülmesi arasında bir bağlantı olduğunu görmüş olsalar da, açıklamalarının havası birbirinden tamamen farklıdır. Marx toplumsal ilişkilerin *gizemden arındırılmasından* bahsederken ve bunu sömürücü sınıf ilişkilerinden nihai olarak özgürleşmenin önkoşulu olarak görürken, Weber bunun yerine Batı medeniyetinin geleneksel ve kendine özgü bazı değerlerinin, toplumsal yaşamın artan ussallaşması ve b rokratikleşmesiyle kaybolması sonucu modern dünyanın *büyüsünün bozulmasından* söz ediyor ve bunu, üzülerek, "modern zamanların kaderi" olarak görüyordu.

2 Marx ve Weber'in görüşleri, bazı düşünürlerin, ideolojilerin oluşumu ve yayılmasının modern çağa özgü olduğunu öne sürmelerine zemin sağlar. Mannheim'ın çalışmalarında zaten belirgin olan bu argüman son yıllarda çeşitli yazarlar tarafından geliştirilmiştir.³ Burada herhangi belirli bir kuramcının çalışmalarına sıkı sıkıya bağlı kalmadan, argümanı genel bir biçimde ele almayı deneyeceğim. On sekizinci yüzyıl sonları ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında – der bu argüman – sekülerleşme süreci Avrupa'nın endüstriyel kalbinde kök salmaya başlamıştı. Gitgide daha fazla sayıda insan topraklarından sürülüp, endüstriyel kapitalizmin büyüyen fabrikalarına emek gücü oluşturmak amacıyla şehirlere aktıkça, dinler ve mitler kolektif imgelem üzerindeki hâkimiyetini kaybetmeye başladı. Lord ve serf arasındaki, sadakat ve karşılıklı yükümlülükler maskesi ardına gizlenmiş eski kölelik bağları, insanlar üretim araçlarının özel mülkiyetine ve metaların ve işgücünün piyasada mübadelesine dayanan yeni bir toplumsal ilişkiler dizisine kapıldıkça, giderek daha fazla sorgulanır olmuştu. Bu yeni toplumsal ilişkiler dizisinin olduğu dönemle aynı zamanda siyasi güç sekülerleşen bir devletin – yani, egemenlik fikri ve resmi hukukun üstünlüğüne dayanan ve siyasi iktidara ilahi bir iradenin otoritesini bahşedecek dinsel ya da mistik bir değere veya varlığa başvurmak yerine evrensel değerler, kurallar ve haklara başvurarak haklılaştırılan bir devletin – kurumlarında giderek yoğunlaşıyordu. Modern devlet *ancien régime*'in siyasi kurumlarından, başka şeylerle olduğu kadar bütünüyle sosyo-tarihsel dünya içerisinde yer almasıyla da farklılaşır ve bu nedenle iktidar için verilen mücadele ve bunun kullanımı, akıl ve bilim, çıkarlar ve haklar diline ilişik dünyevi bir mesele haline gelir.

Toplumsal yaşamın ve siyasal gücün sekülerleşmesi "ideolojiler" in ortaya çıkışı ve yayılmasının koşullarını yarattı. Bu bağlamda "ideolojiler" öncelikle, seferber edici ve meşrulaştırıcı bir işlevi olan seküler inanç sistemleri olarak anlaşılır. On sekizinci yüzyıl sonları ve on dokuzuncu yüzyıl başları, Fransa ve Amerika'daki büyük siyasi devrimlerden ve sosyalizm ve komünizmden liberalizm, muhafazakârlık ve milliyetçiliğe kadar siyasi doktrinlerin ya da "izm"lerin çoğalmasından görebileceğimiz üzere, "ideolojiler çağı"nın başlangıcını işaretledi. On sekizinci ve on dokuzuncu yıllara özgü iki diğer gelişme siyasi doktrinlerin yayılmasını kolaylaştırdı ve etkililiklerini artırdı: gazete endüstrisinin büyümesi ve

okur-yazarlığın artması. Bu gelişmeler insanların toplumsal ve siyasal dünya hakkında yazılanları okumalarını ve gündelik yaşamlarında etki-leşim içinde olmadıkları diğer insanların deneyimlerini paylaşmalarını gittikçe daha fazla mümkün kıldı. Kişilerin ufk  böylelikle genişledi; me-selelerin tartışıldığı ve mevkilerin us ve argümanlar aracılığıyla meydan okunduğu ya da desteklendiği bir "kamusal alan"ın potansiyel katılımcı-ları haline geldiler. Toplumsal ve siyasal görüngülerin tutarlı yorumla-malarını sunan ve toplumsal hareketleri seferber etmeye ve gücün uygu-lanmasını haklı çıkarmaya hizmet eden ideolojiler söylemi, işte kamusal alanın bu temizlenmiş alanunda belirdi. Dolayısıyla ideolojiler, geleneksel yaşam tarzlarının yok olmasının ve dinsel ve mitsel dünya görüşlerinin terk edilmesinin neden olduğu belirli bir *temelsizlik* hissiyle nitelenen bir dünyada kişilerin uyum sağlamalarını sağlayan anlam  er evesleri işlevi gördü.

3 Modern sanayi toplumların ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen kültürel dönüşümler ideolojilerin serpibileceği yeni bir alan yarattıysa şayet, bu, bazı kuramcılara göre, modern toplumların sonraki gelişimiyle sonlandı-rılabilen bir alandı. İdeolojiler  ağının sona erdiği fikri ne yeni bir fikirdir ne de ideolojilerin modern çağa özgü olduğunu öne süren tüm kuramcı-ların ortaklaştıkları bir fikirdir; bu, kültürel dönüşümün büyük anlatısın-da asla genel olarak hemfikir olunmayan, özgül bir dönemeç teşkil eder gibi gözüken bir fikirdir. Sözde "ideolojinin sonu" tezi ilk başta, araların-da Raymon Aron, Daniel Bell, Seymour Lipset ve Edwards Shils'in de ol-duğu bir dizi liberal ve muhafazakâr düşünür tarafından öne sürülmüş olmasına rağmen, bu tezin yankıları bugün devam eden kuramsal tar-tışmalarda da duyulabilir.⁴ İdeolojinin sonu tezi ilk formüle edildiğinde bu tez, hem Doğu Avrupa hem de Batı'nın gelişmiş sanayi toplumlarında radikal ya da devrimci siyasi doktrinlerin gerilediği iddiasıyla ilgili bir arg mandı. İkinci Dünya Savaşı'nın, Faşizm ve Nazizmin yenilgisinin, Moskova duruşmalarının, Stalinizmin k t lenmesinin ve son yıllardaki diğer siyasi gelişmeler ile kıyımların sonrasında, kökleri on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara dayanan ideolojilerin ikna edici güçlerinin  o-đunu kaybettiği  ne sürüldü. Bu ideolojiler bilhassa mevcut toplumsal ve siyasal kurumlardan hoşnut olmayan ve bu hoşnutsuzluğu radikal deği-şim çağrısında bulunarak ifade eden entelektüel gruplar arasında kök salmuştu. Ne var ki yirminci yüzyıl başlarının siyasal olayları bu türden

çağınların naifliğini ve tehlikesini ifşa etmişti. Entelektüeller ve diğer insanlar gelişmiş sanayi toplumlarının yüz yüze geldiği sorunların Marksizm ve komünizmin desteklediği türden radikal toplumsal değişimle çözülemeyeceğini, çünkü bu türden bir değişimin benzer sorunlara ve yeni şiddet ve baskı biçimlerine sebebiyet verdiğini gittikçe daha açık bir şekilde görüyorlardı. Dolayısıyla ideolojinin sonu kuramcıları yeni bir oydaşmanın ortaya çıkmakta olduğunu fark ettiler: eski “ideolojik siyaset” gelişmiş sanayi toplumlarında yerini yeni bir faydacılık anlayışına bırakıyordu. Devrimci tutku sönüyor ve bunun yerini karma ekonomi ve yeniden bölüşüme dayalı refah devleti çerçevesi içerisinde – en azından Batı’da – toplumsal değişime faydacı, kademeli bir yaklaşım alıyordu. İdeolojinin sonu kuramcıları genel olarak ideolojilerin daha az gelişmiş toplumlarda serpillmeye devam edeceğini kabul ediyordu ve devrimci tutkuların gelişmiş sanayi toplumlarında izole ve önemsiz patlamalar şeklinde arada bir yeniden belirebileceği ihtimalini bütünüyle göz ardı etmiyordu. Gelgelelim, tutkuya ve hararetle çatışmalara neden olan radikal ve devrimci doktrinlerle hayat bulan siyasi arenadaki genel bir durum olarak, ideolojiler çağının bittiğini ve ideolojinin modern sanayi toplumlarının önemli bir özelliği olmayı bıraktığını savunuyorlardı.

Şüphesiz ideolojinin sonu kuramcıları “ideoloji” terimini oldukça özgül bir anlamda kullanıyorlardı. Onlara göre ideolojiler herhangi bir seküler inanç sistemi değildiler: daha ziyade sosyo-tarihsel dünyaya tutarlı bir bakış sunan ve yüksek düzeyde duygusal bağlılık talep eden kapsamlı, totalleştirici doktrinlerdi. Bu kuramcıların çoğuna göre Marksizm bu anlamda ideolojinin en has örneğiydi. Marksizm sosyo-tarihsel dünyaya ilişkin olarak sistematik, totalleştirici bir vizyon sunuyordu. Şimdiki zamandan radikal bir biçimde farklılaşan ve ancak davalarına gözü kara bir şekilde inanan kişilerin eylemlerine kendilerini adanmalarıyla gerçekleştirilebilecek bir gelecek öngörüyordu. Bunlar ideolojinin nitelikleriydi: totalleştirici, ütopyacı, tutkulu, dogmatik. Bu anlamda ideolojinin sonu illaki siyasi tartışmanın ve çatışmanın, hakiki çıkar ve görüş farklılıklarını ifade eden çelişkili politik programların sonu anlamına gelmiyordu. Ama bu tartışmalar, çatışmalar ve programlar artık insanları devrimci eyleme sevk eden ve kendi görüşlerine ters olan bütün değerlendirmelere karşı onları körleştiren totalleştirici, ütopyacı görüşler tarafından harekete geçirilmeyecekti. İdeolojiler çağının sona ermesiyle siyasi süreçler, siyasi parti

ya da grupların iktidar için rekabet ettiği ve faydacı sosyal reform politikaları uyguladığı çoğulcu bir  er eve içerisinde giderek kurumsalla abili-
 lirlerdi. İdeolojiler modern çağa has bir özellik değil, modernleşmenin,
 sanayi toplumları iktisadi ve siyasi olgunluk seviyesine ulaştıklarında,
 tedricen kaybolacak geçici bir semptomuydu.

Kültürel dönüşümün bu büyük anlatısını, modern toplumlarda ideo-
 lojinin doğası ve rolü hakkında bir dizi meseleyi gündeme getirebilmek
 için yeniden kurdum. Bu, farklı unsurları ve birtakım altkurguları olan
 bir anlatıdır ve – daha önce de belirttiğim gibi – tüm hikâyenin tek bir ya-
 zarın çalışmalarında bulunabileceğini  ne sürmek gibi bir niyetim yok-
 tur. Toplum ve siyaset kuramı literatürüne derinlemesine gömülü olan
 ve modern toplumlarda kültür ve ideolojinin doğası ve rolü hakkındaki
 tartışmaları yapılandırmaya devam eden genel bir argüman hattını kaba-
 ca tarif edebilmek için detaylı varyasyonlardan ve ayrıntılandırmalardan
 kaçındım. Şimdiyse incelemeyi bir kenara bırakıp eleştirel değerlendir-
 meye dönmek istiyorum. Bunu yaparken büyük anlatıda kalıcı bir değere
 sahip hiçbir şeyin olmadığını  ne sürme niyetinde değilim: amacım bu
 anlatıyı bütünüyle reddetmek değil, daha ziyade bana göre onun yanıltıcı
 olan bazı yönlerine dikkat çekmektir. İki temel mesele üzerinde duraca-
 Đım. Bu bağlamda değinilebilecek daha başka pek çok mesele vardır: ge-
 ni  kapsamlı bir argüman hattı zorunlu olarak pek çok soru ve sorunu or-
 taya çıkarır. Ancak detaylarda gizli güçlükler yerine genel eksikliklerle
 daha çok ilgileniyorum; temel sebeplerden ötürü kültürel dönüşümün
 büyük anlatısının, modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolünü ana-
 liz etmek için yerinde bir  er eve olmadığını göstermek istiyorum.

Büyük anlatının birinci büyük eksikliği, modern sanayi toplumlarının
 ortaya çıkışıyla bağlantılı kültürel dönüşümleri öncelikli olarak seküler-
 le me ve ussalla ma süreçleri açısından nitelendirmesiyle, modern kültü-
 r n medyala ması adını verdiğim durumu  nemsizmi  gibi göstermesi-
 dir. Buradaki sorun basitçe sekülerleşme ve ussalla ma süreçlerinin  n-
 ceki toplum kuramcılarının bazen  ne sürdüklerinden daha az kapsayıcı
 ve daha az birörnek olması değildir – ancak öte yandan bu süreçlerin
  zerinde fazlaca durulduğu ve dinsel inanç ve pratiklerin modern top-
 lumların erken toplum kuramcılarının tasavvur ettiğinden daha kalıcı
  zellikleri olduğu muhtemelen doğrudur.⁵ Daha da önemlisi, sorun, se-
 k lerle me ve ussalla ma süreçleri üzerinde durmanın, modern toplum-

larda kültürel biçimlerin doğası açısından çok daha önemli olan bir gelişmeyi geride bırakmasıdır —yani, sembolik metaların kitlesel üretimi ve kitlesel paylaşımıyla ilgilenen bir dizi kurumun gelişmesi. İlerleyen bölümlerde bu gelişmeyi belgeleyecek ve buradan çıkarabileceğimiz bazı hususlara değineceğim. Şimdilik, geleneksel anlatının bu gelişmeyi ihmal etmesinden dolayı, modern toplumların ortaya çıkışıyla bağlantılı kültürel dönüşümlere dair ciddi anlamda yanıltıcı bir açıklama sunduğunu söylemek yeterli olacaktır. Kitle iletişim kurumları ve süreçleri modern toplumlarda o kadar önemli bir hale gelmiştir ki hiçbir ideoloji ve modern kültür açıklamasının bunu ihmal etmeye gücü yetmez.

Kültürel dönüşümün büyük anlatsıyla ilişkilendirilebilecek kuramcılardan bazılarının kitle iletişiminin gelişimi üzerine yorumlar yaptığı şüphesiz doğrudur. Örneğin Alvin Gouldner, Habermas'ın erken dönem çalışmalarına dayanarak, basın ve gazete endüstrisinin gelişiminin, siyasi meselelerin tartışıldığı ve ideolojilerin serpiildiği bir kamusal alanın oluşumunu nasıl kolaylaştırdığını ele alır. Ancak Gouldner'in açıklaması en iyi ihtimalle sınırlı ve kısmidir; kitle iletişiminin yeni biçimlerini, bilhassa elektronik depolama ve aktarımı içeren biçimlerini dikkate almaz. Doğrusu Gouldner, ideolojileri, esas olarak *yazılı* olarak gerçekleşen ve yazılı, ussal bir söylem olarak toplumsal yeniden inşaya yönelik kamusal projelere hayat vermeye yarayan ayrıntı sembolik sistemler olarak tahayyül etme eğilimindedir. Bu nedenle Gouldner, radyo ve televizyon gibi elektronik araçların artmasının, modern toplumlarda ideolojinin rolünün *azalmasına* işaret ettiği sonucuna varır. İdeoloji, bilincin giderek elektronik araçların ürünleri tarafından biçimlendirilir hale geldiği toplumun tamamından gittikçe daha fazla uzaklaşır; ideoloji, entelektüellerin yazılı kelimeleri işlemeyi sürdürdükleri üniversitelerin sınırlı alanına gittikçe daha fazla hapsolür.⁶ Bu ideolojin sonu tezinin tam olarak bir uyarlaması sayılmaz, çünkü Gouldner çağdaş toplumlarda ideolojiye kısıtlı da olsa süregiden bir rol verir. Gelgelelim, ideolojinin yazıyla öncelikli bir ilişkisinin olduğunu ve bu nedenle elektronik iletişimin gelişmesine içerilemeyeceğini öne sürmek olsa olsa öngöründen uzak bir görüştür, çünkü ideoloji analizini, bugün çok büyük bir öneme sahip olan kitle iletişim biçimlerinden koparır. O halde kültürel dönüşümün büyük anlatsıyla ilişkilendirilebilecek bazı yazarlar kitle iletişiminin gelişimini tümüyle yok

saymasalar da, bu gelişmeye ve bunun ideoloji analizi için ne gibi içerme-leri olduğuna dair doyurucu bir açıklama sunup sunmadıklarından ş p- he duyabiliriz.

Büyük anlatının ikinci büyük eksikliği, ideoloji kavramının kullanılma biçimleriyle ilgilidir. Bu kavram farklı düşünürler tarafından farklı şekil-lerde kullanılır ve kavramın büyük anlatı içerisinde açık, tekil bir anlamı olduğunu öne sürmek hatalı olacaktır. Ancak bu kullanım farklılıkların- dan ka ınırsak, bu kavramın genel olarak sekülerleşme sonrasında ortaya çıkan ve modern toplumlarda siyasi hareketleri ve/veya meşru siyasi gücü seferber etmeye hizmet eden ayrıntı inanç sistemlerine ya da sembolik sistemlere atıfta bulunmak üzere kullanıldığını görebiliriz; diğer bir de- yişe, kavramın genel olarak kullanılış biçimini ideolojinin tarafsız kavranışı olarak adlandırdığım şeyle tutarlılık gösterir. Belirli kuramcılar ya da ku- ramcı grupları bu genel kullanıma özgül bir farklılık katar. Örneğin, Go- uldner'ın "ideoloji"yi esasen yazılı olarak gerçekleştirilen ve ussal söylem aracılığıyla toplumsal yeniden inşaya dair kamusal projelere hayat veren sembolik sistemlere atıfta bulunmak için kullanma eğiliminde olduğunu gördük. Buna karşın ideolojinin sonu kuramcıları bu terimi, Marksizm ve komünizm gibi kapsayıcı ve totalleştirici siyasi inanç sistemleri ya da doktrinlerinin belirli altk melerine atıfta bulunmak için kullanır. İdeoloji- ler çağının artık bittiğini – şüphesiz büyük  l de temenniye dayanan bir güvenle –  ng rmelerine olanak sağlayan terimin işte bu şekilde sınır-landırılmasıdır.

"İdeoloji" teriminin bu genel kullanımı ve belirli nüanslarıyla ilgili esas sorun, bunun, ideoloji ve tahakküm arasındaki bağlantının önemini azaltma ya da bu bağlantıyı yok etme eğiliminde olmasıdır.  nceki bölümde bu bağlantıyı inceledim ve onu, son iki yüzyıl boyunca ortaya çıkan başlıca ideoloji kavrayışlarıyla bağlantılı olarak konumlandırımdı. Bu analizi burada kullanacak ve önceki bölümde önerilen eleştirel ideoloji kavrayışını kabul edecek olursak, büyük anlatıdaki "ideoloji"nin genel kullanımının iki temel açıdan tartışmaya açık olduğunu görebiliriz. İlk olarak, bu bizi ideolojiyi esasen *modern* bir görüngü, yani on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda kapitalist sanayileşme sırasında ortaya çıkan toplumlara has bir görüngü olarak görmek zorunda bırakır. Ama bana göre bu fazlasıyla kısıtlayıcı bir görüştür. İdeoloji kavramını,

belirli toplumların tarihsel gelişimlerinin sadece belirli bir aşamasına özgü belirli bir siyasi doktrinler, inanç sistemleri ya da sembolik sistemler kütlesi açısından tanımlamaya gerek yoktur. Kavram, daha önce de gördüğümüz gibi, pek çok farklı tanıma imkân tanır ve kavramı modern toplumlarla sınırlandırmanın en makul ya da aydınlatıcı yol olduğunu açıkça söylemek mümkün değildir. Avrupa'da kapitalist endüstrileşmeden önce gelen toplumlarda ideolojiden söz etmenin *hiçbir anlam ifade etmediğini*, sanayileşme-öncesi Avrupa'da ya da dünyanın başka yerlerindeki sanayileşmemiş toplumlarda ideolojiden bahsetmenin hiçbir anlamının olmadığını kabul etmek zorunda mıyız? Bence değildir. Modern dünyada ortaya çıkmış belirli bir doktrinler kütlesiyle sınırlı olmayan meşru bir ideoloji kavrayışı üzerine durmamız bana son derece olası görünüyor.

Büyük anlatıda "ideoloji"nin genel olarak kullanılma biçimi, dikkatimizi farklı siyasi doktrinlere, inanç sistemlerine ya da sembolik sistemlere yönelttiği ölçüde de yanıltıcıdır. Böylelikle dikkatimizi sembolik biçimlerin, gündelik yaşamın çeşitli bağlamlarında, tahakküm ilişkilerini kurmak ve sürdürmek için kullanıldığı çoklu biçimlerden uzaklaştırır. İdeoloji analizini farklı politik doktrinler, inanç sistemleri ya da sembolik sistemlerin araştırılmasıyla sınırlandırmak için ne ideoloji kavramının tarihinden ne de iktidarın devam ettirilme biçimleri üzerine kafa yormanın sonucunda çıkartılabilecek açık ve ıktına edici haklı bir sebep yoktur. Böyle bir sınırlandırma yapmak modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüne dair fazlasıyla dar bir görüş benimsemek ve gündelik yaşamın toplumsal bağlamlarında güç biçimlerini destekleyen geniş bir sembolik görüşü yelpazesini yok saymak olur. Bir kere daha tekrarlamak gerekirse, büyük anlatıyla bağlantılı tüm yazarların, ideolojilere dair farklı siyasi doktrinler, inanç sistemleri ya da sembolik sistemler şeklinde tutarlı bir kavrayış benimsedikleri söylenemez. Bu yazarların her biri çoğu kez farklı çalışmalarda ya da hatta tek bir çalışmanın farklı sayfalarında "ideoloji" terimini farklı şekillerde kullanır. Gelgelelim, farklı siyasi doktrinler olarak ideoloji kavrayışının bu kullanımlar arasında belirgin bir şekilde ön plana çıktığı tartışmasız bir gerçektir ve modern çağda ideolojilerin yükseldiği ve gerilediği yolundaki iddiaların izi bu şekilde sürülür. Bu kavrayışı bir kenara kaldırırsak, ideolojilerin ilk olarak modern çağ sonrasın-

da belirlediği ve o zamandan bu yana toplumsal ve siyasal alandan kaybolduğu görüşünü de bir kenara koyabilir ve ideoloji araştırmasını, sembolik biçimlerin (ister modern Batı toplumlarında ister başka zaman ve mekânlarda yer alan toplumsal bağlamlarda) iktidarın hizmetinde kullanıldığı ve kullanılmaya devam ettiği çoklu ve değişken biçimleri incelemeye yeniden yönlendirebiliriz.

İdeoloji ve Toplumsal Yeniden Üretim

şimdiye kadar modern sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen kültürel dönüşümler hakkında, modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüne dair farklı bir açıklama sunan genel bir kuramsal anlatıyı inceledim. Bu anlatıyı hem kültürel dönüşümü tarif etme hem de ideolojiyi açıklama biçimi açısından eleştirdim. şimdiyse ideoloji analizi üzerine yakın dönemdeki çalışmaların çoğuna zemin teşkil eden ikinci bir kabuller kümesine dönmek istiyorum. Bu çalışmalar, kültürel dönüşümün büyük anlatısından fazlasıyla etkilenmiş yazılardan pek çok açıdan farklılaşır: genellikle daha az tarihsel bir yönelime sahiptir ve genel olarak toplumların ve özel olarak çağdaş kapitalist toplumların muhafaza edilme ve yeniden üretilme koşullarının incelenmesiyle daha fazla ilgilidir. Bu çalışmaların çoğu Marksist bir yönelime sahiptir ve genellikle Marksist bir ideoloji ve devlet kuramına birer katkı olarak görülür. Althusser ve Poulantzas'ın yazıları bu açıdan bilhassa etkili olmuştur;⁷ ve kısmen onların çabalarının neticesinde Gramsci'nin yazıları da son dönemdeki tartışmalarda belirgin bir şekilde öne çıkmıştır.⁸ Bu kuramcılarının fikirleri, Avrupa'da ve başka yerlerdeki pek çok farklı yazar tarafından geliştirilmiştir.⁹ Burada bu kuramcılarının fikirlerini ya da takipçileri ya da eleştiren yorumcularının çalışmalarını ayrıntısıyla incelemeye kalkışmayacağım. Literatürde bu türden ayrıntılı incelemeleri bulmak zaten mümkündür.¹⁰ Ancak Althusser, Poulantzas ve diğerlerinin çalışmalarının altında yatan kabullerden bazılarını ele almak istiyorum, çünkü bu kabuller, çağdaş toplumsal ve siyasal kuramda yaygın olan genel bir kuramsal açıklamanın parçasını oluşturur. Bu açıklamayı *devlet-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış toplumsal yeniden üretimin genel kuramı* olarak tarif edeceğim. Bu herhangi bir yazar tarafından açıkça dillendirilen bir kuram değildir, ama bu kuramı oluşturan kabulleri belirli yazarların yazılarında

fark etmek mümkündür. Ayrıca bu kabuller çağdaş literatürde yeteri kadar yaygındır ve siyasi sorunların ve ideolojilerin tahayyül edilme biçimleri üzerinde yeterince etkisi vardır. Bu nedenle bu kabulleri açıkça formüle etmek, bir araya gelerek teşkil ettikleri genel kuramsal argümanı incelemek ve bunların güçlü ve zayıf yanlarını değerlendirmek değerli bir uğraştır.

Devlet-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış toplumsal yeniden üretimin genel kuramı, şu soruya kısmen cevap verir görülebilir: genel olarak toplumlar ve özel olarak çağdaş kapitalist toplumlar, ayırt edici özellikleri olan bölünmeler ve eşitsizliklere rağmen neden varlıklarını sürdürürler? Kuram, mevcut toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini güvenceye alan bazı *mekanizmaları* belirlemeye teşebbüs ederek bu soruya kısmi bir yanıt sunar. Kuramı, üç başlıca adımda inceleyebiliriz:

- 1 Varolan toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi, sadece toplumsal yaşamın maddi koşullarının (beslenme/gıda, barınma, makineler, vs.) yeniden üretimini değil, aynı zamanda kolektif olarak paylaşılan değer ve inançların da yeniden üretimini gerektirir.
- 2 Müşterek olarak paylaşılan bazı değer ve inançlar, toplumun bütününe yayılmış olmalarından ötürü kişilerin toplumsal düzene bağlılığını güvenceye alan hâkim bir ideolojinin unsurlarını oluşturur.
- 3 Hâkim ideolojinin üretilmesi ve yayılması devletin veya devletin belirli aktörleri ve görevlilerin işlerinden biridir. Bu görevi yerine getirirken devlet, mevcut toplumsal ilişkilerden en çok istifade eden sınıf ya sınıfların uzun-vadeli çıkarları dâhilinde hareket eder – yani, hâkim sınıf ya da sınıfların uzun-vadeli çıkarları dâhilinde hareket eder.

Bu genel kuramsal açıklamanın ilk bakışta belirli bir inandırıncılığı vardır. Sınıf bölünmelerine dayanan toplumlarda toplumsal düzenin sürdürülmesine yardımcı olarak, devlet aktörleri ve görevlileri tarafından yayılan ve kolektif olarak paylaşılan değer ve inançların önemini vurgular. Ancak ilk bakıştaki bu inandırıncılığına rağmen, bu genel kuramsal açıklamanın ciddi bir biçimde yetersiz olduğunun gösterilebileceğini düşünüyorum. Her bir adımı sırasıyla ele alalım:

1 Bu açıklama, toplumsal yeniden üretim hem toplumsal ya amun maddi koşullarının hem de m  sterek değer ve inançların yeniden üretimini gerektirdiği iddiasıyla ba lar. Üretim araçlarının (aletler, makineler, fabrikalar, vs.) ve üreticilerin geçim araçlarının (barınak, giyecek, gıda, vs.) sürekli olarak sağlanması ve toplumsal ya amun süregiden bir yönü olarak yenilenmesi anlamında toplumsal hayatın maddi koşullarının yeniden üretimini gerektirir. Bu görüş bir parça i levselcilikten daha fazlasını içerir, ama aynı zamanda karşı-olguasal bir şekilde de yorumlanabilir: Üretim ve geçim araçları sürekli olarak temin edilmez ve yenilenmezse, varolan toplumsal ilişkiler parçalanır ve bunu kriz ve çatışma takip eder. Asıl ilgilendi im konu farklı bir mesele olduğu için bu argümanın mantığını ve bu karşı-olguasal yorumun akla yat ınlı ını daha ayrıntılı olarak incelemek istemiyorum. Toplumsal yeniden üretim yalnızca toplumsal yaşamın maddi koşullarının yeniden üretimini değil, aynı zamanda m  sterek değer ve inançların yeniden üretimini gerektirir – yani, bir yere kadar m  sterek olarak paylaşılan ve bir yere kadar kişilerin hareket ve davranışlarını biçimlendiren sembolik biçimlerin kesintisiz bir şekilde tedarik edilmesini ve yenilenmesini gerektirir. Kişilerin toplumsal düzenin normatif kuralları ve  detlerine süregiden itaatini temin eden şey – diye devam eder bu argüman – sembolik biçimlerin bu kesintisiz provizyonu ve yenilenmesidir. Bunlar toplumsal yeniden üretim oyununda kendilerine biçilen rollere uyum sağlayacak şekilde biçimlendirilirler.

Bu açıklama, *rızaya dayalı toplumsal yeniden üretim kuramı* olarak tarif edebileceğimiz şeyin özgül bir versiyonudur. Bu kurama göre toplumsal ilişkilerin sürekli olarak yeniden üretilmesi, kısmen, kişiler tarafından m  sterek olarak paylaşılan ve kabul edilen ve böylelikle kişileri toplumsal düzene ba layan değer ve inançların mevcudiyetine dayanır. Bu kuram pek çok  e itlemeye imkân tanır, ancak başlıca iki de i kenini birbirinden ayırt etmek mümkündür: yaygın olarak paylaşılan ve kesinkes kabul edilen kimi temel değer ve inançların ( zg rl k, demokrasi, fırsat eşitliği, parlamento egemenliği, vs.) olduğunu öne süren * ekirdek rıza kuramı*; ve temel değer ve inançların varlığına daha az vurgu yapan, bunun yerine i b l m nde farklı konumlara sahip kişilerin rol ve pozisyonlarına özgü değer ve inançların önemine dikkat çeken *farklılaşmış rıza kuramı*. Bu iki değişken belirli yazarların yazılarında sıklıkla bir araya getirilir

ama birbirlerini zorunlu kılmazlar. Ancak rıza kuramının her iki değişkeni de ciddi sınırlandırmalardan musdariptir. Şimdi bunların bazılarını göz atalım.

Çekirdek rıza kuramıyla ilgili asıl güçlük, belirli değer ve inançların modern sanayi toplumlarındaki kişiler tarafından paylaşılma ve kabul edilme düzeyini abartmasıdır. Bu konuyla ilgili elimizdeki deliller kesin olmaktan çok uzak olsa da, temel rıza kuramının iddia ettiğinden daha yüksek düzeyde bir görüş ayrılığı ve hoşnutsuzluk, şüphecilik ve sinizm olduğuna işaret etmektedir. İngiltere ve Birleşik Devletler'den alınan ampirik malzemeler üzerine bir araştırma, bu malzemelerin değerler ve inançlara yönelik önemli düzeyde bir oydaşma içermediğini bulmuştu. Bu çalışma aynı zamanda hoşnutsuzluk düzeyinin bir sınıftan ötekine farklılık gösterdiğini, işçi sınıfından katılımcıların orta-sınıf katılımcılara nazaran değerler ve inançlar açısından daha az bir mutabakat ve içsel tutarlılık gösterdiğini bulmuştu.¹¹ 1960'lar ve 1970'lerde İngiltere'de yürütülen diğer çalışmalar, işçi sınıfından pek çok kişinin sermaye birikimi ve mülkiyet sahipliğiyle ilişkili değerleri reddettiğini ortaya koymaktaydı; birçoğu dev şirketlerin toplumda çok fazla güce sahip olduğunu ve zenginler ve fakirler için ayrı ayrı yasalar olduğunu düşünüyordu; ve birçoğu hükümet üzerinde ciddi bir etkilerinin olmadığına ve siyasi sistemin sıradan insanların ne düşündüğüne ve istediğine duyarlı olmadığına inanıyordu.¹² Bu bulgular, sınırlı, farazi ve tabiatları gereği bir parça eskimiş de olsalar, toplumsal yeniden-üretim için temel rıza kuramına önemli ölçüde şüphe düşürürler. Modern sanayi toplumlarında insanlar tarafından yaygın olarak paylaşılan ve kesinkes kabul edilen ve böylelikle kişileri ortak normatif bir çerçeveye bağlayan kilit bir değerler ve inançlar dizisi olduğu makul bir şekilde varsayılmaz, çünkü görünen o ki çoğu temel değer ve inançlara karşı çıkmaktadır ve oldukça yüksek düzeyde anlaşmazlık ve hoşnutsuzluk vardır. Şayet toplumsal yeniden üretim kilit değer ve inançların genelleştirilmiş bir kabulüne dayansaydı, bu durumda toplumsal düzenin süregiden yeniden üretimi gerçekte ihtimal dışı görünürdü.

Farklılaşmış rıza kuramı aynı güçlükten musdarip değildir. Bu kuram, yaygın olarak paylaşılan temel bir değerler ve inançlar kümesinin varlığını varsaymaz; daha ziyade, belirli rol ve konumlara özgü farklı de-

  er ve inanç kümeleri olduğunu, belirli bir rol ya da konum içinde yer alan ya da kaderinde belirli bir rol ya da konum olan bir kişinin uygun değer ve inançları edinece ini varsayar. Varolan “mutabakat” temel bir değerler ve inançlar kümesi hakkında bir kişiler  o ullu u arasındaki bir mutabakat değil, daha ziyade bir yandan role-özgü değerler ve inançlar kümesi, öte yandansa o rol ya da konuma sahip kişilerin değer ve inançları arasındaki bir mutabakattır. Bu, kişilerin kendilerine d  en rolleri öğrendikleri, böylelikle bir partiyon ya da bir maestronun idaresi olmadan  alabildikleri, düzenlenmiş bir performans mutabakatıdır. Kişiler role-özgü değer ve inançları edinmeleri ve gündelik yaşamlarının rutin akışında kendi rollerini etkin bir şekilde yerine getirebilmelerinden ötürü, bu rutin faaliyetlerinin parçası olduğu toplumsal düzen yeniden üretilir. Herkes ya da çoğu kişi, kendilerine d  en rolleri başarılı bir şekilde yerine getirmelerini sağlayan (ve onları buna zorlayan) role-özgü değer ve inanç kümelerini edindikleri müddetçe herkesin ya da çoğu kişinin temel bir değer ve inanç kümesini payla masına ihtiyaç yoktur.

Farklıla mı  rıza kuramının (ya da bunun bir uyarlamasının) sunduğu toplumsal yeniden üretim açıklaması şüphesiz bir miktar akla yatkındır. Toplumsalla ma süreçlerinin, ayrıca değer ve inançların rutin ve kesintisiz bir şekilde telkin edilmesinin, kişilere, davranışlarını yöneten toplumsal beceri ve davranışları bah etmede can alıcı bir rol oynadığı şüphe götürmez bir gerçektir. Ne var ki, bu açıklama toplumsal süreçlerin insanları biçimlendirme düzeyini iki açıdan abartma eğilimindedir. İnsanlar esasen, tabi oldukları toplumsallaşma ve telkin süreçlerinin ürünleri ya da bunlar “tarafından kurulmuş” olarak ele alınırlar. Ancak insanlar hiçbir zaman toplumsallaşma ve telkin süreçlerinin bütününden ibaret değildir; kendilerine yazılan rolleri itaatkâr bir şekilde yerine getiren aktörler olmamı lardır asla. Tabi oldukları toplumsal süreçlerle aralarına mesafe koymak, bu süreçler üzerine düşünmek, onları eleştirmek, onlara karşı koymak, onlarla alay etmek ve bazı hallerde onları reddetmek insan aktörler olarak do alarının bir parçasıdır. Ancak toplumsallaşma ve telkin süreçleriyle kurulan bu eleştirel ve muhalif ilişkinin toplumsal yeniden üretimi zorunlu olarak aksatmadı ını görmek önemlidir – ve bu da bizi farklıla mı  rıza kuramının yanaltıcı olan ikinci özelliğine getirir. Gündelik yaşamları sırasında insanlar, tipik olarak bir toplumsal bağlam

çoğulluğu içinde hareket ederler ve çatışmacı toplumsal baskılara ve süreçlere maruz kalırlar. Bir değerler ve normlar kümesini reddetmek bir diğerini kabul etmekle aynı zamana rastlayabilir ya da statükonun yeniden üretilmesine kendiliğinden hizmet eden toplumsal faaliyetlere katılımlarını kolaylaştırabilir. Willis, toplumsal düzenin yeniden üretiminin nasıl da ikincil toplumsallaşmanın resmi aktörlerinin, yani okulların yaydığı değer ve normların *reddinin* istemsiz bir sonucu olabileceğini harikulade bir şekilde tarif eder.¹³ İşçi sınıfı çocuklarından oluşan bir grup üzerinde yaptığı çalışmada, okul yetkililerine sinik ve muhalif bakışlarının ve eğitim sisteminin benimsediği bireyci etosu ve kol gücüne dayanmayan kariyer yönelimini reddetmelerinin, okul sonrasında işçi sınıfı mesleklerinde istihdam edilmeye onları nasıl daha çok (daha az yerine) elverişli kıldığını gösterir. Kol emeğinin yeniden üretimi, kişilerin değerleri ve inançlarıyla eğitim sisteminin sunduğu role-özüğü değer ve inançlar kümesi arasındaki kusursuz bir uyumun sonucu değildir; bilakis bu gençler, eğitim sisteminin yaydığı değerler ve inançları *özümsemedikleri* için kol emeğinin külfetini bu kadar kolay kabul ederler.

Dolayısıyla toplumsal yeniden üretime dair rıza kuramının her iki türü de bazı sınırlamalardan musdariptir. Farklılaşmış rıza kuramı temel rıza kuramına nazaran daha sofistike ve daha aklı yatkın olsa da, her iki açıklama da değerler ve inançlar açısından mutabakat ve yakınsamaya yaptıkları vurguyu abartır ve her ikisi de hoşnutsuzluk ve fikir ayrılığı, şüphecilik ve sinizm, itiraz ve çatışmanın yaygınlığını ve önemini hafifser. Rıza kuramının her iki türü de toplumsal yeniden üretimin kısmen, (ister temel ister role-özüğü) değer ve inançlara yönelik bir mutabakatın sonucu olduğunu varsayar, ancak toplumsal düzenin süregiden yeniden üretimi muhtemelen kişilerin çeşitli farklı toplumsal bağlamlar içerisinde bulunmalarını, yaşamlarını illaki kapsayıcı değerler ve inançlarca hareke geçirilmeyen rutin ve düzenlenmiş biçimlerde sürdürdükleri ve muhalif tavırların tutarlı politik eyleme dönüştürülebileceği noktada *oydaşma eksikliği* olduğu gerçeğine daha fazla bağlıdır. Şüpheli ve sinik tavırların yaygınlığı ve toplumsallaşmanın birincil aktörlerinin yaydığı değer ve inançların reddi toplumsal düzene zorunlu olarak bir meydan okuma teşkil etmez. Şüpheli ve husumet çoğu kez geleneksel ve muhafazakâr değerlerle iç içe geçer ve çoğu kez bir tevekkül duygusuyla törpülenir.

Bölünmeler toplumsal cinsiyet, etnisite, beceri gibi kollara ayrılır ve statükoyu tehdit edebilecek hareketlerin gelişimine engel teşkil eden bariyerler oluşturur. Toplumsal düzenin yeniden üretimi, etkin bir muhalefet hareketinin oluşumunu engelleyecek yeterli hoşnutsuzluk var olduğu müddetçe değerler ve inançlara yönelik derinlerde yatan bir oydaşmaya ihtiyaç duymaz.

2 Toplumsal yeniden üretime dair rıza kuramı, ideolojinin belirli bir kavranışıyla kolayca bağlantılandırılır.  zerinde bir oydaşmanın olduğunun farz edildiği bazı değer ve inançların, kişilerin toplumsal düzene bağlılığını temin eden hâkim bir ideolojinin unsurlarını teşkil ettiği düşünülür. Hâkim ideoloji, toplumsal düzeni bütünleştiren ve insanları bu düzene bağlayan sembolik bir tutkal işlevi görür. Hâkim ideolojinin her yere nüfuz etmiş olmasından ötürü tüm toplumsal tabakalardan kişiler, eşitsiz bir şekilde yapılandırılmış toplumsal bir düzene eklenir. Bu argümana göre hem hâkim grupların kolayca tahakküm kurabilmelerini hem de hükmedilen grupların tahakkümü kabul etmelerindeki tevekkülü açıklayan şey, egemen ideolojinin bu her yere sinmişliğidir. Hâkim ideoloji, tüm toplumsal tabakalardan kişileri toplumsal düzene eklemleyerek, hâkim grupların çıkarlarına hizmet eden bir toplumsal düzeni yeniden üretmeye yardımcı olan sembolik bir sistemdir.

 nceki tartışmalarda bu “egemen ideoloji tezi”ne şiddetle karşı çıkan bazı hususları gündeme getirmiştim. O yüzden şimdi bunları uzun uzadıya ele almamıza gerek yok.¹⁴ Yalnızca temel hususların üzerine kısaca duralım. İlk olarak, hâkim ideoloji tezi *ideolojinin toplumsal  imento kuramı* olarak tarif edebileceğimiz şeyi öngörür. Yani, ideolojinin bir tür toplumsal  imento işlevi gördüğünü, kişileri onlara baskı yapan bir toplumsal düzene bağladığını varsayar. Ancak, daha önce gördüğümüz üzere, farklı tabakalardan kişilerin toplumsal düzene bu şekilde bağlı olduklarını destekleyecek çok fazla kanıt yoktur. Hâkim değer ve inançların hâkim grupların bazı  yeleri tarafından paylaşılması, bu gruplara belli bir uyum sağlıyor olabilir, ama bu türden değer ve inançların tabi grupların tüm  yeleri tarafından yaygın olarak paylaşıldığını destekleyen çok az kanıt vardır. Dolayısıyla hâkim ideoloji tezi, başat değer ve inançlar  imento işlevi gören bir ideoloji meydana getirdiği ölçüde, açıklamaya çalıştığı şeyi, yani tabi grupların üyelerinin neden toplumsal düzeni zayıflatacak şekillerde hareket etmediğini açıklayamaz.

Hâkim ideoloji tezini bu şekilde eleştirmek, ne bazı sembolik biçimlerin toplumlarımızda oldukça büyük bir sembolik değere sahip olduğunu, ne de bu sembolik biçimlerin, belirli hallerde, tahakküm ilişkileri kurmaya, sürdürmeye ve yeniden üretmeye hizmet ettiğini inkâr etmek anlamına gelir; keza ideoloji kavramının toplumsal ve siyasal yaşamın analizinde oynayacak hiçbir işe yarar rolünün olmadığını iddia etmek demek de değildir bu. Hâkim ideoloji teziyle ilgili sorun onun sadece modern toplumlarda ideolojinin nasıl işlediğine dair fazlasıyla basit bir açıklama sunmasıdır. Belirli bir değerler ve inançlar kümesinin, bütün topluma yayılmış olmakla, tüm tabakalardan kişileri toplumsal düzene bağlayan hâkim bir ideolojinin unsurlarını oluşturduğunu varsayar; ancak sembolik biçimlerin tahakküm ilişkilerinin devam ettirilmesine hizmet etme biçimleri, bu açıklamanın öne sürdüğünden çok daha karmaşıktır. Toplumsal çimento fikri, ideoloji görüngüsüne daha tatmin edici bir yaklaşım tarafından incelenmesi gereken meseleleri gizleyen kavramsal bir kolaylıktır. Belirli bir değerler ve inançlar kümesinin tüm tabakalardan kişileri toplumsal düzene bağlamaya kendiliğinden hizmet ettiğini varsaymak yerine, daha tatmin edici bir yaklaşım toplumsal düzende farklı biçimlerde konumlanmış kişilerin belirli sembolik biçimlere nasıl tepki verdiğini ve bunları nasıl anlamlandırdığını ve bu sembolik biçimlerin, üretildikleri, alınıldıkları ve anlaşıldıkları bağlamlarla ilişkili olarak analiz edildiklerinde, tahakküm ilişkilerini kurmaya ve sürdürmeye nasıl hizmet etmelerini (ya da etmediklerini) incelemelidir. Bu analizi sembolik biçimin (ya da sembolik olarak aktarılan değer ve inançların) çimentolayıcı özelliklerine dair genel bir varsayım ile kısa devreye uğratmak, makul olmayan bir toplumsal yeniden üretim kuramını ideolojinin ve bunun modern toplumlarda işleme biçime dair en iyi ihtimalle kısmi bir açıklamasıyla güçlendirmektedir.

3 Hâkim ideolojinin üretilmesi ve yayılması genellikle, devletin ya da devletin belirli aktör ve görevlilerinin görev ve başarılarından biri olarak görülür. Hangi aktörlerin bu açıdan bilhassa önemli olduğu bir yazardan diğerine farklılık gösterir. Althusser'in çalışmalarını kısaca ele alalım. Althusser önemli bir makalesinde, devletin hükümet, kamu hizmeti, polis, mahkemeler, cezaevleri, silahlı kuvvetler vb.'den oluşan "baskı aygıtları"yla gene devletin kiliseler, aile, hukuk sistemi, siyasal sistem, sendikalar, kitle iletişim sistemi ve spor ve sanat gibi kültürel faaliyetleri içeren

“ideolojik aygılları”nı birbirinden ayırır. Bu kadar geniş bir kurumlar yelpazesini devletin ayrılmaz parçaları/temel kısımları olarak görmenin i e yarar ya da mantıklı olup olmadığından makul olarak   p he duyulabilir. Ancak Althusser devletin ideolojik aygıtlarını oluşturan görünürde çeşitli kurum ve faaliyetler bütününün, bunlar içerisinde ve aracılığıyla gerçekleştirilen ideolojinin, öncelikli olarak hâkim sınıfın ideolojisi olduğu – yani hepsinin esasında hâkim ideolojinin, desteklenmesinin birer mekanizması olduğu – ger eğıyle b t nle tirildiğini  ne sürer.¹⁵ Bu aygıtlar içerisinde başka ideolojik unsurlar da var olabilir, ama ideolojik alan, devletin ideolojik aygıtları üzerinde denetime sahip hâkim sınıfın ideolojisine göre yapılandırılmıştır. Dolayısıyla bu açıklamada, devletin çeşitli kurumları hâkim ideolojinin üretilme ve yayılmasının ve üretim ilişkilerinin – ve mevcut düzene gerektiğı gibi itaat eden  zne er olarak bireylerin – yeniden üretilmesinin garantiye alındığı araçlar olarak görülür.

Burada amaçladığımız şeyler açısından Althusser’in açıklamasının ayrıntılarını daha fazla irdelemeye ya da ondan etkilenen yazarların çalışmalarında bulunabilecek değı imleri incelemeye gerek yoktur. Ayrıntılı metin analizi yoluyla önceki paragraflarda yapılan eleştirilerin ne ölçüde Althusser’in açıklamasına y neltilebileceğini göstermeye de ihtiyaç yoktur. Bu aşamada Althusser’in açıklamasını sadece, toplumsal yeniden üretimin devlet-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış genel kuramına yöneltilebilecek son üç itiraz için bir zemin olarak kullanmak istiyorum. İlk itiraz, bu kuramının *modern devlete sınıf-indirgemeci bir yaklaşım* benimseme eğıliminde olduğudur. Yani, devlet öncelikle ve nihai olarak sınıf iktidarının s rd r ld ğı kurumsal bir mekanizma olarak görülür. Engels’in bazı yorumlarını ve Marx’ın daha sağılam bazı analizlerini izleyerek,¹⁶ devletin çeşitli kurumlarının egemen sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının asal çıkarlarından ve faaliyetlerinden bir parça özerkliği olabileceğı yaygın olarak kabul edilir; ancak bu özerklik, devletin meşhur tabirle, “son kertede” üretim sürecinin sınıf niteliğı tarafından tanımlanan bir dizi sınır koşulu içerisinde faaliyet gösterdiği ger eğı tarafından her zaman sınırlandırılır. Devletin rolü ya da işlevi hâkim sınıfın uzun-vadeli çıkarlarıyla  rt   r, ama devlet bu rolü, en iyi şekilde, hâkim sınıfın ve onun fraksiyonlarının asal amaçlarıyla arasına belli bir mesafe koyup “görece bir özerkliği” muhafaza ederek yerine getirebilir.

Devlete dair bu yaklaşımla ilgili temel sorun, ne kadar özerkliğin “görece özerklik” olduğu ve devletten ve onun aygıtlarından “son kertede” ekonomik üretim tarzı tarafından belirlenmiş olarak söz etmenin ne anlama geldiği sorularını cevapsız bırakmasıdır. Bu sorular cevapsızdır ve cevaplanması da muhtemelen mümkün değildir, ama bunlar aynı zamanda büyük ölçüde akademik ilgi alanına giren sorulardır. Asıl sorun, bu yaklaşımın modern devletin tarihsel gelişiminin ve özgün karakterinin hakkını verememesidir. Bu yaklaşım modern devleti ve kurumlarını öncelikli olarak, sınıf sömürüsüne dayanan bir toplumsal ilişkiler sistemini sürdürmeye yarayan, kısmen devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla hâkim bir ideolojinin desteklenmesi suretiyle yürütülen bir rol ya da işlev açısından tasavvur eder. Gelgelelim bu, modern devletin fazlasıyla dar ve tek-taraflı bir kavranışıdır. Devletin bazı yönleri ve faaliyetlerinin hâkim sınıfın uzun-vadeli çıkarları açısından anlaşılabilceği kuşkusuz doğrudur, ama devlet kurumlarının diğer sınıfların ve başlıca çıkar gruplarının taleplerine duyarsız olduğunu öne sürmek mümkün değildir. Ayrıca modern devletin, en önemlileri de dâhil olmak üzere *tüm* yön ve faaliyetlerinin sınıf çıkarları ve sınıf ilişkileri açısından incelenebileceğini öne sürmek de akla yatkın değildir. Max Weber’in ve başkalarının gözlemlediği gibi, modern devlet sadece toplumsal ve ekonomik faaliyetin düzenlenmesi ve siyasi yönetimin uygulanmasıyla değil, aynı zamanda verili bir toprak üzerinde düzenin devam ettirilmesi ve karasal sınırların diğer ulus-devletlere karşı himayesiyle de ilgilenir.¹⁷ Modern devlet, belli bir toprak parçası üzerinde gücün ya da şiddetin meşru kullanımına dair etkin bir tekele sahiptir ve şiddet devlet tarafından hem ülkeyi kontrol altında tutma ya da asayiş sağlama hem de diğer ulus-devletlere karşı savunma ya da saldırı amaçlarıyla kullanılır. Devletler, doğrudan ya da dolaylı olarak dâhili düzen ve harici sınırların himayesiyle ilgilenen, büyük ölçüde enformasyonun birikimi ve denetimine dayanan çeşitli kurumlar ve aktörler geliştirmiştir. Devletin bu faaliyetleri, diğer devlet örgütlerinin faaliyetleriyle olduğu kadar bireylerin ve toplumsal yaşamın diğer alanlarındaki örgütlerin faaliyetleriyle de çatışmaya girebilir ve çoğu zaman girer de. Modern devletin türlü faaliyetlerini ve bunların neden olduğu çatışmaları yalnızca ya da öncelikli olarak *sınıf* analizi açısından anlamaya yönelik her teşebbüs, ilgili konuların fazlasıyla basitleştirilmesi anlamına gelecektir.

Toplumsal yeniden üretimin devlet-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış genel kuramı modern devlete sınıf-indirgemeci bir yaklaşım benimseme eğilimindeyse, aynı zamanda *ideolojiye sınıf-indirgemeci bir yaklaşım* benimse eğilimindedir de. Yani ideoloji öncelikli olarak ve esasen toplumsal düzeni oluşturan sınıflar ya da sınıf fraksiyonlarıyla ilişkili olarak kavramsallaştırılır ve ideolojik alanı düzenleyen ve kendisini devletin ideolojik aygıtlarında ifade eden şey, "hâkim ideoloji" ya da egemen sınıf ideolojisidir. Hâkim ideoloji, tabi grup ya da sınıflardan alınmış unsurlar içerebilir ve tabi gruplara ya da sınıflara tekabül eden ve hâkim ideoloji karşısında "görece özerkliğe" sahip olan ideolojiler ya da "ideolojik alt-sistemler" söz konusu olabilir. Ama bu ideolojik alt-sistemler hâkim ideoloji tarafından zapt edilir; bunlar nihai olarak hâkim sınıfın ideolojisiyle yapılandırılan ideolojik bir alanın parçalarıdır. Hâkim sınıf – Gramsci'nin terimini kullanacak olursak – "hegemonya"yı bu şekilde temin eder: ideolojik alanın yapılandırılması aracılığıyla hâkim sınıf ya da sınıf fraksiyonu, tabi sınıfların "etkin rızası"na dayanan politik liderlik uygulamaya ve hâkim sınıfın çeşitli fraksiyonlarını nispeten istikrarlı bir iktidar bloğuna entegre etmeye muktedirdir.

Daha önce toplumsal yeniden üretime ilişkin rıza kuramlarına getirilen itirazlardan bazıları burada yeniden gündeme getirilebilir, çünkü ideoloji ve hegemonyanın bu açıklaması kişilerin toplumsal düzenle bütünleşmesi ve belirli değer ya da inançlara gösterdikleri rıza ya da "onlar tarafından kurulmaları"na dair bazı kabuller içerir. Ama burada farklı bir eksikliğe odaklanmak istiyorum: yani, bu açıklamanın ideolojiyi ve ideoloji analizini sınıf ilişkilerine bağlı kılma düzeyine. İdeolojik alanı yapılandıran şey, nihayetinde, hâkim sınıf ya da sınıf fraksiyonunun ideolojisidir ve ideolojilerin veya ideolojik alt-sistemlerin analizi öncelikli olarak toplumsal düzeni oluşturan çeşitli sınıflara ve sınıf fraksiyonlarına atıfla gerçekleştirilir. Sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki tahakküm ve tabiiyet ilişkileri, ideoloji analizi açısından şüphesiz çok önemlidir, ancak bana göre sınıf ilişkilerinin, ideoloji analizinin kendisine atıfla gerçekleştirilmesi gereken toplumsal bağlamların *tek* ya da tüm hallerde *öncelikli* yapısal özelliği olduğunu savunmak oldukça yanıltıcıdır. Bilakis sınıftan başka etkenlere dayanan – örneğin, cinsiyet, yaş ya da etnik köken etkenlerine dayanan –, sistematik olarak asimetrik güç ilişkilerinin olduğunu kabul etmek bana göre elzemdir; ve ideoloji analizinin çerçevesini bu et-

kenleri hesaba katacak şekilde genişletmek bence çok önemlidir. Toplumsal yeniden üretimin devlet-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış genel kuramı, sınıf ilişkilerine öncelikli vurguda bulunduğu ve ideolojik aları nihai olarak hâkim sınıfın ya da sınıf fraksiyonunun ideolojisi tarafından yapılandırılmış olarak gördüğü sürece, ideoloji analizinde sınıfın önemine fazla değer atfetme ve diğer tahakküm türlerini olduğu kadar bunları sürdürmeye hizmet eden sembolik biçimleri de marjinalleştirme eğilimindedir.

Getirmek istediğim son itiraz ya da itiraz dizileri, kitle iletişiminin doğası ve rolünün bu açıklama tarafından genel olarak nasıl nitelendirildiğiyle ilgilidir. Bu açıklamanın savunucuları kitle iletişim kurumlarını, genel olarak, devletin ideolojik aygıtları sisteminin bir parçası, yani hâkim sınıfın ideolojisinin gerçekleştiği ve üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin güvenceye alındığı mekanizmalardan biri ya da bir mekanizmalar kümesi olarak görür. Bu kurumların birbirlerine ve devletin diğer yönlerine karşı belirli bir özerklik düzeyine sahip olduğu kabul edilebilir; kitle iletişimi tarafından yayılan ideolojinin çatışmalı ve çelişkili unsurlar içerebileceği, tabi gruplar, sınıflar ya da sınıf fraksiyonlarından alınan unsurları bünyesinde barındırabileceği kabul edilebilir; ancak, en nihayetinde, kitle iletişim kurumları, hâkim ideolojinin aktarımı ve telkini aracılığıyla toplumsal bütünlüğü ve yeniden üretimi güvence altına alma işlevleriyle tanımlanırlar.¹⁸ Bu açıklama kitle iletişiminin önemine haklı olarak dikkat çekse de, sunduğu tarif bence yanıltıcıdır. Kitle iletişim kurumları, nispeten önemsiz bir şekilde, geniş bir ideolojik devlet aygıtları yelpazesinde bazı aygıtlarmış gibi ele alınır; ancak bu bakış açısı modern kültürün medyalaşmasının ve genel olarak modern toplumsal ve siyasal yaşamda kitle iletişiminin merkeziliğinin hakkını veremez. Günümüzde devletin ve hükümetlerin, bunların örgütlerinin ve görevlilerinin faaliyetleri, bir dereceye kadar kitle iletişimin kurumları ve mekanizmaları tarafından oluşturulan bir arena içerisinde gerçekleşir. Kitle iletişim araçları, hâkim bir ideolojinin telkin edilebilmesi için birçok mekanizmadan yalnızca bir tanesi değildir; daha ziyade bu araçlar, modern toplumlarda siyasi faaliyetlerin gerçekleştiği, insanların onun içerisinde ve ona istinaden güç uyguladığı ve başkalarının uyguladığı güce tepki verdiği alanın kısmen kurucu öğeleridir. Bu meselelere ileriki bir bölümde tekrar döneceğim.

Toplumsal yeniden üretim devlet-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış kuramı kitle iletişiminin merkeziliğinin ve kurucu karakterinin hakkını verememekle kalmaz; aynı zamanda modern toplumlarda medya kuruluşlarının doğası ve rolüne yönelik bazı kilit soruları da cevaplamaktan ka nır. Esasen sınıf ilişkileri ve bölünmeleri açsından kavramsallaştırılan bir toplumsal düzen içerisinde kitle iletişim kurumlarına öncelikli bir rol veya işlev tahsis ederek, bu kurumların tarihsel olarak gelişmeleri, sembolik biçimlerin üretilmesi ve yayılmasında hangi biçimlerde örgütlendikleri ve rutin olarak faaliyet gösterdikleri ve bu şekilde üretilen sembolik biçimlerin kişiler tarafından gündelik yaşamları sırasınca hangi biçimlerde alınılandıkları ve anlaşıldıklarıyla ilgili pek çok konuya dair yargısını önceden vermiştir. Bu açıklama kitle iletişim kurumlarını (geniş olarak tasavvur edilen) devletin parçası olarak tanımlayarak, bir yandan kitle iletişiminin çeşitli kurumları, öbür yandansa devletin aktörleri ve örgütleri arasındaki ilişkileri nitelendiren çatışmaların ve gerilimlerin doğasını gizler ve yanlış yorumlar. Bu  atışma ve gerilimler ancak kitle iletişim kurumlarının belirli faaliyet ve amaçlarına daha fazla dikkat ederek, bu faaliyet ve amaçların devletin aktörleri ve örgütlerinin, tutumuyla neden  atışabileceğini inceleyerek ve devletin aktör ve örgütlerinin sınıf sömürüsüne dayanan bir toplumsal düzeninin yeniden üretimini ya da bütünlüğünü güvence altına alma işlevine indirgenemeyecek çeşitli kaygıları olabileceğini kabul ederek layıkıyla anlaşılabilir.

 nceki paragraflarda, toplumsal yeniden üretim devlet-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış genel kuramı olarak tarif ettiğim şeyi teşkil eden bazı kilit iddiaları irdeledim. Bu iddiaların bazı açılardan şüphe uyandırdığını göstermeye çalıştım: bunlar, toplumsal yeniden üretim makul olmayan bir açıklamasını (toplumsal yeniden üretime ilişkin rıza kuramı), ideolojinin doğası ve rolüne dair kısmi bir açıklama (ideolojinin toplumsal  imento işlevi gördüğü yolundaki kuram) ve kitle iletişimin gelişiminin toplumsal ve siyasal yaşamı etkileme biçimlerine dair yanaltıcı bir açıklama sunarlar. Son dönemlerdeki tartışmalarda etkileri büyük olan bazı yazarların yazılarında (Althusser ve Poulantzas gibi), bu eksikliklerin, ideoloji ve devlete sınıf-indirgemeci bir yaklaşımla birleştiğini de öne sürdüm. Bu yazarlar ideoloji ve devletin hâkim sınıfın araçları ya da silahları olarak son derece araçsalcı bir şekilde yorumlanmasından ka ınsalar ve bunun yerine ideolojik alanın yapılandırılmış karmaşıklığı-

ru ve devletin görece özerkliğini vurgulasalar da, ideoloji ve devletin en nihayetinde sınıf sömürüsüne dayanan bir toplumsal düzenin bütünlüğü ve yeniden üretimini güvence altına alan birer mekanizma olduğu varsayımının rehberliğinde analizlerini yaparlar.

Bu bölümün geri kalanında, modern toplumlarda ideoloji analizi üzerine son zamanlardaki çoğu çalışmaya yol göstermiş iki kabuller kümesinden uzaklaşmak istiyorum. Dikkatimi, yakın zamanlardaki tartışmalarda daha az merkezi ve daha az etkili olmuş, ama kendi içlerinde kayda değer bir önemi haiz ve modern toplumlarda kitle iletişimin doğası ve rolünü hesaba katmaya açık ve yenilikçi bir biçimde çalışan iki kuramsal yaklaşıma çevirmek istiyorum. Bu iki yaklaşım, Horkheimer ve Adorno'nun geliştirdiği kültür endüstrisi eleştirisi ve Habermas'ın kamusal alanın yapısal dönüşümü hakkındaki erken dönem çalışmalarıdır. Bu iki yaklaşım elbette birbiriyle yakından ilişkilidir ve her ikisi de genellikle Frankfurt Okulu'nun eleştirel kuramının türleri olarak görülür. Gelgelelim, aralarında Horkheimer ve Adorno'nun da bulunduğu eski eleştirel kuramcılar kuşağının görüşleriyle Habermas gibi sonraki dönem eleştirel kuramcılarının görüşleri arasında önemli farklılıklar bulunur. Bu düşüncülerin görüşleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları burada ayrıntısıyla irdelemeye kalkışmayacağım. Daha ziyade, çalışmalarının bu bölümde bizi ilgilendiren meselelerle doğrudan ilgisi olan yönlerine göz atacağım.

Kültür Endüstrisi Eleştirisi

Frankfurt Okulu'nun eski kuramcılarının yazıları, modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüne dair farklı ve özgün bir açıklama sunar. Bu açıklama, modern toplumların gelişimsel özelliklere ve modern zamanlarda bireyin kaderine ilişkin geniş kapsamlı bir analizin parçasıdır. Erken dönem Frankfurt Okulu'yla ilişkilendirilen Benjamin, Marcuse, Lowenthal ve Kracauer gibi diğer kişilerin çalışmaları da bu açıdan önemli olsa da, bu açıklamayı irdelerken Horkheimer ve Adorno'nun çalışmalarına odaklanacağım.¹⁹ Horkheimer ve Adorno, kültürel biçimlerin artan metalaşmasıyla sonuçlanan ve "kültür endüstrisi" adını verdikleri bir süreçle yakından ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla, kültürel dönüşümün büyük arlatısıyla bağlantılı yazarların çoğundan farklı olarak, eski Frankfurt Okulu kuramcılarını kitle iletişiminin gelişiminin önemini vurgulamış

ve bu gelişimle ilişkili olarak ideolojinin doğası ve rolünü yeniden düşünmeye girmişlerdir. Gelgelelim, göstermeye çalışacağım üzere, kitle iletişiminin bu açıklaması, büyük anlatının da merkezinde olan ussallaştırma temasından güçlü bir şekilde etkilenmişti; ve başka şeylerle beraber bu durum modern toplumların birlikteliğine dair abartılmış bir görüşe ve modern çağda bireyin kaderine yönelik fazlasıyla karamsar bir öngörüye neden olmuştu.

Erken dönem eleştirel kuramcılarının görüşleri, Avrupa ve Birleşik Devletler’de 1920’ler, 1930’lar ve 1940’larda yaşanan tarihsel olaylar ve gelişmeler tarafından şekillendirilmişti. Birinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa’daki devrimci ayaklanmaların bastırılması, Sovyetler Birliği’nde Stalinizmin gelişmesi ve Almanya’da Faşizmin yükselişi eleştirel kuramcılar tarafından, Marx’ın modern toplumlarda fark ettiği üzere devrimci potansiyelin çevrelenmesi, kösteklenmesi ya da gerici hedeflere doğru saptırılabilmesinin işaretleri olarak yorumlandı. Bu sürecin altında yatan sosyo-tarihsel ve sosyo-psikolojik dinamikler, Horkheimer ve Adorno tarafından, izleri insan türünün tarihi boyunca s r leebilecek genel bir aydınlanma ve tahakküm mantığı açısından analiz ediliyordu.²⁰ Bilginin artışıysa insanların doğa – hem dışsal doğa hem de insan öznelliğinin içsel doğası –  zerindeki h kimiyetleri arttı ve doğal dünyayı gitgide teknik bir denetime tabi kıldılar. Mitsel ve animist inançlar, dünyayı teknik denetim bakış açısından nesneleştiren bilimsel, araçsalcı bir akıl  ğruna parça parça yok edildi. Bizzat insanlar bu nesneleşmiş dünyanın parçası haline gelirler ve tahakkümün mantığına tabi olmaları, kapitalizm altında işgücünün metalaşmasıyla artar. Ancak insan doğası bütünlüklü bir itaate karşı çıkar; modern dünyaya özgü nesneleştirme, ussallaştırma ve b rokratikleştirme sürecine isyan eder. Faşizm tarafından alınıp sömürülen işte bu yarı-içgüdüsel başkaldırıcıdır. Faşist liderler kitlelerin bastırılmış öfkesi ve endişelerinden istifade etmek için özenle kurgulanmış çeşitli teknikler kullanırlar. Bu akaldışı duyguları seferber eder, bunları dışlanmış gruplara yönelik öfkeli saldırılarla harekete geçirir ve bunları, yarı-içgüdüsel bir şekilde başkaldırmaları Faşizmin başarısının kaynağı olan kişilerin tahakkümü için yeni bir mekanizmaya d n şt r rl r.

Horkheimer ve Adorno aydınlanma ve tahakkümün mantığına dair bu genel açıklamanın sunduğu zemin üzerinde kültür endüstrisinin do-

ğası ve sonuçlarını analiz eder. Horkheimer ve Adorno “kültür endüstrisi” terimini, on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında Avrupa’da ve Birleşik Devletler’de eğlence endüstrilerinin yükselişinin sebep olduğu kültür biçimlerinin metalaşmasına atıfta bulunmak için kullanır. Tartıştıkları örnekler arasında film, radyo, televizyon, popüler müzik, dergiler ve gazeteler bulunur.²¹ Horkheimer ve Adorno, eğlence endüstrilerinin kapitalist işletmeler olarak ortaya çıkışının, kültürel biçimlerin standardizasyonu ve ussallaşmasıyla sonuçlandığını öne sürer. Bu süreç bireyin eleştirel ve özerk bir biçimde düşünme ve eyleme kapasitesini köreltir. Bu endüstrilerin ürettiği kültürel metalar, kapitalist birikim ve kâr realizasyonu amaçlarıyla uyumlu olacak şekilde tasarlanır ve imal edilir; bizzat kitlelerden kendiliğinden ortaya çıkmak yerine kitlelerin tüketimi için özel olarak hazırlanır. “Kültür endüstrisi tüketicilerini kasıtlı olarak yukarıdan bütünleştirir ... kitleler birincil değil ikincildir, yapılan bir hesabın nesnesi, düzeneğin bir uzantısıdır.”²² Kültür endüstrisinin ürettiği metalar sanatsal bir biçim olarak içsel nitelikleri bakımından değil, meta üretimi ve mübadelesinin kurumsal mantığı tarafından belirlenir. Böylelikle metalar tektipleştirilip basmakalıplaştırılarak, temel tür ve tiplerin – Western, polisiye, soap opera – sade permütasyonları haline gelirler. Örneğin bunlar, büyük kişiliklere ve yıldızlara yer vererek bireysellik pozu keserler, ama bu hareket, metaların kâr için üretilmiş ve sanatsal içerikten yoksun tek tip nesneler olduğu gerçeğini değiştirmez.

Kültür endüstrisi ürünleri geleneksel sanat eserinden oldukça farklıdır. On sekizinci yüzyılda ve öncesinde sanat eseri, sanatçıyı hayatını sürdürmenin acil gerekliliklerinden koruyan bir hamilik sistemi sayesinde, pazaryerinden belirli bir özerklik sağlayabiliyordu. Bu özerklik sanat eserinin, varolan gerçeklikle arasına belirli bir mesafe koymasına, ıstırap ve çelişkiyi dışavurmasına ve böylelikle iyi yaşam fikrine dair bir kavrayışı muhafaza etmesine imkân tanıyordu. Ne var ki kültürel malların giderek metalaşmasıyla bu özerklik ortadan kalkar. Sanat gittikçe meta üretimi ve mübadelesinin mantığı tarafından içerilir ve böylelikle geleneksel sanatsal biçimlerin amaçsızlığına içkin olan eleştirel potansiyeli kaybeder. “Sanat yapıtı kendisini tümüyle gereksinime uydurarak, insanları, kendisinin yerine getirmesi gereken yararlılık ilkesinden özgürleşmek konusunda daha baştan aldatmış olur.”²³ Bir sanat eserinin dikkatle seyredil-

mesi ve hazzının yerini, içkin estetik karakterinden ziyade öncelikli olarak mübadele edilebilirliği için değer verilen bir metanın mübadelesi alır. Kùltür endüstrisinin öldürücü darbesi bir yandan sanatı tamamıyla metalaştırırken, bir yandan da bunu tüketiciye satın alınamaz bir şey olarak sunmaktadır. Dolayısıyla Beethoven'ın bir eseri radyodan dinlendiğinde ya Verdi'nin bir operası televizyondan izlendiğinde, ödenen bir para yoktur. Ancak mübadelenin görünürdeki yokluğu, tüketim eyleminin dışında gerçekleşen bütün bir dizi ticari işlem tarafından mümkün kılınan bir yanılsamadır. Tüketici sanat eseriyle dolayimsız bir karşılaşma izlenimiyle baş başa bırakılırken, kùltür endüstrisi tüketicinin haberi olmadan gerçekleşen bir dizi işlemde kazanç elde eder.

Gelgelelim, kùltür endüstrisinin çoğu ürünü artık sanat eseri kisvesine bürünemez. Bunlar çoğu zaman önceden belirlenmiş belirli formüllere göre biçimlendirilen ve basmakalıp sahneler, karakterler ve temalarla dolu sembolik inşalardır. Varolan toplumsal normlara meydan okumaz ya da bunlardan sapmazlar; daha ziyade bu normları yeniden teyit eder ve onların dışına çıkan bütün hareket ve davranışları sansürlerler. Kùltür endüstrisinin ürünleri kendilerini ampirik gerçekliğin doğrudan bir yansıması ya da yeniden üretimi olarak sunar ve bu "sahte-gercekçilik" sebebiyle statükoyu normalleştirir ve toplumsal ve siyasal düzen hakkında eleştirel düşüncüyü kısıtlarlar. İnsanların duydukları, gördükleri ve okudukları şeyler aşına ve sıradandır ve kendini tekrarlayıp duran bu aşınalığın sembolik alanına, kendinden menkul ve ebedi hakikatler olarak görünen bir dizi basit slogan – "bütün yabancılar şüpheli kişilerdir", "güzel bir kız yanlış işler yapmaz", "başarı hayatın nihai amacıdır" – yerleştirilir. *Aspects of Sociology*'nin yazarları kùltür endüstrisinin ideolojik karakterini şöyle özetlerler:

Kitle kùltürü ideolojisinin gerçekte ne anlama geldiği tek bir cümleye sığdırılacak olsaydı, bunu şu nasihatın bir parodisi şeklinde temsil etmek zorunda kalırdık: "Olduğun gibi görün": Mevcut koşulların abartılı bir şekilde kopyalanması ve haklaştırılması ve de aşkınlık ile eleştiriden bütünüyle yoksunluktur bu. Toplumsal açıdan etkin bu ruhun (bir kez daha) insanlara, onların her halükârda varoluş koşullarını oluşturan şeylerle sınırlandırarak sunulmasıyla, fakat aynı zamanda bu mevcut varoluşun kendi normu olarak ilan edilmesiyle, insanlar saf varoluş içerisinde kendi inançsız inançlarıyla doğrulanırlar.²⁴

Toplumsal gerçeklikten bağımsız olduğu iddia edilen, ama bu bağımsızlığın bir yanılsama olmasından ötürü ideolojik sayılan eski ideoloji biçimlerinin aksine kültür endüstrisinin yeni ideolojisi, bu bağımsızlığın yokluğunda varolur. Kültür endüstrisinin ürünleri, açık ve yarı-bağımsız bir gerekçelendirme ya da savunma ihtiyacı olmaksızın yeniden üretilen bir toplumsal gerçekliğe uyacak ve bu gerçekliği yansıtacak şekilde biçimlendirilir, çünkü kültür endüstrisinin ürünlerini tüketme süreci insanların hüküm süren toplumsal normlarla özdeşleşmeye ve her zaman oldukları gibi görünmeye razı eder.

Horkheimer ve Adorno'ya göre kültür endüstrisinin gelişimi, modern toplumlarda artan ussallaşma ve şeyleşme sürecinin içkin bir parçasıdır. Bu süreç insanları bağımsız düşünmekten uzaklaştırırken, üzerinde çok az ya da hiçbir kontrollerinin olmadığı toplumsal süreçlere daha bağımlı kılar. Burada Max Weber'in etkisi barizdir: Weber'in aklileşmiş, bürokratikleşmiş eyleminin "demir kafesi"nin yerini bireylerin etrafları esasen özdeş ve tamamıyla metalaşmış bir nesneler evreniyle kuşatılmış kültür endüstrisinin "demir sistemi" alır. İnsanların kendi imgelemelerini ve eleştirel düşüncelerini işleyebilecekleri, bireyselliklerini ve özerkliklerini geliştirebilecekleri sembolik bir alan sağlamak yerine bu metalaşmış evren insanların enerjilerini tektip metaların kolektif tüketimine kanalize eder. Kişiler, toplumsal düzen tarafından üretilmiş nesnelere duydukları arzu ve bu nesneleri tüketirken deneyimledikleri haz aracılığıyla mevcut toplumsal düzene uyarlanırlar ve alıştırlırlar: "Tüketiciler, metaların teolojik kaprisleri karşısında tapınak köleleri haline gelirler. Kendilerini başka yerde kurban edemeyenler bunu burada yapabilir ve burada bütünüyle ihanete uğrarlar."²⁵ Kültür endüstrisinin ve daha genel olarak tüketici kültürünün gelişimi bu nedenle insanların ussallaşmış ve şeyleşmiş bir toplumsal bütünlük tarafından içerilmelerine yol açmıştır; imgelemelerinin gelişmesine engel olmuş, devrimci potansiyellerini bastırmış ve onları diktatörlerin ve demagogların manipülasyonlarına karşı savunmasız bırakmıştır. Nazizm ve Faşizmin retorikine kapılanlar, kültür endüstrisinin ayak izleri altında zaten örselenmiş olanlardır. Bu kişiler birer bireyden ziyade kolektiviteye giderek daha bağımlı hale gelmiş olan ve bastırılmış öfke ve direnişleri, bağımlılıklarını üreten teknikleri kurnazca kullanan liderler tarafından sömürülebilen birer toplumsal atomdur. Faşist propagandanın tek ihtiyacı kitlelerin mevcut zihniyetini harekete geçirmek ve

yeniden üretmekti; insanları oldukları gibi – kültür endüstrisinin çocukları – kabul etti ve onları Faşizmin saldırgan ve gerici amaçları doğrultusunda seferber etmek için bu endüstrinin tekniklerini kullandı.²⁶ Bu nedenle doğa üzerinde teknik bir tahakküm kurarak dünyayı kontrol etmeye çalışan aydınlanma süreci, bilinçleri kültür endüstrisinin ürünleri tarafından zincire vurulmuş insanların birer efendi değil, köle ve kurban olduğu, ussallaşmış ve şeyleşmiş bir toplumsal totaliteye yol açtı. İnsanların hâlâ eleştirel ve sorumlu bir tutum geliştirip geliştiremeyecekleri, akıl süzgecinden geçmiş muhakemelerde bulunabilecek özerk, bağımsız bireylere dönüşmeye muktedir olup olmadıkları, Horkheimer ve Adorno'nun kimi zaman karamsarca yaklaştıkları, ama en nihayetinde açık uçlu bir mesele olarak bıraktıkları bir sorudur. Bireyin yıkımına neden olan ussallaşma ve şeyleşme süreçlerinin gelecekte önleneceği ya da sınırlandırılacağı ihtimalini ve bireyselliğin daha insani ve demokratik bir yaşam biçiminin bir unsuru olarak er geç yeniden ortaya çıkacağı ihtimalini saf dışı etmezler. Ama bu sonucu  ng rmezler de.

Horkheimer ve Adorno'nun kültür endüstrisi analizi, toplum ve siyaset kuramcılarının, modern toplumlarda kitle iletişiminin doğası ve sonuçlarını kabul etmeye dair en güçlü teşebbüslerinden birini temsil eder. Kitle iletişiminin önemini vurgulamakta ve bunun toplumsal ve siyasal yaşam üzerindeki etkisini irdelemekte bana göre haklıdırlar. Bu sürecin modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolünü dönüştürdüğünü  ne sürmekte de haklıdırlar. Medya, enformasyonun ve çeşitli türde iletişimin dolaşımı için başlıca kanal haline gelmiştir ve modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolünü yeniden düşünmeye yönelik her teşebbüs bu gelişmenin tam anlamıyla bilincinde olmak durumundadır. Gelgelelim, Horkheimer ve Adorno'nun sunduğu analizin en nihayetinde ve telafi edilemez bir biçimde kusurlu olduğunu öne sürmek istiyorum. Bu analiz işe yarar bir kalkış noktası sağlasa da modern toplumlarda kitle iletişimi ile ideoloji arasındaki ilişikleri incelemek için doyurucu bir temel olarak görülemez. Bu konuyla ilgili eleştirilerim Horkheimer ve Adorno'nun yazılarındaki    tema üzerinde yoğunlaşmaktadır: (1) kültür endüstrisi tarifleri; (2) modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüne dair açıklamaları; ve (3) modern toplumlara ve bu toplumlardaki bireyin kaderine dair totalleştirici ve çoğun karamsar kavrayışları.

1 Horkheimer ve Adorno “kültür endüstrisi” terimini, kültürel metaların kitlesel üretimine yönelik endüstrilere genel bir atıfta bulunmak için kullanırlar. Bu endüstrilerin, bazı kilit açılardan, tüketim ürünlerinin artan miktarlarda seri üretimini yapan kitlesel üretimin diğer alanlarından bir farkı olmadığı gerçeğine dikkat çekmeye çalışırlar. Her halükârda mallar ussalaştırılmış prosedürlerle uyumlu olarak ve kâr realizasyonu amacıyla üretilir ve dağıtılır; her durumda bu mallar, daha cazip gösterilmek üzere bireysellikten renklendirilmiş olsalar dahi – bir marka adının eşsizliği, bir yıldızın kişiliği – tektipleştirilmiş ve basmakalıplaştırılmışlardır; her durumda alıcılar, ihtiyaçları ve arzuları uygun araçlarla manipüle edilebilen, kıskırtılabilen ve denetlenebilen potansiyel tüketicilerden ibaret görülürler. Horkheimer ve Adorno kültürel biçimlerin, bir düşünme kaynağı, bir özdeşleşme nesnesi ya da bir yorumlama şeması olabilen ya da olamayan imajlar ve temsiller sundukları müddetçe kendilerine has özellikleri olduğunu da kabul eder. Bu özelliklerin gündeme getirdiği bazı meselelere daha sonra geri döneceğim. Ama ilk olarak kültür endüstrisine bu genel yaklaşımın, kitle iletişimin kurumlarının ve niteliklerinin tatmin edici biçimde incelenebileceği bir çerçeve olup olmadığına değinmek istiyorum.

On altıncı yüzyıldan bu yana ortaya çıkmış kitle iletişim biçimlerinin çeşitliliğini ve karmaşıklığını – bunların genel özelliklerinin daha sonraki bir bölümde ele alacağım – akılda tutarsak, Horkheimer ve Adorno’nun benimsediği genel yaklaşımın fazlaıyla sınırlı olduğunu görebileceğimizi düşünüyorum. Weber’den uyarılan ussallaşma teması ile Marx ve Lukács’tan alınan metalaşma ve şeyleşme temalarını birbirine bağlama ve bu temaları, insanların kendilerinin ve kendilerinden önce gelenlerin bilmeden ördükleri tahakküm ağlarına giderek daha fazla dolanmalarını vurgulayan kapsamlı bir tarih görüşü içerisine yerleştirme teşebbüsleri bu iki düşünürün yaklaşımlarını büyük ölçüde belirler. Kitle iletişiminin biçimleri ve kurumları, merkezi ve bilhassa etkili de olsa bu sürekli genişleyen ağın kollarından yalnızca biridir. Ne var ki bu, kitle iletişimin doğası ve etkisine dair olsa olsa kısmi bir görüş olabilir. Böylesi bir görüş, dikkatimizi kitle iletişiminin belirli yönlerine, sembolik biçimlerin medya endüstrileri tarafından metalaştırılmasıyla ilgili olanları üzerine yoğunlaştırır ve bu kısıtlı bakış içerisinde bile tektipleştirme, yineleme ve sahte-kişileştirme gibi genel özellikleri vurgulayarak, ama medya kurumlarının

toplumsal örgütlenişini ve gündelik pratiklerini ya da farklı medya kolları arasındaki ayrımları ayrıntılı olarak incelemeyerek, gelişimsel süreçleri oldukça soyut bir şekilde ele alır. Dahası, Horkheimer ve Adorno'nun yaklaşımı dikkatimizi kitle iletişiminin bu yönleri üzerinde yoğunlaştırmakla, eşit derecede önemli olan diğer özellikleri ihmal etme eğilimindedir. Beşinci bölümde kitle iletişiminin farklı özellikler içerdiğini  ne süreceğim; kitle iletişimi sembolik metaların kurumsallaşmış üretimini ve yayılımını içerir; üretim ve alımlanma arasında kurulu bir kopuş içerir; sembolik biçimlerin erişilebilirliğinin zaman ve mekânda genişlemesini içerir; ve bu biçimlerin kamusal bir alanda dolaşımında olmasını içerir. Horkheimer ve Adorno'nun çalışmaları bu niteliklerin ilkinde ışık tutarken, son    yle ilgilenmez. Yaklaşımları geleneksel ussallaşma, metalaşma ve şeyleşme temalarıyla öyle güçlü bir şekilde şekillenmiştir ki kitle iletişiminin gelişimi ve yanı sıra modern kültürün medyalaşmasıyla ilgili neyin *yeni ve farklı* olduğunun hakkını veremezler. Horkheimer ve Adorno kitle iletişimine modern toplumun diğer alanlarını çoktan istila etmiş bir gelişim mantığı *uygulamaya* çalışırlar, ancak bunu yaparak kitle iletişiminin ayrıksı ve emsalsiz olan ve onun kurumlarına modern toplumlarda benzersiz ve iki farklı yüze sahip bir rol bahşeden niteliklerini ihmal ederler.

2 İrdelemek istediğim ikinci tema Horkheimer'ın ve Adorno'nun modern toplumlarda ideolojinin doğası ve rolüne dair sundukları açıklamayla ilgilidir. Horkheimer ve Adorno ideoloji terimini sürekli olarak tartışmaya a masalar da (en kapsamlı analiz Enstitü tarafından hazırlanmış ortak bir çalışmanın ürünü olan *Aspects of Sociology* kitabında bulunur) bu terimi yazılarında sık sık ve açıkça eleştirel bir anlamda kullanırlar. Burada terimin türlü kullanımlarını incelemek yerine, ideolojinin doğası ve rolünün onlara göre kültür endüstrisinin gelişimiyle bağlantılı olan dönüşümüne yoğunlaşmak istiyorum.  nceki ideolojiler çoğu kez haklı çıkarımlara çalıştıkları toplumsal gerçeklikten bir parça bağımsız oldukları iddiasına sahip, ayrı doktrinler biçiminde var oluyordu. Bu bağımsızlık iddiası hem "asılsızlıklarının" kaynağı (   nk  bağımsızlık iddiası gerçek olmaktan ziyade g r n rdeydi) hem de eleştirel ruhun uygulanabilmesinin temeliydi (   nk  ideolojiler varolanı yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda onun ötesine gider, gerçekte var olmayan ihtimalleri veya idealleri yansıtırlandı). Gelgelelim, kültür endüstrisinin gelişimiyle bağımsızlık

iddiası yıkıma uğrar. Kültür endüstrisi toplumsal gerçeklikten artık bağımsız olma iddiasında bulunmayan yeni bir ideoloji biçimine sebebiyet verir: bu ideoloji kendisini daha ziyade *toplumsal gerçekliğin parçası* olarak sunar. Bu ideoloji, kültür endüstrisinin ürünlerini tüketerek ürünlerin sadakatle yansıttığı toplumsal gerçekliği yeniden üreten bireylerin eğlenmesi ve memnuniyeti için biçimlendirildiği ölçüde bu ürünlere içkindir. İdeoloji bugün toplumsal dünyanın üzerinde duran ve onu gölgeleyen, kurumlarını iyice belirginleştiren, açıkça dillendirilmiş bir doktrin değildir; daha ziyade bunları bir tür “toplumsal çimento” haline getiren kitlesel-üretilmiş kültürel nesnelere has bir niteliktir. Kültür endüstrisi ürünleri eleştirel, aşkın bir nitelikten mahrum, sade mübadele nesneleri ve zevk kaynakları haline gelerek, önceki ideolojilerden hem daha yaygın hem de daha belirsiz bir ideolojik rol edinirler. Kültür endüstrisi ürünleri toplumun her düzeyinde ve zevk veren tüketim eyleminin kendisinde modern toplumları giderek daha katı, tekdüze ve sarsılmaz kılan toplumsal çimentoyu temin ederek bireyleri o baskıcı toplumsal düzene bağlar.

Horkheimer ve Adorno kitle iletişimi gelişiminin modern toplumlarda kültür ve ideolojinin doğası üzerinde temel bir etkisi olduğunu öne sürmekte bence haklıdır. İdeoloji analizinin artık siyasi doktrinlerin incelenmesiyle sınırlı tutulamayacağı, toplumsal dünyada dolaşımda olan türlü sembolik biçimleri hesaba katacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmakta da haklıdırlar. Ama kültür endüstrisinin sebep olduğu yeni ideoloji biçimlerine dair sundukları açıklamada ciddi eksiklikler olduğu da söylenmelidir. Burada kendimi iki temel eleştiriyle sınırlandıracam. İlk eleştiri, kültür endüstrisi ürünlerinin alınması ve tüketiminin Horkheimer ve Adorno’nun iddia ettiği etkilere sahip olduğunun hiçbir şekilde kesin olmamasıdır. Diğer bir deyişle, bireylerin, bu ürünleri alımlayarak ve tüketerek, toplumsal düzene bağlı kalmaya, yansıtılan imgelerle özdeşleşmeye ve o meşhur bilgeliği eleştirmeden kabul etmeye sevk edildikleri hiçbir surette açık değildir. Bu eleştiri, ideolojinin toplumsal çimento kuramının yakın zamanlarındaki uyarlamalarına yönelttiğim eleştirinin benzeridir. Burada, daha yakın zamanlardaki uyarlamalarında olduğu gibi, toplumsal çimento kuramı çok fazla şeyi sorgulamaksızın kabul eder. Kültür endüstrisi ürünlerinin standardize formatlar, sahte gerçekçilik vb. ile nitelendirildiğini göstermek başka bir şeydir; bireylerin,

bu ürünleri alımlayarak ve tüketerek taklit edici ya da uyum gösterici bir biçimde davranmaya ya da genel olarak onları toplumsal düzene bağlanmaya ve statükoyu yeniden üretmeye hizmet eden bir biçimde hareket etmeye sevk edildiklerini göstermek başka bir şey. İdeolojinin toplumsal çimento kuramı, çimento gibi görünen şeyin çimento gibi işleyeceğini varsayar, ancak – benzetmeyi biraz daha zorlayacak olursak – bazı maddelerin çimentoya tepki vermediği herkesin malumudur.

Bu durum, ilerleyen bir bölümde yeniden döneceğim genel bir metodolojik soruna yol açar. Sorun, Horkheimer ve Adorno'nun kültürel ürünlerin sonuçlarını ürünlerin kendilerinden çıkarsamaya çalışmalarıdır. Bu çabayı *içselcilik yanılığı* olarak tarif edeceğim. Bu bir yanılıktır, çünkü araştırmacının belirli bir kültürel üründe fark ettiği niteliklerin, bu ürün bireyler tarafından gündelik yaşamları sırasında alımlandığı ve sahiplenildiğinde verili bir etkide bulunacağı varsayılmaz. Kültürel ürünlerin alımlanması ve benimsenmesi, süregiden bir yorumlama faaliyetini ve anlamlı içeriğin belirli kişi ve grupların toplumsal açıdan yapılandırılmış ardağan niteliklerince özümsemesini içeren karmaşık bir toplumsal süreçtir. Kültür ürünlerinin etkilerini ürünlerin kendilerinden çıkarsama teşebbüsü, bu süregiden yorumlama ve özümseme faaliyetlerini göz ardı etmek demeye gelir; bu ürünlerin kişilerin tavır ve davranışları üzerindeki etkisi hakkında, bu etkiyi sistematik bir şekilde incelemeyen tahminde bulunmak demeye gelir. Horkheimer ve Adorno, analizlerinin çoğu kez kurgusal, farazi türde olduğunun elbette farkındadırlar. Adorno, *Los Angeles Times*'in astroloji köşesi hakkındaki içerik analizinde şu tespiti yapar: "Vardığımız sonuçları farazi olarak görmeliyiz. Bunlar bize formülasyonlar sağlar. Bunların geçerliliği okuyucu araştırmasıyla belirlenebilir ve de ancak böyle belirlenmelidir."²⁷ Bu değerlendirmenin tartışılacak bir yanı yoktur. Ancak sorun, gerekli okuyucu araştırmasının hiçbir zaman gerçekleşmemiş olması ve kültürel ürünler hakkındaki bu ve diğer analizlerin pratikte, kültür endüstrisinin sebep olduğu yeni bir ideoloji biçiminin itaatkâr ve uyumcu bir davranış biçimine nasıl neden olduğunun, mukadderat ve bağımlılık hissini nasıl pekiştirdiğinin, imgelemi nasıl donuklaştırdığının ve kitlelerin eleştirel ruhunu nasıl körelttiğinin, böylelikle statükoyu yeniden üretmeye nasıl hizmet ettiğinin bir açıklamasını sunuyor görülmesidir.

Horkheimer ve Adorno'nun yeni ideoloji biçimine dair sundukları açıklamaya ikinci eleştirim, bu açıklamanın modern toplumlarda ideolojinin işleme biçimlerine dair fazlasıyla kısıtlayıcı bir görüş sunmasıdır. Bu görüşü ideolojinin toplumsal çimento kuramı olarak tarif etmemin sebebi, ideolojinin her şeyden önce toplumsal dünyada dolaşımda olan ve kişileri toplumsal düzene bağlayan, böylelikle toplumsal düzenin gittikçe katı ve değişime direngen kılındığı bir tür sembolik varlık olarak görülmesidir. Modern toplumlarda bazı sembolik biçimlerin bu rolü oynadığı doğru olabilir, ama bunu modern toplumlarda ideolojinin faaliyet gösterdiği tek, hatta öncelikli rol olarak görmek lüzumsuz yere kısıtlayıcıdır. Şayet ideolojiyi anlamın tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet etme biçimleri açısından kavramsallaştıracak ve bir önceki bölümde yaptığım gibi farklı işleyiş kiplerini birbirinden ayırt edecek olursak, toplumsal çimento kuramının ideolojinin işleyiş biçimlerinde sadece bazılarını ıskı tuttuğunu görebiliriz. Bu yaklaşım sembolik biçimlerin toplumsal ilişkilerin bütünleşmesini ve şeyleşmesini temin etme biçimlerine dikkat çeker, ama meşrulaştırma, taslama ve parçalama kiplerini göz ardı eder. İdeoloji, tahakküm ilişkilerinin yeniden üretimine müdahil olan tek faktör değildir; bütünleşme ve şeyleşme ideolojinin işleyişine müdahil olan tek kip değildir. Horkheimer ve Adorno yeni ideoloji biçimini bir tür toplumsal çimento olarak tasvir ederek, ideolojinin işleyiş biçimlerine dair, modern toplumlara ve, bu toplumlardaki bireylerin kaderine totalleştirici ve çoğun karamsar bakışlarıyla bağlantılı olan, fazlasıyla sınırlı bir görüş sunarlar.

3 Değınmek istediğım üçüncü tema modern toplumlara bu bakışla ve bununla bağlantılı olan bireyin körelmesi fikriyle ilgilidir. Horkheimer ve Adorno modern toplumlara dair, gittikçe daha entegre ve bütünleşmiş bir hale gelen, kesintiye uğramadan devam ettiğı takdirde bütünüyle ussallaşan, şeyleşen ve yönetilen bir dünyaya yol açacak bir gelişim doğrultusu boyunca ilerleyen bir imge öngörürler. Ussallaşma, metalaşma ve şeyleşme süreçleri, önlenmesi neredeyse imkânsız bir gidişata sebep olacak şekilde iç içe geçmiştir. Kapitalist üretim ve mübadele mekanizmaları bu gelişime içkin bir yön olsa ve metalaşma ve şeyleşme süreçlerine ivme kazandırmış olsa da, Horkheimer ve Adorno'nun fark ettiğı gidişat, kapitalizmin belirli dinamiklerinin ötesine geçen bir genelliğe sahiptir. Bu,

kapitalist üretim tarzı Batı'da tamamen kök salmazdan önce harekete geçirilen genel bir ussallaşma sürecinin parçasıdır. Bu genel ussallaşma süreci, doğanın – hem dışsal hem içsel doğanın – teknik denetime giderek daha fazla tabi kılınmasını içerir; insanların, bilgi ve hakikate dair ulvi ideallerin peşinden giderken kendilerini sürekli genişleyen bir tahakküm ağıyla kuşatılmış buldukları köklü bir insan projesi, yarı-antropolojik bir beşeri maceradır. Hatta tahakkümün mantığı bizzat kendilerine koydukları ideallere bulaşmıştır. İnsanları geleneğin ve mitin külfetinden kurtarmanın bir yolu olarak pozitif bilimle uğraşma çağrısında bulunan büyük Aydınlanma düşünürleri, ulvi ideallerine rağmen, insanları yeni ve daha kapsamlı bir tahakküm biçimine doğru yönlendiriyorlardı. Çünkü "insanların doğadan öğrenmek istediği şey, doğaya ve insanlara tümüyle egemen olmak üzere doğayı kullanabilmektir. Başka hiçbir şeyin hükmü yoktur. Aydınlanma, kendisine karşı acımasız bir tavırla öz-bilincinin son kalıntılarını bile ortadan kaldırdı."²⁸ Bilimsel bilgi uğraşı burjuva meta üretiminin genişlemesiyle birleşince insanlar durmak bilmeden öğüten bir makinenin uzantıları haline geldiler. Odysseus efsanesindeki kürekçiler gibi, Siren'lerin şarkısının güzelliğini daha fazla duyamamaları diye kulakları balmumuyla tıkanmıştır: sağır ve dilsiz bir halde, öbür tarafta ne olduğunu görmezden gelerek, işbölümünde karşılımları çıkan görev neyse ona yoğunlaşmışlardır. Aydınlanma; direnme, tahakkümün boyunduruğundan kurtulma ve yabancılaşmış bir doğayla bir şekilde uzlaşabilme kapasiteleri alabildiğine aşınan ve eleştirel duyarlılıkları körelen kitlelerin topyekûn aldatılması haline gelmiştir.

Modern toplumların, Horkheimer ve Adorno'nun kabaca açıkladığı geniş kapsamlı tarihsel bakış açısına bir inandırıcılık katıyor görünebilen bazı nitelikleri vardır. Toplumsal yaşamın pek çok alanının giderek bürokratikleşmesi, modern kapitalist toplumlarda olduğu kadar bir anlamda sosyalist olma iddiasında bulunan (ya da bulunmuş) toplumlarda tahakküm ve eşitsizlik ilişkilerinin devam etmesi, ekolojik meselelerin artan önemi ve doğanın denetimsiz sömürüsünün tehlikelerine karşı yükselen bir farkındalık: modern toplumların bu ve diğer özellikleri, Horkheimer ve Adorno'nun sezinlediği genel gidişatla tutarlı gelişmeler olarak görülebilir. Ama bu fazlasıyla cömert bir yorumdur ve bu iki düşünürün yaklaşımlarının önemli sınırlılıklarını gözden geçirir. Burada bu türden iki sınırlılığa dikkat çekeceğim. İlk olarak, Horkheimer ve Adorno mo-

dem toplumların entegre ve bütünleşmiş niteliğini abartılı bir şekilde vurgularlar. Öngördükleri imge, her unsurun bütüne uyum sağlamak için uygun hale getirildiği, her bir veçhenin kendine ait bir yeri olduğu ve her türden sapmanın veya henüz başlangıç aşamasındaki eleştirinin ya normalleştirildiği ya da dışlandığı bir toplum imgesidir. Bu, araçsal akılın zıvanadan çıktığı Kafkaesk bir imgedir; birey giderek total bir yönetim dünyasına hapsolür. Gelgelelim, bu imge kesinlikle abartılıdır. Modern toplumların pek çok açıdan ve hem ulusal hem uluslararası açıdan pek çok düzeyde birbirine bağlı oldukları şüphesiz doğru olsa da, modern toplumlar içerisinde çok miktarda çeşitliliğin, düzensizliğin, görüş ayrılığının ve direnişin var olduğu ve olmaya muhtemelen devam edeceği de doğrudur. Şayet modern toplumlar Horkheimer ve Adorno'nun iddia ettiği kadar entegre ve bütünleşmiş ise, Doğu Avrupa'da 1989'daki halk ayaklanmalarını ve siyasal rejimlerin çökme hızını nasıl açıklayabiliriz? Bazı insanları hoşnut etse de çok azını tatmin eden toplumsal bir düzenin sürekliliğiyle karşı karşıya kalan Horkheimer ve Adorno, bence hatalı bir şekilde ve vaktinden önce, toplumsal istikrasızlığın kaynaklarının kontrol altına alındığı ve ciddi muhalefetin tüm seslerinin bastırıldığı sonucuna varma eğilimindeydi.

İkinci sınırlama Horkheimer ve Adorno'nun bireyin çöküşüne ilişkin açıklamasıyla ilgilidir. Önceki toplumlarda bireysellik fikri – insanın kendiliğindenliğini, özerkliğini ve eşsizliğini vurgulayan bir fikir – felsefi ve dinsel düşünceyle beslenmiş, ama pratikte oldukça kısmi bir şekilde gerçekleştirilmişti. Bireysellik fikri felsefi düşüncenin yerine getirilmemiş bir vaadi olarak kabul edildi. Gelgelelim, modern çağda, büyük ölçekli sanayi örgütlerinin ortaya çıkışı ve kitle kültürünün yayılmasıyla birlikte, bireyler gittikçe geleneksel bireysellik fikrine taviz vermeyen toplumsal bir bütünlüğün içine massedilmişlerdir. Bireyler, kontrollerinin dışında kalan ekonomik ve toplumsal güçlere gittikçe daha fazla bağımlı hale gelir. Kendilerini, hayatta kalmak için bel bağladıkları büyük örgütlere feda ederler. Eleştirel düşünme kapasitelerini ve alternatif bir toplumsal düzen uğruna mücadele etme arzularını kaybederler. Varolan düzenle öylesine bütünleşirler ki kendiliğindenlikleri, özerklikleri ve eşsizlikleri bastırılır ya da neredeyse yok edilir. Kültür endüstrisi ürünleri varolan düzeni yeniden tasdik ederek ve kitlelerin, pratikte inkâr edildikleri bir bireyselliğin tortularını vekâleten deneyimlemelerine olanak sağlayan popüler

ikonlar tedarik ederek bu bütünleşmeye katkıda bulunur. Modern toplum, bireylerin işlevsel birer parçadan daha fazla olamadığı büyük ve tıkr tıkr çalışan bir makine haline gelmiştir. Horkheimer ve Adorno için cevaplanmamış tek soru şudur: insanların baskılanmış arzu ve özlemleri, insanlıklarının toplumun dış yüzeyinin altında için için yanan kalıntıları yapıcı ve ilerici bir şekilde serbest mi bırakılacaktır, yoksa başarısızlığa uğramış bir bireyselliğin sebep olduğu hayal kırıklığı gerici kuvvetler ve demagolar tarafından sömürülecek midir?

Bu açıklamadaki başlıca sorun mevcut toplumsal düzenle başarıyla bütünleşme boyutunu fazlasıyla abartmasıdır. Horkheimer ve Adorno nasıl modern toplumların fazlasıyla rızaya dayalı bir imgesini öngörüyorlarsa, modern bireyin de fazlasıyla bütünleşik bir imgesini öngörürler. Modern sanayi toplumlarında herkesin ya da çoğu kişinin toplumsal düzenle sorunsuz bir şekilde bütünleştiği, düşünsel yetilerinin gelişiminin artık eleştirel, bağımsız düşünemeyecekleri kadar sert bir biçimde engellendiği hiçbir surette açık değildir. Dahası kültürel ürünlerin alımlanması ve tüketilmesinin yalnızca statükoya boyun eğmeye, zaten köreltilmiş bir bireyselliğin yok edilmesini pekiştirmeye hizmet ettiği varsayımı fazlasıyla basittir. Bu varsayım içselcilik yanlılığına dayanır ve kültürel ürünlerin alımlanılması, sahiplenilmesi ve alıcılarının toplumsal bağlamlarıyla ve yorumlayıcı çerçeveleriyle bütünleştirilmesine müdahil olan süreçleri fazlasıyla basite indirger. Bu süreçler Horkheimer ve Adorno'nun kabul ettiğinden daha çeşitli ve karmaşıktır. Kültürel ürünlerdeki basmakalıp imgelerin ve tekrar eden örüntülerin, bireylerin sosyalleşmesine ve kimliklerinin oluşumuna bir ölçüde katkıda bulunması muhtemeldir. Gelgelelim, bireylerin bu ve diğer sosyalleşme süreçleri tarafından asla tamıyla biçimlendirilmemeleri ve kendilerinde, kendileri için ve kendileri etrafında inşa edilen sembolik biçimleriyle aralarına düşünsel ve duygusal olarak biraz mesafe koyabilmeleri de olasıdır. Görünen o ki, çocuklar bile neyin gerçek neyin hayal olduğunu, zamanlarının çok büyük bir bölümünü işgal eden çizgi filmlerde neyin gerçek, neyin gerçekdışı ve neyin tamamen saçma olduğunu keskin bir şekilde kavrarlar ve bu çizgi filmleri izlerken karmaşık bir yorumlama süreciyle meşgul olurlar.²⁹ Horkheimer ve Adorno'nun yaptığı gibi kültürel ürünlerin alımlanması ve tüketilmesinin, modern toplumların gelişimsel eğilimleri tarafından merasimsiz bir cenaze törenine az ya da çok mahkûm edilen bireyin tabutundaki

çivilerden fazlası olmadığını varsaymak, (başka şeylerin yanı sıra) kültür endüstrisinin bireyselliği öğütmesinin boyutunu abartmak ve bu endüstrilerin ürünlerinin alınması ve benimsenmesiyle ilgili süreçleri fazlaca basite indirmektedir.

Kamusal Alanın Dönüşümü

Bu bölümün geri kalanında eleştirel toplumsal teorinin en etkili çağdaş savunucularından Jürgen Habermas'ın bazı yazılarını ele almak istiyorum. Habermas önceki eleştirel kuramcıların görüşlerinden son derece etkilenmiş olsa da düşünsel öncüllerinin fikirlerini asla eleştirmeksizin sahiplenmez: Horkheimer, Adorno ya da Marcuse'ün etkisinin bariz olduğu zamanlarda bile Habermas, bu düşünürlerin görüşlerini genellikle yeni bir çerçeve içinde yeniden biçimlendirir ve onlara yeni bir anlam verir. Habermas'ın kamusal alanın yapısal dönüşümü üzerine erken dönem çalışmaları kültür endüstrisi eleştirisinin bazı temalarını ödünç alsa da, bu temaları yeni ve içgörülü bir şekilde yeniden işler. Habermas, on yedinci yüzyıldan bugüne medya kurumlarının gelişimine daha fazla dikkat göstererek, "kamusal alan" adını verdiği şeyin ortaya çıkışının ve sonrasında çözülüşünün izini sürer.³⁰ Kitle iletişiminin nispeten küçük ölçekli ve bağımsız bir basın biçiminde ortaya çıkışıyla harekete geçirilen bir iletişim ve tartışma alanı olarak burjuva kamusal alanı, devlet otoritesinin eleştirilebileceği ve bilgili ve akıl yürüten bir kamu önünde kendini haklı çıkarması istenebileceği bir forum yarattı. Gelgelelim, bu sınırlı ve kırılabilir bir forumdu ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda devletin ve devlet dışı toplumsal kurumların gelişimiyle etkin bir biçimde erozyona uğradı. Kitle iletişimi alanında devletin ve büyük ölçekli ticari örgütlerin büyümesi, ortaya çıkmakta olan kamusal alanı temel bir biçimde dönüştürmüştür. Böylelikle bu alana içkin olan eleştirel potansiyel kısıtlanmış ya da gözden uzağa itilmiştir. Bu potansiyel günümüzde değerini kurumsallaşmış bir gerçeklik yerine bir vaat, eleştirinin içkin bir ilkesi olarak muhafaza eder.

Bu bölümde Habermas'ın argümanını ayrıntılı bir şekilde irdelemek istiyorum. Bunu yaparken öncelikli olarak Habermas'ın erken dönem çalışmalarına ve özellikle de *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nde geliştirdiği

argümanlara yoğunlaşacağım.³¹ Bu argümanlar Habermas'ın daha yakın zamanlardaki yazılarını anlamak için elzem olsalar da İngilizce konuşan dünyada henüz hak ettiği ilgiyi görememiştir.³² Ama daha önemlisi, Habermas'ın erken dönem çalışmalarına yoğunlaşmamın sebebi, bu çalışmaların kitle iletişiminin tarihsel olarak kapsamlı bir kuramını geliştirme ve ideolojinin doğası ve rolünü bu  er eve içerisinde yeniden düşünmeye yönelik birkaç sistematik teşebbüsten birini temsil etmesidir. Habermas'ın erken dönem çalışmaları bu açıdan daha yakın zamanlardaki yazılarında eksik olan bir şeyi içerir. Sonraki  alışmaları toplumsal  sallşma süreçleriyle giderek daha fazla meşgul olur; kitle iletişiminin gelişimi bir kenara bırakılırken, kültürel dönüşümün büyük anlatısının belirli bir uyarlaması gittikçe daha  ne çıkan bir rol kazanır. Habermas'ın çalışmalarında bu değişim hakkında daha sonra yorum yapacağım.

Kamusallığın Yapısal Dönüşümü'nde Habermas,  zel-kamusal ayrımının Klasik Yunan'a dayanıyor olmasına rağmen, on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Avrupası'nda, hızla gelişen bir kapitalist ekonomi ve bir burjuva anayasal devletin kurulması bağlamında yeni ve farklı bir biçim edindiğini gözlemler. Dar anlamıyla "kamu otoritesi" giderek devletle ilgili faaliyetlere, yani hukuken tanımlanmış yetki alanlarına ve şiddetin meşru kullanımı üzerinde tekele sahip bir devlet sisteminin faaliyetlerine gönderme yapıyordu. "Sivil toplum," kamu otoritesinin himayesi altında kurulan özelleştirilmiş ekonomik ilişkiler alanı olarak ortaya  ıktı. Böylelikle " zel alan" hem ekonomik ilişkilerin genişleyen alanını hem de ekonomik faaliyetle bağlantısı gittikçe kesilen ve çekirdek aile kurumuna sıkı sıkıya bağlı olan kişisel ilişkilerin mahrem alanından müteşekkildi. Bir yanda kamusal otoritenin alanı öte yandaysa sivil toplumun ve mahrem bölgenin özel alanı arasında yeni bir "kamusal" alan ortaya çıktı: sivil toplumun düzenlenmesi ve devletin idaresi hakkında kendi aralarında ve devlet otoriteleriyle müzakere etmek için bir araya gelmiş özel bireylerden oluşan bir burjuva kamusal alanı. Bu yüz yüze gelişin aracı önemli ve emsalsizdi: bu araç, *ilkesel olarak* açık ve sınırlandırılmamış olan tartışmaya müdahil olmuş özel bireyler tarafından dile getirildiği haliyle, aklın kamusal kullanımıydı. Erken modern Avrupa'da ortaya çıktığı haliyle kamu-özel ilişkileri sınıflandırması, Tablo 2.1'd  özetlenmiştir.

Tablo 2.1

Burjuva kamusal alanının toplumsal bağlamı

Özel alan	Burjuva kamusal alanı	Kamusal otorite alanı
Sivil toplum (meta üretimi ve mübadelesi alanı)	Siyasi alanda kamusal alan	Devlet
Mahrem alan (çekirdek aile)	Yazınsal alanda kamusal alan	Feodal

Kaynak: Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, s.97'den uyarlanmıştır.

Burjuva kamusal alanı ilk olarak edebiyat alanında gelişti ve sonrasında doğrudan siyasi meselelerle ilintili bir kamusal alana dönüştü. On yedinci yüzyıl sonu ve on sekizinci yüzyıl başında Paris'in ve Londra'nın salonları ve kahveleri tartışma ve müzakere merkezleri haline geldi; buralar, özel bireylerin edebi meseleleri ve gittikçe genel ilgiyi haiz konuları tartışmak üzere buluşabildikleri yerlerdi. Bu tartışmalar gazete endüstrisinin gelişimiyle kolaylaştırıldı. Eski haber bültenleri ve gazeteler öncelikle çeşitli türde enformasyonun aktarımıyla ilgilenirken, on sekizinci yüzyıl boyunca gittikçe politik görüşlerin ifade edilmesine yönelik oldular. Basın, devlet görevlilerinin eylemleri üzerine sürekli yorumlar ve eleştiriler sunarak eleştirel siyasi müzakere için kilit bir forum haline geldi. Bu gelişme bilhassa basının Avrupa'nın diğer yerlerinde daha fazla serbestiye sahip olduğu İngiltere'de belirgindi. Fransa ve Almanya'da devlet görevlileri tarafından basın düzenli aralıklarla katı sansürlemelere ve kontrole maruz kalıyordu ve bir parça basın özgürlüğü ve kamusal alanın diğer özellikleri ve işlevlerinin (düşünce ve konuşma özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, vb.) hukukta resmi olarak dışavurulması ancak anayasal devletin gelişimiyle mümkün olmuştu.

Burjuva kamusal alanı *ilkesel olarak* tüm özel bireylere açık olsa da *pratikte* nüfusun kısıtlı bir bölümüyle sınırlıydı. Mülkiyet ve eğitim bu alana girebilmenin geçerli kısıtlarıydı: kamusal alan pratikte on sekizinci yüzyılın burjuva okur kitlesinden müteşekkildi. Bu iki geçerli giriş kısıtı aynı kişileri kapsama eğilimindeydi, çünkü eğitim büyük ölçüde kişinin mülkiyet hakkıyla belirleniyordu. Burjuva kamusal alanının fiili oluşumuna içkin sınıf yarlılığı Marx tarafından fark edilmiş ve eleştirilmişti – örneğin *Yahudi Sorunu*'nda "sözde insan hakları"na yaptığı sert saldırısının

da.³³ Gelgelelim, burjuva kamusal alanı bazı yönleriyle sınıf çıkarlarının örtölü ve ikiyüzlü bir ifadesiye, Habermas'a göre yine de içinde gerçekleştii sınırlı tarihsel biçimlerin ötesine geçen fikirler ve ilkeleri bünyesinde barındırıyordu. Hem devletin kamusal otoritesinden hem de sivil toplum ve aile yaşamının özel alanlarından farklı bir meydana eşitler olarak bir araya gelen bir vatandaşlar cemaatinin eleştirel tartışma, akıl süzgecinden geçmiş argüman ve müzakere aracılığıyla bir *kamusal görüş* oluşturabildiği fikrini içeriyordu. Bu, Habermas'ın "kamusalılık" (publicness) ya da "aleniyet" (publicity) ilkesi olarak tarif ettiğii şeyi içeriyordu (*Prinzip der Öffentlichkeit*): yani özel bireylerin kişisel görüşlerinin, herkese açık olan ve tahakkümden bağımsız bir vatandaşlar kamusalının ussal-eleştirel müzakeresi aracılığıyla kamusal bir görüşe evrilebileceğini.

Burjuva kamusal alanında cisimleşen fikirler ve ilkeler on sekizinci yüzyıl Avrupası'nın elverişli tarihsel koşullarında asla bütünüyle gerçekleşme de, bunların hepsi devletin ve diğier toplumsal örgütlerin sonraki gelişiminin gölgesinde kaldı. Gelişmekte olan kamusal alan bir yandan refaha yönelik işlevler yelpazesi giderek büyüyen müdahaleci bir devletin genişlemesi, öte yandan gittikçe yarı-kamusal bir nitelik kazanan sanayi örgütlerinin muazzam artışı tarafından baskılanıyordu. Bu paralel gelişmeler, örgütlü çıkar gruplarının, özel bireyler arasında süregiden kamusal müzakerenin rolünü büyük ölçüde ortadan kaldıracak bir şekilde, mevcut kaynaklardan daha büyük bir pay elde edebilmek için mücadele ettikleri yeniden-politikleşmiş bir toplumsal alanın ortaya çıkmasına yol açtı. Aynı zamanda, bir zamanlar burjuva kamusal alanı için bir forum sağlayan kurumlar ya birer birer ortadan kayboldular ya da radikal bir dönüşümden geçtiler. Salonlar ve kahvehanelerin önemi yavaş yavaş azaldı ve kitle iletişim grupları giderek büyük ölçekli ticari örgütlere dönüştü. Kitle iletişimi ticarileşerek köklü bir değişim geçirdi: bir zamanlar ussal-eleştirel müzakerenin seçkin bir forumu olan şey kültürel tüketim alanlarından birine dönüştü ve gelişmekte olan kamusal alan parçalanarak, kültür endüstrisinin öncülük ettiğii ve denetlediğii düzmece bir sahtemahremiyet dünyası haline geldi. Habermas'ın tespit ettiğii gibi:

Meta mübadelesi ve toplumsal emek alanlarına egemen olan piyasa yasaları, bir kamusal topluluk teşkil eden özel şahıslara ayrılmış alanı da istila ederse, akıl yürütme faaliyeti tüketim faaliyetine dönüşme eğilimine

girer ve kamusal iletişim bağlamı tekbiçimleştirilmiş münferit iktibas edimlerine bölünür.³⁴

Kitle iletişiminin ticarileşmesi onu kamusal alanın bir aracı olma özelliğinden yavaş yavaş uzaklaştırdı, çünkü gazetelerin ve diğer ürünlerin içeriği, artan satışların bir aracı olarak politik niteliğinden arındırılmış, kişiselleştirilmiş ve sansasyonelleştirilmişti ve alıcılar, giderek artan ölçüde, hem medya ürünlerinin hem de medya örgütlerinin reklam geliri elde ettiği ürünlerin tüketicileri olarak muamele görüyordu.

Kitle iletişiminin ticarileşmesine ek olarak "kanaat yönetimi"ne ilişkin yeni teknikler geliştirildi ve bu teknikler politik meselelerle doğrudan ilişkili kitle iletişim alanlarında gittikçe daha fazla kullanılır oldu. Bu teknikler kişilere tüketiciler yerine özel vatandaşlar olarak hitap eder ve kendi aklını kullanan özel bireylerden oluşan bir kamusalılık fikrinden istifade eder, ama bu fikri kendi amaçlarına uygun kılacak şekilde değiştirir. Sözüm ona kamusal bir çıkar perdesi arkasındaki kanaat şekillendirme hizmetleri, örgütlü çıkar gruplarının belirli amaçlarını desteklemektedir. Burjuva kamusal alanının kalıntıları böylelikle yarı-feodal bir nitelik edinmiştir: yeni teknikler kamusal otoriteye, bir zamanlar feodal sarayların sahte kamusalılığına sağlanan aura ve kişisel prestiji bahşetmek için kullanılıyordu. *Kamusal alanın yeniden feodalleşmesi* bu ikincisini bir tiyatroya ve siyaseti liderlerin ve partilerin depolitize bir nüfusun rutin olarak onayını aradıkları güdümlü bir gösteriye dönüştürür. Bir zamanlar özel bireyler tarafından kamusal otoritenin kurulu otoritesine karşı kullanılan eleştirel bir ilke olan "aleniyet, ... (gösteri mercileri – idare ve başta partiler olmak üzere çıkar grupları tarafından) bir entegrasyon ilkesine dönüştürülmüştür."³⁵ Nüfusun çoğunluğu kamusal tartışma ve karar alma süreçlerinden etkin bir şekilde dışlanan ve liderlerin ve partilerin medya tekniklerinin yardımıyla siyasi programlarını ve uzlaşalarını meşrulaştırmaya yetecek onayı temin etmeye çalıştıkları güdümlü bir kaynak haline gelmiştir.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki gelişmeler burjuva kamusal alanını zayıflatmış ve kamusalılık ilkesini bir menfaat aracına dönüştürmüştür olsa da Habermas, kamusal alanda başlangıçtaki yerleşik fikir ve ilkelerin gelecekte farklı bir temel üzerinde yeniden kurulabileceği ihtimalini imkânsız görmez. *Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü*'nde bu konu üzeri-

ne tespitleri en iyi ihtimalle parça bölük ve üstü kapalı olsa da argümanın genel hattı oldukça açıktır: bugünün koşullarında kamusal bir alan ancak (1) toplumsal alanda asli bir rol üstlenen örgütler ve çıkar grupları (siyasi partiler de dâhil olmak üzere) *içerisinde* eleştirel bir kamusalılık ilkesini olumlayarak ve uygulamaya koyarak; (2) devletin bürokratik karar alma süreçlerini sınırlandırarak ve denetim altında tutarak; ve (3) yapısal çıkar çatışmalarını “bilinebilir bir genel çıkar ölçüsüyle”³⁶ göreceleştirerek yeniden inşa edilebilir. Burjuva kamusal alanla ortaya çıkan eleştirel kamusalılık ilkesi çağdaş siyasi bilinçten bütünüyle silinmemiştir; onay kazanmak için sergilenen bir tiyatro gösterisinden ibaret olan kamusalılığın dönüşmüş ve deforme olmuş uyarlamasına bir parça karşı çıkılmasına hayat vermeye devam eder. Kamusalılığın eleştirel ilkesi, bazı açılardan bağlantılı olduğu demokrasi fikri gibi, mevcut kurumsal düzenlemelerin eksikliklerinin eleştirel bir şekilde değerlendirilebileceği ve daha ussal bir toplumsal düzen ihtimalinin hayal gücüne dayanarak keşfedilebileceği bir kıstas olarak değerini korur.

Burjuva kamusal alanın oluşumu ve çözülüşüne yönelik bu özenli ve geniş kapsamlı argüman, çağdaş toplumsal ve siyasal analizle ilgili olmaya devam eden pek çok meseleyi gündeme getirir. *Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü* Habermas’ın en erken çalışmalarından biri olsa da ve görüşlerinin ilerleyen zamanlarda aldığı biçimle belirli açılardan takviye edilmiş ve değişime uğramış olsa da, ussal-eleştirel bir müzakereye katılımları üzerinden birleşen bir bireyler cemaati olarak kamusal bir alan düşüncesinin, onun çalışmalarına yol göstermeyi sürdürdüğü açıktır. Ayrıca bu erken çalışma, modern toplumların gelişimine biçim veren bir etmen olarak kitle iletişiminin rolünü, Habermas’ın sonraki yazılarında ve çağdaş toplumsal ve siyasal düşünceye yapılan diğer katkıların çoğunda eksik olan bir biçimde öne çıkartır. Burada öncelikli olarak çalışmanın bu yönüne odaklanmak istiyorum. Habermas kitle iletişiminin önemini vurgulamakta haklı olsa da, medya kuruluşlarının gelişiminin parçalayıcı sonuçlarına dair sunduğu açıklamanın tek taraflı ve fazlasıyla olumsuz olduğunu öne sürmek istiyorum. Bu argüman üzerinde dururken başlıca dört noktayı ele alacağım: (1) kamusal alanın yeniden feodelleştirilmesi fikri; (2) alıcıların tüketiciler olarak görülmesi; (3) Habermas’ın yeni ideoloji açıklaması; ve (4) kamusal alan fikrinin bugünkü geçerliliği.

1 Medya kurumlarının ticarileşmesi ve siyasal meselelerin sunumunda yarı-ticari tekniklerin kullanılması, Habermas'a göre, burjuva kamusal alanını zayıflatmış ve bunun yerine yarı-feodal bir karaktere sahip bir alan koymuştur. Modern siyaset, tıpkı *ancien régime*'in feodal saraylarındaki gibi, liderler ve partilerin, düzenli aralıklarla, depolitize bir nüfusun onayını temin etmeye çalıştıkları güdümlü bir gösteri haline gelmiştir. Bugün siyasetin gittikçe bir *sahneleme*, imgelerin beslenmesi ve yayılımlarının kontrol edilmesi meselesi haline geldiği iddiasında şüphesiz haklılık payı vardır; ancak modern kültürün medyalaşmasını ve bunun kurumsallaşmış siyaset üzerindeki etkisini kamusal alanın yeniden feodalleşmesi olarak yorumlamak bence tatmin edici olmaz. Kitle iletişiminin gelişimi imgelerin ve mesajların üretimi ve yayılması için, feodal sarayların teatral pratikleriyle herhangi ciddi bir kıyaslamayı imkânsızlaştıran bir boyutta varolan ve yürütülen yeni fırsatlar yaratmıştır. Teknik aktarım araçları sayesinde imgeler ve mesajlar zaman ve mekânda büyük ölçüde yayılmış hedef kitlelere erişilir kılınır; genelde doğrudan aynı çevreyi paylaşan bireylere yönelik saray davranışlarının aksine dolayımli mesajların imgeleri ve sözceleri – özellikle de televizyonun gelişimiyle beraber – mekânsal ve zamansal olarak dağılmış çok sayıda insan tarafından alınılanabilir ve algılanabilir. Bu yeni durum iletişimciye çok sayıda insana ulaşmak ve onları etkilemek için eşi benzeri görülmemiş fırsatlar bahşeder. Gelgelelim, bu durumun siyasi liderlerin görünürlüğünü önemli ölçüde artırdığı ve mesajların alınılanma koşullarını ye bu mesajların alıcılar tarafından yorumlanma biçimlerini kontrol edebilmelerinin boyutunu sınırlandırdığı da vurgulanmalıdır. Dahası, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda kitle iletişiminin gelişmesine pek çok ülkede demokratikleşme süreçleri eşlik ettiği için, dolayımlanmış mesajları alımlayan bireyler yeni güç biçimleri edinmiş ve sahip oldukları haklara dair yeni bir farkındalık kazanmıştır. Böylelikle kitle iletişiminin gelişimi liderlerin ve görüşlerinin dikkatlice hazırlanarak sunulabilmeleri için yeni sahneler yaratmakla kalmamış, aynı zamanda bu liderlerin, daha kalabalık olan ve eskisine kıyasla çok daha fazla enformasyon ve (ne kadar aralıklarla ifade edilirse edilsin) daha fazla güce sahip izleyiciler karşısında yeni bir görünürlük ve kırılganlık vermiştir. Bu senaryoyu kamusal alanın yeniden feodalleşmesi olarak yorumlamak, kitle iletişim çağında siyasetin nispeten yüzeysel bir yönüne – yani, imgenin geliştirilmesine ve bunun cafaçlı bir şekilde sunulma-

sıyla meşgul olmaya – odaklanmak ve kitle iletişimin gelişimine hem eşlik eden hem de bu gelişim tarafından kolaylaştırılan enformasyona ulaşılabilirlik ve siyasi iktidar açısından temel değışimleri ihmal etmek demektir.

2 Habermas'ın açıklamasının bir öncekiyle ilişkili ikinci eksikliği, medya mesajlarının alıcılarına, temaşanın esiri olan, akıllıca teknikler tarafından manipüle edilen ve statükoyu uysallıkla kabul edecek şekilde uyuşturulan pasif tüketiciler muamelesi yapmasıdır. Vatandaşların ussal-eleştirel müzakereye etkin katılımının yerini imgelerin ve mesajların edilgen tüketimi almıştır; bireyler, katılım ve müzakere olmaksızın görüş ve mutabakat uydurmak üzere kullanılan çeşitli tekniklere tabi kılınmakta ve bunlar tarafından yönlendirilmektedir. Bu argüman bir yere kadar akla yatkındır; bir kısmı reklamcılıktan ödünç alınan çeşitli tekniklerin imgeler geliştirmek ve siyasi liderlerin ve partilerin fikirlerini desteklemek için kullanıldığı kesinlikle doğrudur. Ama bu argüman kolaylıkla abartılabilir. Kişilerin, imgeler ve fikirlerin edilgen tüketicileri olarak görülmeleri yüzünden edilgen tüketiciler *haline geldikleri* – yani, medya ve diğer örgütler tarafından etkin bir şekilde biçimlendirilen ve manipüle edilen depolitize bir kitleye d n ştikleri – kolaylıkla varsayılabilir. Habermas'ın açıklamasında bariz olan bu kabul, tartışmalıdır. Söz konusu olan içselcilik yanılışıdır: belirli bir kültürel ürünün üretimi ve niteliklerine dayanarak, bu ürünün, gündelik yaşıamları sırasında bireyler tarafından alınılandığı zaman verili bir etkide bulunacağı sonucuna varmakta haksızdır. Bireylerin edilgenliklerinin ve medya mesajlarının tüketilmesine yönlendirilmelerinin ve onların etkisi altına girmelerinin boyutunu abartır. Habermas'ın açıklamasının bu yönünü doğrulamak mümkün değildir. Ayrıca Habermas'ın argümanı, medya mesajlarının siyasi bir etkisinin olduğunu sorgulamadan kabul ederek, siyasi süreçlerin kitle iletişim çağında yeni *kırılmalık* türü edinmiş olmalarını gözden kaçırır. Daha sonra daha ayrıntılı olarak öne süreceğim üzere, siyasi liderlerin ve devlet görevlilerinin, iktidar uygulamalarının kısmen bağlı olduğu imgeler ve enformasyonun yayılması üzerinde gittikçe daha fazla kontrol sahibi olmaya çalışmaları ve bu kontrolü tamamen sağlayamamaları nedeniyle giderek daha savunmasız bir hale gelmelerinin nedeni, siyasi süreçlerin günümüzde "enformasyon zengini" – yani, bireylerin teknik aygıtlar ara-

cılığıyla aktarılan enformasyona ve iletişime eskisine kıyasla çok daha fazla erişiminin olduğu – bir toplumsal çevrede gerçekleşmesidir.

3 Habermas medya mesajlarının alıcılarına, temaşarın esiri olan ve medya teknikleri tarafından manipüle edilen edilgen tüketiciler muamelesi yapmakla, Horkheimer ve Adorno'nun kültür endüstrisini eleştirel bir şekilde analiz ederlerken benimsedikleri bakış açısını paylaşır. Habermas aynı zamanda bu düşünürlerin kitle iletişiminin gelişiminin neden olduğu iddia edilen “yeni ideoloji” algılarını da paylaşır – ve bu bana göre Habermas'ın açıklamasının üçüncü eksikliğidir. Bu görüşe göre ideoloji karşımıza, on dokuzuncu yüzyılın eski siyasal ideolojileri gibi tutarlı bir fikirler ya da inançlar sistemi biçiminde çıkmaz. Bunun yerine medya endüstrisinin ürünleri statükoyu tekrarladıkları ve bireyleri onunla bütünleştirerek aşkınlık ve eleştiriye dair bütün unsurları ortadan kaldırdıkları ölçüde, bu ürünlere içkindir. Medya endüstrileri “yanlış bir bilinç” ve “yanlış bir oydaşma”ya neden olur. “Kamusal olarak tartışılan olguların makul eleştirisi, kamusal alanda temsil edilen şahıslar veya kişiselleştirmeler ile olan cümbüşlü bir muvafakat karşısında geri çekilir; *consent* [rıza], *publicity*'nin [kamusal yayın ve tanıtımın] yarattığı *good will*'le [iyi niyet] iç içe geçer.”³⁷ Modern toplumlara hâkim olan oydaşma yanlış ve uydurma bir oydaşmadır, çünkü bu, eleştirel yetilerini kullanan vatandaşlar arasındaki tartışma ve danışma süreçlerinin çıktısı olmak yerine, medya endüstrilerinin kullandığı kanaat şekillendirme tekniklerinin bir neticesidir.

Medya endüstrilerinin neden olduğu yeni ideolojiye dair bu açıklama, Horkheimer ve Adorno'nun yazılarının etkisini azaltan öğelerle benzer zayıflıklardan musdariptir. İdeoloji esasen toplumsal dünyada medya endüstrileri ürünleri aracılığıyla dolaşımda olan ve bireyleri toplumsal düzenle bütünleştirip ona entegre ederek statükoyu yeniden üreten bir tür toplumsal çimento olarak görülür. Bu açıklama, tıpkı Horkheimer ve Adorno'nunki gibi, ideolojiye ve bunun modern toplumlarda işleyiş biçimine yönelik fazlasıyla kısıtlı bir anlayış sunar. Horkheimer ve Adorno gibi Habermas da kültürel ürünlerin bireyleri toplumsal düzenle bütünleştirebilmesini ve bunu ne düzeyde başarabildiğini – ki toplumsal düzenin bu şekilde yeniden üretildiği iddia edilir – fazlasıyla abartan yeni bir ideoloji açıklaması sunar. Ancak Habermas'ın açıklaması, “yanlış bilinç” ve “yanlış oydaşma” gibi terimlerden, bunları neden kullandığını bütü-

n yle açıklığa kavu turmada ya da gerek elendirmeden yararlanması nedeniyle ilave sorunlara neden olur. Daha sonraki çalışmaları bir yere kadar bu sorunların bazılarına yanıt verme, bir kısmını bir kenara bır ırken diğerlerini g r   lerini ciddi anlamda elden geçirmelerine yol açacak şekilde muhafaza etme te ebb s  olarak görülebilir. Bugün Habermas'ın *Kamusallı ın Yapısal Dönüşümü*'nde sunulan yeni ideoloji açıklamasını herhangi bir şekliyle muhafaza etmek isteyece inden   pheliyim. İdeoloji ve yanlış bilinç fikirleri artık yazılarında önemli bir yer tutmaktadır ve kitle iletişimi görüngüsü onun temel kaygılarının gittikçe kıyısında kalmaktadır.  nceki analizlerinin yerini, modern  a ı tanımlayan ussalla ma süreçlerinin koşulları, nitelikleri ve sonuçlarıyla, Max Weber'in etkisinin açıkça görülebileceği bir şekilde etrafıca ilgilenmesi almıştır.³⁸ Daha yakın zamanlardaki çalışmalarında Habermas modern toplumların gelişimine dair, kültürel dönüşümün büyük anlatısı adını verdiğim şeye pek çok açıdan yakın d  en bir açıklama sunar. Hatta *İletişimsel Eylem Kuramı*'nın ikinci cildinde Habermas, dünyanın ussalla masının, gündelik iletişimsel pratiği, geleneksel dünya görüşlerine içkin olan sentetik ve totalle tirici e ilimlerden uzakla tırdı ını ve böylelikle ideolojilerin oluşumu için gerekli olan temeli ortadan kaldırdığını  ne sürerek, ideolojinin sonu tezinin bir versiyonunu destekleyecek kadar ileri gider. Kişiler modern toplumlara özgü tahakküm yapılarını kavramaktan hâlâ alıkonuluyor olabilir, aydınlanma süreçleri hâlâ bloke halde olabilir; ama şayet durum buysa, bunun nedeni ideolojinin işlemesi değil, ideolojinin i lemesinin temeli yok edildiği içindir. *"Gündelik yaşam bilinci bire imci gücünden yoksun bırakılır, parçalara ayrılır... Günümüzde "yanlış" bilincin yerine,  eyle tirme mekanizması üzerinden aydınlanmaya boyun e en, parçalanmış bilinç geçmiştir."*³⁹

Habermas'ın revize edilmiş pozisyonu bazı yönlerden önceki görüşlerinin belirgin bir şekilde iyileştirilmesini içerir. Habermas "yanlış bilinç" sorunsalını terk etmekte ve modern toplumlarda sembolik biçimlerin doğası ve etkisini incelerken parçalanma ve  eyle menin önemini vurgulamakta kesinlikle haklıdır. Ancak bana öyle geliyor ki vurguyu bu şekilde de i tirerek artık ideoloji analiziyle u ra ılmadı ını  ne sürmek – ve hatta Habermas'ın şimdilerde meyleder g z kt   gibi, ideolojinin kültürel moderniteye yönlendirilen toplumlarda artık önemli bir rol oynamadı ını iddia etmek – yanlıcıdır. Bu  nergeler, siyasi aktivistlere hitap eden

yapay ve tümleştirici dünya görüşleri olarak anlaşılan, ideolojinin sonu kuramcılarının görüşüyle pek çok ortak nokta barındıran ve önceden eleştirdiğim oldukça dar bir ideoloji anlayışına dayanır. Dahası Habermas'ın önermeleri toplumsal ve kültürel ussallaşmanın gündelik iletişimsel pratiği şeffaf bir hale getirdiği ve böylelikle "artık ideolojilerin yapısal gücü için oyuklar [kalmadığı]"⁴⁰ iddiasına dayanır. Habermas'a göre bugün özerk alt-sistemlerin buyrukları, yaşam dünyasının eylem alanlarına dışarıdan "sömürgeci efendilerin bir kabile toplumuna girmeleri gibi" empoze edilir ve "yaşama evreninin sömürgeleştirilmesi" olarak anlaşılabilir. Bu tezin olumlu yanları ne olursa olsun, gündelik yaşamın iletişimsel pratiğinin, ideolojinin işleyişi için insanlara artık hiçbir tutunma noktası sunmayacak kadar şeffaf hale geldiğini savunmanın işe yarar ya da makul olduğunu düşünmüyorum. Gündelik iletişimin dokusu çok daha karmaşık ve çok katmanlıdır ve Habermas'ın iddia ettiğinden daha fazla iktidar ilişkileriyle doludur. Bir önceki bölümde yapmaya çalıştığım gibi daha geniş bir ideoloji anlayışı geliştirirsek, gündelik iletişimsel eylemi ideolojinin alanlarından biri, hatta merkezi bir alanı olarak incelenmeye devam edebiliriz: Habermas'ın ideolojinin sonuna yönelik son dönemlerdeki beyanları, bundan önce dilendirilen niceleri gibi tamamen vakıtsızdır.

4 Son olarak, Habermas'ın kamusal alanın dönüşümü açıklamasına geri dönüp bu çalışmadan ortaya çıkan dördüncü bir meseleye değineceğim: kamusal alan fikri modern toplumlarda siyaset ve medya kuruluşlarının gelişimi hakkında düşünmek için ne ölçüde bir model olarak kullanılabilir? Habermas, sanayi toplumlarının, burjuva kamusal alanını on sekizinci yüzyıl Avrupası'ndaki biçimiyle yeniden kurmanın mümkün olamayacak kadar değiştiğini kabul eder. Gelgelelim, kamusal alan *fikrinin* eleştirel bir mihenk taşı olarak değerini bugün de koruduğunu ileri sürer ve hatta ne kadar farazi olsa da, bir kamusal alanın gelecekte, farklı bir kurumsal temel üzerinde de olsa, yeniden kurulabileceğini öne sürer. Kamusal alan fikrinin eleştirel bir mihenk taşı olarak bugün de değerini muhafaza ettiğini öne sürüyorum; bu fikir dikkatimizi, örneğin, ne devlet tarafından bütünüyle kontrol edilen ne de büyük ölçekli ticari örgütlerin elinde toplanan bir toplumsal iletişim alanının önemine çeker. Ancak burada, bu türden genel değerlendirmelerden farklı olarak, kamusal alan fikrinin bugün kurumsal bir yeniden örgütlenme modeli olarak herhangi

bir değerin olup olmadığını sormak istiyorum. Ne kadar farazi olursa olsun, modern sanayi toplumları koşullarında kamusal bir alanın yeniden kurulabileceğini iddia etmek inandırıcı mıdır? Bu önermenin akla yatkın olmadığını ve kamusal alan fikrinin geç yirminci yüzyıl koşullarına uygulanmasının büyük ölçüde imkânsız olduğunu öne sürüyorum. Bu fikrin bugün geçerli olabilmesinin önünde duran iki sınırlılık vardır.

İlk sınırlılık, kamusal alan fikrinin, Habermas'ın gösterdiği üzere, basılı malzemelerin nispeten kısıtlı dolaşımı ve salonlar ve kahvehaneler gibi kamusal mekânlarda tartışılması koşulları altında ortaya çıktığı gerçeğinden kaynaklanır. Başlangıçtaki kamusal alan fikri böylelikle matbaa aracına ve kamusal (yani ilkesel olarak herkese açık) olan, ama kurumsallaşmış siyasi iktidardan ayrı olan mekânlarda yüz yüze tartışmalar – basılı malzemelerle harekete geçirilen ve yön verilen – yürütülmesine bağlıydı. Habermas, kamusal alanı besleyen geleneksel mekânların uzun zamandır geri plana çekilmesi ya da yok olmasına rağmen, kamusal alan fikrinin farklı bir kurumsal temelde yeniden devreye sokulabileceğini belirtir. Bu önermeyle ilgili sorun, teknik araçların gelişiminin kitle iletişiminin doğasını ve bunun gerçekleştiği koşulları, başlangıçtaki kamusal alan fikrinin basitçe yeni bir dayanak üzerinden yeniden yürürlüğe konulamayacağı kadar çarpıcı bir biçimde başkalaştırmış olmasıdır. Matbaa araçlarının yerini giderek kitle iletişimin elektronik dolayimli biçimleri, özellikle de televizyon almıştır; ve bu yeni araçlar modern toplumlarda, etkileşimin, iletişimin ve enformasyon yayılımının koşullarını dönüştürmüştür. Matbaa aracına ve müşterek bir fiziksel mekânda yüz yüze etkileşimin sürdürülmesine dayanan başlangıçtaki kamusal alan fikri, yeni teknik araçların ortaya çıkmasından doğan koşullara doğrudan uygulanamaz. Bu koşulları ve bunların yarattığı fırsatları anlayacaklarsak, teknik araçların doğasına ve bunların toplumsal ve siyasal yaşamdaki etkilerine Habermas'a kıyasla daha fazla dikkat etmemiz gerekir.

Kamusal alan fikrinin bugün sınırlı bir geçerliliği olmasının ikinci nedeni, bu fikrin temelde katılımcı kanaat oluşumu anlayışıyla bağlantılı olmasıdır. Kamusal alan fikri bireylerin kişisel görüşlerinin, ilkesel olarak herkese açık olan, özgür ve eşit bir müzakereye katılımları aracılığıyla ve yalnızca bu şekilde *kamuoyuna* dönüşeceğini varsayar. Gelgelelim, bu varsayım, on sekizinci yüzyıl siyasi yaşamıyla ne kadar ilintili olmuş olursa olsun (ki bu Habermas'ın öne sürdüğünden bir hayli az olabilir),

geç yirminci yüzyılın siyasi gerçeklerinin ve olasılıklarının çok uzağında-
dır. Toplumsal yaşamda bireylerin karar alma süreçlerinde daha büyük
bir rol üstlenebileceği pek çok alan elbette vardır ve bu süreçlere daha
fazla katılım Habermas'ın "kamuoyu" adını verdiği şeyin ortaya çıkma-
sını kolaylaştırabilir. Ancak ulusal ve uluslararası siyaset düzeyinde ve
büyük ölçekli sivil ve ticari örgütlerde iktidarın uygulandığı üst basa-
maklarda, katılımcı kanaat oluşumu fikrinin anlamlı bir şekilde nasıl uy-
gulanabileceğini görmek zordur. Ümit edebileceğimizin en fazlası, kişi ve
örgütlerin faaliyetleriyle ilgili enformasyonun daha fazla yayılması, yayı-
lım kanallarının daha fazla çeşitlenmesi ve bu faaliyetlerin hesap sorula-
bilir ve denetlenebilir kılınabileceği mekanizmaların kurulmasına daha
fazla vurgu yapılmasıdır. Bugün karar alma süreçlerinin ölçeği ve çetre-
filliliğinin, bu süreçlerin katılımcı bir biçimde örgütlenebilmelerinin kap-
samını sınırlandırdığı bir dünyada yaşıyoruz. Dolayısıyla başlangıçtaki
kamusal alan fikrinin günümüzdeki geçerliliği, katılımcı kanaat oluşumu
anlayışıyla bağlantılı olduğu müddetçe sınırlıdır.

Bu nedenlerden ötürü Habermas'ın kamusal alanın bugün farklı bir
kurumsal temel üzerinde yeniden kurulabileceği önermesine biraz şüp-
heyle yaklaşmalıyız. Bana öyle geliyor ki bu önermeyi bir kenara kaldır-
malı ve bunun yerine birbiriyle önemli ölçüde örtüşen ve modern çağda
yaşamın toplumsal ve siyasal koşullarını kısmen yaratan süreçlere, mo-
dern kültürün medyalaşması ve modern siyasetin demokratikleşmesi sü-
reçlerine yeni baştan bakmalıyız. Habermas'ın kamusal alanın yapısal
dönüşümü hakkındaki erken dönem çalışmaları bu süreçlere dair tatmin
edici bir açıklama sunmasa da, geliştirilmesi aciliyetini koruyan bu tür-
den bir açıklamaya, bir parça ihmal edilmiş de olsa, değerli bir katkıda
bulunur.

Bu bölümdeki amacım modern toplumlarda ideolojinin doğası ve ro-
lüne dair yakın zamanlarda dillendirilen bazı kuramsal bakış açılarını ir-
delemektir. İşe, son zamanlardaki tartışmaları çerçevelemekte oldukça et-
kili olan iki genel açıklamayı inceleyerek başladım – bir yanda kültürel
dönüşümün büyük anlatısı, öte yanda toplumsal yeniden üretimin dev-
let-örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış genel kuramı. Her
birine getirilebilecek birtakım eleştirileri bir kenara bırakırsak, bu iki açık-
lamanın modern toplumlarda kitle iletişiminin merkeziliğinin hakkını
veremediğini öne sürdüm. Horkheimer ve Adorno'nun da aralarında bu-

lunduğu erken dönem eleştirel kuramcılarının ve Habermas'ın kitle iletişiminin önemini vurgulamaları ve ideolojinin doğasını bununla ilişkili olarak yeniden kurgulamaları takdire şayandır. Gelgelelim, göstermeye çalıştığım gibi, katkıları pek çok açıdan yetersizdir ve kitle iletişim çağında ideolojinin analizini yeniden düşünmek için uygun bir temel olarak görülemezler.

Bu kitabın geri kalanında kısmen, bu bölümde gündeme getirilen ama bana göre mevcut kuramsal açıklamalar tarafından tatmin edici bir şekilde değinilmeyen meselelere alternatif bir yaklaşım getirmeye çalışacağım. Modern kültürün medyalaşması olarak tarif ettiğim süreç benim yol gösterici tamam olacaktır; bu temayı takip ederek modern toplumların oluşumunda kitle iletişimine, toplumsal ve siyasal düşünce literatüründe genellikle verilenden daha merkezi bir rol tanıyacağım. Ancak kitle iletişiminin analizine geçmeden önce sembolik biçimlerin doğasının ve üretildikleri ve alımlandıkları toplumsal bağlımlarla ilişkilerinin üzerinde biraz daha durmalıyız. Çünkü kitle iletişiminin ortaya çıkışı ve gelişimi, en iyi şekilde, sembolik biçimlerin üretimi ve yayılımlıyla ilgili – yani, kültürün metalaşması ve sembolik biçimlerin zaman ve mekânda yaygın do-laşımıyla ilgili – bir dizi kurumun ortaya çıkışı olarak görülebilir.

3

KÜLTÜR KAVRAMI

Sosyal bilimler literatüründe sembolik biçimler üzerine çalışmalar genelde kültür kavramı başlığı altında yürütülmüştür. Kavramın anlamına dair çok az görüş birliği olsa da pek çok araştırmacı kültürel görüngülerin araştırılmasının bir bütün olarak sosyal bilimler için merkezi önemde olduğunda hemfikirdir. Çünkü toplumsal yaşam sadece doğal dünyadaki hadiseler gibi gerçekleşen nesneler ve olaylardan ibaret değildir: aynı zamanda anlamlı eylemler ve ifadeler ve çeşitli türde sözceler, semboller, metinler ve eserler ve kendilerini bu eserler aracılığıyla ifade eden ve ürettikleri ve alımladıkları ifadeleri yorumlayarak kendilerini ve başkalarını anlamaya çalışan öznelerle ilgilidir. Kültürel görüngülerin araştırılması, en geniş anlamıyla, anlamlı bir alan olarak sosyo-tarihsel dünyanın araştırılması olarak tahayyül edilebilir. Türü anlamlı ifadelerin, sosyo-tarihsel dünyada yer alan kişiler tarafından üretilme, inşa edilme ve alımlanma biçimlerinin araştırılması olarak yorumlanabilir. Bu şekilde anlamlandırılan kültür kavramı, sosyolojiden antropolojiye, tarihten edebiyat eleştirisine kadar çeşitli disiplinlerde faaliyet gösteren araştırmacıların paylaştıkları çeşitli görüngülere ve ilgi alanlarına atıfta bulunur.

Ne var ki kültür kavramı her zaman bu şekilde kullanılmamıştır. Bu kavramın uzun bir tarihi vardır ve kavramın bugün taşıdığı anlam bir ölçüde bu tarihin bir ürünüdür. Kültür kavramının gelişimindeki bazı ana dönemlerin izini sürerek, kültürel görüngülerin bugün araştırılmasına nelerin müdahil olduğunu ve nelerden sakınılması gerektiğini daha derinden kavrayabiliriz. Bu nedenle bu bölüme bu gelişime genel bir bakış sunarak başlayacağım. Amacım kültür kavramının geçmişte ve bugün

kullanılma biçimlerinin kapsamlı bir incelemesini sunmak değil, daha ziyade belirli kullanım hatlarının bazılarına dikkat çekmektir.¹ Daha basit bir şekilde aktarabilmek için dört temel anlam arasında bir ayrıma gideceğim. İlk anlam, kùltüre değgin erken tartışmalarda, özellikle de on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Alman filozofları ve tarihçileri arasında gerçekleşen tartışmalarda karşımıza çıkan şeydir. Bu tartışmalarda “kùltür” terimi genellikle “uygarlık” sürecinden belirli açılardan farklılaşan düşünsel ya da manevi bir gelişim sürecine atıfta bulunmak için kullanılıyordu. Terimin bu geleneksel kullanımını kùltürün *klasik kavranışı* olarak tarif edebiliriz. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında antropoloji disiplininin ortaya çıkmasıyla beraber klasik kavrayış yerini kùltürün çeşitli antropolojik kavrayışlarına bıraktı. Burada, *betimsel kavrayış* ve *sembolik kavrayış* diye adlandırdığım iki kavrayışı birbirinden ayırıyorum. Kùltürün betimsel kavrayışı, belirli bir toplum veya tarihsel döneme has çeşitli değerler, inançlar, âdetler, görenekler, alışkanlıklar ve pratiklere atıfta bulunur. Sembolik kavrayış odak noktasına sembolizmi koyar: bu kavrayışa göre kùltürel görüngüler sembolik görüngülerdir ve kùltür araştırması esasen sembollerin ve sembolik eylemin yorumlanmasıyla ilgilidir.

Sembolik kavrayış, kùltürel görüngülerin araştırılmasına yapıcı bir yaklaşım geliştirmek için yerinde bir başlangıç noktasıdır. Ancak bu kavramın zayıf olan yönü – örneğin Geertz’in yazılarında belirlediği biçimiyle – sembollerin ve sembolik eylemlerin her daim gömülü oldukları yapılandırılmış toplumsal ilişkilerle yeteri kadar ilgilenmemesidir. Kùltürün *yapısal kavranışı* adını verdiğim şeyi formüle edişimin sebebi budur. Bu kavrayışa göre kùltürel görüngüler, yapılandırılmış bağlamlardaki sembolik biçimler olarak anlaşılabilir; ve kùltürel analiz sembolik biçimlerin anlamlı kuruluşunun ve oturduğu toplumsal bağlamın araştırılması olarak tahayyül edilebilir. Bu bölümün büyük bir kısmı, kùltürün yapısal kavranışının işaret ettiği iki özelliğin – yani sembolik biçimlerin anlamlı kuruluşunun ve oturduğu toplumsal bağlamın – üzerinde durulmasıyla ilgilidir.

Kùltürün yapısal kavranışı, sembolik biçimleri, üretildikleri ve alındıkları yapılandırılmış toplumsal bağlamlarla bağlantılı olarak ele alarak, kitle iletişiminin ortaya çıkışı ve gelişimine neyin müdahil olduğunu düşünmeye başlayabileceğimiz bir temel sağlar. Çünkü kitle iletişimi,

belli yollarla ve belli araçlar sayesinde, sembolik biçimlerin üretimi ve aktarımıyla ilgilidir. Kitle iletişimi şüphesiz teknolojiyle, üretim ve aktarımın güçlü mekanizmalarıyla alâkalıdır; ama aynı zamanda medya endüstrilerinin kullandığı teknolojiler aracılığıyla üretilen, aktarılan ve alınılan sembolik biçimler, çeşitli anlamlı ifadeler meselesidir de. Bu nedenle kitle iletişiminin ortaya çıkışı ve gelişimi, modern toplumlarda sembolik biçimlerin üretilme ve dolaşıma sokulma biçimlerinin köklü ve süregiden bir dönüşümü olarak görülebilir. Ben bu anlamda modern kültürün medyalaşmasından söz ediyorum. Kültürümüzü “modern” olarak tanımlayan şey, on beşinci yüzyıl sonlarından bu yana sembolik biçimlerin üretimi ve dolaşımının, artık küresel bir karaktere sahip olan metalaşma ve aktarım süreçlerine giderek daha fazla ve geri döndürülemez bir biçimde kapılmış olmaları gerçeğidir. Bu gelişmeleri bir sonraki bölümde inceleyeceğim.

Kültür ve Uygarlık

Kültür kavramının tarihinin kökenine inerek işe başlayalım. Latince *cultura* kelimesinden türeyen kavram, erken modern dönemde pek çok Avrupa dilinde kendine önemli bir yer edindi. Avrupa dillerindeki ilk kullanımları *cultura*'nın, öncelikle toprağı işleme ya da ekin ya da hayvan gibi şeylerin bakımı anlamındaki özgün anlamını korudu. On altıncı yüzyıl başlarından itibaren bu özgün anlam çiftçilik alanından yavaş yavaş beşeri gelişim sürecine, toprağın ekilmesiinden zihnin işlenmesine genişledi. Ancak genel bir sürece ya da bu türden bir sürecin ürününe atıfta bulunan bağımsız “kültür” isminin kullanımı on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başına kadar yaygınlık kazanmadı. Bu bağımsız isim ilk olarak Fransızca ve İngilizcede ortaya çıktı; ve on sekizinci yüzyıl sonlarında Fransızca kelime Almancaya dâhil edilerek ilk önce *Cultur*, ardından da *Kultur* olarak yazıldı.

On dokuzuncu yüzyıl başlarında “kültür” kelimesi “uygarlık” kelimesinin eşanlamlısı ya da bazı durumlarda zıddı olarak kullanılıyordu. Latince *civilis* kelimesinden türeyen, vatandaşlara dair ya da onlara ait olan anlamında “uygarlık” ilk olarak on sekizinci yüzyıl sonlarında Fransızcada ve İngilizcede beşeri gelişimin yenilikçi bir sürecini, inceliğe ve düzene yönelerek barbarlık ve yabanılıktan uzaklaşan bir hareketi tarif

etmek için kullanıldı. Boy gösteren bu anlamın arkasında Avrupa Aydınlanmasının ruhu ve onun modern çağın ilerici niteliğine olan inancı yatıyordu. Ancak Almancada bu kelimeler genellikle tezat oluşturuyordu. Öyle ki “*Zivilisation*” olumsuz bir  a rı ım edinirken *Kultur* olumlu bir  a rı ıma sahip oldu. “*Zivilisation*” kelimesi kibarlık ve davranışların incelenmesiyle ili kilendirilirken “*Kultur*” daha çok bir halkın bireyselli inin ve yaratıcılığının ifade edildiği düşünsel, sanatsal ve manevi ürünlere atıfta bulunmak için kullanılıyordu.

Almancadaki *Kultur* ve *Zivilisation* tezatlı ı, erken modern Avrupa’daki toplumsal tabakalaşma örüntüleriyle ilintiliydi. Bu ilişki Norbert Elias tarafından ayrıntılı olarak irdelenmiştir.² Elias’ın g zlemledi ine göre Fransızca, on sekizinci yüzyıl Almanya’sında saray soylularının ve burjuvazinin  stkatmanlarının diliydi; Fransızca konuşmak üst sınıfların bir statü sembolüydü. Bu  st sınıfların dışında, çoğunlukla saray memuriyetinden ve bazen de toprak soylularından gelen, Almanca konuşan ufak bir entelektüeller tabakası vardı. Bu aydın kesim kendi faaliyetini düşünsel ve sanatsal başarıları açısından tasavvur ediyordu; bu anlamda hiçbir şey ba armamı  olan, enerjilerini davranışlarını inceltmeye ve Fransızları taklit etmeye harcayan üst sınıflarla alay ediyordu. Üst sınıflarla tartışmaları *Kultur* ve *Zivilisation* arasındaki karşıtlık aracılığıyla ifade ediliyordu. “Biz sanat ve bilimle i lendik,” diyordu Kant, “ e itli toplumsal g rg ler ve incelikler [edinerek] uygar hale geldik.”³ Alman aydın kesimi “*Kultur*” terimini kendi pozisyonunu ifade etmek ve kendini ve başarılarını, erişiminin olmadığı üst sınıflardan ayırt etmek için kullanıyordu. Bu açıdan Alman aydın kesiminin durumu Fransa’dakinden önemli ölçüde farklıla ıyordu. Fransa’da da, aralarında Voltaire ve Diderot’nun olduğu, gelişmekte olan bir entelektüeller grubu vardı, ama bunlar Paris’in geniş saray cemiyeti tarafından asimile edilmi lerdi. Öte yandan Almanya’daki muadilleri saray yaşamından dı lanmışlardı. Alman aydınları bu nedenle tatmin ve gururu başka yerde, öğrenim, bilim, felsefe ve sanat alanlarında, yani *Kultur* alanında aradı ve buldu.

On sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl ba larında “kültür” terimi, insanlığın gelişiminin evrensel tarihlerini sunmaya çalışan çalışmalarda da yaygın olarak kullanılıyordu. Bu kullanım bilhassa Alman literatüründe,  rne in Adelung, Herder, Meiners ve Jenisch’in  alı mala-

rında güçlüydü; “*Culture-Geschichte*” – kültür tarihi – ifadesi ilk olarak Adelung’un 1782 tarihli çalışmasında ortaya çıkmıştı.⁴ Bu tarihlerde “kültür” terimi genel olarak bir kişi ya da bir halkın fiziki ve manevi niteliklerinin işlenmesi, iyileştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanılır. Böylelikle kültür tarihleri modern çağın ilerici karakterine yönelik Aydınlanma inancını dışavururken, aynı anda “kültür”ün insan yetilerinin hakiki gelişimi ve yüceltilmesi anlamındaki olumlu çağrışımını taşıyordu. Bu erken dönem kültür tarihlerinin en meşhur olanı, J.G. von Herder’in ilk olarak 1784 ve 1791 yılları arasında yayımlanmış olan dört ciltlik eseri *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*’tir.⁵ Bu kapsamlı çalışmada Herder, çağdaşlarının yaptığı kimi vurguları muhafaza etse de kendilerini evrensel tarihler olarak sunan pek çok çalışmaya has olan etnomerkezciliğe eleştirel yaklaşıyordu. Kendi fikirlerinin yanlış anlaşılması olarak gördüğü bir duruma yanıt veren Herder şunları söylüyordu:

Bir bütün olarak insanlık tarihinin felsefesi şöyle dursun, *kültür tarihini* kesin bir şekilde takip etmenin mümkün olduğu bir ana yola işaret etmek için birkaç mecazi ifadeyi, sanki bu mümkünmüş gibi kendi türümüzün *çocukluk, yetişkinlik* ve *yaşlılık* zincirini yalnızca birkaç ulus için kullanmayı hiçbir zaman aklım almadı. Dünya üzerinde kültürden bütünüyle muaf bir halk var mıdır ki? Şayet insan türünün her bireyi *bizim* kültür adını verdiğimiz – ki bunun yerine inceltilmiş zafiyet daha uygun bir terim olurdu – şeye göre biçimlenecekse, Tanrı’nın planı ne kadar da dar olmalı! Hiçbir şey bu terim kadar muğlak olamaz; hiçbir şey, bunu tüm uluslara ve çağlara uygulamak kadar *bizi* yanlış yola sevk edemez.⁶

Herder, farklı grupların, ulusların ve dönemlerin özgül niteliklerine dikkat çekerek, çoğul olarak “kültürler”den bahsetmeyi tercih ediyordu. “Kültür”ün bu yeni anlamı daha sonra on dokuzuncu yüzyılda, etnografi yazılarıyla antropolojinin gelişimine ivme katan Gustav Klemm, E. B. Tylor ve diğerleri tarafından alınıp ayrıntılandırılmıştı.

On sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve öncelikle Alman filozoflar ve tarihçiler tarafından dillendirilen kültür kavramı “klasik kavranış” olarak tarif edilebilir. Bu kavrayış uzun uzadıya şu şekilde tanımlanabilir: *kültür, beşeri yetilerin gelişmesi ve ilerlemesi sürecidir; ilim ve sanat eserlerinin özümsemesi sonucu kolaylaşan bu süreç, modern çağın ilerlemeci niteliğiyle de ilintilidir*. Klasik kavrayışın bazı yönlerinin – “yüksek” değer ve niteliklerin işlenmesine yaptığı vurgu,

ilim ve sanat eserlerine başvurması, Aydınlanmanın ilerleme fikriyle bağlantısı – bugün hâlâ bizimle olduğu ve “kültür” kelimesinin gündelik kullanımlarının bazılarınca içerildiği ortadadır. Ancak klasik kavrayışın kısıtlılığı ve darlığı, aynı zamanda sınırlarının da kaynağıdır. Klasik kavrayış bazı eserlere ayrıcalık tanır ve diğerlerinden daha fazla değer verir; bu eserlere ve değerlere, insanların işlenebileceği, yani zihinsel ve manevi olarak y celtilebileceği araçlar muamelesi yapar. Bazı eserlere ve değerlere verilen bu ayrıcalık Alman aydınlarının öz-olumlaması ve öz-imagisiyle ve daha genel olarak Avrupa Aydınlanmasıyla ilişkilendirilen ilerleme inancıyla ilişkiliydi. Kültür kavramı bu varsayımların ağırlığını uzun süre taşıyamazdı. Herder’in ifade ettiği çekincelere biraz önce zaten değinmi tim. Ancak belirleyici değişim on dokuzuncu yüzyıl sonlarında, kültür kavramının yeni ortaya çıkmakta olan antropoloji disiplininin bünyesine dâhil edilmesiyle gerçekleşti. Bu süreçte kültür kavramı kimi etnosantrik yananımlardan sıyrıldı ve etnografik betimin gerekliliklerine uyarlandı. Kültür araştırması artık Avrupa’nın kalbinde zihnin ve ruhun yüceltilmesiyle daha az, Avrupa’nın ötekisi olan toplumların âdetlerini, pratiklerini ve inançlarını aydınlatmakla daha fazla ilgiliydi.

Kültüre İlişkin Antropolojik Kavrayışlar

Kültür kavramı antropoloji disiplininin gelişimiyle o kadar yakından ilişkilidir ki bazen bu ikisi âdeta aynı Şeye tekabül ediyormuş gibi görülür: antropoloji ya da en azından antropolojinin ana dallarından biri karşılaştırmalı kültür incelemesidir. Antropolojik literatürde kültür kavramının merkeziliği göz önüne alındığında, kavramın çeşitli biçimlerde kullanılmış olması ve pek çok farklı kabul ve yöntemle bağlantılı olması belki de Şaşırtıcı değildir. Bu kullanımların ayrıntılı bir dökümüyle ya da analiziyle uğra mayacağım; buradaki hedeflerim açısından “betimsel kavrayış” ve “sembolik kavrayış” olarak atıfta bulunacağım iki temel kullanım arasında ayrıma gitmek yeterli olacaktır. Bu ayrım yalnızca terimin farklı kullanımlarında fark edilebilecek nüansları göz ardı ettiği için değil, aynı zamanda iki kavrayış arasındaki farklılıklar üzerinde durduğu ve böylece benzerlikleri görmezden geldiği için kaçınılmaz olarak biraz basitleştirme içerir. Yine de bu ayrım, antropoloji literatüründe kültür kavramının kimi asli kullanımlarını incelememize olanak sağlayacaktır.

Betimsel kavrayış

Kültürün betimsel kavranışının izi, Avrupa-dışı toplumların etnografik betimlemesiyle ilgilenen on dokuzuncu yüzyıl kültür tarihçilerinin yazılarına kadar sürülebilir. Bunlar arasında en önemlilerinden biri, on ciltlik eseri *Allgemeine Cultur-Geschichte der Menschheit* 1843 ve 1852 yılları arasında yayımlanan Gustav Klemm'di. Klemm, dünyanın dört bir tarafındaki halkların ve kabilelerin âdetlerini, becerilerini, sanatlarını, araç-gereçlerini, silahlarını, dinsel pratiklerini vb. irdeleyerek "insanlığın tedrici gelişimi"nin sistematik ve kapsamlı bir açıklamasını sunmaya çalışıyordu.⁷ Klemm'in çalışması, Oxford Üniversitesi'nde antropoloji profesörü olan ve başlıca eseri *Primitive Culture* iki cilt halinde 1871'de yayımlanan E.B. Tylor tarafından biliniyordu. İngiliz bağlamında "kültür" ve "uygarlık" arasındaki zıtlık, Almanya'da olduğu kadar göze çarpmıyordu. Tylor bu terimleri birbirinin yerine kullanıyor, *Primitive Culture*'in girişinde şu klasik tanımı veriyordu:

Kültür ya da Uygarlık, geniş etnografik anlamıyla ele alındığında, insanın toplumun bir üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlâk, yasa, âdet ve diğer kabiliyet ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. Çeşitli insan toplumlarındaki kültür durumu, genel ilkeler açısından incelenebilir olduğu sürece, insan düşüncesi ve eyleminin yasalarını irdelemek için uygun bir konudur.⁸

Tylor'ın tanımı, kültürün betimsel kavranışının kilit unsurlarını içerir. Bu kavrayışa göre kültür, insanların belirli bir toplumun üyesi olarak edinebildikleri ve bilimsel olarak araştırılabilen, birbirleriyle ilişkili inançlar, âdetler, yasalar, bilgi biçimleri ve sanat vb. yelpazesi olarak görülebilir. Bu inançlar, âdetler vb. belirli bir topluma özgü "karmaşık bir bütün" oluşturarak, bu toplumu farklı zamanlarda ve yerlerde varolan diğer toplumlardan ayırır. Tylor'ın açıklamasında kültür araştırmasının önündeki işlerden biri, bu bütünleri bileşenlerine ayırmak ve bunları sistematik bir şekilde sınıflandırmak ve kıyaslamaktır. Bu, bir botanik uzmanının ya da hayvanbilimcinin üstlendiği göreve benzer: "Nasıl ki bir yörenin tüm bitki ve hayvan türleri kataloğu o yörenin Flora-Fauna'sını temsil ediyorsa, bir halkın genel yaşamının tüm öğeleri de kültür adını verebileceğimiz bütünü temsil eder."⁹

Bu son tespitin açıkça belirttiği üzere Tylor'ın yaklaşımı kültürün nasıl incelenmesi gerektiği hakkında çeşitli metodolojik kabuller içerir. Bu kabuller kültürü sistematik, bilimsel bir araştırmanın nesnesi olarak kurar; *kültür kavramının bilimselleşmesi* olarak tarif edebileceğimiz şeyi  reter. Kültürün  nceki klasik kavranışı ilim ve sanat eserleri aracılığıyla beşeri yetilerin işlenmesiyle ilgilenen hümanist bir anlayışken, kültürün betimsel kavranışı, Tylor ve diğerlerinin yazılarında ortaya çıktığı haliyle, farklı kültürlerin kurucu unsurlarının analizi, sınıflandırılması ve kıyaslanmasıyla ilgilenen, yeni ortaya çıkmakta olan bir bilimsel disiplinin dayanak noktası olarak görülüyordu. Gelgelelim, kültür kavramının bilimselleşmesi, ilerleme fikrine yapılan önceki vurguyu ortadan kaldırmadı; pek çok durumda bu fikri evrimci bir  er eve içine yerleştirdi. Bu durum, farklı toplumların kültürel koşullarının "her biri kendinden önceki tarihin sonucu olan ve geleceğin tarihini biçimlendirmede her biri kendi üzerine düşeni yapmak üzere olan gelişim veya evrim aşamaları" olarak görülüyordu.¹⁰ Kültür araştırması; analiz etmeye, sınıflandırmaya ve kıyaslamaya ek olarak, Tylor'a göre yabanılıktan medeni hayata atılan adımların yeniden kurulması maksadıyla insan türünün gelişimini incelemeye çalışmalıdır. Tylor'ın "kültürde hayatta kalma" adını verdiği şeyle meşgul olması bu y zdeendir: yani bugün varlığını koruyan ve  ağdaş kültürün ilkel ve barbar kökenlerine delalet eden, önceki kültürel biçimlerin kalıntılarıyla.

Tylor'm çalışmasının bilimsel ve evrimci karakteri, pozitif bilimlerin yöntemlerinin yeni inceleme alanlarına uyarlandığı ve Darwin'in fikirlerinin nüfuz ettiği on dokuzuncu yüzyılın genel düşünsel iklimiyle tutarlılık gösteriyordu. Daha sonraki kuşaktan antropologların yazılarında bu vurgular bir nebze yumuşatılmış ya da bazen başka kaygılarla kısmen yer değiştirmişti. Dolayısıyla 1930'lar ve 1940'larda yazan Malinowski "bilimsel bir kültür kuramı"nı benimsiyor ve sınırlı bir evrimci bakış açısını destekliyordu; ama asıl kaygısı kültüre, kültürel görüngülerin beşeri ihtiyaçların tatmini açısından incelenebileceği işlevselci bir yaklaşım geliştirmektir.¹¹ Malinowski'nin benimsediği kültür kavrayışı betimsel kavrayış adını verdiğim şeyin bir uyarlamasıdır. Malinowski insanların iki açıdan farklılaştığını gözlemler. İlk olarak bedensel yapıları ve fizyolojik özellikleri bakımından farklılaşırlar; bu farklılıkların araştırılması fiziksel

antropolojinin işidir. Bunun dışında “toplumsal miras” ya da kültür açısından da farklılaşır ve bu farklılıklar “kültürel antropolojinin” ilgi alanına girer. “Kültür, miras alınan eserleri, malları, teknik süreçleri, fikirleri, alışkanlıkları ve değerleri kapsar... Kültür *sui generis* bir gerçekliktir ve bu şekilde incelenmelidir.”¹² Kültür araştırması bu toplumsal mirası bileşenlerine ayırmaya ve bu unsurları birbirleriyle, çevreyle ve insan organizmasının ihtiyaçlarıyla ilişkilendirmeye çalışmalıdır. Malinowski’ye göre kültürel görüngülerin işlevlerinin, beşeri ihtiyaçları tatmin etme biçimlerinin irdelenmesi toplumsal gelişime ve evrim şemalarına ait aşamaların formüle edilmesinden önce gelmelidir.

Tylor, Malinowski ve diğerleri, yazarlarındaki farklı vurgulara rağmen, kültür ve kültürel görüngüler incelemesinin önündeki görevler – en azından bazı görevler – konusunda hemfikirdir. Bu görüşü kültürün “betimsel kavranışı” olarak nitelendirmiştim. Bu kavrayış şu şekilde özetlenebilir: *bir grup ya da toplumun kültürü, kişilerin, grubun ya da toplumun üyeleri olmakla edindikleri inançlar, gelenekler, fikirler ve değerlerin yanı sıra eserler, nesneler ve gereçler yelpazesidir*; ve kültür incelemesi, en azından kısmen, bu çeşitli görüngülerin bilimsel bir analizini, sınıflandırmasını ve kıyaslamasını içerir. Ancak daha önce gördüğümüz üzere kültür incelemesinin nasıl yürütülmesi gerektiğine dair farklı görüşler vardır – örneğin, bu inceleme evrimsel bir çerçeve içerisinde mi yürütülmeli, yoksa işlevsel analize mi öncelik tanınmalı. Antropoloji literatürü içerisinde ortaya çıktığı haliyle kültürün betimsel kavranışını güçleştiren başlıca hususlar, kültür kavrayışının kendisinden ziyade, kültür araştırmasıyla bağlantılı olan bu kabullerle daha yakından ilgilidir. Bu kabuller hem antropologlar hem de toplumsal incelemenin mantığı ve metodolojisiyle ilgilenen başkaları tarafından pek çok açıdan sorgulanabilir niteliktedir ve hatta sorgulanmıştır da; şayet bu kabullerin doğruluğu sorgulanacak olursa, kültürün betimsel kavranışı değerinden ve işe yararlılığından çok şey kaybeder, çünkü bu anlayışın asıl meselesi sistematik, bilimsel bir şekilde incelenebilecek bir görüngüler yelpazesi tanımlamaktır. Analiz yöntemi ayrıntılarıyla tanımlanmadığında kültürün betimsel kavranışı havada kalabilir. Ayrıca kültür kavramının Malinowski ve diğerlerinin kullandığı biçimiyle *genişliği* konusunda bazı çekincelerimiz olabilir. İnsanın salt fiziksel ve fizyolojik niteliklerinin dışında insan yaşamında “çeşitlilik gösteren” her şeyi

kapsayacak şekilde kullanılan kültür kavramı antropolojiyle ya da daha kesin olarak "kültürel antropoloji"yle aynı alanı kapsar. Kavram en iyi ihtimalle belirsiz, en kötü ihtimalle lüzumsuz bir hale gelir; her iki durumda da düşünsel güvenilirliğini kar tlatmaya çalışan bir disipline uygun düşecek kesinliği kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır. Bu riske karşı ko-yabilme endişesi, antropoloji içerisinde bir parça farklı bir kültür kavramının formüle edilmesinin arkasındaki saiklerden biridir.

Sembolik kavrayış

Sembollerin kullanılmasının insan yaşamına özgü bir özellik olduğu uzun zamandır  ne sürülmektedir. İnsanların dışındaki hayvanlar çeşitli türde işaretler yollayıp bunlara tepki verebilirken, anlamlı ifadelerin kurulabileceği ve mübadele edilebileceği dillerin yalnızca insanlar tarafından bütünüyle geli tirildi i söylenir. İnsanlar anlamlı dilsel ifadeleri üretmek ve alımlamakla kalmaz, aynı zamanda dil-dışı in alara da – ey-lemeler, sanat eserleri, türlü maddi nesneler – anlam bah ederler. İnsan yaşamının sembolik karakteri sosyal ve beşeri bilimlerin gelişimiyle ilgilenen felsefeciler ve bu gelişime müdahil olan uygulayıcılar için daima üzerinde kafa yorulacak bir konu olmuştur. Antropoloji bağlamında bu tür bir düşünme çabası, kültürün "sembolik kavrayışı" olarak tarif edebileceğimiz şeyin ayrıntılandırılması biçimini almıştır. Bu türden bir kavrayı ın ana hatları L. A. White tarafından 1940'larda *The Science of Culture*'da belirtilmiştir. Sembollerin kullanımının ya da kendi deyişiyle "simgeleme"nin insana özgü bir özellik olduğu önermesinden yola çıkan White, "kültür" n belirgin bir görüngüler, yani "sembolle tirme" olarak terimle tirdi imiz, insanlara özgü bir zihinsel yetinin uygulanmasına dayanan şeyler ve olaylar düzeni ya da sınıfının adı olduğunu öne sürer.¹³ White, kültürel görüngülerin oluşturduğu geniş kategoriye    sisteme – teknolojik, sosyolojik ve ideolojik – ayırır ve bu sistemleri, teknolojinin rolünü vurgulayan geniş bir evrimci  er eve içerisine yerleştirir. Ancak White, açıklamasını bu şekilde geliştirmekle kültür kavrayı ının önemi ve  zg nl  nden çok şey eksiltir. Yazıları insan yaşamının sembolik karakterini vurgulayan bir anlayışa giden yolu hazırlamaya yardımcı olsa da, bu kavrayışı makul ve etkin bir şekilde geliştirmek başka yazarlara kalmıştır.

Son yıllarda kültürün sembolik kavranışı Geertz tarafından antropolojik tartışmaların merkezine konulmuştur. Geertz'in yetkin çalışması *Kültürlerin Yorumlanması* bu kavranışın antropolojik soruşturmanın doğası açısından ne gibi içermeleri olduğunu açmaya girişir. Geertz kendi kültür kavrayışını "sembolik"ten ziyade "göstergebilimsel" olarak tarif eder, ancak terminolojideki bu farklılığın burada önemi yoktur. Çünkü Geertz'in öncelikli kaygısı, anlam, sembolizm ve yorumlama sorularıyla ilgilidir. "Max Weber gibi ben de insanın kendi ördüğü anlamlılık ağlarına asılı kalmış bir hayvan olduğuna inandığım için, kültürü bu ağların kendisi olarak algılıyorum: bu nedenle kültür analizi yasalar peşinde olan deneysel bir bilim değil, anlamın peşinde olan yorumlayıcı bir bilimdir."¹⁴ Kültür "anamlı yapıların katmanlı bir hiyerarşisidir"; eylemlerden, sembollerden ve işaretlerden, "seğirmelerden, göz kırpmalardan, sahte göz kırpmalardan, parodilerden" olduğu kadar sözcelerden, söyleşilerden ve monologlardan oluşur. Kültürü incelerken anlam tabakalarını açığa çıkarmakla, gündelik yaşamları sırasında eylemler ve ifadeleri üreten, algılayan ve yorumlayan bireyler için zaten anlamlı olan eylemleri ve ifadeleri tarif ve yeniden tarif etmekle meşgul oluruz. Kültür analizleri – yani, antropologların etnografik yazıları – dünyayı teşkil eden kişiler tarafından zaten sürekli olarak tarif edilen ve yorumlanan bir dünyaya ilişkin yorumlamaların yorumlanması, bir nevi ikinci dereceden açıklamalarındır. Etnograf, toplumsal söylemi "kaydeder," yani kâğıda döker. Etnograf, böyle yaparak bunu fani, geçici bir olaydan kalıcı, okunabilen bir metne dönüştürür. Geertz, Paul Ricoeur'den bir formül ödünç alarak bu süreci toplumsal söylemde "söylenen"in sabitlenmesi olarak tarif eder: etnografi, yorumcunun toplumsal söylemde "söylenen"in ne olduğunu, bunun anlamlı içeriğini kavramaya ve bu "söylenen"i yazılı bir metinde sabitlemeye çalıştığı yorumlayıcı bir faaliyettir. Bu nedenle kültür analizinin büyük evrimsel şemalarını oluşturmak şöyle dursun, yasaların ve öngörülerin formüle edilmesiyle pek ilgisi yoktur; bu analiz, ampirik bir düzenliliği gözlemlemektense yazınsal bir metni yorumlamak gibidir. Araştırmacı eylem ve ifadeleri anlamlandırmaya, bu eylemlerin onları gerçekleştiren aktörler için ne anlama geldiğini belirlemeye ve böyle yaparak bu eylem ve ifadelerin parçası olduğu toplum hakkında bazı

önermelerde, tartışmaya açık kimi değerlendirmelerde bulunmaya soyunur.

Geertz'in kültür araştırmasına yorumlayıcı yaklaşımı, antropoloji içerisindeki, sosyal ve beşeri bilimlerin başka alanlarındaki gelişmelere bazı açılardan benzeyen bir gelişmeyi temsil ettiği için oldukça ilgi çekicidir. Bu yaklaşımın temelinde "sembolik kavrayış" olarak tarif ettiğim ve geniş olarak şu şekilde nitelendirilebilecek bir kültür kavrayışı yatar: *Kültür; eylemler, sözcükler ve değişik türden anlamlı nesneleri de içeren sembolik biçimler halinde cisimleşen anlamlar örüntüsüdür; bunlar sayesinde bireyler birbiriyle iletişime girer ve deneyimlerini, anlayışlarını ve inançlarını paylaşırlar. Kültür analizi, her şeyden önce bu anlam örüntülerinin aydınlatılması, sembolik biçimler halinde tezahür eden anlamların yorumlayıcı bir açılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kültürel görüngülerin analizi, bilimsel analiz ve sınıflandırma, evrimsel değişim ve işlevsel bağımlılıkla bağlantılı kabul-leri nedeniyle, betimsel kavrayışın işaret ettiğinden oldukça farklı bir faaliyete dönüşür. Geertz'in açıklamasında kültür incelenmesi, hayvanları ve bitkileri sınıflandırmak yerine, bir metni yorumlamaya daha yakın bir faaliyettir. Bir araştırmacının sınıflandırma ve nicelleştirme tavrını değil, anlam örüntülerini fark etmeye, anlam nüansları arasında ayırım yapmaya ve onu yaşayanlar için zaten anlamlı olan bir yaşam tarzını anlaşılır kılmaya çabalayan bir yorumcunun duyarlılığını gerektirir.*

Bana göre Geertz'in çalışması kültür kavramının antropoloji literatüründen çıkabilecek en önemli formülasyonunu sunar. Geertz, kültür analizini anlam ve sembolizm incelemesine yöneltmiş ve metodolojik bir yaklaşım olarak yorumlamanın merkeziliğini vurgulamıştır. Eserindeki güçlü ve zayıf noktalar olarak gördüğüm şeyleri irdelemeye zaman ayırmak istememin sebebi, Geertz'in yaklaşımını çok çekici bulmamdır. Kendimi üç temel eleştiriyle sınırlandıracam. İlk olarak, kültürün sembolik kavranışının kesin bir nitelendirmesini formüle etmeye teşebbüs etmiş olsam da Geertz gerçekte "kültür" terimini farklı biçimlerde kullanır ve bu kullanımların bazıları birbirleriyle bütünüyle tutarlı değildir. Örneğin, Geertz bir yerde "kültür"ü, "sembollerde cisimleşen anlamların tarihsel olarak aktarılan bir örüntüsü" olarak tanımlarken, bir başka pasajda kültürü "davranışın yönetilmesi için çeşitli kontrol mekanizmaları – planlar, reçeteler, kaideler, talimatlar (bilgisayar mühendislerinin 'prog-

ram' adını verdiği şeyler)" olarak tahayyül eder.¹⁵ Bu ikinci kavrayışa göre kültür toplumsal ve psikolojik süreçlerin örgütlenmesi için bir şablon ya da taslağa, Geertz'e göre insan davranışı "son derece esnek" olduğu için gerekli olan bir şablona daha çok benzer. Bu doğru bile olsa, kültürün davranışı yöneten kaideler, planlar ya da "programlar" olarak kavranılmasının, sembolik biçimlere yerleşik anlam örüntüleri olarak sembolik kültür kavrayışıyla ne gibi bir bağlantısının olduğu açık değildir. Kaidelerin, planların ya da "programların" açığa çıkarılması olarak tasavvur edilen kültür *analizinin* anlamın yorumlayıcı izahıyla aynı şey olacağı da belirgin değildir. İnsan davranışını yöneten kaide, plan veya "programlar"ı aydınlığa kavuşturmak anlam örüntülerine dikkat etmeyi gerektirebilir, ama aynı zamanda düzenlemeler ve rutinler, iktidar ve eşitsizlik ilişkileri ve daha geniş sosyal trendler gibi başka etmenlere de dikkat etmeyi gerektirebilir; anlam örüntülerini incelemek, esasında, insan davranışını yöneten kaideleri, planları veya "programları" kendinde ve kendi başına açıklamayabilir. Dolayısıyla, Geertz'in "kültür" terimini kullanma biçimi ve kültürel analizin doğası ve görevleri konusundaki görüşü, ilk bakışta zannedildiği kadar açık ve tutarlı değildir.

Geertz'in çalışmasındaki ikinci güçlük, yaklaşımında merkezi bir rol oynayan metin fikriyle ilgilidir. Daha önce de bahsettiğim gibi Geertz bu fikri, metnin kilit özelliklerini tanımlama ve bu temelde bir yorumlama kuramı geliştirme teşebbüsünde bulunmuş Paul Ricoeur'den ödünç alır.¹⁶ Görünen o ki Geertz bu fikri, her ikiş de sorunlara yol açan iki farklı şekilde kullanır. Bazı bağlamlarda Geertz kültür analizinin, etnografi pratiğinin metin üretimi olması anlamında metinlerle ilgili olduğunu belirtir: uğraştığımız metinler, toplumsal söylemin "söylenen"ini "sabitleyen" *etnografik metinlerdir*. Etnografi yazımının metin üretimini içerdiğinden şüphe duyulamaz. Ancak etnografik metinlerin yapmakta olduğu ya da yapması gereken şeyin, etnografik incelemenin nesnesini oluşturan öznelerin toplumsal söyleminin "söylenen"ini "sabitlemek" olduğunu destekleyen argümanlar nerededir? Bu argümanlar, anlamın sabitlemesine dair önermelerinin sosyal bilim araştırmacısı ve araştırmasının öznesi/nesnesi arasındaki ilişkisiyle hiçbir ilgisinin olmadığı Ricoeur'ün yazılarında bulunamaz. Dahası, Geertz'in bir etnograf olarak kendi pratiğini bu metodolojik ihtarla uzlaştırmak her zaman kolay değildir. Örneğin

nir. Ancak Ricoeur'ün metin kavramsallaştırması, eylemin bir metin olarak ele alınması yönündeki argümanları ve yorumlama kuramı bazı temel açılardan sorgulanabilir. Başka bir yerde de belirttiğim gibi, Ricoeur'ün yaklaşımının eylemin yersiz bir şekilde şeyleştirilmesini ve eylemlerin, sözcelerin ve hatta metinlerin üretildiği, aktarıldığı ve alınıldığı sosyo-tarihsel durumlardan yanaltıcı bir soyutlamayı içerdiği gösterilebilir.²¹ Geertz'in metin benzetmesi kullanımı, genel bir düzeyde ne kadar faydalı olursa olsun, ayrıntılardaki bu güçlükleri göz ardı eder; doğrudan karşı karşıya gelindiği takdirde kültürü toplu halde "bir metinler kümesi" olarak görme teşebbüslerine bir hayli şüphe düşürecek olan bir dizi sorunu dikkate almaz.

Geertz'in yaklaşımındaki üçüncü zorluk güç ve toplumsal çatışma sorunlarıyla yeterince ilgilenmemesidir. Kültürel görüngüler her şeyden önce anlamlı inşalar, sembolik biçimler olarak görülür ve kültür analizi bu biçimlere yerleşik anlam örüntülerinin yorumlanması olarak anlaşılır. Ama kültürel görüngüler aynı zamanda güç ilişkileri ve çatışma içinde de yer alırlar. Gündelik sözceler ve eylemlerin olduğu kadar ritüeller, festivaller ve sanat eserleri gibi daha ayrıntı görüngüler de her zaman belirli sosyo-tarihsel durumlarda, belirli kaynakları kullanan ve değişen güç ve otorite dereceleri bahşedilmiş özgül bireyler tarafından üretilir veya sahnelenirler; ve bu anlamlı görüngüler, bir kere üretildikten veya sahnelendikten sonra, belirli sosyo-tarihsel durumlarda bulunan, söz konusu görüngüyü anlamlandırabilmek için belirli kaynakları kullanan diğer kişiler tarafından dolaşıma sokulur, alınılar, algılanır ve yorumlanırlar. Kültürel görüngüler bu şekilde bakıldığında güç ilişkilerini dışavururlar, belirli durumlarda güç ilişkilerini muhafaza etmeye ya da sekteye uğratmaya hizmet eder ve bu görüngüleri gündelik yaşamları sırasında alımlayan ve algılayan kişilerce çoklu, belki de farklı ve çelişkili yorumlamalara bağlı olarak görülebirlirler. Bu değerlendirmelerin hiçbirisi Geertz'in yaklaşımında öne çıkmaz. O güçten ziyade anlama ve kültürel görüngülerin, farklı durumlarda yer alan ve farklı kaynaklar ve fırsatlara sahip insanlar için sahip olabileceği farklı ve çelişkili anlamlardan ziyade, *anlama* vurgu yapar. Bu açıdan Ricoeur'un metin modelinin bir bakıma yanaltıcı olması muhtemeldir. Çünkü Ricoeur'e göre metnin kilit özellikleri, onun üretildiği toplumsal, tarihsel ve psikolojik koşullardan "uzaklaşması"dır, böy-

lelikle metnin yorumlanması yalnızca içsel yapısı ve içeriğine dayandırılabilir. Ancak bu şekilde ilerlemek, metnin ya da metnin analogisinin, içerisinde üretildiği ve onun aracılığıyla alınıldığı toplumsal bağlamlara yerleşik olma biçimlerini görmezden gelmektir; bu nesnenin yaratılmasına ve tüketilmesine müdahil olan, bu nesnenin, değişen ve belki de farklı biçimlerde, anlamlı bir sembolik biçim olabileceği insanlar için sahip olduğu anlamı hiçe saymaktır. Kültürün sembolik kavranışı, özellikle de Geertz'in yazılarında üzerinde durduğu haliyle, güç ve çatışma sorunlarına ve daha genel olarak kültürel görüngülerin üretildiği, aktarıldığı ve alınıldığı yapılandırılmış toplumsal bağlamlara yeterli ilgiyi gösteremez.

Kültürü Yeniden Düşünmek: Yapısal Bir Kavrayış

Kültürün farklı kavranışlarının yukarıda yer verilen analizleri, ana hatlarını çizmek istediğim kültürel görüngüler araştırmasına alternatif bir yaklaşımın zeminini sağlar. Bu yaklaşımı geliştirirken, Geertz'in formüle ettiği şekliyle sembolik kavrayıştan yararlanırken, çalışmada belirgin olan güçlüklerden ve sınırlamalardan sakınmaya çalışacağım. *Hem* kültürel görüngülerin sembolik niteliğini *hem de* bu görüngülerin her zaman yapılandırılmış toplumsal bağlamlara gömülü olduğu gerçeğini vurgulayan bir kültür kavrayışı anlamına gelen, kültürün “yapısal kavranışı” olarak adlandırılabilir şeyi öne süreceğim. Bu kavrayışın ilk tanımını “kültürel analizi” *sembolik biçimlerin – yani çeşitli anlamlı eylemlerin, nesnelerin ve ifadelerin – bu sembolik biçimlerin içerisinde ve onlar aracılığıyla üretildiği, iletildiği ve alınıldığı tarihsel olarak özgül ve toplumsal açıdan yapılandırılmış bağlamlarla ilişkili olarak araştırılması* olarak tanımlayarak sunabiliriz. Bu açıklamada kültürel görüngüler *yapılandırılmış bağlamlardaki sembolik biçimler* olarak anlaşılmalıdır – ve kültür analiz – daha sonra etraflıca açıklayacağım kısaltmış bir formül kullanacak olursak – *sembolik biçimlerin anlamlı inşası ve toplumsal bağlamaştırılması* olarak görülebilir. Sembolik biçimler olarak kültürel görüngüler, aktörler için olduğu kadar araştırmacılar için de anlamlıdır. Bunlar, gündelik yaşamları sırasında aktörlerce düzenli olarak yorumlanan ve toplumsal yaşamın anlamlı özelliklerini kavramaya çalışan araştırmacılarca yorumlanmaya çalışılan görüngüler-

dir. Ancak bu sembolik biçimler aynı zamanda, onlar içerisinde ve aracılığıyla üretildikleri, iletildikleri ve alınıldıkları belirli sosyo-tarihsel bağlamlar ve süreçlere de yerleşiktir. Bu tür bağlamlar ve süreçler çeşitli biçimlerde yapılandırılmıştır. Örneğin, asimetrik güç ilişkileri, kaynaklara ve fırsatlara farklılık gösteren erişim ve sembolik biçimlerin üretimi, iletimi ve alınması için kurumsallaştırılmış mekanizmalarla nitelendirilebilirler. Kültürel görüngülerin analizi, toplumsal açıdan yapılandırılmış bağlamların ve süreçlerin aydınlatılmasını olduğu kadar sembolik biçimlerin yorumlanması da içerir; ya da, daha sonraki bir bölümde daha ayrıntılı bir şekilde göstermeye çalışacağım üzere, toplumsal açıdan yapılandırılmış bağlamlar ve süreçler *aracılığıyla* sembolik biçimlerin yorumlanmasını içerir.

Kültüre yönelik bu kavrayışı “yapısal” bir kavrayış olarak tarif ederek, bu sembolik biçimlerin yerleşik olduğu toplumsal açıdan yapılandırılmış bağlamlar ve süreçlerle olan ilgiye dikkat çekmek istiyorum. Ama bu ilginin kültür analizinin önündeki görevleri tükettiğini öne sürmek niyetinde değilim: bilakis, can alıcı olan şey, bu ilginin yorumlama faaliyetiyle ne şekilde bağlantılı olduğudur. Kültürün yapısal kavrayışı sembolik kavrayışa bir alternatif değil, daha ziyade bunun elden geçirilmesi, yani sembolik kavrayışın toplumsal olarak yapılandırılmış bağlam ve süreçleri hesaba katarak değiştirilmesidir. Burada kullandığım “yapısal” terimi, “yapısalcı” ile karıştırılmamalıdır. Bu ikinci terim genellikle Lévi-Strauss, Barthes, Greimas, Althusser ve – en azından çalışmalarının bazı safhalarında – Foucault gibi Fransız düşünürleriyle ilişkilendirilen çeşitli yöntemler, fikirler ve doktrinlere atıfta bulunmak için kullanır. Yapısalcı yöntemlerin güçlü ve zayıf yanlarını daha sonra ayrıntılı bir şekilde irdeleneceğim. Şimdilik bir yandan sembolik biçimlerin *iç yapısal özellikleri* ile bu sembolik biçimlerin yerleşik olduğu *toplumsal olarak yapılandırılmış bağlamlar ve süreçler* arasında bir ayrım çizmek yeterli olacaktır. Yapısalcı yöntemler geleneksel ve öncelikli olarak ilk durumla – yani sembolik biçimlerin yapısal özellikleriyle – ilgilenirken, kültürün yapısal kavrayışı toplumsal açıdan yapılandırılmış bağlam ve süreçleri hesaba katar. İlde yapıısalcı yöntemlerin, bir metinde kullanılan anlatı yapısı gibi iç yapısal özelliklerin incelenmesinin bir aracı olarak yararlı olabileceğini öne süreceğim. Ama bu yöntemlerin pek çok nedenden ötürü ciddi anlamda sı-

nırlı faydaları ve geçerlilikleri olduğunu da önce süreceğim. Kültürün yapısal kavranışı, yapısalcı yaklaşımların sınırlamalarından sakınmaya çalışır. Ana hatlarını ileride çizeceğim metodolojik ereve yapısalcı yöntemleri, bunlardan yararlanmak ne zaman işe yarar ise o zaman kullansa da, kültürün yapısal kavranışının anlamla ve içerikle olan ilgisini sistematik bir şekilde birleştirmeye çalışır.

Kültürün yapısal kavranışını, sembolik biçimlerin bazı özelliklerini tartışarak ayrıntılandırabiliriz. Sembolik biçimlerin, “maksatlı,” “göreneksel,” “yapısal,” “göndergesel” ve “bağlamsal” yönleri olarak tarif edeceğim beş özelliğini birbirinden ayıracağım. Bu beş y n n sembolik biçimlerin kuruluşuna tipik olarak dâhil olduğunu, ancak müdahil olmalarının özgül yollarının ve bir y n n diğeri karşısındaki görece önemi, bir sembolik biin tipi ya da örneğinden diğerine bir hayli farklılaşabileceğini  ne sürmek istiyorum. Maksatlı, göreneksel, yapısal ve göndergesel yönlerin hepsi, “anlam” (meaning), “meal” (sense) ve “anlamlılık” (significance) terimlerinin taşıdığı şeyle ilgilidir. Buradaki amacım ne bu çokça tartışılan terimlerle uğraşan literatürün genel bir dökümünü yapmak ne de Anlam Kuramı kadar büyük herhangi bir şey önermektir. Amacım çok daha mütevazıdır: daha ileri bir noktada sembolik biçimlerin yorumlanmasının neleri içerdiğini incelememize olanak sağlayacak şekilde, “anlamlı görüngüler” olarak görülen sembolik biçimler aracılığıyla onların kilit bazı özelliklerini ayırt etmektir. Sembolik biçimlerin beşinci yönü olan “bağlamsal” yönü de anlam ve yorumlama sorularıyla alâkalıdır; ama sembolik biçimlerin, anlam ve yorumlama tartışmalarında sıklıkla ihmal edilen, ancak yine de kültür analizi açısından can alıcı olan yapısal özelliklerine dikkatimizi çeker. Bir sonraki kısımda sembolik biçimlerin bağlamsal yönüne odaklanacağım. şimdiyse maksatlı, göreneksel, yapısal ve göndergesel yönleri açıklayarak işe başlamak istiyorum. Bu giriş niteliğindeki tartışmada “dilsel” ya da “dil-dışı” anlam arasında var olabilecek farklılıkları ya da farklı sembolik biçim tiplerinde karşımıza çıkabilecek eşitlemeleri ayrıntısıyla incelemeyeceğim. “Sembolik biçimler” terimini, eylemlerden jestlere, ritüellerden sözcelere, metinlere, televizyon programlarına ve sanat eserlerine kadar geniş bir anlamlı görüngüler yelpazesine atıfta bulunmak üzere kullanacağım. Bir sonraki bölümde

bazı kültürel aktarım biçimlerini incelerken farklı sembolik biçim türleri arasında bazı ayrımlarda bulunacağım.

İlk olarak sembolik biçimlerin “maksatlı” yönünü ele alalım. Bununla kastettiğim şey *sembolik biçimlerin bir öznenin ifadeleri ve bir özne (veya özneler için) için kullanılan ifadeler olduğudur*. Yani sembolik biçimler, bu türden biçimleri ürettiği ya da kullandığında belirli bir hedefin ya da amacın peşinden gitmekte olan ve bu şekilde üretilen biçimler içerisinde ve aracılığıyla, “demek istediği” veya “kastettiği” şeyi ifade etmeye çalışan bir özne tarafından üretilir, inşa edilir ya da kullanılır. Üretici-özne aynı zamanda, sembolik biçimi alımlar ve yorumlarken bunu bir öznenin ifadesi olarak, anlaşılması gereken bir mesaj olarak algılayan bir özne ya da özneler için kendini ifade etmeye çalışır. Dolaşıma sokulmak üzere üretilmeyen günlük örneğinde bile, üretici-özne bir özne için, yani günlüğü yazan ve günlüğün anahtarının tek sahibi olan aynı kişi için yazar. Bu açıdan sembolik biçimler deniz kıyısındaki taşların oluşturduğu motiflerden ya da gökyüzündeki bulutlardan farklılaşır. Bu türden örüntüler genellikle, tam da bir öznenin ifadeleri olmadıkları ve böyle algılanmadıkları için sembolik biçimler değildir. Bazı animist inanç sistemlerinde doğal örüntüler, sembolik bir karakter edinebilir ve bazı bakımlardan “anamlı” görülebilir; ancak doğal örüntüler bu karakteri, ister insan ister yarı-insan isterse doğaüstü bir varlık olsun, maksatlı, belirli bir amaç güden bir öznenin ifadesi olarak görüldükleri müddetçe edinirler. Nesnelerin sembolik biçimler olarak kurulmaları, bunların bir özne tarafından bir özne ya da özneler için üretildiğini, inşa edildiğini ya da kullanıldığını ve/veya bunları alımlayan özne ya da özneler tarafından bu amaçla üretilmiş olarak algılandığını varsayar.

Sembolik biçimlerin bu yönünü “maksatlı” olarak tarif ederken, sembolik biçimlerin ya da sembolik biçimlerin kurucu unsurlarının “anlam”ının, yalnızca veya enine boyuna, üretici-öznenin ne “kastettiği” ya da “demek istediği” açısından incelenebileceğini öne sürmek niyetinde değilim. Grice’tan E. D. Hirsch’e kadar çeşitli düşünürler, anlamı, üretici-öznenin maksatları açısından incelemeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.²² Burada ne bu türden bir teşebbüsün güçlü ve zayıf yanlarını irdelemeye ne de sembolik biçimlerin anlamı ve üretici-öznenin maksatları arasındaki ilişkiyi genel ve kapsayıcı bir biçimde belirlemeye ihti-

yaş vardır. İki genel gözlemde bulunmak yeterli olacaktır. İlk olarak, nesnelerin sembolik biçimler olarak kuruluşunu – yani “anamlı görünüşler” olarak kuruluşunu – kasten hareket etmeye muktedir bir özne tarafından üretildikleri, inşa edildikleri ya da kurulduklarını ya da en azından bu türden bir özne tarafından bu şekilde üretilmiş olarak algılandıklarını farz eder. Ancak bir nesnenin, kasıtlı olarak eyleyebilen bir özne tarafından  retilildiğini ya da üretilmiş olarak algılandığını söylemek, bu öznenin bu nesneyi kasıtlı olarak ürettiğini ya da bu nesnenin bu öznenin üretmeye kastettiğı şey olduğunu söylemek *değildir*; daha ziyade sadece bu nesnenin, bazı durumlarda, hakkında “bunu kasıtlı olarak yaptı” diyebileceğimiz bir özne tarafından  retilildiğini ya da üretilmiş olarak algılandığını söylemektir. Yapabileceğimiz ikinci gözlem ise şudur: sembolik bir biçimin ya da sembolik bir biçimin kurucu unsurlarının “anlamı”, sembolik biçimi üretirken üretici-öznenin “kastettiğı” ya da “demek istediğı” şeyle zorunlu olarak özdeş değildir. Bu olası farklılık, g cenek bir şekilde dile getirilen “Sen bunu *demek istemiş* olabilirsin, ama *söylediğin* kesinlikle bu değildi” cümlesinde belirgin olduğı şeekliyle, gündelik toplumsal etkileşimde mevcuttur. Ancak farklılık söyleşimsel (“dialogic”) bir durumla bağlantılı olmayan sembolik biçimler örneğinde bile daha fazla yaygın olabilir. Dolayısıyla yazılı metinler, ritüelleştirilmiş eylemler veya sanat eserleri, üretici-öznenin sembolik biçimi üretirken neyi kastettiğini ya da demek istediğini belirleyerek bütünüyle izah edilemeyecek bir anlam (“meaning”) ya da meal (“sense”) edinebilir. Sembolik bir biçimin anlamı ya da meal, üretici-öznenin ilk başta kastettiğinden  ıkarsanabilecek olan anlamdan çok daha karmaşık ve dallı budaklı olabilir. Ayrıca  retici-öznenin belirli herhangi bir örnekte kastettiğı ya da demek istediğı şey bulanık, çapraşık, ham ya da erişilemez olabilir; öznenin çeşitli maksatları, çelişkili maksatları, “bilin diş” maksatları olabilir ya da belirgin hiçbir maksadı olmayabilir. Üretici-öznenin maksatlarındaki bu  eşitlemeler ve birleşimler zorunlu olarak sembolik biçim düzeyine yansımazlar. Sembolik bir biçimin ya da sembolik bir biçimin kurucu unsurlarının anlamı, çeşitli etmenlere dayanan ve onlar tarafından belirlenen karmaşık bir görüngüdür. Üretici-öznenin sembolik biçimi üretirken kastettiğı ya söylemeye çalıştığı şüphesiz bu etmenlerden biridir (ya da birkaçıdır) ve bunlar bazı durumlarda can alıcı önemde olabilir. Gelgelelim, bu asla tek

etmen değildir ve üretici-öznenin maksatlarının yorumlamanın mihenk taşı olarak alınabileceğini ya da alınması gerektiğini öne sürmek oldukça yanıltıcı olacaktır.

Sembolik biçimlerin ikinci özelliği "göreneksel" yöndür. Bundan kasıt, *sembolik biçimlerin bunları alımlayan öznelere tarafından üretilmesi, inşası veya kullanımı ve yorumlanmasının genel olarak çeşitli türde kaidelerin, yasaların ya da göreneklerin uygulanmasını içeren süreçler olmasıdır*. Bu kaideler, yasalar ya da görenekler, dilbilgisi kaidelerinde üslup ve ifade göreneklerine, belirli işaretleri belirli harflere, kelimelere ya da durumlara (örneğin, Mors alfabesi) bağlayan yasalardan kendilerini ifade etmeye ya da başkalarının ifadelerini yorumlamaya (örneğin, kadının kaçıp erkeğin kovaladığı aşk oyununa ilişkin görenekler) çalışan kişilerin eylem ve etkileşimine hükmeden göreneklere kadar çeşitlilik gösterir. Sembolik biçimleri üretirken ya da yorumlarken kaideler, yasalar ya da âdetler uygulamak illaki bu kaidelerin farkında olmak ya da onları gerektiği takdirde açıkça ve doğru bir şekilde formüle edebilmek değildir. Bu kaideler, yasalar ya da görenekler genellikle *pratik bir durumda*, yani sembolik biçimler meydana getirmek ve bunları yorumlamak için dolaylı ve kanıksanmış şemalar olarak uygulanır. Bunlar kişilerin sürekli anlamlı ifadeler üreterek ve başkalarının ürettiği ifadelerle anlam vererek, gündelik yaşamları sırasında kullandıkları örtük bilginin parçasını oluştururlar. Bu bilgi genelde örtük olsa da, birden fazla kişi tarafından paylaşılması ve her zaman başkalarının düzeltmesine ve cezalandırmasına açık olması anlamında yine de toplumsaldır. Dilbilgisel olarak hatalı bir sözce üretirsek ya da duygu-rumuzu hâkim şartlar açısından anormal olan bir şekilde ifade edersek, sözcemiz ya da ifademiz belirli şekilde düzeltilebilir ya da yaptırma uğrayabilir. Sembolik biçimlerin üretimi ve yorumlanmasının düzeltilme ya da cezalandırılma ihtimali, bu süreçlerin genellikle toplumsal kaidelerin, yasaların ya da göreneklerin uygulanmasını içermesi gerçeğine delalet eder.

Bir yandan sembolik biçimlerin üretimi, inşası ya da kullanımına müdahil olan, öte yandan sembolik biçimlerin onları alımlayan öznelere tarafından yorumlanmasına müdahil olan kaideler, yasalar ve âdetler arasında benim şu ana kadar yaptığımdan daha keskin bir ayırım yapmak önemlidir. İlk durumda *şifreleme* kaidelerden söz edebilirken, ikinci du-

rumda *deşifre etme* kaidelerinden bahsedebiliriz. Bu ayrımı çizmek, bu iki kaideler dizisinin ne örtüşmesinin ne de bir arada var olmasının şart olmadığı gerçeğini vurgulamak için önemlidir. Bunların, belirli kaideler ya da görenekler doğrultusunda şifrelenen bir sembolik biçimin başka kaideler veya görenekler doğrultusunda deşifre edilebilmesi anlamında bir-biriyle örtüşmesi gerekmez. Örneğin, bilimsel söylem görenekleri doğrultusunda üretilmiş bir metin, ilerleyen zamanlardaki okuyucular tarafından, bir felsefe ya da mitoloji eseri ya da bilimsel göreneklerle bağını koparan ve yeni bir şeyin başlangıcı olan bir eser olarak farklı biçimlerde yorumlanabilir; veya bir devlet etkinliği olarak sahnelenen bir gösteri izleyiciler tarafından bir ikaz ya da tehdit, bir gaf ya da maskaralık olarak yorumlanabilir. Dahası, şifreleme ve deşifre etme kaidelerinin, hiçbir zaman okunmayan bir günlük ya da asla görülmemiş bir eser örneklerinde olduğu gibi, sembolik bir biçimin şifrelenmiş, ama pratikte hiçbir zaman deşifre edilmemiş olması anlamında bir arada var olmaları gerekmez. Benzer şekilde, bir sembolik biçim, gerçekte hiçbir zaman şifrelenmemiş olsa da, belirli kaideler veya görenekler doğrultusunda deşifre edilebilir. Doğal  r nt  ya da olayların animist yorumlaması şifrelenmemiş biçimlerin deşifre edilmesine bir örnektir; ancak bu durum insan eylemi ve olaylarının gündelik yorumlanmasında da yaygındır. Dolayısıyla bir eylem, belirli bir kaide ya da görenek doğrultusunda şifrelenmemiş olmasına rağmen, bir direniş hareketi ya da toplumsal düzene bir tehdit olarak, bir bitkinlik işareti ya da bir akıl hastalığı semptomu olarak yorumlanabilir. şifreleme kaideleri ve deşifre etme kaideleri arasında net bir ayrım yapamamak, Wittgenstein'ın geç dönem yazılarının etkisiyle toplumsal yaşamın kilit özelliğinin "kaideler tarafından yönetilmesi" olduğunu öne süren Winch ve diğer filozofların yazılarının etkisini azaltan sorunlardan biridir.²³ Kaideler ve anlamlı eylem arasındaki bağlantıyı vurgulamaya  alışan Winch, dünyayı şöyle ya da böyle "anamlı" olan her eyleme hükmeden kaidelerle doldurma noktasına varsa da gerçekte ilgili kaideler zaten başka bir biçimde, yani şifreleme kaideleri yerine deşifre etme kaideleri olarak mevcuttu. Bu iki kaideler dizisinde net bir ayrıma gidecek, Winch ve diğerlerinin karşılaştığı türde sorunlardan sakınabilir ve sembolik biçimlerin üretimine ve de bu biçimlerin onları alımlayan öznelere tarafından yorumlanmasına müdahil olan kaideler, yasalar ve göre-

nekler arasındaki ilişkiye dair daha ayrıntılı bir araştırmaya zemin hazırlayabiliriz.

Sembolik biçimlerin üçüncü özelliği “yapısal”, yani *eklemlı bir yapı sergileyen inşalar* olmasıdır. Bunlar, genelde birbirleriyle belli ilişkiler içerisinde olan unsurlardan oluşmaları anlamında eklemlı bir yapı sergilerler. Bu unsurlar ve birbirleriyle ilişkileri, örneğin bir resimde kelimelerin ve imgelerin yan yana getirilmesinin veya bir efsanenin anlatsal yapısının analiz edilebilmesi anlamında, biçimsel olarak çözümlenebilir bir yapı teşkil eder. Burada bir yandan sembolik bir biçimin *yapısı* öte yandan belirli sembolik biçimlerde somutlaşan *sistemi* birbirinden ayırabiliriz. Sembolik bir biçimin yapısını incelemek, söz konusu sembolik biçimde ayırt edilebilen özgöl unsurları ve bunlar arasındaki ilişkileri analiz etmektir; buna karşın sembolik bir biçimde somutlaşan sistemi çözümlemek, söz konusu biçimden soyutlamaya gitmek ve örnekleri belirli durumlarda karşınıza çıkan genel birtakım unsurları ve bunlar arasındaki ilişkileri incelemektir. Sembolik bir biçimin yapısı, fiili ifade örneklerinde, fiili sözceler, ifadeler ya da metinlerde fark edilebilen bir unsurlar örüntüsüdür. Buna karşın sembolik bir sistem ise belirli bir sembolik biçimden bağımsız olarak varolan, ama belirli sembolik biçimler içinde gerçekleştirilen çeşitli unsurların – bunları “sistemik unsurlar” olarak tarif edebiliriz – biraraya gelişidir. İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure’ün öncelikli olarak sembolik biçimlerle ilgilenmesi tam da bu bağlamda gerçekleşiyordu. Saussure dil (*la langue*) ve konuşma (*la parole*) arasında bir ayrıma giderek, temel unsurlarını ve işleme prensiplerini araştırmak için dili bir sembolik sistem olarak, bir “göstergeler sistemi” olarak yalıtıma çalışmıştı.²⁴ Sembolik sistemleri ve belirli sembolik biçimlerin yapısını bu yolla birbirinden ayırmamız mümkün olsa da, birinci durumun araştırılması ikinci durumun analizine olanak sağlar ve bu analiz sayesinde ilk durumun araştırılması da kolaylaştırılır. Dolayısıyla belirli bir metnin analizi, İngilizce ya da Fransızca gibi dilbilimsel bir sisteme özgü zamirler kümesinin anlaşılmasıyla kolaylaştırılabilir; diğer taraftan, bu türden sistemlere özgü zamirler, bu zamirlerin belirli metinlerde ve dil kullanımının diğer örneklerinde nasıl kullanıldığına dikkat ederek incelenebilir.

Sembolik biçimlerin yapısal özelliklerinin ve bu özelliklerle sembolik sistemlerin özellikleri arasındaki ilişkinin analizi, sembolik biçimler araş-

tırmasının önemli, ama sınırlı bir parçasıdır.  nemlidir, çünkü sembolik biçimlerin aktardığı anlam çoğunlukla sembolik özellikler ve sistemik unsurlar ile inşa edilir, böylelikle bu özellikleri ve unsurları inceleyerek, sembolik biçimlerin taşıdığı anlamı daha iyi anlayabiliriz. Barthes'ın verdiği örneğı ele alalım.²⁵ *Paris-Match*'ın kapağında Fransız üniformalı, genç, siyahi bir askerin fotoğraflı vardır; gözleri, sanki göndere çekilmiş üç renkli bayrağı sabitlemiş gibi hafifçe yukarı kalmış halde asker selamı vermektedir. İmgelerin bu zengin dizimi, mesajın anlamını aktaran bir yapı oluşturur. Fotoğraflı bir tarafını değıştirirseniz – siyahi askeri beyaz askerle değıştirirseniz ya da ona Fransız üniforması yerine bir gerilla kıyafeti giydirirseniz veyahut da resmi *Paris-Match* yerine *Lib ration*'ın kapağına koyarsanız – bu mesajın taşıdığı anlam değışecektir. Fotoğraflı yapısal özelliklerini inceleyerek, bu özelliklerle inşa edilen ve okuyuculara ya da izleyicilere genellikle dolaylı bir şekilde aktarılan bir anlamı açığa çıkarabiliriz.

Yapısal  zelliklerin ve sistemik unsurların analizi önemli olsa da bu türden bir analiz sınırlı bir değıere sahiptir. Burada bu türden bir analizin sınırlarının fark edilebileceğı iki temel yöne işaret edeceğim; sonraki bir bölümde bu noktaların metodolojik içermelerini ortaya koyacağım. İlk olarak, sembolik biçimler tarafından aktarılan anlam, yapısal özellikler ve sistemik unsurlar tarafından ortaklaşa inşa edilse de bu türden bir anlam hiçbir zaman bu özellikler ve unsurlar tarafından tüketilmez. Sembolik biçimler çeşitli unsurların ardışıklığından ve aralarındaki ilişkilerden ibaret değildir: aynı zamanda tipik olarak bir şeyi temsil ederler, bir şeyi sunar ya da sergiler, herhangi bir şey hakkında bir şey söylerler. Sembolik biçimlerin aşağıda “göndergesel” yön olarak tarif edeceğim bu özelliğı, tek başına yapısal özelliklerin ve sistemik unsurların analiziyle kavranamaz. Bir ifade ya da şeklin göndergesi (referent) bir göstergenin “gösterileni”yle (*signifi *) hiçbir surette özdeş değildir, çünkü bu ikincisi, Saussure' n açıklamasında, yalnızca ses imgesi ya da “gösteren” (*signifiant*) ile ilişkilidir; hem gösteren hem de gösterilen, göstergenin ayrılmaz bir parçasıdır.²⁶ öte yandan gönderge dil dışı bir nesne, kişi ya da durumdur. Sembolik bir biçimin göndergesel yönünü kavramak, içsel özelliklerin ve unsurların analizinin ötesine geçen ve temsil edilen ya da söylenen şeyi izah etmeye çalışan yaratıcı bir yorumlama gerektirir. Yapısal  zelliklerin ve sis-

temik unsurların analizinin sınırlı olduğu ikinci bir açı ise şudur: bu türden bir analiz sembolik biçimlerin içsel kuruluşuna odaklanarak yalnızca sembolik biçimlerin göndergesel yönünü ihmal etmekle kalmaz, aynı zamanda bu biçimleri yerleşik oldukları sosyo-tarihsel bağlamdan ve süreçlerden de soyutlar. Yapısal özelliklerin ve sistemik unsurların analizi bu nedenle sembolik biçimlerin “bağlamsal” yönü adını verdiği şeyi göz önüne almaz; ve göstermeye çalışacağım gibi böylelikle sembolik biçimlerin kültürel analizi için elzem olan özelliklerden bazılarını hiçe sayar.

Sembolik biçimlerin dördüncü özelliği “göndergesel” yönüdür. Bundan kastım, yukarıda işaret edildiği gibi, sembolik biçimlerin tipik olarak bir şeyi temsil eden, bir şeye atıfta bulunan, herhangi bir şey hakkında bir şey söyleyen inşalar olmalarıdır. Burada “göndergesel” terimini oldukça geniş bir şekilde, sembolik bir biçimin ya da sembolik bir biçim unsurunun, belirli bir bağlamda, belirli bir nesneye tekabül edecek ya da onun temsil ettiği genel anlamı kapsayacak şekilde kullanıyorum. Bazı örnekleri ele alalım: Rönesans döneminden kalma bir resimdeki bir figür, şeytan, kötü bir insan veya ölüm anlamına gelebilir ya da bunlardan birini temsil edebilir; modern bir gazetedeki yüz özellikleri hafifçe abartılmış bir karikatür figürü belirli bir kişiye ya da ulus-devlet gibi bileşik bir siyasi aktöre gönderme yapabilir; “Ben kendimi üyelerimizin şartlarını iyileştirmeye adanmış” cümlesindeki “Ben” ifadesi belirli bir zamanda ve belirli bir yerde bu cümleyi dile getirmiş kişiye gönderme yapar. Bu örneklerin de ortaya koyduğu gibi, şekiller ve ifadeler göndergesel özgüllüklerini farklı şekillerde edinirler. “Göndergesel özgüllük”ten kastım, verili bir kullanım durumunda, belirli bir şekil ya da ifadenin özgül bir nesne ya da nesnelere, kişi ya da kişilere, durum ya da durumlara göndermede bulunduğu gerçeğidir. Bazı şekiller ya da ifadeler göndergesel özgüllüklerini yalnızca belirli durumlarda kullanılmaları dolayısıyla edinir. Örneğin, “ben” veya “sen” gibi zamirler yüzergezer göndergesel terimlerdir; yalnızca belirli bağlamlarda kullanılarak, verili bir durumda bir kişi tarafından dile getirilerek ya da kaydedilerek özgül kişilere gönderme yaparlar. Öte yandan özel adların göndergesel özgüllüğü, verili bir durumda kullanılmalarından bir parça bağımsız olarak sabitlenmiştir. Dolayısıyla “Richard M. Nixon” ismi, bu ismi belirli bir kişiye (ya da nispeten ufak bir insanlar kümesine) bağlayan birikmiş bir dizi görenek ve pratikler se-

bebiyle gönderme yapar. Ancak özel isimlerin bile belirli bir muğlaklığı ya da göndergesel bulanıklığı vardır. Bir ismin birden fazla olası göndergesi olabilir ve bir isim verili bir durumda ilgili görenekler ve pratikler tarafından sabitlenen bir göndergeden başka bir kişiye gönderme yapmak üzere kullanılıyor olabilir (dil sürçmesi, ironik bir serzeniş). Her iki durumda da ancak ifadenin kullanıldığı özgül durumlara dikkat ederek göndergesel özgüllük sabitlenebilir ve bulanıklık ortadan kaldırılabilir.

Sembolik biçimlerin göndergesel yönünü vurgularken sadece şekillerin ya da ifadelerin bir nesneye, kişiye ya da duruma atıfta bulunma ya da onu temsil etme biçimine değil, ama aynı zamanda sembolik biçimlerin, bir nesneye atıfta bulunmuş ya da onu temsil etmiş olmakla, onun hakkında genelde bir şey söyleme, yani iddia etme ya da belirtme, yansıtmaya ya da sergileme biçimine dikkat çekmek istiyorum. Bu noktayı önceden yer verilen bazı örneklere geri dönerek açıklayabiliriz. “Ben kendimi üyelerimizin şartlarını iyileştirmeye adanmış” cümlesini dile getiren konuşmacı belirli bir kişiye, yani “Ben”in göndergesi olarak kendisine atıfta bulunur ve bu türden bir atıfla bu kişi kendini bir şey yapmaya adanmış olduğunu söyler. “Bu doğru” (ya da duruma göre “Bu doğru değil”) diyebileceğimiz bir şey söylemiş, belirtmiş ya da iddia etmiştir; çünkü “doğru”, bu bağlamda, beyanlara atfettiğimiz bir doğrulamadır.²⁷ Ya da Barthes’ın örneğini yeniden ele alalım. Barthes, *Paris-Match*’in kapağı üzerine yorum yaparken şöyle der: “[Bunun] bana neyi gösterdiğini çok iyi görüyorum: Fransa büyük bir imparatorluktur, derisinin rengi ne olursa olsun bütün oğulları aynı bayrağın altında bağlılıkla hizmet ederler, sözde sömürgecilik suçlularına bu zencinin sözde sömürücülerine hizmet etme çabasından daha iyi bir yanıt olamaz.”²⁸ Fotoğraf Barthes’ın kavramaya ve yorumlama aracılığıyla ifade etmeye çalıştığı olası bir anlam yansıtır. Barthes olası anlamın bir yorumunu, yaratıcı bir kurgusunu sunar. Yorumda şöyle söylenir: “Fransa büyük bir imparatorluktur, renkli renksiz bütün oğulları ..., sözde sömürgecilik suçlularına ...” Yorum, fotoğrafın yansıttığı şeyi yeniden belirtmeye, fotoğrafın temsil edebileceği ve sergileyebileceği şeyi izah etmeye ve telaffuz etmeye teşebbüs eder. Sembolik biçimlerin göndergesel yönünü açıklamak için bu örneği kullanarak Barthes’ın çalışmasından yorumlamanın bu yönünün ya da doğası ve rolünün yeterli bir açıklamasını çıkarsayabileceğimizi iddia etmek istemiyorum. Barthes’ın çalışması, yapısal özelliklerin ve sistemik

unsurların analizinin yukarıda kısaca tartıştığım bazı sınırlamalarından musdariptir; şayet bu örnekte yapısal unsurların ve bunlar arasındaki ilişkilerin sadece biçimsel bir analizinden fazlasını yaptıysa, sembolik biçimlerle bunların resmettikleri veya hakkında konuştukları şeyler arasındaki bağlantıları keşfetmeye çalıştıysa, olası anlamın yaratıcı bir inşasıyla meşgul olmaya yöneldiyse, bu örnek Barthes'ın genel yaklaşımının temize çıkarılması olmak yerine pratik analizlerinin bu yaklaşımın sınırlarını ortaya çıkardığının bir işaretidir.

Sembolik biçimlerin dikkat çekmek istediğim beşinci özelliği “bağlamsal” yöndür. Bundan kastım, daha önce de işaret ettiğim gibi, *sembolik biçimlerin onlar içerisinde ve aracılığıyla üretildikleri, aktarıldıkları ve alınılandıkları belirli sosyo-tarihsel bağlamların ve süreçlerin içine yerleşik olduklarıdır*. Gündelik etkileşim sırasında bir kişi tarafından ötekine söylenen basit bir cümle bile yapılandırılmış bir toplumsal bağlam içine yerleşiktir ve bu bağlama özgü olan toplumsal ilişkilerin izlerini – aksan, tonlama, hitap biçimi, kelime seçimi, ifade tarzı, vb. – taşıyabilir. Konuşmalar, metinler, televizyon programları ve sanat eserleri gibi daha karmaşık sembolik biçimler, bu biçimlerin onlar içerisinde ve aracılığıyla üretildikleri, aktarıldıkları ve alınılandıkları belirli bir kurumlar yelpazesini gerektirir. Bu sembolik biçimlerin ne olduğu, bunların toplumsal dünyada inşa edilme, dolaşıma sokulma ve alınılanma biçimleri ve onları alınılayan kişiler için sahip oldukları anlam ve değer bir yere kadar bunları meydana getiren, dolayımlayan ve muhafaza eden bağlamlar ve kurumlara bağlıdır. Dolayısıyla bir konuşmanın belirli kişiler tarafından yorumlanma biçimi, onun bir “konuşma” olarak algılanması ve ona atfedilen ağırlık, bu kelimelerin bu kişi tarafından bu ortamdaki bu durumda söylendiği ve bu araç (bir mikrofon, bir televizyon kamerası, bir uydu) tarafından aktarıldığı gerçeğiyle koşullanır; bu sahnenin unsurlarını değiştirirseniz – örneğin, aynı kelimeler bir çocuk tarafından kendisini hayranlıkla dinleyen ebeveynlerine söylenmişse – aynı kelimeler onu alınılayanlar için yeni bir anlam ve yeni bir değer edinecektir. Sembolik biçimlerin bağlamsal yönünün altını çizmekle sembolik biçimlerin içsel yapısal özellikleri analizinin ötesine geçtiğimizi vurgulamak önemlidir. Yukarıdaki örnekte konuşmanın ortamı ve ona vesile olan şey, konuşmacı ve dinleyiciler arasındaki ilişkiler, edilen sözlerin iletilme tarzı ve bunun dinleyici tarafından alınılanma biçimleri konuşmanın yapısal özellikleriyle sistemik un-

surlarının analiz edilmesi yoluyla fark edilebilecek yönler değildir. Tam tersine bu yönler ancak konuşmanın dile getirildiği, iletildiği ve alımlandığı toplumsal bağlamlara, kurumlara ve süreçlere dikkat ederek ve güç ilişkilerini, otorite biçimlerini, kaynak türlerini ve bu bağlamların diğer özelliklerini analiz ederek fark edilebilecek yönlerdir. Bu hususları bir sonraki kısımda daha fazla irdeleyeceğim.

Sembolik Biçimlerin Toplumsal Bağlamlaşması

Sembolik biçimlerin bağlamsal yönünü irdelerken sembolik biçimlerin, her zaman yapılandırılmış toplumsal bağlamlara yerleşik olmaları gerçeğinden türeyen özelliklerinin altını çizmeye çalışacağım. Sembolik biçimlerin toplumsal bağlamlara yerleştirilmesi, bir öznenin ifadeleri olmanın yanı sıra bu biçimlerin genel olarak belirli bir sosyo-tarihsel bağlamda yer alan ve türlü kaynaklar ve kapasiteler bahşedilmiş aktörler tarafından  retildiklerine işaret eder; sembolik biçimler, üretildikleri toplumsal koşulların izlerini farklılaşan biçimlerde taşıyabilir. Sembolik biçimlerin toplumsal bağlamlara yerleştirilmesi, bir özne (ya da özneler) için ifadeler olmanın yanı sıra, bu biçimlerin genel olarak, kendileri de belirli sosyo-tarihsel bağlamlarda yer alan ve türlü kaynaklar bahşedilmiş kişiler tarafından alımlandıklarını ve yorumlandıklarını ifade eder; belirli bir sembolik biçimin insanlar tarafından nasıl anlaşıldığı, bunu yorumlarken kullanabildikleri kaynaklara ve kapasitelere bağlı olabilir. Sembolik biçimlerin bir bağlam içine yerleştirilmesinin bir diğer sonucu çoğu kez karmaşık değer biçme, değerlendirme ve çatışma süreçlerinin nesneleri olmala-rıdır. Değer biçme ve değerlendirme, onaylama ve karşı çıkma, sembolik biçimleri üreten ve alımlayan kişilerin bu biçimler karşısında sürekli olarak yinededikleri bir tavidir. Bunlar, *değerlenme* süreçleri adını vereceğim, yani onlar tarafından ve aracılığıyla belirli “değer” türleri atfedilen süreçlerin nesneleridir. Ayrıca sembolik biçimler, kültürel görüngüler olarak, belirli bağlamlarda yer alan kişiler arasında da mübadele edilir ve bu mübadele süreci bazı aktarım araçları gerektirir. Yüz yüze bir durumdaki basit bir sözceler değiş tokuşu bile bir teknik koşullar ve aygıtlar (grtlak, ses telleri, dudaklar, hava dalgaları, kulaklar, vb.) yelpazesi öngörür ve pek çok sembolik biçim, özel olarak inşa edilen ve kullanılan başka koşullar ve aygıtlar da gerektirir. Farklı koşul ve aygıt türlerini *kültürel aktarım*

kiplikleri olarak tarif edeceğim. Bu bölümün geri kalanında, sembolik biçimlerin üretildikleri ve alınıldıkları toplumsal bağlamların özelliklerine ve sembolik biçimlerin tabi kılınabileceği değerleme süreçlerine yoğunlaşmak istiyorum. Kültürel aktarım kipliklerinin analizini bir sonraki bölüme erteleyeceğim.

Sembolik biçimlerin üretilmesi ve alınması yapılandırılmış toplumsal bağlamlarda gerçekleşen süreçler olduğunu vurgulamıştım. Bu bağlamlar mekânsal ve zamansal olarak özgüdür: belirli *zaman-mekânsal sahneler* içerirler ve bu sahneler, bunların içinde gerçekleşen eylem ve etkileşimin kısmen kurucusudur. Bir sembolik biçimin üretilme bağlamının mekânsal ve zamansal özellikleri, yüz yüze bir etkileşimde sözcelerin mübadelesi örneğinde olduğu gibi, alınma bağlamının özellikleriyle örtüşebilir. Yüz yüze durumlarda konuşmacı ve dinleyici aynı yerde bulunurlar ve bu yerin özellikleri düzenli olarak parçası oldukları sembolik biçimlere ve etkileşime dâhil olurlar (örneğin, gösterimsel ifadeler ve zâmirler için göstergesel özgüllük sunarak). Ancak üretim bağlamının mekânsal ve zamansal özellikleri alınma bağlamının özelliklerinden büyük ölçüde ya da bütünüyle farklılaşabilir. Herhangi bir teknik gereç aracılığıyla aktarılan sembolik biçimler örneğinde karşımıza çıkan budur – örneğin, bir bağlamda yazılan ve başka bir bağlamda okunan bir mektup ya da bir bağlamda üretilen ve zaman ve mekânda yayılmış birçok başka bağlamda izlenen bir televizyon programı. Sembolik biçimlerle ilgili kültürel aktarımın temel bir özelliği olarak gördüğüm bu duruma bir sonraki bölümde yeniden döneceğim.

Sembolik biçimlerin toplumsal bağlamları yalnızca mekânsal ve zamansal olarak özgül olmakla kalmaz, bunlar aynı zamanda türlü biçimlerde *yapılandırılmışlardır* da. Yapı kavramı toplumsal bağlamların analizinde esastır, ancak sosyal bilimlerde literatüründe yaygın olarak kullanılmış, hatta bazen fazlasıyla kullanılmış karmaşık ve oldukça tartışmalı bir kavramdır. Burada bu kavramın farklı kullanım biçimlerini gözden geçirmek ve değerlendirmek niyetinde değilim.²⁹ Bunun yerine toplumsal bağlamların bazı tipik özelliklerinin belirlenmesi ve analizi için kavramsal bir çerçeve taslağı çizmekle yetineceğim.³⁰ Bu çerçeve içerisinde toplumsal yapı fikrine, belirli bir görüngüler yelpazesini vurgulayan ve dikkatimizi belirli bir analiz düzeyine çeken bir fikir olarak özgül bir rol tahsis edilebilir. Bu çerçevenin ana hatlarını sunmakla toplumsal bağlamları

rın analizinin, bu bağlamlar içerisinde eyleyen ve etkileşime giren, belirli bağlamlarda sembolik biçimler üretip diğerlerinde bunları alımlayan kişi-lerin ara tırılmasından bütünüyle sıyrılmış bir faaliyet olduğunu öne sürmek istemiyorum. Tam tersine, göstermeye çalışacağım üzere, bağlamların analizi bunlar içerisinde gerçekleşen eylemler ve etkileşimler ele alınmadığı takdirde nasıl kısmi ve eksik olursa, aynı şekilde bu bağlamların analizi de eylem ve etkileşim, üretim ve alımlanma araştırması açısından olmazsa olmaz bir faaliyettir.

Toplumsal bağlamların tipik özelliklerini *etkileşim alanları* kavramını için içine katarak açıklığa kavu turmaya ba layabiliriz. Alan kavramı Pierre Bourdieu tarafından geliştirilmiş ve çeşitli aydınlatıcı çalışmalarda kullanılmıştır.³¹ Bourdieu'nun bu kavramı nasıl kullandığını ayrıntısıyla irdelemeyeceğim; ama hem burada hem de bu bölümün ilerleyen kısımlarında, ilgilendiğim konuyla bağlantılı olduğu müddetçe onun çalışmalarına ba vuracağım.³² Bourdieu'nun izinden giderek bir etkileşim alanının bir pozisyonlar uzamı olarak eşzamanlı bir şekilde ve bir yörüngeler dizisi olarak artzamanlı bir şekilde kavramsalla tırılabileceğini söyleyebiliriz. Belirli kişiler bu toplumsal alan içerisindeki kimi pozisyonlarda yer alır ve yaşamları boyunca belirli yörüngeleri takip ederler. Bu pozisyonlar ve yörüngeler bir yere kadar ya türlü *kaynakların* ya "*sermaye*"nin hacmi ve dağıtımını aracılığıyla belirlenir. Buradaki amaçlarımız doğrultusunda üç temel sermaye türünü ayırt edebiliriz: m l k, servet ve türlü finansal varlıkları içeren "ekonomik sermaye"; bilgi, beceriler ve farklı türde eğitimsel vasıflar içeren "kültürel sermaye"; ve birikimsel övgü, itibar ve belirli bir kişi ya da konumla ilişkili takdir içeren "sembolik sermaye." Herhangi verili bir etkileşim alanı içerisinde kişiler belirli hedeflerin peşinden gitmek için bu farklı türdeki kaynaklardan yararlanır. Aynı zamanda bir türdeki kaynakları diğer bir tür kaynağa dönüştürmenin fırsatlarını arayabilirler –  rneğin, birikmiş aile servetinin çocukların eğitimsel vasıflar edinmesinde kullanılması ve böylelikle bu çocukların dolgun ücretli işlerde çalışmalarının garantilenmesi örneğinde olduğu gibi.³³

İnsanlar etkileşim alanları içerisinde hedeflerinin ve çıkarlarının peşinden giderek aynı zamanda çeşitli *kaideler ve göreneklerden* faydalanırlar. Bu kaideler ve görenekler, bir ofisteki ya da fabrikadaki kişilerin hareketlerini yönlendiren yazılı kurallar örneğinde olduğu gibi, açık ve iyi formüle edilmiş talimatlar şeklinde olabilir. Ancak bu türdeki açık ve iyi

formüle edilmiş talimatlar istisnadır; var oldukları zamanda ve yerde saygı duyuldukları kadar çoğun göz ardı da edilebilirler. Büyük ölçüde toplumsal yaşamdaki eylem ve etkileşimin çoğunu yönlendiren kaide ve görenekler dolaylı, formüle edilmemiş, gayriresmî ve muğlak kaide ve göreneklerdir. Kişileri gündelik yaşamları sırasınca, belirgin ve iyi formüle edilmiş talimatlar düzeyine bile getirilmeden yönlendiren *esnek şemalar* olarak kavramsallaştırılabilirler. Örneğin, doğumdan itibaren aşıl原因 temizlik ya da görgü kuralları gibi azar azar telkin edilen ve gündelik yaşam pratiklerinde sürekli olarak yeniden üretilen pratik bilgi biçiminde var olurlar. Bu esnek şemalar insanların “yararlandığı” şeyler olmak yerine daha ziyade dolaylı olarak uyguladıkları şeylerdir. Eylemin ve etkileşimin, bireyin her eylem ânında – örneğin, bir ifadeyi dile getirdiğinde, bir jest yaptığında, yiyecek bir şey aldığında ve tükettiğinde, üzerine bir şeyler giydiğinde ve bedenini başkalarına sunmak üzere hazırladığında – yerine getirilen ve yeniden üretilen, telkin edilmiş ve toplumsal açıdan farklılaşmış koşullarıdır. Gelgelelim insanlar, şemaları uygularken ve çeşitli kaideler ve göreneklerden yararlanırken, aynı zamanda bu şemaları ve kaideleri genişletir ve uyarlarlar. Her uygulama bazı açılardan yeni olan durumlara tepki vermeyi içerir. Dolayısıyla kaidelerin ve şemaların uygulanması, sanki eylemler bunlar tarafından sıkı sıkıya belirleniyormuş gibi mekanik bir işlem olarak anlaşılamaz. Kaidelerin ve şemaların uygulanması daha ziyade çoğu kez bir parça tercihte ve yargıda bulunmayı içeren ve kaidelerin ve şemaların uygulama sürecinde değiştirilip dönüştürülebildiği yaratıcı bir süreçtir.

Etkileşim alanlarını ve bunlara özgü çeşitli kaynakları, kaideleri ve şemaları, *toplumsal kurumlar* adı verilebilecek şeyden ayırabiliriz. Toplumsal kurumlar özgül ve nispeten sabit kaide ve kaynak kümeleriyle beraber, bunlar tarafından ve bunlar içerisinde kurulan toplumsal ilişkiler olarak anlaşılabilir. Ford Motor Company gibi belirli bir işletme ya da BBC gibi belirli bir kuruluş bu türden bir kuruma örnektir. Bu türden işletmeler ve kuruluşlar belirli kaynak türleri ve nicelikleri tarafından ve kaynakların kullanımını ve kuruluş içerisindeki bireylerin davranışını yöneten belirli kaideler, görenekler ve esnek şemalar tarafından tanımlanır. Genelde kişiler arasındaki ya da bu kişilerin bulundukları pozisyonlar arasındaki hiyerarşik ilişkiler tarafından da nitelendirilirler. Kuruluş-

ların bazı özellikleri, hukukta açıkça bir yer tanınarak ya da zaten mevcut olan yasalara uyumlu hale getirilerek ( rne in, BBC'nin faaliyetlerini  er er eveyen tüzükler) resmile tirilebilir. Analitik amaçlar doğrultusunda Ford Motor Company ya da BBC gibi *belirli* kurumlar ve *jenerik* ya da çökeltili kurumlar adını verebilece imiz şeyler arasında ayırma gidebiliriz. Bu ikincisinden kastım, belirli kuruluşların konfigürasyonel biçimini, yani belirli kuruluşlardan soyutlamaya gidilebilecek ve belirli örgütlerin gel-gitleri boyunca süregiden bir biçimidir. Dolayısıyla,  rne in Ford Motor Company sayısız başka örneklerinin bulunabileceği büyük ölçekli üreten bir işletme  rne iyken, BBC bir yayıncılık kurulu u örneğidir. Kuruluşları incelerken çökeltili kuruluşların geniş örüntüler ya da akımları vurgulayan jenerik özellikleri kadar, belirli örgütlerin özgül özellikleriyle de ilgilenebiliriz. Toplumsal kuruluşlar, etkileşim alanları içerisinde bulunan ve aynı zamanda bunları yaratan kaide, kaynak ve ilişki  e itleri olarak görülebilir. Belirli bir kurulu  kurulduğunda önceden varolan etkileşim alanlarına  ekil verir ve aynı zamanda yeni bir pozisyonlar ve muhtemel yörüngeler dizisi yaratır. Modern toplumlardaki çoğu insan için "kariyer" fikrinin kendisi, kendi hedef-güdümlü faaliyetlerinin parçası olarak insanları istihdam etmeye ve onlara kurumsal temelli bir yaşam yörüngesi vermeye çalışan kuruluşların varlığından ayrılamaz. Toplumsal kurumlar etkileşim alanlarının ayrılmaz bir parçası olsalar da bu ikisinin kapsamına girenler aynı değildir. Alanlar içerisinde ama belirli kurumlar dışında gerçekleşen pek çok eylem ve etkileşim vardır –  rne in, sokakta tanındıklar arasındaki sıradan bir kar ıla ma. Ne var ki pek çok eylem ve etkileşimin belirli kurumlar dışında gerçekleşiyor olması, bu eylem ve etkileşimlerin g   ve kaynaklar, kaideler ve  emalar tarafından etkilenmediği anlamına elbette gelmez. Çünkü tüm eylem ve etkileşimler, ger ekle tikleri alanlara özgü toplumsal koşulların uygulanmasını içerir.

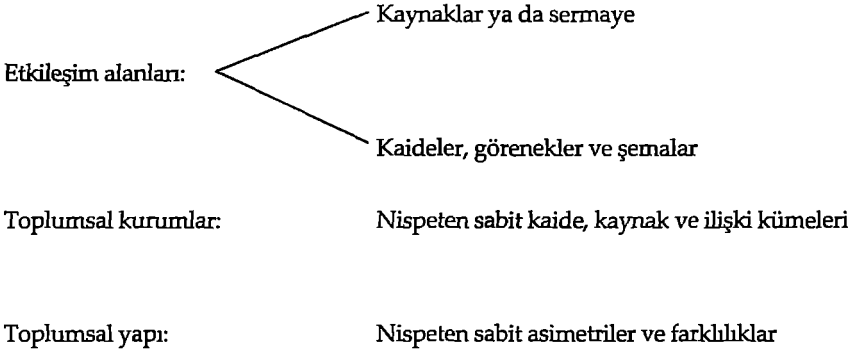
Buraya kadar etkileşim alanlarını toplumsal kurumlardan ayırmaya ve her birinin bileşenlerini açığa kavu turmaya çalıştım. Şimdiyse etkileşim alanları ve toplumsal kurumlar ile *toplumsal yapı* adını vereceğim şey arasında bir başka ayırım yapmak istiyorum. Burada "toplumsal yapı" terimini, etkileşim alanlarını ve toplumsal kurumları nitelendiren nispeten sabit asimetrilere ve farklılıklara atıfta bulunmak için kullanaca ım. Bir

etkileşim alanının ya da toplumsal bir kuruluşun “yapılandırılmış” olduğunu söylemek, bu alanın çeşitli kaynakların, gücün, imkânların ve yaşam fırsatlarının paylaşılması ve bunlara erişim açısından nispeten sabit asimetriler ve farklılıklar tarafından nitelendirildiğini söylemektir. Bir alanın ya da kuruluşun toplumsal yapısını analiz etmek, nispeten sabit olan – yani sistematik olan ve devam etmesi muhtemel – asimetrisi ve farklılıkları belirlemek ve bunların altında yatan kıstasları, kategorileri ve ilkeleri saptamaktır. Bu nedenle toplumsal yapı analizi, kısmen, sistematik asimetriler ve ayrımlar bulgusunu düzenlemeye ve aydınlatmaya yardımcı olabilecek kategorileri ve ayrımları tespit etmeyi içerir. Bu şekilde etkileşim alanlarını ve bunlar içerisinde yer alan kurumları yapılandıran bazı etmenleri belirlemeye çalışabiliriz. Dolayısıyla, örneğin İngiltere ve Birleşik Devletler’deki yükseköğrenim alanı, bu alana şekil veren bir dizi kurumla (birbirleriyle kati ilişkiler içerisinde olan belirli üniversiteler, kolejler, teknik okullar, vb.) nitelendirilir; ve tıpkı bir bütün olarak alanın kendisi gibi bu kurumlar da, alanın toplumsal yapısını kısmen oluşturan sistematik asimetriler ve farklılıklarla (örneğin, erkekler ve kadınlar, siyahiler ve beyazlar, işçi sınıfı ve orta sınıf gençleri, vb. arasında) yapılandırılır.

Şekil 3.1 buraya kadar kabataslak sunduğum kavramsal çerçevenin kilit terimlerini özetler. Soldaki kavramlar – yani zaman-mekânsal ortamlar, etkileşim alanları, toplumsal kurumlar, toplumsal yapı – toplumsal bağlamın farklı yönlerine gönderme yapar ve farklı analiz düzeylerini tanımlar. Kişilerin eylemde ve etkileşimde bulunduğu bağlamların toplumsal özelliklerini kavramamızı sağlarlar. Bu özellikler yalnızca eylemin gerçekleştiği bir çevrenin unsurları değil, aynı zamanda insanların eylemde ve etkileşimde bulunmaları sırasında toplumsal bağlamların türlü yönlerinden düzenli ve zorunlu olarak yararlanmaları, bunları uygulamaları ve kullanmaları anlamında *eylem ve etkileşimin kurucu unsurlarıdır*. Bağlamsal özellikler yalnızca kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı değildir; aynı zamanda üretken ve etkinleştiricidir de.³⁴ Belirli girişimleri diğerlerinden daha munasip ya da olası olarak tanımlayarak ve kaynakların ve fırsatların eşitsiz paylaşılmasını sağlama olarak olası eylem yelpazesini sınırlandırır. Ama aynı zamanda eylemlerin ve etkileşimlerin zorunlu olarak

bağlı oldukları toplumsal koşulları oluşturarak, gündelik yaşamda gerçekleşen bu eylem ve etkileşimleri *mümkün kılarlar*.

Zaman-mekânsal ortamlar

Şekil 3.1 Toplumsal Bağlamların Tipik Özellikleri

Bu analiz, *gücün* uygulanmasına nelerin müdahil olduğunu değerlendirebilmemizin zeminini sağlar. En genel anlamıyla “güç” bir kişinin hedefleri ve çıkarları doğrultusunda hareket etme becerisidir: bir kişi *hareket etme gücüne*, olayların ardışıklığına müdahale etme ve akışını değiştirme gücüne sahiptir. Kişi bu şekilde hareket etmekle kendisine erişilebilir olan kaynaklardan yararlanır ve bunları kullanır. Bu nedenle bir kişinin hedefleri ve çıkarları doğrultusunda hareket edebilme becerisi, o kişinin bir alan ya da kurum içindeki pozisyonuna bağlıdır. “Güç,” bir alan ya da kurum düzeyinde analiz edildiğinde, bazı kişilerin kararlar almasına, hedeflerinin peşinden gitmesine ya da çıkarlarını gerçekleştirmesine *imkân tanıyan* ya da onlara *bu gücü veren* bir kapasitedir; onları, bir alan ya da kurumdaki pozisyonlarının kendilerine bahsettiği kapasite olmaksızın bunları yapmalarının mümkün olmadığı bir biçimde güçlendirir. Bu türden çeşitli kapasiteler ve dolayısıyla farklı güç düzeyleri bahsedilmiş kişiler, birbirleriyle belli toplumsal ilişkiler içerisinde bulunabilir. Yerleşik güç ilişkileri *sistemik olarak asimetrik* olduğunda varolan durum bir *ta-hakküm* durumu olarak tarif edilebilir. Güç ilişkileri, belirli kişi ya da gruplar, diğer kişi ya da grupları dışlayabilen ve bu dışlamanın yürütül-

düğü zeminden bağımsız olarak bu diğer kişi ve gruplara önemli ölçüde erişilemez kalan bir güçle donandığı zaman “sistematik olarak asimetrik” olur. Bu tür durumlarda “hâkim” ve “tabi” insanlardan ve gruplardan olduğu kadar kaynaklara kısmi erişimleri dolayısıyla bir alanda arabulucu pozisyonunu işgal eden kişi ya da gruplardan da bahsedebiliriz.

Bilhassa önemli olan tahakküm örnekleri arasında, bir bağlamdan diğerine nükseden yapısal özelliklerle bağlantılı olanlar vardır. Geleneksel Marksist analizin gücü, geçmiş ve bugünkü toplumlarda tahakküm ve itaatın nasıl yapılandırıldığını göstermesinde yatar: bu yapılandırma bir bağlamdan diğerine nükseden, modern kapitalist toplumlarda sermaye-ücretli emek ilişkisi biçimini alan temel bir sınıf bölünmesi üzerinde temellenir. Sınıf ilişkileri ve bölünmelerinin modern toplumlarda tahakküm ve itaatın önemli bir temeli olmaya devam ettiğinden şüphe duyulamaz: sınıflar ve sınıf çatışmasının geç yirminci yüzyılın toplumsal manzarasından kaybolması söz konusu değildir. Ancak sınıflar arası ilişkinin modern toplumlarda tahakküm ve itaatın tek önemli temeli olduğunu ya da her durumdaki en önemlisi olduğunu söylemek ciddi bir hata olacaktır. Sınıf ilişkilerine yapılan aşırı vurgu – Marx’ın çalışmalarında olduğu kadar onun bazı takipçilerinin çalışmalarında da belirgin olan bir aşırı vurgu – sınıf ayrımına dayanmayan ya da ona indirgenemeyen tahakküm ve itaat biçimlerini belirsizleştirebilir ve yanlış temsil edebilir. Modern toplumlarda tahakküm ve itaatın makbul bir analizi – sınıfın önemini en aza indirgemenen – cinsiyetler, etnik gruplar ve ulus-devletler arasındakiler gibi temel diğer bölünmelere dikkatini yönlendirmek zordur.

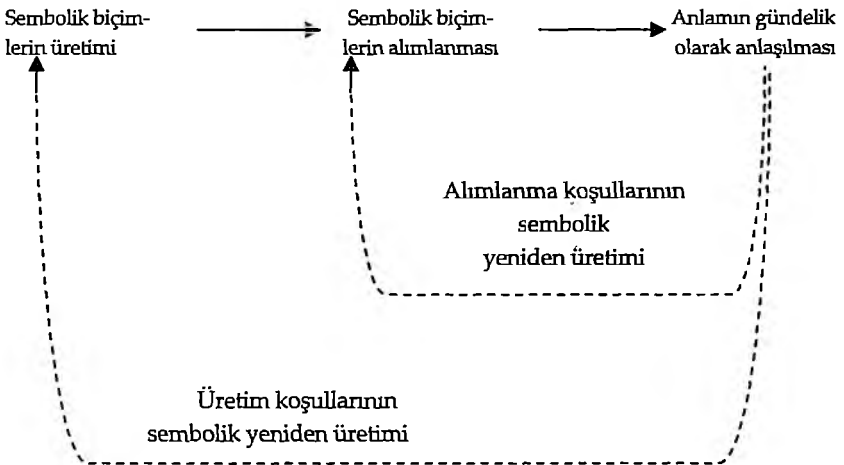
Toplumsal bağlamların çeşitli özellikleri yalnızca eylem ve etkileşim açısından değil, aynı zamanda sembolik biçimlerin üretimi ve alımlanması açısından da kurucu niteliktedir. Daha genel olarak eylemde olduğu gibi sembolik biçimlerin üretimi, bir alan ya da kurum içerisinde belirli bir pozisyon ya da pozisyonlarda bulunan kişi ya da kişiler tarafından mevcut kaynakların kullanımını ve çeşitli kaide ve şemaların uygulanmasını içerir. Bir kişi belirli bir alıcı ya da olası bir alıcılar yelpazesi için sembolik bir biçim üretmek üzere kaynakları kullanır, kaidelerden yararlanır ve şemaları yürürlüğe koyar; ve sembolik biçimin alımlanması öngörüsü üretim koşullarının bir kısmını teşkil eder. Bir kişinin bir alan ya

da kurum içerisinde işgal ettiği pozisyon ve sembolik bir biçimin hitap edilen kişiler tarafından alımlanaca ı öngörüsü, üretilen sembolik biçime  ekil veren üretim toplumsal koşullardır. Bu yüzden, örneğin dilsel bir sözce konuşmacının toplumsal olarak yapılandırılmış konumunun izlerini – aksan, üslup, kullanılan kelimeler ve konuşma tarzı açısından – taşıyabilir. Bir sözce, yetişkinin birinin bir çocuğa söylenen bir sözcenin tonunu de i tirmesinde olduğu gibi, hitap edilen kişilerin nasıl alımlanacağına dair öngörülerin izlerini de taşıyabilir. Sembolik biçimlerin öngörülen alımlanmasının düzenli olarak üretim koşullarının bünyesine dâhil edilmesine ilişkin pek çok örnek kolaylıkla bulunabilir. Bir sanatçı belirli bir alıcı topluluğuna ulaşabilmek maksadıyla tarzını de i tirebilir; bir yazar belirli bir okuyucu kitlesine hitap edebilme (ya da bir diğerini g cendirmeme) umuduyla bir kitabın içeriğini de i tirebilir; ve bir televizyon yapım sı izleyici kitlesinin doğası ve b y kl  ne dair beklentiler ışığında bir programda değişiklikler yapabilir.

Şayet toplumsal ba ımların özellikleri sembolik biçimlerin üretiminin kurucu unsurlarıysa, sembolik biçimlerin alımlanma ve anlaşılma biçimlerini de kurucu unsurlardır. Sembolik biçimler belirli sosyo-tarihsel ba ımlarda yer alan kişiler tarafından alımlanır ve bu ba ımların toplumsal özellikleri biçimlerin bu kişiler tarafından nasıl alımlanacağını, anla ılacağını ve değer verileceğini şekillendirir. Alımlama süreci edilgen bir özümleme süreci değildir; daha ziyade sembolik bir biçimin anlamının etkin olarak kurulduğu ve yeniden kurulduğu yaratıcı bir yorumlama ve değerlendirme sürecidir. Kişiler sembolik biçimleri edilgen bir şekilde so urmazlar, daha ziyade bunları yaratıcı ve etkin bir şekilde *anlamlandırır* ve böylelikle bizzat alımlama süreci sırasında anlam üretilirler. Sıradan bir kar ıla ma sırasında arkadaşlar arasında mübadele edilen nispeten basit bir sözce bile tipik olarak bu kar ıla manın bir parçası olduğu bir geçmişle ilişkili olarak anlaşılır. İnsanlar sembolik biçimleri alımlarken ve yorumlarken, ula abildikleri kaynaklardan, kaidelerden ve  emalardan yararlanır. Dolayısıyla sembolik biçimlerin anlaşılma, değer verilme ve takdir edilme biçimleri, toplumsal olarak yapılandırılmış alanlar ya da kurumlarda işgal ettikleri pozisyonlara bağlı olarak bir kişiden ötekine farklılık gösterebilir. Bu farklılıklar, yorumlanması ve takdir edilmesi geleneksel olarak nüfusun bazı ayrıcalıklı kesimleriyle sınırlan-

dırılan uzmanlaşmış bir dizi göreneği gerektiren sembolik biçimler – güzel sanatlar ve klasik müzik gibi – örneğinde bilhassa belirgindir.

İnsanlar sembolik biçimleri alımlar ve yorumlarken sürekli olarak bir anlam kurma ve yeniden kurma sürecine dâhil olurlar ve bu süreç *toplumsal bağlamların sembolik yeniden üretimi* olarak adlandırılabilir. Şeyin tipik bir parçasıdır. Sembolik biçimlerin aktardığı ve alımlanma sırasında yeniden kurulan anlam, üretim ve alımlanma bağlamlarını muhafaza etme ve yeniden üretmeye hizmet edebilir. Diğer bir deyişle, sembolik biçimlerin alıcılar tarafından alımlandığı ve anlaşıldığı şekliyle anlamı, bu biçimlerin üretildiği ve/veya alımlandığı bağlamlara özgü yapılandırılmış toplumsal ilişkileri sürdürmeye pek çok şekilde hizmet edebilir. Şekil 3.2 bu süreci resmeder. Toplumsal bağlamların sembolik yeniden üretimi belirli bir toplumsal yeniden üretim tarzıdır: bu, sembolik biçimlerin gündelik olarak anlaşılması aracılığıyla dolayımlanan toplumsal yeniden üretimdir. Tek ya da en önemli toplumsal yeniden üretim biçimi değildir.

Şekil 3.2 Toplumsal Bağlamların Sembolik Yeniden Üretimi

Toplumsal ilişkiler kuvvet kullanımı ya da kullanılacağı tehdidi aracılığıyla olduğu kadar gündelik yaşamın katıksız rutinleşmesi aracılığıyla da tipik olarak yeniden üretilir. Ancak toplumsal bağlamların sembolik yeniden üretimi, kendi başına analize değer önemli bir görüngüdür. Sem-

bolik biçimlere dair yürüttüğümüz tartışma tam da bu noktada ideoloji sorunuyla yeniden birleşir. Çünkü birinci bölümde bir tanımını sunduğum ideolojinin incelenmesi, sembolik biçimlerin seferber ettiği anlamın, belirli durumlarda, güç açısından sistematik olarak asimetrik olan toplumsal ilişkileri tesis etmeye, sürdürmeye ve yeniden üretmeye hizmet etme biçimlerinin incelenmesidir. Daha ileri bir aşamada ideoloji incelemesinin neleri içerdiğini daha ayrıntılı ele alacağım.

Sembolik Biçimlerin Değerlemesi

Sembolik biçimlerin bir bağlam içine yerleştirilmesinin sonuçlarından biri, önceden de değindiğim gibi, bunların sık sık karmaşık değer biçme, değerlendirme ve çatışma süreçlerine tabi tutulmalarıdır. Diğer bir deyişle bu biçimler, *değerleme süreçleri* olarak adlandırdığım şeyin nesneleridir. Bilhassa önemli olan iki temel değerlendirme türünü birbirinden ayırabiliriz. İlki “sembolik değerlendirme” adını verebileceğimiz şeydir: bu, sembolik biçimlere, onları üreten ve alımlayan kişiler tarafından belirli bir “sembolik değer” yüklenmesi sürecidir. Sembolik değer, nesnelerin, onları üreten ve alımlayan kişiler tarafından *itibar edilme* biçimleri ve düzeyi – yani, bu kişiler tarafından methedilmesi ya da kınanması, el üstünde tutulması ya da küçümsenmesi – hasebiyle sahip oldukları değerdir. Sembolik değer “ekonomik değerlendirme” adını verebileceğimiz şeyden ayırt edilebilir. Ekonomik değerlendirme sembolik biçimlere belirli bir “ekonomik değer”, yani piyasada mübadele edilebilecekleri bir değer atfedilme sürecidir. Sembolik biçimler ekonomik değerlendirme süreci aracılığıyla birer *meta* haline gelir; bir ücret karşılığında piyasada alınıp satılabilen ürünlere dönüşür. Metalaşmış sembolik biçimlerden “sembolik mallar” olarak söz edeceğim. Bir sonraki bölümde sembolik biçimlerin bu anlamda giderek metalaştığı tarihsel sürecin izini süreceğim (kitle iletişiminin doğuşu ve gelişiminin asli bir parçası olan tarihsel bir süreçtir bu).

Bu iki değerlendirme biçimine farklı çatışma biçimleri eşlik eder. Sembolik biçimleri üreten ve alımlayan kişiler bunlara, kimileri tarafından methedilen bir nesnenin diğerleri tarafından kınanması ya da küçümsenmesi anlamında, farklı düzeylerde sembolik bir değer atfedebilir. Bu durumu *sembolik değerlendirme çatışması* olarak tarif edebiliriz. Bu türden çatışmalar, her zaman, türlü asimetrliler ve farklılıklarca nitelendirilen yapılandırıl-

muş bir toplumsal bağlam içerisinde gerçekleşir. Bu nedenle konumları farklı kişilerin sundukları sembolik değerlemeler nadiren eşit bir statüye sahiptir. Bazı değerlemeler, bunları kimin sunduğu ve bu kişinin konuştuğu pozisyona göre diğerlerinden daha önemli olabilir; ve bazı kişiler değerlemede bulunma ve gerektiğinde bunları dayatma konusunda başkalarından daha iyi bir konumda olabilir. Tate Galerisi'nin müdürünün yeni bir sanatçının işi hakkında BBC televizyonunda konuşurken söylediği kelimelerin sokaktan geçen birinin yaptığı yorumlardan daha önemli olması kuvvetle muhtemeldir. Sembolik değer edinen bir eser bir meşruiyet düzeyi edinebilir – yani, sadece sembolik değer atfetme pozisyonunda olanlarca değil, bunu atfedenlerin bulundukları pozisyonu onaylayan ve bu pozisyona saygı duyan kişiler tarafından da meşru olarak kabul edilebilir. Bir eser meşru olarak kabul edildiği ölçüde, bu eserin üreticisi onur, prestij ya da saygınlık kazanır. Bu kişi bir sanatçı, yazar, yönetmen, tarz ya da zevk sahibi bir erkek ya da kadın olarak kabul edilir. Ancak bu değerlendirme süreci genellikle karşılıklı anlaşmaya dayanmaz ve çatışmadan azade değildir. Andy Warhol gibi “pop sanatçıların” eserleri etrafında kopan tartışmalar ya da gazetelerde, dergilerde ve edebiyat ilavelelerinde bulunabilen çeşitli ve genellikle iğneleyici kitap ve film eleştirileri, sembolik değerlemenin çatışmalı karakterine yeterli kanıttır.

Ekonomik değerlendirme sürecine de yaygın olarak çatışma eşlik eder. Sembolik mallara, bazı kişilerin onları diğerlerinin gördüğünden daha çok ya da az değerli görmesi anlamında, farklı kişilerce farklı düzeylerde değer verilebilir. Bu türden bir çatışmayı *ekonomik değerlendirme çatışması* olarak tarif edebiliriz. Bu türden çatışmalar her zaman sembolik biçimlere sahip olmak ya da bunları kontrol edebilmek için bazı kişilerin diğerlerinden daha fazla para ödemeye muktedir ve gönüllü olduğu yapılandırılmış toplumsal bağlamlarda gerçekleşir. Sanat eserleri müzayedesindeki teklif ve karşı teklif verme süreci, ekonomik değerlendirme çatışmalarına biraz istisnai de olsa güçlü bir örnek teşkil eder. Bu güçlü bir örnektir, çünkü çatışan değerlemeler açıkça ve doğrudan birbirleriyle rekabet halinde ifade edilirler. Bunun istisnai bir örnek olmasının sebebi ise, çoğu ekonomik değerlendirme çatışmasının, kişilerin ya da vekillerinin sembolik biçimlere sahip olabilmek için açık bir rekabete girdikleri, belirgin bir biçimde tanımlanmış bir alan ve sıkı sıkıya düzenlenen zamansal bir çerçe-

ve içerisinde ger ekle memesidir. Ekonomik değerleme çatışmalarının çoğu, sembolik biçimlerin artan metala ması ve bunların kitle iletişim kurumlarının bünyesinde toplanmasıyla, medya kuruluşlarından oluşan kurumsal bir  er eve içerisinde gerçekleşir. Bu kuruluşlar rutin olarak sembolik biçimlerin ekonomik de erlemesiyle ve ekonomik değerleme çatışmalarının  oz m yle meşgul olur. Bu yüzden, örneğin bir yayınevi, kitap gibi sembolik bir mal üretmekle, sembolik bir biçimi bir metaya dönüştürür ve onu mübadele edilmesi için piyasaya sunar. Yayıncı genellikle, kitabın öngörülen satış değerlerine bağlı olarak, bu sembolik biçime ekonomik bir değer atfedecektir. Atfedilen bu değer, yazarlar ve ajansların atfedebilecekleri değerden farklıla abilir ve sıklıkla farklılaşır da. Medya kuruluşları gündelik faaliyetlerinin rutin bir parçası olarak bu türden ekonomik değerleme  atı malarıyla karşı karşıya gelir ve bunların  oz m yle u ra ır.

Sembolik ve ekonomik değerleme arasında ve tipik olarak bunlarla ilişkilendirilen çatışma biçimleri arasında analitik bir ayrım yapabilmemize rağmen, fiili durumlarda bu değerleme ve çatışma biçimleri sıklıkla karmaşık biçimlerde  akı ır. Bazı durumlarda sembolik bir değerin edinilmesi, bu değer ister başkaları tarafından atfedilmi  olsun isterse üreticinin birikimsel prestijinden kaynaklansın, sembolik bir malın ekonomik değerini artırabilir. Sembolik değer ve ekonomik değer arasındaki bu doğrudan ilişki meşhur sanatçıların resimlerinin satışında ya da tanınmış yazar ya da yönetmenlerin kitapları veya filmlerinin haklarının satışında belirgindir. Ancak diğer durumlarda, sembolik bir değer edinilmesi sembolik bir malın ekonomik değerini önemli ölçüde artırmayabilir ve hatta d   erebilir. Sembolik  retim ve m badelerin bazı alanlarında, bir malın sembolik değeri, ne kadar az "ticari" olursa o kadar değerli görülmesi anlamında, ekonomik değeriyle ters orantılı bir ilişkiye sahip olabilir. Bu nedenle kamu fonlarından gelen hibelere ve ödeneklere son derece bağımlı olan opera ve balenin bazı biçimleri bazı kişiler tarafından sanatın en yüksek formu olarak görülebilir; ekonomik değerleri ne kadar az olursa onlara o kadar çok sembolik değer atfedilebilir, çünkü ticari çıkarlarla lekelenmemi  olarak görülebilirler. Benzer bir şekilde, ticari anlamda oldukça başarılı olan kitaplar yazan akademisyenlere, bir eserin ticari ba a-

rısını düşünsel değerin eksikliğinin bir işareti olarak anlamlandırabilecek meslektaşları tarafından şüpheye yaklaşılabılır.

Sembolik biçimler üreten ve alımlayan kişiler genellikle sembolik biçimlerin değerlendirme süreçlerine tabi tutulabileceğinin farkındadır. Bu nedenle sembolik ya da ekonomik değerin artması veya azaltılmasına yönelik stratejiler izlerler. Bu türden stratejiler izlemek kişilerin açık bir hedefi olabilir – bir kişinin bir diğeriyle açık açık dalga geçmeye ya da onu kötülemeye çalışması veya prestijli bir ödülü kazanmak için onunla açıkça rekabet etmesi örneğinde olduğu gibi. Ancak bu türden stratejiler izlemek aynı zamanda örtülü bir amaç, istenilen ama kabul edilmeyen bir hedef, arzulanan ama açıkça peşinden koşulmayan bir sonuç olabilir. Meslektaşlarının onayını kazanmaya çalışan bir kişi, şayet bu onun *açıkça beyan ettiği* bir hedefiyse, fırsatçı olarak görülebilir. Kişilerin izlediği stratejiler sembolik değerin artırılması ya da azaltılması, ekonomik değerin artırılması ya da azaltılması ya da bu ikisinin bir bileşkesine yönelik olabilir. Bu sonuncusunu *çapraz-değerleme* olarak tarif edebiliriz – yani, sembolik değerin ekonomik değerin artırılması ya da azaltılmasının bir aracı olarak kullanılması ya da tam tersi. Çapraz-değerleme reklamcılarının, belirli ürünlerin tanıtımını yapmanın bir aracı olarak tanınmış film yıldızlarını, pop starları ya da kamusal simaları kullandıkları zamanlarda izledikleri stratejinin temel bir parçasıdır: amaç, aralarında zorunlu bir bağlantı olmayan satışları ve ekonomik değeri, yüksek sembolik değere sahip bir şahsiyetle ilişkilendirerek artırmaktır. Çapraz-değerleme aynı zamanda insanların, bir alandaki tanınırlıklarını daha kârlı bir işe dönüştürmeye çalıştıkları ya da bir kişiyi terfiden ya da işten mahrum bırakmak için ona herkesin önünde saldırdıkları ya da iftira attıkları zamanlarda izledikleri stratejinin parçasıdır. Bu nedenle çapraz-değerleme stratejileri, insanların toplumsal konumlarını korumak ya da iyileştirmek için bir sermaye türünü başka bir türe dönüştürmeye ve hayatlarının ileri bir döneminde bunu yeniden dönüştürmeye çalıştıkları, daha önce sermaye dönüşüm stratejileri olarak tarif ettiğim şeyle örtüşür.

İnsanların izledikleri stratejiler, belirli etkileşim alanları içerisinde işgal ettikleri konumlarla bağlantılıdır. Kişilerin genellikle takip ettikleri stratejiler ve bunları başarma kapasiteleri, erişebildikleri kaynaklara ve bulundukları alandaki diğer kişilerle olan ilişkilerine bağlıdır. Bu noktayı,

kişilerin sembolik değeri atfederken genelde izledikleri bazı stratejilere odaklanarak örneklendireceğim. Birtakım tipik *sembolik değerileme stratejilerini* ayırt edip, bir alandaki farklı pozisyonlarla nasıl bağlantılı olduklarını göstereceğim. Bu tipik stratejileri ayırt etmekle bunların insanların izleyebileceği tek yol olduğunu ya da bu yolların söz konusu pozisyonlarda bulunan kişiler tarafından her zaman izlendiğini iddia etmek niyetinde değilim. Bilakis, insanlar sürekli olarak yeni stratejiler tasarlamakla, hedeflerinin peşinden gitmek ve başkalarının kendi hedeflerinin peşinden gitmesini engellemek için yeni yollar bulmakla meşguldür ve bu stratejiler ancak özgöl örnekler ele alınarak bütünüyle çözümlenebilir. Yine de sembolik değerilemenin belirli tipik stratejilerini belirleyebilir ve bu stratejilerin bir alandaki farklı pozisyonlarla nasıl bağlantılı olduklarını gösterebiliriz. Bunu yaparken Bourdieu ve diğeriilerinin daha ayrıntılı çalışmalarından yararlanacağım ve daha somut bir araştırma yürütmeye yardımcı olacak bazı ilişkilerin altını çiziceğim. Tablo 3.1 bu tipik stratejilerin bazılarını ve bir alandaki farklı pozisyonlarla bağlantılarını özetlemektedir.

Tablo 3.1
Sembolik değerilemenin bazı tipik stratejileri

<i>Bir etkileşim alanındaki pozisyonlar</i>	<i>Sembolik değerileme stratejileri</i>
Baskın	Sivrilme İstihza Küçümseme
Aracı	İlmîlilik Taklit Değersizleştirme
Bağımlı	Pratiklik Hürmetkâr tevekkül Reddetme

Bir etkileşim alanında hâkim pozisyonları işgal eden kişiler, türlü kaynak veya sermayeye sahip olanlar ya da bunlara ayrıcalıklı erişimi olanlardır. Hâkim pozisyonlardaki kişiler sembolik biçimleri üretir ve methederken, kendilerine göre alt konumlardaki kişi ya da gruplardan kendilerini farklılaştırmaya çabalamaları anlamında bir *sivrilme* stratejisi

izlerler.³⁵ Dolayısıyla nadir bulunan ya da pahalı olan (ya da ikisi birden) ve bu nedenle daha az ekonomik sermayeye sahip kişilerin büyük ölçüde erişemedikleri mallara yüksek sembolik değer atfederler. Yüksek sembolik değer, örneğin, ancak eğitilmiş bir zevke ve kayda değer bir servete sahip kişilerin bütünüyle takdir edebildikleri klasik sanat eserlerine yüklenilir. Benzer şekilde *haute couture* alanında, en seçkin markalar ve en şık tarzlar, bunları sergilemeye parası yetenler için bir farklılık işaretidir. Hâkim konumlardaki kişiler kendilerini aynı zamanda bir *istihza* stratejisiyle de farklılaştırmaya çabalayabilirler: yani, kendilerinden aşağı olanlarca üretilen sembolik biçimleri acemi, kaba saba, ham ya da incelmemiş görerek. Bu tavır, on sekizinci yüzyıl Avrupası'nın yükselmekte olan burjuva tabakalarının tavrını müstehcen ve kontrolsüz bularak kendi ayrıcalıklarını korumaya çabalayan saray aristokrasisinde belirgindir.³⁶ Bu son stratejinin daha üstü kapalı bir çeşidi *küçümsemedir*. Küçümsemeye ilişkin sembolik biçimler, bunları üretenleri hakir gören ve onlara tabi konumlarını hatırlatacak şekilde, hâkim konumlardaki kişilerin tahakkümünü, bunu açıkça ilan etmeden yeniden teyit etmeyi mümkün kılar.

Bir alandaki aracı konumlar bir sermaye türüne erişim sağlarken ötekisine sağlamayan ya da farklı sermaye türlerine erişim sağlayan, ama bunu hâkim kişi veya gruplara olduğundan daha sınırlı bir şekilde yapan konumlardır. Aracı bir konum geniş bir ekonomik sermaye, ama düşük bir kültürel sermayeyle (*sonradan görmeler*), ya da düşük bir ekonomik sermaye ve yüksek bir kültürel sermayeyle (aydın kesimler ya da *avantgarlar*) veyahut da her ikisinden ölçülü miktarlarla (on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nın yükselen burjuva tabakası) nitelendirilebilir. Aracı konumlardaki kişilerin izlediği sembolik değerleme stratejileri genellikle *ılımlılıkla* nitelendirilir: kişiler, erişebilecekleri ürünlere olumlu değer biçerler; ve gelecekleri bütünüyle güvence altına alınmamış kişiler olarak kültürel sermayelerini kullanırlarken sınırlı ekonomik sermayelerini muhafaza etmelerine olanak sağlayan sembolik biçimlere en yüksek değeri yükleyebilirler. Bu nedenle, giyim kuşam alanında, kelepür ürünler bulmaya çalışarak ve yılsonu ya da sezon sonu indirimlerinden en iyi şekilde yararlanarak, minimum maliyetle maksimum tarzın peşinde olabilirler. Ancak aracı konumlardaki kişiler aynı zamanda, sanki bunlar hâkim kişi ve grupların ürünleriymiş *gibi*, sembolik biçimler üreterek ve

ya sanki onlar tarafından methediliyormuş *gibi* bunları methederek, hâkim konumlara yönelmiş olabilirler. Aracı konumlardaki kişiler böylelikle olmadıkları bir şeyi taklit ederek ve böylelikle kendilerinininkinden üstün olan konumlara asimile olmaya çalışarak, bir *taklit* stratejisi izleyebilirler. Örneğin, aracı konumlardaki kişiler, hâkim özellikler sergileyen ve h rsarının, g vensizliklerinin ya da her ikisinin birden kanıtı olarak sembolik biçimler üreterek, hâkim kişi ve grupların aksanını, kelime dağarcığını ve konuşma tarzını benimseyebilirler.³⁷ Ancak bazı durumlarda aracı konumlardaki kişiler hâkim kişi ve gruplara karşı olduğu farklı bir strateji izleyerek, onlar tarafından üretilen sembolik biçimleri *değersizleştirmeye* ya da yanlışlamaya çalışabilirler. Hâkim konumlara asimile olabilmek için hâkim kişi ve grupların değerlemelerini yeniden üretmek yerine, kendilerini bu konumların üzerine çıkarmaya yeltenerek hâkim kişi ve grupların ürettiği sembolik biçimleri kınayabilirler. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nın yükselen burjuvazisinin eski aristokrasiyi bazen müsrif, yozlaşmış ve sorumsuz olarak, ekonomik ve politik meseleleri düzenlemekten aciz ve toplumsal yaşamında y zeyssel olarak resmetmesinin sebebi budur.³⁸ Burjuvazi eski aristokrasiyi yerinden etmeyi ve yeni tahakküm pozisyonları yaratmayı bir kere başardıktan sonra sembolik mücadelesinin öncelikli alanı, onu kendinden aşağıda olanlardan, ekonomik ve kültürel sermayeye en az sahip olanlardan ve son olarak da yeni ortaya çıkmakta olan orta tabakalardan ayıran sınırlara kaymıştır.

Bir alan içerisindeki tabi pozisyonlar, farklı sermaye türlerine en az erişim sunanlardır. Bu konumlardaki kişiler en az kaynaklara ve en sınırlı fırsatlara sahiptir. Tabi konumlardaki kişilerin izlediği sembolik değerleme stratejileri genellikle *pratiklikle* nitelendirilir: hayatta kalma gereklilikleriyle başkalarından daha fazla meşgul olan kişiler olarak, tasarım olarak pratik ve gündelik yaşamda işlevsel olan nesnelere başkalarına kıyasla daha fazla değer atfedebilirler.³⁹ Dolayısıyla pratik, dayanıklı ve ucuz giysilere ödedikleri paraya göre gayet iyi durumdaki kıyafetlere değer bi ebilirler, işlevsel ve muhafazası kolay olan i  tasarımları tercih edebilirler. Pratik nesnelerin olumlu değerlemesi, bir alan içerisindeki hâkim pozisyonlardakilerin sembolik biçimlere yönelik *hürmetkâr bir tevekkülle* bir arada olabilir. Bu strateji, hâkim pozisyonlardaki kişilerin

ürettikleri biçimlerin *üstün*, yani saygıyı hak eder görülmesi anlamında bir hürmet stratejisidir, ancak bu biçimlerin üstünlüğünün ve dolayısıyla kişinin kendi ürünlerinin bayağılığının kaçınılmaz olarak kabul edilmesi anlamındaysa bir tevekkül stratejisidir. Dolayısıyla, tabi konumlardaki kişiler klasik sanat ya da edebiyat eserlerinin harika eserler olduğunu teslim edebilseler de, bunların tüketmek ve keyfini çıkartmak isteyecekleri (ya da bunu yapabilecekleri) türden eserler olmadığını da kabul ederler. Pratik, erişilebilir ve nispeten ucuz sembolik biçimlere değer verebilseler de bu biçimlerin, daha değerli olmalarına rağmen, kendileri için uygun olmayan bazı biçimlere göre ikinci derecede olduğunu teslim edebilirler. Tabi konumlardaki kişiler, bu hürmetkâr tevekkül stratejisine karşı olarak, çeşitli *reddetme* stratejileri izleyebilirler. İşçi sınıfı çocuklarının otoritelerin dilini taklit etmesi ve eğitimsel faaliyetleri ve “zihinsel emeği” “efemine” diye niteleyerek reddetmesi⁴⁰ örneğinde olduğu gibi, hâkim konumlardaki kişilerin ürettiği sembolik biçimleri reddedebilir ya da alay konusu yapabilirler. Tabi konumlardaki kişiler böyle yaparak (değersizleştirme stratejisi izleyenlerin yapmaya çalıştığının aksine) kendilerini hâkim konumdakilerden daha üst bir pozisyona taşımaya çalışmıyor olabilir; alan içerisindeki pozisyonları düşünüldüğünde, kendilerini bu şekilde yükseltmeye çalışmaları gerçekçi bir hedef olmayabilir. Ancak tabi konumlardaki kişiler, kendilerinden üstün olanların ürettikleri sembolik biçimleri reddederek, alana özgü eşitsiz kaynak paylaşımını özünde aksaklığa uğratmadan kendi ürün ve faaliyetlerinin değerini olumlamanın bir yolunu bulabilirler.

Şimdiye değin sembolik biçimlerin bazı tipik stratejilerini irdeleyerek, bu stratejiler ile bir etkileşim alanı içerisindeki kişilerin pozisyonları arasındaki ilişkilere dikkat çekmeyi amaçladım. Gelgelelim, bu türden stratejilerin, kısmen sembolik değerin atfedilmesi ve yenilenmesiyle ilgili kurumların (örneğin, okullar, üniversiteler, müzeler, vb.) gelişiminden ya da esasen sembolik biçimlerin ekonomik değerlemesine yönelmiş kurumların (örneğin, sanat galerileri, kitle iletişim kurumları, vb.) gelişiminden etkilenebilme biçimlerine değinmedim. Bu türden kurumların gelişimi kaynakların birikimi, değerlendirme pozisyonlarının sabitlenmesi ve kültürel dünyaların farklılaşmasıyla bir arada gerçekleşir. Türlü kaynakların – sadece ekonomik sermaye değil, aynı zamanda birikimli/birikmiş

bilgi ve prestij biçimleri – yığıldığı belirli kurumlar ortaya çıkar. İnsanlar, bu kurumlar içerisindeki pozisyonları sebebiyle, sundukları değerlemelere belirli bir otorite bahşeden bir değerleme pozisyonu edinirler. Bir  niversite profesörü *olarak*, bir müze müdürü *olarak*, bir televizyon şebekesinin muhabiri *olarak* konuşurlar ve böylelikle sundukları değerlemeler, temsil ettikleri kurumdan türeyen bir otoriteye sahip olur. Kurumların gelişimi, aynı zamanda, sembolik biçimlerin üretimi, aktarımı ve birikimiyle ilgili kurumların ortaya çıkışının yanı sıra, birbirleriyle ilişkili olan üretim, aktarım ve alımlanma tarzları ve kendilerine atfedilen sembolik ve ekonomik değer bakımından farklılaşmış çeşitli sembolik biçimlerin ortaya çıkması anlamında kültürel alanların farklılaşmasıyla bir arada yaşanır. Nitekim, yazılı metinler alanında büyük edebiyat kanonunun ortaya çıkışı ve ebedileşmesi, yazınsal eleştiri pratiklerinin kurumsallaştırıldığı bir eğitim sisteminin gelişmesiyle bağlantılıdır. Bu kurumsallaşmış pratikler, belirli eserlerin kapsamlı bir yazılı metinler alanından çekip çıkarılması ve bu eserlerin “edebiyat” olarak kurulması için seçici bir filtre gibi hareket eder.⁴¹ Bir “popüler edebiyat” dünyasının ortaya çıkışı, popüler edebiyatın “ tekisi” olarak kurulduğu dışlama mekanizmalarının ve sembolik biçimlerin büyük ölçekli üretiminin ve geniş çaplı dolaşımının koşullarını yaratan kitle iletişim kurumlarının gelişimi mekanizmalarının bir ürünüdür.

Bu bölümde öncelikle sembolik biçimlerin anlamlı kuruluşunu ve toplumsal bir bağlama oturmasını vurgulayan farklı bir kültür fikrini geliştirmeye çalıştım. Geertz’in, kültürel analizin toplumsal yaşamın sembolik karakterinin araştırılması olarak düşünülmesi gerektiği yönündeki  ğ d ne uydum; ancak bu yönelimin sembolik biçimlerin yapılandırılmış toplumsal bağamlara yerleşik olma biçimlerinin sistematik bir açıklamasıyla birleştirilmesi gerektiğini öne sürdüm. Sembolik biçimlerin anlamlı kuruluşunu kavramak için, sembolik biçimlerin maksatlı, g renekssel, yapısal ve göndergesel yönlerini irdelemeliyiz. Sembolik biçimlerin toplumsal bir bağlama oturtulması, bağlamaların belirli toplumsal yönlerine (zaman-mekânsal yönler, etkileşim alanları içerisinde kaynakların paylaşımı, vb.) olduğu kadar belirli değerleme biçimlerine ve “kültürel aktarım kiplikleri” adını verdiğim Şeye dikkatimizi vermemizi gerektirir.

Bu bölümde sunulan açıklama, kitle iletişiminin ortaya çıkışı ve gelişimini çözümlemek için bir çerçeve sağlar. Çünkü kitle iletişiminin ortaya çıkışı on beşinci yüzyıl sonu ve on altıncı yüzyıl başı Avrupası'nda sembolik biçimlerin ekonomik değerlemesiyle ve zaman-mekânda yayılmış dolaşımıyla ilgilenen bir kurumlar yelpazesinin belirmesi olarak anlaşılabilir. Bu kurumların hızla gelişimi ve yeni teknik aygıtların kullanılmasıyla sembolik biçimlerin üretimi ve dolaşımı giderek kitle iletişim kurumları ve mekanizmalarıyla dolayım lanıyordu. Kültürün bu medyalaşma süreci her tarafa yayılmıştı ve geri döndürülemezdi. Bu, modern toplumların ortaya çıkışına eşlik eden, bu toplumları bir ölçüde kuran ve bunları bir yere kadar modern olarak tanımlayan bir süreçtir. Ve bu, etrafımızda cereyan etmeye ve bugün yaşadığımız dünyayı dönüştürmeye devam eden bir süreçtir.

4

KÜLTÜREL AKTARIM VE KİTLE İLETİŞİMİ

Medya Endüstrilerinin Gelişimi

Modern toplumlarda sembolik biçimlerin üretimi ve dolaşımını medya endüstrilerinin faaliyetlerinden ayırmak mümkün değildir. Medya kurumlarının rolü o kadar temel bir hale gelmiş ve ürünleri gündelik yaşamaya öylesine sinmiştir ki bugün kitapların ve gazetelerin, radyo ve televizyonun ve sembolik biçimleri düzenli ve sürekli olarak bize sunan sayısız diğer iletişim araçlarının olmadığı bir dünyada yaşamının neye benzeyeceğini hayal etmek güçtür. Gazeteler, radyo ve televizyon bize gün gün, hafta hafta yakın sosyal çevremizin ötesinde gerçekleşen olaylara dair sürekli bir kelimeler ve imgeler, enformasyon ve fikirler akışı sunar. Filmlerde ve televizyon programlarında yer alan şahsiyetler, birbirleriyle belki de hiçbir zaman etkileşime girmeyen, ama dolayimli bir kültüre katılımları dolayısıyla ortak bir deneyim ve ortak bir hafızayı paylaşan milyonlarca kişi için müşterek referans noktaları haline gelirler. Popüler müzik ve rekabete dayalı sporlar gibi yüzyıllardır var olan eğlence biçimleri bile bugün kitle iletişim araçlarıyla iç içe geçmiştir. Pop müzik, spor ve diğer faaliyetler büyük ölçüde, önceden var olan kültürel biçimlerin yalnızca aktarılması ve finansal açıdan desteklenmesiyle değil, aynı zamanda bu biçimlerin aktif dönüşümüyle ilgilenen medya endüstrileri tarafından ayakta tutulmaktadır.

Medya endüstrileri her zaman bu kadar temel bir rol oynamamıştır. Bu endüstrilerin ortaya çıkışı ve gelişimi, modern toplumların ortaya çıkışıyla beraber gerçekleşen belirli bir tarihsel süreçti. Kitle iletişiminin

köklerinin izi, Gutenberg'in baskı makinesiyle bağlantılı tekniklerin Avrupa'nın başlıca ticaret merkezlerindeki çeşitli kurumlar tarafından alınıp elyazmalarının ve metinlerin çoklu kopyalarını üretmek amacıyla kullanıldığı on beşinci yüzyılın sonlarına kadar sürülebilir. Bu, on altıncı yüzyıldan bugüne sembolik biçimlerin üretilme, iletilme ve gündelik yaşamları sırasında kişiler tarafından alınılanma biçimlerini kökten değiştirecek bir dizi gelişmenin başlangıcıydı. Modern kültürün medyalaşması dediğim şeyin temelinde yatan işte bu gelişmelerdir. Bu, endüstriyel kapitalizmin yayılmasıyla ve modern ulus-devlet sisteminin oluşmasıyla el ele giden bir süreçtir. Bu süreçler hep birlikte Batı'daki modern sanayi toplumlarını oluşturmuşlardır. Aynı zamanda dünyanın başka yerlerindeki, geçmişte birbirleriyle farklı düzeylerde i e i e geçmiş olan, bug nse bu i  i e geçme hallerinin giderek derinleştiği toplumların gelişimini de derinden etkilemiş süreçlerdir. Çağdaş dünyada toplumların giderek birbirlerine bağlı hale gelmeleri erken modern dönemden itibaren toplumsal gelişimi biçimlendiren süreçlerin – aralarında modern kültürün medyalaşması da bulunur – bir sonucudur.

Bu bölümde medya end stirilerinin ortaya çıkışını ve gelişimini irdelemek istiyorum. Bunun için bir önceki bölümde ayrıntılandırılan kültür fikrinden yola çıkacağım. Belirli sosyo-tarihsel bağlantılardaki sembolik dolaşım, henüz ayrıntısıyla irdelemediğim bir dizi özellik barındırır. Bu  zellikleri *kültürel aktarımın* – yani sembolik biçimlerin üreticilerden alıcılara aktarıldığı sürecin – farklı yönleri olarak ele alacağım. Kültürel aktarım sürecine odaklanarak kitle iletişiminin doğasını ve gelişimini anlamada can alıcı olan bir dizi özelliğe dikkat çekebiliriz. Bu başlangıç niteliğindeki kavramsal analize dayanarak, kültürel aktarımın başlıca teknik araçlarının ve bu araçların kullanıldığı önde gelen bazı kurumsal aygıtların gelişiminin izini süreceğim. Avrupa'da basın endüstrisinin ortaya çıkışıyla ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yüksekli tirajlı gazetele- rin belirmesiyle bilhassa ilgilenerek, yazalı mesajların sabitlenmesinde yazının ve teknik araçların kullanılmaya başlanmasıyla tartışacağım. Ardından İngiltere ve Birleşik Devletler'de yayıncılığın ortaya çıkışını ve yayın kuruluşlarının gelişimini tartışacağım. Bölümün son iki kısmında, medya end stirilerindeki son eğilimleri irdeleyeceğim ve yeni iletişim teknoloji- lerinin toplumsal etkisine değineceğim.

Kültürel Aktarımın Veçheleri

Sembolik biçimler toplumsal görüngülerdir: sadece kendisini üreten kişi tarafından alınılan sembolik bir biçim, kural değil istisnadır. Sembolik biçimlerin üreticiler ve alıcılar arasında mübadele edilmesi, genel olarak kültürel aktarım başlığı altında inceleyebileceğimiz bir dizi özellik barındırır. Kültürel aktarımın üç yönünü birbirinden ayırt etmek mümkündür: (1) aktarımın *teknik aracı*, (2) aktarımın *kurumsal aygıtı* ve (3) aktarıma müdahil olan *mekân-zaman uzaklaşması*. Sembolik biçimlerin mübadelesi genel olarak bu yönlerin her birini farklılaşan biçimler ve düzeylerde içerir. Kitle iletişiminin ortaya çıkışı ve gelişimiyle bu yönler yeni biçimler alır ve yeni bir önem kazanır. Bunlar, sembolik biçimlerin üretilmesi, metalaşması ve geniş çaplı dolaşımı için belirli biçimlerde bir araya getirilir. Bu belirli birleşimlerden “kültürel aktarım kiplikleri” olarak bahsedeceğim. Çoğunlukla belirli bir araç – gazeteler ya da televizyon gibi – olarak görülen şey, daha kesin olarak kültürel aktarımın belirgin bir teknik bir aracı, kurumsal bir aygıtı ve belirli bir mekân-zaman uzaklaşmasını bir araya getiren özgül bir kipliği olarak kavramsallaştırılabilir. Şimdi bu yönlerin her birini sırasıyla ele alalım.

1 Teknik aktarım aracı, sembolik bir biçimin maddi altkatmanı, yani bu biçimin onunla üretildiği ve onun vasıtasıyla aktarıldığı maddi bileşenleridir. Bu bileşenler maddi koşullardan yüz yüze sohbete ve ses düzeyinin yükseltilmesi ve yayılımıyla ilgili elektronik sistemlere, taş ve keskinden baskı makinesine kadar sınırsız çeşitlilik gösterir. Bu bileşenlerden bazılarını bu bölümün ilerleyen kısımlarında tartışacağım. Şu an içinse kitle iletişiminin gelişimi için özel önem taşıyan özelliklerin altını çizmek amacıyla teknik araçların bazı genel özelliklerine odaklanacağım. Teknik aracın özelliklerinden biri, aktarılan sembolik biçim bakımından belirli bir *sabitlenme* düzeyini mümkün kılmasıdır. Sabitleme düzeyi bir altkatmandan ötekine farklılık gösterir. Söyleşi örneğinde, hoparlörler ya da telefonlar gibi teknik araçlarla aktarılan konuşmalar da dâhil olmak üzere, sabitleme düzeyi çok düşük olabilir ya da var olmayabilir; var olan herhangi bir sabitleme ise, teknik aracın kendi başına herhangi bir özelliğinden ziyade hafıza yetisine ya da rutin veya ritüelleşmiş pratiklerin telkinine dayanıyor olabilir. Yazma, oyma, resim yapma, filme alma, kaydetme vb. örneklerinde kullanılan özgül araca bağlı olarak nispeten yük-

sek düzeyde bir sabitleme söz konusu olabilir –  rneğin taŗa yazılmıŗ bir mesaj parŗ mene ya da kâğıda yazılmıŗ mesajdan daha kalıcı olacaktır. Teknik araçlar, sembolik biçimlerin bu Şekilde sabitlenmesi sebebiyle farklı türde *enformasyon depolama mekanizmaları* olarak görülebilir. Diğer bir deyiŗle bu araçların, enformasyon ya da daha genel olarak “anamlı içerik” depolamaya ve bu enformasyon ya da anamlı içeriğin daha ileride kullanılmak üzere muhafaza edilmesine olanak sağlamaya yönelik farklılaŗan kapasiteleri vardır. Teknik araçların depolama kapasitesi bunlardan g   kullanımımda bir kaynak olarak yararlanılmalarına imkân tanır; çünkü bunlar, insanların belirli çıkar ya da hedeflerin peŗinden gitmek için kullanabilecekleri enformasyona sınırlı eriŗim sağlayabilirler.

Teknik aracın ikinci bir özelliği, sembolik bir biçimin belirli bir düzeyde *yeniden üretimine* olanak sağlamasıdır. Yazı  rneğinde baskı makinesinin geliŗimi bu bakımdan belirleyiciydi, çünkü yazılı mesajların daha önce mümkün olmayan bir ölçekte yeniden üretilmesini mümkün kılmıŗtı. Benzer Şekilde taŗ baskının, fotoğrafın ve gramofonun geliŗimi sadece görsel ve akustik görüngülerin kalıcı bir araçta sabitlenmesine olanak sağladıkları için değil, ama aynı zamanda bu görüngüleri ilkesel olarak yeniden  retilabilir bir biçimde sabitledikleri için önemliydi. Sembolik biçimlerin yeniden üretilebilirliği, teknik araçların kitle iletiŗim kurumları tarafından ticari olarak sömürülmesinin ve sembolik biçimlerin bu kurumların ger ekleŗtirdiđi ve teŗvik ettiği metalaŗmasının altında yatan kilit özelliklerden biridir. Ticari kuruluŗlar teknik araçları etkin bir Şekilde s m rebilmek için sembolik biçimlerin yeniden üretimini denetleyecek yollar geliŗtirmelidir –  rneğin, sembolik biçimleri yeniden üretme kapasitelerini arttırırken telif hakkının korunması ya da daha baŗka yollarla diğer örgütlerin aynı Şeyi yapma kapasitelerini sınırlandırmak gibi. Sembolik biçimlerin geniŗ ölçekte yeniden üretilmesine ve metalaŗmasına olanak sağlayan teknik araçların ortaya  ıkıŗıyla, “ zg n” ya da “hakiki” bir eser ya da sembolik bir biçim yeni bir önem edinir.  zg n ya da hakiki eser yeniden  retilmeyendir; yeniden  retilabilir olduğu muhakkaktır, ama yeniden üretilen Şey orijinaliyle aynı Şey değildir ve genellikle piyasada sembolik biçimlerden daha az bir değere sahiptir.¹ On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda gravür ve fotoğrafın sanatsal değeri hakkında tartıŗmalar, yeni bir teknik aracın ortaya  ıkıŗının sembolik biçimlerin kit-

lesel yeriden üretimini mümkün kıldığı bir zamanda ekonomik değerlendirme sürecini denetlemeye dair daha temel bir çatışmanın işaretidir.²

Kitle iletişimine değgin teknik araçların üçüncü bir özelliği, bu aracı kullanan kişilere izin verdiği ve gerektirdiği *katılımın* doğası ve kapsamıyla ilgilidir. Farklı kitle iletişim araçları kişilerin, söz konusu araçtaki mesajları şifrelemek ve deşifre etmek için farklı beceri, yeti ve kaynakları kullanmalarını gerektirir. Örneğin, kişisel bir mektup yazmak ve okumak için gereken beceriler, yetiler ve kaynaklar edebi bir metin okumak yazmak için gerekli olanlardan farklıdır; bu ise bir televizyon programını yazmak, üretmek, aktarmak ve izlemek için gerekli olanlardan farklılaşır. Edebi bir metin okumak ve bir televizyon programı seyretmek arasındaki bazı farkları bir an için düşünelim. Okuyan bir kişi bölümler arasında ileri geri hareket edebilir, bazı pasajları yeniden okuyabilir ya da hikâyenin nereye gittiğini anlayabilmek için sayfaları atlayabilir. Ama okumak, yayılmış bir zaman boyunca yoğunlaşmayı içerdiği için kayda değer bir çaba gerektirir; ve zor bir metin, edebi eserlerin takdir edilmesinde tipik olarak kullanılan kültürel sermayeye sahip olmayan kişiler için bilhassa zahmetli olabilir. Öte yandan, televizyon programını izleyen kişiye izlediği şeyin zamanı ve hızı üzerinde hiçbir kontrole sahip değildir (ebette elinin altında bir videotıyp yoksa, ki bu durumda teknik aracın kendisi değiştirilmiştir). Programının dilsel bileşeni yazılı bir biçimde kaydedilmek yerine genellikle karşılıklı konuşulan bir şekilde sürdürülür ve genel olarak görsel bir bileşenle birleştirilir. Dolayısıyla özneye erişilebilir kılan semboller karmaşık görsel işitsel inşalardır. Bir program çoğunlukla toplumsal bir bağlamda, arkadaşlar veya aile üyeleriyle izlenir ve dikkat kesilmekten televizyonun arkaplanda olduğu ve belirli bir programın gösterimde olduğuna dair yüzeysel bir farkındalığa kadar farklı dikkat düzeyleriyle izlenebilir. Bu kısa karşılaştırma, farklı teknik araçların, teknik bir aracın sembolik biçimleri şifreleme ve deşifre etmeyle meşgul olan insanlar tarafından kullanılmasından bütünüyle ayrı tutulamayacağı şekilde farklı beceriler, yetiler ve kaynaklarla bağlantılı olduğunu açıkça gösterir.

2 Teknik araca ilaveten sembolik biçimlerin mübadelesi sıklıkla kurumsal bir aktarım aygıtı içerir. “Kurumsal aygıt”tan kastım, teknik aracın konuşlandırıldığı ve şifreleme ve deşifre etmekle meşgul kişilerin yerleşik oldukları belirli bir dizi kurumsal düzenlemeler. Bu düzenlemeler

türlü kaideler, kaynaklar ve ilişkilerle karakterize olur; tipik olarak kurumsallaşmış pozisyonlar işgal eden kişiler arasında hiyerarşik güç ilişkileri içerir. Bu türden düzenlemeler sayesinde insanlar kültürel aktarım süreci üzerinde farklı kontrol düzeylerine sahip olurlar. Örneğin, edebi bir metnin aktarılmasının içerdiği bazı kurumsal düzenlemeleri ele alalım. Bu süreçle alâkalı olabilecek belirli kurumlar arasında yayın kuruluşu, dağıtım ağı, medya kurumları ve eğitim sistemi bulunur. Edebi bir metni yayımlama ve böylelikle onu sembolik bir mal olarak erişilebilir kılma kararı, en nihayetinde, kitabı üretmek ve tanıtımını yapmak için birikimsel kaynaklar kullanan yayın kuruluşunun elindedir. Gelgelelim, bir metnin ne boyutta etkin olarak aktarıldığı, aynı zamanda satış ve dağıtımla (kitabevleri, kitap kulüpleri, vs.), metnin yer alabileceği ya da incelenebileceği gazete veya dergilerin üretimiyle ve edebiyat ve edebi becerilerin öğretilmesiyle ilgili diğer kurumların bunları yayma faaliyetine de dayanır. Bu çeşitli kurumlar sembolik biçimlerin *seçmeli yayılım kanalları* olarak tarif edeceğim şeyi, yani sembolik biçimlerin toplumsal dünya içerisinde farklı biçimlerde ve farklı boyutlarda dolaşımında olduğu kurumsal düzenlemeler kümesini teşkil eder. Seçmeli yayılım kanalları, sembolik biçimlerin metalaşmasıyla beraber, sembolik biçimlerin piyasada mübadele edildiği mekanizma haline gelmeleri sebebiyle, ekonomik değerlendirme sürecinde kilit bir rol edinir.

Kurumsal aktarım aygıtı yalnızca seçmeli dağıtım kanallarını teşkil etmekle kalmaz, aynı zamanda sembolik biçimlerin güç uygulamasında kullanıldığı ve bunlardan etkilendiği bir çerçeve oluşturur. Teknik araçların depolama kapasitesi sayesinde sembolik biçimlerden belirli çıkar ve hedeflerin peşinde gitmek için bir kaynak olarak yararlanılabilir – örneğin, bir topluluğa dair kayda geçirilmiş bir enformasyonun o topluluğu düzenlemek ve kontrol etmek için devlet görevlileri tarafından kullanılabilmesinde olduğu gibi. Dahası, sembolik biçimlerin yayılımının kendisi çeşitli biçimlerde düzenlenebilen ve kontrol edilebilen bir süreçtir. Sembolik biçimler ve güç arasındaki etkileşimin bu yönlerini su yüzüne çıkarmak için kurumsal aktarım aygıtının sembolik biçimlerin *sınırlı uygulanma mekanizmalarını* teşkil ettiğini söyleyeceğim. Sembolik biçimler ticari işlemlerde yararlı olabilecek ya da belirli kişi ya da kuruluşlara yararlı ya da zararlı olarak algılanabilecek enformasyonun depolanmasını içerdiği zaman, sınırlı uygulama mekanizmaları başat bir rol üstlenir ve

sembolik biçimlerin yayılımını sınırlamaya ya da yönünü değiştirmeye hizmet edebilir. Benzer şekilde, kitle iletişiminin düzenlenmesinin tarihi, devlet görevlileri tarafından sembolik biçimlerin kısıtlı uygulama mekanizmalarını kurma ve dayatma teşebbüslerinin tarihi olarak anlaşılabilir. Devlet görevlileri enformasyonu bastırarak, çıktıyı denetleyerek, teknik araçlara erişimi kontrol ederek ve suçluları cezalandırarak sembolik biçimlerin akışını kısıtlayan ve bazı durumlarda sembolik biçimlerin kısıtlı uygulanmasını açık siyasi hedeflerin peşinden gitmesine bağlayan çeşitli kurumsal mekanizmalar tasarlamıştır.

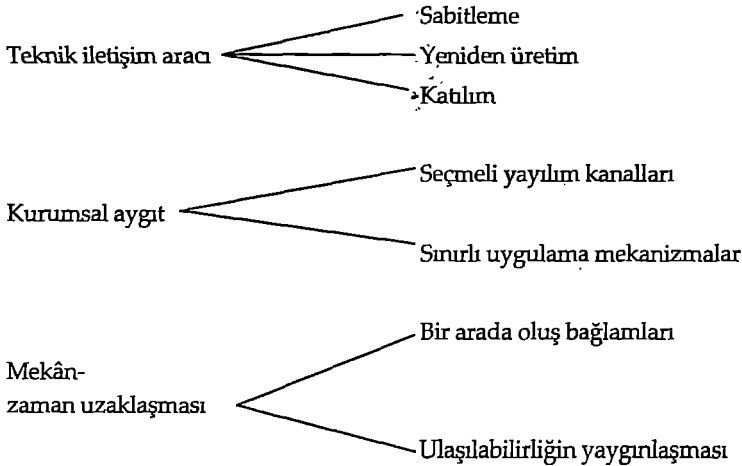
3 Kültürel aktarımın üçüncü bir yönü aktarımdaki mekân-zaman uzaklaşması olarak adlandırılabilir. Bu yönü tartışırken ve bölümün ilerleyen kısımlarında bunu başka gelişmelerle bağlantılandırırken, her ikisi de toplumsal kuram ve iletişim sistemleri analizi açısından mekân ve zamanın önemini vurgulamış olan Harold Innis ve Anthony Giddens'ın çalışmalarından yararlanacağım.³ Sembolik bir biçimin aktarımı bu biçimin üretim bağlamından değişen düzeylerde koparılmasını zorunlu olarak içerir: sembolik biçim, bu bağlamdan hem mekânsal hem zamansal olarak uzaklaştırılır ve farklı zaman ve mekânlarda yer alabilen başka bağlamlara yerleştirilir. "Uzaklaştırma" terimini bu mesafe koyma sürecine atıfta bulunmak için kullanabiliriz.⁴ Uzaklaşmanın doğası ve kapsamı bir teknik araçtan diğerine farklılık gösterir. Elektronik ya da diğer sentetik teçhizatın yardımı olmaksızın gerçekleştirilen sıradan söyleşi örneğinde mekân-zaman uzaklaşması nispeten azdır. Söyleşi *bir arada oluş bağlamı* denilebilecek şey içerisinde gerçekleşir: sembolik biçimin erişilebilirliği söyleşinin katılımcılarıyla ya da hemen yakın çevrede bulunan kişilerle sınırlıdır ve söz konusu biçim, dile getirildiği o geçici ânın ya da içeriğinin hafızadan çabucak silinen anısının ötesinde var olmayacaktır. Konuşmanın hoparlörler, telefonlar ya da radyo yayıncılığı ve alımlama sistemleri gibi belirli teknik araçlarla tamamlanması, zamansal bir arada oluşu muhafaza ederken, mekânsal uzaklaşmayı kolaylaştırabilir: bir sözce, aynı anda hem neredeyse ânında hem de geçici bir şekilde uzun mesafeler boyunca aktarılabilir. Ses kayıt cihazı gibi diğer teknik araçlar, konuşmanın zamanda uzaklaşmasını mümkün kılan sabitleyişini sağlar. Ses kayıt cihazı genellikle mekânsal bir arada oluş bağlamında işler; ancak radyo yayıncılığı ve alımlama sistemleri gibi diğer teknik araç-

larla bir araya getirildiğinde, hem zamansal hem de mekânsal bir düzlemde uzaklaşmayı kolaylaştırabilir.

Sembolik biçimler bir arada oluş bağlamının ötesine aktarıldıklarında, ulaşılabilirliğin-yaygınlaşmanın doğası ve kapsamının hem teknik aktarım aracına hem de araç ve kullanıcılarının yerleşik olduğu kurumsal aygıtla bağlı olduğu, sembolik biçimlerin zaman ve mekânda *ulaşılabilirliğinin yaygınlaşmasından* söz edebiliriz. Farklı araçlar farklı türlerde ulaşılabilirliği-yaygınlaşmayı tercih edebilir, ancak ulaşılabilirliği etkin bir şekilde yaygınlaştırma düzeyleri onların konuşturılmalarına müdahil olan kurumlara da bağlıdır. Telekomünikasyonun gelişiminden önce mekânsal ulaşılabilirliğin yaygınlaşması genellikle sembolik biçimlerin fiziksel olarak nakledilmesini gerektiriyordu: birkaç göze çarpan istisna dışında (örneğin, bayraklarla işaret verme) kayda değer mekânsal uzaklaşma ancak sembolik biçimleri bir yerden başka bir yere naklederek sağlanıyordu. Bu nedenle mekânda ulaşılabilirliğin yaygınlaşmasına destek veren araçlar papirüs ve kâğıt gibi nispeten hafif ve taşınabilir şeyler olma eğilimindeydi. Gelgelelim, telekomünikasyonun gelişmesiyle beraber kayda değer mekânsal uzaklaşma sembolik biçimler fiziksel olarak nakledilmeden de temin edilebiliyordu ve bu kültürel aktarım ve böylelikle mekânsal mesafeler boyunca güç uygulanması için yeni ihtimaller doğurdu. Zamanda ulaşılabilirliğin yaygınlaşması genellikle sembolik biçimlerin sabitletmesini gerektirir ve bu nedenle nispeten yüksek düzeyde sabitlemeye olanak tanıyan ve nispeten kalıcı olan araçlar tarafından kolaylaştırılır. Kil ve taşla kaydetme en kalıcılar arasında olsalar da yazılı ya da basılı metinler ve daha yakın zamanda film, kaset ya da diskete depolanan sembolik biçimler de zamanda ulaşılabilirliğin yaygınlaşmasını ve böylelikle zamansal mesafeler boyunca güç uygulanmasını mümkün kılar. Bilgisayar-temelli iletişim ağları ve uydu aracılığıyla doğrudan yayın gibi yeni iletişim teknolojilerindeki en önemli gelişmelerden bazıları, zamanda ve mekânda ulaşılabilirliği kısmen yaygınlaştırırken aynı zamanda bu teknolojilerin kullanıcılarına, kullanım koşullarında daha fazla esneklik ve bunlar üzerinde daha fazla kontrol veren gelişmeler olarak anlaşılabilir.

Kültürel aktarımın üç temel yönü —teknik araç, kurumsal aygıt ve zaman-mekân uzaklaşması— arasında bir ayrıma gittim ve her birinin

bazı özelliklerini irdeledim. Bu yönler ve özellikler Şekil 4.1’de özetlenmiştir. Teknik araçların tarihsel gelişiminde bu çeşitli yönler ve özellikler, kültürel aktarımın belli kipliklerini oluşturmak için bazı biçimlerde bir araya getirilirler. Posta sisteminin, yayıncılık endüstrisinin ve bununla bağlantılı perakende kitap ticaretinin, film endüstrisinin ve bununla bağlantılı sinema salonu zincirlerinin, radyo ve televizyon yayıncılığı ağlarının vb.’nin gelişimi kültürel aktarım kipliklerinin ortaya çıkışına örnektir. Her kiplik, ilgili sembolik biçimlere belirli bir sabitleme ve yeniden üretilebilirlik türü bahşeden kimi teknik araçlara dayanır. Her kiplik, sembolik biçimlerin üretildiği ve yayıldığı farklı kurum tipleri —bir önceki bölümde jenerik ya da çökeltili olarak tarif ettiğim kurumlar— içerir. Her kiplik, teknik araç ve kurumsal aygıtın özgül bir bileşimiyle mümkün kılınan belirli bir mekân-zaman uzaklaşması seviyesiyle bağlantılıdır. Bu bölümün geri kalanında, kültürel aktarımın bazı kipliklerinin gelişimini daha somut ve tarihsel bir biçimde irdelleyeceğim. Yazılı mesajların sabitlenmesinde kullanılan ilk teknik araçların bazılarını tartışmakla işe başlayıp sonrasında kitle iletişiminin yükselişiyle bağlantılı kipliklerin gelişimine yoğunlaşacağım

Şekil 4.1 Kültürel Aktarımın Veçheleri

Yazım, Basım ve Haber Ticaretinin Yükselişi

Kültürel aktarım tarihinin başlarındaki kilit gelişmelerden biri, yazılı metinlerin icadı ve yazılı mesajların sabitlenmesi için yeni teknik araçların ortaya çıkmasıydı. Yazının icadından önce kültürel aktarımın çoğu bir arada oluş bağlamında gerçekleşiyordu. Öte yandan ulaşılabilirli in bir miktar yayılması, piktografi* gibi ilkel kayıt biçimleri ve maddi eserlerin üretimi ve aktarımı aracılığıyla gerçekleşiyordu. İlk bütünlüklü yazı sisteminin güney Mezopotamya'daki Sümerler tarafından M. . 3000 civarında geliştirildiği ve bundan biraz sonra, ama muhtemelen bağımsız olarak bir parça farklı bir sistemin Nil deltasındaki Eski Mısırlılar tarafından geliştirildiği yaygın olarak kabul edilir.⁵ Her iki durumda da yazılı metinlerin gelişiminin, malların mübadelesi, ticaretin yürütülmesi ve siyasi ve dinsel g   uygulamalarıyla alâkalı enformasyonun kaydedilmesiyle yakından bağlantılı olması muhtemeldir. Karutlar, Sümer yazısının ilk biçimlerinin nesnelere tutturulan ve o nesnenin kime ait olduğunun belirlenmesi işlevi gören kil isimlik veya etiketlerden oluştuğunu gösterir. şehirlerle gönderilen ve buralarda depolanan tarımsal artışın ve taşraya gönderilen mamul malların kaydını tutmak için hesap defterleri geliştirilmişti. Kil tabletler yaş kilin üzerine işaretler işlenmesini ve sonrasında kalıcı olabilmeleri için ateşte pişirilmesiyle üretiliyordu.    nc  bin yılın ikinci yarısında çivi yazısı belirmeye başladı.  ivi yazısı, kullanıcının tablet üzerinde yarıklar a masına olanak sağlayan    en şeklinde bir i neyle üretiliyordu. M. . 2900'a gelindiğinde, 600 civarında işaret içeren bir yazı geliştirilmişti. Ticari işlemlerin kayıtlarını ve dini ve sivil yaşamın hesaplarını tutan bir yazmanlar tabakası ortaya çıkmıştı. Kil tabletler birbirlerinden nispeten uzak şehir devletlerin faaliyetlerinin yerel ve kalıcı kayıtları olarak biriktiriliyordu.

Sümer yazı sistemi Samiler, Akatlılar ve Asurlular tarafından alınıp geliştirildi ve M. . birinci binyılda kullanılmaya devam etti. Ticaret ve yönetimle alâkalı enformasyonun kaydedilmesi öncelikli kaygı olmayı sürdürse de yazı aynı zamanda dinsel, bilimsel, hukuki ve edebi fikirlerin kaydedilmesinin bir aracı olarak da kullanılıyordu. M. . beşinci yüzyılda

* Piktografi fiziksel bir nesneye görsel olarak benzerlik taşıyan işaretleri kullanan, sembollere dayalı yazı sistemi, resimyazıdır ( .n.).

çivi yazısı rağbetten düştü ve en nihayetinde yok oldu. Bunun yerini muhtemelen M.Ö. ikinci binyıl sırasında icat edilen ve Yakın Doğu ve Akdeniz bölgesi boyunca hızla yayılan alfabetik yazı aldı. Çivi yazısı ortadan kalkınca teknik aktarım araçları olarak kil tabletlerin yerini yavaş yavaş papirüs ve parşömen almaya başladı. Papirüs yaprakları ilk olarak Mısır'da M.Ö. 2600 civarında geliştirilmişti. Nil deltasında büyüyen bir bitkiden (*cyperus papyrus*) elde ediliyordu; bitkinin gövdesi tokmakla dövülüp kurumaya bırakılarak bir yazı malzemesine dönüştürülüyordu. Yazmak için kullanılan maddi bir altkatman olarak taş ve kilden çok daha hafifti; taşınması daha kolaydı ve kişinin çok daha hızlı yazmasına olanak tanıyordu. Eski Mısır'da Yeni Krallık sırasında papirüs yönetimin birincil aracı haline gelerek, görevlilerin stokların yanı sıra kira ve vergilerin kaydını tutmalarına imkân sağlıyordu. Papirüs yaprakları aynı zamanda doğu Akdeniz boyunca ithal ediliyordu, en nihayetinde parşömenle beraber kil tabletlerin tamamen yerini aldı. Papirüs, M.Ö. on ikinci yüzyıldan itibaren sırasıyla Yakın Doğu ve Ege'de etkilerini genişleten Aramiler ve Fenikeliler tarafından kullanılıyordu. Aramiler ve Fenikeliler ticaretin merkezinde yer alıyorlardı ve her ikisi de M.Ö. birinci binyılın ikinci yarısında yaygın olarak kullanılan ve ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan, Arapça ve Yunancanın da aralarında olduğu yazı sistemleri üzerinde büyük bir etkisi olan alfabetik yazılar geliştirmişti.

Kâğıt üretim teknikleri geliştirilinceye kadar papirüs başlıca aktarım aracı olarak kullanıldı. Kâğıt Çin'de M.S. 105 civarlarında icat edildi.⁶ Dokuma kumaşlar liflerine ayrılmış; suda ıslatılmış ve sonrasında kâğıt şeklinde keçeleştirilerek kurutulmuştu. Kılıardan yapılan bir yazı fırçası ve kandil isinden yapılan mürekkep, binlerce karakter kullanan ayrıntılı bir ideogramlar sistemini yazmak için kullanılıyordu. Kâğıt kullanımı yavaş yavaş Batı'ya yayıldı; beşinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Orta Asya'nın tamamında kullanılır haldeydi. Sekizinci yüzyılda Araplar Çin ordusunu bugün Türkistan olarak bilinen yerde yenilgiye uğrattı ve kendilerine kâğıt yapım sanatını öğreten birkaç kâğıt yapımcısını esir aldı. Bağdat'ta ve daha sonra Şam'da, Avrupa için başlıca tedarik kaynağı haline gelen kâğıt atölyeleri kuruldu. Kâğıt imalat tekniği Mısır aracılığıyla Fas'a ve İspanya'ya yayıldı. 1276'da ilk İtalyan kâğıt atölyesi Montefano'da kuruldu. İtalyan kâğıt imalatı hızla yayıldı; 1283'e gelindiğinde

Fabriano'da en az 12 k   t atölyesi vardı ve on dördüncü yüzyılda İtalya Avrupa için başlıca k   t kaynağı haline geldi.

K   dın icadında olduğu gibi basım teknikleri de ilk olarak   n'de geliştirildi. Ovalama ve damgalama süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan kalıp baskı muhtemelen ilk olarak sekizinci yüzyılda kullanıldı. Doku-zuncu yüzyıla gelindiğinde nispeten ileri teknikler geli tirilmi ti ve bunlar dini metinlerin basımında kullanılıyordu. Sung hanedanı (960-1280) döneminde daha ilerlemiş yöntemler kullanılmaya ba landı. Yeni yöntemler arasında, icadı genellikle 1041'de Pi Sheng'e atfedilen taşınabilir hurufatın ilk versiyonu bulunuyordu. Ta ın r hurufatın kullanımı, seramik karakterlerin yerine metal olanları koyan Kore'deki matbaacılar tarafından daha da geliştirildi. Baskı tekniklerinin   n'den Kore ve Avrupa'ya aktarıldı ına dair doğrudan bir kanıt olmasa da, bu yöntemler   n'de basılan k   t para ve oyun kartlarının yayılmasıyla geçmiş olabilir.⁷ Kalıp baskılar Avrupa'da on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında belirmeye ba ladı ve elyazması kitaplar 1409'da ortaya  ıktı. Gelgelelim,  o unlukla Gutenberg'le ilişkilendirilen gelişmeler,   nlilerin kullandığı özgün yöntemden iki açıdan farklıla ıyordu: kavramsal karakterler yerine alfabetik hurufatın kullanımı ve baskı makinesinin icadı. Mainz'da kuyumculuk yapan Johann Gutenberg, 1440 civarında baskıyla ilgili deneyler yapmaya ba lamış ve 1450'ye gelindiğinde tekniklerini bunlardan ticari kazanç sağlayacak kadar geli tirmişti.⁸ Gutenberg, daha uzun metinlerin derlenebilmesi için çok sayıda hurufatın üretilmesine olanak sağlamak üzere metal harflerin replika dökümüne yönelik bir yöntem geliştirdi. Aynı zamanda basılı metinler imal edebilmek amacıyla Avrupa'da M.S. birinci yüzyıldan beri bilinen vidalı presi uyarladı. Bütün bu teknikler bir araya gelerek, mürekkebin eklenip k   dın basılabilece i bir hurufat sayfasının oluşturulması, bir arada tutulması ve tek bir kalıp halinde kullanılmasını mümkün kıldı. Gutenberg'in yaptığı baskının temel ilkele-ri köklü bir değişime uğramadan    yüzyıldan daha uzun bir süre kullanımında kaldı.

On beşinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca baskı teknikleri hızla yayıldı ve Avrupa'nın dört bir tarafındaki önde gelen ticaret merkezilerinde matbaalar kuruldu. Kitle iletişim çağının  afa ı s k yordu. Bu, bir yandan kapitalist üretim ve ticaretin ilk biçimlerinin gelişimiyle, öte yandan modern ulus-devletin ba langıcıyla aynı zamana rastlıyordu. İlk matbaa-

lar genellikle öncelikli olarak dinsel ya da edebi karakterdeki elyazmalarının yeniden üretimi ve hukuk, tıp ve ticarete kullanılacak metinlerin üretimiyle ilgilenen küçük ölçekli ticari işletmelerdi. Bu süreç, daha önce-leri yazmanların ve kopyalayıcıların himayesindeki bir dizi faaliyeti yavaş yavaş devraldı, dönüştürdü ve büyük ölçüde genişletti. İlk matbaalar baskı, yayıncılık ve kitapçılık faaliyetlerini bir araya getirerek, Avrupa’da serpilmekte olan yeni bir kitap ticaretinin parçası haline geldi. On beşinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Avrupa’nın çoğu yerinde matbaalar kurulmuş ve tahminen 15-20 milyon kopyanın dolaşımında olduğu en az 35.000 basım gerçekleştirilmişti.

Bu ilk matbaaların en büyüklerinden biri, matbaasını 1470 yılında Nürnberg’te kurmuş olan Anton Koberger’e aitti. 1473 ve 1513 arasında, çoğunlukla teoloji ve skolastik felsefe alanlarında en az 236 kitap bastı. Bir girişimci olan Koberger, kitaplara yönelik artan talebe cevap vermek üzere işini büyüüttü. 1509’a gelindiğinde 24 matbaa işletiyor ve yaklaşık 100 dizgici, düzeltmen, matbaacı, gravürcü, ciltçi ve daha nicesini istihdam ediyordu. Talepler kendi dükkânının kapasitesini aşınca Basel’de, Strazburg’da ve Lion’daki matbaacı-yayıncılarla ortaklıklar kurdu. Kitaplarını piyasaya sürmek için, Avrupa’nın dört bir yanındaki en önemli şehirlerde – Frankfurt, Leipzig, Viyana, Budapeşte, Varşova, Floransa, Paris ve diğerleri – yer alan acentalarla geniş bir ticari ağ kurdu.

Matbaayı İngiltere’ye getiren William Caxton’dı. Londralı bir tüccar olan Caxton baskı zanaatını 1471-72’de Köln’de öğrendi ve 1476’da İngiltere’ye döndüğünde Westminster’in manastır bölgesinde bir matbaa kurdu. Çoğu çeviri olan doksandan fazla kitap bastı ve yayımladı; aynı zamanda dışardan ithal ettiği kitapları İngiltere’de sattı. Caxton’ın işletmesi ölümünden sonra da faaliyetlerini sürdürdü. 1535’e gelindiğinde, yaklaşık beşte ikisi ilköğretim okullarında kullanılmak üzere hazırlanan 800 civarında ürün yayımlamıştı. İngiltere’deki matbaacıların sayısı on altıncı yüzyıl boyunca arttı –çoğu başlarda yabancı olsa da ve teçhizatın çoğu dışardan ithal edilse de. İngiltere’de üretilen kitapların sayısı durmadan arttı; 1520 ve 1529 arasında 550 kitap; 1530 ve 1539 arasında 739 kitap; 1540 ve 1549 arasında 928 kitap basıldı. 1590’a gelindiğinde, yılda 150 kadar kitap yayımlayan yaklaşık 100 ayrı kurum vardı. Basım sanayisi İngiltere’de on altıncı yüzyıl boyunca kayda değer biçimde büyüme gösterse de, üretim oranı diğer Avrupa ülkelerine kıyasla nispeten düşük

kaldı. Bunun nedenlerinden biri kışkırtıcı kitapçıkların yaygınlaşması ihtimalinden endişe duyan İngiltere'deki devlet görevlilerin, matbaaların sayısı ve bastıkları ürünler üzerinde daha sıkı bir denetim uygulamalarıydı.

İlk matbaalar kitap basma ve yayınlamaya ek olarak çeşitli türlerde kitapçıklar, süreli yayınlar ve haber bültenleri de bastı. İlk haber bültenleri on altıncı yüzyıl başlarında ortaya çıktı; bunlar, askeri çarpışmalar gibi belirli olaylarla ilgili özel amaçlı yayınlardı ve arkalarından başka sayılar yayımlanmıyordu. Süreli haber bültenleri on altıncı yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başladı. Ancak düzenli ve nispeten sıkça yayımlanan haber gazetelerinin ortaya çıkması on yedinci yüzyılın başlarını bulmaktaydı. 1609'da *Avisa-Relation der Zeitung Wolfenbüttel*'de basıldı ve *Relation Strazburg*'da çıktı. Haftalık bir gazetenin Amsterdam'da bir miktar daha erken (1607) çıktığını öne sürecekt bazı deliller vardır; her halükârda 1620'ye gelindiğinde Amsterdam, askeri, siyasi ve ticari faaliyetlerle ilgili enformasyonun düzenli olarak çeşitli Avrupa şehirlerine yayıldığı, hızla büyüyen bir *haber ticareti* merkezine dönüşmüştü. İlk haber ticareti Otuz Yıl Savaşları'nın ortaya çıkışı ve bununla ilgili haberlere yönelik artan taleple güdülenmiş olsa da, kapitalist üretim ve mübadele sisteminin genişlemesi ve erken kapitalist finansman ve kredi biçimlerinin ortaya çıkışında da gittikçe önemli bir rol oynadı.

İlk İngiliz "coranto" – bu terim genelde bu tek sayfalık haber derlemelerini tarif etmek için kullanılır – muhtemelen Hollandalı matbaacı Pieter van den Keere tarafından 1620'de üretilmiş ve Londra'ya ihraç edilmişti.⁹ İngiltere'de basılan ilk "coranto" muhtemelen Londralı yayıncı Thomas Archer tarafından 1621 yazında üretilmiştir. İngiltere'de gazete endüstrisi on yedinci yüzyılın ikinci yarısında, çeşitli hükümet kontrollerine tabi olarak hızla gelişti. On sekizinci yüzyılın başlarına gelindiğinde Londra'da haftada bir, haftada iki ya da haftada üç kez yayımlanan yaklaşık yirmi gazete vardı. İngiltere'de ilk günlük gazete, *Courant*, 1702'de çıktı ve kısa bir süre sonra birkaç başka gazete daha bunu takip etti. İngiltere'deki günlük gazetelerin sayısı 1730'larda altıdan 1770'lerde dokuza yükseldi. On sekizinci yüzyılın başlarında tirajlar düşüktü, muhtemelen nüsha başına 1000 kopyadan azdı ve dağıtım Londra merkeziyle sınırlıydı. Yüzyıl ortasına gelindiğinde daha başarılı günlük gazetelerin tirajı ciddi anlamda artmıştı ve muhtemelen nüsha başına 3000 kopya civarın-

da seyrediyordu.¹⁰ Tirajdaki artış, taşra yollarının düzeltilmesinin ve Genel Posta Ofisi'nin verimliliğindeki artışla yakından ilgiliydi. Bu da Londra merkezli gazetelerin şehir ve kasabalara dağıtımını kolaylaştırıyordu.

Basım ve yayıncılığın gelişimi, ilk başlarda, ortaya çıkmakta olan ulus-devletlerin idari aygıtları içerisindeki otoritelerin siyasi güç uygulamalarıyla karmaşık biçimlerde iç içe geçmişti. Bu yeni devlet otoriteleri gazetelerden çeşitli resmi duyuruları bildirmek için etkin olarak yararlandılar, ama aynı zamanda sapkın ya da tehlikeli addedilen malzemelerin yayımlanmasını da sınırlandırmaya veya bastırmaya çalıştılar. Ortaçağ boyunca dinsel otoriteler, sapkın malzemeleri önlemek amacıyla yazmanları ve kopyalayıcıları denetlemişlerdi; ancak bu düzenleyici faaliyet bu duruma mahsustu ve düzensizdi ve bir ölçüde manastır yazıhanelerinin düzensiz üretimlerini yansıtıyordu. Matbaanın gelişile düzenlemeye dair kaygı daha sistematik ve seküler bir hal aldı. Bu kaygının ilk işaretlerinden biri 1485'te, Mainz Başpiskoposunun Frankfurt kent konseyinden Lenten Fuarı'nda sergilenecek kitapları teftiş etmesini ve tehlikeli olduğu düşünülen yayınların önlenmesinde dini otoritelerle işbirliği yapmasını istemesiydi. Frankfurt sansürünün tebliğ ettiği ilk hüküm İncil'in yerel dile çevirilerini yasaklıyordu. Sansürün ve devlet otoriteleriyle matbaa kurumları arasındaki çatışmalı ilişkilerin bundan sonraki tarihi bir ülkeden diğerine farklılık gösteriyordu.¹¹ On altıncı yüzyıl Fransa'sında yayınlar üzerindeki kısıtlamalar bilhassa sertken; Hollanda'da düzenlemeler daha hoşgörülüydü; bu durum pek çok farklı dilde kitaplar yayımlayıp bunları Avrupa'nın dört bir tarafına ihraç eden Hollanda'nın, erken dönem yayıncılık endüstrisinin merkezi olarak konumunu pekiştirmesine olanak tanıdı. Sansürden yakayı kurtarmak amacıyla sahte baskılar ve uydurma yayın yerleri kullanılıyordu. İngiltere'de on altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca çetrefilli bir resmi kontrol çerçevesi gelişti ve 1662'deki Basım Yasası'yla basımevleri parlamenter denetime ve bir ruhsat sistemine tabi kılındı. Bu yasa ve ruhsat sistemi on yedinci yüzyıl sonunda askıya alındı ve 1712'de yerini bir dizi Damga Yasası aldı. Yasanın uygulanma temelini geliştirmek ve buna uymayanların faaliyetlerini kontrol etmek için daha sonra başka yasalar da yürürlüğe konuldu. Yasalara, hem ticaretin hem de bilginin yayılmasının – “bilgiye bindirilen vergiler” olarak – kısıtlandığı gerekçesiyle yaygın ve sert bir biçimde karşı çıkıldı ve vergiler 1830'lardan itibaren kademe kademe azaltıldı. Devletin, matbaaları, ister

açık sansür biçiminde ister damga vergileri şeklinde denetlemesine karşı mücadele, on dokuzuncu yüzyıl liberal ve demokratik düşüncesinin merkezi bir teması haline geldi. Bu konuya bir sonraki bölümde yeniden döneceğiz.

➤ On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda gazete endüstrisinin gelişimi, başlıca iki eğilim doğrultusunda gerçekleşti: ilki, *yüksek tirajlı gazetelerin büyümesi ve güçlenmesi*; ikincisi, *haber toplama faaliyetlerinin giderek uluslararasılaşması*. İlk eğilimi, benzer gelişmeler sanayileşmekte olan pek çok ülkede de söz konusu olsa da, İngiliz gazete endüstrisine referansla açıklayabiliriz.¹² Satışlar ve reklamdan elde edilen geliri artırmanın bir aracı olarak tirajı artırmaya çalışan gazete endüstrisi on dokuzuncu yüzyıl boyunca giderek ticari bir karaktere büründü. Ticarileşme şüphesiz yeni bir olay değildi; az önce gördüğümüz gibi ilk basımevleri, pazarda satılması için basılı malzemelerin üretimine yönelen, ağırlıklı olarak ticari nitelik taşıyan müesseselerdi. Ancak on dokuzuncu yüzyıl boyunca ticarileşmenin ölçeği, özellikle de gazete endüstrisinde, önemli ölçüde arttı. Gazete endüstrisinin hızla genişlemesi, üretim ve dağıtım yöntemlerindeki ilerlemeler, okuryazarlıkta artış ve vergilerin kaldırılmasıyla mümkün kılındı. Koenig'in ilk kez 1814'te *The Times*'da kullanılan buharlı presinin gelişimi, üretim miktarını saatte yaklaşık 250 kopyadan 1.000 kopyaya çıkardı; ve 1848'de silindirli baskı presinin ortaya çıkması bu miktarı saat başına 12.000 nüshaya kadar çıkardı. Bu teknik yenilikler gazete endüstrisinin üretici kapasitesinin çarpıcı bir biçimde büyümesi açısından can alıcıydı. Bunlar gazetelerin üretiminin, meta üretiminin diğer alanlarını devrimciyleştiren bir dizi sürece – elektrikli makinelerinin kullanımı, fabrika sisteminde işbölümünü kollara ayrılması da dâhil olmak üzere – tabi olmalarını mümkün kıldı. Ayrıca 1830'larda demiryollarının gelişimi yeni ve daha etkin yayılım kanalları yaratarak kâğıtların ülkenin dört bir tarafına dağıtılmasını önemli ölçüde kolaylaştırdı. On dokuzuncu yüzyıl boyunca aynı zamanda nüfusta önemli bir artış ve okuryazarlıkta tedrici bir büyüme vardı. Bu durum gazete ve kitap piyasasının durmadan genişlemesine neden oldu.

Bu ve diğer gelişmelerin bir sonucu olarak gazetelerin tirajı sürekli ve önemli ölçüde arttı. Bu bakımdan alana genel olarak liderlik eden Pazar gazetelerinin tirajındaki büyüme bilhassa çarpıcıydı. İngiltere'nin ilk Pazar gazetesi olan *Sunday Monitor* 1799'da yayımlanmaya başladı ve bunu,

aralarında 1791’de yayıma başlayan *Observer*’ın da olduğu diğerleri takip etti. 1810’a gelindiğinde Pazar gazetelerinin tirajları günlük gazetelerinin çok üzerindeydi; 1854’e gelindiğindeyse önde gelen Pazar gazetelerinin tirajı 110.000 civarındayken, başı çeken günlük gazete *The Times*’ın tirajı 1851’de 38.000’di.¹³ Ayrıca gazetelerin, özellikle de Pazar gazetelerinin okur sayısı fiili satış oranlarından muhtemelen daha fazlaydı, çünkü bunlar kahvehanelerde, tavernalarda, haber odalarında ve kulüplerde yaygın olarak okunuyorlardı. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde önde gelen Pazar gazetesi *Lloyd’s Weekly New*’ın tirajı yaklaşık bir milyondur. Gündelik gazeteler de on dokuzuncu yüzyıl boyunca tirajlarını büyük oranda artırmışlardı ve 1890’a gelindiğinde *Daily Telegraph* 300.000’lik bir tiraja ulaşmıştı.

Tirajlardaki bu hızlı büyüme gazetelerin niteliği ve içeriğindeki önemli değişikliklerle el ele gidiyordu.¹⁴ On yedinci ve on sekizinci yüzyılların eski gazeteleri öncelikli olarak nüfusun sınırlı, nispeten varlıklı ve iyi eğitilmiş bir kesimini hedef alırken, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların gazete endüstrisi gitgide daha geniş bir kamuya yönelik hale geldi. Teknolojik gelişmeler ve vergilerin kaldırılması fiyatların düşürülmesine olanak tanıdı; ve gazeteler daha geniş bir okuyucu kitlesini cezbedebilmek için daha hafif ve daha canlı bir gazetecilik üslubunun yanı sıra daha canlı bir sunum biçimi de benimsedi. Pazar gazetelerinin peşinden giden günlük gazeteler suç, cinsel şiddet, spor ve kumara daha fazla yer verdi – bunlar “yeni gazeteciliğin” hammaddeleydi. Aynı zamanda ticari reklamcılık, endüstrinin finansal örgütlenmesinde gittikçe daha önemli bir rol üstlendi. Gazeteler diğer mal ve hizmetlerin satışını kolaylaştıran önemli bir mekanizma haline geldi. Reklam geliri temin etme kapasiteleri doğrudan okuyucu kitlelerinin boyutu ve profiline bağlıydı. Reklamcılıkla yüksek tirajlı gazetelerin – buna bazen “Northcliffe Devrimi” olarak atıfta bulunulur – arasındaki bağlantıdan istifade edilmesi yirminci yüzyılın başlarında giderek önemli bir hal aldı. Northcliffe, nüshası yarım peniye satılan *Daily Mail*’i 1896’da ve *Daily Mirror*’ı 1903’te yayıma başlattı; her iki gazete de gelirlerinin önemli bir oranını büyük mağazaların mallarının reklamlarından sağlıyordu. 1911’e gelindiğinde *Daily Mirror* bir milyonluk bir tiraja ulaşmıştı – bunu başaran ilk günlük gazete. Düşük fiyat, yoğun reklam ve yüksek tiraj formülünü uygulayan diğer gazeteler, Northcliffe’in başarısının ardından ortaya çıktı. Gazeteler, aynı za-

manda, gittikçe yoğunlaşan rekabet karşısında yayıma başlamak ve bunu sürdürmek için nispeten yüksek sermayeler gereken büyük ölçekli ticari girişimlere dönüştü. Bu nedenle bir aile şirketi olarak bir ya da iki gazetesinin sahibi olan geleneksel mülk sahibi-yayınının yerini, giderek büyük ölçekli, birden çok gazeteli ve multimedya kuruluşlarının gelişimi aldı.

Gazetelerin ekonomik temelindeki değişim yeni bir pekişme ve yoğunlaşma döneminin başlangıcıydı. Yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca İngiltere’deki gazete endüstrisi toplu tirajdaki önemli artışa eşlik edecek şekilde, yayımlanan gazete sayısındaki düşüşe tanıklık etti. Ulusal günlük gazetelerin toplam tirajı 1920’de 15 milyonun hemen altındayken 1937’de yaklaşık 20 milyona yükseldi. O zamandan bugüne kadarki eğilimler Tablo 4.1’de gösterilmiştir. Ulusal günlük gazeteler 1940’lar boyunca tirajlarını yükseltmeye devam ederek 1950’lerin ortalarında yaklaşık 30 milyonluk bir zirveye ulaştı ve bundan sonra tirajlar 1980’lerin başında 20 milyon civarına geriledi. Pazar gazetelerindeki durum da aşağı yukarı aynıdır: 1957’de toplam 32 milyonluk bir tiraja ulaştılar, ancak bundan sonra tirajları 20 milyonun altına düştü. Bu eğilimlere, Tablo 4.2’de gösterildiği üzere, yayımlanan gazete sayısında bir düşüş de eşlik etti. Ulusal günlük gazetelerin sayısı 1921’de 12’den 1937’de 9’a gerilerken, Pazar gazetelerinin sayısı 1921’de 21’den 1937’de 17’ye ve ardından 1975’te 12’ye düştü. En büyük kayıplar sayıları 1921’de 130’a, 1987’de 80’e düşen günlük taşra gazetelerinde yaşandı. Gazete sayısındaki gerileme, daha az sayıdaki kuruluşun piyasanın daha büyük bir kısmına hükmetmesi sonucu gazete endüstrisindeki artan yoğunlaşmaya delaletti. 1948’de ilk üç sıradaki basım grupları Beaverbrook Newspapers, Associated Newspapers ve Kemsley Newspapers’tı. Bunlar kendi aralarında genel gazete piyasası tirajının yüzde 43’n kontrol ediyorlardı. 1974’e gelindiğinde en üstteki üç grup – Beaverbrook, Reed International ve News International – piyasanın yüzde 65’ini kontrol ediyordu. Yoğunlaşma Pazar gazeteleri arasında daha da çarpıcı bir şekilde yaşandı. 1974’e gelindiğinde en büyük üç grup Pazar piyasasının yüzde 80’ini kontrol ediyordu. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında göreceğimiz üzere, gazete endüstrisinin artan yoğunlaşması medya endüstrilerinde gerçekleşen daha kapsamlı değişimlerin bir parçasıdır. Rupert Murdoch ve Robert Maxwell gibi isimlerle ilişkilendirilen büyük uluslararası holdingler

bu gelişmeler sayesinde çeşitli iletişim ve ticaret sektörlerinde hisse sahibi olmuştur.

Tablo 4.1

Birleşik Krallık'ta gazete tirajları, 1937-1982 (milyon cinsinden)

	1937	1947	1957	1961	1975	1982
Ulusal ve taşra Pazar gazeteleri	15.3	28.3	32.0	25.4	19.7	19.0
Ulusal günlük gazeteler	14.6	25.3	29.0	25.5	22.5	22.0
Taşra günlük gazeteleri	6.0	9.5	10.2	8.6	8.3	7.0
Haftalık gazeteler	8.6	11.9		12.7	12.3	

"Gündelik gazete" terimine sabah ve akşam gazeteleri dâhildir. "Taşra gazetesi" terimi İngiltere, İskoçya ve Galler'i içermekte, Kuzey İrlanda'yı dışarıda bırakmaktadır.

Kaynak: Graham Murdock ve Peter Golding, "The Structure, Ownership and Control of the Press, 1914-76," George Boyce, James Curran ve Pauline Wingate (der.), *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present Day* içinde (Londra: Constable, 1978), s. 132 ve Jeremy Tunstall, *The Media in Britain* (Londra: Constable 1983), s. 70'ten uyarlanmıştır.

Tablo 4.2

Birleşik Krallık'ta 1921-1987 arası yayımlanmış gazete sayısı

	1921	1937	1947	1975	1987
Ulusal ve taşra Pazar gazeteleri	21	12	16	12	13
Ulusal günlük gazeteler	12	9	9	9	11
Taşra günlük gazeteleri	130	107	100	95	80
Haftalık gazeteler	-	1.348	1.307	1.097	359

Kaynak: Myrdock ve Golding, "The Structure, Ownership and Control of the Press, 1914-76," s. 132 ve Ralph Negrine, *Politics and the Mass Media in Britain* (Londra: Routledge, 1989), s. 48'den uyarlanmıştır.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda gazete endüstrisine özgü ikinci başlıca eğilim haber toplama faaliyetlerinin giderek uluslararasılaşmasıydı. İlk haber bültenleri ve gazeteleri sürekli olarak enformasyonun bir ticaret merkezinden diğerine aktarılmasıyla ilgileniyorlardı; enformasyonu bir yere kadar erken modern Avrupa'da ulus-devlet sisteminin yükse-

lişiyile şekillenen sınırların ötesine taşıyorlardı. Ancak enformasyonun uluslararası akışı on dokuzuncu yüzyıl sırasında yeni bir kurumsal biçim edindi; Avrupa'nın başlıca ticaret merkezlerinde *haber ajansları* kuruldu ve bu ajanslar giderek müşterileri olan gazetelere yabancı enformasyonun tedarik edilmesinden sorumlu oldu. İlk haber ajansı 1835'te Paris'te Charles Havas tarafından kuruldu. Varlıklı bir girişimci olan Havas öncelikle bir  eviri ofisi olan *Correspondance Garnier'*ı satın aldı ve burayı çeşitli Avrupa gazetelerinden seçme parçalar toplayıp bunları günlük olarak Fransız basınuna sunan bir ajansa dönüştürdü.15 1840'a gelindiğinde, at arabaları ve düzenli güvercin hizmetiyle haber tedarik eden ajans, Londra ve Brüksel'deki müşterilerin de ihtiya ını karşılıyordu. Havas'ın çalışanları arasında, 1840'ların sonlarında Havas'ın ajansından ayrılıp Londra ve Berlin'de rakip haber-toplama hizmetleri sunan iki kişi – Julius Reuter ve Bernhard Wolff – vardı. Telgraf teknolojisinin gelişmesiyle beraber ajanslar enformasyonu uzak mesafelere hızla iletmek için kablolul sistemi gittikçe daha fazla kullanır oldu.    ajans arasındaki rekabet, her ajans yeni müşteriler temin etmeye ve faaliyet alanını genişletmeye çabaladığı için 1850'lerde şiddetini artırdı. Sınırlanmamış ve zarar verici çatışmadan kaçınmak için üç ajans en nihayetinde haberlerin derlenmesi ve dağıtılması için dünyayı birbirinden ayrı m ntikalara bölmelerine olanak sağlayan anlaşmalar imzaladı. 1869'daki Ajans İttifakı Anlaşması'na göre Reuter İngiliz İmparatorluğu ve Uzak Doğu m ntikalarını elde etti; Havas Fransız İmparatorluğu, İtalya, İspanya ve Portekiz'i aldı; Wolff'a da Avusturya, İskandinavya ve Rusya'da faaliyette bulunma hakkı tanındı. Ajanslar bağımsız ticari kuruluşlar olsalar da, faaliyet alanları önde gelen Avrupalı emperyal g  lerin ekonomik ve politik etki alanlarına tekabül ediyordu. Her bir ajans yönetim  ss  hizmeti veren ülkenin hükümet yetkilileriyle yakından işbirliği yapıyordu ve bu devletlerin ekonomik ve politik olarak genişlemesi, ajansların sağladığı iletişim servislerince kolaylaştırılıyordu.

  l  ajans karteli Birinci Dünya Savaşı patlak verinceye kadar haberlerin uluslararası boyutta derlenmesi ve dağıtılmasına hükmetti. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında pek çok başka haber ajansı daha kurulmuştu, ama bunlar çoğu zaman başi çeken ajanslardan biriyle işbirliği içine girdiler. Gelgelelim, Birinci Dünya Savaşı sonrasında   l  ajans karteli iki Amerikalı ajansın, Associated Press (AP) ve United Press Associa-

tion'ın (UPA, sonrasında United Press International veya UPI'ye dönüş-tü) uluslararası alanda genişlemesiyle etkin bir şekilde kırıldı. Associated Press, altı New York gazetesinin 1848'de kurdukları bir ortaklıktı. United Press Association E. W. Scripps tarafından 1907 yılında, kısmen AP'in yerel Birleşik Devletler haber piyasasındaki tekelini kırmak için kuruldu. AP 1893'te Birleşik Devletler'de haber dağıtımının tüm haklarını alma karşılığında Avrupa ajanslarına Amerika'dan haberler tedarik etmeyi kabul ederek Avrupa karteline katıldı. UPA Güney Amerika'da bağımsız ofisler kurdu ve Güney Amerikalı ve Japon gazetelere haber sattı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında hem AP hem de UPA faaliyetlerini bütün dünyaya yayarak, kartel düzenlemeleri üzerine gittikçe artan bir baskı uyguladı. 1930'ların başlarına gelindiğinde üçlü ajans karteli artık sona ermişti; Reuters 1934'te AP'yle, Amerikan ajanslarına dünyanın dört bir tarafından haber derlemek ve dağıtmak için tam yetki veren yeni bir anlaşma imzaladı. Yeni serbest rekabet çağında Amerikan ajansları hızla büyüdü. Fransa'nın 1940'ta teslim olması Havas'ın tasfiyesine neden oldu. Ancak bunun yerini en nihayetinde öncülünün mal varlığı ve bağlan-tılarının çoğunu devralan yeni bir ajans, Agence France-Press (AFP) aldı. Almanya'da Nazizmin yükselişiyle Wolff ajansı resmi bir hükümet orga-nuna dönüştürüldü ve bunu takiben uluslararası alandaki etkili konumu-nu kaybetti.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde belli başlı dört ajans – Reuters, AP, UPI ve AFP – haber dağıtımında uluslararası sistemdeki konumlarını genişletmiş ve güçlendirmiştir. Yalnızca gazetelere enformasyon tedarik edilmesiyle değil, aynı zamanda finansal haberlerin temin edilmesiyle ve giderek de radyo ve televizyon istasyonları ve ağlarına malzeme sağlan-masıyla ilgilenirler. Bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren çok sayıda haber ajansı olsa da bu dördü hâlâ başat bir role sahiptir. Dünyanın dört bir yanındaki pek çok gazete ve yayın kuruluşu uluslara-rası haberler için olduğu kadar kendi jeopolitik bölgelerine dair haberler için de bu dört ajansa ciddi ölçüde bağımlıdırlar. Reuters 1977'de 150 ül-keye, AFP ise 129 ülkeye haber hizmeti sunuyordu; AP 108, UPI ise 92 ülkeye hizmet veriyordu. Haber satın alan ülkeler oldukça geniş bir alana yayılıyor olsa da deniz aşırı haber toplama büroları dünyanın daha geli-şmiş bölgelerinde yoğunlaşma eğilimindeydi. 1971'de AP'nin 60 deniz aşı-rı bürosunun yüzde 40'ı Avrupa'da yer alırken, yüzde 10'undan daha azı

Afrika'da ve Ortadoğu'da bulunuyordu.¹⁶ Haber toplama b r lerinin coğrafi dağılımındaki bu dengesizlik,    nc  Dünya  lkelerinin önde gelen ajansların sağladığı enformasyona son derece ba lı olmalarıyla beraber, uluslararası enformasyon düzeninin birlikte verilecek kararlara dayanarak yeniden düzenlenmesi  a rılarının yükselmesine neden oldu. Ancak bu meselerin önemini tam olarak takdir edebilmemiz için onu diğer medya endüstrilerinin, özellikle de radyo ve televizyon yayıncılı ının gelişimiyle bağlantılı endüstrilerin gelişimine dair daha geniş bir bağlam içine oturtmamız gerekir.

Yayıncılı ın Gelişimi

Yayıncılı ın ortaya  ıkı ı kültürel aktarım tarihinde yeni bir  a ı müjdeledi. Yayıncılı ın teknik temeli ilk olarak Marconi tarafından on dokuzuncu yüzyıl sonunda geliştirildi. Elektrik enerjisinin iletişim için kullanılması ihtimali, Birleşik Devletler'de ilk başarılı telgraf hattının kurulduğu 1840'lardan itibaren biliniyordu. Ama Marconi'nin icadı, elektromanyetik dalgaları kullanarak ve aktarım kablolarına duyulan ihtiyaç ortadan kaldırarak, bu aracın potansiyelini önemli ölçüde artırdı ve elektrik dolayımı iletişimin doğasını dönüşüme u rattı. Marconi 1896'da İngiltere'de patent başvurusunda bulundu ve 1897'de Marconi Wireless Telegraph and Singal Company'yi kurdu. 1899'a gelindiğinde İngiliz Kanaı'nın öte yanına mesaj göndermeyi başardı. 1901'deyse Atlantik'in öteki yakasına sinyaller g nderilebiliyordu. Kablosuz teknoloji, askeri amaçlara yönelik bir iletişim aracı olarak kullanıldığı Birinci Dünya Savaşı sırasında hızla gelişti. Savaşı takiben İngiliz Marconi ve onun Amerikalı muadili *yayıncılık* – yani sinyallerin elektromanyetik dalgalar aracılığıyla belli bir alıcıdan ziyade belirsiz ve potansiyel olarak geniş bir seyirci kitlesine aktarımı –  zerine deneysel çalışmalara ba ladı. Sonraki 49 yıl boyunca yayıncılık hızlı ve geniş ölçekli bir şekilde gelişti. Gelişiminin  zg l örüntüleri, ne ölçüde ve ne biçimlerde ticari kaygılarla harekete ge irildiklerine ve hükümet düzenlemeleriyle ne boyutta sınırlandırıldıklarına bağlı olarak, bir ulusal bağlamdan ötekine farklılık gösterdi. Yayıncılık kurumlarının gelişimini anlatmak için yayıncılı ın ABD'de ve başka yerlerde ortaya çıkışına da kısaca de inece im.¹⁷

Büyük  l ekli radyo yayıncılı ının ilk adımları 1920'lerin ba larında Birleşik Devletler'de atıldı. Ticari lisanslı ilk yayıncılık istasyonu KDKA,

1920 Kasım'ında Westinghouse tarafından kuruldu. Diğer belli başlı iletişim şirketleri – General Electric, AT&T ve RCA – sahaya hızlı bir giriş yaptı. 1922 başlarında 570'den fazla istasyona lisans verilmişti. İlk istasyonlar ve bunların bağlı oldukları kuruluşlar gelirlerini çeşitli kaynaklardan elde ediyorlardı: öncelikle verici ve alıcılar satarak, sonrasında yayıncı ve reklamcılara yayın zamanı satarak ve istasyon ağları aracılığıyla programlara alt lisanslar vererek. 1926'da yurt genelinde ilk yayıncılık ağı National Broadcasting Company, RCA, General Electric ve Westinghouse tarafından ortaklaşa kuruldu; bir sonraki yıl Columbia Phonographic Broadcasting System – CBS'in öncülü – kuruldu. 1928'e gelindiğinde Amerikan yayıncılık sisteminin temel unsurları oturmuş durumdaydı: istasyonlar, programların birden çok kanalda birden yayımlanmasını kontrol eden rekabetçi ulusal ağlara entegre edilmişti ve gelir öncelikli olarak reklamcılara yayın zamanı satılarak elde ediliyordu. Çoğu kez eğitim kurumları tarafından finanse edilen kimi ticari olmayan istasyonlar da en başından beri mevcuttu, ama daha az güce ve daha kötü zaman dilimlerine sahiptiler. Zaman dilimlerinin paylaşılması, 1912 Radyo Yasasına göre istasyonlara lisans verme hakkına sahip Ticaret Bakanının yetkisindeydi. Ancak 1912 Yasası istasyon sayısındaki hızlı büyüme karşısında yetersiz kaldı ve bunun yerini 1927'de yeni bir Radyo Yasası aldı. 1927 Yasasıyla, Başkanın atadığı ve Senatonun onayladığı beş üyeden oluşan bir Federal Radyo Komisyonu kuruldu. Komisyon, başka şeylerin yanı sıra, kanal tahsisatının standardize edilmesi ve yürürlükteki istasyon sayısının denetlenmesiyle ilgileniyordu. 1934'te Komisyonun yetkileri artırıldı ve komisyona, eyaletler ve yabancı ülkeler arasındaki radyo yayını üzerinde yargı yetkisi verildi.

İngiltere'de yayıncılığın gelişimi, Amerika'daki reklamcılığa ekonomik bağımlılık, program içeriklerinin ulusal ağlar tarafından paylaşılması ve nispeten gevşek hükmet kontrolüne tepki göstererek bir parça farklı bir örüntü izledi. 1920'lerin başlarında İngiliz gözlemciler yeni yeni palazlanan Amerikan radyo endüstrisinin içinde bulunduğu kaos ortamı üzerine yorum yapıyor ve daha tedbirli ve denetimli bir yaklaşım tavsiyesinde bulunuyorlardı.¹⁸ Chelmsfor'daki Marconi Laboratuvarları'ndan yapılan deneysel yayınlar 1920'de yasaklanmıştı, ancak radyo meraklılarının ve ticari kuruluşların süregiden baskısı en nihayetinde 1922'de British Broadcasting Company'nin kurulmasına yol açtı. Şirket, yerli alıcı

imalatçılarının kurduğu bir ortaklıktı ve yayınların düzenlenmesi ve finans edilmesiindeki amaçları radyo setlerinin satışını artırmaktı. Şirket, en başından itibaren Post Office'ten ve diğeri hükümet bakanlıklarından yetkililerin ve teknik uzmanların yakın gözetimi altındaydı. Şirketin kân, Post Office'in toplayacağı alıcı lisans bedelinden kazanılacak yüzde 7.5'le sınırlandırılmıştı. Çeşitli sebeplerden ötürü ilk baştaki düzenlemeler yetersiz kaldı ve kurumun anayasal temeli, British Broadcasting Corporation'ın kurulduğu 1926'da değıştirildi. Kurum, o günün hükümeti tarafından ilk başta beş yıllığına atanan bir Yönetim Kurulu tarafından denetleniyordu. 1922'den itibaren British Broadcasting Company'nin genel müdürlüğünü yapan John Reith, kurumun genel direktörlüğüne getirildi ve 1937'ye kadar BBC'nin başında kaldı. Reith'in neredeyse misyoner bir gayretkeşlikle benimsediğı "kamu hizmeti yayıncılığı" BBC'nin hem tüzüğüne hem de uygulamalarına yerleşik etkin bir ilke haline geldi.

Yayıncılık sistemleri 1940'larda ve 1950'lerde televizyonun gelişiyle büyük bir dönüşüm yaşadı. Televizyon yayını deneyleri hem İngiltere'de hem de ABD'de 1930'larda başlamıştı, ama televizyon aracının tam anlamıyla kullanımı ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşti. İngiltere'de televizyon yayıncılığının sorumluluğı BBC'ye verilmişti. Yayınlar 1946 Haziran'ında yeniden başladı. Verilen lisanslara bakarak değerlendirecek olursak ilk televizyon seyircilerinin sayısı nispeten azdı; ama büyüme oranı hızlıydı. Lisans sayısı 1947'de 15.000'den 1950'de 340.000'e yükselmişti – üç yılda 20 kattan daha fazla bir büyüme.¹⁹ Televizyon yayıncılığındaki tek kanallı BBC tekeli, Muhafazakâr hükümetin Televizyon Yasası'nın ticari bir temel üzerinde örgütlenen ikinci bir kanalın kurulmasına olanak sağladığı 1954 yılına kadar devam etti. Bu yasa, bağımsız televizyon şirketlerine ihaleler hazırlayan bir Independent Television Authority (bu daha sonra Independent Broadcasting Authority veya IBA'ya dönüştü) kurdu; bu şirketlere ülkenin belirli bölgelerinde programlar yapmak ve yayımlamak üzere imtiyazlar veriliyordu. Yasanın hükümlerine göre IBA şirketlerin kiraladıkları yayın araçlarının mülkiyet ve işletme hakkına sahipken, şirketler öncelikle kendi faaliyet bölgelerinde reklamcılara yayın aralığı satarak gelir elde ediyorlardı. Bağımsız televizyon –ya da İngilizce'de genel olarak adlandırıldığı üzere ITV– Londra bölgesinde yayına 1955 Eylül'ünde başladı. Daha fazla ITV şirketi sonraki aylarda yayıncılığa başladığında izleyici kitlesi genişledi ve ITV

ve BBC arasındaki rekabet iyice kızıştı. 1954'e gelindiğinde verilen televizyon lisanslarının sayısı 3 milyonun üzerindeydi; 1958'te bu rakam 9 milyona ve 1968'te 15 milyona yükseldi. 1950'de İngiltere'deki evlerin yalnızca yüzde 10'unda televizyon seti vardı, ancak 1963'e gelindiğinde evlerin yalnızca yüzde 10'unda televizyon yoktu.²⁰ Televizyon, on beş yıl gibi kısa bir sürede İngiltere'de ve diğer Batılı sanayi toplumlarında kültürel aktarımın en önemli araçlarından biri haline geldi.

Televizyonun hızlı yükselişinin şüphesiz diğer medya endüstrileri açısından önemli sonuçları olsa da, yaptığı etkinin kesin doğası ve kapsamını değerlendirmek güçtür. Bazı endüstriler, televizyonun yeni ve ciddi rekabetiyle karşı karşıya kalan ürünlerinin satışlarındaki düşüş dolayısıyla gelir kaybı yaşadı. Sinema endüstrisi bu açıdan muhtemelen en büyük mağdurdur. Sinemaya gitme oranı İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, televizyon henüz yaygın olarak kullanılan bir araç haline henüz gelmemişken, önemli ölçüde gerilemeye başlasa da, 1954-64 dönemindeki düşüş bilhassa çarpıcıydı. 1954 yılında İngiltere'de sinemaya gitme oranı, 1946'da 32 milyonluk bir zirveye ulaştıktan sonra haftada 25 milyon civarında sabitlenmişti; 1946'ya gelindiğinde haftalık sinema izleyicisinin sayısı 6 milyonun biraz üstünde kalmış, bir başka deyişle bir önceki on yıla ait rakkamın yaklaşık yüzde 25'ine gerilemişti. Gerileme, daha yavaş olsa da, 1960'lar ve 1970'ler boyunca devam etti ve 1983'e gelindiğinde sinemaya giden kişi sayısı haftada 1 milyonun biraz üzerindeydi.²¹ Televizyonun yükselişi sinemanın gerilemesine muhtemelen önemli bir katkıda bulunsa da bu şüphesiz tek etmen değildir; ve hatırlanmalıdır ki televizyon endüstrisi sinema seyircisinin sayısı üzerinde oldukça hasar verici bir etkide bulunmuş olsa da filmlerin üretimi için yeni teşvikler ve dağıtımları için yeni kanallar sağlamıştı.

İkinci olarak, televizyonun yükselişi diğer medya endüstrilerini reklamcılık gelirindeki rekabet açısından da etkilemiştir. Gazeteler gelirlerinin önemli bir bölümünü reklamcılıktan kazanır; televizyonun yükselişinden önce İngiliz reklam harcamalarının büyük bir yüzdesi —1954'te yüzde 88'i— gazetelere ve ilgili basılı medyaya gidiyordu. Bu orandaki gerileme Tablo 4.3'te gösterilmiştir. 1962'ye gelindiğinde televizyon medya reklam harcamalarının yüzde 25'ini ele geçirirken, basın payı yüzde 70'in altına düştü; bölgesel gazeteler ve dergiler ve süreli yayınlar gibi diğer basılı malzemeler paydaki en büyük düşüşe sahipti. 1982'e ge-

lindiğinde basının payı yüzde 64' n altına düşerken televizyonun payı neredeyse yüzde 30'a yükselmişti. Ticari televizyon özellikle de 1950'ler boyunca daha yüksek reklam harcama seviyelerinin üretilmesine katkıda bulunmuştu. Gelgelelim, son yıllarda medya end stirileri, mevcut reklam gelirlerindeki paylarını muhafaza etmek ya da artırmak için gittikçe kızışan bir rekabet içine girmişlerdir.²²

Tablo 4.3

Birleşik Krallık'ta medya sektöründeki reklam harcamaları 1954-1982

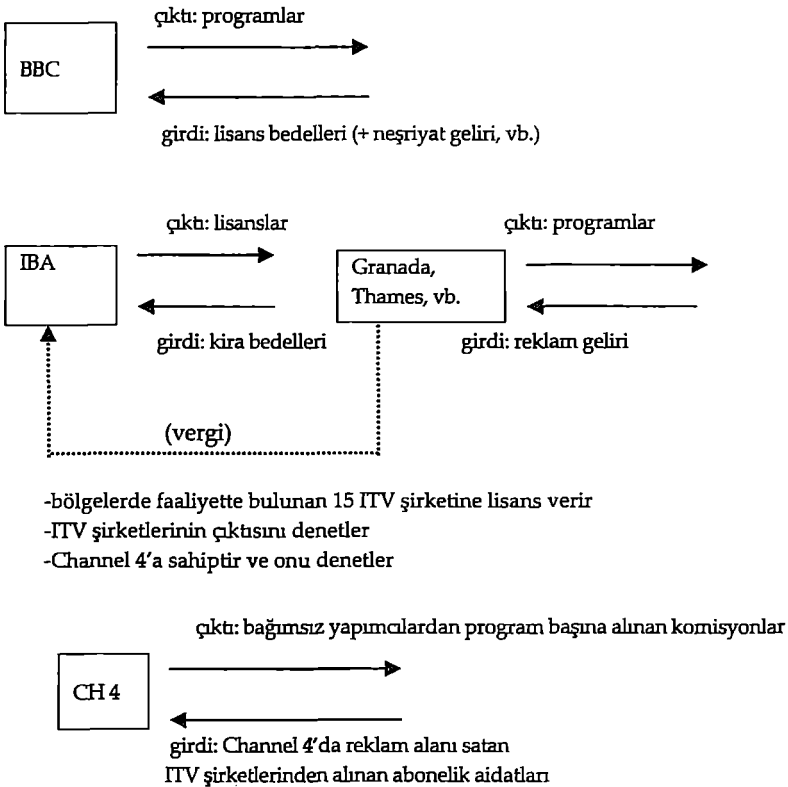
	1954	1962	1972	1982
Ulusal gazeteler	17.2	19.8	18.4	16.5
Bölgesel gazeteler	31.2	23.0	26.5	23.6
Diğer basın	39.6	25.9	25.4	23.5
<i>Toplam basın</i>	88.0	68.7	70.3	63.5
Televizyon	–	25.0	24.9	29.7
Afiş ve nakliye	8.9	4.6	3.7	4.0
Sinema	2.5	1.4	1.0	0.6
Radyo	0.7	0.3	0.1	2.2
<i>Toplam medya</i>	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Tunstall, *The Media in Britain*, ss. 72-3'ten uyarlanmıştır.

1960'tan bu yana İngiliz yayıncılığındaki başlıca kurumsal değişimler, iki ilave televizyon kanalının kurulmasını beraberinde getirdi. İkinci BBC kanalı –BBC2– Pilkington Committee raporunun sonrasında kuruldu ve 1964 Nisanı'nda yayıma başladı. Her iki BBC kanalı da öncelikli olarak Post Office tarafından toplanan bir lisans bedeli tarafından finanse ediliyordu. BBC hizmetlerinin genişlemesi ve BBC'yle bağlantılı sermaye harcamalarındaki artış ve diğer teknik değişiklikler son yıllarda BBC  zerindeki mali baskıları artırmıştır. Artan maliyetler büyük ölçüde, lisans bedellerindeki ( işleri Bakanı tarafından onaylanması gereken) kayda değer artışlarla karşılanmıştır. Ancak gidişat,  işleri Bakanı'nı 1985'te BBC'nin mali temeli hakkında soruşturmak yapmak için Peacock Komitesi'ni kurmaya sevk etmeye yetecek kadar endişelendiriciydi. Peacock Komitesi mevcut düzenlemeler altında BBC televizyonuna reklamın sokulmasına karşı ikazda bulunmuş, lisans bedelinin şimdilik korunmasını

ve hayat pahalılığı endeksine bağlanmasını önerirken uzun vadede lisans bedelinin yerini bir abonelik sisteminin almasını öngörmüştü.²³ 1970'lerin sonlarında dördüncü bir kanalın kuruluşuna dair tartışmalar gündemdeydi. Bu kanal, yayıma 1982 sonbaharında başladı. Channel 4 adı verilen kanal, IBA'nın tamamına sahip olduğu bir bağlı kuruluştur. Kanal kendi programlarını yapmaz, bunun yerine aralarında ITV bölgesel şirketlerinin de olduğu bağımsız kaynaklara program siparişinde bulunur. Channel 4 ITB şirketlerinin ödediği abonelik aidatıyla finanse edilir; ITV şirketleri bunun karşılığında kanalda reklam zamanı satışından gelir elde eder. Faaliyetinin ilk birkaç yılında kanaldan reklamcılık aracılığıyla elde edilen gelir ITV şirketlerinin ödediği abonelik aidatlarından daha azdı. Bu nedenle ITV şirketleri Channel 4'a yüklü para yardımında bulundu. 1987'ye gelindiğinde kanal ne kâr ne de zarar etmeye başladığında, kendi kendini finanse eden bir şirket olarak halka açılıp açılmamasına dair anlaşmazlıklar ortaya çıktı.

1980'lerin sonlarında Birleşik Krallık'ta televizyon yayıncılığı sistemi bu nedenle her biri iki kanalı kontrol eden BBC ve bağımsız televizyon ağı arasındaki temel ayrımla nitelendiriliyordu. Şekil 4.2 İngiltere'de televizyon yayıncılığı sisteminin ana kurumsal özelliklerini özetler. BBC hem bir üretim hem de aktarım şirkettir. İki kanalı aracılığıyla programlar üretir ve aktarır ve esas gelirini lisans bedelinden (neşriyatlarla, bağlı kuruluş haklarının satışıyla ve hükümet ödenekleriyle tamamlanarak) kazanır. ITV şirketleri, bu şirketlere lisans veren ve yayın araçlarının kullanımından aldığı kira ücretlerini toplayan IBA şemsiyesi altında faaliyet gösterir; yüksek kâr elde eden şirketler IBA'ya ek bir vergi ödemekle yükümlüdür. Ülkenin farklı bölgelerinde faaliyet gösteren 15 ITV şirketi vardır. Bunlardan beşi – Thames, London Weekend, Central, Granada ve Yorkshire – nüfus yoğunluğu en yüksek bölgelerde faaliyet gösterir ve diğer bölgesel şirketlerle Channel 4'a program tedarik eden en önemli bağımsız televizyon yapımcılığı kurumlarıdır. Diğer ITV şirketlerinin aksine Channel 4 kendi programlarını yapmak yerine bunları bağımsız yayın şirketlerine ısmarlar ve ITV şirketlerinden ve bağımsız film yapımcılarından materyaller alır. Channel 4'un başlıca geliri, ITV şirketlerinin kanala reklam verme hakkı karşılığında ödedikleri abonelik aidatıdır.

Şekil 4.2 İngiliz Televizyon Yayıncılığın Sosyal Örgütlenmesi

İzleyici payları bakımından BBC1 ve ITV en yüksek orana sahipken BBC2 ve Channel 4 daha azınlıkta kalan ilgi alanlarına yönelik hizmet verir. Tablo 4.4 farklı kanalların 1985'te edindiği izleyici paylarına işaret eder. ITV, her hafta kişi başına ortalama 12 saat 23 dakikalık izlenme oranıyla, ki bu toplam izlenme oranının yüzde 46.6'sını temsil eder, en büyük paya sahipti. BBC1 ortalama 9 saat 16 dakikalık bir izlenme oranı elde etmiş ve izlenme zamanının yüzde 34.9'unu kazanmıştı. BBC2 ve Channel 4 izlenme zamanının sırasıyla yüzde 11.1'i ve yüzde 7.4'ünü temsil ederek bir hayli geride kalmıştı. ITV ve Channel 4, birlikte ele alındığında, son iki yılda oldukça istikrarlı bir liderlik göstererek, diğer iki BBC

kanalının izlenme oranından biraz daha fazla izleyici payına sahiptir (oran 54:46). Farklı kanalların izleyicileri, sınıf bileşimi açısından önemli farklılıklar sergiler. Kanalların sınıf profilleri bir bütün olarak nüfusun-kiyle karşılaştırıldığında orta sınıfın BBC izleyici kitlesinde oldukça iyi temsil edildiği, ama ITV'de yeteri kadar temsil edilemediği görülürken, vasıfsız kol emekçileri BBC izleyici kitlesinde az temsil edilmekte, ama ITV izleyicilerinde fazlasıyla temsil edilmektedir.²⁴

Tablo 4.4

Birleşik Krallık'ta ortalama izlenme miktarı ve kanal payları, 1985

	Haftalık kişi başına ortalama izlenme (saatdk)	Toplam izlenme payı (%)
BBC1	9:16	34.9
BBC2	2:57	11.1
<i>BBC Total</i>	12:13	46.0
ITV	12.23	46.6
Channel 4	1:57	7.4
<i>ITV Total</i>	14:20	54.0
<i>TV Total</i>	26:33	100.0

Kaynak: Julia Lamasoin ve Judy Moreton, "Trends in Viewing and Listening 1985", *Annual Review of BBC Broadcasting Research Findings*, 12 (1986), s. 9'dan uyarlanmıştır.

İngiliz yayıncılık sistemi 1980'ler boyunca nispeten istikrarlı kalsa da gelecek on yılda bazı açılardan değişmesi muhtemeldir. Muhafazakâr hükümetin yayıncılığın geleceği üzerine 1988 tarihli White Paper'ı, IBA'nın feshini ve bunun yerini daha kapsamlı bağımsız bir sektörü düzenleyecek Independent Television Commission'ın (ITC) almasını talep etti.²⁵ White Paper aynı zamanda ITV imtiyazlarının paylaştırılmasının rekabetçi bir ihale sürecine tabi kılınmasını önerdi. Bu prosedüre göre bağımsız şirketler ITV lisansı için kapalı teklifler vermek üzere davet edilecek ve ITC sonrasında en yüksek teklif sahibine, belirli bir nitelik eşiğini geçtiği takdirde, lisans verecekti. Beklendiği üzere bu öneriye, bunu uzun-vadeli çıkarlarına bir tehdit olarak algılayan ve yüksek kaliteli programlar üretme kapasitelerini zayıflatacağını öne süren yerleşik ITV şirketleri tarafından şiddetle karşı çıktı. Yeni paylaştırma sisteminin ilk sonuçları 1991 Ekim'inde ilan edildiğinde, ITC'nin, teklifin büyüklüğü dışındaki faktörleri de hesaba katacağı belli oldu. Ancak sistem, rakipsiz

bazı Şirketlerin sahip oldukları lisanslarını minimum bedellerle ellerinde tutmalarına ve rekabetin yoğun olduğu bölgelerdeki diğer Şirketlerin tekliflerin çok üzerinde paralar  demelerine yol açarak kuralsız ve yetersiz sonuçlar üretti.

Birleşik Devletler’de televizyon yayıncılığının gelişimi benzer bir zaman aralığında gerçekleşse de farklı bir kurumsal biçime büründü. Televizyon endüstrisinin hızla büyümesi 1948’de başladı. On yıl içinde Birleşik Devletler’de neredeyse aile sayısı kadar televizyon seti vardı. Federal Communications Commission istasyonlara lisans vermekten ve bunları kendi faaliyet bölgelerindeki kanallara tahsis etmekten sorumluydu. İstasyonların  oğu Tablo 4.5’te gösterildiği gibi başlıca üç ağa – NBC, CBS ve ABC – bağlı hale geldi. 1974’e gelindiğinde televizyon istasyonlarının yüzde 60’ından fazlası, radyo istasyonlarının yüzde 34’ ne kıyasla, başlıca ulusal ağların  yesi ydi. Dolayısıyla yayın ağları Amerikan televizyon sisteminin kilit kurumsal yönünü oluşturur. Bağlı oldukları kuruluşlara programlar sunar, program dağıtımını için karşılıklı bağlantılar kurar ve ulusal pazarda bağlı oldukları kuruluşlar yararına reklam zamanı satarlar. Bu hizmetlerin karşılığında, bağlı bir kuruluş yayın ağına haftada yaklaşık 20 saat ücretsiz yayın sunar, ağın kullandığı geriye kalan saatler için normal oranın yüzde 30’su kadar bir bedel tahsil eder ve ağın ulusal reklam zamanının satışından elde ettiği gelirin sadece çok ufak bir bölümünü alır.²⁶ Ancak yayın ağının sağladığı programlar bağlı kuruluşların, başlıca gelir kaynakları olan yerel ve aędıŐı reklamcılık için iyi oranlar elde etmesine olanak sağlar. Yayın ağları genellikle bağlı kuruluşların programının yaklaşık yüzde 60’ını doldurmaya yetecek programlar sağlar ve geri kalan zamanı doldurmak için onları bağımsız yapımcılar ve program tedarikçilerinden aędıŐı materyallerin hakkını almakla baş başa bırakırlar. Bunun aksine herhangi bir ağa bağlı olmayan televizyon istasyonları bütün programlarını doldurmak ve reklam ve aędıŐı malzemelerin hakları için hem diğer bağlı olmayan istasyonlarla ve hem de yayın ağları ve onlara bağlı kuruluşlarla rekabet etmek zorundadır.

Tablo 4.5

Birleşik Devletler ticari yayın ağına bağlı kuruluşlar 1974

Ağ	Kuruluş sayısı	
	Radyo	Televizyon
ABC		1.479
CBS		249
NBC		216
MBS		620
Toplam bağlı kuruluşlar		2.564
Bağlı olmayanlar		4.936
Bağlılık yüzdesi		%34

Kaynak: Sidney W. Head, *Broadcasting in America. A Survey of Television and Radio* (Boston: Houghton Mifflin, 1976), s. 160'tan uyarlanmıştır.

Ticari istasyonlar ve yayın ağlarına ek olarak ABD'de bir dizi kanal eğitimsel ya da ticari olmayan yayıncılığa ayrılmıştır. Kongre, 1962'de ticari olmayan televizyonculuğun gelişimini kolaylaştırmak ve denetlemek için Corporation for Public Broadcasting'i (CPB) kurdu. CPB, Başkanın atadığı on beş kişi tarafından yönetilen federal bir kuruluştur. Bağımsız istasyonlara, yapım şirketlerine ve ticari olmayan istasyonları birbirine bağlayan bir yayın ağına – Public Broadcasting Service, PBS – hibelerde bulunur. Yerel istasyonların PBS malzemelerini yayımlama ya da göz ardı etme seçeneği olsa da, ticari olmayan bir istasyonun programının yüzde 70'inden fazlası yayın ağı tarafından temin edilir. PBS yayın ağı içerisindeki prodüksiyona yönelmiş birtakım geniş istasyonların yanı sıra aralarında BBC gibi yabancı tedarikçilerin de bulunduğu dışarıdan tedarikçilerden malzeme toplar. İstasyonlar PBS'ye tedarik edilen program için, ilgili istasyonun toplam bütçesine bağlı olarak farklı düzeylerde ücret öderler. Ticari olmayan istasyonların başlıca destek kaynağı, 1971-72 yıllarında istasyonların gelirinin yaklaşık yüzde 60'ına tekabül eden vergilerdir; aralarında vakıfların, abonelerin, eşantyonların ve kurumsal sigortacıların bulunduğu vergi dışı kaynaklarsa yüzde 32'ye tekabül etmiştir.²⁷ Çeşitli kurumların, bilhassa petrol şirketlerinin sağladığı finansal destek PBS program katkılarının yaklaşık dörtte birini oluşturur ve prime-time'ın programlanmasında bilhassa önemli bir rol oynar. Gelgelelim, önde gelen ticari yayın ağlarıyla kıyaslandığında Birleşik Devletler'deki

kamu televizyonu küçük ölçekli bir faaliyet olmayı sürdürür. Kamu yayıncılığı istasyonları nispeten ufak bütçelerle çalışır ve yayıncılığa saat başına ciddi anlamda az para harcar. Televizyon izleyicileri arasındaki payları çok küçük bir orandır —prime time’da yaklaşık yüzde 3— ve izleyicileri nispeten iyi eğitilmiş ve varlıklı olma eğilimindedir. Dolayısıyla kamu televizyonu Amerikan yayıncılık sisteminde önemli bir rol oynasa da bu rol finans ve izleyici kitlesi düzeylerinde oldukça sınırlıdır ve çoğu akşamlar üç ticari ağı toplamı tüm izleyicilerin yüzde 90’ından fazlasına sahip olur.

Yayıncılığın gelişimini irdelerken İngiliz ve Amerikan sistemlerinin kurumsal özellikleri üzerine yoğunlaştım; daha kapsayıcı bir açıklama, diğer ülkelerde ortaya çıkan farklı kurumsal biçimleri de ele almalıydı. Ancak İngiltere ve ABD’de gelişen yayıncılık sistemlerinin dünyanın diğer yerlerinde yayıncılık sistemlerinin kurulmasında oldukça etkili olduğunu vurgulamak önemlidir. Ayrıcalıklı bir imtiyazla veya dikkatle düzenlenen bağımsız bir sektörle ortaklaşa faaliyet gösteren İngiliz kamu hizmeti kuruluşu modeli İngiliz İmparatorluğu’nun pek çok yerine etkin bir şekilde ithal edilmişti ve bu model eski İngiliz sömürgesi pek çok ülkede yayıncılığın gelişiminin kurumsal temelini oluşturmaktaydı.²⁸ Bu nedenle, İngiliz sömürgelerinde kurulan ilk yayıncılık örgütü olan Nigerian Broadcasting Corporation, BBC’yi kendine model olarak almıştı. Ancak bazı eski sömürge ülkelerinde hükümetler, yayıncılık üzerinde, kamu hizmeti yayıncılığı fikrini ilk olarak formüle ederek Reith’in tahayyül ettiğiinden daha sıkı bir kontrol uyguladılar. Latin Amerika ve Asya’nın bazı yerleri gibi gelişmekte olan dünyanın başka bölgelerinde Amerikan yayıncılık sistemi bilhassa etkili oldu. Güney ve Orta Amerika’nın pek çok ülkesi, yayıncılık teknolojisi ticari kullanım için erişilebilir hale geldiğinde zaten ABD’nin ekonomik ve politik etki alanı içerisindeydi ve bu ülkelerde benimsenen düzenleyici çerçeveler Birleşik Devletler’de geliştirilenlerle büyük benzerlik taşıyordu. Teknolojik donanım ve eğitimin çoğu, RCA gibi Amerikan kuruluşlarınca sağlanıyordu. Yerel girişimciler, birleşmeler ve şirket alımları aracılığıyla oligopol aile imparatorluklarına giderek daha fazla entegre edilen ticari yayıncılık istasyonları geliştirmişti. 1960’ların başlarına geldiğinde Birleşik Devletler’in yayıncılık modeli, 1960’ların ve 1970’lerin siyasi ayaklanmaları bazı örneklerde yayıncılık

kurumlarının daha doğrudan siyasi kontrolüyle sonuçlansa da, pek çok Latin Amerika ülkesinde iyice yerleşik hale gelmişti.

Yayıncılık kurumları Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinde oldukça hızlı bir şekilde gelişmiş olsalar da alıcı donanımının dağılımı daha yavaş ilerlemiştir. Radyo ve televizyon setlerine sahip olma oranı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sanayi toplumlarından çok daha düşüktür. 1975'te Asya'da 1000 kişiye 68 radyo ve 6 TV seti düşüyordu; buna karşın Amerika'da 1000 kişiye 1.813 radyo ve 530 TV seti, İngiltere'deyse 700 radyo ve 530 TV seti düşüyordu.²⁹ Ancak bu geniş rakamlar şehir ve taşra arasındaki yaygınlık oranları açısından önemli farklılıkları gizler. Afrika ve Asya'da alıcı donanımlarının, özellikle de TV setlerinin mülkiyeti ağırlıklı olarak, alımlamanın en iyi ve gelirlerin en yüksek olduğu başlıca şehir merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin taşra bölgelerinde alıcı donanım mülkiyetinin, bu karşılaştırmalı geniş rakamların iddia ettiğinden çok daha düşük olması muhtemeldir. Taşra bölgelerindeki düşük yaygınlık seviyesi alımlama faaliyetinin, Broadcasting Corporation of Northern Nigeria'nın kurduğu cemaat izleme merkezleri gibi daha kolektif biçimlerinin gelişimiyle bir yere kadar telafi edilebilir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler gittikçe daha şehirli bir hale gelip elektrik kullanımı giderek yaygınlaştıkça ve alıcı donanım üreticileri ürünleri için genişlemekte olan bir pazardan istifade etmeye çalıştıkça, yaygınlık düzeylerinin seviyelerinin durmadan ve önemli ölçüde artması muhtemeldir.

Medya Endüstrilerindeki Son Eğilimler

Medya endüstrileri, televizyon yayıncılığı da dâhil olmak üzere, medya ürünlerinin doğası ve bunların üretim ve yayılım tarzları üzerinde önemli bir etkisi olan büyük değişimler geçirmektedir. Bu değişimler iki düzeyde gerçekleşen gelişmelerin sonucudur: politik ekonomi düzeyinde ve teknoloji düzeyinde. Batı toplumlarındaki medya endüstrileri, çoğu durumda, rekabetçi bir piyasada faaliyet gösteren ve türlü mali baskılara ve teşviklere tabi olan ticari ya da yarı-ticari kuruluşlardır; dolayısıyla medya endüstrilerindeki değişimler, bir dereceye kadar, ticari şirketler olarak bu endüstrileri etkileyen ekonomik zorunluluklar ve siyasi baskılara bir tepkidir. Ancak medya endüstrileri aynı zamanda teknoloji ve teknolojik yeniliğe de aşırı derecede bağımlıdır. Telekomünikasyon ve programla-

madaki, medya endüstrilerini dönüştürme uğratan ve bunları, enformasyon ve iletişimin yayılımı ve kontrolüyle ilgilenen daha geniş bir endüstriler yelpazesine gittikçe daha fazla entegre eden son gelişmeler, enformasyonun iletimi, depolanması ve hatırlanması için yeni olanaklar yaratmıştır. Bu teknolojik gelişmelerin bazılarını bir sonraki kısımda ele alacağım. Ancak ilk olarak politik ekonomi düzeyinde hâlihazırda gerçekleşmekte olan değişimlerin bazılarını irdelemek istiyorum. Dört ana eğilime odaklanacağım: medya endüstrilerinin giderek (1) *yoğunlaşması*; (2) *çeşitlenmesi*; (3) *küreselleşmesi*; ve (4) *deregülasyon* eğilimi. Bu eğilimleri açıklamak için öncelikli olarak İngiltere ve Birleşik Devletler'den örnekler kullanacak olsam da bu gelişmeler hiçbir surette bu ülkelere özgü değildir ve hatta giderek ulus-aşırı bir hale gelmektedir.

1 Batı toplumlarındaki diğer endüstriyel sektörlerde olduğu gibi medya endüstrilerindeki üretici kaynaklar gittikçe nispeten az sayıdaki büyük kuruluşların elinde toplanır hale gelmiştir. Medya endüstrilerinin bu artan yoğunlaşması, farklı ülkelerde yürütölen çeşitli araştırmalarda açıkça ortaya konulmuştur.³⁰ ABD'de 1981'de 46 büyük kuruluş günlük gazete, dergi, televizyon ve film faaliyetlerinin çoğunu kontrol ediyordu; 1980'lerin sonuna gelindiğinde bu faaliyetlerin yarısını ya da yarısından fazlasını kontrol eden firma sayısı 46'dan 23'e gerileyerek yarı yarıya azaldı. 1989'da Birleşik Devletler'de 1.600'den fazla günlük gazete olmasına rağmen, toplam tirajın yarısı, aralarında Garnett'in (*USA Today* ve diğer 87 günlük gazete), Knight-Ridder, Inc.'in (*Miami Herald* ve 28 diğer gazete) ve Newhouse Newspapers'ın (Staten Island'ın *Advance*'ı ve 25 diğer gazete) bulunduğu yalnızca 14 kuruluş tarafından kontrol ediliyordu.³¹ İngiltere'deki gelişmeleri ele alacak olursak, yoğunlaşmanın son 70 yılda önemli ölçüde arttığını, ancak yoğunlaşma oranı ve kapsamının medya endüstrilerinin bir alanından diğerine farklılık gösterdiğini görebiliriz. İngiltere'de gazete ve sinema endüstrilerinde yoğunlaşma 1920'ler, 1930'lar ve 1940'larda çok hızlı gerçekleşti. 1929'a gelindiğinde günlük gazete tirajının yarısı dört şirket tarafından kontrol ediliyordu ve 1944'e gelindiğinde sinema salonlarının üçte biri üç zincirin kontrolündeydi. Yoğunlaşma bu ve diğer medya endüstrilerinde 1950'lerde ve 1960'larda, bazı medya ürünleri pazarlarının önemli ölçüde büyüdüğü bir zamanda da devam etti. 1972'de İngiltere'deki farklı medya endüstri-

lerinin yoğunlaşma kapsamı, her bir alanda beş önde gelen şirketin kontrol ettiği pazar oranını hesaplayan Tablo 4.6'da gösterilmiştir. 1972'de ulusal sabah gazetelerinin yüzde 86'sı ve ulusal Pazar gazetelerinin yüzde 88'i, her bir alanda başı çeken beş şirket tarafından satılıyordu. 1981'e gelindiğinde önde gelen beş şirket sabah ve Pazar gazetelerinin toplam tirajının yüzde 95'ini ve üç şirket de yüzde 80'inden fazlasını kontrol ediyordu. 1972'de on karton kapaklı kitaptan yedisi bu alanda faaliyet gösteren beş şirket tarafından satılıyordu; Atlantik'in her iki yakasındaki büyük kuruluşları içeren bir dizi görkemli reklamlar ve tanıtımları iyi yapılan şirket devralmaları nedeniyle yayıncılık endüstrisinde kaynaklar bu zamandan sonra daha da yoğunlaştı. Yayıncılık ve müzik endüstrisi gibi alanlardaki yoğunlaşmanın yüksek düzeylerde seyretmesi, uzman ilgi alanlarına hizmet veren ufak bağımsız şirketlerin ortaya çıkışını engellememiştir; ancak bu şirketler genelde toplam satışların nispeten ufak bir bölümüne sahiptir ve piyasa güçleri ve devralma tekliflerine karşı oldukça savunmasız olmayı sürdürmektedirler.

Tablo 4.6

Birleşik Krallık'ta her bir medya alanında başı çeken beş şirkete tekabül eden toplam yerli pazar oranı 1972 (%)

<i>Medya alanı</i>	<i>Pay %</i>
Ulusal sabah gazetesi tirajları	86
Ulusal Pazar gazetesi tirajları	88
Ticari televizyon (evlere götürülen TV hizmetinin %)	73
Karton kapaklı kitap (piyasanın %)	70
Ortalama fiyat katırları (piyasanın %)	69
Sinema (gişe hasılatı alımının %, en büyük dört devre)	80

Kaynak: Graham Murdock ve Peter Golding, "For a Political Economy of Mass Communication," Ralph Miliband ve John Saville (der.), *The Socialist Register* 1973 içinde (Londra: Merlin, 1974), s. 214'ten ve Graham Murdock ve Peter Golding, "Capitalism, Communication and Class Relations", James Curran, Michael Gurevitch ve Janet Woollacott (der.), *Mass Communication and Society* içinde (Londra: Edward Arnold, 1977), s. 23 ve sonrasında uyarlanmıştır.

Önemli düzeyde yoğunlaşma televizyon alanında da karşımıza çıkar. ABD'de üç büyük yayın ağı, izleyici payı ve gelir bakımından alana hâlâ hükmetmektedir; artan bir seyirci oranı kablolu kanalları izliyor olsa da

Önde gelen büyük kablo sistemlerinin çoğu büyük medya şirketlerine aittir. İngiltere’de bağımsız televizyon sektörüne be  büyük ITV  irketi (Thames, London Weekend, Central, Granada ve Yorkshire) hükmeder; 1972’de bu be   irket televizyon bulunan evlerin yüzde 70’inden fazlasına hizmet götürürken, geriye kalan evlere on ITV  irketi hizmet götürmüştür. Bu be  büyük  irket aynı zamanda ITV yayın ağı için televizyon programlarının başlıca kaynağıdır. 1980’de tipik bir ITV  irketinin aktardığı malzemenin yüzde 50’si be  büyük  irket tarafından tedarik edilirken, yüzde 10’undan daha azı on k  k  irket tarafından tedarik ediliyordu. Dahası, ITV  irketlerinde hisseler birkaç kilit kişinin elinde ya da iletişim alanında hisseleri olan diğer kuruluşların elinde toplanır. Granada  rneğinde Bernstein ailesi başlıca hissedar konumundadır (1979’da oy imtiyazlı hisselerin yüzde 62’si); London Weekend ve Yorkshire  rneğindeyse hisseler, aralarında basın kuruluşlarının da olduğu, iletişim alanında hisseleri olan şirketlerin elindeydi (sırasıyla yüzde 47 ve yüzde 28).³² Dolayısıyla bağımsız televizyon sektörü, medya endüstrilerinin diğer sektörlerinde olduğu gibi, kaynakların birkaç büyük şirketin elinde toplanmasıyla ve bazı örneklere hisselerin bu şirketler içindeki birkaç kilit kişinin ya da iletişim hisseleri olan birkaç kilit kurumun elinde toplanmasıyla karakterize olur.

2 Medya endüstrileri, kaynakların giderek yo unla masına ek olarak, son yıllarda artan bir çeşitlenme de ya amı tır. Çeşitlenme,  irketlerin ya bu alanlarda zaten faaliyet gösteren şirketleri satın alarak ya da yeni gelişmelere sermaye yatırımı yaparak farklı alanlara yönelme ya da ürün yelpazesindeki faaliyetlerini genişletme sürecidir. Çeşitlenme, birbirleriyle bağılantılı alanlarda –  rneğin dizgi makineleri, tasarımcılar, basım atölyeleri, kitabevleri vb. alan yayıncılar – gerçekleştiğinde, şirketlerin, belirli bir ürünün geliştirilmesinin farklı safhalarının maliyetlerini kontrol etmelerini ve bu safhalardan istifade etmelerini mümkün kılmanın bir aracına d n  r. Çeşitlenme farklı ürünlerin üretimi ve dağıtımıyla ilgili birbirleriyle bağılantılı olmayan alanlara – rneğin Rank Organization’ın hoteller, restoranlar, televizyon ve yüksek ses teknolojisi donanımı alanlarına girmesinde olduğu gibi– genişlediği zaman, bir  irket içerisinde yeni k r merkezleri yaratmanın ve iktisadi durgunluk, dengesiz büyüme ya da belirli alanlarda uzun-vadeli gerilemenin olumsuz sonuçlarının etkisini azaltmanın bir aracı haline gelir. En büyük İngiliz medya şirkete-

rinden bazılarının faaliyetlerinin çeşitlenmesi tablo 4.7’de gösterilmiştir. Dolayısıyla örneğin EMI 1972’de gelirinin yüzde 7’sini yayıncılıktan (Thames Television’ında çoğunluk hissesine sahipti) ve yüzde 55’ini diğer medya kaynaklarından (Birleşik Krallık’taki en büyük plak firmalarından birine sahipti) kazanmıştı. 1980’de EMI, İngiltere’de en büyük TV donanımı imalatçısı (Ferguson) olan Thorn tarafından satın alındı. Yeni birleşen Thorn-EMI böylelikle yıllık 2.6 milyon pound cirosunun üçte birini yabancı ülkelerdeki faaliyetlerin oluşturduğu, giderek çeşitlenen bir üs kurdu (1981-82).

Medya endüstrilerinin yoğunlaşması ve çeşitlenmesi, enformasyon ve iletişimle ilgili çeşitli endüstrilerde büyük hisseleri olan *iletişim holdingle-
rinin* oluşmasına yol açtı. Bu holdinglerin en büyüklerinden biri, 1989’da Time, Inc. ve Warner Communications’ın birleşmesiyle oluşan Time Warner’dır. Bu holding, Birleşik Devletler’deki en büyük dergi yayıncısı, dünyadaki ikinci en büyük kablo şirketi, dünyadaki en büyük kitap yayıncılarından ve video şirketlerinden biridir. Avustralya, Asya, Avrupa ve Latin Amerika’da bağlı kuruluşları bulunur ve mal varlığı Bolivya, Ürdün, Nikaragua, Arnavutluk, Liberya ve Mali’nin toplam gayri safi milli hasılasından fazladır. Amerikan kuruluşları RCA ve CBS de en büyük ve en çeşitli iletişim holdinglerinden ikisi olarak ortaya çıkmış olsalar da, yakın zamanda başka kuruluşlar tarafından satın alınmışlardır. RCA, en büyük yayıncılık ağlarından birine (NBC) sahip olmasının yanı sıra, yayıncılık, plak endüstrisi, ev ve endüstri elektroniği ve diğer çeşitli tüketim malları ve hizmetlerinde önemli hisseler edindi; RCA daha sonra en büyük onuncu Birleşik Devletler kuruluşu General Electric tarafından 6.3 milyon dolara satın alındı. CBS aynı zamanda Amerikan yayın ağlarının en önde gelen üç tanesinden birini kontrol eder ve yayıncılık, film yapım-cılığı ve plak endüstrisinde hisselerine sahiptir; CBS ağır borçlar altına girdikten ve bir dizi hasmane devralma teklifleriyle mücadele ettikten sonra en sonunda büyük bir gayrimenkul kuruluşu tarafından satın alındı. Bir diğer devasa iletişim holdingi olan Bertelsmann grubunun, kitap ve dergi yayıncılığında, kitap kulüpleri ve dağıtım ağlarında, matbaa endüstrisinde, müzik ve plak endüstrisinde, televizyon ve film endüstrisinde önemli hisseleri vardır. Ana merkezi Batı Almanya’da yer alan Bertelsmann grubu, başka firmaların sıra Doubleday Bantam Books, Dell ve Literay Guidl yayıncılık firmalarına sahiptir ve Birleşik Devletler’deki en büyük medya

şirketlerinden biridir. İletişim holdingleri daha da büyüyüp çeşitlendikçe, bankacılık ve endüstri sektörlerinin (hem müşterileri ve yan kuruluşları olarak hem de birbiriyle iç içe geçmiş yönetim kurulları aracılığıyla) üst seviyelerine daha fazla entegre oldular.

Tablo 4.7

Birleşik Krallık'taki bazı medya şirketlerinin iş hacmi 1972 (%)

Şirketler	Yayın- cılık	Film/sinema	Gazeteler	Yayın	Diğer medya/boş vakit	Diğer
EMI	7	15			55	23
Granada	36	6		6	40	12
Associated Television Corporation	48	23			28	1
Rank		27			43	30
Pearson Long- man			56	39		5
Thomson			40	24	27	9

Kaynak: Peter Holding, *The Mass Media* (Harlow, Essex: Longman, 1974), s. 50'den uyarlanmıştır.

İletişim holdinglerinin faaliyetleri son zamanlarda medyanın ilgisini daha alışılmadık bazı girişimcilere yöneltmesiyle öne çıkartılmıştır. News Corporation adındaki büyüyen multimedya holdinginin yöneticisi Rupert Murdoch bu açıdan bilhassa öne çıkmayı istemiş ve bunu başarmıştır da. Tablo 4.8, News Corporation'ın başlıca mal varlıklarının bazılarını listeler. *Sun* gazetesinin sahibi olmak Murdoch'a, nitelikli günlük ve Pazar piyasalarının önemli bir payını kontrol etmeye ek olarak, İngiltere'deki popüler günlük gazete piyasasının yüzde 35'inin kontrolünü verir. Sky Channel kendisine yeni gelişmekte olan uydu yayıncılığı alanında liderlik rolü sağlar. News Corporation'ın Birleşik Devletler, Avustralya ve Pasifik havzasında gazetelerden dergilere ve kitap yayıncılarına, televizyon istasyonlarından film stüdyolarına ve ticari basımcılık şirketlerine varıncaya kadar geniş bir medya endüstrileri yelpazesinde büyük ve giderek artan hisseleri vardır. Murdoch, Avustralya'daki gazete tirajının üçte ikisini, Yeni Zelanda'dakininse yaklaşık yarısını kontrol eder. ABD'de Twentieth-Century Fox film stüdyolarını, Fox Broadcasting yayın ağını ve sayısız gazete, dergi, kitap yayıncısı ve TV istasyonunu kont-

rol eder. CBS-Fox Video'nun hissedandır ve dünyanın en geniş video kaset dağıtıcısıdır. News Corporation'ın aynı zamanda, bir havayolu şirketi ve bir petrol ve doğalgaz arama şirketinin de aralarında bulunduğu medya-dışı endüstrilerde de hisseleri bulunur. Murdoch 1988'de Annenberg ailesinin, ABD'deki en yüksek tirajlı dergisi *TV Guide*'ın yayıncısı Triangle Publications için başarıyla sonuçlanan 3 milyon dolarlık bir alım teklifi sundu. News Corporation'ın genişliği ve çeşitliliği, bugün medya endüstrilerine özgü olan çeşitlenme türüne güzel bir örnek teşkil eder. Ama Murdoch'un multimedya holdingi, ne kadar genişlese ve ne kadar önemli olsa da, iletişim ve enformasyon teknolojileriyle ilgilenen Amerika-merkezli başlıca kurumların toplam mal varlıkları ve iş hacimleriyle kıyaslandığında nispeten ufak kalır.

3 Murdoch'un News Corporation'ının genişliği modern medya endüstrilerinin bir diğer özelliğini, faaliyetlerinin giderek küreselleşmesini anlatır. Medya endüstrileri faaliyetlerinin ulus-aşırı karakteri elbette yeni bir olay değildir. Daha önce gördüğümüz gibi, kitap ticaretinin ilk gelişimi basılı malzemelerin ulusal sınırlar ötesine taşınmasını içeriyordu; ve on dokuzuncu yüzyılda haber ajanslarının ortaya çıkışı, haberlerin derlenmesi ve yayılması için küresel boyutta ulus-aşırı muntika alanları sistemiyle sonuçlanmıştı. Ancak son yıllarda medya endüstrilerinin faaliyetlerinin küreselleşmesi yeni biçimler almıştır ve daha kapsamlı ve nüfuzlu bir karaktere bürünmüştür. Bu eğilimin birtakım farklı yönlerini birbirinden ayırt edebiliriz. İlk olarak medya endüstrileri, işlem ve faaliyetlerinin kapsamı açısından gittikçe ulus-aşırılaşan iletişim holdinglerinin bir parçasıdır. Uluslaşılma süreci bir yere kadar iletişim holdingleri arasındaki büyük ölçekli birleşmeler ve devralmaların bir sonucudur. Bu devralmalardan bazılarının zaten değindim, başka örnekleriye rahatlıkla ekleyebiliriz. 1981'de İngiliz gazeteleri *The Times* ve *Sunday Times* Kanada-merkezli International Thomson Organization tarafından, Murdoch'un çok uluslu News Corporation'ının İngiltere-merkezli yan kuruluşu News International'a satıldı. 1987'de Japon elektronik devi Sony, ABD-merkezli CBS plak şirketini satın aldı; uluslararası plak endüstrisi bugün, her biri çokuluslu bir kuruluşa ait olan beş plak şirketi – Sony-CBS, RCA, Warner, Thorn-EMI ve Polygram – tarafından kontrol edilmektedir. 1986'da, Pearson Longman grubuna ait İngiltere-merkezli Penguin kitapları, New American Library'i satın alarak Amerika karton kapaklı kitap piyasasına

giriş yaptı. 1987’de Random House – gazete, kitap ve dergi yayıncılığında büyük hisseleri olan ABD-merkezli Newhouse Corporation’ın yan kuruluşu – aralarında Chatto, Virago, Bodley Head ve Jonathan Cape’m bulunduğu çeşitli tanınmış İngiliz yayıncılarını satın aldı. Aynı yıl International Thomson Organization, Amerika-merkezli Simon ve Schuster’la rekabetin yoğun olduğu bir ihale kapışması yaşayarak, Menthuen, Routledge ve Kegan Paul, Sweet and Maxwell, Champan and Hall, Croom Hell ve daha nicelerini bünyesinde barındıran İngiliz grup Associated Book Publishers’ı satın aldı. Medya endüstrileri bu türden birleşmeler ve devralmalar aracılığıyla, belirli şirketlerin bütün dünyaya yayılan büyük iletişim holdinglerine entegre olması sonucu giderek daha ulus-aşını bir hal aldı.

Tablo 4.8

Rupert Murdoch'un News Corporation'ının başlıca medya değerleri, 1988

	<i>Britanya</i>	<i>Birleşik Devletler</i>	<i>Avustralya</i>	<i>Pasifik Havzası</i>
Gazeteler	<i>The Times</i> <i>The Sunday Times</i> <i>Today</i> <i>Sun</i> <i>News of the World</i>	<i>San Antonio Express-News</i> <i>Boston Herald</i>	<i>The Australian</i> 120 bölgesel yayından fazlası	<i>South China Morning Post</i> (Hong Kong) <i>Sunday Morning Post</i> <i>The Fiji Times</i> <i>The Sunday Times</i> <i>Post Courier</i> (Papua Yeni Gine)
Dergiler ve kitaplar	<i>Elle</i> <i>Sky</i> <i>Times</i> ilaveleri <i>Geographia</i> John Bartholemew Robert Nicholson	<i>Automobile</i> <i>Elle</i> <i>New York</i> 19 diğer yayın Harper & Row Publishers Salem House Zondervan	<i>TV Week</i> <i>Australasian Post</i> <i>Family Circle</i> <i>Better Homes & Gardens</i> Bay Books Angus & Robertson Publishers Herald & Weekly Times Books	<i>Pacific Islands Monthly</i>
TV ve filmler	Sky Channel	Twentieth-Century Fox Fox Broadcasting TV istasyonları: Dallas Houston Los Angeles Chicago Boston New York Washington DC		
Ticari bası/yayın	Eric Bemrose	World Painting	20'nin üzerinde şirket	

Kaynak: *Guardian*, 19 Ağustos 1988, s. 11

Medya endüstrilerinin küreselleşmesinin ikinci bir yönü, uluslararası piyasa için medya ürünleri ihracatı ve üretiminin artan rolüyle ilgilidir. İhracat her zaman, özellikle de eski sömürgeci ya askeri yayımlar ve diğer faktörler sonucu belirli ulus-devletlerin sınırlarını aşan dillerde kitap basıldığı zamanlarda, yayıncılık endüstrisinin bir parçası olmuştur. 1949'da kitap ihracatı İngiliz yayıncıların satışlarının yüzde 29'unu oluşturuyordu; 1969'a gelindiğinde bu oran yüzde 47'ye yükseldi. Üçüncü Dünyaya eğitim kitaplarının satışı, 1972'deki İngiliz kitap ihracatının yüzde 20'sini oluşturarak, bu ticaretin önemli bir bileşenini oluşturdu. İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri, Birleşik Devletler ve giderek de Japonya, İngiliz yayıncılarının başlıca ihracat pazarlarıdır. Televizyon örneğinde de programların yabancı pazarlara satışı benzer bir şekilde önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. 1982'de ITV şirketleri yurtdışına program satışından, toplam gelirlerinin yüzde 2.8'ine tekabül eden 20 milyon avro kazandı; 1984'e gelindiğinde bu rakam 47 milyon avroya ya da toplam gelirin yüzde 5'ine yükseldi. BBC de programlarını denizaşırı ülkelere pazarlamada oldukça başarılıdır ve bugün programlarını 100'ün üzerinde ülkeye satmaktadır; 1984-85'te programlarının denizaşırı ülkelere satışı BBC'nin ticari kanadı BBC Enterprises'ın 35 milyon avroluk gelirinin yüzde 70'ini oluşturuyordu.³³ Ne var ki, uluslararası film ve televizyon programı satışı hâlâ büyük ölçüde Amerikan şirketlerinin egemenliği altındadır. 1981'de Amerikan filmleri İngiliz televizyonundaki yabancı film yayınlarının yüzde 94'ünü, Fransız televizyonunda yüzde 80'ini ve Batı Alman televizyonunda yüzde 54'ünü oluşturuyordu. Bir bütün olarak Batı Avrupa'da televizyon yayın aralığının yaklaşık yüzde 30'u 1983'te ithal programlarla dolduruluyordu ve ithal programların önemli bir kısmı (yüzde 44'ü) ABD kaynaklıydı; İngiltere'de ABD'den ithal edilen programlar tüm ithal programların yüzde 75'ini temsil ediyordu. ABD kaynaklı programların dünyanın diğer yerlerindeki temsil payı bundan daha yüksektir. Örneğin, Latin Amerika'da ithal programlar 1983'te televizyon yayın zamanının yüzde 46'ını, ABD kaynaklı ürünler ise tüm ithal malzemelerin yüzde 77'sini oluşturuyordu. Öte yandan bizat ABD'de 1983'te ithal programlar yayın zamanının yalnızca yüzde 2'sini oluşturuyordu.³⁴ Son zamanlarda Batı'nın "kültür emperyalizmi"ne ilişkin tartışmaların ve (bazı eleştirel yorumcuların benimsediği bir görüş olarak) uluslararası sistemin enformasyon ve iletişimin akışı için

yeniden yapılandırılması ve regüle edilmesi ihtiyacının altında yatan şey, film ve programların uluslararası yayılımı açısından bu türden eşitsizliklerin yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerin Batı-merkezli haber ajanslarına bağımlılığı gibi sebeplerdir.³⁵

Küreselleşmenin üçüncü bir yönü, enformasyon ve iletişimin ulus-aşırı yayılımını kolaylaştıran teknolojilerin kullanılmasıdır. Küreselleşmenin bu yönü de bütünüyle yeni değildir. Basılı malzemeler her zaman ülke sınırlarının ötesine taşınabiliyordu ve yayıncılık çoğunlukla uluslararası alanda yürütülmüştü (ve yayıncılık konusundaki muhalefet bazı zamanlar uluslararası alanda gerçekleşmişti) – özellikle de sinyallerin ulus-devletin sınırlarının ötesine kolayca geçebildiği Avrupa’da. Ancak küreselleşmenin teknolojik kuşağı son yıllarda, öncelikle uydu teknolojisindeki gelişmelerin bir sonucu olarak, çarpıcı bir şekilde arttı. Bir sonraki kısımda uydu teknolojisinin doğrudan yayın sistemlerine uygulanmasını (ki bu bugün çoğu kişinin aşına olduğu kullanımdır) tartışacağım. Gelgelelim, uydu teknolojisi, iletişim ve enformasyon aktarımı alanı boyunca geniş bir kullanım yelpazesine sahiptir. Uydu teknolojisinin ilk gelişimi, Amerikan ve Sovyet uzay uçuşlarının ve askeri alandaki araştırmaların yan ürünüydü.³⁶ İlk Telstar uydusu 1962’de fırlatılmıştı ve 1965’e gelindiğinde Amerikalılar ilk ticari telekomünikasyon uydusu olan Early Bird’ü sabit bir yörüngeye oturtabilmişlerdi. Sabit bir yörüngedeki bir uydu – diğer bir deyişle “senkronize uydu” – dünyanın yaklaşık üçte biri tarafından sürekli görülebilir. Dolayısıyla düzgün bir şekilde yerleştirilip bağlanmış üç senkronize uydu sistemi, Kuzey ve Güney Kutbu hariç, küresel bir yayın alanı sağlayabilir. 1962’de ABD Kongresi, uydu teknolojisinden ticari olarak istifade edebilmeyi düzenlemesi için Communication Satellite Corporation’ı (Comsat) kurdu. Comsat, hisselerinin yarısı özel abonelere sunulan, diğer yarısı başlıca Amerikan iletişim holdinglerinin elinde bulunan özel bir kuruluştur. Comsat’ın kurulmasının ardından Birleşik Devletler daha sonra Intelsat adı verilen, ticari iletişimin üyeler arasında uydu aracılığıyla yürütülmesini mümkün kılacak uluslararası bir örgütün kurulmasını teklif etti. İlk üyelerin arasında Batı Avrupa ülkeleri, Kanada, Avustralya ve Japonya vardı. Atlantik’in iki yakası arasında ticari faaliyet 1965’te başladı ve 1969’da küresel bir nitelik kazandı. Intelsat’ın bugün dünya çapında yüzden fazla üyesi vardır ve muhtelif ülkelerde yurtiçi hizmetlerin taşıyıcısı olarak faaliyet gösterir. Bir yörüngeye otur-

mayan ilk iletişim uydusunu 1965'te, ilk sabit uydusunu ise 1974'te fırlatan Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa  lkelerini, Küba'yı ve Dış Moğolistan'ı kapsayan Intersputnik adındaki benzer bir uluslararası  rg t  1971'de kurdu. Bu uluslararası uydu sistemlerine ek olarak bugün artık kıtasal ve ulusal düzeylerde faaliyet gösteren bir dizi bölgesel ve yurtiçi sistemlerin yanı sıra, yalnızca askeri amaçla, denizcilik ve havacılık amacıyla kullanılan çeşitli sistemler vardır. Sistemler geniş miktardaki enformasyonu küresel bir ölçekte ve neredeyse arunda iletebilmektedir. Ağırlıklı olarak çokuluslu kuruluşlar tarafından verileri aktarmak ve dağınık şubeleri ve bağlı kuruluşları arasında iletişim kurmak için kullanılır. Örneğin, Texas Instruments'ın 19 ülkede 50 ana santrali vardır ve dünya çapında planlama, pazarlama, hesaplama ve elektronik posta için 8.000 terminali bağlayan uydu-temelli bir sistem kullanmaktadır. Ulus-aşını bir finansal hizmetler  rg t  olan Citicorp, 94 ülkedeki 2.300 şubesi ve bağlı ofisleriyle bağlantı kurmak için uydu-temelli bir sistem kullanır.³⁷ Uydu sistemlerinin ticari amaçlarla kullanılması, enformasyon ya da iletişimin gittikçe küresel bir pazarda mübadele edilebilir ve kontrol edilebilir bir metaya dönüştüğü daha genel bir ulus-aşını veri akam  sürecinin parçasıdır.

4 Pek  ok Batılı hükümet, kısmen medya endüstrilerinin değişen teknolojik temellerine bir tepki olarak, medya kuruluşlarının faaliyetlerini serbestleştirmeye ve kısıtlayıcı olarak görülen mevzuatları kaldırmaya çalışmıştır. Serbestleşmeye eğilimi, genel olarak kuvvetli hükümet kontrolleri  er evesi içerisinde gelişen yayıncılık alanında bilhassa telaffuz edilmektedir. İngiltere'de ve diğer Avrupa  lkelerinde radyo ve televizyon yayıncılığı, yayın kuruluşlarına lisans veren, dalga uzunluklarını paylaştıran ve  ıktıları yakından denetleyen devlet tarafından sıkı bir biçimde düzenleniyordu. Pek çok durumda devlet ya da yarı-devlet kurumlarına ulusal ölçekte yayın yapması için tekel hakkı veriliyordu. Yayıncılığın sıkı sıkıya düzenlenmesi genellikle, herhangi bir bölgede, radyo ve televizyon sinyallerinin aktarımı için sınırlı sayıda kanalın mevcut olduğu gerekçesiyle meşrulaştırılıyordu. Bu gerekçelendirmeye bazı zamanlar yayıncılığın esasen bir kamu hizmeti olduğu ve böylelikle neyin kamu menfaatine uygun olduğuna karar verilmesi için düzenlenmesi gerektiği görüşü eşlik ediyordu. Erken dönem İngiliz ve Avrupalı yayıncı ve politika belirleyicilerin bazıları için, devlet düzenlemesine yönelik bu

doğrudan gerekçelendirmeler, ticari anlayıştan iğrenme ve kontrolsüz yayıncılığın potansiyel olarak zarar verici ve yıkıcı sonuçlarına dair genelleştirilmiş bir korkuyla pekiştiriliyordu.

Yayıncılıktaki devlet tekelleri bazı Avrupa ülkelerinde erken bir tarihte kırılmış olsa da “deregülasyon” terimi genelde 1970’ler ve 1980’lerde pek çok Batılı toplumu nitelendiren bir dizi siyasi girişime atıfta bulunmak için kullanılır. Medyanın deregülasyonu çeşitli endüstriyel sektörlerde rekabeti artırmaya ve ticari çıkarların peşinden gidilmesini haksız yere kısıtladığı düşünülen mevzuatı kaldırmaya yönelik daha genel bir teşebbüsün parçasıydı. Medyanın devlet tarafından regüle edilmesinin Avrupa’ya kıyasla geleneksel olarak çok daha zayıf olduğu Birleşik Devletler’de, 1970’lerin sonlarında, 1934 tarihli İletişim Yasası’nı radyoyu serbestleştirecek ve televizyon yayıncılığı kurallarını gevşetecek, aynı zamanda telekomünikasyon tekelleri ve holdinglerini sarsacak şekilde yeniden yazma teşebbüsleri yaşanmıştı. Teklif edilen kanun tasarıları en nihayetinde geri çekilse de Federal Communications Commission 1980’lerin başlarında deregülasyon politikalarını etkin bir şekilde uygulayarak, kamu hizmeti yayıncılığı mecburiyetini azaltarak ve ticari mesajlar için daha fazla yayın aralığına izin vererek radyo ve televizyon yayıncılığı üzerindeki denetimi yumuşattı.³⁸ Pek çok Avrupa ülkesinde 1970’ler ve 1980’lerde medyanın deregülasyonuna yönelik benzer teşebbüslerde bulunuldu. İtalya’daki radyo ve televizyon yayıncılığı geleneksel olarak devlet hizmeti olan RAI’nin tekeli altındaydı. 1975’te bu tekele karşı çıktı ve tekel kırıldı. O zamandan bu yana öncelikle reklamcılık gelirleriyle finanse edilen ve asgari devlet regülasyonuna tabi olan çok sayıda yerel ve yarı-ulusal kanallar ortaya çıktı. Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda’da yerleşik devlet hizmeti dışında kalan radyo ve televizyon yayıncılığı 1970’ler ve 1980’lerde adım adım yasallaşarak, reklam ya da abonelikle finanse edilen bağımsız hizmetlerin ortaya çıkmasına olanak sağladı.³⁹ İngiltere’de 1950’lerde ticari televizyonun ortaya çıkmasıyla kurulan ikili tekel (düopol) büyük ölçüde bozulmadan kalsa da, radyo yayıncılığı bir dereceye kadar serbestleştirildi (BBC-ITV ikili tekelinin de 1990’larda bazı dönüşümler geçirmesi muhtemeldir).

Deregülasyon süreci, telekomünikasyon alanında yeni teknolojilerin gelişmesiyle teşvik edilmiştir. Kablo ve uydu aktarım sistemlerinin kullanılmasıyla sınırlı kanal sayısı hakkındaki geleneksel argümanlar –

1920'lerden 1970'lere kadar yayıncılığın gelişimini şekillendiren argümanlar – etkisini kaybetmeye başladı. Bu yeni teknolojiler aktarım kanallarının çoğalması ihtimalini yarattı, böylelikle aktarım hakkının tek bir devlet kuruluşuyla ya da az sayıda sıkıca regüle edilen kuruluşlarla sınırlandırılmasının temelleri daha az makul görünmeye başladı. Ayrıca, ticari kuruluşlar yeni teknolojilerden istifade etmeye istekliydi ve bunu yapabilecekleri daha serbest bir çerçeve için etkin bir şekilde baskı uygulamaya başladılar. Deregülasyon pek çokları tarafından fazlasıyla regüle edilmiş bir medya sektörüne gerekli bir panzehir olarak hoş karşılanırsa da, diğerleri tarafından medya endüstrilerinde yoğunlaşmanın hızlanmasının bir yolu olarak eleştirildi; deregülasyon, yayıncılığı ve yeni teknolojileri ticari kullanıma açarak iletişim holdinglerinin yeni küresel enformasyon ve iletişimde küresel hâkim rollerini artırmalarını sağlayabilirdi. Bu görüşlerin politika açısından içermelerine bir sonraki bölümde yeniden döneceğim.

Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal Etkisi

Yeni iletişim teknolojilerinin, medya endüstrilerinin bugünkü gelişme safhasına gelmeleri açısından önemine pek çok sefer değindim. Teknolojik değişim kültürel aktarım tarihinde elbette her zaman önemli olmuştur: bu türden değişim, maddi altkatmanın yanı sıra kültürel aktarımın dayandığı üretim ve alımlanma araçlarını başkalaştırır. Telekomünikasyon ve enformasyon alanında yeni teknolojilerin geliştirilmesi, medya endüstrilerinin faaliyetlerini gazete basımından masaüstü yayıncılığa ve müziğin kaset ve cd'de yeniden üretimine, enformasyonun hatırlanmasına yönelik bilgisayar donanımlı sistemlerden televizyon programlarının uyduyla yayımlanmasına kadar çeşitli alanlarda derin bir etki bırakmıştır. Bu son kısımda teknolojik değişim sonucu hâlihazırda gerçekleşmekte olan pek çok değişimin hepsini gözden geçirmeye kalkışmayacağım. Televizyon alanında gerçekleşmekte olan birkaç gelişmeye odaklanarak, bunların özellikle televizyon mesajlarının aktarımı ve alımlanmasını etkileme biçimlerini ele alacağım. Tartışacağım gelişmeler şunlardır: (1) evde kullanıma yönelik *video kaset kayıt cihazlarının* (VCR) ortaya çıkması; (2) televizyon programlarının aktarımı için, bazen uydu röle istasyonlarıyla beraber *kablolu sistemlerin* kullanılması; (3) *uyduyla doğrudan yayının* gelişmesi. Son olarak da (4) gelişmekte olan uydu ve kablo sistemlerinin

yapılandırılmasının geleneksel yayın araçlarının bir devamı mı olduğu yoksa temelde farklı bir kültürel aktarım sisteminin başlangıcı mı olduğu konusunu ele alacağım.

1 Video kaset kayıt cihazı nispeten kısa zaman içinde Batıdaki evlerin çoğunda televizyon setlerinin alışıldık bir ilavesi haline geldi. VCR, mevcut bir TV setine bağlanabilen kompakt bir birimdir; kullanıcının kurulu yayın ağları tarafından yayımlanan programları kaydetmesine ve kaydedilmiş programları ya da önceden kaydedilmiş filmleri yeniden oynatmasına olanak sağlar. VCR'lar, 1940'ların sonlarında aslında ses kaydetmek için geliştirilmiş olan manyetik bant kaydı teknolojisine dayanır. Manyetik kayıt, kanalın plastik bir bantı kaplayan manyetize taneciklerden oluştuğu bir enformasyon depolama biçimidir. Enformasyon kanala, manyetik bir alanda varyasyonlar üreten kiplerlik bir elektrik akımı biçimi olarak beslenir ve bu varyasyonlar bantın manyetize taneciklerinde bir örüntü oluşturur. Enformasyon; bantı, yükseltme ve yansıtma yapabilen modüle bir elektrik akımının oluşturulabileceği bir diğer elektromıknatısın üzerinden geçirerek deşifre edilebilir. 1950'lerin sonlarında bu ilkeler görsel imgelerin kaydedilmesine olanak sağlamak üzere uyarlanmıştı. Görsel imge kaydı çok daha fazla enformasyonun depolanmasını gerektirir (ses kaydının yaklaşık 200 katı) ve kayıt cihazları bu nedenle enformasyonun kaydedilmesi ve deşifre edilmesinde daha sofistike bir mekanizma kullanır.

İlk video kaset kayıt cihazları stüdyo kullanımı için geliştirilmişti, ama 1970'lerin başına gelindiğinde evde kullanıma yönelik kompakt birimler artık mevcuttu. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında ev için kullarındaki VCR'ların sayısı çarpıcı bir oranda artarak, 1976'da tüm AET ülkelerinde ve ABD'de 1 milyondan, 1986'da AET ülkelerinde 30 milyona ve ABD'de 40 milyon civarına yükseldi. Dünyada televizyona sahip tüm evlerin yaklaşık üçte birinde (yaklaşık 170 milyon) 1980'lerin ortalarına gelindiğinde VCR bulunuyordu. VCR'ı olan televizyon setli evlerin oranı, Tablo 4.9'da gösterildiği gibi bir ülkeden diğerine farklılık gösterir. İngiltere, 1986'da VCR sahibi evlerin tahmini bir yüzde 57'siyle, ABD'deki tahmini bir yüzde 45'le, Avustralya'da yüzde 49'la, Batı Almanya'da yüzde 37'yle ve Fransa'da yüzde 23'le kıyaslandığında en yüksek dñhul oranlarından birine sahiptir. Ne var ki VCR'ların önemli bir oranı satın alınmak yerine kiralanabilir. Ayrıca VCR'nin dñhul oranının hane için-

deki kişilerin sınıf konumları ve istihdam durumuna göre büyük farklılık gösterebileceğini öne süren kanıtlar vardır.⁴⁰ Ev içi kullanımındaki VCR'ların sayısındaki hızlı artış, dünya pazarı için kayıt cihazları ve kasetler üreten büyük elektronik şirketleri – özellikle Japon, ama gittikçe artan bir şekilde Batı Alman ve Güneydoğu Asyalı şirketler – için başlıca yeni bir gelir kaynağı olmuştur.

Tablo 4.9

Video kaset kayıt cihazı ulusal satış rakamları 1986

	Yıllık satışlar (bin cinsinden)	Yıllık artış (%)	VCR miktarı (bin cinsinden)	Dühuş oranı
Avustralya	585	24.4	2.937	48.5
Kanada	1.050	35.8	3.932	41.8
Fransa	1.350	44.0	4.420	22.6
Batı Almanya	1.750	26.0	8.343	36.9
İtalya	380	57.3	1.043	7.2
Japonya	4.700	26.2	21.960	62.2
Birleşik Krallık	1.650	19.4	9.954	52.4
Birleşik Devletler	13.850	50.7	39.115	45.4

Kaynak: "Mid-Year Video Statistics Review," *Screen Digest* (Haziran, 1987), s. 129-133

VCR'ların ev içinde kullanımı ayı zamanda görsel-işitsel ürünlerin yayılma kanallarını ve alıcıların kanalların üzerinde uygulayabildikleri kontrol boyutunu önemli biçimlerde değiştirmiştir. Yayılma kanalları iki açıdan değişmiştir: birincisi, VCR'lar alıcıların izleme zamanlamalarını yayın çizelgesinden ayırmalarını sağlar, böylelikle yayın malzemesi kaydedilip daha farklı bir zamanda izlenebilir. "Zaman kaydırma" adıyla bilinen bu uygulama, VCR'ların en yaygın kullanımudur; İngiltere, Belçika ve İsveç'te evde video izleme pratiğinin yüzde 75'inden fazlasına tekabül eder. Zaman kaydırma pratiği, alıcıların yayın süreci üzerinde uygulayabildikleri kontrolün boyutunda önemli bir artışa işaret eder. Yayın örgütlerinin programlama çizelgeleri alıcılar tarafından uyarlanabilir ve bir yere kadar izleme faaliyetlerini gündelik yaşamlarının diğer yönlerine entegre etmek için yeniden programlanabilir. Bu şekilde alıcılar televizyon yayıncılığına özgü mekân-zaman uzaklaşması üzerinde, VCR'ların bu kullanımı yayıncılık sistemlerine bağlı kalmaya ve ondan türemeye devam etse de, bir nebze kontrol kurar.

VCR'ların ev içi kullanımını yayılım kanallarını ikinci bir açıdan daha değiştirmiştir: görsel-işitsel ürünlerin, bir yayıncılık sistemi ya da sinema

ağları aracılığıyla olmak yerine, video kasetlerin özel ev içi kullanımı için satışı veya kiralanması aracılığıyla dağıtılmasını sağlar. VCR'ların bu şekilde kullanılabilmesinin kapsamı önceden kaydedilmiş kasetlerin varlığına bağlıdır ve bu bir ülke ve yerden diğerine farklılık gösterir. Önceden kaydedilmiş kasetler için canlı bir pazarın olduğu ve VCR'ın çokça yaygın olduğu İngiltere'de, video kasetlerin kiralanması ya da satışı başlıca bir perakende ticarettir: 1986'da kiralama ve satışların toplam değeri yaklaşık 500 milyon pound idi ve bu da BBC'nin toplam gelirinin yaklaşık yarısına ve tüm sinemaların gişe hasılatından aldıklarının iki katından fazlasına tekabül ediyordu. VCR'ların ev içi kullanımı, önceden kaydedilmiş malzemeler için yeni bir dağıtım ağı ve film endüstrisi için yeni bir gelir kaynağı yaratırken, yerleşik yayıncılık ve sinema sistemlerini geride bıraktı. Aynı zamanda VCR'ların bu kullanımı, devletin görsel-işitsel malzemelerin içeriğini regüle etme kapasitesine ve ticari örgütlerin telif hakkını kontrol etme kapasitesine dair yeni sorunlar doğurdu. Son on yıldır pek çok ülkenin siyasi gündeminde olan bu sorunlar, yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan daha geniş bir politika meseleleri yelpazesinin bir parçasıdır.

2 Televizyonu hâlihazırda etkilemekte olan ikinci önemli bir teknolojik değişim, programların aktarımında kablolu sistemlerin kullanılmasıdır. Kablo aktarımı için gerekli olan temel teknoloji bir süredir mevcuttu. Radyo ve televizyon sinyallerini aktarmanın bir aracı olarak çok uzun zamandır eşeksenli kablolar —yani bir diğerinin içindeki iki iletkenin oluşan kablolar— kullanılıyordu. 1950'ler ve 1960'lar boyunca eşeksenli kablolar kırsal ve dağlık bölgelerde televizyonun daha iyi çekmesini sağlamak için sınırlı bir ölçekte kullanılıyordu. Ne var ki kablo sistemlerinden bütünüyle istifade edilmeye 1970'lerde, bunlar uydu aracılığıyla televizyon programları tedariklerine bağlandıklarında başladı. Kablolu televizyon, genelde, sinyalleri alıp kablonun "ucu"na gönderen (ki buradan da kablolar aracılığıyla bireysel TV setlerine aktarılır) anten kullanımı (ya da programlar uydu aracılığıyla tedarik ediliyorsa alıcı çanakları) içerir. Alıcılar genel olarak alımladıkları kanal veya kanallar için bir abonelik aidatı öderler. Pek çok farklı program ve diğer sinyaller kablo üzerinden aynı anda aktarılabilir — eşeksenli kablolar aynı anda 40 ila 100 arasında program iletebilir. Fiber optik teknolojisindeki son gelişmeler büyük ölçüde artırılmış aktarım kapasitesi ve daha fazla etkileşimsel kontrol ola-

nağı sunar. Fiber optik kablolar mesajları, ufak cam tüpler aracılığıyla dijital sinyalizasyona dayanan darbeli ışık şeklinde aktarır. Çok sayıda sinyal aynı anda iletilebilir ve mesajlar her iki istikamette de en az parazit ile aktarılabılır.

Kablolu sistemlerin kullanımı ABD’de 1970’ler ve 1980’ler boyunca hızla yayıldı. 1970’te Amerikan hanehalklarının yüzde 10’nundan azı kablolu sistemlere bağlanmıştı. 1986’ya geldiğinde 40 milyondan fazla hanehalı kablolu sistemi kullanıyordu. Bu, yaklaşık yüzde 47’lik bir etki oranına tekabül etmektedir ve 1990’ların başlarına geldiğinde bu oranın yüzde 60’a çıkması beklenmektedir. Öte yandan, çoğu Avrupa ülkesinde kablolu sistemlerin kullanımı daha yavaş ilerledi. Belçika, Lüksemburg ve Hollanda 1980’lerin ortalarına geldiğinde yüksek etki seviyelerine ulaşmıştı; ama Fransa, Batı Almanya ve İngiltere bir hayli geriden geliyordu. Güney Avrupa’nın çoğu yerinde etki seviyeleri ihmal edilebilir boyuttaydı. Kablo lama, kablo lama şemalarının hükümet tarafından etkin bir şekilde desteklendiği Fransa ve Batı Almanya’da hızla ilerlemiştir. İngiltere’de ilerleme, kısmen sorumluluk üstlenmeyen hükümet politikası ve finans kurumlarının yüksek riskli bir girişim olarak algıladıkları şeye yatırım yapma isteksizliği sonucu çok daha yavaş olmuştur. 1988 Ekim’ine geldiğinde İngiltere’de kablolu hanehalklarının sayısı 380.000’in üzerine  kmıştı, ama bu hâlâ 20 milyon TV kullanıcısının çok ufak bir kesitiydi. İngiltere’de kablolu sistemlerin kullanımı, 1984’te kurulan, kablo yerleştirme ruhsatları veren ve kablo hizmetleri sunmak için tekel imtiyazları dağıtan Cable Authority adındaki bir kamu kuruluşu tarafından kontrol edilir. İmtiyaz sahipleri tüm BBC ve yerel bağımsız televizyon aktarımını yürütmek zorundadır, ama öte yandan programların Cable Authority’nin belirlediği uygun zevk ve ahlâk standartlarıyla uyumlu olması koşuluyla mevcut yayın hizmetleri arasından tercih yapabilir. En popüler hizmetlerden biri, Rupert Murdoch’un News International’ı tarafından kontrol edilen uydu-temelli bir hizmet olan Sky Channel’dır. Reklamlarla desteklenen ve 24 saatlik bir hizmet sunan Sky Channel, 1987’ye geldiğinde Avrupa’nın dört bir tarafından 10 milyon haneden fazlasına ulaşmayı öngörmüştü. Birleşik Krallık’taki 78 kablolu ağda kendi kanalı vardır ve haftalık izlenme payı açısından hem BBC2 hem de Channel 4’u geride bırakmaktadır.

Kablolu sistemlerin kullanımı televizyonun aktarım kapasitesini önemli ölçüde artırır ve televizyon programlarının yayılımı için yeni kanallar yaratır. Pek çok örnekte kablolu sistemler geleneksel yayıncılık hizmetlerinden gönderilen sinyalleri aktarsa da, aynı zamanda çeşitli yeni yayın hizmetinden gönderilen sinyalleri de aktarır: ABD’de 1985’e gelindiğinde, yerleşik ulusal ağlara ek olarak uydudan nakledilen yaklaşık 40 programlama hizmeti vardı. Dolayısıyla kablolu sistemlerin gelişimi, geleneksel yayıncılık hizmetine önemli bir meydan okumayı temsil eder. Aktarım kapasitesini önemli ölçüde artırarak ve çeşitli kaynaklardan sinyaller göndererek daha büyük bir çeşitlilik imkânı sunar ve sınırlı tedarik kanalı nedeniyle regülasyona ihtiyaç olduğuna yönelik geleneksel argümanları bir yere kadar zayıflatır. Daha sofistike kablolu sistemler, çeşitli finansal enformasyon ve veritabanlarına erişim de dâhil olmak üzere sayıları giderek artan diğer telekomünikasyon hizmetlerini sağlamak üzere kullanılabilir ve iki yönlü aktarım için yeni fırsatlar yaratırlar. Şimdiye değin kablolu sistemlerin etkileşimli kapasitesi esasen kullanımı denetlemenin bir aracı olarak kullanılmıştır, ama ilkesel olarak başka şekillerde kullanılabilir – örneğin, program seçimi ve değerlendirmesinin bir aracı olarak, araştırmalara ve anketlere cevap vermenin bir aracı olarak ve hatta oy vermenin bir aracı olarak. Gelgelelim, kablo teknolojisinin sunduğu olanakların bilhassa Avrupa’da ve dünyanın etki seviyelerinin nispeten düşük kaldığı yerlerinde pratikte ne boyutta gerçekleştirileceği belirsizliğini korumaktadır.

3 Televizyon üzerinde büyük bir etkisi olan üçüncü başlıca teknolojik değişim, uyduyla doğrudan yayının (DBS) gelişmesidir. Bir önceki kısımda uydu teknolojisinin ortaya çıkışını ve enformasyon ve iletişimin ulus-aşırı yayılımında kullanımını kısaca tartıştım. İletişim uyduları en başından itibaren aynı zamanda televizyon yayını için röle istasyonları ve dağıtım noktaları olarak da kullanılmıştı. Bunlar bugün ABD, SSCB ve diğer yerlerdeki ulusal yayın ağı sistemlerinin ayrılmaz bir parçasını oluştururlar ve ulusal ve uluslararası temelde kablolu sistemlerin tedarigi için dağıtım noktaları olarak kullanılırlar. DBS’ler bu kurulu uydu sistemlerinden bazı kilit açılardan farklılık gösterir. DBS örneğinde sinyaller daha yüksek bir güçle aktarılır, böylelikle programlar ufak ev içi bir anten ya da alıcı çanak sayesinde tüketim – yani hane – noktasına doğrudan gönderilebilir. Dolayısıyla DBS hem ulusal ağ yayın sistemlerini hem de

kablolu tedarik sistemlerini geride bırakarak alıcıların uydular aracılığıyla aktarılan sinyallere doğrudan bağlanmalarına imkân tanır. Sinyaller, alımlamanın mesajı çözebilen özel dekoderlere sahip kişilerle sınırlı olacak şekilde şifrelenebilir ya da karıştırılabilir. Böylelikle programların tüketilmesi ilkesel olarak aktarıcı otorite tarafından izlenebilir ve kontrol edilebilir.

DBS sistemleri yirminci yüzyılın son on yılında muhtemelen giderek önemli bir hale gelecektir. 1986'da ABD'deki tahminen 1.5 milyon hanehalkı, programları arka bahçelerindeki çanaklar aracılığıyla alımlıyordu, bu da abonelik gelirinden büyük bir kayıp yaşamaktan korkan kablo şirketleri arasında artan bir endişeye sebep oluyordu. Avrupa'da Fransız ve Alman hükümetleri DBS sistemlerinin geliştirilmesinde bilhassa etkindirler; 1979'da TV-SAT adında iki taraflı bir DBS projesi için anlaşma imzalandılar. 1988'de Lüksemburg merkezli Astra uydusu başarılı bir şekilde fırlatılarak, yeterli güçte 16 kanalın yurtiçinde alımlanmasını sağladı. Astra kanallarının altısı, 1989'da bir dizi DBS hizmeti sunmaya başlayan Rupert Murdoch'un Sky'ı tarafından devralındı. Murdoch'un Birleşik Krallık pazarındaki başlıca DBS rakibi, iletişim ve enformasyon endüstrileriyle çoktandır ağırlıklı bir şekilde iştigal eden birtakım şirketleri içeren (Granada, Pearson, Reed, Anglia Television, Bond Corporation ve Fransız endüstriyel holding şirketi Chargeurs) British Satellite Broadcasting (BSB) adındaki bir ortaklıktı. BSB 1990 Nisanı'nda beş kanalda aktarıma başladı ve Sky ve BSB arasında tüketicileri uydulara uygun olan alıcı donanımı satın alıp kurmaya ikna etmede yoğun bir rekabet başladı. Her iki şirketin de önemli kayıplara uğradığı kısa bir zaman diliminden sonra, 1990 Kasım'ında şirketler, Murdoch'un hisselerin yüzde 50'sine sahip olduğu British Sky Broadcasting'i oluşturmak üzere birleşti. BSB'nin yüz yüze kaldığı mali sorunlar hâlâ ciddiyetini korusa, da bu birleşme, şirketi tüketiciler arasında abone sayısının artırılmasında ve başlıca karasal-temelli aktarım sistemlerine karşı rekabet etmede güçlü bir konuma yerleştirdi.

DBS, kablolu sistemlerde olduğu gibi, televizyonun aktarım kapasitesini önemli ölçüde artırarak, tüketicilerin çok sayıda uydu aracılığıyla aktarılan çok sayıda kanalı alımlamasını sağlar. Aynı zamanda geleneksel, karasal-temelli yayın ağlarını geride bırakan yeni yayılım kanalları yaratır. Pek çok Avrupa ülkesinde yayıncılığın ilk gelişimini nitelendiren eski tekeller ve düopoller böylelikle bu yeni araçların kullanımıyla tehlikeye

girer – tehlikenin boyutu, pratikte, yeni hizmetlerin temin ettiği yeni abone düzeyine bağlı olsa da. DBS ve entegre kablo-uydu sistemleri, geleneksel yayın örüntülerine bir başka şekilde daha meydan okur: hükümetlerin görsel-ışitsel malzemelerin aktarımını regüle etme kapasitelerine meydan okurlar, çünkü sinyaller ulusal sınırların öteki tarafına aktarılabilir ve tüketici tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak alınabilir. Uydu aracılığıyla aktarım sınırlara tabi değildir ve dolayısıyla belirli ulus-devletlerin düzenleyici otoriteleri tarafından izlenmesi ve kontrol edilmesi çok daha güçtür. Uydu yayıncılığının getirdiği regülasyon sorunları – sadece aktarımın içeriğini denetlemek anlamında değil, aynı zamanda yeni aktarım araçlarının mülkiyeti ve bunlara erişimin de düzenlenmesi anlamında – yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan en önemli siyasi meseleler arasındadır.

4 Son olarak yeni teknolojilerin gelişiminin özellikle de kablo, kablo-uydu ve DBS sistemlerinin kullanımının geleneksel yayın araçlarının bir devamını mı yoksa tamamen farklı bir kültürel iletim sisteminin ortaya çıkışını mı temsil ettiğini ele almak istiyorum. Bu yeni teknolojilerle geleneksel yayıncılık sistemleri arasında bariz süreklilikler vardır: kablo ve uydu teknolojileri bir müddettir geleneksel sistemlerin ayrılmaz bir parçasıdır; ev içi TV seti birincil alımlama aygıtı olmaya devam eder; ve kablo ve uydu sistemleri tarafından aktarılan çoğu görsel-ışitsel malzeme, geleneksel yayının içeriğiyle benzer ya da özdeştir. Yine de önemli farklılıklar vardır ve bu farklılıklar, kablo ve uydu sistemlerinin artan kullanımıyla, kültürel aktarımın yeni bir kipliğinin ya da kiplikler kümesinin ortaya çıkışına tanık olduğumuzu öne sürmeye yetecek kadar derindir. Bu bölümü sona erdirirken bu kipliğin bazı özelliklerini özetleyip bunlarla ilgili bazı içermelere yer vereceğim.

İlk olarak, kablo ve uydu sistemlerinin kullanımı, görsel-ışitsel malzemelerin aktarılma kapasitesini büyük ölçüte artırır. Geleneksel televizyon yayını sistemleri sınırlı sayıda tedarik kanalına dayanırken (bazı örneklerde yalnızca iki ya da üç kanal), kablo ve uydu sistemleri geniş sayıda kanal sunar. Geleneksel kanal kıtlığı yerini hızla sersemletici bir çoğulluğa bırakmaktadır. Dahası, görsel-ışitsel malzemelerin yayılımı için mevcut olan kanal sayısının hızla artması genellikle geleneksel yayın kurumlarının dışında gerçekleşmektedir – kablo ve uydu sistemlerinin bu zamana kadarki gelişiminde önemli olan kurumsal aktörlerin çoğunun,

iletifim ve enformasyon endùstrilerinin diğerk sektörlerinde büyük hisse-leri olan aktörler olmasına rağmen. Yayılım kanalları açısından kıtlığın yerini çokluğun almasını, görsel-işitsel malzemelerin devlet otoriteleri tarafından düzenlenme ve tüketiciler tarafından alınlanma biçimleri açısındana önemli içermeleri vardır. Sınırlı tedarik kanalına dayanan gele-neksel düzenleyici ilkeler, kanalların kıtlığının artık kilit faktör olmadığı aktarım sistemlerine doğrudan uygulanamaz. Kanalların çoğalması tüke-ticilere görsel-işitsel malzemelerin seçilmesinde ve alınlanmasında daha fazla seçenek imkânı da sunar, ancak bu imkânın ne boyutta gerçekliğe dönüştüğü, araçların teknik kapasitelerini aşana çeşitli faktörlere bağlıdır.

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesinin ikinci bir özelliğı, görsel-işitsel aktarımın ulus-aşırı niteliğini önemli ölçüde artırmasıdır. Bunlar, uydular aracılığıyla sinyaller yollayarak görsel-işitsel malzemelere daha fazla yerden erişilebilmesini mümkün kılarken, telekomünikasyonun ne-redeyse anlık niteliğini muhafaza ederler. Uydu ve kablo-uydu sistemle-rinin bu özelliğı yine büyük ölçüde belirli ulus-devletlerin karasal sınırları içerisinde geliştirilen geleneksel televizyon yayın sistemlerinden önem-li ölçüde farklılık gösterir. Avrupa uydu yayıncılığına dâhil olan kurum-sal aktörler için farklı Avrupa toplumları olası bir pan-Avrupa izleyici kitlesinin parçası olarak görülür ve yayın aralığı, ürünlerinin pan-Avrupa bir pazarda tanıtılması temelinde, reklamcılara satılır. Bu gelişmelerin önceden değindiğim küreselleşme süreçleri açısından henüz yeni fark edilmeye ve değeriendirilmeye başlanan içermeleri vardır. Aynı zaman-da, yukarıda işaret ettiğim üzere, belirli hükümetlerin dış kaynaklardan, yani ulus-devletin geleneksel sınırlarının çevrelediğı alanların dışında ka-lan kaynaklardan hâsıl olan görsel-işitsel malzemelerin aktarımı düzen-lemesi ve kontrol etmesi kapasitesi açısından da önemli içermeleri vardır.

Üçüncüsü, yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi, gittikçe bütünleşen bir dizi iletişim ve enformasyon hizmeti imkânını sunar. Bu imkân önce-likli olarak fiber optik teknolojisi kullanan sofistike kablo sistemlerinin gelişimiyle bağlantılıdır, ama daha genel olarak enformasyon ve iletiş-i-min dijital kodifikasyonu ile ilgilidir. Analog enformasyon sistemlerin-den dijital sistemlere bu geçiş, farklı enformasyon hizmetlerini – Integra-ted Services Digital Network ya da ISDN – entegre eden yüksek kapasite-li kabloların kullanılmasıyla bir araya geldiğinde, farklı enformasyon ve iletişim türlerinin ortak taşıyıcıda buluştuğı yeni bir teknik senaryo yara-

tır.⁴¹ Bu senaryo en modern sanayi toplumlarında hâlâ hedefin çok uzaktadır, ama enformasyon ve iletişim hizmetlerinin artan engerasyonu çoktandır bizimle olan bir süreçtir. Bu durum, geleneksel yayın sistemleri belirsiz sayıda alıcıya tek bir hizmet tedarik ettiği müddetçe, bu sistemlerden önemli bir kopuşu temsil eder. Yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi sadece aynı türde hizmetin büyük ölçüde genişlemiş bir tedarikini değil, aynı zamanda ortak bir taşıyıcı sistem aracılığıyla tedarik edilen büyük ölçüde genişlemiş bir dizi hizmet sunar.

Son olarak, yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi aynı zamanda, alıcılara kanal ve hizmet seçiminde daha fazla tercih ve kendi mesajlarını sistem aracılığıyla iletmeye dair daha büyük bir kapasite vermesi anlamında, daha kişiselleşmiş ve interaktif bir iletişim biçimi imkânı sunar. Bir kere daha bu yeni imkânlar öncelikli olarak kablo teknolojisinin, bilhassa da kablo sistemlerinin interaktif kapasitesini büyük ölçüde artıran fiber optik kabloların gelişimiyle bağlantılıdır. Ancak fiber optik kabloların interaktif kapasitesinden yararlanılması, geleceği dair bir mesele olmayı sürdürmektedir: bugün kablo ve uydu sistemleri aracılığıyla iletişimin çoğu ağırlıklı olarak tek yönlü olmaya devam etmektedir. Yine de yeni iletişim sistemlerinin kullanımı alıcılara şüphesiz tercih yapabilecekleri daha geniş bir kanallar ve hizmetler yelpazesi sunacak ve belirli açılardan kişilere kendi enformasyon ve eğlence kaynakları üzerinde daha fazla kontrol verecektir.

Bu değerlendirmeler ışığında, gelişmekte olan kablo ve uydu sistemleri konfigürasyonunun, kültürel aktarımın, geleneksel televizyon yayıncılığı sistemlerinden önemli ölçüde farklılaşan yeni bir kiplik sunduğunu savunmak akla yatkındır. Öngörülebilir gelecekte bu yeni kipliğin geleneksel yayın sistemleriyle bir arada var olarak, izleme malzemelerinin önemli bir oranını geleneksel ağlar aracılığıyla almayı sürdüren kişilere durmadan artan bir kanallar ve hizmetler yelpazesi sunması muhtemeldir. Daha uzun vadedeyse, ortaya çıkmakta olan kablo ve uydu sistemleri konfigürasyonunun medya endüstrilerinin örgütlenmesi üzerinde daha yıkıcı bir etkisi olabilir. Uzun-vadeli etki, kısmen mevcut medya kurumları ve devlet otoritelerinin yeni sistemlere tepki verme biçimlerine, kısmen sunulan hizmetlerin yeni aboneler çekme oranına ve kısmen de medya endüstrilerinin hızla artan mevcut kanal sayısını doldurmak ve izleyicilerin ilgisine hükmetmek için yeterli miktarda ve kalitede görsel-

işitsel malzeme üretme kapasitesine bağlı olacaktır.       kablo ve uydu sistemlerinin neden olduğu dönüşüm, aktarım kipliğindeki bir dönüşümdür; bu, görsel-işitsel malzemelerin süregiden üretimini doğrudan değiştirmez, daha ziyade buna dayanır. Aktarım kipliğindeki bu dönüşümün yeni ve yenilikçi üretim faaliyeti türlerini teşvik edip etmeyeceği ya da tam tersine düşük b t  eli formül programlaması üretimini pekiştirmeyeceği, hâlâ cevaplanmayı bekleyen bir sorudur.

Bu bölümde on beşinci yüzyıl sonundan bugüne kitle iletişiminin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen gelişmelere yoğunlaşarak, teknik araçların ve kültürel aktarım kurumlarının gelişiminin izini sürdüm. Kitle iletişiminin yükselişinin modern toplumlarının temel kurucu özelliklerinden biri olduğunu öne sürdüm. Bu, endüstriyel kapitalizmin gelişimi ve modern ulus-devletin ortaya çıkışıyla i  içe geçmiş bir süreçtir. Aynı zamanda sembolik biçimlerin modern toplumlarda dolaşında olma biçimlerini derinden dönüştürmüş bir süreçtir de. Kitle iletişiminin ortaya çıkışıyla, kültürel aktarım süreci giderek sembolik biçimlerin metalaşması ve artan dolaşımıyla ilgilenen bir kurumlar kümesiyle dolayınlanır. Son yıllarda bu kurumlar büyük ölçekli iletişim holdinglerine gittikçe daha fazla entegre olmuştur ve sembolik biçimlerin dolaşımı giderek küresel bir karakter edinmiştir. Yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı bu eğilimlerin peşinden gider ve bu eğilimleri kolaylaştırırken, aynı zamanda kültürel aktarım kiplikleri tarihinde yeni bir kopuşun başlangıcına işaret etmiştir.

Bir sonraki bölümde bu büyük ölçüde tarihsel anlatının ötesine geçip, kitle iletişiminin doğasına daha kuramsal bir yaklaşımın ana hatlarını çizmeye çalışacağım. “Kitle iletişimi” geniş bir terim olsa da ve sembolik biçimlerin üretimini ve yayılımıyla ilgilenen geniş bir teknik araç ve kurumlar yelpazesine gönderme yapmak üzere – benim burada kullandığım gibi – kullanılabilse de, bir sonraki bölümde, mevcut yayıncılık  er veleri içinde geliştiği için öncelikli olarak televizyon aracına odaklanacağım. Yeni iletişim teknolojilerinin muhtemel etkisinin ayrıntılarına, bu teknolojilerin güncel politika tartışmalarında bir mesele haline geldiği zamanlar haricinde, daha fazla girmeyeceğim. Öncelikli olarak televizyon deneyimi biçimleriyle ve bu zamana kadar var oldukları haliyle yayın kuruluşlarının örgütlenmesiyle ilgileneceğim.

5

TOPLUMSAL BİR KİTLE İLETİŞİMİ KURAMINA DOĞRU

Kitle iletişimin baş göstermesi, özellikle de on dokuzuncu yüzyılda yüksek tirajlı gazetelerin yükselişi ve yirminci yüzyılda yayıncılığın ortaya çıkışı, modern toplumlara özgü deneyim biçimleri ve etkileşim örüntüleri üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bugün çoğu kişi için yakın sosyal çevremizin uzağında gerçekleşen olaylara dair bilgimiz, kitle dolayımı sembolik biçimleri alımlamamızdan türeyen bir bilgidir. Örneğin, siyasi liderlere ve bunların politikalarına dair sahip olduğumuz bilgi, büyük ölçüde gazetelerden, radyodan ve televizyondan kaynaklanan bir bilgidir ve bu şekilde edinilen bilgi kurumsallaşmış siyasi güç sistemine katılma biçimlerimizi derinden etkiler. Benzer şekilde, grevlerden ve mitinglerden katliamlara ve savaşlara kadar, mekânsal ve zamansal olarak uzağımızdaki bağlamlarda gerçekleşen olaylara dair deneyimimiz, büyük ölçüde kitle iletişim kurumları aracılığıyla gerçekleşen bir deneyimdir; hatta bu olayları siyaset olarak görülen deneyim alanını oluşturacak şekilde “siyasi” olarak deneyimlememiz, kısmen bunlara haber statüsünü bahşeden bir dizi kurumsallaşmış pratiğin sonucudur. Medyanın bu açıdan öylesine temel bir rolü vardır ki siyasetin doğası ve gidişatını ulusal ve uluslararası düzeyde kitle iletişim süreçlerine atıfta bulunmaksızın tarif etmek olsa olsa kısmi bir yaklaşım olur.

Bu bölümde kitle iletişiminin ortaya çıkışının modern toplumlara özgü deneyim tarzları ve etkileşim örüntülerini değiştirme biçimlerinden bazılarını incelemeye başlamak istiyorum. Kitle iletişiminin kullandığı pek çok farklı araçla eşit derece ilgilenmek yerine televizyon yayıncılığı-

nın Şimdiye değin ortaya çıktığı ve geliştiği Şekliyle doğası ve etkisiyle ilgileneceğim. Teknik araçlar ve bunların gelişimine dair önceki analizimden yararlanarak, kitle iletişiminin bazı genel özelliklerini tasvir ederek işe başlayacağım. Sonrasında *teknik araçların etkileşimsel etkisi* adını verdiğim, kitle iletişimin gündelik yaşamın toplumsal örgütlenmesini etkileme biçimlerine odaklanacağım. Burada derdim teknik araçların kullanımının sadece önceden var olan toplumsal ilişkilerin yanı sıra mevcut yeni yayılım kanallarının tesis edilmesi olarak değil, daha ziyade yeni araçların toplumsal dünyada yeni eylem ve etkileşim biçimlerini mümkün kılması anlamında bizzat toplumsal ilişkilerin olası bir yeniden örgütlenmesi olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktır.    nc  kısımda kitle iletişimine değgin teknik araçların kullanılmasının yol açtığı, modern toplumların kamusal ve özel yaşam arasındaki sınırları yeniden kurma biçimlerinden bazılarını inceleyeceğim. Dördüncü kısımda, bir yanda kitle iletişim kurumları öte yanda piyasa ekonomisi ve devlet kurumları arasındaki ilişkilerin bazılarını irdeleyecek. Bu tartiŐmanın daha normatif bir tonu olacak ve daha pratik, politika-yönelimli türdeki meselelere değinecek. Modern toplumlarda medya kurumlarının doğası ve rolü hakkında geleneksel liberal fikirlerin bazılarını yeniden değerlendirerek, bunları medya end stirilerine özgü gelişimsel eğilimlerle yan yana getireceğim; ve bu zemin üzerinden, piyasa ve devlet arasında yer alan bir dizi örgüt olarak medya kurumlarının  aędaŐ toplumlarda nasıl geliŐtirilebileceklerine dair alternatif bir görüş  ne süreceğim. Son olarak, bölümün kapaniŐ kısmında, ideoloji temasına geri dönerek ideoloji analizinin kitle iletişim çağında nasıl yeniden düşünülmesi gerektiği üzerinde duracağım.

Bu bölüm, toplumsal kitle iletişimi kuramına giriş niteliğindeki bir katkı olarak görülmelidir. Amacım, modern kültürün medyalaşmasını teşkil eden gelişmeler üzerinde sistematik kuramsal bir düşünmeye giden yolu hazırlamaktır. Burada sunduğum açıklama, olsa olsa, bir sonraki çalıŐmamda sürdüreceğim bu türden sistematik bir düşünmenin bir ünsüzüdür. Burada odaklandığım kuramsal ve pratik sorunlar, güncel tartiŐmaların merkezinde yer alsa da, modern kültürün medyalaşmasının kuramsal ve siyasal içermeleriyle uzlaŐmaya dair sistematik bir teşebbüsün değinmesi gereken meselelerin sadece bir kısmını teşkil eder.

Kitle İletişiminin Bazı Özellikleri

Çoğunlukla “kitle iletişimi” olarak adlandırılan şeyin bazı genel özelliklerini inceleyerek işe başlayalım. “Kitle iletişimi” geniş bir medya kurumları ve ürünleri yelpazesine atıfta bulunmak için kullanışlı bir etiket olsa da, bunun bazı açılardan yanıltıcı olduğu sık sık ifade edilmiştir. Bu terimin hangi açılardan yanıltıcı olabileceği üzerinde bir miktar durmaya değer. “Kitle” ifadesi, medya endüstrileri tarafından aktarılan mesajların genellikle nispeten geniş izleyici kitlelerine erişilebilir olduğu gerçeğinden kaynaklanır. Yüksek tirajlı gazete endüstrisinin ve belli başlı televizyon ağları gibi medya endüstrilerinin bazı sektörlerinde ve gelişimlerinin bazı safhalarında durum kesinlikle böyledir. Gelgelelim, medya endüstrilerinin gelişimin diğer dönemlerinde (örneğin, gazete endüstrisinin ilk ortaya çıktığı yıllar) ve bugün medya endüstrilerinin bazı sektörlerinde (örneğin, bazı kitap ve dergi yayıncıları), hedef kitleleri nispeten küçüktü ve uzmanlaşmıştı ve durum böyle olmaya da devam etmektedir. Dolayısıyla “kitle” terimi dar bir şekilde, niceliksel bakımdan anlaşılmamalıdır; kitle iletişimine dair önemli nokta verili sayıda ya da oranda kişilerin ürünleri alımlaması değil, daha ziyade ürünlerin bir alıcılar çoğulluğuna erişilebilir olmasıdır. Ayrıca “kitle” terimi hedef kitlesinin atıl, birbirinin aynı yığınlar olduğunu öne sürdüğü müddetçe de yanıltıcıdır. Bu önerme medya endüstrileri tarafından aktarılan mesajların, belirli sosyo-tarihsel bağlamlarda yer alan belirli kişiler tarafından alımlandığı gerçeğini gizler. İnsanlar medya mesajlarına farklı düzeylerde yoğunlaşır, bu mesajları etkin bir şekilde yorumlar ve anlamlandırır ve bunları hayatlarının başka yönleriyle ilişkilendirirler. Bu kişileri atıl ve birbirinin aynı bir kitlenin parçası olarak görmek yerine medya mesajlarının alımlanmasının etkin, tabiatı gereği eleştirel ve toplumsal olarak farklılaşmış bir süreç olduğu ihtimaline – bir sonraki bölümde daha detaylı inceleyeceğim bir tema – açık kapıyı bırakmalıyız.

“Kitle” terimi bu bağlamda yanıltıcıysa eğer, aynı şey “iletişim” terimi için de geçerli olabilir, çünkü kitle iletişiminin içerdiği iletişim türleri genellikle sıradan söyleşinin içerdiklerinden oldukça farklıdır. Birazdan yürüteceğim tartışma sırasında bu farkların bazılarını inceleyeceğim. Şimdilik bu farklardan önemli bir tanesine dikkat çekmekle yetineceğim: yani, kitle iletişiminin genel olarak mesajların vericiden alıcıya tek yönlü akışını içermesine. Dinleyen kişinin aynı zamanda potansiyel olarak ce-

vap veren konumunda olduğu söyleşinin diyalojik durumunun aksine kitle iletişimi, alıcıların iletişimsel sürecin gidişatına katkıda bulunma kapasitesinin nispeten az olması nedeniyle, üretici ve alıcı arasında temel bir *kopuş* tesis eder. Bu nedenle mesajların “iletişimi”nden ziyade “aktarımı” ya da “yayılımı”ndan bahsetmek daha yerindedir. Ancak kitle iletişimi durumlarında dahi alıcıların, bazen çeşitli medya ürünleri arasında tercih yapabilen tüketiciler olmasından ve görüşlerinin bu ürünleri üretmek ve yaymakla ilgilenen kuruluşlar tarafından bazı zamanlarda talep edilmesi veya hesaba katılmasından ötürü katkıda bulunma kapasitesine sahiptir. Dahası, yeni teknolojik gelişmelerin – fiber optik kablolarıyla alâkalı olanlar gibi – televizyon aracının etkileşimsel kapasitesini artırması ve alıcılara aktarım süreci üzerinde daha fazla kontrol vermesi mümkündür. Ancak bunun ne boyutta olacağı hâlâ belirsizliğini koruyan pratik bir gerçekliktir.

Bu giriş niteliğindeki özelliklerin ışığında, kitle iletişiminin geniş bir kavramsallaştırmasını sunmak ve bazı kilit özelliklerine dikkat çekmek istiyorum. Kitle iletişimini genel hatlarıyla *sembolik biçimlerin enformasyon/haberleşmenin aktarımı ve depolanması aracılığıyla kurumsallaşmış üretimi ve genelleştirilmiş yayılımı* olarak tasavvur edebiliriz. Kitle iletişimini sembolik ürünlerin üretimi ve yayılımı bakımından tahayyül ederek, onu sembolik biçimlerin metalaştırılmasıyla ilgilenen kurumlarla bağlantılı olarak görmenin önemini vurgulamak istiyorum. Bugün kitle iletişimi olarak tarif ettiğimiz şey, sembolik biçimlerin sabitlenmesi ve yeniden üretilmesi için yeni fırsatlardan istifade etmeye çalışan kurumların gelişimiyle tarihsel olarak ortaya çıkan bir görüngüler ve süreçler yelpazesidir. Bu kurumlardan bazılarının gelişimini bir önceki bölümde ana hatlarıyla a kladım. şimdiyse kitle iletişimini, şu dört özelliğe odaklanarak daha kuramsal bir biçimde analiz etmek istiyorum: sembolik biçimlerin kurumsallaşmış üretimi ve yayılımı; üretim ve alımla arasındaki yerleşik kopuş; zaman ve mekânda ulaşılabilirliğin yayılımı; ve sembolik biçimlerin kamusal dolaşımı. Bu  zellikleri tartışırken, kültürel aktarımın yönlerine dair önceki yorumlarımdan yararlanacak ve bunları kitle iletişiminin analizine uyarlayacağım.

Kitle iletişiminin ilk özelliği *sembolik malların kurumsallaşmış üretimi ve yayılımıdır*. Kitle iletişimi sembolik biçimlerin büyük ölçekli üretimi ve genelleştirilmiş yayılımıyla ilgilenen kurumların gelişimini – yani, nispe-

ten istikrarlı toplumsal ilişkiler ve birikimsel kaynak kümelerini – farz eder. Bu faaliyetler, çoklu kopyaların üretimi ve yayılımını ya da malzemelerin çok sayıda alıcıya tedarikini içermesi anlamında “büyük ölçekli”dir. Bu durum, sembolik biçimlerin teknik araçlarla sabitlenmesi ve biçimlerin yeniden üretilebilirliğiyle mümkün kılır. *Sabitlenme*, sembolik biçimlerin belirli bir araçta ya da maddi altkatmanda depolanabilen enformasyona dönüştürüldüğü şifreleme süreçleri içerebilir; sembolik biçimler enformasyon olarak aktarılabilir ve sonrasında alımlanma ya da tüketim amaçlarına yönelik olarak deşifre edilebilir. Kitle iletişimiyle yayılan sembolik biçimler, çoklu kopyaların üretilebilmesi ya da çok sayıda alıcıyla erişilir kılınabilmesi anlamında tabiatı gereği *yeniden üretilebilirdir*. Biçimlerin yeniden üretimi genellikle kitle iletişimi kurumları tarafından olabildiğince sıkı bir biçimde kontrol edilir; çünkü bu, sembolik biçimlerin ekonomik değerlemeye tabi kılınmasının başlıca araçlarından biridir. Biçimler bir pazarda ya da regüle bir ekonomik işlem türü aracılığıyla mübadele edilmek için yeniden üretilir. Bu nedenle satılacak nesneler, karşılığında para ödenmesi gereken hizmetler veya başka nesne ya da hizmetlerin satışı kolaylaştırabilen araçlar olarak *metalaştırılır* ve ele alınır. Dolayısıyla kitle iletişimi ilk olarak sembolik biçimlerin sabitlenmesi, yeniden üretimi ve metalaştırılmasıyla değişen biçimlerde ilgilenen bir kurumlar yelpazesinin parçası olarak anlaşılmalıdır.

Kitle iletişiminin ikinci bir özelliği *sembolik malların üretimi ve alımlanması arasında temel bir kopuş tesis etmesidir*. Bu mallar genellikle üretim ve aktarım ya da yayılım yerinde fiziksel olarak bulunmayan alıcılar için üretilir; kelimenin tam anlamıyla sabitlendikleri ve aktarıldıkları teknik araç tarafından *dolayım lanırlar*. Bu özellikler elbette yalnızca kitle iletişimine has değildir: sembolik biçimlerin papirüs ya da taş üzerinde sabitlenmesi ve aktarımı da üretim ve alımlanma arasında bir kopuş içeriyordu. Ama kitle iletişiminin ortaya çıkışıyla, bu süreçten etkilenen üreticiler ve alıcılar yelpazesi önemli ölçüde genişledi. Dahası, daha önce işaret ettiğim üzere, sembolik biçimlerin kitle iletişimi aracılığıyla dolayım lanması genellikle mesajların üreticiden alıcıya tek yönlü bir akışını içerir, böylelikle alıcının üretim ve aktarım ya da yayılım süreçlerini etkileme ya da bunlara müdahale etme kapasitesi ciddi bir biçimde sınırlandırılmıştır. Bu durumun bir sonucu üretim ve aktarım ya da dağıtım süreçlerinin özgün bir *belirsizlik* biçimiyle nitelendirilmesidir. Sembolik biçimler hedef kitle-

ler için üretilir ve bu kitlelere ulaşabilmek için aktarılır ya da yayılır, ancak bu süreçler genellikle kitlelerin tepkilerinin doğrudan ve sürekli bir denetiminin yokluğunda gerçekleşir. Muhatapların birbirlerine soru sorabildikleri ve karşılarındakinin cevaplarını gözlemleyebildikleri yüz yüze etkileşimin aksine kitle iletişiminde üretim ve aktarım ya da yayılımla ilgili personel genellikle alıcıların dolaysız geribildiriminden mahrumdur. Kitle-dolayumlu sembolik biçimlerin ekonomik değerlemesi önemli ölçüde alımlamanın doğası ve kapsamına dayanabileceği için, bu sürece müdahil olan personel bu belirsizlikle baş etmek için genelde çeşitli stratejiler uygular.¹ Geçmiş deneyimlerden yararlanır ve bunu gelecekteki muhtemel sonuçlar için bir kılavuz olarak kullanır; izleyicileri etkileyeceği düşünülen denenmiş formüller kullanır; ya da pazar araştırması aracılığıyla veya izleyici boyutu ve tepkisini rutin olarak kontrol ederek bilgi edinmeye çalışır. Bu ve diğer teknikler, personelin üretim ve alımlama arasındaki kopuştan kaynaklanan belirsizliği azaltmasına ve bunu ilgili kurumların toplu amaçlarıyla uyumlu olacak bir biçimde yapmalarına olanak sağlayan kurumsallaşmış mekanizmalardır.

Kitle iletişiminin üçüncü bir özelliği *sembolik biçimlerin zaman ve mekânda ulaşılabilirliğini genişletmesidir*. Bu özellikle yine yalnızca kitle iletişimine has değildir: kültürel aktarımın tüm biçimleri bir düzeyde mekân-zaman uzaklaşması içerir. Ama kitle iletişimi araçları genellikle hem mekân hem de zamanda nispeten yüksek bir uzaklaşma düzeyi içerir; ve telekomünikasyonun gelişmesiyle mekân-zaman uzaklaşması, sembolik biçimlerin fiziksel olarak taşınmasından koparılır. Sembolik biçimlerin telekomünikasyon aracılığıyla aktarımı –  rneğin, karasal ağ ve uydu röleleri ağı aracılığıyla – kitle iletişim kurumlarının asgari bir zaman diliminde yüksek düzeyde mekânsal uzaklaşma sağlamalarına imkân tanır. Bunun dışında sembolik biçimler genellikle kâğıt, fotoğraf filmi ya da elektromanyetik bant gibi nispeten kalıcı bir araçta sabitlendiği için, zamanda genişlemiş erişilebilirliğe de sahiptir ve daha ilerde kullanılmak üzere muhafaza edilebilir. Kitle iletişimindeki mekân-zaman uzaklaşması ayrı zamanda sembolik biçimlerin alımlandığı ve tüketildiği koşulları da etkiler. Üretim ve alımlama arasındaki yerleşik kopuştan ötürü uzaklaşmanın doğası ve kapsamı, alımlamanın toplumsal pratikleri ve teknik koşullarına bağlı olabilir. Örneğin, bir kitabın zaman ve mekândaki ulaşılabilirliğinin yaygınlaşması, kitabın alımlanma biçimle-

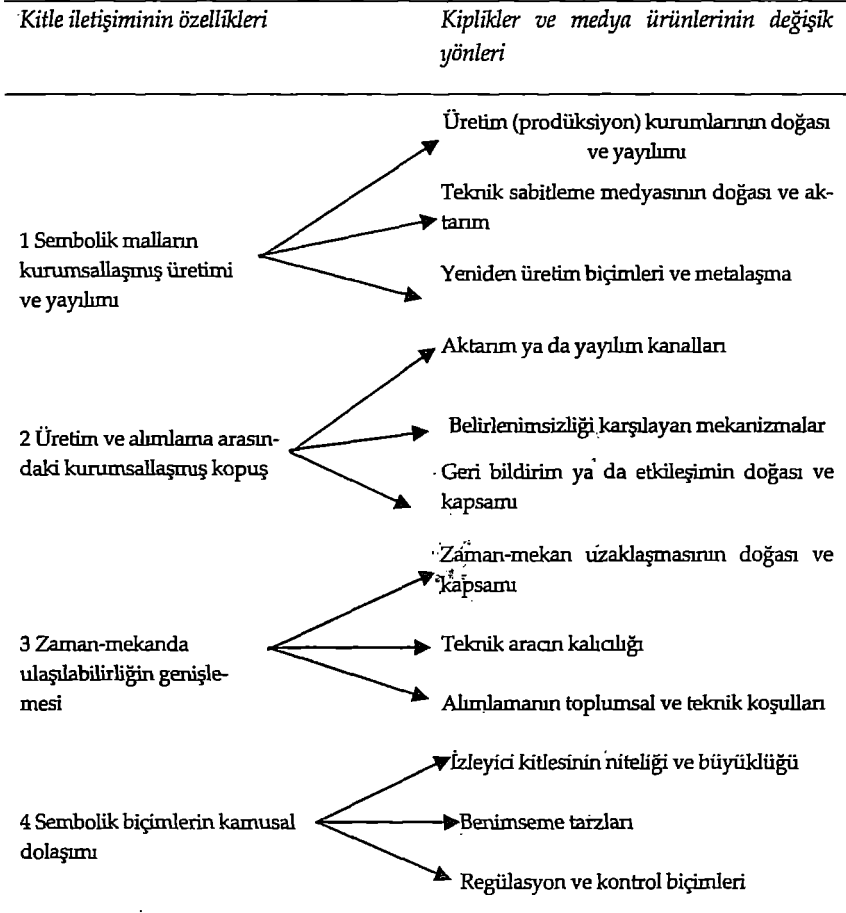
rine olduğu kadar – tavsiye edilmesine ya da görmezden gelinmesine, müfredata eklenmesine ya da etkin bir şekilde bastırılmasına, vb. – bizzat teknik aracın yayılım kanalları ve doğasına da bağlıdır. Benzer şekilde, bir televizyon programı ya da filmin daha geniş ölçekte erişilebilir olması, potansiyel alıcıların programı alımlamak için teknik araçlara sahip olup olmadığına, programların yayımlanacağı zamanın gündelik yaşamlarının sosyal örgütlenmesiyle uyumlu olup olmadığına, vb. bağlı olabilir.

Kitle iletişiminin dördüncü bir özelliği *sembolik biçimlerin kamusal dolaşımını içermesidir*. Kitle iletişim ürünleri ilkesel olarak bir alıcılar çoğulluğu için üretilir. Bu açıdan kitle iletişimi sabitleme ve aktarım için aynı teknik araçları kullanan, ama tekil ya da oldukça kısıtlı bir alıcılar yelpazesine yönelen iletişim biçimlerinden – telefon konuşmaları, telekonferans ya da çeşitli şahsi video kayıtları gibi – ilkesel olarak farklılık gösterir. Bir önceki bölümde belirttiğim gibi, kitle iletişiminin yerleşik biçimleri ve elektronik dolayimli diğer etkileşim biçimleri arasındaki temel fark, yeni iletişim teknolojilerinin artan kullanımıyla sorgulanabilir, ama bu henüz bütünüyle gerçekleştirilmemiş bir gelişmedir. Kitle iletişim kurumlarının şimdiye kadarki gelişimlerine göre bunların ürünleri, ilkesel olarak bunları edinebilecek teknik araçlara, becerilere ve kaynaklara sahip herkesçe erişilebilir olmaları anlamında, bir “kamusal alan” içerisinde dolaşıma girerler. Bu kamusal alanın doğası ve kapsamı ilkesel olarak sınırsız olabileceksede pratikte her zaman üretim, aktarım ve alımlamanın sosyo-tarihsel koşulları tarafından sınırlandırılır. Kitle iletişim kurumları çoğu kez olabildiğince geniş bir hedef kitleye ulaşmayı hedefler, çünkü hedef kitesinin boyutu söz konusu ürünlerin ekonomik değerlemesini doğrudan etkileyebilir. Bugün bazı filmlerin ve televizyon programlarının izleyici kitlesi dünya çapında yüz milyonlarca izleyiciye kadar çıkabilir; Noel gününde televizyon yayını sadece İngiltere’de 30 milyondan fazla kişi tarafından izlenebilir. Kitle iletişim ürünleri için hedef kitlelerinin doğası ve boyutu bir araçtan diğerine ve aynı araç içerisindeki bir üründen diğerine muazzam farklılıklar gösterir. Bu ürünlerin alıcılar tarafından alımlanma biçimleri de – örneğin bir sinemada toplu halde bir araya gelerek mi yoksa evde tek başına izleyerek mi benimsendiği – araca, ürüne, yayılım kanallarına ve alımlamanın toplumsal ve teknik koşullarına bağlı olarak önemli ölçüde farklılık gösterir. Medya ürünlerinin tabiatı gereği kamusal olmasının bir sonucu, kitle iletişimin gelişimine, devlet

otoriteleri ve diğ r düzenleyici kuruluşlar tarafından kitle iletişim kurumları üzerinde kontrol uygulama teşebbüslerinin eşlik etmesidir. Bu kurumların sembolik biçimleri potansiyel olarak geniş bir izleyici kitlesine erişilebilir kılma kapasitesi, yetki alanları altındaki topraklarda düzeni muhafaza etmeye ve toplumsal yaşamı düzenlemeye çalışan otoriteler için bir endişe kaynağıdır. Bu meselelere bu bölümün ilerleyen kısımlarında, kitle iletişim kurumları, piyasa ekonomisi ve devlet arasındaki ilişkileri tartıştığım zaman yeniden döneceğim.

Kitle iletişiminin bazı genel özelliklerini ele alırken, belirli medyaların ve medya ürünlerinin birbirinden pek çok açıdan farklılaşmalarına değinmiştim. Bu farklılıkları daha ayrıntılı analiz edebilmek için belirli medyaları ve medya ürünlerini daha detaylı olarak ve kullanılmaları ve yayılmalarını toplumsal ve teknik koşullarıyla bağlantılı olarak irdelememiz gerekir. Belli ve nispeten istikrarlı kullanım koşulları içeren araçları tarif edebilmek için, bir önceki bölümde  ne sürülen kültürel aktarım kiplikleri fikrini kullanabiliriz. Gazete endüstrisinin, perakende kitap ticaretinin, kaydedilmiş müzik endüstrisinin ve televizyon yayın ağının gelişimi bu anlamdaki kültürel aktarım kipliklerinin ortaya çıkışı olarak görülebilir. Bu kiplikler belirli tipik teknik araç kümeleri, üretim kurumları, yeniden üretim biçimleri, dağıtım kanalları, alımınma koşulları, vb. içerir. Kitle iletişimin çeşitli kipliklerinin ve bu kipliklerin ürünlerinin bazı özellikleri şekil 5.1'in sağ tarafındaki sütunda sıralanan yönler açısından analiz edilebilir. Bu yönler kipliklerin ve ürünlerinin bazı değişken özelliklerine, yani bir kiplikten diğ rine farklılık gösteren özelliklerinden bazılarına işaret eder. Bu yönler yukarıda  ne çıkartıldığı ve tanımlandığı şekliyle kitle iletişiminin özellikleriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla,  rneğın üretici kurumların ve teknik araçların doğasındaki varyasyonlar kitle iletişiminin sembolik biçimlerin kurumsallaşmış üretimi ve dağıtımını içermesi gerçeğiyle bağlantılıyken, izleyici kitlelerin doğası ve boyutundaki varyasyonlar kitle iletişiminin sembolik biçimlerin kamusal dolaşımını kapsaması gerçeğiyle ilişkilidir. Bu yönlerin kitle iletişiminin kipliklerinin değişken özelliklerinden bazılarına işaret ettiğini önererek herhangi bir özelliğın bir varyasyonunun yeni bir kiplik oluşturmak için yeterli olduğunu öne sürmek istemiyorum; meseleler şüphesiz bundan çok daha karmaşıktır. Medya endüstrilerinin bizzat kendi içindeki artan ara bağlantıları ve faaliyetleri ve ürünlerinin yelpazesi ve çeşitliliğinden  t -

rü, kitle iletişim kiplikleri arasındaki sınır çizgileri giderek bulanık bir hale gelmektedir. Yine de nispeten farklı özellik kümelerini tanımlamaya yarayan, kısmen örtüşen ve kısmen ayrışan çeşitli özellikler vardır. Teknik sabitleme ve aktarım araçları bu kümelerin asli bileşenleridir, ama üretim, dağıtım ve alımlamanın daha geniş toplumsal koşulları ve bağlamlarını da ele almak şarttır.

Şekil 5.1 Kitle İletişim Kipliklerinin Değişik Yönleri

Bir önceki bölümde anlatılan televizyon aktarımı örneğini bu noktaları açıklamak için kullanabiliriz. Televizyon yayıncılığının 1940'lar ve

1950'lerdeki gelişimi, televizyon programlarının üretimi ve dağıtımını kontrol eden bir dizi kurum içerisinde gerçekleşti. ABD'deki kilit kurumlar ulusal yayın ağılarıydı; İngiltere'deki başlıca kurumlarsa BBC ve IBA tarafından denetlenen ITV ağıydı. Günümüzde televizyon aktarımı için yeni teknolojileri kullanan yeni kurumların ortaya çıkışı, televizyon programlarının üretimi ve yayılımı için bu geleneksel kurumsal konfigürasyonlara meydan okumaktadır. Potansiyel olarak daha geniş bir alana yayılmış olan izleyicilere bir dizi yeni hizmet sunan kurumlara yerleşik olan kablo ve uydu teknolojileri kombinasyonu, yeni metalaştırma biçimlerini mümkün kılıp geleneksel regülasyon ve kontrol biçimlerini zayıflatırken, kitle iletişiminin yeni bir kipliğini tesis etme sürecinde olabilir. Bu ortaya çıkmakta olan konfigürasyon bazı bakımlardan geleneksel ağ yayıncılığı sistemlerine benzer – örneğin, ürünlerin birçoğu aynı olabilir ve ev içi bir alıcı setindeki görsel-işitsel bir ekran aracılığıyla tüketilebilir. Ne var ki ürünler, üretim, dağıtım ve alımlanma koşullarını önemli ölçüde başkalaştıran yeni bir kurumlar ve teknolojiler kümesi içine yerleşiktir. Bu nedenle bu kiplik ve geleneksel ağ yayıncılığı sistemi arasında kesin bir sınır çizgisi çizemesek de yeni bir kitle iletişim kipliğinin ortaya çıkışından söz etmek yerinde olabilir.

Kitle iletişim kipliklerinin teknik ve kurumsal yönlerini vurgulayarak bu kiplikler tarafından aktarılan mesajların ya da ürünlerin *içeriğini* analiz etmenin ya da bu mesajların veya ürünlerin *benimsenme tarzlarını* irdelemenin önemsiz olduğunu iddia etme niyetinde değilim. Hem mesajların içeriği hem de alıcılar tarafından benimsenme biçimleri oldukça önemlidir; ve bir sonraki bölümde göstermeye çalışacağım gibi kitle iletişim analizi için uygun bir çerçevenin medya mesajlarının üretimi ve yayılımı kadar içeriği ve alımlanmasının araştırılmasına da yer vermesi gerekir. Ancak burada kitle iletişim analizinin büyük ölçekli üretim ve sembolik biçimlerin genelleştirilmiş yayılımıyla ilgilenen kurumlar yelpazesinin doğası ve gelişimini ele alarak başlaması gerektiğini öne süreceğim. Ancak bu şekilde, kamusal dolaşım ve alımlama için geniş zaman ve mekân menzillerinde ulaşılabilir kılınan metalaştırılmış ve yeniden üretilebilir sembolik biçimler *olarak* medya ürünlerine bir anlam verebiliriz.

Kitle İletişimi ve Toplumsal Etkileşim

Kitle iletişiminin genel özelliklerinin analizi, kitle iletişimin gelişiminin modern toplumlarda toplumsal etkileşimin doğasını ve deneyim tarzlarını dönüştürme biçimlerinden bazılarını ele almamıza zemin hazırlar. Burada belirli medya mesajlarının özgül “etkileri”yle değil, daha ziyade teknik araçların kullanılmasının toplumsal etkileşimi yeniden örgütleme ve tesis etmeye hizmet etme biçimleriyle ilgileneceğim. Farklı kitle iletişim araçlarının kullanımının, sembolik biçimleri toplum içerisinde yayan ama toplumsal ilişkileri değiştirmeden bırakan tarafsız sunumu olarak, önceden var olan toplumsal ilişkilere yalnızca bir ilave olarak görülmemesi gerektiğini öne süreceğim. Bilakis, teknik araçların kullanımının kişilerin eylem ve birbirleriyle etkileşime girme biçimleri üzerinde temel bir etkisi vardır. Bu, teknik aygıtın toplumsal örgütlenmeyi basit, tek bir nedene bağlı olarak *belirlediği* anlamına gelmez; teknik araçların kullanımı her zaman mevcut seçenekleri sınırlandıran daha geniş bir toplumsal ve kurumsal bağlam içerisinde yer alır. Ancak yeni teknik araçlar yeni toplumsal etkileşim biçimlerini de *mümkün kılar*, eski etkileşim biçimlerini değiştirir ya da zayıflatır, eylem ve etkileşim için yeni odaklar ve sahalar yaratır ve böylelikle mevcut toplumsal ilişkileri ve bunların bir parçası olduğu kurumları ve örgütleri yeniden yapılandırmaya yarar.

Harold Innis ve Marshall McLuhan gibi medya kuramcıları, toplumsal etkileşimin doğasının medya aktarımının bizzat *biçimi* tarafından etkilenebileceğine dikkat çekmiştir.² Bu kuramcılar, bana göre de doğru bir biçimde, farklı teknik araçların eylem ve etkileşim için farklı çevreler yaratmaya yardımı olabileceğini öne sürdüler; aracın *biçiminin* kendisinin, taşıdığı mesajların özgül *içeriğinden* oldukça farklı olarak, toplumsal yaşamın doğası üzerine bir etkide bulunduğunu ileri sürdüler. Innis ve McLuhan’ın bu geniş temayı geliştirme biçimleri bana göre temanın kendisine nazaran çok daha ilgi çekicidir. Innis, iletişimin zaman ve mekân-daki “yanlılığı” adını verdiği şeyden, tartışmaya açık sonuçlar çıkarır: örneğin, hâkim teknik aracın taş oymaları gibi zamansal kalıcılığa eğilimli araçlar olduğu toplumların ufak ve istikrarlı, araçların mekânsal hareketliliğe eğilimli olduğu toplumların ise (Roma İmparatorluğu gibi) büyük ve emperyal olmaya yatkın olduğunu öne sürer. Bu fazlasıyla genel ve spekülâtif düşünme hattını takip etme niyetinde değilim. Ancak medya kuramcılarının altını çizdiği genel temanın peşinden gitmek ve teknik

araçların gelişiminin toplumsal ilişkilerin doğasını dönüştürme, eylem ve etkileşim için yeni bağlımlar ve öz-sunum ile başkalarının algılanmasının yeni arenalarını yaratma biçimlerinden bazılarını irdelemek istiyorum.

Bu temayı takip ederken, savaş sonrası dönemde geliştiği haliyle televizyon yayıncılığı kipliğine odaklanarak seçici bir yaklaşım benimseyeceğim. Televizyon yayıncılığı kitle iletişiminin diğer kipliklerinden yalıtlımlı halde işlemez, ama teknik araçların bugünkü kümelenme biçimlerinde merkezi bir rol oynar. Televizyonun bazı yönlerine odaklanarak ve bunları diğer araçların özellikleriyle kıyaslayarak toplumsal etkileşimin tele-görsel aracın ortaya çıkışı ve yaygın bir şekilde kullanılmasıyla dönüşüme uğrama biçimlerinden bazılarını irdeleyebiliriz. Böylelikle modern toplumlarda kültürel deneyimin, sembolik biçimlerin yalnızca ya da öncelikli olarak s zly  ya da yazılı yollarla aktarıldığı toplumlara özgü kültürel deneyim biçimlerinden farklı olduğuna dikkat çekebiliriz. Bugün sembolik biçimlerin elektronik araçlar yoluyla yayılmasının, kültürel aktarımın yaygın ve bazı açılardan öncelikli biçimi haline geldiği toplumlarda yaşıyoruz. Modern kültür giderek, s zly  ve yazılı aktarım biçimlerinin elektronik araçlara dayanan aktarım biçimleriyle tamamlanan ve hatta bir yere kadar bunlar tarafından yerinden edilen *elektronik dolayımly  bir kültür* haline gelmektedir. Bu türden bir kıyaslama sistematik bir şekilde analiz edilmeyi hak eden hususları ortaya çıkarsa da, s zly , yazılı ve elektronik dolayımly  aktarım biçimleri arasındaki karşılaştırmanın ayrıntılarına burada inmeyeceğim.³

Televizyon aracını öncelikli odak noktası olarak alırken amacım *teknik araçların etkileşimsel etkisi* olarak tarif edeceğim şeyi açıklığa kavuşturmak olacak. Bu etkileşimsel etkinin dört boyutunu ayırt edeceğim: (1) araçlar zaman ve mekân boyunca etkileşimi kolaylaştırır; (2) kişilerin başkaları için hareket etme biçimlerini, adına hareket ettikleri kimseler mekân ve zamanda yayılmış, dağınık ve uzak bir izleyici kitlesi oldukları takdirde etkiler; (3) kişilerin başkalarına *cevaben* hareket etme biçimlerini, uzak bağlımlarda yer alan diğerlerine cevaben hareket edebildikleri ölçüde etkiler; ve (4) araçlar aynı zamanda kişilerin alımlama sürecinde hareket etme ve etkileşime girme biçimlerini, yani dolayımly  mesajların alımlanmasının rutin bir faaliyet olduğu gündelik yaşam alanlarının toplumsal örgütlenmesini etkiler. Bu kısımda bu boyutların her birini irdeleyeceğim. Bir sonraki kısımda kitle iletişiminin bağlantılı bir yönünü, teknik

araçların kullanımının kamusal ve özel yaşam arasındaki sınırları yeniden tesis etmeye hizmet etme, böylelikle enformasyon ve iletişim erişim tarzlarını başkalaştırma biçimlerini ele alacağım.

1 Zaman ve mekân boyunca etkileşim

Teknik araçlar kişilerin zaman ve mekândaki mesafeler boyunca birbirleriyle etkileşime girmelerine olanak sağlayabilir, ancak dolayımı etkileşimin doğası yüz yüze durumlara has etkileşim biçimlerinden önemli ölçüde farklılaşabilir. Önceki bir bölümde, sembolik biçimlerin üretim bağlamlarıyla ilişkisinin kesilmesi ve teknik araçlar yoluyla mekânsal ve zamansal olarak uzak bağlamlara aktarılma biçimlerini tartışmak için mekân-zaman uzaklaşması fikrini kullandım. Burada bu sürecin belirli bir yönüne odaklanmak istiyorum: yani, mekân-zaman uzaklaşmasının toplumsal etkileşimin doğası ve örüntüleri üzerindeki etkisine. Mekân-zaman uzaklaşması sayesinde *teknik araçların kullanımı toplumsal etkileşimi fiziksel mekândan ayırır*, böylece kişiler ortak bir mekânsal-zamansal çevreyi paylaşmasalar bile birbirleriyle etkileşime girebilirler.⁴ Bir mektup belirli bir mesafedeki kişilerin birbirleriyle haberleşmelerine olanak sağlar ve haberleşme sürecine mektubun kalkış noktasından varış noktasına fiziken iletebilmesi için gerekli olan süre tarafından belirlenen zamansal bir gecikme katar. Telefon da belirli bir mesafedeki kişilerin haberleşmesine olanak sağlar, ama mektubun aktarılmasına has zamansal gecikmeyi hemen hemen ortadan kaldırır. Telefon etkileşimi mekânda yayılmış erişilebilirliği eşzamanlılıkla birleştirir; ve kişilerin, kendine özgü bazı toplumsal ve söylemsel özellikler sergilese de yüz yüze söyleşiye benzeyen sözlü bir tarzda iletişime geçmelerine olanak tanır.⁵ Hem mektup yazımı hem de telefon konuşması, farklı biçimlerde, kişilerin aynı yerde bulunmalarından bağımsız olan toplumsal etkileşim biçimleri kurmalarını, sürdürmelerini ve geliştirmelerini sağlar.

Teknik kitle iletişim araçlarının gelişiminin toplumsal etkileşimin mekânsal ve zamansal kuruluşu açısından başka sonuçları da vardır. Kitle iletişim araçları sembolik biçimlerin daha geniş bir zaman ve mekânda erişilebilir olmasını sağlar ve bunu üreticiler ve araçlar arasında belirli dolayımı etkileşim türlerine olanak sağlayan bir şekilde yapar. Kitle iletişimi sembolik biçimlerin üretimi ve alımlanması arasında temel bir ko-

puş tesis ettiği için zaman ve mekân boyunca *dolayumlu yarı-etkileşim* olarak tarif edebileceğimiz özel bir etkileşim biçimini mümkün kılar.⁶ Bu, kendilerine belirli şekillerde karşılık veren ve arkadaşlık, yakınlık veya sadakat bağları kurabilecekleri diğer insanlarla iletişime geçen kişileri içerdiği için bir "etkileşim" dir. Ancak bu, iletişim akışı ağırlıklı olarak tek yönlü olduğu ve alıcılarnn birincil iletişimciyle iletişime girebildikleri tepki biçimleri ciddi bir biçimde sınırlı olduğu ölçüde "*yarı-etkileşim*" dir. Televizyonun gelişimini modern toplumlarda dolayumlu yarı-etkileşimin önemi ve yaygınlığını önemli ölçüde artırmış ve karakterini değiştirmiştir. Kitap ve gazeteler gibi basılı araçlar örneğinde, iletişime giren kişiler genellikle belirsizdir ve çoğu okuyucu için iletişime girdikleri kişi bir isimden ibarettir. Ancak elektronik araçların, özellikle de televizyonun ortaya çıkışıyla birlikte, iletişim halindeki kişiler, sesi, yüzü, karakteri ve tarihi olan, alıcılarnn yakınlık duyabilecekleri ya da empati kurabilecekleri, sevebilecekleri ya da hoşlanmayabilecekleri, nefret edebilecekleri ya da saygı duyabilecekleri *kişilikler* haline gelirler. Bu kişilikler doğrudan olmak yerine dolayımlanan ve çekip  eviren bir fiziksel varlık kazanır ve bir yere kadar medya endüstrileri tarafından kontrol edilen karmaşık ekonomik ve sembolik değerleme süreçlerinin nesneleri haline gelirler. Bu nedenle TV kişiliklerinin, kısmen bu kişileri izleyicilerden ayıran mesafeyle muhafaza edilen bir "aura"sı vardır. İstisnai durumlarda bu mesafe kapatılabilir –  rneğin, bir izleyicinin bir televizyon kişiliğiyle ya da bir hayranın bir yıldızla tanıştığı zamanlarda. Ancak bu türden karşılaşmaların istisnai ve bazı zamanlar tuhaf n teliği, dolayumlu yarı-etkileşimle tesis edilen ilişkinin normalde ortak bir fiziksel mekânın paylaşılmasını içermeyen bir ilişki olduğu gerçeğine delalettir.

Elektronik dolayumlu yarı-etkileşime has mekânsal ve zamansal özellikler, aralarında teknik aracın doğası, kurumsal yayılım aygıtı, alım-lama bağlamları ve koşulları ve aktarılan sembolik biçimlerin doğası ve içeriğinin de olduğu çeşitli etmenlere dayanır. şöyle bir örnek düşünelim: Birleşik Devletler Başkanıyla yapılan, uydu aracılığıyla televizyonda yayımlanan ve aktarılan ve İngiltere'de insanların evlerinde izledikleri bir röportaj. Bu yarı-etkileşim hem mekânsal konumları hem de toplumsal ve kurumsal özellikleri bakımından oldukça farklı bağlamlarda yer alan kişiler arasında bir ilişkinin kurulmasını içerir. Başkana karşı olumlu duy-

gular beslemeye ne kadar yatkın olurlarsa olsunlar ve onu ne kadar tanıdıklarını düşünürlerse düşünsünler, alıcıların onunla ortak bir fiziksel mekân paylaşmaları söz konusu değildir. Röportajı izlemek mekânda bir örtüşme olmaksızın, zamanda yayılan bir ilişkinin parçasıdır ve hatta mekânda bir örtüşme olsa bile — izleyiciler Başkanla sokakta karşılaşsalar ya da onu evlerinde ağırlasalar da— bu durum şüphesiz beraberinde önemli ölçüde tuhaflık, endişe ya da kafa karışıklığı getirecektir. Röportajı izlemek farklı mekânsal bağlamlar boyunca gerçekleşen bir yarı-etkileşimken, aynı zamanda Başkan ve sadece onun mekânsal bağlamını, dolayımı bir biçimde de olsa, alıcılara *erişilebilir* kılar. Şayet röportaj, Başkanın yanında belki de eşi ve çocuklarının da olduğu oturma odası gibi bir ev ortamında gerçekleşiyorsa, bu durumda yarı-etkileşim, Başkanın kamusal meseleleri kişisel bir biçimde ya da şahsi meseleleri kamusal bir şekilde anlatmasına olanak sağlayan belirli bir *samimiyet* edinebilir; ama aynı zamanda onu beklenmedik siyasi tehlikelere de maruz bırakabilir. Bu ihtimali daha sonra daha detaylı olarak inceleyeceğim. Röportajı izlemenin yarı-etkileşimi, uydu aktarımı sayesinde fiili bir eşzamanlılık içerebilir; ancak bu, önceden kayıt, kurgu ve planlanmış yayılım aracılığıyla seyreltilebilir ve çoğu zaman seyreltilir de. Canlı röportajın fiili eşzamanlılığı eşsiz fırsatlar sunar sunmasına ama, büyük tehlikelere de gebe dir. Başkanın gayriresmî, doğal, becerikli ve hâkim biri olarak görünmesini ve seyirciyle sanki bir muhabbetin taraflarınıymış, süregiden bir diyalogun katılımcılarıymış gibi iletişime geçmesine olanak sağlar. Gelgelelim, canlı röportajlar bazı tehlikeler de içerir: Başkan rahatlıkla beceriksiz, tutarsız, eksik bilgi sahibi ya da sadece *sıradan* görünebilir. Ayrıca canlı röportajlar kaydedildiği ve defalarca yeniden yayımlanabileceği için sergilenen herhangi bir yeteneksizlik gelecekteki yarı-etkileşimlerde yeniden gözden geçirilebilir ya da anımsanabilir, böylelikle Başkanla seyirciler arasında sürdürülen ilişkinin doğasını potansiyel olarak kalıcı bir şekilde etkileyebilir.

ABD Başkanıyla yapılmış bir röportajın izlenmesi örneğini, dolayımı yarı-etkileşimin mekânsal ve zamansal olarak kurulma biçimlerinden bazılarını göstermek için seçtim. Elbette başka örneklerle de odaklanabilirdim – televizyondaki söyleşi programı kişilikleriyle ya da haber spikerleriyle, dizi karakterleri ya da film yıldızlarıyla vb. yarı-etkileşim – ve bu

Örnekler, kurumsal yayılım aygıtı ve alımlanma koşulları gibi etmenlerle bağlantılı olarak analiz edildiğinde, belirli mekânsal ve zamansal özellikler sergilerdi. Ancak  rnekleri çoğaltmaya gerek yoktur. Dikkat çekmek istediğim husus teknik kitle iletişim araçlarının, bilhassa televizyon gibi elektronik araçların kullanımının, iletişimciler ve alıcılar arasında yeni dolayımı yarı-etkileşim biçimlerinin gelişimini beraberinde getirdiği ve yarı-etkileşim biçimlerinin genel olarak ortak bir fiziksel mekânın paylaşılmasından koparıldığıdır. Dolayımı yarı-etkileşimin kendine has özelliklerinin, iletişimcilerin ve alıcıların davranma ve başkalarıyla ve kendileriyle ilişki kurma biçimleri açısından önemli sonuçları vardır.

2 Uzaktaki başkaları adına hareket etmek

Teknik araçlar insanların başkalarıyla yeni ve etkin biçimlerde iletişime geçmelerine olanak sağlar ve insanlar iletişimsel davranışlarını, teknik araçların kullanımının sunduğu firsatlarla uyumlu olacak şekilde uyarırlar. Bir telefon edinmek genelde bir kişinin diğerleriyle etkileşiminin örüntüsünü olduğu kadar bizzat etkileşimin doğasını da değiştirir. Telefon konuşması, aynı fiziksel mekânın paylaşılmasından koparılmış ve görsel ipuçlarından mahrum, eşzamanlı bir diyalojik etkileşimdir. Böylelikle telefonda biriyle konuşan kişi bütünüyle işitsel olan tepkiler ışığında sözcelerini gözler ve uyarırlar. Telefon, kişinin oluşturabileceği ilişki yelpazesini önemli ölçüde genişletir ve insanların ilişkilerini zaman ve mekân boyunca, fiziksel karşılaşmalar olmadan da sürdürmelerine olanak tanır. Ancak telefon dolayımı etkileşimin mekânsal ve zamansal kuruluşu aynı zamanda bu türden bir etkileşim aracılığıyla oluşturulan ilişkilerin doğasını kısıtlar. Yalnızca telefon konuşmalarıyla tanınan bir kişinin yüzü kelimenin tam anlamıyla siliktir ve çoğu durumda g    duyusal bir bağın nesnesi haline gelmesi söz konusu değildir; bu türden kişilerle yakın kişisel arkadaşlar yerine namevcut muhataplar olarak ilişki kurarız. Telefon konuşmalarının büyük bir bölümü şüphesiz birbirleriyle başka biçimlerle de etkileşime giren kişiler arasında yaşanır ve bu durumda oluşan ilişkilerin doğası, telefon etkileşimine has özelliklere daha az bağlı kalır.

Teknik araçların kullanımı toplumsal etkileşimi fiziksel mekândan ayırarak kişilerin kendilerini sunma biçimlerini nasıl idare ettiklerini ve

bunun boyutunu da etkiler. Herhangi bir eylem ya da performans, bir di-
zi kabul, görenek ve referans noktaları içeren belirli bir etkileşimsel çer-
çeve içerisinde gerçekleşir. Bu çerçeve içerisinde hareket eden kişi davra-
nışını bir dereceye kadar buna uyarlayarak, çerçeveyle az çok uyumlu bir
benlik imgesi oluşturur. Benliğin uygunsuz olduğu düşünülen hareketle-
ri ve yönleri bastırılabilir ve başka ortamlar veya karşılaşmalar için – ya-
ni, Goffman'ın terimleriyle öncelikli etkileşimsel çerçevenin “ileri (vitrin)
bölgelerine” göre “geri bölgeler” olan ortamlar için – saklanabilir. Bir
teknik aracın kullanımı kısmen etkileşimsel çerçevenin tanımlanmasına
yarar ve böylelikle ileri bölgeler ile geri bölgeler de kısmen tanımlanmış
olur. Örneğin, bir iş ortağıyla yapılan bir telefon görüşmesi sırasında kişi,
bulunduğu fiziki mekândan kaynaklanan gürültüleri – televizyonun sesi,
bir arkadaş ya da meslektaşın yorumları veya kahkahası – bastırmaya ça-
lışabilir, hal böyle olunca gürültüler öncelikli etkileşimsel çerçeveye göre
arka bölge olarak görülebilir.

Etkileşimsel biçimlerin teknik kitle iletişim araçlarının kullanımıyla
nasıl dönüştürülebileceğini ele alırken, kendimi yine televizyon aracıyla
sınırlandıracağım. Üretim ve alımlama arasında tesis edilmiş olan kopuş,
televizyon seyircilerine yönelik davranışlar sergilemenin ve onlarla ileti-
şim kurmanın, büyük ölçüde sözlü ya da görsel türde doğrudan ve sü-
rekli geribildirim olmadığı durumlarda gerçekleşen faaliyetler olduğu
anlamına gelir. Bu bölümün başlarında bu etkileşimsel belirsizliğin, üre-
tim personelinin doğrudan ve sürekli geribildirim yokluğunda nispeten
öngörülebilir etkilerde bulunmasına olanak sağlayan çeşitli stratejiler ara-
cılığıyla hafifletildiğini belirtmiştim. Bu stratejiler böylelikle televizyon
aracılığıyla iletişim kuran ya da kurmaya çalışan kişilerin hareketleri ve
sözcelerini sınırlandırır ve yönlendirir. Bu stratejilerin kişileri tam olarak
nasıl ve ne boyutta sınırlandırdığı ve yönlendirdiği, programın doğası,
kişinin konumu ve statüsü, teknik olanaklar ve pratik fırsatların da arala-
rında bulunduğu çeşitli etmenlere bağlıdır. Bu etmenleri burada incele-
meyeceğim. Bunun yerine genel bir öneme sahip bir noktayı vurgulaya-
cağım. Televizyonun (ve hatta diğer kitle iletişim araçlarının) haber ve
güncel olaylara dair enformasyon kaynakları olarak üstlenmek zorunda
olduğu rolü göz önüne alırsak, bu aracın varlığı, uzaktaki ve geniş bir iz-
leyici kitlesiyle iletişim kurmaya çalışan ya da kendilerini televizyonda
yayınlanmaya değer bir durumda bulan kişilerin hareketleri üzerinde

bir etkide bulunabilir. *Televizyon aracının bizzat varlığı televizyonda yayımlanabilir olma hedefiyle y r t len bir hareket kategorisi ya da kategorileri ortaya çıkarır*, yani mekânsal olarak uzak ve potansiyel olarak geniş bir izleyici kitlesine televizyon aracılığıyla aktarılmaya değer olarak görülmeye muktedir hareketler. Bugün kitle gösterileri ve uçak kaçırmalar, zirve toplantıları ve devlet ziyaretleri gibi hareketlerin amacı kısmen kişilerin veya grupların uzaktaki ve geniş izleyicilerle iletişim kurmalarına olanak sağlayan, televizyonda yayımlanabilir olaylar meydana getirmektir. Televizyonda yayımlanabilir olma ihtimali hareketi gerçekleştirmenin ya da belirsiz sayıda namevcut kişi tarafından görülebilen ve duyulabilen bir hareketler silsilesinin sahnelenmesi ve icra edilmesinin koşullarından biridir.

Televizyon aracı, iletişimcilere ve potansiyel iletişimcilere, kendilerini nasıl sunacaklarını idare etmeleri bakımından yeni fırsatlar ve yeni sorunlar sunar. Üretim süreci, televizyon programının alıcılarından mekânsal olarak uzak olan ve ileri bölgeler ile geri bölgeler arasındaki sınır çizgilerinin doğrudan alıcı tepkisinden bağımsız olarak belirlendiği başlıca bir etkileşimsel  er eve tanımlar. Dolayısıyla izleyiciler, gündelik yaşamları sırasında tam anlamıyla geri-bölge davranışı olacak biçimlerde ve durumlarda hareket eden televizyon karakterleri görebilirler. Televizyon ve diğer araçların sarsıcılığının bir parçası – hakkında şiddetli ihtilafların olduğu bir özelliği –  oğu yüz yüze etkileşim bağlamında genel olarak arka planlara ait olarak görülecek davranışları rutin olarak erişilebilir kılmasıdır. Televizyonda yayımlanabilir benliklerinin sınırlarını belirlemeye genellikle büyük  zen gösteren siyasi liderler ve diğer kamusal figürler, ileri-bölge ve geri-bölge davranışını yeniden tanımlamanın ve bu etkileşimli  er eve içerisinde benliğin sunumunu idare etmenin önemini iyice kavramıştır. Televizyon aracı siyasi liderlere, geniş bir izleyici kitlesi karşısına çıkma ve kendilerini sunma biçimlerini idare etme açısından eşi benzeri görülmemiş fırsatlar sunarken aynı zamanda muazzam riskler de taşır; çünkü hem liderler yetersiz ya da eksik bilgi sahibi görünebilir ve hem de çok fazla geri-plan davranışları sergileyebilir veya başkaları tarafından ifşa edilebilirler. Modern siyasi arenada *rezalet* olarak görülebilecek çoğu şey yaşamın diğer alanları açısından muhtemelen olağandışı ve muhtemelen de yeni şeyler değildir; yeni olan şey, geri-plan davranışını kaydetmek ve aktarmak için kullanılabilecek araçlar ve dolayısıyla önce-

leri kamusal bakıştan gizli kalacak faaliyetlerin eşi benzeri görülmemiş bir ölçekte ve canlı bir gerçekçilikle teşhir edilmesi kapasitesidir. Pek çok kişinin Watergate kasetlerini dinlerken ya da kaset çözümlerini okurken deneyimlediği sarsılma, Başkanın cezai bir kumpas ya da tezgâha karışmış olabileceğinin keşfi değildir, zaten pek çok kişi bundan uzun süredir şüphe duymaktaydı; sarsıcı olan, daha ziyade, Nixon'ın ve yönetiminin özenle idare edilen sunumunun ardında bir geri plan davranışı olduğunun ve bununla bağlantılı olarak Beyaz Saray'dan sorumlu olan kişi için bütünüyle uygunsuz görülen geri-plan konuşma biçimlerinin keşfidir.

3 Uzaktaki başkalarına cevaben hareket etmek

Teknik araçlar kişilerin uzaktaki başkaları için hareket etmesini mümkün kıldığı kadar mekânsal ve zamansal olarak uzak başkalarına cevaben hareket etmeleri için de yeni fırsatlar yaratabilir. Telefon görüşmesi örneğinde karşılık içeren eylem çoğu defa bizzat görüşmenin parçasıdır. Hatta karşılık niteliğindeki hareket biçimlerinin bazıları, özünde diyalojik olan telefon görüşmesini kısmen teşkil eder: telefondaki muhatabın uzun süre sessiz kalması genellikle konuşmanın sona ermesine yol açar. Ama telefon görüşmesi aynı zamanda konuşmanın ayrılmaz bir parçası olmayan cevap niteliğinde hareket biçimleri de doğurabilir. Bu, örneğin, bir telefon görüşmesi harekete geçmeye ya da ilk konuşma sonlandırıldıktan sonra yürütülen ya da gerçekleştirilen başka bir konuşmaya yol açtığında yaşanır. Bu tür durumlarda kişiler, mekânsal ve zamansal olarak uzakta-ki ve üretken rolleri teknik aktarım araçlarıyla mümkün kılınan ötekilere cevaben meydana gelen eylem veya etkileşim biçimleriyle meşgul olurlar.

Kitle iletişiminin, özellikle de televizyonun gelişmesiyle cevap niteliğindeki eylemin doğası ve kapsamı hem büyük ölçüde artmış hem de daha belirsiz kılınmıştır. Bu artış, çok sayıda kişinin uzaktaki ötekilere cevaben hareket edebilmesi anlamına gelir: mesajlar artık muhtelif mekânsal ve zamansal bağlamlar boyunca dağılmış binlerce veya milyonlara kişiden oluşan izleyiciler tarafından alınır. Bu türden cevap niteliğindeki bir eylem, telefon görüşmesine kıyasla çok daha belirsizdir, çünkü kitle iletişim örneğinde cevap niteliğindeki eylem etkileşimin kurucusu değildir. Diğer bir deyişle, dolaylı yarı-etkileşim alıcılardan süregiden ve etkin bir karşılık gerektirmez ve kitle-dolaylı mesajların

üretimi ve yayılımı genellikle dolaysız geribildirim olmaksızın gerçekleşir. Bu nedenle kitle-dolayimli mesajların neden olabileceği cevap niteliğindeki eylem biçimleri, iletişimci tarafından kolaylıkla denetlenmez: iletişimci, büyük ölçüde bilinmeyen ve söylenen veya gösterilen şeylere nasıl karşılık vereceklerini öngörmenin güç olduğu alıcılara konuşmaktadır. Dahası, cevap niteliğindeki eylem dolayimli yarı-etkileşimin kurucusu olmadığı için, bu eylemin doğası yarı-etkileşimin kendisi tarafından doğrudan sınırlandırılmaz (telefonla aranan kişinin asgari bile olsa bir tür karşılık vermesinin gerektiği telefon görüşmesinden farklı olarak). Kitle-dolayimli mesajların alıcıları alımladıkları mesajlara genellikle çeşitli biçimlerde karşılık verebilirler ve hareketleri üzerindeki sınırlamalar dolayimli yarı-etkileşimin doğasından ziyade alımlama sürecinin gerçekleştiği koşullardan kaynaklanır.

Pek çok örnekte kitle-dolayimli mesajlara cevaben gerçekleşen eylem, bu mesajların alımlandığı bağlamların çeşitliliğini yansıtarak, son derece değişken ve muhtelif olabilir. Ama aynı zamanda bazı durumlarda, uzaktaki ötekilerin televizyon gibi araçlar aracılığıyla aktarılan hareketleri *cevap niteliğindeki eylemin toplu biçimleri* diye adlandırabileceğim şeyye sebep olur. Örneğin, Vietnam Savaşı'nın televizyonda kapsamlı ve canlı bir şekilde yayımlanması savaş karşıtı hareketin gücü ve toplu karakterinden kısmen de olsa sorumludur. Napalm saldırılarının, yaralı asker ve sivillerin, çılgın atan çocukların ve korkmuş mültecilerin etkili görüntüleri ve ABD askeri başarısızlıklarına dair düzenli raporlar Birleşik Devletler'de müdahalenin meşruiyetine yönelik ihtilafı ateşlemiş ve insanların protestolarına zemin hazırlamıştı. Vietnam deneyimi ışığında Birleşik Devletler'de ve diğer yerlerdeki askeri kuruluşlar silahlı çatışma ve çarpışmalara medyada yer verilme biçimlerini muhtemelen daha fazla kontrol etmeye çalışacaklardır. (1982'deki Falkland savaşının İngiliz medyasına yansımaları Savunma Bakanlığı tarafından sıkı bir şekilde denetleniyordu.) Cevap niteliğindeki toplu eylemlere rahatlıkla başka örnekler de eklenebilir. Doğu Avrupa'da 1989'daki devrimci ayaklanmaların, medyanın sürekli ilgisi olmasaydı bu şekilde gerçekleşeceğine – nefes kesici bir hızla ve farklı ülkelerde benzer sonuçlarla – inanmak güçtür. Televizyon Doğu Avrupa'daki (özellikle de Doğu Almanya'daki) insanlara Batı'dan imge akışını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda onları komşu ülkelerde ve kendi ülkelerindeki komşu şehir veya yerlerde gerçekleş-

mekte olan eylemler ve gösterilerden haberdar kalmıştır. Çekoslovakya'da 17 Kasım 1989'daki gösterinin sert bir şekilde bastırılması yabancı televizyon ağları tarafından kayda alınmış ve sonrasında, yoğun tartışmalara neden olsa da Çekoslovakya'da da gösterilmişti. Ulusal medyanın devlet tarafından sıkı bir biçimde kontrol edildiği Romanya'da bile insanlar Doğu Avrupa'nın ve kendi ülkelerinin başka yerlerinde gerçekleşen çarpıcı değişimleri, Sovyetler Birliği, Hırvatistan ve Yugoslavya'daki TV yayınlarını açarak öğrenebiliyorlardı. Leipzig, Berlin, Prag, Temeşvar, Bükreş ve Doğu Avrupa'nın diğer yerlerinde sokaklarda sergilenen toplu eylem, bir yere kadar, başarıları ve başarısızlıkları kitle iletişim araçları tarafından aktarılan uzaktaki ötekilerin faaliyetlerine cevap niteliğindedir.

Kitle iletişiminin gelişimi mekânsal ve zamansal olarak uzaktaki kişilere ve olaylara bazen toplu bir şekilde cevap veren eylemin yeni biçimlerinin sergilenmesi ihtimalini yaratarak, toplumsal ve siyasal yaşama yeni ve çok önemli bir unsur katmıştır. Mesajların kitle medyası, özellikle de televizyon aracılığıyla aktarımı, devlet gücünün yerleşik mekanizmalarıyla direnilmesi ya da sınırlandırılması güç olabilecek toplu hareket biçimlerini ateşleyebilir ya da güçlendirebilir. Bu olgunun önemi, Avrupa'daki devrimci ayaklanmalar sırasında, televizyon yayın araçlarının kontrolünün çatışmanın önemli bir parçası haline gelmesiyle kanıtlanmıştır. Ancak Doğu Avrupa'daki olaylar aynı zamanda modern kitle iletişimi çağında, savaş alanının kendisinin mekânsal ve zamansal açılardan artık sıkı sıkıya sınırlandırılmayacağını gösterir, çünkü iletişim araçları zamanda yayılan ya da sıkıştırılan ve belirli ulus-devletlerin sınırlarını aşan eylem ve etkileşim biçimlerini mümkün kılmaktadır.

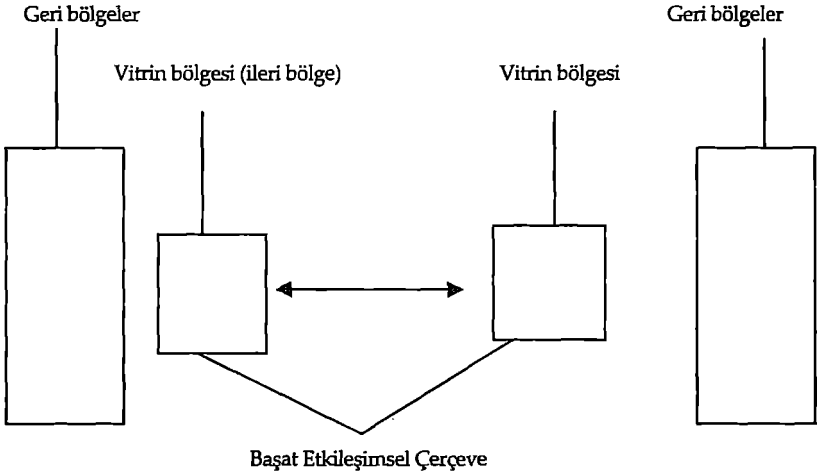
4 Alıcı faaliyetin toplumsal örgütlenmesi

Teknik araçların kullanımı eylem ve etkileşimi bir başka bakımdan daha etkiler: kişilerin rutin olarak dolaylı mesajların alımlamak ve benimsemekle meşgul olduğu yeni bağlamlar ve etkileşim biçimleri tesis eder. Dolaylı mesajları alımlama faaliyetleri toplumsal, mekânsal ve zamansal olarak örgütlenmiştir ve alıcı faaliyetlerin örgütlenmesi genelde gündelik yaşamın diğer rutin yönleriyle kesişir. Bir eve telefon hattı çekmek ev alanının belirli bir kısmını öncelikli bir etkileşimsel çerçeveye dönüştürecek. Bu kısım, arka bölgelerden ve dolayısıyla kişinin görüşmenin di-

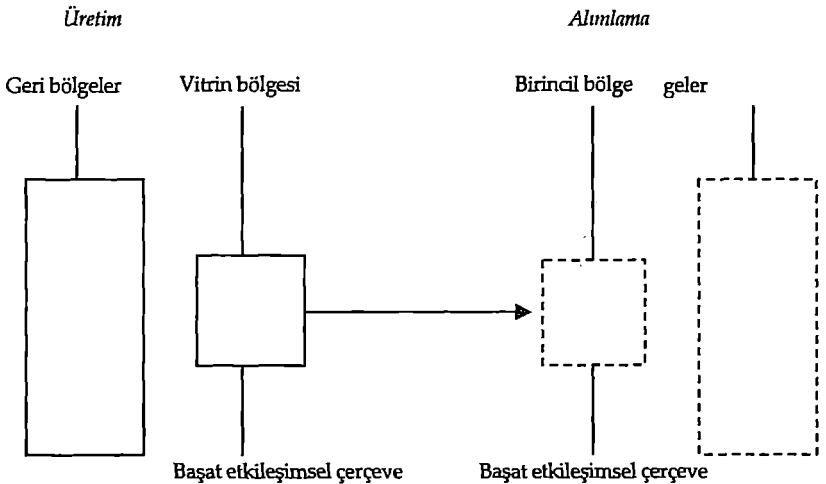
şında bırakmayı isteyebileceği olası katılımcılar ya da kulak misafirlerinden kolaylıkla yalıtılabileceği (örneğin, kapıyı kapatarak) şekilde seçilebilir. Telefon, insanların belirli bir mesafeden kolayca etkileşime girmelerine ve bunu, diğerlerinin faaliyetlerinin zamansal örgütlenmesine davetsiz bir şekilde müdahale ederek yapmalarına olanak sağlar. Telefonla başlatılan etkileşime bu zamansal müdahale genellikle modern yaşamın kaçınılmaz bir özelliği olarak kabul edilse de çeşitli karmaşık kabul ve görenekler telefon pratiklerinin zamansal örgütlenmesine hükmeder (tele-sekreterlerin müdahaleyi düzenleyen bir araç olarak kullanılması gide-rek yaygınlaşsa da). Pek çok bağlamda bir iş ortağını akşam ya da hafta sonu evden aramak, koşullar istisnai olmadığı ya da iş ortağı potansiyel bir arkadaş olarak görülmediği müddetçe uygunsuz olacaktır. Telefon etkileşimi, mekânsal ve zamansal olarak örgütlenmiş olmasına ek olarak, aynı zamanda güç ve eşitsizlik ilişkileri içeren daha geniş bir toplumsal bağlam içine yerleşiktir. Örneğin, bir evde yaşayan herkes telefona cevap verme ya da telefonu belirli zamanlarda ve belirli sürelerde kullanma konularında aynı hakka ya da sorumluluğa sahip değildir. Hanehalkı içindeki toplumsal yaşamın diğer yönleri gibi telefon kullanımı da bir yere kadar o bireyler arasında hüküm süren güç ilişkilerine tabidir.

Dikkatimizi teknik kitle iletişim araçlarına çevirdiğimizde, alımlamanın toplumsal, mekânsal ve zamansal olarak örgütlenmesinin bazı açılardan farklılaştığını görebiliriz. Bu farklılıkların bazılarını Şekil 5.2 ve 5.3'te dikkat çekilmiştir. Şekil 5.2, telefon görüşmesi gibi etkin ya da potansiyel olarak iki yönlü (ya da çok yönlü) olan teknik dolayimli etkileşimin toplumsal örgütlenmesini resmeder. Burada başat etkileşimsel çerçeve, konuşmaya müdahil olan her iki kişinin ileri (vitrin) bölgelerini kuşatır ve her vitrin bölgesi asli etkileşimsel çerçeveden genellikle dışlanan bir dizi geri bölgeyle ilişkilendirilir. Öte yandan Şekil 5.3 televizyon gibi bazı kitle iletişim biçimlerine özgü teknik dolayimli yan-etkileşimin toplumsal örgütlenişini resmeder. Bu örnekte başat etkileşimsel çerçeve üretim alanının vitrin bölgesi tarafından kurulur; bu bölgenin tipik olarak çerçeveden dışlanan kendi arka bölgeleri vardır. Mesajların aktarımı ağırlıklı olarak tek yönlü olduğu için alımlama alanındaki bölgeler asli etkileşimsel çerçevenin tesisine doğrudan müdahil olmaz ve dolayısıyla bu çerçeveye göre ileri bölgeler ve geri bölgeler sayılmazlar. Alımlama alanında alımlama faaliyetinin gerçekleştiği birincil alımlama bölgesi ve bundan tipik

olarak dışlanan çevresel bölgeleri birbirinden ayırt edebiliriz. Pek çok örnekte birincil alımlama bölgesi yalnızca televizyon ya da başka teknik bir biçimle dolayımlanan yarı-etkileşim için bir ortam görevi görmekle kalmaz, aynı zamanda kendi içinde asli bir etkileşimsel çerçeve teşkil ederek, kişilerin alımlama sürecine katılırken *birbirleriyle* etkileşime girdiği ya da bir başka faaliyetle meşgul olduğu bir ortam hizmeti görür.

Şekil 5.2 Teknik Dolayımlı Etkileşimin Toplumsal Örgütlenmesi

Şekil 5.3 Teknik Dolayımlı Yan-Etkileşimin (Kitle İletişimi) Toplumsal Örgütlenmesi

Birincil alımlama bölgesi genelde belirli bir fiziksel mekânda yer alır. Televizyon örneğinde bu yer çoğu kez evdeki belirli bir oda ya da odalardır ve televizyon dolayımı yarı-etkileşimin önemi televizyon setinin sıklıkla merkezi bir alan (örneğin, oturma odası) işgal etmesi ve çoğu kez odanın yerleşimini belirlemesi ya da güçlü bir şekilde etkilemesiyle karıtlanır. Alıcı faaliyetlerin zamansal örüntüleri, programlama çizelgeleri, alıcıların zevkleri ve tercihleri ile gündelik yaşamlarının rutin yönlerinin zamansal örgütlenmesinin de aralarında bulunduğu çeşitli etmenler tarafından belirlenir. Belirli programların zamanlaması, kişilerin gün içerisinde ya da akşamki faaliyetlerini onun etrafında düzenledikleri kilit bir referans noktası olabilir; dizi örneğinde bu düzenleyici süreç günlere, haftalara, hatta aylara yayılabilir. VCR'lar gibi yeni teknolojilerin kullanımı bu bakımdan bilhassa önemlidir, çünkü alıcıların programların zamanlaması, dolayısıyla bir bütün olarak faaliyetlerinin zamansal düzenlenişi üzerinde daha fazla kontrol uygulamalarını sağlar. Alımlama süreci aynı zamanda bu sürecin doğasını ve onun yeri, zamanlaması ve içeriği üzerindeki kontrolü etkileyen daha geniş bir toplumsal ilişkiler bağlamı içerisinde yerleşiktir. Ebeveynler ile çocuklar, erkekler ile kadınlar arasındaki güç ilişkileri programların çizelgesini belirlemede ve hangi programların kimler tarafından izlenebileceğine karar vermede çoğu kez kritik önemdedir.⁸

Alımlama faaliyetinin ve bağlamının mekânsal, zamansal ve toplumsal özelliklerini çözümlemeye ek olarak alıcı faaliyetlerinin değışen beceri ve dikkat düzeyleri içeren, farklı zevk ve ilgi seviyelerinin eşlik ettiğı ve birincil alımlama bölgesinde gerçekleşen diğer faaliyetler ve etkileşimlerle çetrefilli biçimlerde çakışan karmaşık toplumsal pratikler olduğunu vurgulamak gerekir. Medya kuramcıları ve yorumcuları genellikle medya mesajlarının alımlanmasının oldukça dolambaçsız ve sorunsuz bir süreç olduğunu varsayarlar. Bu varsayım onların medya mesajlarının içeriğine yoğunlaşmalarına izin verirken, bunu belki de izleyici izleme düzeyleri ve tepkileri üzerine bazı istatistik verilerle tamamlamalarını sağlar. Gelgelelim, bu yaklaşımın, medya mesajlarının belirli bağlamlarda yer alan kişiler tarafından gerçekte alımlandığı ve benimsendiğı süreçleri ve bu alıcı faaliyetlerin gündelik yaşamın diğer yönleriyle kesişme biçimlerini ciddi bir şekilde hafife aldığı açıktır. Bu meselelere bir sonraki bölümde yeniden döneceğim.

Kamusal ve Özel Yaşam Arasındaki Sınırları Yeniden Kurmak

Teknik kitle iletişim araçlarının kullanımı, mesajları zaman ve mekâna yayılmış ve dağılmış izleyicilere erişilebilir kılarak kamusal ve özel yaşam arasındaki sınırları yeniden kurmaya da hizmet eder. Kişilerin özel yaşamları kitle araçlarıyla halka duyurularak kamusal olaylara dönüştürülebilir; ve kamusal olaylar, kamusal meselelerin evin mahremiyetinde izlendiğinde ya da okunduğunda olduğu gibi, özel ortamlarda deneyimlenebilir. Neyin kamusal neyin özel olduğunun doğası ve bu alanlar arasındaki sınır kitle iletişiminin gelişmesi sonucu belirli açılardan dönüşüme uğramıştır. Bu durumun devlet kurumları düzeyinde siyasi gücün modern toplumlarda edinilme, uygulanma ve sürdürülme biçimleri açısından kimi içermeleri vardır.

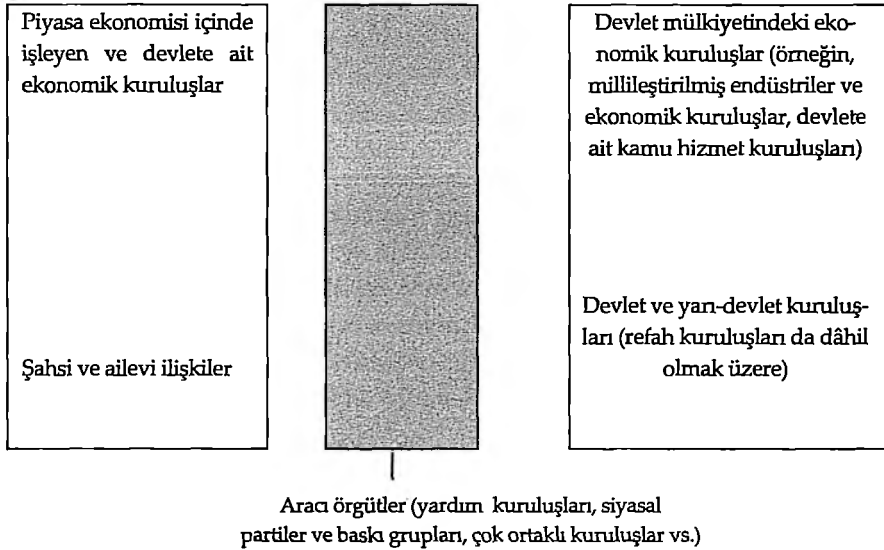
Bu meseleleri ayrırıtısıyla irdeleyebilmek için kamusal ve özel alanlar arasında bazı geniş ayrımlar çizmemiz gerekir. "Kamusal" ve "özel" terimlerinin modern toplumsal ve siyasal söylemde edindiği anlam çeşitliliği oldukça geniştir ve geniş ayrımlar çizmeye yönelik her teşebbüs seçici ve basitleştirici bir uğraş olmaya mahkûmdur. Yine de bu uğraş kitle iletişiminin doğasını ve etkisini çözümlemek için değerli ve önemlidir. Kamusal-özel ikiliğinin izi Klasik Yunan'daki felsefi tartışmalara ve Roma hukukunun erken gelişimine kadar sürülebilecekse de, burada bu ikiliğin, kapitalist ekonomik ilişkiler ve demokratik kurumları bünyesinde barındıran anayasal bir devlet tarafından nitelendirilen erken modern ve modern Batılı toplumlarda edindiği bazı anlamlara odaklanacağım.⁹ Bu bağlamda kamusal-özel ikiliğinin iki temel anlamı arasında bir ayrıma gidebiliriz. İlk anlama göre kamusal-özel ikiliği bir yandan egemen bir devlete giderek daha fazla devredilen kurumsallaşmış siyasi güç alanı, öte yandan devletin doğrudan kontrolünün dışında kalan özel ekonomik faaliyet ve kişisel ilişkiler alanları arasındaki bir ayrıma atıfta bulunur. Bu geniş ayrım şüphesiz hiçbir zaman katı ya da keskin hatlı olmamıştır; kapitalist ekonomik faaliyetin erken gelişimi, devlet otoriteleri tarafından tesis edilen ve sürekli olarak değiştirilen hukuki bir çerçeve içerisinde gerçekleşen bir süreçti ve kapitalist ekonominin gelişimi devletin faaliyetlerini değişen düzeylerde etkiliyor ve sınırlandırınıyordu. Ayrıca on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, kapitalist ekonomik büyümenin istikrarsız karakterini kısmen telafi etmek, böylelikle özel ve kamusal alan-

lar arasındaki ayrımı daha karmaşık kılmak için y r t len müdahaleci devlet politikalarının bir sonucu olarak kamusal alan içerisinde bir dizi ekonomik ve refah kuruluşu yaratılmış ya da bu kuruluşlar bu alana taşınmıştır.

Şekil 5.4 kamusal ve özel alanlar arasında on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca gelişen ayrımın bazı yönlerini özetler. Özel alan bir piyasa ekonomisi içinde işleyen ve öncelikle k r yönelimli özel mülkiyete ait ekonomik örgütlerin yanı sıra, gayriresmî olabilen ya da hukuki yollarla resmi olarak onaylanabilen ( rneğın, evlilik)  eşitli kişisel ve ailesel ilişikleri içerir. Kamusal alan, millileştirilmiş endüstriler ve devlete ait kamu hizmet kuruluşları gibi devletin sahip olduğu ekonomik örgütlerin yanı sıra parlamenter kurumlar, kamu görevi ve polisten, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde çoğu Batılı toplumda hızla genişleyen çeşitli refah hizmetleri ve örgütlerine kadar, bir dizi devlet ve yarı-devlet kuruluşunu içerir. Özel ve kamusal alanlar arasında, ne devlete ait olan ne de bütünüyle özel alanda yer alan geniş bir aracı örgütler yelpazesi büyümüş ve serpilmiştir –  rneğın, kâr amacı gütmeyen hayır kurumları; hayır cemiyetleri (kulüpler ve meslek odaları gibi); siyasi partiler ve belirli bakış açılarını dillendirmeye çalışan baskı grupları (nükleer karşıtı gruplar, ekolojik gruplar gibi); ve müşterek olarak sahip olunan ve i letilen ekonomik  rg tler.¹⁰ Bu aracı kurumlar hukuki statüleri bakımından devlet dışı özel kurumlardır, ama öncelikle şahsi m l k sahiplerine k r kazandırmak amacıyla kurulan örgütlerden hukuken ve işleyiş bakımından farklılardır.

Özel alan

Kamusal alan

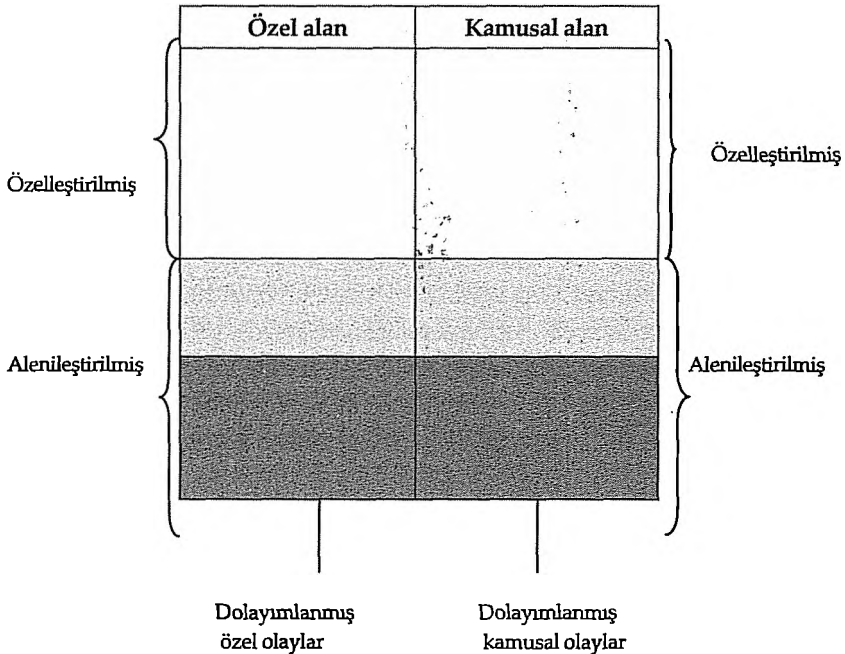
Şekil 5.4 Çağdaş Batı Toplumlarda Özel ve Kamusal Alanlar

Kamusal alan-özel alan ikiliğinin, Batı toplumsal ve siyasi söyleminde ortaya çıktığı haliyle, yukarıda ayrıntılandırılan farklılıktan ayrı tutulması gereken ikinci bir anlamı daha vardır. Bu ikinci anlama göre “kamusal,” “açık” ya da “kamuya erişilebilir” olan anlamına gelir. Kamusal olan bu anlamda görülebilir ya da gözlemlenebilir olan, izleyiciler önünde icra edilen, herkesin (ya da çoğu kişinin) görmesi, duyması ya da haberdar olmasına açık olmalıdır; bunun aksine özel alan, görüş alanının dışında kalan, gizli veya saklı ya da sınırlı bir insan çevresi içinde söylenen ve yapılandırılır. Bu anlamda kamusal-özel ikiliği *kamusalığa karşı mahremiyet, görünürlüğü karşı görünmezlikle* ilgilidir. İkiliğin bu ikinci anlamı ilkiyle çakışmasa da karmaşık ve tarihsel olarak farklı şekillerde örtüşür. Ortaçağ’da ve erken modern Avrupa’daki geleneksel monarşi devletlerinde devlet işleri sarayda, nispeten kapalı çevreler içerisinde, tabi nüfusun büyük ölçüde göremediği biçimlerde yürütülüyordu. Devlet görevlileri tebaalarının karşısına çıktıklarında, bunu özenle sahnelenmiş ve idare edilmiş şekillerde yapıyorlardı: birincil hedefleri, karar alma süreçlerine giren zeminleri ve mülahazaları kamusal (görünür) kılmak değil, iktidar-

larını kamusal olarak (gözle görülür bir şekilde) teyit etmekte. Karar alma süreçlerinin mahremiyeti *arcana imperii*'ye – yani, prensin iktidarının insanların bakışından gizlendiği ve ilahi irade gibi görünmez olduğu takdirde daha etkili ve amacına daha sadık olacağını savunan devlet sırtı doktrinine – başvurularak haklı çıkarılıyordu.¹¹ Gücün görünmezliği kurumsal olarak, karar alma süreçlerinin kapalı bir alanda, gizli kabinelerde gerçekleşmesi ve kararların yalnızca ara sıra ve seçici olarak kamuya açıklanmasıyla temin ediliyordu. Ne var ki modern anayasal devletin gelişimiyle beraber, gücün görünmezliği ve karar alma süreçlerinin mahremiyeti bazı biçimlerde sınırlanmıştı. Gizli kabinenin yerini insanlara daha açık ve hesap verebilir olan siyasi kurumlar yelpazesi almış ya da bununla tamamlanmış, *arcana imperii* doktrini de modern resmi sır ilkesine d n st r lm ş ve uygulaması devletin güvenliği ve istikrarı için can alıcı görülen meselelerle sınırlanmıştı. İktidar daha görünür kılınmış ve karar alma süreçleri daha kamusal hale gelmişti. Ancak bu yaygın eğilim ne tek tip ne de eksiksizdir: yeni görünmezlik ve mahremiyet biçimleri ortaya çıkmıştır ve modern toplumlarda devlet iktidarının uygulanması pek çok açıdan gizli kalmaya ve kamuoyunun gözünden kaçırılmaya devam etmektedir.

Bu ayrımlar zemininde kitle iletişiminin gelişmesinin kamusal ve özel yaşam arasındaki sınırları yeniden kurma biçimlerini ele alabiliriz. Bu yeniden kuruluşun temeli, *kitle iletişiminin gelişimiyle olayların ya da kişilerin kamusal ve özel alanlardaki kamusalılığının (görünürlüğü) artık doğrudan ortak bir yerin paylaşılmasıyla bağlantılı olmamasıdır*. Böylelikle olaylar veya kişiler, insanlar çoğulluğu tarafından doğrudan gözlemlenebilir veya duyulabilir olma kapasitesinden bağımsız bir kamusalılık edinebilir. Kitle iletişiminin genişlemesi, böylelikle, farklı özellikleri ve sonuçları olan iki türde olayın ortaya çıkmasını kolaylaştırmış ve teşvik etmiştir: bunları *dolayımli kamusal olaylar* ve *dolayımli özel olaylar* olarak tarif edebiliriz. Dolayımli kamusal olaylar, özgün biçimiyle kamusal alandaki kurumsal bir çevrede gerçekleşen, ancak teknik bir aktarım ara ında kayıtlı olmaları ve böylelikle olayın ilk gerçekleştiği anda mevcut bulunmayan ya da buna tanık olmayan bir alıcılar yelpazesine erişilebilir kılınmalarından ötürü yeni bir statü edinen olaylardır. Benzer bir şekilde dolayımli özel olaylar özgün biçimiyle özel alanda gerçekleşen, ancak kitle iletişim araçları aracılığıyla kaydedilerek ve yayılarak yeni bir statü edinen olaylardır. Şekil

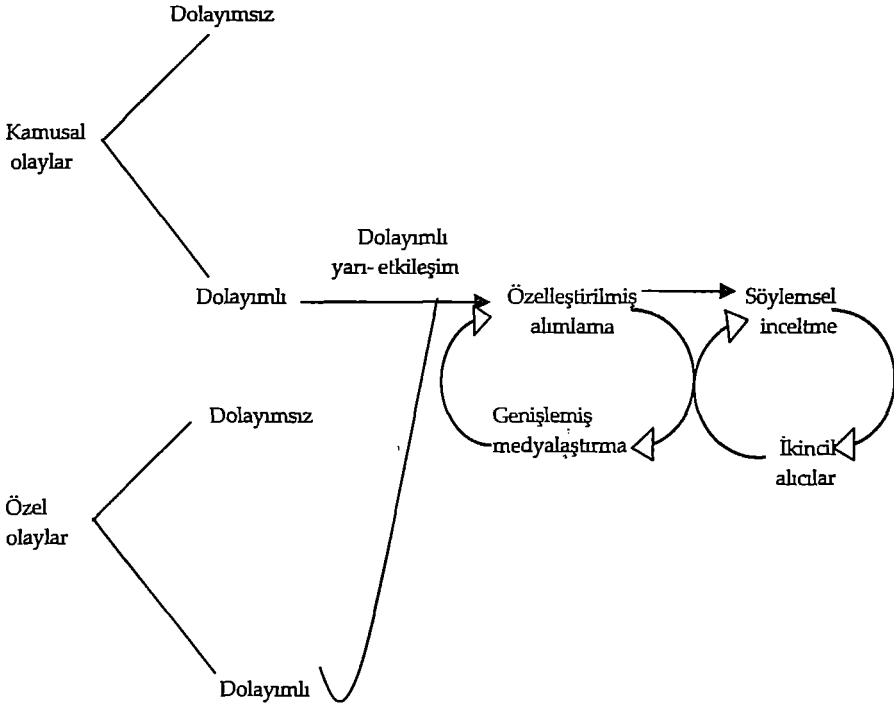
5.5 bu iki türdeki olayların bir sınıflandırmasıdır. Şekilde de açıkça gösterildiği gibi dolayimli olaylar, kitle araçları aracılığıyla iletimin (aktarımın) kamusal ve özel alanda gerçekleşen olayların *kamusal kılınabilmesinin* tek yönlü olması anlamında halka duyurulmuş olayların altkategorileridir. Özel ve kamusal olayların medyalaşmasının yalnızca eski olaylara yeni bir statü (kamusalılık) bahşetmekle kalmayan, aynı zamanda olayların bizzat doğasını da değiştiren bir süreç olduğunu vurgulamak önemlidir. İngiltere’de meclis oturumlarının televizyonda yayımlanması hakkındaki tartışma – yakın zamanlardan ve güncel bir örnek vermek gerekirse – büyük ölçüde bu mesele hakkında bir tartışmadır: kamusal alanda gerçekleşen ve potansiyel olarak herkesin çıkarını etkileyen olaylar ne ölçüde genel olarak kamuya görsel ve kamusal olarak erişilebilir kılınmalıdır? Bu dolayimli kamusalılığın bizzat olayların doğası üzerinde/hakkında ne gibi sonuçları olacaktır? (Örneğin, milletvekilleri kendilerini meclise daha sık gelmek zorunda mı hissedeceklerdir veya oturdukları sıralardan birbirlerine bağrırmaya daha mı hevesli olacaklardır?)

Şekil 5.5 Dolayımlanmış Olayların Sınıflandırılması

Hem kamusal hem de özel olaylara medyalılaştırma aracılığıyla yeni bir aleniyet katmak mümkünse de de bu dolayımlı olaylar başkaları tarafından genellikle kendi özel alanları içerisinde deneyimlenir. Kitle iletişiminin, özellikle de televizyonun gelişimi *dolayımlı olayların özelleştirilmiş alımlanması* olarak tarif edebileceğimiz şey tarafından nitelendirilir. Kamusal ve özel alanlarda gerçekleşen olaylar, olayların özgün biçimiyle gerçekleştikleri bağlamlardan mekânsal olarak uzak ve belki de zamansal olarak mesafeli özel aile içi ortamlarda deneyimlenebilir. Teknik kitle iletişim araçları sayesinde *modern toplumların özel alanı – bilhassa özel hane ortamı – dolayımlı kamusallığın birincil bölgesi haline gelmiştir*. Modern toplumlarda insanların çoğu kamusal alanda gerçekleşen ve yakın çevrelerinin ötesinde olan özel alan bölgelerinde gerçekleşen olayları genellikle evlerinde izleyerek, okuyarak ya da dinleyerek deneyimlerler: deneyimleri hem dolayımlıdır, hem de özelleştirilmiştir. Dolayımlı olayların özelleştirilmiş alımlanması aynı zamanda, alıcı faaliyetlerin zaman ve mekânda ayrı ve dağınık yerlerde gerçekleşmesi anlamında tipik olarak *parçalıdır*; ancak bu alıcı faaliyetlerin toplumsal olmadığı anlamına gelmez. Bilakis dolayımlı olayların özelleştirilmiş alımlanması iki ayrı etkileşim türü içerir: alımlama sürecine özgü yarı-etkileşim ve *medya mesajlarının söylemsel açıdan inceltilmesi* olarak tarif edebileceğimiz şey. Şekil 5.6 alımlama sürecine dâhil olan unsurlardan bazılarını temsil eder. Özel hane içi bağlamlarda yer alan kişiler, dolayımlı yarı-etkileşim aracılığıyla kamusal ve özel olayları deneyimlemeye muktedirler. Ancak bu deneyimin doğası olağandışıdır, çünkü mesajların akışı ağırlıklı olarak tek yönlüdür ve alıcıların birincil iletişimciye karşılık verme kapasitesi sınırlıdır. Bu nedenle kişiler kamusal ve özel alanlarda gerçekleşen olayları bu alanlara doğrudan katılmadan da deneyimleyebilirler; katılımları olsa olsa, alıcıların ellerinin altındaki tepkiler yelpazesi üzerinde kesin sınırlar olduğu bir “yarı-katılım”dır. Televizyon ve diğer araçlar aracılığıyla alımlanan mesajlar çoğunlukla söylemsel inceltmeye tabi tutulur: kişiler tarafından gündelik yaşamları sırasında, hem birincil alımlama bölgesi içerisinde hem de özel ve kamusal alanlarda diğer çeşitli etkileşimsel bağlamlarda tartışılırlar. Dolayımlı mesajlar bu şekilde, dolayımlı yarı-etkileşime kendileri katılmayan, ama birincil alıcılarla etkileşime girerek mesajların bir versiyonunu özümseyen ilave bir ikincil alıcılar kitlesi edinebilir. Mesajlar aynı za-

manda medya kuruluşları tarafından alınabilir ve yeni medya mesajlarına dâhil edilebilir. Bu süreci *genişlemiş medyalaştırma* olarak tarif edebiliriz. Araçlar yoluyla alınılan mesajlar söylemsel inceltme ve yayılmış medyalaştırma aracılığıyla, doğrudan deneyimlemedikleri ya da medya yoluyla tanık olmadıkları olaylar hakkında bilgi edinebilen, gittikçe genişleyen bir ikincil alıcılar çevresine uyarlanır ve dağıtılır.

Şekil 5.6 Dolayimli Olayların Özelleştirilmiş Alınması

Dolayısıyla kitle iletişimin gelişimi yalnızca kamusal ya da özel alanlarda gerçekleşen ya da hareket eden olayları veya kişileri kamuyla paylaşma sürecini kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda olayların ya da kişilerin kamusallığının özel alanın hane içi ortamında deneyimlenmesi ya da alınılanmasını mümkün kılmıştır. Kamusallık deneyimi kişilerin aynı yerde bulunmalarını artık gerektirmez. Kamusallığın bir arada bulunma bağlamından koparılması, kamusallığın doğasında ve insanların buna katılma biçimlerinde bir dönüşümü içerir. Kamusallığa erişim artık

fiziksel bir aradalığa bağlı olmadığı için daha fazla sayıda insan, özellikle de özel konut alanlarında ikamet eden kişiler, kamusal ve özel alanlarda daha geniş bir olaylar yelpazesini deneyimleyebilir. Televizyonun ortaya  ıkı ı bu bakımdan bilhassa önemli olmuştur, çünkü erişim yasaları ve görenekleri, kitap ve gazeteler gibi diğer aktarım araçlarında olduğundan çoğu kez daha az kısıtlayıcıdır. *Bu nedenle bir TV setiyle donatılmış özel bir hane ortamında yer alan herhangi bir kişinin, televizyon tarafından yaratılan ve dolayımlanan kamusal alanına potansiyel olarak erişimi vardır.* Yeni fırsatlar olduğu kadar yeni sorunlar da doğuran, dolayımli kamusallığın eri ilebilirliğidir. Yeni fırsatlardan kasıt dolayımli kamusallığın daha fazla erişilebilir olmasının daha fazla sayıda insanın belirli bir şekilde enformasyon ve iletişim alanlarına katılmasını mümkün kılmasıdır. Yeni kitle iletişim tarzlarının, özellikle de televizyonun gelişimi sayesinde eskiye göre çok daha fazla sayıda insan mekânsal ve zamansal olarak uzaktaki bölgelerde gerçekleşen olayları deneyimleyebilir ve dolayımli kamusallığın sürekli genişleyen ve gittikçe küreselleşen dünyasına katılabilir. Gelgelelim, bu yeni fırsatlar aynı zamanda yeni sorunlar da sunabilir, çünkü daha fazla erişilebilirlik ve katılım kamusal ya da özel alanda g   uygulayanların enformasyona erişimi kontrol etmesi ve sınırlandırmasını – güçlerinin bir yere kadar dayanabileceği bir kontrol – daha zor bir hale getirebilir. Çocuklar ve televizyon hakkındaki süregiden tartışmada söz konusu olan kısmen budur, çünkü tartışma kısmen alımlamanın özel hane içi yaşamın nispeten kontrol edilmeyen ve de edilemeyen bağlamlarında gerçekleşmesini mümkün kılan bir araçta neyin aktarılabilceği ve aktarılması gerektiğiyle ilgilidir. Televizyonla birlikte çocuklar, kamusal ve özel alanlarda gerçekleşen, aralarında yetişkinlerin genellikle özel hane bağlamının arka bölgeleri için sakladığı davranış biçimlerinin de bulunduğu olaylar ve faaliyetler hakkında bilgi edinmenin yeni ve erişilebilir yollarına sahip olmuştur. Ve bu durum, öncelikle kendileri için tasarlanmış dolayımli mesajların, aracın erişilebilirliği sayesinde, çocuklar için bir enformasyon, eğlence ya da olumsuzluk kaynağı haline gelmiş olduğunu ve dolayısıyla çocukların eğitim sürecini düzenleme ve kontrol etmeye dair öngördükleri sorumluluklarıyla  atı tığını hisseden yetişkinler için yeni sorunlar oluşturabilir. Televizyon yoluyla aktarılan malzemelere erişimin herkese eşit bir hale getirilmesi, bu ister çocukların eğitimiyle ilgili

olsun, ister daha genel bir biçimde bütününü nüfusun bilgisi ve deneyimiyle ilgili olsun, enformasyon ve iletişime erişimin düzenlenmesi konusunda haklı veya haksız endişeleri olan kişiler için yeni sorunlar yaratır.

Kitle iletişiminin gelişiminin modern dünyada kamusalığın doğası ve deneyimini dönüştürdüğünü öne sürmüştüm. Kitle iletişimi, kamusalığın aynı yerde bulunma zorunluluğundan koparılmasıyla daha fazla olayı daha kamusal (daha görünür) bir hale getirmiş ve bunların kamusallığını daha fazla sayıda insana daha fazla erişilebilir kılmıştır. Ancak bazı yorumcular kitle iletişiminin gelişimini kamusal yaşamın tarihsel serilimini büyük ölçüde olumsuz bir kuvvet olarak görür. Bu yorumcular alımlama sürecinin özelleştirilmiş ve parçalı niteliğini, modern toplumlarda kamusal yaşamın ölümünün bir işareti olarak görür – kitle iletişimin kendi başına kamusal yaşamı öldürmesi olarak değil, teknik araçların kullanımının, evin mahremiyetine boşalan mesajların tek yönlü akışlarıyla, bir zamanlar büyümekte olan bir kamusal alanın tabuta konulması anlamında.¹² Bu yorum, bana göre, modern dünyada kitle iletişiminin önemine dair fazlasıyla olumsuz bir görüştür. Dolayimli mesajların alımlanmasının genellikle parçalı ve özelleştirilmiş bir süreç olduğu doğrudur, ama buradan alımların toplumsal olmadığı sonucuna varılamaz: tam tersine, dolayimli mesajların alımlanması genellikle, daha önce de işaret ettiğim gibi, dolayimli mesajların söylemsel açıdan inceltilmesi de dâhil olmak farklı bir toplumsal faaliyetler yelpazesi içerir. Kitle iletişiminin genellikle mesajların tek yönlü bir akışını içerdiği, dolayimli mesajları alımlayan kişilerin cevap verme kapasitelerinin nispeten az olduğu doğrudur. Ne var ki bu, alıcıların iletişimsel süreç üzerinde hiçbir kontrollerinin olmadığı ya da alımlama sürecinin bir tür katılım – farklı ve sınırlı bir biçimde de olsa – içermediği anlamına gelmez. Bilakis, daha önce de öne sürdüğüm gibi, alımlama süreci pek çok yorumcunun varsaymaya eğilimli olduğundan çok daha aktif, yaratıcı ve eleştirel bir süreçtir.

Kitle iletişiminin gelişiminin bir zamanlar büyümekte olan bir kamusal alanı yok ettiği argümanının en ciddi eksikliği, teknik araçların kullanımının kamusalığın doğasını dönüştürme biçimlerini hesaba katmamasıdır. Argüman esasen *mekânsal* ve *diyalojik* karakterdeki bir kamusalılık fikrine dayanır: yani kamusalılık ortak ilgiyi haiz konuları doğrudan tartışabildikleri açık bir alanda, kamusal bir mekânda buluşan bir kişiler top-

luluğu ima eder. Bu, Klasik Yunan şehir-devletleri topluluklarından türetilmiş, erken modern Avrupa'daki salonlara ve kahvelere bir yere kadar hâlâ uygulanabilen bir fikirdir. Ancak kitle iletişiminin, özellikle de televizyonun gelişmesiyle kamusallığın doğası değişmiştir. Bir kişinin bir olaya tanık olmak için artık orada bulunması gerekmez; bir olayın aleniyeti (görünürlüğü) artık ortak bir yerin paylaşılmasına dayanmaz. Dolayısıyla kamusallık fikri mekânsızlaşmış ve ortak bir yerde diyalojik söyleşi fikrinden giderek koparılmıştır. Kamusallık giderek teknik kitle iletişim araçları tarafından üretilen ve bunlar aracılığıyla erişilebilen ayrı bir görünürlük türüyle bağlantılı hale gelmektedir. Televizyon ve diğer araçlar mekânsal sınırları olmayan, zorunlu olarak diyalojik söyleşiye bağlanmayan ve özelleştirilmiş hane ortamlarında bulunan belirsiz sayıda kişiye erişilebilir olan yeni bir kamusal alan tipi yaratmıştır. Kitle iletişiminin gelişimi kamusal yaşamın ölüm çanını çalmaktansa yeni bir tür aleniyet yaratmış ve çoğu kişinin kamusal alanı deneyimleyebildikleri ve bugün kamusal alan olarak adlandırılabilir şeyeye katılabilmeleri koşullarını temelden dönüştürmüştür.

Kurumsallaşmış siyasi gücün uygulanması bakımından, kitle iletişiminin gelişmesinin yarattığı aleniyet ya da görünürlük türünün iki tarafı keskin bir bıçak olduğunu vurgulamak önemlidir. Kitle iletişim araçları tarafından üretilen ve muhafaza edilen yeni siyasi arenada siyasi liderler vatandaşlarının karşısına daha önce hiç var olmamış bir biçim ve ölçekte çıkabilmektedir. Siyasi liderler ile vatandaşlar arasındaki ilişki gittikçe kitle iletişimle dolayımlanır bir hale gelmekte, yani sadakat ve sevecenlik bağlarının (ve iğrenme duygularının) oluşabileceği teknik dolayımli bir yarı-etkileşim biçimine dönüşmektedir. Maharetli siyasetçiler bu durumdan istifade etmeyi başarır. Kendilerini sunma biçimlerini kontrol ederek, *modern siyasetin dolayımli arenası içerisindeki görünürlüklerini yöneterek* iktidarları ve politikaları için bir destek zemini yaratmaya ve bunu muhafaza etmeye çalışırlar. Bugün görünürlüğün yönetimi yaygın bir biçimde kurumsallaşmış siyasetin temel bir veçhesi olarak kabul edilir. Şömine başı sohbetlerden parti kongrelerine, yerel gezmelerden süper devletlerin zirve toplantılarına kadar siyasi liderler ve örgütleri, görünürlüğün yönetimi ve dolayımli yarı-etkileşimle üretilen ve sürdürölen bir ilişkinin büyüölmesiyle meşgul olurlar. Kitle iletişiminin doğası itibariyle bu yöne-

tim faaliyeti zaman veya mekânda kendine bir yer edinemez. Siyasi liderler aynı yerde bir araya getirilebilecek insanların sayısını kat be kat aşan bir seyirci karşısına çıkarlar. Seyirciler ulus-devletin sınırlarının bütününe ve ötesine uzanabilir, çünkü modern siyasetin dolayimli arenası potansiyel olarak küresel bir karaktere sahiptir.

Kitle iletişiminin gelişmesi görünürlüğün yönetimi için eşi benzeri görülmemiş fırsatlar yaratmış olsa da siyasi liderler ve siyasi gücün uygulanması açısından eşi benzeri görülmemiş risklere de yol açmıştır. Kitle iletişiminin gelişiminden önce siyasi liderler görünürlüğün yönetilmesi faaliyetini, meclis ya da sarayın nispeten kapalı çevresiyle sınırlandırırken, bir bütün olarak nüfusla aralarında genellikle bir mesafe koyarlardı. İktidarlarının meşruiyeti bir yere kadar, yönettikleri vatandaşlarla aralarına koydukları, hükümlanlığın işlenmiş aurasını besleyen mesafenin kendisiyle ayakta tutuluyordu. Bugünse görünürlüğün yönetimini bu şekilde kısıtlamak artık mümkün değildir. Modern siyasetin dolayimli arenası geleneksel meclis ve saraylarda görülmedik bir biçimde açık ve erişilebilirdir. Dahası, kitle iletişiminin doğası düşünüldüğünde, araçlar tarafından aktarılan mesajlar, iletişimciler tarafından doğrudan izlenip kontrol edilemeyecekleri biçimde alınılabilmektedir. Dolayısıyla kitle iletişiminin yarattığı görünürlük aynı zamanda yeni bir tür kırılganlığın da kaynağı olabilir: *çoğu siyasi lider görünürlüklerini yönetmeye ne kadar çabalarsa çabalsın, bu görünürlük olgusu kontrollerinin dışına çıkabilir ve sahip oldukları ya da peşinde oldukları desteği zayıflatır.* Siyasi liderler duygusal bir patlama, doğaçlama bir yorum veya tedbirsiz bir hareketle yok edilebilir: siyasi iktidardan düşüş nefes kesici bir hızda gerçekleşebilir. Daha da önemlisi bugün siyasi gücün uygulanması, siyasi liderler görünürlüklerini kontrol etmeye ve sınırlandırmaya ne kadar çabalarsa da, gittikçe izlemeye açık hale gelen bir arenada gerçekleşir. Bu nedenle Amerikan askeri birliklerinin Güneydoğu Asya ya da Orta Amerika'ya konuşlandırılması ya da Çin'deki, Güney Afrika'daki ya da Batı Şeria'daki gösterilerin bastırılması, yeni türde bir kamusal alanda gerçekleşen faaliyetlerdir: bunlar, dünyanın dört bir yanına yayılmış milyonlarca insan tarafından aynı anda görülebilir, gözlemlenebilir ve tanık olunabilir olaylardır. Siyasi gücün uygulanması, kitle iletişiminin, özellikle de televizyonun gelişinden önce var olmayan bir tür *küresel gözetime* tabidir. Bu türden bir gö-

zetim ihtimali d          nde, siyasi eylemler e i benzeri g r         riskler taşır ve bir rejimi uluslararası topluluk a kınanmaya ve siyasi ve ekonomik tecride maruz bırakabilir. Kitle iletişiminin yarattığı g r         iki ucu keskin bir bıçaktır: bugün siyasi liderler sürekli olarak onu yönetmek zorundadır, ama onu bütünüyle kontrol altına almaları mümkün değildir. Dolayım  g r         modern  a da kurumsalla mı  siyasetin kaçınılmaz bir koşuludur, ama bunun siyasi gücün uygulanması açısından kontrol edilemez sonuçları vardır.

Piyasa ile Devlet Arasında Kitle İletişimi

 nceki kısımlarda kitle iletişiminin bazı özelliklerini analiz ettim ve teknik araçların kullanımının kimi toplumsal ve siyasi içermelerini irdeledim. Şimdiyse kitle iletişiminin kurumsal  rg tleni ine daha yakından bakmak ve medya kurumlarının toplumsal ve siyasal yaşamdaki rolünü izah etmek ve gerekçelendirmek için on dokuzuncu yüzyıldan bugüne  ne sürülen argümanlardan bazılarını ele almak istiyorum. Bu argümanların çeşitli açılardan kusurlu olduklarını ve bazı zamanlar sanki değişen hiçbir şey olmamış gibi siyasi tartışmalarda ba vurulmalar da geç yirminci yüzyılda içinde bulunduğumuz koşullara uygulanamayacağını göstermeye çalışacağım. Medyayla ilgili kimi tarihsel argümanları ele alarak ilerleyecek olsam da öncelikli amacım bu argümanların bugünün sorunları ve olasılıkları açısından geçerliliğini değerlendirmektir: buradaki esas kaygım bu argümanları özgün biçimleriyle  ne sürüldükleri tikel sosyotarihsel bağlantılarla ili ekli olarak irdelemek değil, daha ziyade bu argümanların bugün kendimizi içinde bulunduğumuz durumlarla herhangi kalıcı bir bağlantısının olup olmadığını ele almaktır.   e basın  zg rl   yle ilgili geleneksel liberal kuramı ele alarak ba layacağım. Bu kurama göre basın devlet iktidarı üzerinde eleştirel ve bağımsız bir bekçi k pe i olarak tasavvur edilir – bazı zamanlar “Dördüncü Erk” adı verilen şey. Daha sonra İngiltere’de ve diğer ülkelerdeki yayıncılık kurumlarının gelişiminin merkezinde yer alan kamu hizmeti yayıncılığı ilkesini irdeleyece im. Son olarak, daha normatif bir yaklaşım benimseyerek, geleneksel olarak medyanın yerine getirmesi gerektiği d         kimi i leri muhafaza ederken medya kurumlarının bugün faaliyet gösterdiği fiili koşulları hesaba katan kurumsal bir kitle iletişimi çerçevesinin nasıl geli tirilebile-

ceğine dair yapıcı kimi önerilerde bulunacağım. Savım, medya kurumlarının bir yanda piyasa güçlerinin dizginlenemeyen faaliyeti, öte yandaysa devletin doğrudan denetimi arasında bir alan işgal etmesi gerektiği yolundadır. Kitle iletişiminin toplumsal ve siyasal rolüyle meşgul olan düşünürlerin geleneksel ve gerekçelendirilebilir fikirlerinin bazılarını bugün ancak medya kurumlarının örgütlenişi ile faaliyetlerinde bir *düzenlenmiş çoğulluk* biçimi geliştirerek ayakta tutabiliriz.

Liberal kuram ve sınırları

Modern toplumlarda kitle iletişiminin siyasal rolü hakkındaki çağdaş tartışmalar, İngiltere’de ve başka yerlerde “basın özgürlüğü”nün kurulması için verilen uzun ve çoğu kez sert bir mücadele sırasında ortaya çıkan bir dizi görüşten fazlasıyla etkilenmiştir. Bu tarih başka yerlerde gayet iyi belgelendiği için burada gözden geçirilmesine ihtiyaç yoktur.¹³ Bunun yerine basının özgürlüğü için verilen erken dönem mücadeleyi harekete geçiren kilî fikirlerden birine odaklanacak ve bugün onun kitle iletişim koşullarıyla devam eden bağlantısını değerlendirmeye çalışacağım. On yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda gazete ve yayıncılık endüstrilerinin gelişimine, hükümet yetkililerinin tehlikeli ve baştan çıkarıcı, Tory gazetecisi William Cobbett’in sözleriyle ifade edecek olursak “yalanın ve kötü ilkelerin vasıtaları”¹⁴ olarak gördükleri gazete, broşür ve kitapların yayımlanmasının devlet otoriteleri tarafından kontrol edilme, sınırlandırılma ve bastırılmasına yönelik teşebbüsleri eşlik ediyordu. Basın özgürlüğü için verilen erken dönem mücadele esasen vergilendirme ve ödeneklerden, aleni sansüre kadar pek çok biçime bürünen devlet kontrollerine karşı bir mücadeleydi. Bu mücadele bir yere kadar, başka şeylerin yanı sıra devlet iktidarının ölçsüz ve baskıcı uygulamalarına karşı kişilerin özgürlüğünü tanımlamak ve savunmakla ilgilenen liberal demokratik düşüncenin gelişimiyle çakışmış ve burada kendine etkin bir ses bulmuştu. İngiltere’deki gazete endüstrisinin damga vergisine karşı mücadele yürüttüğü on dokuzuncu yüzyıl başlarında yazar Jeremy Bentham, James Mill ve John Stuart Mill gibi ilk liberal düşünürler, basın özgürlüğünün belagatli ve etkileyici bir savunusunu yaptılar. Bu düşünürler bir fikrin bağımsız basının organları aracılığıyla özgürce ifade edilmesini, çeşitli bakış açılarının dile getirilebilmesinin, aydınlanmış bir

kamuoyunun oluşabilmesinin ve devlet iktidarının yozlaşmış ve zorba hükümetler tarafından istismar edilmesinin engellenebilmesinin asli bir aracı olarak görmüşlerdi.¹⁵ Bu erken dönem İngiliz liberallerinin görüşleri çeşitli açılardan farklılık gösterse de, özgür ve bağımsız bir basın devlet iktidarının despotça kullanılmasına karşı can alıcı bir güvence olduğu görüşünde birleşiyorlardı. Özgür ve bağımsız bir basın eleştirel bir beklî köpeğı rolü oynamaktaydı: bu basın, yalnızca farklı görüşleri dile getirmekle ve böylece bilgi ve tartışma alanını zenginleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda egemenlerin faaliyetlerini ve bunların kararlarının dayandığı ilkeleri ifşa ediyor ve eleştiriyordu.

Basın özgürlüğünün bu ilk mücadelesi birtakım başarılar elde etmişti ve on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca düşünce ve görüşlerin özgürce ifade edilmesi ilkesi pek çok Batı devletinin anayasalarına girmişti. İngiltere’de basına sansür uygulayan yasanın yürürlüğü 1695’te sona erdi ve hiç yenilenmedi. Böylelikle bireyler kutsal değerlere hakaret etmediğı, muzır, müstehcen veya onur kırıcı olmadığı müddetçe – böyle olduğu takdirde hâkim karşısına çıkacaklardı – dilediklerini yayımlamakta biçimsel olarak serbesttiler. Ancak kutsal değerlere hakaret ettiği ya da muzır olduğu düşünülen metinlerin bastırılması endişe verici bir siyasi mesele olmayı sürdürdü ve damga vergilerinin ucuz radikal gazeteler ve kitapçıklar üzerinde orantısız bir etkisinin olduğu gerçeğıyle daha da ağırlaştı. Basına uygulanan özel harç ve vergiler ancak on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kaldırıldı: broşürlere uygulanan vergiden 1833’te vazgeçildi; gazete damga vergisi 1836’da bir sente indirildi ve 1855’te tamamen kaldırıldı; ve kâğıt vergisi 1861’de uygulamadan kaldırıldı. Bu yasal reformlar, hâlihazırda hızlı teknolojik değişimden geçen gazete ve yayıncılık endüstrisinin genişlemesinin önünü açtı. Dolayısıyla bu endüstrilerin İngiltere’de ve diğer Batı toplumlarında gelişimi, ifade özgürlüğü ilkesini resmen tanıyan siyasi ve hukukî bir çerçeve içerisinde gerçekleşti: insanlar görüşlerini, yalnızca söylenen şeylerin kutsal değerlere aykırı, muzır, müstehcen, onur kırıcı ya da genel olarak tahkir edici olmaması gibi tarihsel olarak ve bir ulusal bağlamdan ötekine farklılık gösteren sınırlamalara tabi olan özgür ve bağımsız bir basında ifade etme hakkına sahipti; ve bu hakkı sınırlandıran kısıtlamalar, devlet sansürü ya da kontrolü biçiminde tedbir amaçlı olarak değil, hakaret etmekle suçla-

nan kişinin hâkim karşısına çıkmasını yalnızca geriye dönük olarak sağlayacak şekilde uygulanabiliyordu.

İfade özgürlüğünün siyasi ve hukuki açıdan tanınması, pek çok Batı devletinin önemli bir özelliğidir. Devletin muhafazakâr ve reaksiyoner yetkililerinin kemikleşmiş muhalefetine karşı çoğu kez şiddetle savaşmış pek çok kişinin çabalarına delalettir. Ayrıca tarihsel mücadelenin gündeme getirdiği meseleler asla yalnızca tarihsel bir ilgi konusu değildir: Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde basın özgürlüğü üzerine bugünkü tartışmalar ya da İngiltere gibi Batı toplumlarında çeşitli türde yayın ve programları engellemeye yönelik son zamanlardaki teşebbüsler ele alırsa, ifade özgürlüğü ilkesinin bugün de radikal ve eleştirel potansiyelini koruduğu görülebilir. Enformasyon ve fikirlerin siyaseten baskı altına alındığı bir dünyada, John Stuart Mill'in, rağbet görmeseler de ya da yerleşik otoriteler için rahatsız edici olsalar da, düşünce ve görüşlerin ifade edilme serbestliğine dair belagatli savunusu bugün de geçerliliğini korumaktadır. Yine de medya endüstrilerinin doğası ve örgütlenişi on dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren son derecede değişmiştir ve bu gelişmeler ışığında basın özgürlüğüne dair geleneksel liberal kuramın modern toplumlarda medya kurumlarının rolünü düşünmek için en iyi ihtimalle sınırlı bir değerinin olduğunu görebiliriz. Bu bakımdan en önemli gelişmeler (1) medya endüstrilerinin artan yoğunlaşması ve ticarileşmesi; ve (2) yeni medya teknolojilerinin gelişmesidir. Geleneksel liberal kuramdaki bir diğer sorun (3) ifade özgürlüğü üzerindeki meşru sınırlamaların doğasıyla ilgilidir. Bu noktaların her birini sırasıyla ele alalım.

1 Geleneksel liberal kuram hür teşebbüsün ifade özgürlüğünün temeli olduğunu sorgulamadan kabul etmişti. Düşüncelerin ve görüşlerin özgürce ifade edilmesi pratik olarak yalnızca basın kuruluşları devletten bağımsız olduğu ve faaliyetlerini asgari sınırlamayla yürütebilecekleri özel alanda yer aldıkları ölçüde başarılabildi: geleneksel liberal kuramda ekonomik faaliyete yönelik bırakınız-yapsınlar yaklaşım, düşünce ve ifade serbestliğini de içeren bireysel serbestiyetin doğal muadiliydi.¹⁶ Ve gerçekten de on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca İngiltere'de gazete ve yayıncılık endüstrileri bu temel üzerinde gelişmişti. Ancak bu endüstrilerin büyümesinin bir sonucu olarak ifade özgürlüğü, yirminci yüzyıla gelindiğinde, giderek yeni bir tehditle karşı karşıya kaldı: devlet

iktidarının baskıcı uygulamasından değil, daha ziyade ticari müesseseler olarak gazete ve yayıncılık endüstrilerinin engellenemeyen büyümesinden kaynaklanan bir tehditti bu. Bir  nceki bölümde yüksek tirajlı gazetelerin on dokuzuncu yüzyıl sonundaki gelişiminin ve kaynakların yirminci yüzyıl boyunca gazete endüstrisinde ve genel olarak medya endüstrilerinde artan yoğunlaşmasının izini sürdüm. Basın ve daha genel olarak medya endüstrileri giderek, kitle dolayımı sembolik malların üretimine ve yayılmasına yönelen büyük ölçekli ekonomik örgütler haline gelmiştir ve çeşitli ulus-aşını iletişim holdinglerine giderek entegre olmuşlardır. Bu gelişmeler geleneksel liberal kuramın yirminci yüzyıl sonlarında kitle iletişiminin toplumsal ve ekonomik koşullarına uygunluğuna ciddi anlamda şüphe düşürmektedir. Basın ve bazı diğer medya kuruluşları devlet iktidarından büyük ölçüde bağımsız kalabilmişlerse de, bu kuruluşların çoğu özel alanda eşi benzeri görülmemiş düzeyde bir yoğunlaşmayla – hem kaynakların hem de gücün yoğunlaşmasıyla – sonuçlanan bir sürecin ortasında kalmışlardır. Bu koşullarda çeşitli düşünce ve fikirlerin özgürce ifade edilmesinin bir vasıtası olarak görülen basın özgürlüğüne dair geleneksel liberal kuramın sınırlı bir değeri vardır. Kuram medya kurumlarının devlet karşısındaki bağımsızlığının, modern demokrasinin hayati bir özelliği ve kişilerin devlet iktidarının uygulanmasıyla ilgili eleştirel ve kamusal bir biçimde yorum yapabilmeleri kapasitelerinin aslı bir önkoşulu olduğunu haklı olarak vurgular; ama kuram medya kuruluşlarının son derece rekabetçi olan ve gittikçe küresel hale gelen, gazetelerin sayısında sabit bir düşüşe ve kaynakların multimedya holdinglerinin ve bireysel girişimcilerin ellerinde daha fazla toplanmasına neden olan sermaye birikimi sürecine bağımlılığından kaynaklanan tehlikeleri hafife alır. Yirminci yüzyıl sonlarında ifade özgürlüğünün kurumsal koşullarına dair daha tatmin edici bir açıklama, bu türden bir özgürlüğün sadece devlet iktidarının sınırlandırılmamış bir şekilde uygulanmasından değil, aynı zamanda medya kuruluşlarının özel alanda engellenemez bir şekilde büyümesinin de tehdidi altında olduğu gerçeğini hesaba katmalıdır.

2 Basın özgürlüğüyle ilgili geleneksel liberal kuramın ikinci bir sınırlılığı, onun öncelikle gazete ve yayıncılık endüstrilerine ilişkin olarak geliştirilmiş olması ve medya endüstrilerinin yirminci yüzyılda büyük önem kazanan sektörlerine – bilhassa televizyon yayıncılığı – uygunluğunun

net olmamasıdır. Daha önce de vurguladığım gibi medya endüstrilerinin farklı sektörlerinde kullanılan teknik araçlarla bu araçların kullanıldığı kurumsal aygıtlar arasında önemli farklılıklar bulunur. Geleneksel liberal kuram bağımsız bir kuruluşlar çoğulluğu oluşturan ve bu çoğulluk ve bağımsızlıkları dolayısıyla farkı görüşlerin ifade edilmesini güvence altına alan bir medya kurumları anlayışı benimseme eğilimindedir. Ancak bu anlayış yalnızca önceki paragrafta değinilen gelişmelerle değil, aynı zamanda medya endüstrilerinin bazı sektörlerinde teknik araçların doğasının, bir bağımsız örgütler çoğulluğunun kurulabilme ve ayakta tutulabilme düzeyine sınırlamalar getirmesi gerçeğiyle karşı karşıyadır. Bu sınırlamalar hem teknik aracın farklı kuruluşların aktarımlarını barındırma kapasitesinden hem de nispeten yüksek sermaye yatırımına bağımlı olan endüstrilerle ilişkilendirilen giriş maliyetlerinden kaynaklanır. Yayın kuruluşlarının, bilhassa da televizyonla bağlantılı olanların gelişiminin, basın özgürlüğüne dair geleneksel liberal kuramın tahayyül ettiğinden önemli ölçüde farklılaşan kurumsal bir çerçeveler kümesi içinde gerçekleşmesinin öncelikli nedeni budur. Erken televizyon yayıncılığı sistemlerinin mimarları genellikle sınırlı sayıda tedarik kanallarının olacağını ve düzenlemeye yardım ettikleri kurumsal çerçevelerin ya özel alanda faaliyet gösteren bir ağ sistemi içerisindeki sınırlandırılmış rekabet ilkesine ya da kamusal alanda yer alan kuruluşların uyguladığı kamu hizmet yayıncılığı ilkesine dayandığını varsaymışlardı. Aşağıda kamu hizmeti yayıncılığı ilkesini ve bunun bazı eksikliklerini irdelleyeceğim. Şimdilik sadece televizyon yayıncılığının son elli yılda geliştiği kurumsal çerçevelerin hiçbirinin basın özgürlüğüyle ilgili geleneksel liberal kuramla tam olarak uyuşmadığına dikkat çekmek istiyorum. Ne bir ağ sistemi içerisindeki sınırlandırılmış rekabet ilkesi ne de kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi, özel alanda birbirleriyle özgürce rekabet eden bir bağımsız kuruluşlar çoğulluğu olarak medya kurumları anlayışına tekabül eder. Kablo ve uydu teknolojilerindeki en son gelişmelerin, deregülasyonla ilgili hükümet politikalarıyla bir araya geldiğinde, mevcut kurumsal çerçeveleri önemli ölçüde değiştirmesi söz konusu olabilir. Gelgelelim, daha sonra işaret edeceğim gibi, bu gelişmelerin, kendi başlarına bırakıldıklarında, geleneksel liberal kuramın tahayyül ettiği şeye yaklaşan bir duruma yol açacağı şüpheli görünmektedir.

3 Basın özgürlüğüyle ilgili geleneksel liberal kuramın modern çağda kitle iletişim koşullarına uygunluğunu değerlendirmeye kalkıştığımızda karşımıza bir başka sorun daha çıkar: bu, ifade özgürlüğü üzerindeki meşru kısıtlamaların doğası sorunudur. Bugün ifade özgürlüğü ilkesinin hukuki ve siyasi sistemde kurumsallaştığı toplumlarda bile, devletin belirli türde enformasyon ya da iletişimin yayımlanmasını ya da aktarımını meşru bir biçimde kısıtlayabileceği yaygın olarak öne sürülür. Burada sadece kişilere veya örgütlere karşı geriye dönük suçlama örnekleriyle değil, daha ziyade devlet otoritelerinin sembolik biçimlerin yayılımını sınırlandırmak ya da bastırmak için tedbir amaçlı müdahalesiyle ilgilenmekteyiz. Bu türden bir müdahale başlıca iki alan açısından hem yaygın hem de tartışmalıdır: müstehcenlik alanı ve devlet güvenliği alanı. Bu her iki alanda da gündeme getirilen meseleler son derece karmaşıktır ve bu durum haklı olarak fikir ayrılığına yol açabilir. Burada bu alanlarda devlet müdahalesini olumlayan ve olumsuzlayan argümanların izini sürmeyi değil, sadece geleneksel liberal kuramın bu ihtilafları çözmeye çalışmada herhangi bir yardımının dokunup dokunmadığını ele almak istiyorum. Aslına bakılırsa John Stuart Mill ifade özgürlüğüne getirilen meşru kısıtlamaların doğası sorununa ayrıntılı olarak değinmez ve onun bu meseleyle ilgilenen klasik makalesi “Özgürlük Üstüne”deki pasajlar anlaşılması güç ve muğlaktır. Bir yandan Mill’in insanlar ancak başkalarına zarar verdikleri ya da başkalarının çıkarlarını ihlal ettikleri takdirde hareketlerinin devlet tarafından meşru bir biçimde yaptırma uğrayabileceğini öne sürdüğü “zarar ilkesi,” bir kişinin tüketmeyi ya da göz ardı etmeyi tercih edebileceği ve tüketmeyi tercih edecek olursa bunu evine çekilerek yapabileceği sembolik biçimlerin yayılımına asgari devlet müdahalesi için bir gerekçelendirme olarak yorumlanabilir. Öte yandan aynı ilke devletin kitle iletişim alanına yoğun müdahalesinin gerekçelendirilmesi olarak da yorumlanabilir, çünkü müstehcen yayınların ya da siyaseten hassas enformasyonun ifşaatının “başkalarına zarar verdiği” ya da “başkalarının çıkarlarını ihlal ettiği” öne sürülebilir – her şey bu kilit ifadelerin nasıl anlaşıldığına bağlıdır. Mill laf arasında yüz kızartıcı suçlara kendi başlarına yaptırım uygulanamayacağını, ama “herkesin içinde yapıldıkları takdirde adab-ı umumiye ihlali olduğu ve bu nedenle başkalarına karşı işlenen suçlar kategorisine girerek haklı gerekçeyle yasaklanabile-

ceğini" belirtir.¹⁷ Ancak Mill'in bahsettiği bu şart, kitle iletişim çağında sembolik biçimlerin büyük ölçekli üretimini ve yayılımına mütemadiyen uygulanacak olursa, bugün Mary Whitehouse gibi muhafazakâr kampanyacıların talep ettiklerinden pek farkı olmayan oldukça kısıtlayıcı bir medya politikasıyla sonuçlanabilir. Bu nedenle basın özgürlüğüne ilişkin geleneksel liberal kuram güncel tartışmalar için önemli bir referans noktası olmayı sürdürürken, bugünkü medya politikasının bazı kilit sorularına bütünüyle açık ve tatmin edici bir yaklaşım sunduğu bence söylemez.

Kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi

Yirminci yüzyılda radyo ve televizyon yayıncılığının ortaya çıkışı bazı açılardan modern toplumlarda kitle iletişimlerinin rolüne dair tartışmanın koşullarını değiştirdi. Teknik araçların doğası, yayın kuruluşlarının gazete ve yayıncılık örgütleriyle doğrudan kıyaslanabilir bir şekilde gelişmesini gerektiriyordu. Sınırlı tedarik kanalları devletin ya da yarı-devlet kuruluşlarının lisans ya da imtiyazların paylaştırılmasına ve aktarımın düzenlenmesine doğrudan müdahil olmasını gerektiriyordu; ve programların üretimi ve yayılımıyla bağlantılı nispeten yüksek maliyetler, kaynakların büyük ölçekli yayın örgütlerinin elinde toplanmasını gözetme eğilimindeydi. Bir önceki bölümde de işaret ettiğim gibi, yayıncılığın gelişimi farklı kurumsal çerçeveler içerisinde gerçekleşmiş ve bir ulusal bağlamdan diğerine farklılık göstermişti. Bu gelişmeler belirli ticari girişimler ya da politik tavsiyelerin bir sonucu olarak çoğu kez bu duruma mahsus bir şekilde gerçekleşmiştir ve bu durum beraberinde yayıncılığın hedefleri ve yöntemlerine dair genel bir kuramsal açıklamanın formüle edilmesini getirmemiştir. Gelgelelim, yayıncılığın gelişiminde bilhassa etkili olmuş bu türden bir açıklama vardır – özellikle İngiltere’de, ama aynı zamanda yayın kuruluşlarının bir yere kadar İngiltere’dekileri model aldığı pek çok başka ülkede de. Bu açıklamayı kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi olarak tarif edebiliriz. İlk olarak BBC’nin Genel Müdürü John Reith tarafından formüle edilen kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi, kuruluşundan itibaren BBC’nin gelişimine zemin oluşturmuş ve yayıncılığın izlediği doğrultu üzerinde muazzam bir etkide bulunmuştur. Bu ilke bugün İngiltere’de yoğun siyasi tartışmaların konusu olsa ve geleceği belir-

siz olsa da, onun Şimdiye değin kitle iletişiminin kurumsal gelişiminde asli bir rol oynamadığına Şüphe yoktur.

Kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi nedir? 1924'te yayımlanan kitabı *Broadcast over Britain*'da Reith, kamu hizmeti yayıncılığını dört unsura dayanarak nitelendirmiŐti: ticari anlayışın reddi, toplumdaki herkesin programlara eriŐebilmesi, yayıncılık üzerinde birleşik kontrolün tesisi ve yüksek standartların korunması, "en iyinin tedariki ve zararlı olanın reddi."¹⁸ Bu unsurlar Reith tarafından "bir kamu hizmeti geleneği ile toplum ve ulusun en yüksek yararına bağlılık geleneği kurmuş" diye tasavvur edilen BBC'nin örgütsel yapısına ve pratiğine dâhil edilmişti.¹⁹ BBC bir kurum olarak kamusal alanda yer alıyordu ve bu hâlâ da böyledir. Kazancı lisans bedelinden toplanan gelirden elde eder; 1950'lerde ticari televizyonun ortaya çıkışına kadar ve denizaŐını radyo istasyonlarının hukuksuz saldırılarından ayrı olarak, İngiltere'deki yayıncılık hizmetleri üzerinde bir tekel uygulamıŐtır. BBC kamusal alanda yer almasına rağmen, o günün hükümetinden yasal olarak yalıtılmıŐtı ve siyasi bağımsızlığını her zaman asli bir özelliği olarak g rm Ő t r. Reith'ın kendisi hiçbir siyasi partinin  yesi değildi, ama g c l  bir iradeye sahipti ve bunu uygulamak için gereken net bir vizyonu ve kararlılığı olan bir kiŐiydi. Görevini öncelikle kültürel ve eğitimsel açılardan tanımlıyordu: kamu hizmeti yayıncılığı bir bütün olarak ulusun üyelerini bilgilendirmeye ve aydınlatmaya ve yüksek standartlı ve zevk ürünü programlarla onları eğlendirmeyle çalıŐmalıydı.

BBC Reith yıllarından bu yana Şüphesiz değişmiştir. Yalnızca büyüklük ve çıktı anlamında büyümekle kalmamış, aynı zamanda ticari televizyonun ortaya çıkışının neden olduğu rekabetçi kayęıyla kısmen etkisi azaltılan misyoner gayretkeŐlięinin birazını kaybetmiŐtir. Yine de kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi BBC için temel önemde olmayı sürdürmekte ve yayıncılığın geleceği hakkındaki güncel tartışmalar bağlamında oldukça farklı siyasi inançları olan kişiler tarafından müdafaa edilmektedir. Bu ilkenin rehberliğindeki BBC'nin üstün kalitede ve kalıcı değerde bazı malzemeler üretmiş olduğuna bence Şüphe yoktur. Pek  ok BBC programı, yayın kuruluşlarının kamusal alanda, yani  zel Őahsa ait olmayan ve k r güdümlü olmayan kurumsal bir  er eve içerisinde oldukça etkin bir Şekilde faaliyet gösterebileceğinin kanıtıdır. Gelgelelim, BBC'nin *pratikte fa-*

aliyet gösterme biçimlerini mercek altına alacak olursak, kamu hizmeti yayıncılığı ilkesinin, en azından başlangıçta Reith tarafından ayrıntılandırıldığı haliyle, ciddi eksiklikler barındırdığı da açıktır. Bir kere daha kendimi üç faktörle sınırlandıracam: (1) gücün bir seçkinler zümresinin elinde toplanması; (2) yayın kuruluşlarının devlet iktidarı ve hükümet baskısı uygulamalarına duyarlılığı; ve (3) yeni medya teknolojileri karşısında geleneksel kamu hizmeti yayıncılığı ilkesini ayakta tutmanın gücü.

1 Kamu hizmeti yayıncılığıyla bağlantılı risklerden biri, bu belirli bir kurumsal çerçeve içine gömülü olduğunda, gücün bürokratik bir seçkinler zümresinin elinde toplanmasını kolaylaştırmasıdır. BBC'nin gelişimi bu riske bir örnektir. Reith'in liderliğindeki BBC, kuruluşun izlediği yol ve üreteceği ürünler üzerinde yoğun kontrol uygulayan Genel Müdüre karşı sorumlu olan ve yönetsel kontrol kurulunu teşkil eden ufak bir grupla katı bir biçimde (hiyerarşik olarak) örgütlenmişti. BBC'nin örgütsel yapısında Genel Müdür, o zamanın hükümeti tarafından atanan bir Yönetim Kuruluna resmi olarak hesap vermekle sorumludur. Kuruldakiler BBC'nin günlük faaliyetlerine nadiren karışsalar da, Genel Müdürün atanması veya değiştirilmesinden sorumludurlar ve kriz zamanlarında görüşleri can alıcı olabilir. Hesap verilebilirliğin yönü katı bir biçimde yukarıya doğrudur ve Genel Müdürün elinde hatırı sayılır bir güç vardır. Yayıncılık sektöründe kendisine tam ya da kısmi tekel tevdi edilmiş bir kurum için bu türden bir hiyerarşik örgütlenme şüphesiz tartışmaya açıktır. Kurumun bütün kontrolünü, atanma sisteminden ötürü nispeten dar ve ayrıcalıklı bir toplumsal arkaplandan gelen kişilerden oluşan bir seçkinler zümresinin eline teslim eder. 1920'lerden bu yana BBC'nin Yöneticilerinin ve Genel Müdürlerinin toplumsal arkaplanlarını irdeleyecek olursak, neredeyse yarısının Oxbridge mezunu olduğunu görürüz; dörtte biri finans ya da iş dünyasından gelirken, yalnızca bir kişinin sendikal geçmişi vardır ve çoğunluğu beyaz ve erkektir.²⁰ Elbette tüm karmaşık örgütlerde olduğu gibi güç yalnızca bu bürokratik seçkinler zümresinin eline teslim edilmemiştir. BBC'nin gündelik işleyişi, kurumun pek çok farklı düzeyinde, sürekli ve karmaşık karar alma süreçlerini içerir. Ne var ki kurumun genel etosu ve yönü, görüşleri belirli durumlarda belirleyici olabilen seçkinlerin değerlerinin etkisi altındadır.

BBC'nin son derece hiyerarşik bir örgütlenme geliştirmiş olması ve bu kuruluşun üst basamaklarının nispeten sınırlı bir toplumsal arkaplana sahip kişilerce doldurulmuş olması gerçeği, kamu hizmeti yayıncılığı ilkesinin kusurlu olduğunu kendi başına karutlamaz. Bu ilkenin İngiltere'de yerleşik olduğu kurumsal  er eve, varlığını, despot ve seçkinci eğilimleri iyi bilinen Reith'in kendine has kişiliğine olduğu kadar kamu hizmeti yayıncılığı ilkesine de borçludur. Buna rağmen yüksek standardın ve beğenin korunması görevinin verildiği bir kurum, yayıncılık üzerinde birleşmiş bir kontrol tesis etmesini gerektiren bir ilkeye göre örgütlendiğinde, gücün yoğunlaşmasını kolaylaştırmak ciddi bir risk taşır. Kalite ve beğeni yargıları toplumsal bir boşlukta faaliyet göstermez; toplumsal açıdan farklılaşmuş yetişme süreçleriyle koşullanırlar.²¹ Bu türden yargılar ne kadar çok atanmış kişilerden oluşan ufak bir çevreye teslim edilirse,  ıktırının belirli toplumsal grup ya da tabakaların ince hassasiyetlerini yansıtmaması riski o kadar yüksektir. *Listener* 1936'da izleyici araştırmaları yürütmeye başladığında, Toscanini konserlerinden bıkan ve yüksek kültürden biraz soluklanabilmek için sık sık yabancı ticari istasyonları a an işçi sınıfından dinleyicilerin son derece hoşnutsuz olduğunu keşfetti.²² Bugün bile televizyon yayıncılığının d opolist sistemi altında BBC kanallarının üst-orta sınıf izleyiciler arasında ITV'den daha popüler olması ve ITV'nin vasıfsız kol emekçileri arasında BBC'den daha popüler olması gerçeği, kamu hizmeti yayıncılığı ilkesiyle ilişkilendirilen risklerin bütünüyle varsayımsal olmadığını teyit eder. Kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi, bir tür *kültürel paternalizm* riski taşır; burada belli toplumsal grupların ince hassasiyetleri, medya üzerinden sunulan sembolik biçimlerin üretimi ve değerlendirilmesi sürecinde muhafaza edilmesi gereken norm olarak kurumsallaştırılır. Aşağıda bundan ve bununla bağlantılı risklerden sakınmanın en iyi yolunun karar alıcıları  oğullaştırarak – düzenlenmiş  oğulluk olarak tarif edeceğim şey –yayıncılık alanında gücün bariz bir şekilde tek elde toplanmasını engellemek olduğunu öne süreceğim. Ancak bu önerme üzerinde durmadan önce, kamu hizmeti yayıncılığı ilkesindeki bazı bağlantılı sorunlara değinmek istiyorum.

2 Radyo ve televizyonun ortaya çıkışından itibaren yayın kuruluşları, hükümet  yeleri ile devlet yetkililerin g   uygulamalarından kolay etkilendirir bir hale gelmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında, biçimsel olarak  zg r bir basın tesis etme mücadelesi pek çok Batı toplumunda önemli  l-

çüde başarıya ulaşmıştı ve basın alanındaki sınırlamalar, aleni siyasi yaptırımlar yerine gazete endüstrisinin ticari niteliğinden kaynaklanan ekonomik zaruretler şeklini almıştı. Gelgelelim, yayıncılığın kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi altında gelişmesiyle birlikte, devlet ve hükümet kurumları ile kitle iletişim kurumları arasında yeni bir ilişkiler dizisi kuruldu. Reith özgür bir basınla ilgili geleneksel liberal kuramdan bazı şeyleri muhafaza etse de, aktarım kanallarının sayısı sınırlı tutulan ve üzerinde kamu yararına göre faaliyet gösteren birleşmiş bir kontrolün asli olduğunu düşündüğü bir araç bağlamında bu fikri büyük oranda yeniden biçimlendirdi. Kontrolden sorumlu aktör bu yeni bağlamda geleneksel liberal düşüncüyü ancak siyasi partiler ve örgütlü çıkar grupları söz konusu olduğunda tarafsız kalmaya özen göstererek ve BBC'ye hükümetin dağıttığı kaynaklardan bağımsız bir gelir kaynağı sağlayan lisans ücreti mekanizmasıyla kendini zamanın hükümetinden koruyarak ayakta tutabilirdi. BBC'nin benimsediği tarafsızlık, kamu hizmeti veren yayıncılık kuruluşu – yani monolitik karakterine ve kamusal alanda yer almasına rağmen, devlet ve hükümet baskısından bağımsız olmayı ve kamu yararına hareket etmeyi iddia edebilen bir kurum – açısından merkezi önemdeki *işlemsel bir idealdir*.

Burada karşılaşılan güçlük bu işlemsel idealden pratikte ödünler verilmesidir. Kuruluşundan bugüne kadar BBC kendini pek çok kere çatışan çıkarların söz konusu olduğu ve neyin nasıl yayımlanacağıyla ilgili kararların verilmesinin gerektiği güç durumlarda bulmuştur. BBC'nin kurumsal çerçevesi düşünüldüğünde karar alma sürecinin, ciddi çatışmaların ya da ulusal güvenliğin söz konusu olduğu durumlarda, sistematik olarak devletin ya da hükümet yetkililerinin kaygılarını gözetmesi riski her zaman mevcuttu. İyi bilindiği üzere BBC'nin karşısına çıkan bu türdeki ilk büyük krizde olan tam da buydu: 1926 Genel Grevi. Reith, hükümetin bazı üyelerinin BBC'ye “el koyma” teşebbüslerine direnmiş, böylesi bir hareketin olumlu bir sonuç vermeyeceğini ve gereksiz olacağını öne sürmüştü: “Şayet Hükümet güçlüyse ve davasında haklıysa bu türden tedbirler alması gerekmez. BBC'nin halk için olduğunu ve Hükümetin de halk için olduğunu varsayarsak, bu BBC'nin de bu krizde Hükümet için olması gerektiği anlamına gelir.”²³ Reith'in argümanı, kamu hizmeti yayıncılığının içerdiği gizli tehlikeler bakımından önemlidir: kriz zamanlarında “kamu yararını” tanımlama gücü, ona göre, yayın

kuruluşunun, bir bütün olarak halkın refahını gözetmek durumunda olan hükümetle geçici olarak işbirliği yapmasıyla çözülebilir. Yayın kuruluşlarının devletten özgür olmasını isteyenler için bu geçici çözümün içerdği tehlikeler barizdir. Mesele yalnızca Genel Grev durumunda ya da ondan sonraki pek çok başka durumda BBC'nin hükümetin yanında yer alması ya da hükümetin veya devletin diğer aktörlerinin baskısına boyun eğmesi değildir; mesele daha ziyade kamu hizmeti yayıncılığının yayıncılık üzerinde birleşmiş bir denetimi savunarak, yayın kuruluşlarını kamusal alana yerleştirerek ve onlara kamu yararını gözetme vazifesini vererek, bu kuruluşların arzuladığı tarafsızlıktan pratikte hükümet ve devlet yetkililerinin kaygı ve bakış açısından yana tavır alınarak ödün verilmesi *riskini taşımasıdır*. Bu yalnızca BBC'nin tarihiyle değil, aynı zamanda İngiliz kamu hizmeti yayıncılığı sistemini model alan dünyanın diğer yerlerindeki yayın kuruluşların tarihiyle de alenen örneklenen bir risktir.

3 Reith'ın kamu hizmeti yayıncılığı ilkesini nitelendirirken saydığı dört unsurdan bir tanesi gerçekte hiçbir zaman gerçekleştirilememiştir: yayıncılık üzerinde birleşmiş bir denetimin tesisi. 1930'lar ve 1940'lar boyunca tekel benzeri bir şeyin varlığından söz edebilirsek de radyo yayıncılığı üzerindeki kontrol hiçbir zaman bütünüyle BBC'nin elinde toplanmamıştı, çünkü İngiliz dinleyiciler yabancı ülkelerdeki istasyonların ve korsan radyo istasyonlarının programlarını dinleyebiliyorlardı. Televizyon yayıncılığının ilk birkaç yılı tamamen BBC'nin tahakkümü altındaydı, ama bu tekel kısa bir süre sonra bağımsız televizyon ağının kurulması ve sonrasında da buna Channel 4'un eklenmesiyle kırıldı. Bu nedenle İngiltere örneğinde, kamu hizmeti yayıncılığının kurumsal olarak gerçekleştirilmesi, Reith'ın başlangıçta tahayyül ettiğinin her zaman gerisinde kalmıştır: yayın kuruluşları hiçbir zaman bütünüyle birleşik bir kontrole tabi kılınamamıştı ve son yıllarda endüstrinin farklı sektörlerini düzenlemek için birtakım yarı-devlet kuruluşları var olmuştu. Ama bugün yayıncılık üzerinde birleşmiş bir denetim tesis etmeye dair her teşebbüse engel olması muhtemel yeni gelişmeler vardır. Yeni iletişim teknolojilerinin, özellikle de kablo ve DBS'le bağlantılı olanların kullanılmaya başlanması, bu zamana kadarkinden çok daha büyük bir kapasiteye sahip ve ulusal sınırların kolaylıkla dışına taşan potansiyel bir aktarım yelpazesi olan yeni aktarım araçları yaratmaktadır. Bu koşullarda yayıncılık politi-

kasına kapsayıcı bir yaklaşım olarak anlaşılan kamu hizmeti yayıncılığı ilkesinin Reith'in ilk önerdiği şeye benzer bir şekilde sürdürülebileceğini öne sürmek güçtür. Hâlâ yanıt bekleyen soru, kapsayıcı ihtiraslarından sıyrılmış kamu hizmeti yayıncılığı ilkesinin, yeni teknolojilerin kullanılmasının öncülük ettiği teknik araç ve kurumların yeni konfigürasyonunda oynayacak herhangi bir rolünün olup olmadığıdır.

Yeni iletişim teknolojilerinin kullanılmaya başlanması modern dünyada, kültürel aktarımla ilgili, Reith tarafından ilk başta formüle edildiği haliyle kamu hizmeti yayıncılığı ilkesine ters düşen başka bir özelliğe dikkat çekmiştir: yani onun küreselleşmiş ve küreselleşen karakterine. Kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi, ilk formüle edildiği haliyle, ulus-devlet bağlamı içerisine yerleştirilmişti. Reith'a göre başlıca yayın kuruluşu, ülkedeki her eve aynı anda ulaşmaya muktedir ulusal bir kuruluş olacaktı. 1933 yılındaki *BBC Almancağı* "Yayıncılık ulusal bir ölçekte, ulusal hizmet için ve tek bir ulusal otorite tarafından yürütülmelidir" diye yazıyordu.²⁴ Ulusal ölçekte kamu hizmeti yayıncılığı vizyonu iki sorun barındırıyordu: bir yandan ulusal bir yayın hizmeti düzenlemek yerel ve bölgesel çıkar ve kaygıların dışlanması ya da marjinalleşmesine neden olabilirdi, ki bu konu son yıllarda yoğun bir şekilde tartışılmıştır; öte yandan bu teşebbüsün önü, modern çağda kültürel aktarımın gittikçe küreselleşmesiyle kesilebilirdi. Filmlerin ve televizyon programlarının gittikçe uluslararası bir pazarda satılmaya başladığı ve teknik aktarım araçlarının görsel işitsel malzemeleri ulusal sınırların ötesine geçirmeye gittikçe daha muktedir olduğu bir zamanda, yayın kuruluşlarını uluslararası ve ulus-aşırı baskılardan ve süreçlerden yalıtıma gittikçe daha zor bir hale gelecektir. Bir sonraki kısımda, vadesi çoktan dolmuş bir fikri ayakta tutma ümidiyle son çırpınılarda bulunmak yerine yayın kuruluşların örgütleniş ve rolünü, medya endüstrilerinin gelişimi ve yeni iletişim teknolojilerinin kullanımıyla açılan fırsatlardan istifade edecek şekilde yeniden düşünmemiz gerektiğini öne süreceğim.

Düzenlenmiş bir çoğulculuğa doğru

Medya kuruluşlarının geleceği hakkında düşünmeye, geçmişten bazı genel dersler çıkarmakla başlayabiliriz. Basın özgürlüğüyle ilgili geleneksel liberal kuramı, bir yanda medya kuruluşlarıyla öte yandan devlet ve hü-

kùmetin önde gelen kurumları arasında belirli bir mesafeyi muhafaza etmenin önemini, bana göre haklı bir biçimde vurgulamıştı: medya kuruluşları ancak bu mesafeyi muhafaza ederek kurumsallaşmış siyasi iktidarın uygulanma biçimi hakkında eleştirel yorumlarda bulunabilirdi. Gelgelelim, geleneksel liberal düşünürler, medya kuruluşlarının ticari müesseseler olarak engellenemez büyüyüşünden kaynaklanan tehlikeleri yeterince dikkate almamıştı. Gazete ve yayıncılık endüstrilerinde ve gittikçe bir bütün olarak medya endüstrilerinin tümünde bu büyüme, kaynakların özel alandaki büyük ölçekli örgütlerin elinde toplanmasına neden oldu. Kamu hizmeti yayıncılığı ilkesinin ortaya atılmasının nedeni, kısmen, yayıncılık alanındaki bu sonucu önlemektir. Bu ilkenin asıl gücü, yayın kuruluşlarının katı ticari kaygılardan başka kıstaslarla yönetilebileceği iddiasıydı. Bu iddia geçerliliğini bugün de korumaktadır. Ama Reith'in ayrıştırıldırıldığı ve kurumsallaştırıldığı biçimiyle kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi, kaynakları tek bir kurumda toplama ve iktidarı, devlet ve hükümet görevlilerine yakınlıkları yayın kuruluşlarının arzuladığı tarafsızlıktan ödün vermekten sakınmayı pratikte zorlaştıracak bürokratik bir seçkinler zümresinde toplama eğilimindeydi. Ticari mülahazaların dolu-dizgin harekete geçirilmesine bir tepki olarak kamu hizmeti yayıncılığı ilkesi bir kere daha, bir diğer kötü seçeneği, kitle iletişim kurumlarına devlet müdahalesini ve bunlar üzerindeki kontrolü ortaya çıkardı.

Medya kuruluşlarının bundan sonraki gelişiminin *düzenlenmiş çoğulluk ilkesi* adını verdiğim şeyle idare edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bundan kastım, *kitle iletişiminin farklı alanlarında bir bağımsız medya kuruluşları çoğulluğunu hem barındıracak hem de güvence altına alacak kurumsal bir çerçevenin tesis edilmesidir*. Basın ve daha genel olarak yayıncılık alanında çok sayıda bağımsız kuruluşun olmasının önemi, bu türden bir çoğulluğu muhtelif ve farklı görüşlerin ifade edilmesini güvenceye almanın bir yolu olarak gören geleneksel liberal düşünürler tarafından vurgulanmıştı. Bu kavrayış geçerliliğini bugün de korumayı sürdürse de, kaynakların büyük ölçüde özel alandaki kurumlarda yoğunlaşmasının bir sonucu olarak kurumlar çoğulluğunun esaslı bir şekilde azalmasını, devletlerin çıkardığı ve uyguladığı yasalar aracılığıyla güvence almak da eşit derecede önemlidir. Bu yalnızca rekabeti sınırlandırarak tüketiciye zarar veren tekelci faaliyetlere karşı yasalar çıkarma meselesi değildir: söz konusu olan yalnızca tüketicinin seçme özgürlüğü değil, aynı zamanda farklı gö-

rüşlerin ifade edilebileceği kamusal forumlar çeşitliliğinin varlığıdır. Kişi yalnızca tüketim nesnelerini seçerken tercih hakkını kullanan bir tüketici değildir; o aynı zamanda görüş oluşturma ve yargıda bulunmanın bugün bir yere kadar enformasyonun erişilebilirliğine ve muhtelif fikirlerin kitle iletişim araçları aracılığıyla ifade edilmesine bağlı olduğu siyasi bir cemaatin ya da cemaatlerin bir katılımcısıdır. Kaynakların medya endüstrilerindeki kurumlarda yoğunlaşması yalnızca tüketici olan bireye yönelik bir tehdit değildir, bu aynı zamanda vatandaş olan bireye de yönelik bir tehdittir. Yayın alanında çoğulculuğun sınırlandırılmasının birincil gerekçelendirmelerinden bir tanesi her zaman için tedarik kanallarının erişebildiği nispeten dar dalga bandı yelpazesinin vazettiği teknik sınırlamalar olmuştur. Ancak yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle bu gerekçelendirme bütün gücünü kaybetmektedir. Kablo ve uydu teknolojileri bazı ülkelerdeki erişilebilir kanal sayısını büyük ölçüde artırmıştır ve gelecek yıllarda diğer ülkelerde de aynı şeyi yapmayı sürdürecektir. Ama bu yeni teknik araçların kullanılmasının tedarik kapasitesinde neden olduğu genişleme, sadece piyasa güçlerine bırakıldığında, kaynakların büyük iletişim holdinglerinin elinde yoğunlaşmasını daha da artırmak yerine çoğulculukta önemli bir artışa yol açacağından haklı olarak şüphe duyulabilir.²⁵

Bu nedenle düzenlenmiş çoğulculuk ilkesi, ilk kertede *medya endüstrilerinde yoğunlaşmış kaynakların tek elde toplanmasını* icap ettirir. Medya endüstrilerinde kaynakların yoğunlaşması eğilimi durdurulmalı ve iletişim holdinglerinin faaliyetlerini sınırlandıran mevzuatlarla tersine çevrilmelidir; yayıncılık alanında, Reith'in yayıncılığın birleşmiş bir kontrol altında toplanmasıyla ilgili fikri, kesinkes bir kenara kaldırılması gereken bir fikirdir. Düzenlenmiş çoğulculuk ilkesi medya endüstrilerine yasamaya ilişkin müdahaleler icap ettirirken, aynı zamanda medya kuruluşlarının rutin faaliyetleri göz önüne alındığında *medya kuruluşlarının devlet iktidarı uygulamalarından açıkça ayrılmasını* da gerektirir. Bu bağımsızlığın önemi hem basın özgürlüğünü savunan liberal kuramcılar tarafından hem de kamu hizmeti yayıncılığının kurucuları tarafından vurgulanmıştı – kamu hizmeti yayıncılığının kurumsal realizasyonunun bu bağımsızlıktan bazı açılardan ödün verdiğini öne sürmüş olmama rağmen. Düzenlenmiş çoğulculuk ilkesinin bu ikili yönü – medya endüstrilerinde yoğunlaşan kaynakların tek elde toplanması, medya kuruluşlarının devlet iktidarı

uygulamasından ayrılması – medya örgütlerinin gelişimi için geniş bir kurumsal alan tanımlar. Bu alan gerçekten de bir hayli geniştir ve bu kasten böyledir: kamusal alan, özel alan ve daha öncesinde aracı örgütlerin alanı olarak tarif ettiğim şey içerisinde farklı mülkiyet ve kontrol biçimleri için yer vardır. Ancak bu alan da belli sınırlara sahiptir. Bu, bir yanda piyasa güçlerinin engellenemeyen faaliyetleri, öte yandan medya kuruluşlarının devlet tarafından doğrudan denetimi *arasındaki* bir alandır. Düzenlenmiş  oğulculuk ilkesinin yürütülmesinin en etkin biçimi medya kuruluşlarını piyasa ve devlet arasındaki alana yerleştirmektedir.

Medya kuruluşlarının bu alan içerisinde geliştirilebileceği belirli biçimler ve gerekli ve uygun olabilecek regülasyon biçimleri, kitle iletişiminin bir alanından ötekine farklılık gösterecektir. Burada bu meseleleri ayrıntılı olarak incelemeye kalkışmayacağım.²⁶ Yalnızca televizyon dünyasında bugün bir yanda kurumsal aktarım aygıtları, öte yanda televizyon programlarının üretimiyle ilgilenen kurumlar arasında daha keskin bir ayrım  izmeninin uygun olabileceğini belirteceğim. Üretim ve aktarım süreçleri, tarihsel olarak çoğu kez birleşmiş olsalar da, ayrı kurumda bir araya gelmek zorunda değillerdir. Mevcut aktarım kanalları arttı a, bağımsız yapım şirketleri tarafından üretilen programların yayılması için ilkesel olarak daha fazla fırsat yaratılır. Ancak bu fırsatların pratikte gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, diğer şeylerin yanı sıra, ortaya çıkmakta olan kanalların nasıl düzenlendiği ve denetlendiğine bağlı olacaktır. İngiltere’de Channel 4’un örgütlenişi üretim ve aktarım arasında bu türden bir kurumsal işbölümüne dayanır ve BBC’nin giderek daha fazla sayıda programı bağımsız sektörden alması muhtemel görünmektedir. Ancak değişen teknolojiler bağlamında bu kurumsal ayrımın etkin gelişimi, ilk olarak aktarım kanallarının hem çoğulcu bir tarzda hem de alıcıların ihtiyaçları ve çıkarlarına cevap veren bir şekilde geliştirilmesini ve ikinci olarak yapım kuruluşlarının hem kamusal hem de özel olmak üzere farklı fon kaynaklarına erişiminin olmasını, böylelikle yüksek maliyetli programlar üretmekle ya da azınlık çıkarları ve zevklerine hizmet vermekle meşgul olan kuruluşların, en az yatırıma en fazla geri dönüş vaadinde bulunan programların fonlanmasıyla otomatik olarak ortadan kalkmamasını güvence altına almak için bir dizi düzenleyici mekanizmayı gerektirir.

Yeni iletişim teknolojilerinin kullanılması kitle iletişimini gittikçe daha küresel kıldığı için, düzenlenmiş çoğulculuk ilkesinin kendisi ulus-aşırı bir bağlam içerisine yerleştirilmelidir. Kitle iletişiminin artan küreselleşmesi, bu ilke açısından bakıldığında, hem yeni fırsatlar hem de yeni tehlikeler yaratır. Söz konusu olan, bağımsız örgütlerin ürettiği programların dağıtımı için yaratılan yeni pazarlar anlamındaki ve aktarım sürecinin kendisinin artık yalnızca ulus-devletin sınırları ve çıkarları açısından kavramsallaştırılamayacak olması anlamındaki yeni fırsatlardır. Ama bu durum aynı zamanda dikkatli bir regülasyon (düzenleme) olmadan, yeni araçların gelişiminin sadece geçtiğimiz elli yılda gazete ve yayıncılık endüstrilerinin izlediği seyrin – yani kaynakların giderek iletişim holdinglerinin elinde toplanması seyrinin – tekrar edilmesi anlamında da yeni tehlikeler barındırır. Yeni aktarım araçlarının ulus-aşırı karakteri dikkate alındığında, bu sonucu engellemek için gerekli olan regülasyon hem ulusal hem de uluslararası olmak zorundadır. Belirli devletler ve birbirleriyle bağlantılı devletler, yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanmasıyla açılan yeni aktarım kanallarının, çoğulculuk ve tepki verebilirliğin hür teşebbüse feda edilerek kontrol edilmeyeceğini güvenceye almak için adımlar atmalıdır. Bu düzenleyici sorumlulukla açıkça ve doğrudan yüzleşilmelidir; böyle yapmamak, modern toplumlarda toplumsal ve siyasal yaşamın zenginleşmesi için eşî benzeri görülmemiş bir fırsatın kaybedilmesi ya da önemli ölçüde ve belki de geri döndürülemez bir biçimde azalması anlamına gelir.

Kitle İletişim Çağında İdeolojiyi Yeniden Düşünmek

Bu bölümün sonuna yaklaşırken, önceki bölümlerin merkezinde yer alan soruların bazılarını yeniden dönmek ve burada yer verilen hususların ışığında bunlara yeniden değinmek istiyorum. Bilhassa bu hususlar ışığında ideoloji çözümlemesinin bugün nasıl anlaşılması ve sürdürülmesi gerektiğini sormak istiyorum. İkinci bölümde ideoloji analizine farklı yaklaşımları eleştirerek, bu yaklaşımların modern toplumlarda kitle iletişiminin rolünü ya göz ardı ettiğini ya da yanlış kavradığını, bu nedenle ideoloji analizi için kitle iletişimin önemini yanlış yorumladığını öne sürmüştüm. O halde kitle iletişim çağında ideoloji analizi nasıl anlaşılmalıdır sorusunu şimdi sorabiliriz. Bu soruya bütünüyle cevap verebilmek,

bu bölüm boyunca kar şımıza çıkmayan bir analiz türüne geçmemizi gerektirir: teknik araçların doğası ve medya kuruluşlarının örgütlenmesiyle meşgul olmak yerine bu husus tarafından y n verilmiş olsa da, medya mesajlarının içeriğine ve bu içeriğin belirli durumlarda kullanılma ve benimsenme biçimlerine yönelen bir analiz türüne geçmeliyiz. Bu türden bir analizin metodolojik  er evesi bir sonraki bölümde geliştirilecektir. Buradaysa kendimi, bugün ideoloji analizini ilgilendiren bazı genel hususlarla sınırlandıraca ım. Kitle iletişim çağında ideoloji analizine yeniden yön vermek için kuramsal yönergeler sunan dört tez  ne s re e im.

Tez 1: Modern toplumlarda ideoloji analizi, kitle iletişimi ideolojinin tek alanı olmasa da, kitle iletişiminin doğası ve etkisine asli bir rol vermelidir. Daha  nceki bir bölümde göstermeye  alı t ım üzere, ideoloji analizi çoğu kez modern sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen kültürel dönüşümlere dair genel bir kuramsal açıklama içerisinden ifade edilmiştir. Bu açıklama, öncelikle, geleneksel dini inanç ve pratiklerin gerileyi ine ve toplumsal yaşamın artan ussalla masına vurgu yapıyordu; ideoloji analizi böylelikle öncelikli olarak endüstriyel kapitalizmin gelişimine eşlik eden seküler inanç sistemlerinin analizi açısından tasavvur ediliyordu. Ama bugün içinde ya adı ımız dünyada kültürel deneyim, sembolik biçimlerin kitle iletişiminin çeşitli araçlarıyla yayılması sonucu derinlemesine biçimlendirilmektedir. Bugün ideoloji analizinin yeriden ele alınmasına dair birincil referans çerçevesini sunacak olan şey toplumsal yaşamın sözde sek lerle mesi ve ussalla ması değil, modern kültürün bu medyasalla masıdır. Birinci bölümde ana hatlarıyla ele aldığım eleştirel ideoloji kavrayı ından yararlanarak ideolojiyi, sembolik biçimlerin ta ıdı ın anlamın tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet etme biçimleri açısından analiz edebiliriz ve kitle iletişiminin gelişimiyle nitelendirilen toplumlarda ideoloji analizinin esasen teknik kitle iletişim araçlarıyla aktarılan sembolik biçimlerle ilgilenmesi gerektiğini kabul edebiliriz. İdeoloji analizi, örgütlü siyasi gruplar tarafından formüle edilen ve benimsenen seküler inanç sistemlerine odaklanmak yerine, öncelikle sembolik görüngülerin toplumsal yaşamda dolaşımda olduğu ve g   ilişkileriyle ke i ti i çoklu ve karmaşık yollara yönelmelidir. Teknik kitle iletişim araçları yalnızca sembolik biçimlerin dolaşım ve yayılım kanalları olarak değil, aynı zamanda yeni eylem ve etkileşim türleri, zaman ve mekânda yayılan yeni toplumsal ilişki türleri yaratan mekanizmalar olarak temel

bir öneme sahiptir. Bu nedenle ideoloji analizi hem medya kuruluşlarının ürettiği ve yaydığı sembolik biçimlere, hem de bu dolayimli sembolik biçimlerin üretildiği ve alınıldığı eylem ve etkileşim bağlamlarına değinmelidir.

Kitle iletişimi ideolojinin analizinde merkezi önemde olsa da, bunun modern toplumlarda ideolojinin faaliyet gösterdiği tek alan olmadığını vurgulamak önemlidir. İdeolojik görüngüleri, belirli sosyo-tarihsel durumlarda, bu görüngüler tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye hizmet ettikleri ölçüde, anlamlı sembolik biçimler olarak nitelendirdim; bu türden görüngüler arkadaşlar arasındaki gündelik sohbetlerden başbakanın ya da bakanların (dolayimli ya da dolayimsız) söylevlerine, alay ve şakalardan ciddi politika ve ilke beyanlarına kadar çeşitli bağlamlarda fark edilebilir. İdeolojinin üretimi ve yayılımının bir alanı olarak kitle iletişiminin merkeziliğini kabul etmek, ideolojinin işleyişinin sembolik biçimlerin kitle iletişimi aracılığıyla aktarılmasını içeren bağlamların dışında kalan bağlamlarda göz ardı edilmesi gerektiği anlamına gelmez. Dahası, daha önce de işaret ettiğim gibi, kitle iletişimi aracılığıyla aktarılan sembolik biçimler çoğu kez gündelik yaşam bağlamlarında alınıp toplumsal etkileşimin sembolik içeriğine dâhil edilir. Dolayimli mesajların söylemsel olarak ayrıştırılması bizzat mesajların anlamını dönüştürebilir ve hem birincil hem de ikincil alıcıların hayatlarındaki etkisi ve rolünü değiştirebilir. İdeoloji incelemesi sembolik biçimlerin dolaşımında olduğu bağlamların çeşitliliğine, bu biçimlerin kitle iletişimiyle dolayım alınıp dolayım almadığına, bunu takip eden tartışmada ayrıştırılarak ayrıştırılmadığına ya da sadece gündelik toplumsal etkileşimde mübadele edilip edilmediğine dikkat edecek kadar geniş olmalıdır.

Tez 2: Kitle iletişiminin gelişimi modern toplumlarda ideolojinin işleyiş boyutunu büyük ölçüde genişletir, çünkü sembolik biçimlerin, zaman ve mekânda dağılmış yaygın ve potansiyel olarak geniş seyircilere aktarılmasına olanak tanır. Şayet ideolojiyi sembolik biçimlerin taşıdığı anlamın tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet etme yollarına istinaden tasavvur edecek olursak, kitle iletişiminin, özellikle de elektronik araçların gelişmesinin ideolojik görüngülerin çoğalması ve yayılması açısından muazzam sonuçları olduğunu görebiliriz. Kitle iletişiminin basılı araçlarının gelişimiyle sembolik biçimlerin dolaşımı ortak bir fiziksel yerin paylaşılmasından giderek koparıldı ve böylelikle anlamın sembolik biçimlerde seferber

edilmesi, sembolik biçimlerin üretildiği yakın toplumsal bağlamın ötesine geçmeye giderek daha fazla imkân tan dı. İdeolojik görüngülerin *kitle görüngüleri* olarak ortaya  ıkı ı ancak kitle iletişimin basılı araçlarının geçilmesiyle mümkün olmuştur, çünkü bundan önce sembolik biçimlerin dolaşımı belirli yerlerle ya da belirli kişi tabakaları ya da ağlarıyla sınırlıydı. Elektronik araçların, özellikle de televizyonun ortaya  ıkı ı, ideolojik görüngülerin kitlesel karakterinin ve kitlesel potansiyelinin vurgusunu daha da artırmıştır. Elektronik araçlar sembolik biçimlerin e i benzeri görülmemiş bir ölçekte dolaşıma girmesine, mekânda yayılmış aşağı yukarı eşzamanlı çok sayıda izleyiciye ulaşmasını mümkün kılar. Sembolik biçimlerin dolaşım kapasitesi daha önce hiçbir zaman elektronik dolaşımly kitle iletişim çağında olduğu kadar kapsamlı olmamıştır.

Elektronik dolayımly kitle iletişimin geçimini, dolaşım kapasitesini artıranın yanı sıra, sembolik biçimlerin üretimi ve alınılanmasına erişim tarzlarını deği tirmi tir. Modern toplumlarda yayın kuruluşları, bazılarının taslağını bir önceki bölümde çıkardığım belirli biçimlerde  rg tlenmi tir ve bu örgütsel özellikler elektronik dolayımly sembolik biçimlerin üretimi ve yayılmasına erişimin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Bu kısıtlamaların doğası, özellikle de yayıncılık alanında yeni teknolojilerin kullanılmaya başlamasıyla farklılık gösterir ve sürekli değişir. Ama yakın gelecekte yayıncılık alanında sembolik biçimlerin üretimi ve yayılımına erişim tarzlarının oldukça sınırlayıcı olmayı ve öncelikli olarak büyük ölçekli medya kuruluşları ve iletişim holdinglerinin örgütsel özellikleriyle belirlenmeyi sürdürmesi muhtemeldir. Üretim ve yayılım cephesindeki kısıtlı erişimin aksine televizyon gibi elektronik araçlarla aktarılan sembolik biçimler, alınılanma cephesinde nispeten kısıtlanmamış erişilebilirlikle nitelendirilir. Bazı maddi, teknik, mali ve hukuki koşulların alıcı faaliyetin gerçekleşmesi için yerine getirilmesi gerekebilir –  rneğin, insanların bir televizyon seti edinmesi ve bir ruhsat ya da abonelik  creti ödemesi gerekebilir; ancak bu koşullar bir kez yerine getirildikten sonra dolayımly mesajların alınılanmasına erişim nispeten sınırsızdır. Çeşitli türde kısıtlamalar  phesiz hane içi ve diğer alınılama bağlamlarında işlemeye devam eder. Bunlardan bu bölümün ba larında bahsetmi tim. Gelgelelim, kitle iletişiminin kitap, gazete ve dergi gibi diğer biçimleriyle kıyaslandığında, televizyon gibi elektronik araçlarla aktarılan mesajlar ilkesel olarak daha büyük ve geniş bir seyirci için erişilebilirdir ve onlar tarafından

alınlanır. Bu bir yere kadar televizyon setinin evde önemli bir konum işgal eden ve çevresinde çoğu sosyal etkileşimin geliştiği bir odak noktası olan ev içi bir cihaz olması nedeniyledir. Aynı zamanda televizyon aracılığıyla alınan mesajların şifresini çözmek için gereken becerilerin, basılı malzemeler gibi diğer araçlar tarafından aktarılan mesajların deşifre edilmesinde gerekenlerden daha az sofistike olması ve daha az uzmanlaşmış eğitim gerektirmesi nedeniyledir. Elektronik dolayimli kitle iletişiminin bu ikili karakteri – sembolik biçimlerin üretimi ve yayılımına sınırlı erişim, sembolik biçimlerin alınmasına nispeten sınırsız erişim – elektronik dolayimli sembolik biçimlerin modern toplumlarda ideolojinin işleyişinin bir alanı olma biçimlerini ve kapsamını şekillendirir.

Tez 3: Kitle iletişiminin ideolojik karakterini, yalnızca medya kuruluşlarının örgütsel özelliklerini ya da medya mesajlarının özelliklerini inceleyerek çözümleyemeyiz; medya mesajları daha ziyade bunları alımlayan kişiler tarafından benimsedikleri belirli bağlam ve süreçlerle bağlantılı olarak da incelenmelidir. İkinci bölümde işaret ettiğim gibi bazı çağdaş kuramcılar, kitle iletişiminin modern toplumlarda ideolojinin başlıca aracı haline gelmesiyle ilgilenirler. Bu nedenle kitle araçlarına, toplumsal yeniden üretimin devlet örgütlü ve ideolojik olarak güvence altına alınmış genel kuramı olarak tarif ettiğim şey içerisinde yeniden üretimin bir mekanizması olarak aslı bir rol verilir. Ayrıca Horkheimer, Adorno ve Habermas gibi yazarlar medya ürünlerinin ideolojik karakterini farklı biçimlerde çözümlemeyi denemişlerdir. Bu yaklaşımlara yöneltilebilecek belirli eleştirilerin dışında, hepsinde ortak olan bir yanlış vardır: kitle iletişiminin ideolojik karakterini, medya kuruluşlarının özellikleri ya da işlevleri ve medya mesajlarının özellikleri açısından yorumlama eğilimi. Bunun bir yanlış olmasının sebebi medya kuruluşlarının yaydığı mesajlar gündelik yaşam içerisinde insanlar tarafından alındığı ve benimsendiğinde, söz konusu mesajların bu kuruluşların örgütlenmeleri ya da bizzat mesajların özelliklerinden ötürü verili bir etkisinin olacağının varsayamayacak olmasıdır. Medya mesajlarını alımlayan kişilerin, bunları almamış olmaları gerçeği dolayısıyla, öykünmeciler ve uyumcu bir şekilde hareket etmeye yönelecekleri ve böylelikle hareketlerinin ve onları yönlendiren mesajların yeniden üretmeye hizmet ettiği toplumsal düzene bağlı olacakları varsayamaz. Çavuşesku'nun ve yakın çevresinin Romanya devlet televizyonunda sürekli ve saygın bir şekilde betimlenmesinin onların, Rumen halkının gönlünde

ve aklında güvenli bir yer kazanmalarını sağlamada pek bir yararının olmadığı gerçeği, bu varsayımın zayıflığına canlı bir kanıttır. Kitle iletişiminin ideolojik karakterine bu yaklaşım, işselcilik yanulsaması adını verdiğim şeye dayanarak, çok fazla şeyi sorgulamadan kabul eder. Bunun yerini medya kuruluşlarının ürettiği ve yaydığı mesajların bunları alımlayan kişiler tarafından benimsendiği özgül bağlam ve süreçleri daha dikkatle ele alan bir yaklaşım almalıdır.

İdeoloji analizinin alması gereken bu yeni yönü, kitle iletişiminin ideolojik karakterinin analizini teknik dolayımly yarı-etkileşim adını verdiğim  er eve içerisine yerleştirerek başlayabiliriz. Medya mesajlarının yapısı ve içeriği, birincil etkileşim  er evesi içerisindeki üretimleri ve birincil alımlama bölgesindeki alımlamaları bakımından ve iletişimciler ve alıcılar arasındaki yarı-etkileşime ve medya mesajlarının içeriğinin dâhil edildiği ve ayrıntılandırıldığı daha sonraki toplumsal etkileşimlere göre analiz edilmelidir. Ayrıca, bu kesişen etkileşim  er evesi her zaman, belirli biçimlerde yapılandırılan daha geniş bir toplumsal ilişkiler ve kurumlar dizisine yerleşiktir. Medya  r nlerinin ideolojik karakterini ancak medya mesajlarının yapısı ve içeriği bu etkileşim  er evesi ve kuşatıcı toplumsal ilişkiler dizileriyle bağlantılı olarak inceleyebiliriz. Çünkü bu ürünler, tüm sembolik biçimler gibi, bizatihi ideolojik değillerdir; daha ziyade, ancak belirli sosyo-tarihsel durumlarda tahakküm ilişkilerini kurmaya ve sürdürmeye hizmet ettikleri ölçüde ideolojiktirler. Bu bakımdan bilhassa önemli olan durumlar, birincil alımlama bölgesi ve bununla bağlantılı etkileşim ve yarı-etkileşim  er eveslerinin yanı sıra bu çerçevesinin yerleşik olduğu daha geniş toplumsal ilişkiler ve kurumlardır. Kitle iletişimi, özellikle de elektronik araçlar, sembolik biçimleri üretim yerinden mekânsal olarak (ve belki zamansal olarak da) uzak olan geniş ve dağılmış alımlama bölgelerine yayma kapasitesine sahip olduğu için, medya mesajlarının ideolojik karakteri ilkesel olarak büyük ölçüde artırılır, ancak bir yandan da pratikte mesajın üretildiği bağlamın ötesinde yatan çeşitli durumlara bağımlı kalır. Dolayısıyla birincil iletişim hangi sembolik inşa stratejisini kullanıyor olursa olsun, medya mesajlarının alımlanma ve anlaşılma biçimleri ve bunların güç ilişkilerinin muhafaza edilmesi ya da kesintiye uğraması açısından sonuçları, üretim bağlamını ve bir yere kadar üreticilerin kontrolünü aşan durumlara bağlı olacaktır. Modern toplumlarda ideolojinin faaliyet gösterme kapsamı kitle iletiş-

minin gelişimiyle önemli ölçüde arttıysa, sembolik biçimlerin artık mekânda (ve zamanda) uzak, farklı biçimlerde yapılandırılmış ve sembolik biçimlerin birincil iletişimciler tarafından bütünüyle tahmin edilemeyen ya da denetlenemeyen biçimlerde yorumlanabildiği, özümsenebildiği, tartışılabildiği ya da itiraz edilebildiği bir bağlamlar çoğulluğu içinde doluşması gerçeğinden ötürü ideolojik görüngülerin karmaşıklığı ve muğlaklığı da artmıştır.

Tez 4: Kitle iletişiminin muhtelif araçları ve bunların mümkün kıldığı ve ayakta tuttuğu yarı-etkileşimin doğası, bu araçların aktardığı mesajların ideolojik bir karakter edindiği geniş parametreler tanımlar, ama bu mesajları ideolojik bir hale getirmez. Bu geniş parametreler ideolojik görüngülerin ortaya çıktığı sınır koşulları olsalar da bu görüngüleri bu şekilde belirlemezler. Örneğin, televizyon gibi elektronik araçların iletişimlerin alıcılarla doğrudan konuşabilen ve alıcıların yakınlık duyabileceği tanınmış kişilikler haline geldiği bir yarı-etkileşimi mümkün kıldığına daha önce işaret etmiştim. Bu aracın görsel-işitsel niteliği ve mesajları neredeyse anında aktarma kapasitesi iletişimciye sembolik inşa için, başka araçların sağlamadığı fırsatlar sunar. Örneğin, bir iletişimci yakınlık sembollerini – ev ortamı, günlük kıyafetler, gayriresmi konuşma, kişisel anekdotlar, vs. – vurgulayabilir ve böylelikle başka araçlarla aynı biçimde ya da aynı ölçekte tesis etmesi zor olabilecek dolayımli bir samimiyete ulaşmaya çabalayabilir. Televizyonun ortaya çıkışının *siyasi meselelerin genelleşen kişiselleşmesi* – yani, siyasi figürlerin, alıcıların belirli bir ilişkiye girebilecekleri, hoşlanabilecekleri ya da hazzetmeyebilecekleri, hayranlık duyabilecekleri ya da nefret edebilecekleri *kişilikler* olarak ulusal ve uluslararası bir sahneye çıkabilmeleri – olarak tarif edebileceğimiz şeyi kolaylaştırdığından şüphe duyulamaz. Bugün siyasi figürlerin, teknik kitle iletişim araçlarının kullanılmasıyla sağlanan fırsat alanı içerisinde hareket etmekten başka şansı yoktur. Bu kişiler genelde kendilerini sempatik ve erişilebilir kişilikler, yetkin ve sadık liderler, vb. olarak sunacak sembolik inşa stratejileri kullanırlar. Elektronik dolayımli kitle iletişim çağında ideoloji incelemesi, siyasi liderlerin yönetilmiş görünürlüklerinin kurucu özellikleri olan yeni sembolik inşa stratejilerine ve kendilerini sunma biçimlerinin sembolik örgütlenişine dikkat etmek zorundadır.

Gelgelelim, araçların ve dolayımli yarı-etkileşimin doğası mesajların ideolojik bir karakter edindiği geniş parametreler tanımlıyorsa, bu mesaj-

ları alımlandıkları belirli bağlamlarla ilişkilendirmek zaruridir. Dolayımı mesajlar ancak bu bağlamlar içerisinde ideolojik olarak kurulabilir ya da kurulmayabilir; iktidarı muhafaza etmek için inşa edilen bir mesaj ancak burada bunu yapmayı başarabilir ya da başaramayabilir. Bu nedenle kitle iletişimin, özellikle de televizyonun sunduğu yeni fırsatlar aynı zamanda yeni tehlikelerdir de. Dolayımı yarı-etkileşimin yeni sahnesinde beliren siyasi kişilikler, yalnızca eşi benzeri görülmemiş karmaşıklıkta sorular ve görevlerle değil, aynı zamanda eşi benzeri görülmemiş bir çabuklukla onlara karşılık verme biçimlerini gözlemleyebilen seyircilerle karşı karşıya kalan kırılgan sembolik inşalardır. Siyasi figürler kişiliklerini geliştirmeye ve mekân ve zamanda uzak çok sayıda kişiyle dolayımı bir yakınlık kurmaya çabalarken, aynı zamanda kendilerini bu kişilerin bazılarına, sahip ya da peşinde oldukları iktidar konumlarına layık olmadıkları şeklinde sunma tehlikesini göze alır. Samimi, cana yakın ve sempatik bir kişilik olarak inşa edilen şey, muhtelif ve uzak alımlama bağlamlarında, oldukça sıradan ve yavan bir karakter olarak ya da hatta kişisel özellikleri ve geri-bölge davranışları bir parça nefret uyandırıcı olan bir karakter olarak algılanabilir. Kitle iletişiminin kolaylaştırdığı siyasi meselelerin genelleşmiş kişiselleşmesi, inşa edilen kişiliklerin birer şarlatan olarak alımlanması ve algılanması riskini taşır ve bu nedenle kişiselleştirme süreci yeni şüphecilik, kinizm ve itimatsızlık biçimlerine yol açabilir.

Bu bölümde kitle iletişiminin ve modern toplumlardaki rolünün genel kuramsal bir açıklamasını ana hatlarıyla sundum. Kitle iletişimini sembolik biçimlerin enformasyon ya da iletişimin aktarımı ve depolanması aracılığıyla kurumsallaşmış üretimi ve yayılımı olarak kavramsallaştırarak işe başladım. Sonrasında kitle iletişiminin gelişiminin kişilerin hareket etme ve etkileşime girme tarzını etkileyebilme biçimlerinden bazılarını – teknik araçların etkileşimsel etkisi adını verdiğim şey – irdeledim. Aynı zamanda kitle iletişiminin modern toplumlarda yeni bir tür dolayımı kamusal ve görünürlük yaratma, böylelikle kamusal ve özel yaşam arasındaki sınırları yeniden kurma biçimlerini de inceledim. Daha normatif olarak da, medyanın kurumsal örgütlenişi ve toplumsal ve siyasi yaşamdaki rolüne dair tarihsel olarak geliştirilmiş bazı argümanları ele aldım. Son olarak, bölümü sona erdirirken, ideoloji temasına yeniden döndüm ve ideoloji analizinin bugün, kitle iletişiminin giderek daha

önemli bir rol oynadığı bir dünyada nasıl yeniden düşünülmesi gerektiği sorusunu sordum.

Altıncı ve son bölümde, kitle iletişim çağında ideoloji analizini yeniden düşünme teşebbüsünün ortaya çıkardığı bazı meselelerin izini metodolojik bir düzeyde süreceğim. Bu ve önceki bölümlerde sunduğum kuramsal açıklamalardan yola çıkarak, belirli durumlardaki sembolik biçimleri ve ideolojik görüngüleri nasıl somut olarak analiz edebileceğimiz sorusunu soracağım. Kültür, ideoloji ve kitle iletişiminin yalnızca kuramsal bir açıklamasının ötesine geçmeye ve bu açıklamaya dayanarak sistematik, savunulabilir ve kullanışlı bir metodolojik çerçeve geliştirebileceğimizi göstermeye çalışacağım. Çünkü burada geliştirilen yaklaşımın pratikte bir fark yarattığını öne sürmek istiyorum – hem sistematik yorumlayıcı faaliyet olarak anlaşılan toplumsal analiz pratiğinde hem de potansiyel olarak sosyo-tarihsel dünyayı kısmen oluşturan öznelerin pratiğinde.

6

YORUMLAMA METODOLOJİSİ

Önceki bölümlerde kültür, ideoloji ve kitle iletişiminin genel kuramsal bir açıklamasını geliştirdim, ama metodolojik türdeki sorulara ayrıntılı olarak değinmedim. Kültür ve ideoloji analizine nasıl yaklaşabileceğimizin geniş bir taslağını sundum, ama bu bulguların izini detaylı olarak sürmedim. Bu bölümde bu metodolojik meselelerle sistematik bir biçimde ilgilenmek istiyorum. Önceki tartışmalarımın metodolojik içermelerinin sonunu getirmek, bu tartışmaların, büyük ölçüde kuramsal olsalar da, pratikte bir fark yarattıklarını ve pratik analizin kuramsal tartışma ve tartışmaları etkilediğini göstermek istiyorum. Kuramsal tartışma ve pratik analiz arasındaki ayrım sosyal bilimlerde kemikleşmiş bir hal almıştır ve bunların uygulayıcıları çoğu kez derinleşmeye devam eden bir yangın iki karşı yakasında kalır. Bu ayrım abartıldığında zararlıdır ve hem kuramı hem de araştırmayı kötü bir şekilde etkiler. Bu bölümde bu ayrımı yıkmaya ve bir yandan kültür, ideoloji ve kitle iletişimi hakkındaki kuramsal tartışmalara değinmeye, öte yandan sembolik biçimlerin pratik analizi arasındaki bazı bağlantıları keşfetmeye çalışacağım.

Metodolojik türde meselelerin peşine düşerek sembolik biçimlerin analizine yönelik belirli bir argüman ya da argüman dizileri geliştirmeye çalışacağım. Sembolik biçimlerin analizinin en uygun şekilde “derin yorumlama” (*depth hermeneutics*) olarak tarif edeceğim bir metodolojik çerçeve açısından kavramsallaştırılabileceğini öne süreceğim. Bu çerçeve, analiz nesnesinin yorumlama gerektiren anlamlı bir sembolik inşa olduğu gerçeğine dikkat çeker. Bu nedenle yorumlama sürecine asli bir rol vermemiz gerekir, çünkü nesne alanının kendine has karakterinin hakkını ancak bu şekilde verebiliriz. Ancak sembolik biçimler aynı zamanda

çeşitli toplumsal ve tarihsel bağlamlara yerleşiktir; ve anlamlı sembolik inşalar olarak içerden çeşitli biçimlerde yapılandırılmışlardır. Sembolik biçimlerin ve bunların içsel yapısal özelliklerinin nasıl bir toplumsal bağlama oturduğuna dikkat edebilmek için başka analiz yöntemleri kullanmamız gerekir. Derin yorumsamanın bu çeşitli analiz yöntemlerinin birbirleriyle sistematik olarak ilişkilendirilebileceği, kuvvetli yanlarının takdir edilip sınırlarının belirlenebileceği bir çerçeve sunduğunu göstermeye çalışacağım. Derin yorumsama, önceki bölümlerde daha kuramsal bir düzlemde ana hatlarıyla çizdiğim yönelim değişikliğini, metodolojik düzeyde tamamlama olanağı sağlar.

Sembolik biçimlerin analizi için genel bir metodolojik çerçeve olarak derin yorumsama, ideoloji analizine ve kitle iletişim analizine kolaylıkla uyarlanabilir. Derin yorumsamacı yaklaşımın bu gelişimi, önceki bölümlerde tespit edildiği ve tartışıldığı şekliyle ideoloji ve kitle iletişiminin farklı özelliklerini hesaba katmamızı gerektirir. Gelgelelim, yaklaşımı bu şekilde geliştirerek, kültür, ideoloji ve kitle iletişimi analizi açısından biçilmiş kaftan olan tek ve basit bir yöntem olduğunu öne sürme niyetinde değilim. Bu görüngüler son derece karmaşıktır, pek çok farklı yönle sahiptirler ve onlara farklı biçimlerde yaklaşılabılır. Hatta literatür, çeşitli özellikler ve sorunlara odaklanan, farklı bakış açılarından yola çıkılarak yürütülmüş sayısız araştırma örneğiyle doludur. Bu bölümdeki amacım ne bu literatürün genel bir değerlendirmesini sunmak ne de derin yorumsamanın basit ve bu zamana kadar akla gelmemiş bir alternatif sunduğunu öne sürmektir. Daha ziyade genel bir metodolojik argüman geliştirebilmek için geniş bir alan içerisinde seçilmiş örneklerden yararlanacağım; ve derin yorumsamanın varolan analiz yöntemlerine bir alternatif değil, daha ziyade bu yöntemlerin bazılarının içerisine yerleştirilebileceği ve birbirleriyle ilişkisinin kurulabileceği genel bir metodolojik çerçeve sunduğunu göstermeye çalışacağım. Bu, belirli analiz yöntemlerinin değerini ön plana çıkartırken ayrı anda sınırlı oldukları yanların altını çizmemize olanak sağlar. Kültür, ideoloji ve kitle iletişimi analizine farklı yaklaşımların arasındaki ilişkinin, bu çok yönlü görüngülerin farklı yönlerine ışık tutan tutarlı bir düşünce hareketi içerisinde bir araya getirilerek, nasıl sistematik bir biçimde kurulabileceğini göstermemize imkân tanır.

İŖe yorumsamanın sosyo-tarihsel inceleme açısından uygunluğunu tartışarak ve derin yorumsamanın metodolojik çerçevesinin ana hatlarını çizerek başlayacağım. Bu ereve daha sonra ideoloji analizine uygulanacaktır: birazdan göreceğimiz gibi ideoloji analizi derin yorumsamacı ereve içerisinde yürütülebilir; ama bu analiz anlam ve g  arasındaki ilişkileri vurgulayarak farklı, eleştirel bir karakter edinir. Bu bölümün dördüncü kısımlı kitle iletişim incelemesiyle ilgili olacaktır. Kitle iletişimiyle ilgili önceki aıklamamla tutarlı bir şekilde kitle iletişim analizine “ l  yaklaşım” olarak tarif edilebilecek şeyin taslağını çizerek, derin yorumsamacı çerçevenin bu yaklaşımın her bir safhası açısından uygunluğunu göstermeye çalışacağım.  l  yaklaşımın medya mesajlarının alımlanması ve sahiplenilmesiyle ilgilenen  l nc  safhası üzerinde bilhassa duracağım. Çünkü kitle iletişiminin ideolojik karakteri üzerine çok sayıda çalışmanın düştüğü tuzaklardan ancak medya mesajlarının gündelik benimsenmesinin neleri içerdiği üzerinde dikkatle durarak sakınabileceğimizi  ne süreceğim. Son olarak, bölümün bitiş kısmı yorumlama metodolojisi, eleştirel tavır ve özdüşünüm süreci arasındaki bazı ilişkileri açıklayacaktır.

Sosyo-Tarihsel Araştırmanın Bazı Yorumsamacı Koşulları

Bu bölümde yorumsama geleneğine dayanan metodolojik bir ereve geliştireceğim. Klasik Yunan’daki edebi tartışmalardan kaynaklanan bu kadim gelenek iki bin yıl önce ortaya çıkışından bu yana önemli dönüşümler geçirmiştir; ve bizim buradaki amacımızla bilhassa alâkalı olan gelişmeler, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki yorumsamacı filozofların –  zellikle Dilthey, Heidegger, Gamaer ve Ricoeur – alışmalarıyla bağlantılı olanlardır. Bu d ş n rlar bize ilk olarak *sembolik biçimler araştırmasının temelde ve kaçınılmaz bir biçimde bir anlama ve yorumlama meselesi olduğunu* hatırlatırlar. Sembolik biçimler yorumlama gerektiren anlamlı inşalardır; anlamlı inşalar olarak anlaşılabilen eylemler, sözceler, metinlerdir. Anlama ve yorumlama süreçlerine yapılan bu temel vurgu değerini bugün de korur. Çünkü sosyal bilimlerde, sembolik biçimlerin analiziyle ilgilenen diğer disiplinlerde olduğu gibi, on dokuzuncu yüzyıl pozitivizminin mirası etkisini yoğun olarak hissettirir. Genel olarak toplumsal görüngüleri ve özel olarak sembolik biçimleri, çeşitli resmi, istatistiki ve nesnel analize

uygun doğal nesnelermiş gibi ele almaya yönelik sürekli bir eğilim vardır. Buradaki argümanım, bu eğilimin tamamen yanlış yönlendirildiği, buna ne pahasına olursa olsun direnilmesi gerektiği, pozitivistizmin mirasının kökünün kesin olarak kurutulması gerektiği *değildir*. Bu, toplumsal analizde bazen “yorumlayıcı (*interpretative*) yaklaşım” olarak adlandırılan şeyi benimseyen bazı radikal taraftarlarının görüşü olabilir, ama ben bu görüşte değilim. Aşağıda üzerinde daha ayrıntılı duracağım benim görüşüme göre ise, çeşitli resmi, istatistiki ve nesnel analizler genel olarak toplumsal analizde, özel olarak sembolik biçimlerin analizinde son derece uygun ve hatta hayati olsa da, bu türden analizlerin en iyi ihtimalle toplumsal görüngülerin ve sembolik biçimlerin incelenmesine *kısmi* bir yaklaşım sunduğudur. Kısmi olmalarının nedeni, yorumsama geleneğinin de bize anımsattığı gibi, çoğu toplumsal görüngünün birer sembolik biçim olması ve bütün sembolik biçimlerin, biçimsel ya da nesnel yöntemlerle ne kadar bütünüyle analiz edilebilseler de, kendine özgü anlaşılma ve yorumlama sorunları kaçınılmaz olarak ortaya çıkan anlamlı inşalar olmalarıdır. Bu nedenle anlama ve yorumlama süreçleri, biçimsel ya da nesnel analizleri tamamen dışarıda bırakan metodolojik bir boyut olarak değil, daha ziyade bunları tamamlayan ve vazgeçilmez olan bir boyut olarak görülmelidir.

Ancak ister sosyal bilimler ister doğa bilimleri olsun, ister sosyoloji ister astronomi olsun herhangi bir araştırma alanındaki tüm disiplinlerin anlaşılma ve yorumlama sorunlarına neden olduğu elbette söylenebilir. Astronomun gözlemleri, sosyolojik bir araştırmanın sonuçlarından daha az yorumlama gerektirmez. Bu şüphesiz doğrudur, ancak bu mesele burada bırakılamaz. Çünkü yorumsama geleneği bize aynı zamanda, toplumsal araştırma örneğinde, meseleler çeşitliliğinin doğa bilimlerindeki çeşitlilikten önemli ölçüde farklı olduğunu, çünkü toplumsal incelemede *araştırmalarımızın nesnesinin önceden yorumlanmış bir alan olduğunu* hatırlatır. Sosyo-tarihsel dünya yalnızca gözlemlenmek üzere orada bekleyen bir nesne alanı değildir; aynı zamanda gündelik yaşamlarının rutin seyrinde sürekli olarak kendilerini ve başkalarını anlamakla ve eylemleri, sözceleleri ve etraflarında gerçekleşen olayları yorumlamakla meşgul olan kişilerden (kısmen) oluşan bir *özne alanıdır*. Anlama sürecini, sosyo-tarihsel alanda araştırmacının kullandığı bir tür uzmanlaşmış prosedür olarak değil, daha ziyade insanların temel bir özelliği olarak görülmesi-

nin önemini su yüzüne çıkaran, her şeyden  te Heidegger'ın çalışmalarıdır: anlamak, insanlar olarak bizlerin zaten her zaman her halükârda yaptığımız bir şeydir ve toplumsal araştırmacıların kullandığı daha uzmanlaşmış yorumlama prosedürleri, gündelik anlayışın önceden tesis edilmiş temellerini sorgulamadan kabul eder ve bunlar üzerine bina edilir.¹ Dolayısıyla toplumsal araştırmacılar örneğın bir sembolik biçimini yorumlamaya çalıştıklarında, bizzat kendisi bir yorum olan ve sembolik biçimin parçası olduğu nesne alanını oluşturan özneler tarafından zaten yorumlanmış olan bir nesneyi yorumlamaya çalışıyor olabilir. Araştırmacılar bir yorumun yorumunu sunmakta, önceden yorumlanmış bir alanı yeniden yorumlamaktadırlar; ve daha sonra yapacağım gibi, bu yeniden yorumlamanın, sosyo-tarihsel dünyayı oluşturan özneler arasında var olan (ya da var olmuş)  nceki yorumlamalarla nasıl bağlantılı olduğunu ve bunlardan nasıl bilgilendiğini ele almak önemli olabilir.

şayet yorumsama bize toplumsal araştırmanın nesne alanının bir yandan bir özne alanı da olduğunu hatırlatıyorsa, aynı zamanda * zne alanını oluşturan öznelerin, tıpkı toplumsal araştırmacıların kendileri gibi, anlamaya, düşünmeye ve bu anlama ve düşünmeye dayanarak hareket etmeye muktedir olduklarını* da anımsatır. Burada yine bir yanda toplumsal araştırma öte yandaysa doğa bilimlerinin yürütülmesi arasında temel bir fark görürüz. Toplumsal araştırmacı çeşitli kuramlar, bulgular ya da yorumlamalar  ne sürdüğünde, bu sonuçlar toplumsal dünyayı oluşturan özneler tarafından bir *potansiyel benimseme ilişkisi* olarak tarif edebileceğimiz şeyin yerini alır. Diğer bir deyişle, bu sonuçlar, sonuçların formüle edildiği özne-nesne alanıyla, doğa bilimlerinde doğrudan bir karşılığı olmayan bir şekilde, potansiyel bir geribildirim ilişkisinin yerini alır. Bilimsel bilgi, bu bilginin teknolojik gelişmelerde kullanıldığı zamanlarda olduğu gibi elbette doğal dünyayı dönüştürmede kullanılabilir. Ama bu durumda, bilgiyi kullanan yine bilimci ya da teknoloji uzmanıdır; bu bilgiyi kendilerini dönüştürmek için kullananlar nesne alanının bileşenleri değildir. Öte yandan toplumsal araştırmada ilkesel olarak ve çoğu kez pratikte de geçerli olan bu sonraki durumdur. Toplumsal araştırmanın sonuçları, ilkesel olarak ve çoğu kez pratikte de, hakkında sonuçlar formüle edilen özne-nesne alanını oluşturan özneler tarafından benimsenebilir ve bu alanın kendisi bu benimseme sürecinde dönüşüme uğrayabilir. Bu yapısal potansiyel geribildirim ilişkisine pek çok bildik örnek verilebilir: kime oy

verileceği planlarıyla ilgili bir kamuoyu yoklamasının sonuçları bu planları etkileyebilir; sistematik eşitsizliklerin analizi, bu eşitsizlikleri azaltmayı ya da yok etmeyi hedefleyen protestoları harekete geçirebilir, vb. Bu yapısal ilişkinin bazı içermelerine daha ileriki bir aşamada yeniden döneceğim. Şimdilik bu ilişkinin toplumsal araştırma için talihsiz bir sorun olarak değil, daha ziyade sosyo-tarihsel alanda elde edilebilecek bilgi türünün *olabilirlik koşulu* olarak anlamlandırılması gerektiğini söylemek yeterlidir. Toplumsal araştırmanın anlamaya, düşünmeye ve hareket etmeye muktedir öznelere tarafından kısmen oluşturulan bir nesne alanıyla ilgilenmesi dolayısıyla ki bu araştırmanın sonuçları, pratikte çeşitli nedenlerden ötürü benimsenmeyebilecek bile olsa, ilkesel olarak, bu alanı oluşturan öznelere tarafından benimsenebilir.

Yorumsama bir diğer açıdan da geçerliliğini bugün de korur: *toplumsal dünyayı kısmen oluşturan öznelerin her zaman tarihsel gelenekler içine yerleşik olduklarını bize hatırlatır. İnsanlar tarihin yalnızca gözlemcisi ya da izleyicisi değil, parçasıdır; tarihsel gelenekler ve bir kuşaktan diğerine devredilen karmaşık anlam ve değer kümeleri insanları kısmen kurar. Bu husus, anlamayı tarihsel ufukların bir ergimesi, geleneklerin kaynağından dolayı olarak yararlanan yaratıcı bir anlam üretimi olarak görmesi, insanların her zaman daha geniş sosyo-tarihsel bağlamların parçası olduğu ve anlama sürecinin her zaman zihinler arasındaki yalıtılmış bir karşılaşmadan fazlası olduğu gerçeğini vurgulamaya yardımcı olan Gadamer tarafından güçlü bir şekilde geliştirilmiştir.*² Diğer bazı düşünürler gibi Gadamer de *insan deneyiminin tarihselliği* olarak adlandırılabilen şeyi dikkat çekmeye yardım etmiştir. Bundan kaçtım insan deneyiminin, yeni deneyimlerin her daim geçmiş olanın kalıntılarına özünsenmesi ve neyin yeni olduğunu anlamaya çalışırken sürekli ve zorunlu olarak zaten mevcut olana dayalı olmamız anlamında her zaman tarihsel bir nitelik sergilemesidir. Hatta yeni deneyimi *yeni* olarak anlamamız, bunu, yeni olarak algıladığımız şeye istinaden, ondan önce gelenle ilişkilendirdiğimiz gerçeğinin bir işaretidir. Ancak insan deneyiminin tarihselliğinin Gadamer'in çalışmasının daha az ortaya çıkardığı bir başka yönü daha vardır. Geçmişin kalıntıları yalnızca yeni deneyimleri bugün ve gelecekte özünsediğimiz bir temel teşkil etmez: bu kalıntılar aynı zamanda, belirli durumlarda, şimdiyi gizlemeye, belirsizleştirmeye ya da başka bir kılığa sokmaya hizmet edebilir. Marx'ın *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*

kitabında, hızlı toplumsal değişim ve çatışma zamanlarında insanların bugünü başka bir kılığa sokmak ve geçmişle olan sürekliliklerine güvenlerini tazelemek için “geçmişin ruhlarını çağırdıklarını” gözlemlerken dikkat çektiği y n budur.³ Ayrıca, daha önce de belirttiğim gibi, bugün aşına olduğumuz geleneklerin pek çoğu, kendilerini kolektif imgelemede gerçekte olduklarından çok daha eski görünecek şekilde sımsıkı kurmuş olmalarına rağmen, gerçekte nispeten yakın tarihli *icat edilmiş* geleneklerdir.⁴ Dolayısıyla, yorumsama insanların her zaman tarihsel gelenekler içine yerleşik olduklarını vurgulamakta haklı olsa da, gelenekleri oluşturan sembolik kalıntıların, daha ayrıntılı olarak çözümlenmeyi hak eden belirli özellikleri ve kullanımları olabileceğini kabul etmek de önemlidir. Biraz sonra göreceğimiz üzere, ideoloji  z mlmesine yorumsamanın yön verdiği bir yaklaşım için alan yaratmayı sağlayacak olan da bu kabuldür.

Derin Yorumsamanın Metodolojik erevesi

Yorumsamanın bize sosyo-tarihsel incelemenin bazı koşullarını anımsattığı doğru olabilir, ama genel olarak sembolik biçimler araştırması ve özel olarak da ideoloji analizi için daha somut nitelikte metodolojik bir rehber sunabileceği bunun kadar açık değildir. Heidegger ve Gadamer’le ilişkilendiren düşünsel devrim, yorumsamayı “yöntem”le meşgul olmaktan uzaklaştırıp varlığın niteliği ve anlamanın kurucu rolü üzerine felsefi tefekküre yöneltme teşebbüsü değil miydi? şayet böyleyse, kendimizi bir yandan metodolojik türde sorulara yönlendirirken bu felsefi tefekkürden nasıl yararlanabiliriz? Dahası, yorumsama geleneği öncelikle anlam ve anlama sorunlarıyla, sosyo-tarihsel dünyanın, anlamlı sözceleri ve eylemleri bu dünyaya iştirak eden diğerleri tarafından anlaşılan, konuşan ve eyleyen kişiler tarafından yaratılma biçimleriyle ilgilenmiyor muydu? şayet böyleyse, bu gelenek bize yalnızca sosyo-tarihsel dünyanın kuruluşunu değil, aynı zamanda bir *kuvvet alanının*, “anlam”ın baskının bir maskesi olabileceği bir g  ve çatışma alanının kuruluşunu hesaba katacak metodolojik kaynakları nasıl sağlar? Özcesi, yorumsama geleneğinden sosyo-tarihsel incelemenin bir dizi genel koşulundan fazlasını çıkartabilir miyiz? Genel olarak sembolik biçimler araştırması ve özel olarak ideoloji analizinde kullanılabilecek metodolojik bir ereve çıkartabilir miyiz?

Bu sorulara yanıtın ilk adımlarını Paul Ricoeur'ün, Jürgen Habermas'ın ve diğerlerinin çalışmalarında bulabiliriz. Ricoeur'un çalışması bu bakımdan bilhassa ilgi çekicidir çünkü metodolojik kaygıları terk etmeden Heidegger ve Gadamer'in içgörülerini üzerinden ilerlemeye çalışmıştır. Yorumsamanın hem varlık ve anlama üzerine felsefi bir düşünce hem de toplumsal incelemede yorumlamanın doğası ve görevleri üzerine metodolojik bir düşünmeyi açık ve sistematik bir şekilde göstermeye çalışmıştır. Bu düşünce izleğinin anahtarı, Ricoeur ve diğerlerinin "derin yorumsama" adını verdikleri şeydir.⁵ Derin yorumsamanın altında yatan fikir, başka alanlarda olduğu gibi toplumsal incelemede de yorumlama sürecinin bir dizi açıklayıcı ya da "nesneleştirici" yöntemlerle dolayım-lanabilmesi, hatta yorumlanmayı talep etmesidir. Güçle olduğu kadar an-lamla da kurulan bir alanla uğraşırken ya da kendine has örüntüsü aracılığıyla bir şeyin söylendiği bir eseri analiz ederken, yorumlama sürecini açıklayıcı ya da nesneleştirici teknikler kullanarak dolayım-lamak hem mümkün hem de arzu edilir bir şeydir. Bu nedenle "açıklama" ve "y-orumlama" kimi zaman olduğu gibi birbirlerini dışlayan ya da birbirlerine tamamen karşıt terimler olarak görülmemelidir; bunun yerine kapsayıcı bir yorumlayıcı kuramın tamamlayıcı anları, "biricik bir yorumsama kavi-si"⁶ boyunca birbirlerini karşılıklı olarak destekleyen adımlar olarak ele alınabilir. Ricoeur'ün çalışmasının genel hedeflerine katılsam da, geliştireceğim metodolojik çerçeve onun derin yorumsama açıklamasından önemli ölçüde farklılaşacaktır. Çünkü Ricoeur "metnin semantik özerkliği" adını verdiği şeye çok fazla vurgu yapar ve böylelikle metinlerin ya da metin benzeri şeylerin üretildiği ve alımlandığı sosyo-tarihsel koşullardan fazla kolay soyutlamada bulunur. Bu eleştiriye başka bir yerde geliştirmiştim ve burada daha fazla sürdürmeyeceğim.⁷ Ricoeur'ün açıklamasının ayrıntılarını bir kenara bırakarak, sembolik biçimler araştırmasının metodolojik bir çerçevesinin ana hatlarını çizebilmek için derin yorumsamanın altında yatan fikirden yararlanacağım. Sonrasında bu yaklaşımı ideoloji ve kitle iletişimi analizi için uyarlayacağım.

Sembolik biçimlerin incelenmesi için genel bir metodolojik çerçevenin ana hatlarını çizerken, üçüncü bölümde formüle ettiğim kültürün yapısal kavranışını metodolojik bir düzeyde ayrıntılandırmaya çalışacağım. Bu kavrayışa göre kültürel analiz sembolik biçimlerin, bunların içerisinde ve bunlar aracılığıyla üretildiği, iletildiği ve alımlandığı tarihsel olarak

özgùl ve toplumsal olarak yapılandırılmış bağlamlar ve süreçlerle ilişkili olarak araştırılması olarak tasavvur edilebilir – kısacası, sembolik biçimlerin anlamlı kuruluşu ve toplumsal bağlamlaşmasının incelenmesidir. Derin yorumsamanın bu anlamda bir kültürel analiz gerçekleştirebilmek için metodolojik bir çerçeve sağlayabileceğini göstermeye çalışacağım. Bir sonraki kısımda bu çerçevenin ideoloji analizi için de kullanılabileceğini öne süreceğim. İdeoloji analizi, daha önce de tanımladığım gibi, sembolik biçimlerle sosyo-tarihsel bağlamlarla ilişkili olarak da ilgilenir; dolayısıyla ideoloji analizi metodolojik olarak derin yorumsamanın özgùl bir biçimi olarak görülebilir. Ancak dikkatimizi anlam ve güç arasındaki karşılıklı ilişkilere, sembolik biçimlerin tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmede kullanılabılme biçimlerine verdiğimizde, ideoloji analizi kendine özgü, eleştirel bir nitelik üstlenir. Sembolik biçimlerin kullanımı ve yorumlama, özdüşünüm ve eleştiri arasındaki ilişkilere yönelik yeni soruları gündeme getirir.

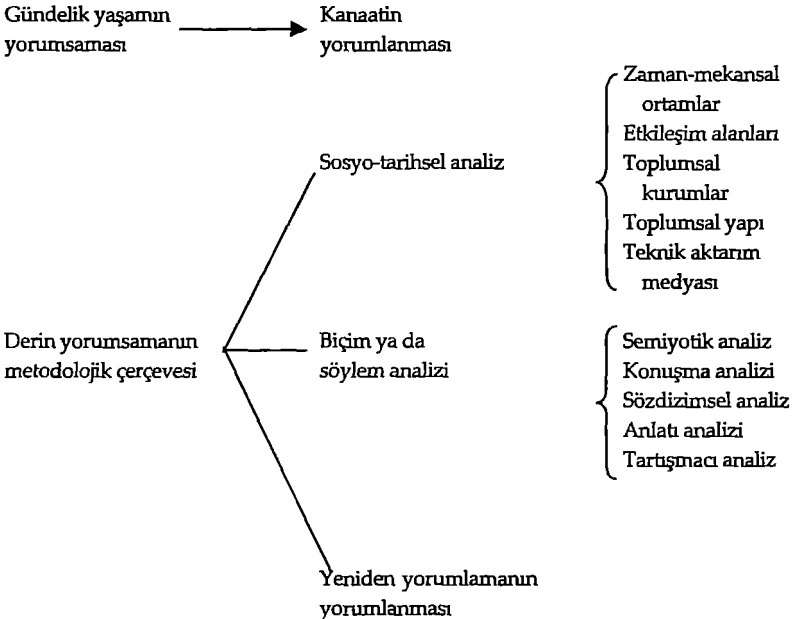
Derin yorumsama tartışmasına, giriş niteliğinde ama temel bir gözlemle başlayalım: araştırmalarınızın nesnesi önceden yorumlanmış bir alan olduğu ölçüde, derin yorumsama yaklaşımı, sembolik biçimlerin özne-nesne alanını teşkil eden öznelerce yorumlanma biçimlerini kabul etmeli ve hesaba katmalıdır. Diğer bir deyişle, *gündelik yaşam yorumsaması derin-yorumsamacı yaklaşımın ilksel ve kaçınılmaz başlangıç noktasıdır*. Bu nedenle derin-yorumsamacı yaklaşım, sembolik biçimlerin, gündelik yaşamları seyrinde bunları üreten ve alımlayan kişilerce yorumlanma ve anlaşılma biçimlerinin açığa kavuşturulmasına olabildiğince dayanmalıdır: bu etnografik an, derin-yorumsamacı yaklaşıma zaruri bir başlangıçtır. Mülakat, katılımcı gözlem ve diğer etnografik araştırma yollarıyla sembolik biçimlerin toplumsal yaşamın farklı bağlamlarında yorumlanma ve anlaşılma biçimlerini yeniden inşa edebiliriz. Bu yeniden inşanın kendisi şüphesiz bir yorumlama sürecidir: gündelik anlayışın bir yorumlamasıdır – ya da bir *kanaat (doxa) yorumlaması* olarak tarif edebileceğim, toplumsal dünyayı oluşturan kişilerin sahip olduğu ve paylaştığı görüşlerin, inançların ve anlayışların bir yorumudur. Kanaat yorumlamasına girişmenin önemi son yıllarda çeşitli yazarlar tarafından vurgulanmıştır. Geç dönem Wittgenstein'ın felsefesine, Husserl ve Schutz'un fenomenolojik yazalarına ve Garfinkel, Cicourel ve diğerlerinin etnometodolojik yaklaşımına dayanan araştırmacılar, kanaat yorumlamasının metodolojik

önemini farklı biçimlerde vurgulamışlardır. Buna rağmen bu boyut toplumsal analizde, sembolik biçimlerin analizi de dâhil olmak üzere, çoğunlukla göz ardı edilir. Sembolik biçimler çoğu kez, bu biçimlere rutin olarak anlam atfeden ve bunları hayatlarının diğer yönlerine entegre eden kişiler tarafından, bunların üretildikleri ve alınıldıkları bağlamlardan yalıtılmış bir halde incelenirler. Gündelik yaşamın bu bağlamlarını ve bunlar içerisinde yer alan kişilerin ürettikleri ve alınıldıkları sembolik biçimleri yorumlama ve anlama biçimlerini göz ardı etmek, sosyotarihsel incelemenin temel bir yorumsamacı koşulunu, yani araştırmamızın nesne alanının aynı zamanda bir özne alanı olduğu ve sembolik biçimlerin bu alanı oluşturan öznelerce önceden yorumlanmış olduğunu göz önüne almamaktır.

Ancak kanaatin yorumlanmasının önemini vurgulamak, sembolik biçimlerin araştırılmasının bundan daha fazlası olmaması gerektiğini söylemek değildir. Kanaatin yorumlanması analizin zorunlu bir başlangıç noktasıdır, ancak mesele burada sona ermez. Doğrusunu söylemek gerekirse Wittgenstein'ın felsefesi, fenomenoloji ve etnometodolojiden ilham alan çalışmaların çoğuyla ilgili sorun, kanaatin yorumlanmasının önemini katı bir biçimde vurgularken, bu analiz düzeyinin ötesine geçememesidir; araştırmanın zaruri bir yönü olarak ele alınması gereken şey araştırmanın tamamına dönüşür ve diğer yönler ya göz ardı edilir ya da bir kenara atılır. Yalnızca kanaatin yorumlanmasıyla meşgul olmak, bu boyutu hesaba katmamak kadar yanıltıcıdır. Bu hatadan kaçınmak için *gündelik yaşam yorumsamasıyla metodolojik kopuş* diye tarif edebileceğim şeyi gerçekleştirmeliyiz. Kanaatin yorumlanmasını ihmal etmeden, sembolik biçimlerin nesne alanının kuruluşundan kaynaklanan diğer yönlerini dikkate almak için bu analiz düzeyinin ötesine geçmeliyiz. Sembolik biçimler, bunları üreten ve alınılan kişilerce yorumlanan ve anlaşılan anlamlı inşalardır, ama *aynı zamanda* belirli biçimlerde yapılandırılan ve özgül toplumsal ve tarihsel koşulların içine yerleşik anlamlı inşalardır da. Sembolik biçimlerin yapılandırılma biçimlerini ve bunların yerleşik olduğu sosyotarihsel koşulları dikkate alabilmek için, kanaatin yorumlanmasının ötesine geçmemiz ve derin yorumsamanın metodolojik çerçevesi içinde yer alan bir tür analizle ilgilenmemiz şarttır.

Birazdan geliştireceğim üzere, derin yorumsama başlıca üç safha ya da prosedürden oluşan geniş bir metodolojik çerçevedir. Bu safhalar ar-

dışık bir yöntemin ayrınk aşamaları olarak değil, karmaşık bir yorumlayıcı sürecin analitik olarak farklı boyutları olarak görülmelidir. şekil 6.1, derin yorumsamacı yaklaşımı gündelik yaşam yorumsamasıyla bağlantılı bir yere yerleştirerek, bu yaklaşımın çeşitli safhalarını özetler. Derin yorumsamacı yaklaşımın    safhası *sosyo-tarihsel analiz, biçim ya da söylem analizi* ve *yorumlama yeniden-yorumlama* olarak tarif edilebilir. Bu safhaları a ım-larken başka ayrımlardan da söz edeceğim, ama bu ilave ayrımlar öncelikle bir açıklama vasıtası olarak anlaşılmalıdır. Bu analiz safhalarının pratikte en doğru gerçekleştirilme biçimleri, analizin belirli nesnelere ve araştırmacının elindeki enformasyon türlerine bağlı olacaktır. Derin yorumsamanın metodolojik çerçevesini desteklemek ve savunmak isterken, en uygun araştırma yöntemlerine ilişkin soruların *a priori* olarak cevaplanabileceğini  ne sürmek niyetinde değilim. Derin yorumsamacı yaklaşımın her bir safhasında çeşitli araştırma yöntemleri mevcut olabilir ve bazı yöntemler, araştırmanın belirli analiz nesnesi ve belirli halleri düşünüldüğünde diğerlerinden daha uygun olabilir.

şekil 6.1 Yorumsamacı Soruştırma Biçimleri

Derin yorumsamacı yaklaşımın ilk safhası *sosyo-tarihsel analiz* olarak tarif edilebilir. Sembolik biçimler dış dünyadan kopuk olarak varolmazlar: belirli toplumsal ve tarihsel koşullar içinde üretilir, aktarılır ve alınırlar. Ölümsüz ve evrensel görünen sanat eserleri bile, on altıncı yüzyıl Floransa'sındaki patronaj ilişkilerinden modern bir galeri ya da sanat müzesinin sergi salonlarına, on sekizinci yüzyıl Viyana'sının saraylarından konser salonlarına, televizyon ekranlarına ya da bugünün kompakt disklerine kadar belirli üretim, dolaşım ve alımlanma koşulları tarafından nitelendirilirler. *Sosyo-tarihsel analizin amacı, sembolik biçimlerin üretilme, dolaşıma girme ve alımlanmasının toplumsal ve tarihsel koşullarını incelemektir.* Bu koşulların en uygun şekilde incelenmesinin koşulları, incelemenin özgül nesne ve hallerine bağlı olarak bir çalışmadan diğerine farklılık gösterir. Ama belirli örneklerde geçerli olabilecek birtakım farklı koşul türlerini ayırt edebiliriz. Burada üçüncü bölümdeki toplumsal bağlamların bazı tipik özellikleriyle ilgili tartışmadan yararlanabiliriz. Toplumsal bağlamların dört temel yönü arasında bir ayrıma gitmiş ve bu yönlerin her birinin farklı bir analiz düzeyi tanımladığını belirtmiştim. Bu yönleri kısaca anımsayalım. İlk olarak, sembolik biçimlerin üretildiği ve alımlandığı belirli *mekânsal-zamansal ortamları* belirlemeye ve tarif etmeye çalışabiliriz. Sembolik biçimler özgül yerlerde konuşlanmış, belirli zamanlar ve mekânlardan tepki veren kişiler tarafından üretilir (dile getirilir, sahnelenir, kaydedilir) ve alınırlar (görülür, dinlenir, okunur) ve bu yerlerin incelenmesi sosyo-tarihsel analizin önemli bir parçasıdır. Sembolik biçimler aynı zamanda genel olarak belirli *etkileşim alanları* içerisinde yer alır. Böylece bir alanı, kişiler arasındaki bazı ilişkileri ve bu kişilerin ellerinin altındaki bazı fırsatları belirleyen bir konumlar alanı ve yörüngeler dizisi olarak çözümleyebiliriz. Kişiler, etkileşim alanları içerisindeki hareket yollarını takip ederken, ellerindeki çeşitli türde ve miktardaki kaynaklar ya da "sermaye"den ve çeşitli kurallar, görenekler ve esnek "şemalar"dan yararlanırlar. Bu şemalar, açık ve iyi formüle edilmiş yönergeler olmak yerine örtük ve formüle edilmemiş ilkelerdir. Gündelik yaşamın sıradan faaliyetlerine azar azar telkin edilen ve bunlar içerisinde sürekli olarak yeniden üretilen pratik bilgi biçiminde var olurlar.

Sosyo-tarihsel analizin üçüncü bir düzeyi, *toplumsal kurumlarla* ilgilidir. Toplumsal kurumlar, bunlar tarafından kurulan toplumsal ilişkilerle

beraber, nispeten istikrarlı kaide ve kaynak kümeleri olarak görülebilir. BBC ve Rupert Murdoch'un News Corporation'ı bu anlamda birer örnek-tir. Toplumsal kurumlar etkileşim alanlarına belirli bir biçim verir. Bir di-zi konum ve yörüngeyi sabitleyerek şekil verdikleri etkileşim alanları içinde yer alırlar; ama aynı zamanda yeni konumlar ve yörüngeler tesis ederek etkileşim alanları da yaratırlar. Toplumsal kurumları c z mle-mek, bunları kuran kaide, kaynak ve ilişki kümelerini incelemek, bunla-rın zaman içindeki gelişimlerinin izini sürmek ve bunlar adına ve bunlar içerisinde hareket eden kişilerin pratiklerini ve tutumlarını incelemektir. Bu anlamdaki toplumsal kurumların c z mlenmesini *toplumsal yapı* adını verdiğim şeyin analizinden ayırt edebiliriz. Bu ikinci terimi, toplumsal kurumları ve etkileşim alanlarını nitelendiren nispeten istikrarlı asimetri-lere ve farklılıklara atıfta bulunmak için kullanıyorum. Toplumsal yapıyı c z mlemek, asimetrilere, farklılıklara ve bölünmelere odaklanmaktır. Hangi asimetrielerin sistematik ve nispeten istikrarlı olduğunu – yani hangilerinin yalnızca bireysel farklılıkların değil, aynı zamanda kaynak-ların, gücün, fırsatların ve yaşam fırsatlarının paylaşımı ve bunlara erişim açısından kolektif ve kalıcı farklılıkların dışavurumu olduğunu – belirleme-ye c lışmaktır. Toplumsal yapının c z mlenmesi, bu farklılıkların altında yatan ve bunların sistematik ve kalıcı niteliğinden sorumlu olan kıstasla-rı, kategorileri ve ilkeleri saptama teşebbüsünü içerir. Bu nedenle top-lumsal yapının c z mlenmesi daha kuramsal bir düşünme düzeyi icap ettirir, c nk  araştırmacının toplumsal yaşamda sistematik asimetriler ve farklılıkların var olduğunu kanıtlayan şeyleri düzenlemesine ve açığa  ı-karmasına yardımcı olacak kıstaslar önermesini, kategoriler formüle et-mesini ve ayrımlarda bulunmasını gerektirir. Toplumsal sınıfların olu-şumu ve yeniden üretiminin analizi ya da kadın ve erkek arasındaki ay-rımın ve bununla bağlantılı asimetri ve eşitsizlik biçimlerinin analizi, bu anlamdaki toplumsal yapının analizine dâhil olan kertelerdir.

Son olarak, bu tartışmanın amaçları doğrultusunda, sembolik biçimle-rin araştırılmasıyla bilhassa bağlantılı bir başka koşullar dizisi ayırt edebi-liriz. Sembolik biçimler kişiler arasında mübadele edildikleri ölçüde, ister yüz yüze bir durumdaki sözceler örneğinde olduğu gibi sadece modüle hava dalgaları olsun, ister radyo ve televizyon yayıncılığı örneğindeki gi-bi elektronik şifreleme ve iletimin karmaşık mekanizmaları şeklinde ol-

sun, zorunlu olarak belirli bir aktarım aracı gerektirir. Dördüncü bölümde açıklamış olduğum üzere, teknik bir araç, sembolik biçimlerin onun içinde üretildiği ve onun aracılığıyla aktarıldığı maddi bir alt tabakadır. Teknik araçlar sembolik biçimlere belirli özellikler – belirli bir sabitleme düzeyi, belirli bir yeniden üretilebilirlik türü ve bu araç kullanan kişiler arasında belirli bir katılım boyutu – kazandırır. Teknik araçlar elbette izole halde var olmaz. Her zaman belirli sosyo-tarihsel bağlamlara yerleşiktirler; mesajların şifrelenmesi ve deşifre edilmesi için, kişiler arasında eşitsiz olarak paylaşılmış olan belirli beceriler, kaideler ve kaynakları her daim önvarsayarlar; ve çoğu kez sembolik biçimlerin üretimi ve dolaşımının düzenlenmesiyle ilgilenebilen belirli kurumsal aygıtlar içerisinde konumlandırılırlar. Bu nedenle teknik kayıt ve aktarım araçlarının sosyo-tarihsel analizi dar anlamda teknik bir inceleme olamaz; bunun yerine bu araçların yerleşik olduğu ve konumlandırıldığı daha geniş toplumsal bağlamları açığa kavuşturmaya çalışmalıdır.

Sosyo-tarihsel incelemenin çeşitli türleri, sembolik biçimlerin toplumsal bağlamlaşması olarak tarif ettiğim şeyi kavramaya çalışmanın farklı yollarıdır. Sembolik biçimlerin üretimi, dolaşımı ve alımlanması, tarihsel olarak özgül ve toplumsal olarak yapılandırılmış bağlamlar ya da alanlar içinde gerçekleşen süreçlerdir. Anlamli nesne ve ifadelerin – gündelik sözcelerden sanat eserlerine kadar – üretimi, üretici kişinin elinin altındaki kaideler ve kaynakların mümkün kıldığı bir üretimdir ve toplumsal alan içerisindeki nesne ve ifadelerin öngörülen dolaşımı ve alımlanmasına yönelmiş bir üretimdir. Bu yönelim, televizyon çalışanlarının belirli bir pazar için program üretmeye ve içeriği buna göre değiştirmeye çalışmalarında olduğu gibi, üreticilerin izlediği belirgin bir stratejinin parçası olabilir. Ama bu yönelim aynı zamanda, üreticinin amaçları ve yönelimleri üretilen nesnelerin dolaşım ve alımlanma koşullarına, yöneliminin açık bir stratejinin parçası olarak formüle edilmesinin gerekmediği bir biçimde zaten uyarlanabileceği ölçüde üretim sürecinin örtük bir yönü olabilir. Anlamli nesne ve ifadelerin üretimi, üreticinin elinin altındaki kaide ve kaynakların kullanımını içeriyorsa, bu nesnelerin ve ifadelerin dolaşımını da teknik araçları gerektirir ve kendi kaide, kaynak ve toplumsal ilişkiler kümelerine sahip belli bir kurumlar dizisi içerebilir. Benzer bir şekilde, sembolik biçimlerin alımlanması, kişilerin sembolik biçimleri anla-

yabilmek ve benimseyebilmek için çeşitli türde kaynaklar, kaideler ve görenekler kullandığı belli sosyo-tarihsel bağlanlar içinde yer alır. Derin yorumsamacı yaklaşımın ilk safhasının vazifesi, sembolik biçimlerin üretilme, dolaşıma girme ve alımlanmasının sosyo-tarihsel koşullarını ve bağlanlarını incelemek, bu bağlanların farklılaşmış ve toplumsal açıdan yapılandırılmış alanlar oluşturmalarını sağlayan kaideleri ve görenekleri, toplumsal ilişkileri ve kurumları ve güç, kaynak ve fırsat dağıtımını irdellemektir.

Toplumsal alanlarda dolaşım halindeki anlamlı nesneler ve ifadeler aynı zamanda *eklemlı bir yapı sergileyen karmaşık toplumsal inşalardır*. Biçim ya da söylem analizi olarak tarif edebileceğimiz ikinci bir araştırma safhası gerektiren de bu özelliktir. Sembolik biçimler, üreticinin kullanımına açık kuralları, kaynakları, vs. kullanan yerleşik eylemlerin ürünleridir; ama aynı zamanda bunun dışında bir şey olmayı da sürdürürler, çünkü bir şeyin onun aracılığıyla ifade edildiği ya da söylendiği karmaşık sembolik inşalardır. Sembolik biçimler belli bir bağlamdaki ürünlerdir ve bundan daha fazlasıdır, çünkü yapısal özelliklerinden ötürü herhangi bir şey hakkında bir şey söyleyebilen ve söyleme iddiasında bulunan ürünlerdir. Farklı bir analiz türünü, sembolik biçimlere farklı bir bakma biçimini gerektiren şey, sembolik biçimlerin bu ilave ve indirgenemez yönüdür. Öncelikli olarak sembolik biçimlerin içsel örgütlenmesiyle, yapısal özellikleri, örüntüleri ve ilişkileriyle ilgilenen bir analiz tipinin temelini teşkil eder. Biçim ya da söylem analizi olarak tarif ettiğim bu analiz tipi son derece meşru, hatta vazgeçilmez bir girişimdir; nesne alanının kuruluşuyla mümkün kılınır. Ancak bu analiz tipi, derin yorumsamanın metodolojik çerçevesinden koparıldığı ve sosyo-tarihsel analizden ve aşağıda yorumlama (ya da yeniden yorumlama) olarak tarif edeceğim şeyden izole bir biçimde sürdürüldüğü zaman yanıltıcı hale gelir. Biçim ya da söylem analizi, kendi başına ele alındığında, sembolik biçimlerin üretim ve alımlanma koşullarıyla bağı kesilmiş, yapısını açığa vurmaya çalıştığı sembolik biçimler tarafından ifade edilen şeyden bihaber, soyut bir egzersiz haline gelebilir.

Sosyo-tarihsel çözümlemede olduğu gibi, incelemenin belirli nesneleri ve hallerine bağılı olarak biçim ya da söylem analizinin yürütülmesinin de çeşitli yolları vardır. Burada yine birtakım analiz yöntemleri ya da triple-

rini birbirinden ayırt edebiliriz. En çok bilinen ve en yaygın olarak uygulanan biçim analizi türlerinden birini, genel bir ifadeyle *göstergebilimsel analiz* olarak adlandırabiliriz. “Göstergebilim” şüphesiz oldukça genel bir terimdir ve eserleri “göstergebilime” bir anlamda katkı olarak tarif edilebilecek Saussure ve Peirce’ten Barthes, Eco ve Voloshinov’a değin pek çok farklı yazar vardır. Bu geniş çaplı literatürü burada gözden geçirmek istemiyorum. Bu tartışmanın amaçları doğrultusunda göstergebilimsel analizi, sembolik bir biçim ya da işareti oluşturan unsurlar arasındaki ilişkilerin ve bu unsurlarla bu sembolik biçim ya da işaretin parçası olabileceği daha geniş bir sistem arasındaki ilişkilerin incelenmesi olarak alacağım. Bu şekilde anlaşılan göstergebilimsel analiz genellikle sembolik biçimlerin üretimi ve alınmasının sosyo-tarihsel koşullarından metodolojik bir soyutlama içerir. Bizzat sembolik biçimlere odaklanır ve bunların içsel yapısal özelliklerini, kurucu unsurlarını ve karşılıklı ilişkilerini çözümlemeye ve bunların parçası oldukları sistemler ve kodlarla bağlantısını kurmaya çalışır. Üçüncü bölümde, Barthes’ın *Mythologies* kitabından alınan, gözleri hafifçe yukarı kalkmış ve yana doğru bakan Fransız üniformalı siyahi bir askerin selam verdiği, *Paris-Match*’teki kapak örneğini ele almıştık: imgelerin bu yan yana gelişi, mesajın anlamının aktarıldığı belirgin bir yapı teşkil eder.⁸ Bu türden göstergebilimsel analiz örnekleri kolayca çoğaltılabilir. Reklamlar bilhassa zengin bir analiz alanı sunar, çünkü reklamcılığın çoğu, malların arzu edilir nesnelerle, güvenilir kişilerle, vb. ilişkilendirilerek tanıtıldığı ve bu ilişkilendirmenin reklamı oluşturan sembolik biçim ya da biçimlerde kelimeler ve imgelerin yan yana getirilmesi aracılığıyla tesis edildiği bir sembolik ilişkilendirme ya da yerinden etme mantığına dayanır.⁹ Göstergebilimsel analiz reklamların ve diğer sembolik biçimlerin inşa edilme biçimlerine açığa kavuşturmaya katkı sunabilir; bir mesajın anlamının inşa edildiği ve aktarıldığı kurucu unsurları ve bunların karşılıklı ilişkilerini belirlemeye yardım edebilir. Ne var ki, daha önce de vurguladığım gibi, bu türden bir analiz sembolik biçimlerin incelenmesine olsa olsa kısmi bir yaklaşımdır. Her şeyden önce sembolik biçimlerin içsel kuruluşuyla, belirgin unsurları ve bunların karşılıklı ilişkileriyle ilgilenir. Sembolik biçimlerin üretildiği ve alındığı sosyo-tarihsel bağlamları olduğu kadar, daha önce sembolik biçimlerin “göndergesel yönü” olarak tarif ettiğim şeyi – yani unsurların

bir şey hakkında bir şey söylemek için bir araya gelme biçimlerini – çoğu kez sorgulamadan kabul eder, ancak sistematik bir şekilde ele almayı başaramaz. Göstergebilimsel analizin bu sınırlılıkları onun işe yararlığından bir şey eksiltmez, ama bu analiz tipinin sembolik biçimlerin incelenmesine kendine yeten bir yaklaşım olarak değil, daha kapsamlı yorumlayıcı bir prosedürde kısmi bir adım olarak görülmesi gerektiğini imler.

Şimdiye değin imgelerden ya da kelime ve imgelerden oluşan sembolik biçimlerin analiziyle ilgilendik, ancak dilsel ifadelerin yapısal özellikleri biçimsel olarak da incelenebilir. Bu tür durumlarda “söylem analizinden”, yani yapısal özelliklerin ve söylem ilişkilerinin analizinden söz edebiliriz. “Söylem” terimini genel bir şekilde *fiiliyatta gerçekleşen iletişim durumlarına* atıfta bulunmak için kullanıyorum. Dolayısıyla söylem analizinin nesnesi dilsel sezgilerimizi sınamak üzere tasarlanan bir örnek değil, daha ziyade gündelik iletişimin fiili durumlarıdır: arkadaşlar arasındaki bir söyleşi, derslikteki bir etkileşim, bir gazete başyazısı, bir televizyon programı. Bu durumlar genellikle tek bir cümlelerin sınırlarının ötesine geçen dilsel birimler oluşturur. Bunlar çoğu kez düzenli, cümle-üstü dilsel bir birim oluşturmak için belirli bir biçimde bir araya getirilen bir cümleler ya da ifadeler ardışıklığı içerirler. Söylemin – özellikle de sözlü söylemin – bir durumunu oluşturan ifadeler, dilbilgisi uzmanlarının kural kitaplarındaki dilbilgisi kaideleriyle kıyaslandığında çoğu kez bu kuralara aykırıdır. Gündelik iletişimdeki ifadelerin kullanımı düzenlidir, ama bu düzen, gündelik yaşamda dilsel ifadelerin süregiden mübadelesinden hem edinilen hem de bunu kullanan pratik bir dilbilgisi, *pratik bir sözdiziminden* türer ve bunu yeniden üretir. Böylelikle söylem durumları her daim belirli sosyo-tarihsel durumlarda yer alırken aynı zamanda söylem analizi adını verdiğim çeşitli yöntemler yardımıyla biçimsel olarak incelenebilen yapısal özellikler ve ilişkiler sergilerler.

Bu yöntemler nelerdir? Belirli örneklerde benimsenebilecek en uygun yöntemlere dair metodolojik bir düşünme çabasına girmek istemiyorum. Bununla birlikte, önceden yürütülmüş bir dizi araştırma hakkında kafa yorarak, söylem analizinin birtakım farklı yöntemlerini – örnekleme yoluyla ve kapsayıcı olmaya çabalamadan – ayırt edebiliriz. Bu türden yöntemlerden biri çoğunlukla *konuşma analizi* olarak tarif edilen şeydir. Bu terim Harvey Sacks, Emanuel Schegloff ve diğerlerinin önyak olduğu ve

1960'ların ortalarından itibaren dilsel etkileşimin çeşitli biçimlerinin sistematik özelliklerini araştırmakla ilgilenen geniş bir araştırma akımına gönderme yapar.¹⁰ Konuşma analizinin kilit metodolojik ilkesi dilsel etkileşim durumlarını gerçekleştikleri fiili ortamlarda incelemektir; ve bunların örgütlenme biçimleriyle titizlikle meşgul olarak dilsel etkileşimin bazı sistematik ya da "yapısal" özelliklerinin altını çizmektir. Bundan başka dilsel etkileşimin sistematik özelliklerinin araştırmacının yalnızca söylemin karmaşık verileri içerisinde fark ettiği özellikler olmadığı, aynı zamanda katılımcıların etkileşimlerini örgütlü bir şekilde ürettikleri mekanizmalar olduğu varsayılır. Diğer bir deyişle, dilsel etkileşimin düzenliliği, katılımcıların söyleşinin kaideleri ve aygıtlarının rutin olarak ve tekrar tekrar uygulanması aracılığıyla *düzeni ürettikleri* süregiden bir sürecin sonucudur. Bu açıdan konuşma analizi, gündelik toplumsal pratiklerin düzenli özellikleri ve süregiden kazanımlarıyla ilgilenen Garfinkel'in etno-metodolojisine yakın düşer.¹¹ Konuşma analizi literatürünün hatırı sayılır bir bölümü konuşmanın ardışık örgütlenişine odaklanarak, konuşmaya katılanların sırayla söz alma ve aynı anda konuşarak birbirlerinin konuşmalarına engel olmaksızın başkalarının söz almasına izin verme biçimlerinin karmaşık mekanizmalarını irdelemiştir. Konuşma analizi pek çok açıdan aydınlatıcı olsa da çoğunlukla uygulandığı biçimiyle esas sınırlılığı, dilsel etkileşimin sosyo-tarihsel koşullarına dair tatmin edici bir açıklamayla nadiren bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu hususu bir sonraki kısımda daha ayrıntılı olarak geliştireceğim.

Söylem örnekleri *sözdizimsel analiz* olarak tarif edebileceğimiz şeye istinaden de incelenebilir. Bu türden analiz uygulamalı sözdizimi ya da uygulamalı dilbilgisiyle – dilbilgisi uzmanının dilbilgisiyle değil, gündelik söylemde işlemsel dilbilgisi ya da sözdizimiyle – ilgilenir. Sözdizimsel analizin özgün ve yararlı bir versiyonu Robert Hodge, Gunther Kress ve meslektaşlarının çalışmalarında bulunabilir.¹² Halliday'ın dilbilimsel yazılarından yararlanan Hodge ve Kress, dilbilgisel biçimlerin, dönüştürme süreci aracılığıyla unsurları bir araya getirerek, birleştirerek ya da yok ederek sıradan söylemde işleme biçimlerinden bazılarını irdeler. Daha önceki bir bölümde iki yaygın dönüştürme türüne, adlaştırma ve edilgenleştirmeye değinmiştim. Söylemin diğer önemli dilbilgisel özellikleri, konuşmacıların bir açıklamayla ilişkilendirilen kesinlik veya gerçeklik dere-

cesini belirttikleri kiplik imlerini ( rn. “olabilir,” “belki,” “muhtemelen”); g c ve aşinalık açısından farklılıklar ima eden, kullanılan zamirler sisteminin ( zellikle ikinci tekil şahıs için iki tür zamiri olan dillerde, örn. *siz* ve *sen*); ve dilsel ifadelerin dilbilgisel toplumsal cinsiyetin, cinsiyetler hakkındaki kabulleri aktarmanın bir vasıtası hizmeti gördüğü cinsiyet farklılıklarıyla bağlantılı işaretler ( rne in, “adam” ya da maskülen zamirlerin genel/kapsayıcı bir anlamda kullanılması) içerir.¹³ Uygulamalı dilbilgisi ya da s zdziminin bu ve diğer yönlerinin analizi, anlamın gündelik söylemsel biçimler içinde inşa edilme biçimlerinin bazılarını aydınlatmaya yardım edebilir.

Söylem durumlarının ara tırılabilece i bir diğer yol, bunların *anlatı yapılarının* c z mlenmesidir. Propp’un Rus halk hikâyeleri üzerine  nc  c lı masından türeyen anlatı yapısı analizi artık edebi ve metinsel analiz alanlarında, efsanelerin incelenmesinde ve daha az da olsa politik söylemin araştırılmasında köklü bir yaklaşımdır. Bu, Barthes, L vi-Strauss, Bremond, Greimas, Todorov ve Genette’in de aralarında olduğu birkaç  a da  yazar tarafından farklı biçimlerde benimsenen ve geliştirilen bir yaklaşımdır.¹⁴ Bir anlatı, genel olarak konu ursak, ardışık bir olaylar dizisini aktaran – ya da çoğunlukla söylediğimiz gibi “bir hikâye anlatan” – bir söylem olarak görülebilir. Hikâye genellikle belirli bir yönelim ya da “olay örgüsü” sergileyen bir biçimde bir araya getirilmiş karakterlerden ve olaylar silsilesinden oluşur.  rg n n ardışıklı ı, hikâyenin geriye d n  ler gibi zamansallık-dışı yollar aracılığıyla anlatıldığında olduğu gibi, olayların zamansal ardışıklı ından farklılık gösterebilir. Hik yedeki karakterler gerçek ya da hayal mahsulü olabilir, ama karakterler olarak özellikleri birbirleriyle ilişkileri ve olay örgüsünün gelişimindeki rolleri bakımından tanımlanır. Anlatı yapısını incelerken belirli bir anlatı içerisinde faaliyet gösteren özgül anlatısal aygıtları belirlemeye ve bunların hikâyenin anlatılmasındaki rollerini aydınlatmaya c lı abiliriz –  rne in, Genette’nin Proust’un *Kayıp Zamanın İzinde* kitabında i ler haldeki teknikleri c z mlemesi gibi. Ama aynı zamanda bir anlatılar kümesinde ortak olan ve m   terek bir temel yapı teşkil eden örüntüleri, karakterleri ve rolleri de irdeleyebiliriz – ki Propp’un öncülük ettiği analiz türlerinin asıl vurgusu budur. Bu yaklaşım en titiz ve iddialı biçimde, anlatının yüzey  rg tleni ini açıklamaya yetecek temel bir roller ya da “eyleyenler” dizisi

tesis etmeye çalışan Greimas tarafından benimsenmiştir. Greimas'ın yaklaşımının meziyetleri her ne olursa olsun (ki bunlar bir nebze uçta kalabilir),¹⁵ ister geleneksel halk öyküleri ise modern aşk romanlarında belirli bir anlatılar dizisine odaklanmak ve bunların ortaklaştığı temel örüntüleri, karakterleri ve rolleri belirlemeye çalışmak aydınlatıcı olabilir.

Burada ele alacağım sonuncu söylem analizi tipi *tartışmacı analiz* olarak adlandırılabilir. Cümle-üstü dilsel inşalar olarak söylem biçimleri, çeşitli şekillerde yeniden inşa edilebilen usavurum zincirlerinden oluşabilir. Bu usavurum zincirleri genellikle geleneksel biçimsel mantık ya da tasım anlamında geçerli argümanlar anlamına gelmezler. Tartışmacı analizin amacı, söylemi nitelendiren çıkarsama örüntülerini incelemek ve belirgin kılmaktır. Bu tür analizi kolaylaştırmak için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir.¹⁶ Bu yöntemler araştırmacının söylemsel gövdeyi belirli konular ya da temalar etrafında düzenlenen iddia ya da sav dizilerine bölmesini ve sonrasında bu iddialar ve konular arasındaki ilişkileri belirli mantıksal ya da yarı-mantıksal işleticiler (içerme, çelişki, önvarsayım, dışlama, vb.) açısından ayrıntılarıyla açıklamasını mümkün kılar. Tartışmacı analiz aleni siyasal söylemin – yani modern ulus-devlet içerisinde güç uygulayan yetkililerin ya da hükümet üyelerinin konuşmaları ya da söyleminin – incelenmesi açısından bilhassa kullanışlıdır, çünkü söylem çoğu kez bir argüman biçiminde sunulur: az çok tutarlı bir biçimde biraraya dizilmiş ve çoğu kez süslü retorik sözler yardımıyla bir izleyici kitlesini ikna etmeye çalışan iddia ya da sav, konu ya da tema dizileri. Belirli bir argümanın *iyi* bir argüman olup olmadığı ve dinleyici kitlesini oluşturan kişilerin gerçekte buna ikna olup olmadıkları tartışmacı analizin ortaya attığı önemli sorulardır, ama bunlar bizi derin-yorumsamacı yaklaşımın bu tikel safhasının ötesine taşıyan sorulardır.

Derin-yorumsamacı yaklaşımın üçüncü ve son safhası, *yorumlama/yeniden-yorumlama* adını verdiğim şeydir. Yorumlama safhası biçim ya da söylem analizi yöntemleriyle kolaylaştırılırsa da bunlardan ayrılır. Bu ikinci yöntemler *analizle* ilerler: sembolik ya da söylemsel bir biçimi oluşturan ve bunlar içinde faaliyet gösteren örüntüleri ve aygıtları yıkar, parçalara ayırır, yapısöküne uğratar, açığa vurmaya çalışır. Yorumlama bu analize ve ayrı zamanda sosyo-tarihsel analizin sonuçlarına dayanır. Gelgelelim, yorumlama yeni bir düşünce hareketi içerir: *sentezle*, olası an-

lamın yaratıcı inşasıyla ilerler. Bu düşünce hareketi biçim ya da söylem analizinin zorunlu bir tamamlayıcısıdır. Biçim ya da söylem analizinin *analizden* başka hiçbir şey sunmama, sembolik ya da söylemsel biçimleri bir unsurlar dizisi ve bunların karşılıklı ilişkilerine ayırma (ve bundan başka hiçbir şeye dokunmama) iddiasında olan bazı uygulayıcıları olsa da, bu iddia sembolik ya da söylemsel biçimlerin incelenmesine olsa olsa kısmi bir yaklaşımı temsil edebilir. *Biçim ya da söylem analizinin yöntemleri ne kadar kesin ve sistematik olursa olsun, anlamın yaratıcı inşası, yani temsil edilen ya da söylenen şeyin yorumlayıcı bir açıklamasına duyulan ihtiyacı ortadan kaldıramaz.* Sembolik ya da söylemsel biçimler “göndergesel yön” olarak tarif ettiğim şeye sahiptir: bunlar tipik olarak bir şey temsil eden, bir şeye atıfta bulunan, bir şey hakkında bir şey söyleyen inşalardır. Yorumlama sürecinde kavramaya çalıştığımız şey işte bu göndergesel yöndür. Derin-yorumsamacı çerçeve içerisinde yer alan yorumlama süreci, sosyo-tarihsel analiz yöntemleriyle olduğu kadar biçim ya da söylem analizi yöntemleriyle de dolayım lanabilir. Bu yöntemler araştırmacının sembolik biçimi yeni bir şekilde, üretim ve alım lanma bağlamlarıyla bağlantılı olarak ve bunu oluşturan örüntüler ve aygıtlar ışığında görmesine imkân tanıyabilir. Ancak yorumlama süreci sosyo-tarihsel analizin ve biçim ya da söylem analizinin yöntemlerinin ötesine geçer. Toplumsal olarak konumlandırılmış ürünler olarak ele alınan sembolik biçimlerin bir bağlama oturmasını ve eklemlı bir yapı sergileyen inşalar olarak ele alınan sembolik biçimlerin kapanımını aşar. Sembolik biçimler bir şeyi temsil eder, bir şey hakkında bir şey söyler ve yorumlama süreci tarafından kavranılması gereken de işte bu aşkın niteliktir.

Derin-yorumsamacı yaklaşımın yöntemleriyle dolayım lanan yorumlama süreci aynı anda bir *yeniden-yorumlama* sürecidir. Çünkü, bu bölümün başlarında da vurguladığım gibi, yorumlama nesnesi olan sembolik biçimler önceden yorumlanmış bir alanın parçasıdır: sosyo-tarihsel dünyayı oluşturan özneler tarafından önceden yorumlanmışlardır. Derin-yorumsamacı yaklaşımın yöntemleriyle dolayım lanan bir yorumlama geliştirirken önceden-yorumlanmış bir alanı yeniden yorumlarız; sosyo-tarihsel dünyayı oluşturan öznelerin verdiği anlamdan sapabilen olası bir anlam tasarlarız. Şüphesiz bunu ancak gündelik yaşamın yorumsanması aracılığıyla sembolik biçimlerin rutin ve sıradan bir biçimde anlaşılma bi-

çimlerini kavradığımız ölçüde bir sapma olarak görebiliriz. Gelgelelim, kanaatin yorumlanması, kaçınılmaz olarak önsel bir girişim olsa da, yorumlayıcı sürecin bitiş noktası değildir. Sembolik biçimler hem sosyo-tarihsel koşulları hem de içsel yapısal özellikleri bakımından daha ayrıntılı olarak analiz edilebilir ve böylelikle yeniden yorumlanabilir. Önceden yorumlanmış bir nesne alanının yeniden yorumlanması olarak yorumlama süreci zorunlu olarak riskli, çatışma yüklü, tartışmaya açıktır. *Yorumlamaya ilişkin çatışma olasılığı yorumlama sürecinin kendisine içkindir.* Ve bu çatışma yalnızca farklı teknikler kullanan araştırmacıların farklılaşan yorumlamaları arasında değil, aynı zamanda bir yanda derin-yorumsamacı yaklaşımla dolayımlanan bir yorumlama, öte yandaysa sembolik biçimlerin sosyo-tarihsel dünyayı oluşturan özneler tarafından yorumlanma biçimleri arasında da çıkabilir. *Yorumlamanın eleştirel potansiyeli* olarak tarif edeceğim metodolojik alanı yaratan – bu temaya bu bölümün ilerleyen kısımlarında yeniden döneceğim – bu çatışması olasılığı, alaylı yorumlama ve derin yorumlama arasındaki, önceden-yorumlama ve yeniden-yorumlama arasındaki bu farklılıktır.

Derin yorumsamanın metodolojik çerçevesinin ana hatlarını çizerken, farklı tipte analizlerin nasıl sistematik, tutarlı bir biçimde entegre edilebileceklerini göstermeye çalışmıştım. Derin yorumsama, sembolik biçimlerin sistematik ve gereğine uygun olarak – yani bir şeyin temsil edildiği ve söylendiği eklemlı bir yapı sergileyen toplumsal ve tarihsel olarak konumlanmış inşalar özelliklerinin hakkını verir bir şekilde – nasıl çözümlenebileceğini görmemize olanak tanıyan (âdeta düşünsel) bir şablon sunar. Derin yorumsamanın metodolojik çerçevesi belirli analiz yöntemlerinin – bu ister sosyo-tarihsel analiz olsun ister biçimsel ya da söylemsel analiz –meziyetlerini takdir etmemize olanak sağlarken, aynı zamanda bunların sınırlarını belirlememize de imkân tanır. Sosyo-tarihsel analizin belirli yöntemleri sembolik biçimlerin üretilme ve alımlanma koşullarına ışık tutabilir; ama bu yöntemler sembolik biçimlerin yapısını ve içeriğini ihmal etme eğilimindedir ve kendi kendine yeten bir yöntemle genelleştirildikleri takdirde *indirgemecilik yanılışına*, yani sembolik biçimlerin üretim ve alımlanmalarının sosyo-tarihsel koşulları açısından etraflıca çözümlenebileceği yanılışına yol açabilirler. Biçim ya da söylem analizinin belirli yöntemleri sembolik biçimleri yapılandıran örüntülere ve aygıtlara

ışık tutabilir; ancak bu yöntemler sembolik biçimlerin üretildiği ve alımlandığı koşulları ihmal etme eğilimindedir ve kendi başlarına s rd r ld kleri takdirde, *içselcilik yanılığısına*, yani sembolik biçimlerin özelliklerinin ve sonuçlarının sembolik biçimlerin üretilmesinin sosyo-tarihsel koşullarına ve bunların alımlanmasının gündelik süreçlere atıfta bulunmaksızın yalnızca sembolik biçimlerle ilgili olarak anlaşılabileceği yanılığısına neden olabilir. Derin yorumsamanın metodolojik  er evesi belirli analiz yöntemlerinden yararlanmamıza olanak sağlarken sınırlara ve bunlara eşlik eden yanılığılara karşı bizi uyarabilir. Bu, içselcilik ve indirgemecilik tuzaklarına düşmeden sembolik biçimlerin belirgin özelliklerinin derinine inen bir düşünce hareketi için düşünsel bir şablon oluşturur.

İdeolojinin Yorumlanması

şimdiyse derin yorumsamanın metodolojik çerçevesinin ideolojinin yorumlanmasında nasıl kullanılabileceğini göstermek istiyorum. İdeolojinin yorumlanmasını derin yorumsamanın özgül bir biçimi olarak ele alacağım. İdeolojinin yorumlanması, sembolik biçimlerin toplumsal bağlamlaşmasını ve anlamlı kuruluşunu  oz mlemek için derin-yorumsamacı yaklaşımın farklı safhalarını uygular; ancak sembolik biçimlerin ideolojik veçheleriyle ilgilenmesi ona kendine has, eleştirel bir eğilim verir. İdeolojinin yorumlanması derin-yorumsamacı yaklaşımın her bir safhasından yararlanır, ama bu safhaları belirli bir şekilde, anlamın tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye hizmet etme biçimlerine dikkat çekmek maksadıyla kullanır. İdeolojinin yorumlanması, anlam ve g c arasındaki ilişkileri aydınlatmaya, belirli durumlarda sembolik biçimlerin seferber ettiği anlamın gücün mülkiyetini ve uygulanmasını beslemeye ve sürdürmeye nasıl hizmet ettiğini göstermeye çalışan bir sembolik biçimler yorumlamasıdır. Dolayısıyla ideolojinin yorumlanması, derin-yorumsamacı yaklaşımın farklı safhalarını uygularken, bu safhalara eleştirel bir ton katar: bunları, gücün hizmetindeki anlamı işfa etme amacıyla kullanır.

Derin-yorumsamacı yaklaşımın her bir safhasını sırayla ele alarak bu eleştirel tonun izini sürebiliriz. Sosyo-tarihsel analiz düzeyinde ideolojiyle meşgul olmak dikkatimizi, sembolik biçimlerin üretildiği ve alımlandığı bağlamı nitelendiren *tahakküm ilişkilerine*  evirir. Daha  nceki bir bölümde açıkladığım üzere, tahakküm ilişkileri belirli bir g c ilişkisi türü-

dür; sistematik olarak asimetrik olan ve nispeten kalıcı güç ilişkileridir. Modern toplumlardaki en önemli ve en kalıcı asimetriler arasında, sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite ve ulus-devlete dayalı olan asimetriler gelir: bunlar toplumsal kurumları ve etkileşim alanlarını biçimlendiren unsurlardan bazılarıdır. Ama bunlar, şüphesiz toplumsal alanı yapılandıran ne tek-ayrım ve unsurlardır ne de gücün sistematik ve kalıcı asimetrilerinin tek temelleridir. Sosyo-tarihsel analiz ideolojinin yorumlanmasında kullanıldığı zaman, toplumsal kurumları ve etkileşim alanlarını nitelendiren tahakküm ilişkilerine bilhassa dikkat etmelidir. Çünkü ilgilendiğimiz şey bu ilişkilerin, toplumsal alanda dolaşımda olan sembolik biçimler tarafından beslenme ve muhafaza edilme biçimleridir. Sembolik biçimlerin ideolojik karakterini, bu biçimlerin belirli hallerde tesis etmeye ve sürdürmeye hizmet edebileceği tahakküm ilişkilerine dikkat çekmeden kavrayamayız.

İdeolojiyle ilgilenmek, sosyo-tarihsel analizi tahakküm ilişkilerinin araştırılmasına yönlendirir, buna karşılık biçim ya da söylem analizi *sembolik biçimlerin anlamın seferber edilmesini kolaylaştıran yapısal özelliklerine* odaklanır. Sembolik biçimlerin anlamın seferber edilmesini kolaylaştıran pek çok yapısal özelliği vardır ve biçim ya da söylem analizinin yürütülmesi bu farklı özelliklere dikkat etmeye yetecek kadar esnek olmalıdır. Gelgelelim, Tablo 1.2’de ana hatları verilen şemaya yeniden dönerek, bir yanda sembolik biçimlerin yapısal özelliklerinin analiziyle, öte yanda ideolojinin yorumlanması arasındaki bağlantıyı geliştirerek işe başlayabiliriz. Bu tablo ideolojinin bazı genel işleyiş kipleriyle sembolik insanın bazı tipik stratejileri arasındaki ilişkileri özetler. Bu şemaya ilk yer verdiğimde, ideolojinin beş genel işleyiş kipi – meşrulaştırma, taslama, birleştirme, parçalama ve şeyleştirme – arasında bir ayrıma gitmiştim ve sonrasında genelde bunlarla ilişkilendirilen bazı sembolik inşa stratejilerini belirlemiştim. Ancak biçim ya da söylem analizinin fiiliyatta yürütülmesinde, çıkarsama örüntüsü genellikle ters istikamette olacaktır. Diğer bir deyişle, sembolik biçimlerin yapısal özelliklerini analiz ederek işe başlayabilir ve bu özellikleri sembolik insanın belirli stratejileri ya da süreçlerinin örnekleri olarak tesis etmeye çalışabiliriz. Daha sonra bu sembolik biçimlerin üretim ve alımlanmasının belirli hallerinde sembolik inşa stratejileri ya da süreçlerinin ideolojinin bazı işleyiş kipleriyle bağlantısının

kurulabileceğini  ne sürmeyi deneyebiliriz. Dolayısıyla,  rneğin isimleştirilmiş fiillerin ve edilgen zamanın yaygın kullanımının isimleştirme ve pasifleştirme stratejileri ya da süreçlerine delalet ettiğini göstermeye çalışabiliriz; ve belirli durumlarda bu strateji ya da süreçlerin sosyo-tarihsel görüngüleri şeyleştirerek, yani geçici, tarihsel bir durumu kalıcı, doğal, zamandışıymış gibi temsil ederek tahakküm ilişkilerini muhafaza etmeye yaradıklarını  ne sürebiliriz.

Bu türden bir argüman  ne sürdüğümüzde katı biçimde biçim ya da söylem analizinin ötesine çoktan geçip' ve yorumlama (ya da yeniden yorumlama) adını verdiğimiz şeyle ilgiliyoruz. Burada yine ideolojiyle ilgilenme, bu safhaya belirgin bir eğilim katar. İdeolojiyi yorumlamak *sembolik biçimlerin seferber ettiği anlam ve anlamın kurmaya ve sürdürmeye hizmet ettiği tahakküm ilişkileri arasındaki bağlantıyı izah etmektir*. İdeolojinin yorumlanması yaratıcı bir sentez sürecidir. Anlamın etkin inşasını, temsil edilen ya da söylenen şeyin yaratıcı izahını içermesi bakımından yaratıcıdır. Anlam süregiden yorumlama süreci tarafından belirlenir ve yeniden belirlenir. İdeolojinin yorumlanması, aynı zamanda, sosyo-tarihsel ve biçim ya da söylem analizinin sonuçlarını bir araya getirerek anlamın tahakküm ilişkilerini kurmaya ve sürdürmeye nasıl hizmet ettiğini göstermesi bakımından sentezleyici bir role sahiptir. Biçim ya da söylem analizi ideolojinin işleyiş kiplerine yalnızca  n erişimi sağlayabilir. S zdzimsel aygıtların ya da anlatsal yapıların araştırılmasını ideoloji analizinde kullanabilmek için, bu türden aygıtların ya da yapıların, belirli sosyo-tarihsel durumlarda tahakküm ilişkilerini desteklemeye hizmet ettiği anlam inşasını nasıl kolaylaştırdığını göstermeye çalışılmalıdır; diğer bir deyişle, anlam ve g   arasındaki ilişkilere dair bir argüman geliştirilmelidir. İdeolojinin yorumlanmasına böylelikle ikili bir görev düşer: anlamın yaratıcı izahı, bu anlamın tahakküm ilişkileri kurma ve sürdürmeye nasıl hizmet ettiğinin s zdzimsel gösterimi. Bu, hem sembolik biçimlerin yapısal özelliklerine duyarlılık hem de kişiler ve gruplar arasındaki yapılandırılmış ilişkilere dair bir farkındalık gerektiren bir görevdir. Yorumlama süreci, sembolik biçimlerin tahakküm ilişkileriyle bağlantısını kurarak, bu sembolik biçimlerin belirli sosyo-tarihsel durumlarda nasıl ideoloji olarak işleyebileceğini göstermeye çalışır.

İdeoloji yorumlamasına girişmek, riskli, çatışma yüklü bir faaliyetle meşgul olmaktır. Risklidir, çünkü sembolik bir biçimin anlamı verili, sabit, kesin değildir; bir yorumlamada bulunma olası bir anlam, birbirlerinden farklılaşabilen ya da birbirleriyle çatışabilen olası birkaç anlam arasından birini yansıtmaktır. Bu olası çatışma, ideolojinin yorumlanması örneğinde kendine has bir biçim edinir. Çünkü ideolojinin yorumlanması yalnızca olası anlamın yansıtılmasını değil, aynı zamanda bu türden anlamın, belirli durumlarda, tahakküm ilişkilerini kurmaya ve sürdürmeye hizmet ettiği iddiasını da içerir. İdeolojinin yorumlanması böylelikle iddia ve karşı-iddia, argüman ve karşı-argüman alanına girer; yalnızca olası anlamın bir yansıması değil, aynı zamanda toplumsal yaşama potansiyel bir müdahale, yani yorumlama nesnesinin sürdürmeye hizmet ettiği toplumsal ilişkilerin kendilerine müdahale eden bir yansımadır. Sembolik bir biçimin ideoloji olarak yorumlanması yalnızca diğer yorumlamaların değil (toplumsal dünyayı oluşturan öznelerinki de dâhil olmak üzere), aynı zamanda özneleri kuşatan tahakküm ilişkilerinin de eleştirisi ihtimalini açmaktadır.

Şimdiye değin ideolojinin yorumlanmasına dair açıklamamı genel metodolojik bir şekilde geliştirdim. Derin-yorumsamacı yaklaşımın ideolojinin yorumlanması için uygun bir çerçeve sağladığını, ancak bu ikincisinin derin yorumsamanın çeşitli safhalarına kendine has, eleştirel bir eğilim verdiğini göstermeye çalıştım. Şimdiyse bir örneği ayrıntılı olarak ele alarak bu tartışmayı daha somut kılmak istiyorum. Harvey Sacks tarafından kaydedildiği ve analiz edildiği haliyle müstehcen bir fıkranın anlatılmasına odaklanacağım.¹⁷ Bu örnek bilhassa kullanışlıdır çünkü rutin, olağan bir etkileşim durumudur: anlatım oldukça sıradan bir olaydır, ancak yine de fıkranın anlatılması ve alınması açısından ayrıntılı bir düzene sahiptir. Aşağıdaki alıntı, fıkranın anlatıldığı sohbetin bir parçasıdır. Anlatıcı (Ken) on yedi yaşlarında bir delikanlıdır. Şakayı iki erkek yaşıtına (Roger ve Al) ve hepsinin katıldığı bir grup terapisi seansında terapist olan bir erkek yetişkine (Dan) anlatmaktadır. Sohbet şu şekilde ilerler:

KEN: Dinlemek ister misiniz ~ Kız kardeşim dün akşam bana bi hikâye anlattı.

ROGER: Dinlemek istemiyorum. Ama illa anlatcaksan.

(0.7 saniye)

AL: Hem mor renkli hem de ada olan Şey nedir? Grape Britain*. Kız kardeşi bunu anlatmıŐtır.

KEN: *Hayır.* Beni afallatan biŐi dedi.

(0.8 saniye)

KEN:     kız varmıŐ ve yeni evlilermiŐ.

ROGER: Hı hı.

AL: Heh heh heh.

KEN: Ve Şey...

ROGER: Hey dur bi saniye. Bi daha bi söylesene Őunu...

KEN:     kız varmıŐ. Ve bunların hepsi kardeŐmiŐ. Ve bunlar     *erkek* kardeŐle evlenmişler.

ROGER: Kız kardeŐinle uzun uzadıya konuŐsan iyi olur.

AL: Dur bi saniye!

ROGER: *Ah.*     *erkek* kardeŐ.

KEN: Ve, eee, böylece...

AL: Bu kız kardeŐlerin erkek kardeŐleri.

KEN: Yok hayır *farklılar, farklı* aileler.

ROGER: Bu * ncekinden* daha iyi (sarurım).

KEN:  Őte-

AL: Hhhhhah

(0.7 saniye)

KEN: *Sus* bi.  Őte, *ilk* olarak, balayında oldukları o gece, kaynana gelip neden geceyi burada ge irmiyosunuz, balayına da sabah gidersiniz demiŐ. * lk* gece kaynana birinci kapıya gitmiş ve "uuooo-ooo-ooo" seslerini duymuŐ, ikinci kapıda "HHHOHHhh",    nc deyse *H   * bi ses yokmuŐ. Orada  yle yirmi beş dakika bi ses çıksın diye beklemiŐ. *Hiç* biŐi yok.

(1.0 saniye)

KEN: Ertesi sabah büyük kızıyla konuŐmuŐ ve "Niye - niye dün gece YAAAAaa diye ba ırdın" demiŐ ve kızı da "Gıdıklandım annecim" demiŐ. Ortanca kıza sormuŐ, "Niye  ı lık attın." "Ah annecim canım çok acıdı." Küçük kıza gitmiş. "Niye dün gece biŐi *demedin?*" "E ama bana a zın doluyken konuşma, ayıp diyen *sen* değil miydin?"

(1.3 saniye)

KEN: Hhhhyok hyok. Hyok.

(2.5 saniye)

AL: H h h h.

* "Grape" ( z m -mor renkli-) ve "Britain" (Britanya) sözcükleri yan yana getirilerek Great Britain'a (Birleşik Krallık) gönderme yapılıyor ( n.).

KEN: Heh-heh-hah-hah

ROGER: Gecikmeli tepki.

AL: Biraz düşünmem gerekti, biliyo musun?

ROGER: Biliyorum tabii.

(1.0 saniye)

ROGER: Yani hemen *dank* etmeyen o *derin* anlamı diyorsun heh.

AL: Hih hih.

DAN: Bayağı ilginç.

AL: *Bununla* kastettiği – şey mm.

ROGER: Altında psikolojik anlamlar yatıyo gibi.

KEN: Küçük kızkardeş büyüyo.

AL: Hih-hih

KEN: Yihh hih-hih *Benim* de söylemeye çalıştığım bu.

DAN: *Öyle* görünüyo.

KEN: On iki yaşında birinin bana bu anlatması – *ben* bile bilmiyodum –

ROGER: Kız kardeşinin sadece duyduğu bir şeyi tekrarlamadığını ve ne anlama geldiğini bilmediğini nereden biliyorsun?

AL: Sana oturup bi de açıkladı mı Ken?

KEN: Evet tüm ayrıntılarıyla açıkladı.

AL: Tamam Ken, bişiler bilen bi kız kardeşin olduğuna sevindim.

KEN: Bana sosisli sandviç yediğini söyledi.

(3.0 saniye)

ROGER: Ne demek ki *bu*.

AL: Evet hadi. Açıkla bize. Açıkla –

KEN: *BİLMİYORUM*, öylesine söyleddim.

AL: Bildiğin her şeyi açıkla Ken. Her şeyi açıkla.¹⁸

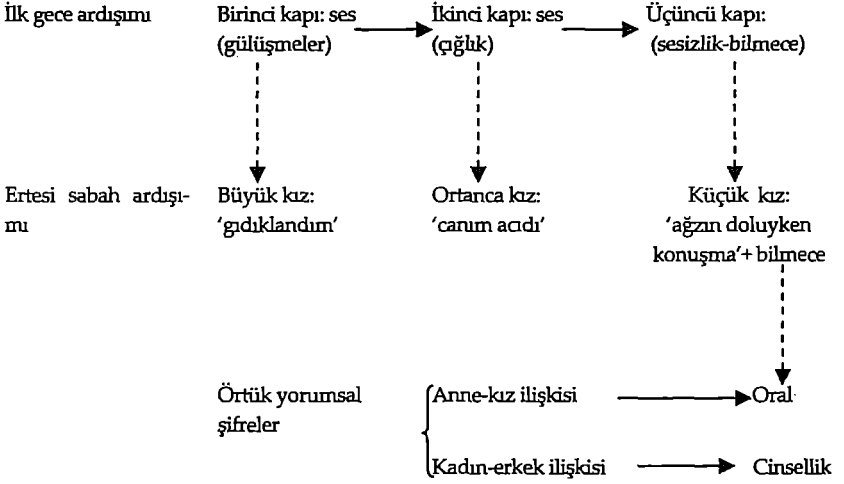
Bu fıkrayı ve parçası olduğu söyleşisel etkileşimi nasıl çözümleyebiliriz? İşe Sacks'in sunduğu analizin peşinden giderek başlayacağım. Sonrasında bana göre Sacks'in açıklamasının ana yetersizlikleri olan şeylere dikkat çekmek için yukarıda üzerinde durduğum metodolojik çerçeveyi kullanacağım. Bu, fıkranın potansiyel ideolojik niteliğini ortaya çıkaracak bir nebze farklı bir yorumlamasının zeminini hazırlayacaktır.

Sacks'in fıkra ve onun anlatımına dair sunduğu çözümleme üç farklı safhadan oluşur. Analizinin ilk safhası anlatımın bir bütün olarak konuşma bağlamındaki ardışık örgütlenişi ilgilidir. Bir fıkra (ya da daha genel olarak bir hikâye) anlatmaya niyetlenen anlatıcı sıradan konuşmada fiili olarak gerçekleşen sırayla söz alma mekanizmasının (yarı bir kişinin konuştuğu, diğerinin karşılık verdiği vb., böylelikle her defasında tek bir kişinin söz aldığı mekanizma) askıya alınmasını güvenceye almalıdır.

Bu askıya alınma, müstakbel anlatıcının bir fıkra anlatma teklifinde bulunduğu, bununla ilgili  n bir tarif sunduğu, bunun edinilmiş olabileceği kişi ya da yere bir göndermede bulunduğu, vb. *giriş ardışımıyla* güvence altına alınır. Giriş ardışımı, muhtemel alıcıları anlatıcının peşinde olduğu tepki türü hakkında bilgilendirebilir (“Beni *afallatan* bişi dedi”) ve böylelikle alıcıların dinlemesine ve anlatıcının niyetlendiği tepki türünü üretmesine yardım edebilir. Muhtemel alıcılar, bu anlatma teklifini hemen kabul edebilir; ya da, bu anlatımda olduğu gibi, teklifi geçici olarak reddedebilir, karşı bir teklifte bulunabilir, vb., böylelikle müstakbel anlatıcı konuşma sırası mekanizmasını askıya almayı başarmıncaya kadar (“*Sus bi*”) giriş kesitini uzatabilir. Bu noktada giriş ardışımının yerini *anlatım ardışımı* alır. Anlatıcı konuşma sırasının askıya alınmasını güvenceye aldıktan sonra artık fıkrayı (ya da hikâyeyi) sonuna kadar anlatmaya geçebilir. Alıcılar konuşmak isterlerse, bunu anlatıcının sözünü keşerek yapabilirler. Bu  zel bir gerekçelendirme gerektirebilen bir süreçtir ( rneğin, alıcının bir şeyi duyamaması ya da başka bir “anlaşılırlık sorunu”yla karşılaşması). Anlatım ardışımının sona ermesi can alıcı noktayla imlenir ve ardından *yanıt ardışımı* gelir. Yanıt ardışımı tamamıyla kahkahanadan oluşabilir, ama kahkahanın zamanlaması ve niteliği can alıcı olabilir. Fıkra sona erdikten sonra kahkahanın konuşma karşısında önceliği vardır, dolayısıyla kahkahanın gerçekleşmesindeki herhangi bir gecikme bizzat önemlidir. Bu  nemi takdir edebilmek için fıkraların “anlama testleri” olduğunu görmemiz gerekir: alıcılara bir test, yani bir fıkrayı “kavrama” ve bunu kısa sürede yapma üzerine bir test sunarlar. Bir fıkrayı anlamamanın kişinin entelektüel bakımdan yetersizliği olarak görülebileceğini ve alıcıların g l şlerinin görelili başlangıçlarının farklılaşabileceği düşünüldüğünde, gülüşlerin zamanlaması alıcıların zek sını karşılaştırmalı olarak değerlendirmek için bir zemin sağlayabilir – Sacks’ın “alıcı kıyaslamalı zeka değerlenme cihazı” adını verdiği şey. Bu cihaz, alıcıları olabildiğince çabuk gülmeye teşvik eder ve gülme bir kez başladıktan sonra diğerlerinin de buna katılmasını, böylelikle zekâlarının diğerlerine göre olumsuz olarak değerlendirilmemesini teşvik eder. Ama şayet hiç kimse hemen o an g lmezse (bu fıkra örneğinde olduğu gibi), bu durumda cihaz, g l şmenin olmaması fıkranın ya da anlatıcısının olumsuz bir değerlendirmesine d n secek bir biçimde anlatıcı aleyhine döndürülebilir. Söz konusu fıkranın yanıt ardışımında sessizlik ilk olarak coşkuya ka-

pılmadan gülen, böylelikle kendisine dair olumsuz bir değerlendirmeyi en baştan savmak için fıkrayla arasına mesafe koyan anlatıcı tarafından kırılır. Bunu Al'ın yüksek sesli, ama neşesiz kahkahası takip eder. Bu kahkaha fıkrayla dalga geçerek, anlatıcının, alıcıların ve iddia edilen kaynağın (Ken'in on iki yaşındaki kız kardeşi) zekâlarının kıyaslandığı konuşmaya geçişi mümkün kılar.

Sacks'in analizinin ikinci safhası, fıkranın kendisinin zamansal ve ardışık örgütlenişi ilgilidir. Fıkra, hikâyede anlatılan olayların zamansal örüntüsünün muhafaza edildiği basit bir zamansal düzende ilerleyen bir hikâye biçimi alır. Fıkranın aynı zamanda zamansal düzenle örtüşen belirgin bir ardışık yapısı vardır. Ardışık yapı fıkra için elzemdir, çünkü bu yapı, çözümü fıkranın vurucu noktası olan bir bilmece oluşturur. Fıkra birbirleriyle bağlantılı iki ardışımından meydana gelir: "ilk gece" ardışımı ve "ertesi sabah" ardışımı. İlk gece ardışımı son derece ekonomik bir bilmece sağlar, çünkü sessizliği en az üç kere, ama daha fazla değil, sorunsallaştırmanız gerekir. Ertesi sabah ardışımı zamansal atıf ("ertesi sabah") ve paralel ardışık bir yapı (birinci kapı, ikinci kapı, üçüncü kapı; büyük kız, ortanca kız, küçük kız) aracılığıyla kendinden önce gelen ardışımına bağlanır. Ertesi sabah ardışımının ilk iki adımı, önceden adlandırılmamış bir zamiri, "onu" kullanır; ama giriş ardışımında anlatıcının verdiği bilgi (yeni evlenmişler, bu onların "ilk geçesi"ymiş, vb.) alıcıların "onu" cinsel ilişki iması olarak yorumlamasına imkân tanır. Ertesi sabah ardışımının üçüncü adımı, ilk gece ardışımının üçüncü adımının sunduğu bilmecenin çözümüdür. Bu çözüm vurucu cümledir: "E ama bana ağzın doluyken konuşma, ayıp diyen *sen* değil miydin?" Vurucu cümlelerin kendisi alıcıların iki yorumlayıcı kodu üst üste koyarak çözmesi gereken bir bilmece-dir: bir yanda "onu"n cinsel münasebet iması olarak yorumlanmasına olanak sağlayan, ertesi sabah ardışımının ilk iki adımında kullanılan kod; öte yanda, anne ve kızı arasındaki ilişkiden türeyen, kızın başka şeylerle beraber kibar bir şekilde yemek yemekle ilgili annesinin talimatlarına uymasını gerektiren bir kod. Anlatıcı tarafından açıkça sunulmadan ima edilen bu iki kodun üst üste konulması alıcıların vurucu cümleyi bir oral seks iması olarak yorumlamalarına imkân tanır.

Şekil 6.2 Müstehcen bir Fıkranın Ardışık Örgütlenişi

Sacks, analizinin üçüncü ve son safhasında vurucu cümlelerin yeni bir yeniden-yorumlamasını geliştirebilmek için müstehcen fıkraların doğası ve rolüyle ilgili genel bazı değerlendirmelere yaslanır. Sacks'e göre müstehcen bir fıkra, enformasyonun paketlenmesi ve aktarılmasıyla ilgili "rasyonel bir kurum" olarak görülebilir. Müstehcen fıkranın muzır karakteri fıkranın dolaşımını kısıtlayan bir sansür olarak işler; dolayısıyla fıkranın müstehcenliği fıkranın içeriği olarak değil, fıkranın aktardığı enformasyonun dolaşımını kısıtlayan bir mekanizma olarak görülmelidir. Bu örnekteki enformasyon nedir? Sacks bununla ilgili bir bakıma şaşırtıcı bir argüman öne sürer:

Mercek altına aldığımız fıkranın, 12 yaşındaki kız çocuklarıyla alâkalı bir enformasyona sahip olan ve kasten onlarla sınırlı bir fıkra olduğunu öne sürmek istiyorum. Elimizdeki verilerde fıkra 17 yaşındaki bir delikanlı tarafından diğer 17 yaşındaki delikanlılara anlatılmaktadır ve bu delikanlı tarafından özellikle 12 yaşındaki kız kardeşi tarafından kendisine anlatıldığı şekliyle anlatılmaktadır. Gençler fıkrayı anlarlar ve bunun pek de eğlenceli olmadığını görürler; aynı zamanda kızın fıkrayı anlamış olduğuna dair şüpheleri de vardır. Bana göre fıkrayı anlamayan kız çocuğu değil oğlan çocuklarıdır ve fıkra açıkça 12 yaşındaki kız çocukları için ilgi çekici bazı enformasyonlar içermektedir.¹⁹

Fıkra oğlanlar tarafından oral seksle ilgili bir fıkra olarak yorumlanır, ancak Sacks'a göre 12 yaşındaki kız çocuklarının yorumu farklı olacaktır. Çünkü bu ikinci grup için fıkranın müstehcen karakteri yalnızca oral seksle hiçbir ilgisi olmayan bir mesajın aktarılmasının vasıtasıdır. Mesaj kısmen şudur: kızlar annelerinin otoritelerini, bizzat annelerinin kendilerine öğrettikleri kurallara uyarak alaşağı edebilir. Kızlar, bir kuralı ihlal etmekle suçlandıklarında hareketlerini mazur gösterecek bir başka kural bulabilir. Şüphesiz bu hem oğlan hem kız tüm çocuklar için söylenebilir; gelgelelim fıkra mesajı özellikle kızlara yönelir, çünkü kızların fıkradaki kızlarla kendilerini özdeşleştirebilirken oğlanların bunu yapamayacağı bir biçimde kızlar ile anneleri arasındaki ilişkiye odaklanır. Dolayısıyla kızlar, vurucu cümleyi, kız çocuklarının annelerini *bastırması*, annenin nasihat ettiği bir kural aracılığıyla annenin otoritesinin altüst edilmesi olarak yorumlayabilir. Oğlanlar, fıkranın bu yorumunu bütünüyle gözden kaçırır. Fıkra, ebeveyn-çocuk ilişkisi hiyerarşisini yalnızca kız çocuklarının anlayabileceği bir biçimde tersyüz ederek çocuğu muzaffer kılar.

Sacks'ın açıklamasına dair bazı eleştirel tespitler geliştirirken, analizinin son safhasında sunduğu yoruma odaklanmak istiyorum. Sacks'ın söyleşisel etkileşimin ve fıkranın ardışık örgütlenişini çözümlediği ilk iki safha bana göre hem içgörülü hem de aydınlatıcıdır. Sacks'ın bir söyleşinin katılımcılarının etkileşimlerini sıralı bir şekilde ürettikleri mekanizmaları ve yapısal özellikleri açığa çıkaran belirgin analiz yöntemlerinin faydasını yeterince sergilerler. Ne var ki Sacks'ın çözümlemesinin son safhasında sunduğu yorum bana göre inandırıcı olmaktan uzaktır. Fıkra bana göre, potansiyel ideolojik niteliğine dikkat çekecek bir biçimde farklı şekilde yorumlanabilir.

Sacks, yorumunu desteklemek için hangi dayanakları sunmaktadır? Sacks'ın sunduğu ilk dayanak anlatıcının (Ken) fıkraya, bir gece önce on iki yaşındaki kız kardeşinin kendisine anlattığı bir fıkra olarak başlamasıdır. Ancak bu elbette, fıkrayı gerçekte kız kardeşinin kendisine anlattığı gerçeğini hiçbir surette kanıtlamaz: Sacks'ın de gözlemlediği gibi bir kaynak atfedilmesi fıkranın bizzat bir parçası olabilir ve bu çeşitli işlevlere yarayabilir, mesela fıkra fiyaskoyla sonuçlanacak olursa anlatıcıya yönlendirilecek eleştirilerin başka yöne çevrilmesi gibi. İkinci dayanak, fıkranın hakikaten de fiyaskoyla sonuçlanmasıdır. Yanıt ardışımı sessizlikle başlar, ardından Ken'in coşkuz gülüşü gelir, bunu alıcılardan birinin

abartılı kahkahası takip eder ve sonrasında bunu fıkranın kendisi, anlatıcı ve sözde kaynak hakkında gülüşme dolu bir tartışma izler. Ancak bu, Sacks'in belirttiği gibi oğlanların fıkrayı "anlamadıklarını" ya da bunu komik, eğlenceli veya gıdıklayıcı bulmadıklarını göstermez; çünkü alıcıların fıkraya karşılık verme biçimleri, bunun anlatılmasının belirli durumlarıyla koşullanmıştır. Bu koşullar hakkında aslında bilgimiz yok. Sacks bizi üç erkek ergenin bir grup terapisine katıldıkları ve yetişkin bir erkek terapistin (Dan) hazır bulunduğu konusunda bilgilendirir; aynı zamanda delikanlıların bundan önceki yirmi dakika boyunca müstehcen fıkralar anlatmakta olduklarını da not düşer. Sacks'in deşifre ettiği parçaya bakıldığında delikanlılar, Dan'ın genel gözetimi altında, cinsel meselelerle ilgili entelektüelliliklerini deşerek birbirlerinin yetkinliklerini sınadıkları bir zekâ kavgasına tutuşmuş görünmektedir. Ken bu halkaya katılma hevesini beyan ettiği anda iki akranı onu sınama niyetlerini ifade eder. Dolayısıyla ta en başında Ken ve dinleyicileri arasında, dinleyicilerin Ken'in yetkinliğini test edeceği ve Ken'i küçümseyerek kendi yetkinliklerini sergileyecekleri bir biçimde bir savaş hattı çizilir. Fıkranın fiyaskoyla sonuçlandığı gerçeği oğlanların bunu anlamadıkları ya da bundan keyif almadıklarını kanıtlamaz, çünkü Ken'in yetkinliğini baltalamak için fıkranın fiyaskoyla sonuçlanmasına *izin vermiş olmaları* da söz konusu olabilir. Sessizliklerini korumaları, zekâ yarışında etkin bir silahtır.

Sacks, yorumu için, her ikisi de fıkranın içeriğiyle ilgili olan iki dayanak daha sunar. Üçüncü dayanak, fıkranın hepsi aynı anda evlenen üç kız çocuğuyla ilgili olduğu gerçeğidir. Sacks gerçekleşmesi pek de muhtemel olmayan bu olayın on iki yaşındaki kız çocuklarına hitap edeceği kanısına varır, çünkü zaten sahip oldukları bir fanteziyi, yani "sürü" halinde evlenerek tek eşli evliliği bir grup olarak geleceğe seyahat etme arzularıyla uzlaştırebilmeleri fantezisini ifade eder. Dördüncü dayanak, fıkranın, kız evlatların annelerini bastırması olarak anlaşıldığı takdirde, insanın (Sacks'in) on iki yaşındaki kızların keyif alacağını hayal edeceği türden bir şey olmasıdır. Sacks'in sunduğu bu iki dayanak oldukça şüphelidir. Kız çocuklarının genel olarak sürü halinde evlenme fantezilerinin olduğu iddiasını destekleyecek hiçbir kanıt sunmaz; on iki yaşındaki kız çocuklarının fıkrayı Sacks'in hayal ettiği şekilde anlayacakları ve keyif alacakları görüşünü destekleyecek bir kanıt da sunmaz; fıkranın Sacks'in iddia ettiği gibi hakikaten de on iki yaşındaki kız çocukları arasında ya-

yıldığına inanmamıza sebep olacak herhangi bir kanıt da sunmaz. Sacks fıkranın erkek bir ergen tarafından iki erkek akranına anlatıldığı gerçeğinin “bu verilerin tesadüf özelliği” olduğu ve fıkra onlara uygun olmasa da “alâkalı olduğu ve özellikle kendileri için içerdiği enformasyon dolaşısıyla bunu anlayan kişiler arasında dolaşıma devam ettiği” sonucuna varır.²⁰ Ancak Sacks bu sonucu destekleyecek bir kanıt sunmaz.

Sacks’ın belirttiği koşullarda anlatılan ve alınılan bu fıkra farklı bir şekilde yorumlanabilir mi? On iki yaşındaki kız çocuklarının fıkrayı nasıl anlayabileceği hakkında tahminde bulunmak yerine, fıkranın yetişkin bir erkeğin refakatindeki on yedi yaşındaki oğlan çocukları tarafından anlatılması ve alınılmasını veri olarak alacağım. Yukarıda da işaret edildiği gibi, oğlan çocuklarının, müstehcen fıkraların anlatılması ve takdir edilmesinin birbirlerinin yetkinliğini değerlendirmelerinin bir aracı olduğu gamsız bir tartışma içinde olduklarını varsaymak makul görünmektedir. Ken’in fıkrası dinleyicilere bir anlama testi sunar: vurucu cümle, çözebilecekleri ve iki yorumlayıcı kodu üst üste getirerek hakikaten de çözdükleri, böylelikle fıkrayı oral seksle ilgili bir fıkra olarak anladıkları bir bilmece oluşturur. Fıkrayı bu şekilde anlayarak anlatıcı ve alıcıların iki varsayımında daha bulunduklarını ileri sürebiliriz. İlk varsayım üçüncü kızın, ilk geceki sessizliğini sofraya adabına atıfıyla açıklayarak, *bir görgü kuralını yanlış uyguladığıdır*: alıcılar, yemek masası kuralları ve yatak odası pratikleri arasındaki kafa karışıklığının bilmecenin temeli olduğu üçüncü durumda, küçük kızın aleyhine olan iki yorumlayıcı kodu üst üste getirerek bilmeceyi çözerler. Bunu, kadınların çehaletine yönelik bir varsayım olarak tarif edebiliriz. İkinci varsayım, kızların erkekler için bir haz kaynağı olduğudur. Bu varsayım, üçüncü kızın bir erkeğe haz verme kapasitesinin bir kuralın uygulanmasıyla ilgili kafa karışıklığıyla artırdığı vurucu cümlede ilk varsayımla bir araya getirilir. Fıkroda erkekler yer almasa bile üçüncü kızın bir penisten bahsettiğini farz etmeksizin bunu oral seksle ilgili bir fıkra olarak anlayamazsınız. Bu nedenle ikinci varsayım şudur: oğlan çocuklarının fıkrayı anlama biçimleri, cinsel ilişkilerin, kadınların erkeğin arzusunu tatmin etmenin nesneleri olarak görüldüğü fallus merkezli bir anlayışı içerir.²¹

Bu varsayımları ortaya çıkararak, Ken ve akranlarının fıkrayı anlama şekillerini reddetmek yerine buna dayanan ve bu koşullarda bu şekilde anlaşılan fıkranın güç ilişkilerini nasıl muhafaza edebileceğini ya da sek-

teye uğratabileceğini göstermeye teğebb s eden bir şekilde fıkrayı yeniden yorumlayabiliriz. Burada bilhassa alâkalı olan iki g c ilişkisinden söz edilebilir. Bir yandan Ken ve dinleyicileri (nispeten istikrarlı ve kurumsal bir kaynağı olan bir otoriteye sahip olduğu bariz olan bir yetişkin, Dan de dâhil olmak üzere) arasındaki g c ilişkileri vardır; ve bir de bir bütün olarak ele alındığında bu grubun  yeleri ve orada bulunmayan diğer grupların  yeleri – bilhassa fıkrada ön planda yer alan, ama anlatıldığı anda orada bulunmayan kadınlardan oluşan grup – arasındaki g c ilişkileri... Bu gençlerin de bir parçası oldukları toplumda erkekler ve kadınlar arasındaki ilişki asimetrik olarak yapılandırılmıştır ve bu asimetrik ilişkiler fıkranın anlatıldığı daha geniş bağlamın bir parçasıdır. Fıkranın anlatılmasını ve bunun oral seksle ilgili bir fıkra olarak anlaşılmasını bu iki ilişkiler dizisi bağlamında görürsek, fıkranın, anlatıldığı ortamda, aralarında kaygan ve değişken g c ilişkileri bulunan Ken ve akranlarının yetkinliklerini sergilemeye ve buna itiraz etmeye yararken, aynı zamanda asimetrik olarak yapılandırılmış daha geniş toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında, oğlan çocuklarının fıkrada yer alan, ancak anlatıldığı an orada bulunmayan gruba göre kolektif üstünlüğünü ve cinsel kibrini olumlamaya yaradığını görebiliriz. Sanık sandalyesindeki şey Ken'in yetkinliğidir, ama fıkra kadınlarla ilgilidir. Fıkra sonrasında akranları Ken'in yetkinliğine etkin bir şekilde meydan okurlar (Dan bu sırada babacan bir şekilde desteklemektedir). Ken ise, oğlan çocuklarının fıkrayı anlama kapasitesinden şüphe ettikleri on iki yaşındaki kız kardeşini k  k düşürerek kendini savunur. Fıkra delikanlılar arasındaki bir zekâ yarışında bir simge haline gelmiştir, çünkü bunu oral seksle ilgili bir fıkra olarak g r rl r, kadınlar anlatım anında orada bulunmasa bile kadınlar ve kadınlarla ilişkileri hakkında bazı varsayımları sorgulamadan kabul ederler (ve bunlardan şüphe duymaz g r n rl r).

Fıkrayı, potansiyel ideolojik karakteri – yani bu koşullarda cinsiyetler arası asimetrik g c ilişkisini muhafaza etmeye yarayan niteliği – olarak tarif edebileceğimiz şeye dikkat çekecek şekilde yeniden yorumladım. Fıkra farklı koşullar altında –  rneğin, on iki yaşındaki kız çocukları arasında – anlatılmış olsaydı farklı bir şekilde anlaşılabilir ve farklı bir rol oynayabilirdi. Ama, fıkranın anlatıldığı fiili koşullar açısından dahi fıkranın ideolojik karakterini “potansiyel” olarak tarif etmemin nedeni elimizdeki kanıtlarla bu yorumlamanın en iyi ihtimalle bir tahmin olması-

dır. Bunun akla yatkın bir tahmin olduğunu düşünüyorum, ancak fıkranın anlatılma koşulları ve alıcıların anlama biçimleri hakkında daha fazla bilgi olmaksızın bundan fazlasını söylemek güçtür. Örneğin, alıcıların fıkrada ima edilen varsayımlarla ilgili şüphelerinin olması ve fıkrayı çok acımasız bulmaları söz konusu olabilir ve fıkranın fiyaskoyla sonuçlanması kısmen alıcıların bu şüphesi bakımından izah edilebilir. Fıkranın anlatımı sırasında yaşça büyük bir otorite figürünün hazır bulunmasının, fıkranın alınılması açısından önemli sonuçları olmuş olabilir. Bunlar, elimizdeki kanıtlara dayanarak çözüme ulaştırmamızın mümkün olmadığı spekülasyonlardır. Burada kendimi fıkrayla ve fıkranın anlatılmasıyla ilgili mevcut verilerin çözülmesiyle sınırlandırarak, bunu derin yorumsamanın metodolojik çerçevesinin sembolik biçimlerin gündelik yaşamda üretilme, alınılma ve anlaşılma biçimlerinin çözülmesinde nasıl kullanılabileceğini ve bu sıradan sembolik biçimlerin – ikircikli de olsa makul bir biçimde – ideolojik olarak nasıl yorumlanılabileceğini göstermenin bir aracı olarak kullandım.

Kitle İletişimini Çözümlemek: Üçlü Yaklaşım

Şimdiye değin sembolik biçimlerin çözümlemesini genel bir açıdan tartıştım ve sembolik biçimlerin kitle iletişimi bağlamında üretilmesi ve aktarılmasının gündeme getirdiği belirli meselelere atıfta bulunmadım. Önceki bölümlerde kitle iletişiminin sembolik biçimlerin karakterini ve dolaşıma girmelerini belirli açılardan etkilendiğini görmüştük. Şimdi bu değerlendirmelerin içermelerini metodolojik bir düzeyde ele almak istiyorum. Kitle iletişiminin başlıca özelliklerinden birini anımsayarak işe başlayabiliriz: onun sembolik biçimlerin üretilmesi ve alınılması arasında temel bir kopuş tesis etmesiyle. Kitle iletişim kurumları, üretim ve aktarım ya da yayılım yerinde genellikle fiziksel olarak bulunmayan alıcılar için sembolik biçimler üretir. Dahası, sembolik biçimlerin çeşitli teknik araçlarla dolayınlanması mesajların, alıcıların iletişimsel sürece müdahale etme kapasitesinin çoğu kez oldukça sınırlı olacağı bir biçimde, üreticiden alıcıya tek yönlü bir akışını içerir. Üretim ve alınılma arasındaki kopuş, sembolik biçimlerin üreticilerinin, bunların ekonomik değerlemesi için alıcılara bir yere kadar bağlı olmalarına rağmen, alıcıların doğrudan tepkilerinin yokluğunda sembolik biçimler üretmek için kurumsal olarak yetkilendirildiği ve buna mecbur bırakıldığı yapılandırılmış bir kopuştur.

Bu özelliği akılda tutarak kitle-dolayımli sembolik biçimlerin çözümlemesine üç yönü ya da nesne alanını birbirinden ayırıştırarak yaklaşabiliriz. “Üçlü yaklaşım” olarak tarif ettiğim şey budur. Birinci yön sembolik biçimlerin *üretimi ve aktarımı ya da yayılımı*, yani sembolik biçimlerin üretilmesi ve bunların seçimsel yayılım kanalları aracılığıyla aktarılması veya dağıtılması sürecidir. Bu süreçler belirli sosyo-tarihsel durumlar içinde yer alırlar ve genellikle belirli kurumsal düzenlemeler içerirler. İkinci yön medya mesajının *inşasıdır*. Kitle iletişimle aktarılan mesajlar çeşitli biçimlerde yapılandırılmış ürünlerdir: eklemli bir yapı sergileyen karmaşık sembolik inşalardır. Kitle iletişiminin üçüncü yönü medya mesajlarının *alınlanması ve benimsenmesidir*. Bu mesajlar, belirli sosyo-tarihsel durumlar içinde yer alan ve mesajlara anlam verebilmek ve bunları gündelik yaşamlarına dâhil edebilmek için ellerinin altındaki kaynakları kullanan kişiler ve gruplar tarafından alınır. Kitle iletişiminin ayırt edilebilir bu üç yönü analiz edilecek üç nesne alanı tanımlamamıza olanak sağlar. Dikkatimizi bu üç alanın her birine sırasıyla odaklayarak, kendilerine özgü biçimleri ve süreçleri çözümleyebiliriz. Ancak bu üç nesne alanının her birinin kitle iletişiminin diğer yönlerinden soyutlanarak kurulduğu gerçeği, tek bir nesne alanına odaklanan çözümlemenin kimi açılardan sınırlı olacağı anlamına gelir. Kitle iletişiminin araştırılmasına kapsamlı bir yaklaşım bu farklı çözümlemelerin sonuçlarını birbirleriyle bağlantılandırarak, farklı yönlerin birbirlerini nasıl beslediklerini ve birbirlerine nasıl ışık tuttıklarını gösterme kapasitesini gerektirir.

Kitle iletişiminin bu üç yönü arasında ayrıma giderek derin-yorum-samacı yaklaşımın ilgili nesne alanlarının analizine farklı biçimlerde uygulanabileceğini de görebiliriz. Medya mesajlarının üretim ve aktarım ya da yayılım süreçleri en uygun şekilde sosyo-tarihsel çözümlemeyi etnografik araştırmayla (kanaatin yorumlanması olarak tarif ettiğim şey) bir araya getirerek analiz edilebilir. Sosyo-tarihsel çözümleme aracılığıyla, örneğin medya mesajlarının üretildiği ve potansiyel alıcılara aktarıldığı ya da yayıldığı kurumların özelliklerini tespit etmeye çalışabiliriz. Medya kuruluşları içerisindeki mülkiyet ve kontrol örüntülerini, medya kuruluşlarıyla aralarında medya çıktılarının gözetlenmesinden sorumlu devlet örgütlerinin de olduğu medya-dışı kurumlar arasındaki ilişkileri; üretim ve aktarımda kullanılan teknik ve teknolojileri; medya personelinin istihdamını; ve yazmaktan düzeltmeye, filme almaktan çizelge çıkarmaya,

kaynak yaratmaktan pazarlamaya kadar gündelik işleri yerine getiren kişilerin izlediği rutin prosedürleri irdeleyebiliriz.²² Aynı zamanda daha yorumlayıcı bir yaklaşım benimseyebilir ve medya mesajlarının üretimi ve aktarımıyla meşgul olan kişilerin anlayışlarını, yani ne yaptıklarını, ne ürettiklerini ve ne başarmaya çalıştıklarını anlama biçimlerini aydınlatmaya çalışabiliriz. Gündelik anlayışın, “kanaat”ın bu yorumlaması üretim sürecinde örtülü olan kaideleri ve kabulleri, seyirci kitlesi ve bu kitlenin ihtiyaçları, çıkarları ve yeteneklerine yönelik kabuller de dahil olmak üzere, aydınlatmaya yardımcı olabilir. Bu kurallar ve kabuller medya çalışanlarının medya mesajlarını üretirken ve aktarırken dayandıkları toplumsal koşulların ve yasaların parçasıdır. Bu koşullar ve yasalar, sosyotarihsel bağlamın diğer yönleriyle beraber üretim ve aktarım süreçlerini hem kolaylaştırıp hem de sınırlandırarak, medya mesajının anlamlı bir sembolik inşa olarak üretilmesi ve yayılmasına olanak sağlar.

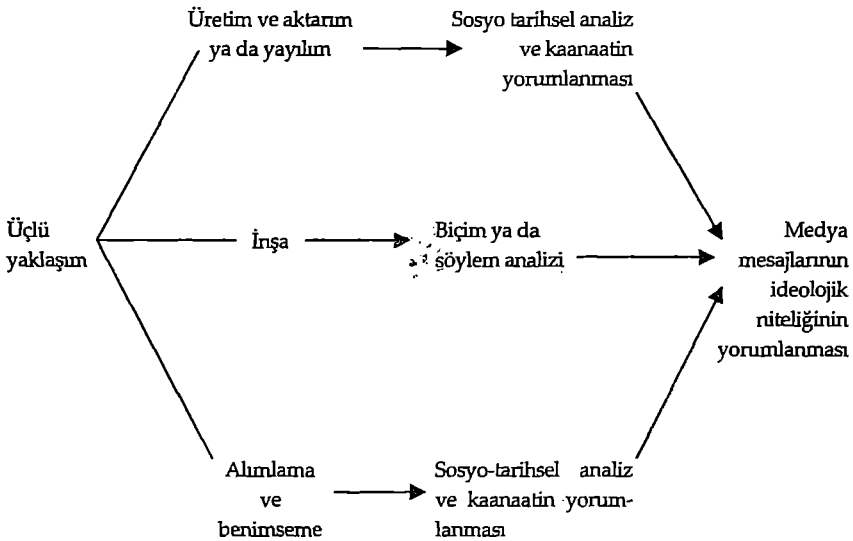
Kitle iletişiminin ikinci yönü medya mesajının inşasıdır. Bu yöne odaklandığımız zaman biçimsel ya da söylemsel analiz adını verdiğimiz şeye öncelik verir, yani medya mesajını eklemlı bir yapı sergileyen karmaşık bir sembolik inşa olarak çözümleriz. Örneğin, bir televizyon programını analiz ederken kelimelerin ve imgelerin yan yana getirilişini; kullanılan imgelerin açılarını, renklerini ve ardışıklarını; yararlanılan dilin sözdizimini, üslubunu ve tonunu; öykü (anlatı) ya da argümanın yapısını; öykü yapısının ya da tartışmacı yapının altplanlara, konu dışı sözlerle ya da görüş ayrılığına ne ölçüde izin verdiğini; geriye dönüş ve dış ses gibi belirli cihazların kullanımını; öyküdeki gerilimin mizah, cinsellik ve şiddet gibi özelliklerle bir araya getirilme biçimlerini; sonlu ya da ucu açık bir ardışımın parçasını oluşturan programlar arasındaki bağlantıları, vb. irdeleyebiliriz.²³ Medya mesajlarının içsel yapısal özelliklerinin analizi son derece meşru bir girişimdir. Ama aynı zamanda *sınırlı* bir girişimdir ve kitle iletişimin zorunlu olarak farz ettiği ama bulgusal olarak göz ardı ettiği yönlerini, yani medya mesajlarının üretimi/aktarımı ve alımlanması/benimsenmesinden yalıtılmış bir halde yürütüldüğünde çoğunlukla yolunu şaşırır.

Medya mesajlarının alımlanması ve benimsenmesi analizin üçüncü bir nesne alanını tanımlar. Üretim ve aktarımın analizinde olduğu gibi alımlanma ve benimsenme süreçlerinin analizi sosyo-tarihsel çözümleme ve etnografik araştırmanın bir araya getirilmesiyle yürütülebilir. Sosyo-

tarihsel çözümleme aracılığıyla medya mesajlarının özgül kişiler tarafından alındığı belirli durumları ve toplumsal açıdan farklılaşmış koşulları inceleyebiliriz. Belirli durumlar: insanlar hangi bağlamlarda, kimin eşliğinde, ne düzeyde dikkat, tutarlılık ve yorum katarak kitap okur, televizyon izler, müzik dinler, vb. Toplumsal açıdan farklılaşmış koşullar: medya mesajlarının alınması, alıcının sınıfı, toplumsal cinsiyeti, yaşı, etnik kökeni ve coğrafi konumu gibi değerlendirmelere göre ne biçimlerde değişkenlik gösterir?²⁴ Bu türden sosyo-tarihsel çözümlemeler, belirli koşullarda yer alan kişilerin medya mesajlarını nasıl anlamlandırdıklarını ve gündelik yaşamlarına nasıl dâhil ettiklerini aydınlatmaya çalıştığımız daha yorumlayıcı bir inceleme biçimine bağlanabilir. Medya mesajlarının gündelik düzeyde anlaşılmasının bu yorumlaması, alıcıların medya mesajlarına etkiye bulunmak için getirdikleri ve bu anlamları hâlihazırda olduğu şekliyle anladıkları kaidelere ve kabullere dikkat çekmeye yardım edebilir. Aynı zamanda medya mesajlarının onları alımlayan kişiler için sonuçlarının, bu kişileri kuşatan güç ilişkileri açısından sonuçları da dâhil olmak üzere, altını çizmeye yardım edebilir.

Kitle iletişimine üçlü yaklaşımın metodolojik açıdan geliştirilebileceğini ve böylelikle kitle iletişiminin her bir yönünün, bazı durumlarda kanaatin yorumlanmasıyla birleşen derin yorumsamanın belirli bir safhası aracılığıyla çözümlenebileceğini göstermeye çalıştım. Şimdiyse bu açıklamayı bir adım daha ileri taşıyarak, medya mesajlarının ideolojik karakterini bütün bu yaklaşım içerisine nasıl yerleştirebileceğimizi gösterebiliriz. Medya mesajlarının ideolojik karakterinin mesajların kendilerinden çıkarsanabileceğini varsaymak (içselcilik yanlısı adını verdiğim bir varsayım) yerine, medya mesajlarının ideolojik karakterini yorumlamak için kitle iletişiminin üç yönünün —üretim/aktarım, inşa, alınma/benimsenme— analizinden yararlanabiliriz. Şekil 6.3 üçlü yaklaşımın bu metodolojik gelişimini özetler. Üretim ve aktarımın çözümlenmesi medya mesajlarının ideolojik karakterinin yorumlanması bakımından temel önemdedir çünkü bu mesajların üretildiği ve yayıldığı kurumlara ve toplumsal ilişkilere ve üreticilerin hedeflerine ve kabullerine ışık tutar. Medya mesajlarının inşasının araştırılması önemlidir, çünkü anlamı seferber etmeye muktedir karmaşık sembolik görüngüler olmalarına neden olan yapısal özellikleri irdeler. Son olarak alınma ve benimsenmenin incelenmesi önemlidir, çünkü hem medya mesajlarının kişiler tarafından alınma-

sının sosyo-tarihsel koşullarını hem de bu kişilerin mesajları anlamlandırma ve bunları hayatlarına katma biçimlerini ele alır. Yorumlama süreci kitle iletişiminin bu üç yönünün analizinden yararlanarak, belirli hallerde üretilen ve belirli biçimlerde inşa edilen özgül medya mesajlarıyla bu mesajların gündelik yaşamları seyrinde kişiler tarafından alınıldığı ve anlaşıldığı toplumsal ilişkiler arasındaki bağlantıları izah etmeye çalışabilir. Yorumlama süreci bu şekilde medya mesajlarının ideolojik karakterini, yani belirli mesajların seferber ettiği anlamın belirli hallerde tahakküm ilişkilerini kurmaya ve muhafaza etmeye hizmet etme biçimlerini izah etmeye başlayabilir. Çünkü bu tahakküm ilişkilerinin ne olduğu ve bu anlamın bunları sürdürmeye mi yoksa altüst etmeye mi, tesis etmeye mi yoksa zayıflatmaya mı yaradığı ancak medya mesajlarının üretimi/aktarımı ve inşasını belirli sosyo-tarihsel bağlamlarda yer alan kişiler tarafından alınma ve benimsenme biçimleriyle bağlantılandırarak cevaplanabilecek sorulardır.

Şekil 6.3 Üçlü Yaklaşımın Metodolojik Gelişimi

Bir örnek üzerinde düşünelim. Janice Rodway, aşk romanı kurgusu üzerine yaptığı çarpıcı bir araştırmada, üretim koşulları analizini, medya mesajlarının yapısının analizini ve bunların alınma tarzlarının anali-

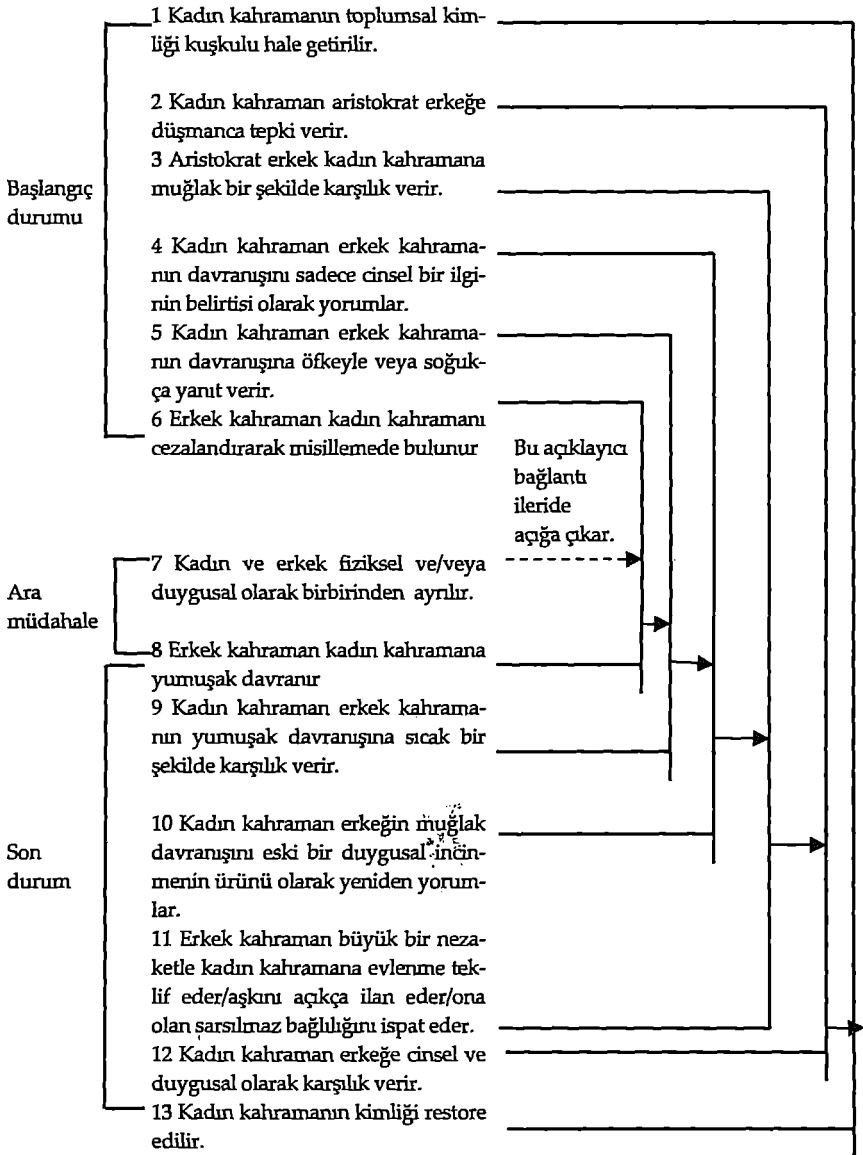
zini bir araya getirerek, bu analizlerin aşk romanlarının yaratıcı yorumlanmasına nasıl yön verebileceğini ve bunların okuyucuların hayatlarında oynadıkları rolü sergiler.²⁵ Açıklamasının ana hatlarını takip edelim. Radway içselcilik yanılığısı adını verdiği, bu örnekte aşk romanlarının içeriğinin, üretildikleri, yayıldıkları, satın alındıkları ve okunduğu sosyotarihsel koşullardan yalıtılarak çözümlenmesinden bilhassa sakınmaya çalışır. Bu nedenle dikkatini aşk romanları türünün ortaya çıktığı kurumsal ve teknolojik bağlama yöneltir. Kitle piyasasına yönelik ucuz karton kapaklı romanların üretimi, yirminci yüzyılın başlarından itibaren Amerikan yayıncılık endüstrisinin öne çıkan bir özelliği olmuştur. Bu yayıncılık türü, başlangıcından itibaren, öngörülen satışların güvenilirliğini artırma ve aşırı üretimle bağlantılı riskleri en aza indirmenin bir biçimi olarak belirli edebiyat kategorileri ya da türlerinin oluşumuna büyük ölçüde bağlıydı. Kitle piyasası için üretim ilk başlarda polisiye hikâyelerin egemenliği altındaydı, ancak bu türün popülerliği 1950’lerde azaldı. Kısmen bu düşüşe bir tepki olarak büyük yayıncılardan bazıları “gotik” aşk romanlarıyla deneyler yapmaya başladı. Bu romanların satışları 1960’lar boyunca ve 1970’lerin başlarında çarpıcı bir şekilde arttı. 1970’lerin ortalarında satışlar kötüye gitmeye başladığında, adını bu alana giren ikinci kiptan, Rosemary Roger’ın *Sweet Savage Love* eserinden alan yeni bir alt tür, “tatlı yabancı” aşk romanı (sweet savage romance) ortaya çıktı. Bu yeni hat, aralarında Avon, Harlequin, Fawcett, Dell ve Simon & Schuster’in olduğu önde gelen kitle piyasası yayıncıları tarafından hızla geliştirildi. İlk olarak 1950’ler ve 1960’larda Mills & Boon’un aşk romanlarını yeniden basarak sivrilen Kanada merkezli Harlequin Enterprises firması, aşk romanı kurgusunun bu yeni dalgasında bilhassa önemli bir rol oynadı. Ucuz karton kapaklı kitapları pazarlamak için izleyici araştırması, süpermarket satışları ve abonelik hizmetleri gibi son derece başarılı stratejiler geliştirdi. 1980’e gelindiğinde Harlequin milyon dolarlık reklam kampanyalarının her on Amerikalı kadından birine ulaştığını ve ulaşanların yüzde 40’ının genellikle birer Harlequin okuyucusu haline getirildiğini iddia edebiliyordu.

Arkaplana bu gelişmeleri koyan Radway, düzenli ve oldukça tipik birer aşk romanı okuyucusu olan bir grup kadının deneyimlerine odaklanır. 42 kadından oluşan bu grup orta ölçekte bir Orta-Batı şehrinin

("Smithton") genişleyen banliyölerinde yaşıyordu; kadınların çoğu evliydi, ve yaşları beş ve on sekiz arasında değişen çocuklara sahipti. Kadınların hepsi, Dorothy ("Dot") Evans'ın çalıştığı bir kitabevinin müşterisiydi. Dot aşk romanı ticareti içerisinde kitabevleri ve editörler için bir araştırma bülteni hazırlayarak kötü bir şöhret kazanmıştı. Her ay alınacak en iyi kitapların hangileri olduğuyla ilgili tavsiyeleri o kadar etkili bir hale geldi ki New York editörleri bültenlerde kendi kitaplarının değerlendirilmelerinin yer almasını güvenceye almak için yeni kitapların deneme baskılarından kendisine göndermeye başladı. 42 Smithtonlu kadın, her ay rafları dolduran yeni kitaplar arasından seçim yapmak için Dot'a bel bağlayanlar arasındaydı. Radway, bir aracı olarak Dot vasıtasıyla bu kadınlardan, okuma pratikleri ve aşk romanı kurgusuna dair tutumları hakkında ayrıntılı bir anket formunu doldurmalarını istedi. Aynı zamanda Dot'la ve kadınlardan bazılarıyla derinlemesine mülakatlar yaptı. Bu şekilde, aşk romanı okumanın gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olan bir grup kadının toplumsal durumları, okuma pratikleri, tavırları ve anlayışları hakkında bir veri yığını oluşturdu.

Bu veriler Radway'in, *bizzat okuyucuların* başarılı bulduğu romanlarla (bunlara "ideal aşk romanı" adını verir) başarısız buldukları romanlar ("başarısız aşk romanı") arasında ayırım yapmasına imkân tanır. Bunun ardından, aşk romanının cazibesini açıklamaya yardımcı olabilecek yapısal özellikler olup olmadığını görme teşebbüsüyle bu iki aşk romanı kategorisinin anlatı yapılarını çözümler. Propp'un anlatı çözümlemesinin değiştirilmiş bir versiyonunu kullanarak, ideal aşk romanının sistematik bir şekilde bağlantılı olan on üç anlatı işlevi içerdiğini gösterir. Başarılı hikâyelerin tümü, reenkarnasyon, zina ve bellek kaybı gibi olgularla kişisel olarak meşgul olmalarının haricinde, Şekil 6.4'te özetlenen ortak bir anlatı yapısı üzerine kuruludur. İdeal aşk romanı, çoğu anlatı gibi, üç temel aşamadan oluşur: bir gerilim oluşturan başlangıç durum (1-6 işlevleri), ilk baştaki durum dönüştüren ve gerilimi çözen bir son durumu (8-13 işlevleri) ve dönüşümü tetikleyen ve en sonunda bunun açıklamasını yapan aracı bir müdahale (işlev 7). Başlangıç durumundaki işlevlerden her biri, son durumdaki bir işlevle eşleşir ve bu ikisi arasındaki bağlantı, hikâye sona yaklaştıkça yavaş yavaş gözler önüne serilir. Dolayısıyla ideal aşk hikâyesi genellikle kadın kahramanın, çoğu kez çocukluğu ve ai-

lesiyle özdeşleştirilen tanıdık, konforlu bir alandan çıkarılmasıyla başlar. Aristokrat bir erkekle karşılaşır ve erkeğin kendisine sadece cinsel bir ilgi duyduğunun kanıtı olarak yorumladığı davranışlarına düşmanca karşılık verir. Kadın kahraman erkek kahramana öfke ya da soğuklukla karşılık verir ve erkek de onu cezalandırarak misillemede bulunur. Ardından bir kopuş yaşanır: kadın ve erkek kahramanlar bir şekilde birbirlerinden ayrılırlar. Bu, ilk durumun yarattığı duygusal uzaklığın tersine çevrilmesine zemin hazırlar. Erkek kahraman bir anda hikâyenin bu noktasında bütünüyle açıklanmayan hassas bir davranışta bulunur ve bu durum kadın kahramanın erkeğin önceki davranışını farklı bir açıdan gördüğü bir yeniden-yorumlama sürecini tetikler. Erkek kahraman kadına ilan-ı aşkıta bulunur ve kadının duygusal ve cinsel olarak verdiği yanıtla hikâye, çiftin mutlu bir şekilde bir araya gelmesiyle sona erer.

Şekil 6.4 İdeal Aşk Romanının Anlatı Yapısı

Kaynak: Janice A. Radway, *Reading in Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1984; Londra: Verson, 1987), s. 150'den uyarlanmıştır.

İdeal aşk romanının anlatı yapısının analizi başarılı romanların kadınlar, erkekler ve ilişkileri hakkında belirli bir hikâyeyi tekrar tekrar anlattığını görmemize olanak sağlar. Romanlar okuyucularına bir kadının erkeğin sevgisi ve ilgisine ihtiyacı olduğunu, bu sevgiyi ve ilgiyi, erkeğin hâşin ve ruhsuz dış görünüşünün altında sıcaklık ve şefkat olduğuna güvenerek bulabileceğini ve bu sıcaklık ve şefkat sergilendiği ve anlaşıldığı zaman bunu gerçekten iki taraflı olan ve karşılıklı olarak tatmin edici bir ilişkinin izleyeceğini söyler. İdeal aşk romanının aksine başarısız aşk romanı genellikle birbirinden uzaklaşmış partnerleri/eşleri ya erkek kahraman ilgili ve şefkatli bir yoldaşa asla tamamen dönüşemediği için ya da başka karakterler temel ilişkiye karıştığı ve gelişimini tıkadığı ya da yönünü şaşırttığı için bütünüyle uzlaştıramaz. İdeal aşk romanı, yanlış anlaşılmaya dayalı bir gerilim ve güvene dayalı bir uzlaşma hikâyesidir. Kadın okuyucularına *bir erkeği nasıl okuyacaklarına*, erkek davranışını muğlaklığa yer bırakmayacak, gerilimi çözecek ve partnerlerin her ikisini de onların karşılıklı olarak tatmin edici bir biçimde hassasiyet ve duyarlılık sergileyen kişiler olarak nasıl yeniden yorumlayacaklarına dair bir dizi talimat sunar. Aşk romanı aynı zamanda okuyucularının bir zevk biçimini vekâleten deneyimlemelerine ve kendilerini geçici olarak bir erkeğin ilgi ve dikkatinin odak noktası olarak hayal etmelerine olanak sağlar. Bunlar, büyük ölçüde başkalarıyla ilgilenmekle meşgul oldukları gündelik yaşamlarının fiili durumlarında kendilerinden mahrum edilen deneyimlerdir. Smithtonlu bir kadın için aşk romanı okumanın bu nedenle güven tazeleyici, iyileştirici bir değeri vardır. Erkekler ya da heteroseksüel ilişkiler hakkında şüpheleri ya da saklı korkuları varsa, bu şüphe ya da korkuların büyük ihtimalle rayına oturtulabilecek bir yanlış anlaşılmaya dayandığı konusunda güvenini tazeler. Vekâleten de olsa keyif verici bir biçimde, hoşlandığı ve kendisinden hoşlanmasını sağladığı bir erkeğin ilgisi ve dikkatine sahip olma hissi sağlaması bakımından iyileştirici değere sahiptir. Aşk romanının hem güven tazeleyici hem de iyileştirici kapasitesi, bu kadınların içinde yer aldığı ve belirli görevleri ve rolleri, özellikle başkalarının ihtiyaçlarıyla meşgul olmakla ilgili görevleri yerine getirdikleri yapılandırılmış bir dizi toplumsal ilişkiyle eşzamanlı olarak var olur ve bunların yeniden üretimine yardımcı olur. Böylelikle bu kadınlar aşk romanları okuyarak gündelik yaşamlarının pratik seyrinde genellikle

mahrum oldukları bir ilgi ve dikkat biçimini – vekâleten ve geçici olarak – deneyimleyebilirler.

Radway, aşk romanı okumak şayet gündelik yaşamın toplumsal olarak yapılandırılmış ilişkilerini muhafaza etmeye ve yeniden üretmeye yarıyorsa, bu faaliyetin Smithtonlu kadınların bu ilişkilerle aralarına mesafe koymalarına olanak sağladığını görmenin önemli olduğunu söyler. Bu hususu anlayabilmek için bir yandan *dolayımli mesajların alınıldıkları ve yorumlandıkları şekliyle anlamı* ve öte yandan *alımlama faaliyetinin önemi* arasında ayırım yapmalıyız. Bu ikincisi, mesajların sahip olabileceği anlam dışında bu mesajları alımlama faaliyetinin bizzat kendisinin alıcılar için anlamlı olabileceği gerçeğine atıfta bulunur. Smithtonlu kadınlar örneğinde aşk romanları okumak onlar tarafından öncelikle bir rahatlama biçimi ve başkalarının ihtiyaçlarını gidermekle meşgul oldukları ev içi alandan ayrı, kendilerine ait bir zaman ve alan yaratmanın bir yolu olarak anlaşılır. Okuma faaliyetinden keyif almalarının nedeni bunun, başkalarıyla en çok muhatap oldukları ailevi ilişkiler bağlamıyla aralarına geçici olarak mesafe koymalarına ve kendi başlarına olabilecekleri ve vekâleten de olsa kendi ihtiyaçlarıyla ilgilenebilecekleri bir alan tanımlamalarına olanak sağlamasıdır. Bu bakımdan okuma eyleminin *kişiyeye özel* karakteri önemlidir çünkü kadınlar aşk romanları okumaktan, bu ev içi yaşamın yüklediği taleplerden geçici olarak azade oldukları özel bir alan tesis etmelerine olanak sağladığı için *keyif* alırlar.

Bu açıdan bakıldığında aşk romanı kurgusunun ideolojik karakterinin yorumlanmasına bazı rezervler koymak gerekir. Okuma faaliyetine okunan metinlerden ayrı olarak odaklanacak olursak aşk romanı okumanın, bir yere kadar, Smithtonlu kadınların tatmin edici bulmadıkları bir duruma direnmelerinin ya da karşı çıkmalarının bir yolu olduğunu görebiliriz. Bu, kendi gereksinimleri karşılanmazken başkalarının ihtiyaçlarına hizmet etmelerini gerektiren bir şekilde yapılandırılmış bir durumla baş etme biçimleridir. Bu açıdan aşk romanı okuma faaliyetinin, bu koşullardaki bu kadınlar için, belirli bir *eleştirel niteliği* vardır: bu faaliyet, asimetrik olarak yapılandırılmış ve tatmin edici olmaktan uzak bir dizi toplumsal ilişkiye, kısmi de olsa ve bu şekilde dillendirilmese de, bir direniş biçimini temsil eder. Gelgelelim, okuma faaliyetinin eleştirel niteliği, bu örnekte muhtemelen okunan metinlerin *telafi edici niteliğinin* gölgesinde ka-

lırlar. Okuma faaliyeti geçici olarak gündelik yaşam bağlamından koparılan bir zaman ve mekân yaratsa da, okunan metinlerin taşıdığı anlam okuyucuların güvenini tazelemeye ve karşılanmamış gereksinimlerini vekâleten tatmin etmeye hizmet eder ve böylelikle gündelik yaşamlarını nitelendiren toplumsal ilişkileri kökten bir dönüşüme uğratmadan hayatlarına devam etmelerine olanak sağlar. Aşk romanı okumanın bu iki – eleştirel ve telafi edici – yönü dengenin zaman içinde nasıl sonuçlanacağı, Radway’ın gayet makul bir biçimde ucu açık bıraktığı bir sorudur. Bu soruya düzgün bir şekilde yanıt vermek, bu alıcılardan yaşamlarının ve onlar için can alıcı bir hale gelen bir okuma faaliyetiy le hayatlarının değişme biçimlerinin, bir değişime uğradiysa eğer, çok daha kapsamlı bir analizini gerektirir.

Bu  rneği ayrıntılı olarak ele almamın nedeni bunun, bana göre, medya mesajlarının üretimi, inşası ve alımlanmasıyla ilgilenmeyi örnek oluşturacak bir biçimde bir araya getirmesi ve bu farklı yönlerin çözümlenmesinin kitle-dolayımly sembolik biçimlerin ideolojik niteliğinin yorumlanmasına nasıl y n verebileceğini göstermektir. Radway’ın çalışmasının eleştirilebilecek yönleri elbette vardır: Örneğin, aşk romanını alımlanma süreçlerinin çözümlenmesinde, üretimi ve aktarımının çözümlenmesine göre çok daha başarılıdır ve Chodorow’un kadın psişesinin oluşumu açıklamasına aşırı derece bağlı oluşu şüphesiz tartışmaya açıktır.²⁶ Ancak kitle-dolayımly ürünlerin gündelik yaşamları içerisinde kişiler tarafından alımlanma ve anlaşılma biçimlerinin araştırılmasının önemini gerektiği gibi vurgulamıştır ve medya ürünlerinin eleştirel bir yorumunu, yalnızca medya mesajlarının üretim ve aktarım koşullarına ya da bizzat mesajların yapısı ve içeriğine odaklanmadan nasıl geliştirebileceğimizi göstermiştir. Dahası, dikkatimizi medya mesajlarının alımlanma ve anlaşılma biçimleri üzerinde yoğunlaştırarak, yalnızca medya mesajlarının genelde anlaşılma ve takdir edilme biçimlerini değil, ayrı zamanda alımlama faaliyetinin doğası ve önemini, yani bu faaliyetin alıcılardan yaşamlarında oynadığı rolü ele almamız gerektiğini – bana göre yine haklı olarak – vurgulamıştır. Alımlama faaliyetinin bu iki boyutunu irdeleyerek kitle-dolayımly sembolik biçimlerin seferber ettiği anlamın, alıcılardan gündelik yaşamlarının parçası haline gelme biçimlerini açımlamaya başlayabiliriz. Bu anlamın, gündelik yaşamın yapılandırılmış bağlamlarında, geleneksel

varsayımları ve yerleşik bölünmeleri yeniden tasdik etmeye ya da bunlara meydan okumaya, mevcut toplumsal ilişkileri sürdürmeye ya da sekteye uğratmaya ne ölçüde hizmet ettiğini kavramaya başlayabiliriz; ve böylelikle kitle iletişiminin teknik araçlarıyla üretilen ve yayılan sembolik biçimlerin ne ölçüde ideolojik olduğunu kavramaya başlayabiliriz.

Kitle Dolayımı Ürünlerin Gündelik Benimsenmesi

Bir önceki kısımda ana hatlarını sunduğum metodolojik çerçeveyi takip edecek olursak genel olarak kitle iletişiminin çözümlemesinin ve özel olarak medya mesajlarının ideolojik karakterinin yorumlanmasının *kitle-dolayımı ürünlerin gündelik benimsenmesi* olarak adlandırılabilir şeye dikkat etmesi gerektiğini görebiliriz. Kitle iletişimin bu yönü medya mesajlarının araştırılması üretimi/aktarımı ve inşasının incelenmesinden vazgeçmeyi gerektirmez; bilakis, her üç yön de kitle iletişimine kapsamlı bir yaklaşıma içkindir. Gelgelelim, kitle-dolayımı ürünlerin gündelik benimsenmesi, bugüne kadarki literatürün çoğunda ihmal edilmiştir. İzleyici kitlesinin doğası ve boyutu, medya mesajlarının kısa ve uzun vadeli etkileri, izleyicilerin medyayı ve bundan edindikleri doyumu kullanma biçimleri hakkında çok fazla araştırma yürütülmüştür. Ancak bu araştırma türleri, ne kadar ilginç olurlarsa olsunlar, kişilerin ve grupların medya mesajlarını alımladıkları, bunlara anlamlandırdıkları, takdir ettikleri ve yaşamlarının diğer yönlerine entegre ettikleri özgül sosyo-tarihsel bağlamlara yeteri kadar özen göstermez. Bir önceki kısımda medya mesajlarının gündelik benimsenmesinin bu ve diğer özelliklerinin, sosyo-tarihsel çözümleme ve etnografik araştırmanın bir araya getirilmesiyle nasıl incelenebileceğine işaret etmiştim. Şimdiyse bu temayı daha da ileri götürecek, kitle-dolayımı ürünlerin gündelik benimsenmesinin bazı genel özelliklerini belirlemek ve bu özelliklerinin belirli örneklerde nasıl çözümlenebileceğini belirtmek istiyorum. Altı özelliğe yoğunlaşacağım: (1) kitle-dolayımı ürünlerin tipik benimsenme biçimleri; (2) alımlama bağlamlarının sosyo-tarihsel özellikleri; (3) alımlama faaliyetlerinin doğası ve önemi; (4) mesajların alıcılar tarafından yorumlandığı haliyle anlamı; (5) dolayımı mesajların söylemsel incelenmesi; ve (6) sahiplenme aracılığıyla tesis edilen etkileşim ve dolayımı yanı-etkileşim biçimleri.

1 Kitle-dolayımı ürünlerin tipik benimsenme tarzlarını ele alarak başlayalım. Bu meseleye yaklaşırken aktarılan mesajların yapı ve içeriğinden ayrı olarak aktarımın teknik araçlarına odaklanmakta fayda vardır. Bunun nedeni gündelik benimsemenin bazı özelliklerinin teknik aktarım araçlarının doğasıyla, belirli araçlarla aktarılan mesajları deşifre etmek için gereksinim duyulan becerilerin, kapasitelerin ve kaynakların erişilebilirliğiyle ve bu türden bir deşifre etmeyle ilişkilendirilen kaide, görenek ve pratik zorunluluklarla bağlantılı olduğunu görmemize imkân tanınmasıdır. Aşk romanının gündelik olarak benimsenmesini yeniden ele alırsak, bu sürecin bazı kilit özelliklerinin kitapların mahrem bir ortamda, diğerlerinden tecrit halindeki tek bir kişi tarafından okunmasından kaynaklandığını görebiliriz; bu kişi belli kitapların seçimi, deşifre edilmesi ve takdir edilmesinde yardım alıyor olabilese de. Ne var ki aşk romanı okumanın kişiye özel niteliği ne bizzatihi okumanın, ne de diğer araçlarla aktarılan mesajların alınmasından ortak bir özelliğidir. Bizzatihi okumanın bir özelliği olmamasının nedeni, okumanın kolektif, toplumsal bir faaliyet olduğu ya da olmuş bulunduğu başka durumlar olmasıdır. Özel olarak – kendi başına, sessizce, dudakları kıpırdatmadan – okuma pratiği bugün yazılı malzemelerin benimsenmesinin tipik bir biçimi olsa da, bu okuma pratiğinin belirli bir tarihsel gelişme olması ve erken modern dönem boyunca daha toplumsal ve daha kamusal başka okuma pratikleriyle bir arada bulunmuş olması muhtemeldir. Kitapların ve diğer yazılı malzemelerin çoğu kez, yazılı kelamı duymak için toplanmış ve böylelikle okuma kapasitesine sahip olmaksızın yazılı olarak kaydedilen mesajları benimseyebilen bir gruba sesli olarak okunması muhtemel görünmektedir.²⁷ Ayrıca, diğer teknik aktarım araçlarını düşünecek olursak, dolayımı ürünlerin alınma ve benimsenme biçimlerinin metinlerin okunma biçimlerinden önemli ölçüde farklılaştığını görebiliriz. Örneğin, Batılı sanayi toplumlarında televizyon izleme pratiği genellikle özel hane içi bağlamlarda gerçekleşse de, bu faaliyet, programların başkalarının huzurunda izlenmesi ve seyir sırasında izleyicilerin birbirleriyle etkileşime girebilmeleri anlamında çoğu kez toplumsaldır.

Dolayımı ürünlerin belirli sosyo-tarihsel bağlamlarda yer alan kişiler ve gruplar tarafından alınma ve benimsenme biçimlerini irdeleyerek, *kitle-dolayımı ürünlerin tipik benimsenme tarzlarını* açığa çıkarabiliriz. Tipik

benimsenme biçimlerini aydınlatmak, kitle-dolayımı ürünlerin kişiler tarafından alınılma ve kullanılmasına ilişkin bazı karakteristik biçimlerin – aşk romanlarının okunduğu, televizyon programlarının izlendiği, vb. karakteristik biçimlerin - belirlenmesidir. Bu türden bir analiz belirleyici özelliklerden soyutlamada bulunmayı ve örneğin bir aşk romanının pek çok okuyucu tarafından okunmasına ya da televizyon dizilerinin pek çok izleyici tarafından izlenmesine neden olan bazı özellikleri tespit etmeye çalışmamız gibi çeşitli alımlama pratiklerine ortak olan özellikleri belirlemeye çalışmayı gerektirir. Benimseme biçimleri genellikle teknik aktarım araçlarının doğasıyla sınırlanır ve bu araçlardaki değişimler (örneğin, VCR'ların ortaya çıkışı) benimseme tarzlarını önemli ölçüde değiştirebilir. Gelgelelim, teknik aktarım araçları hangi benimseme tarzlarının tipik olacağını belirlemez, çünkü bu tarzlar ayrı zamanda alımlama bağlamları ve alıcıları nitelendiren koşullara, göreneklere ve yetkinliklere bağlıdır. Kitle-dolayımı ürünlerin tipik alınılma tarzlarını ancak teknik aktarım araçlarını bu ürünlerin alınıldığı ve kullanıldığı fiili durumlarla ilişkili olarak çözümleyerek aydınlatmaya teşebbüs edebiliriz.

2 Kitle-dolayımı ürünlerin gündelik olarak benimsenmesinin ikinci bir özelliği, alımlama bağlamlarının sosyo-tarihsel özellikleriyle ilgilidir. Kitle-dolayımı ürünlerin alınılması ve benimsenmesi *konumlanmış pratikler*, yani belirli sosyo-tarihsel bağlamlarda, belirli zaman ve mekânlar da, tecrit halinde ya da başkalarının refakatinde vb. gerçekleşen pratikler olarak görülmelidir. Alımlama ve benimsemeyi konumlanmış pratikler olarak analiz ederek, alımlama bağlamlarının sosyo-tarihsel çözümlemesi olarak tarif ettiğim şeyi sürdürürüz. Başka şeylerin yanı sıra alımlama bağlamlarının mekânsal ve zamansal özelliklerini (örneğin, televizyon izleme örneğinde kimin belirli programları ne zaman, ne kadar süreyle, nerede vb. izlediği); alıcılar arasında güç ilişkilerinin ve kaynak dağıtımını (program seçimi kimin kontrolünde, teknik alımlama araçlarını edinme kapasitesi kimde, vb.); alımlama pratiklerini ve bununla ilgili etkileşim örüntülerini idare eden kaide ve görenekleri (kim ne zaman izleyebilir, izlemek gündelik yaşamın rutinlerine nasıl uyum sağlar, vb.); alımlayıcı faaliyetin gerçekleştiği toplumsal kurumları (her zaman olmasa da çoğu kez belirli aileler); alımlama bağlamlarını ve alıcılar arasındaki ilişkileri nitelendiren sistematik asimetriler ve farklılıkları (erkekler ve kadınlar, yetişkinler ve çocuklar arasındaki asimetriler, bir bağlam ve diğeri ara-

oluşturan kişilerin gündelik anlayış ve inançlarının yorumlanması – olarak tarif etmiştim. Kitle-dolayımli mesajları alımlarken kişiler, mesajları deşifre etmelerine ve anlamlandırmalarına olanak sağlayan çeşitli örneklerden yararlanır ve kullanırlar ve bu süreçte bu mesajlara aynı zamanda değer biçebilir, bunları onaylayabilir ya da reddedebilirler, bunlar karşısında bir tutum takınabilirler, vs. Mesajların alımlandığı ve yorumlandığı haliyle taşıdıkları anlamı çözümlerken, başka şeylerin yanı sıra alıcıların alımladıkları mesajların anlamını yeniden inşa etmeye, mesajları deşifre etmek için örtülü olarak kullanılan görenekleri açığa çıkarmaya ve mesajların karşısında açık ya da örtülü bir şekilde takındıkları tutumları irdelemeye çalışırız. Gündelik benimsemenin bu özelliğini daha ileri de götürebiliriz: medya mesajlarının gündelik olarak anlaşılmasının, alımlama bağlamlarının tarihsel özellikleriyle bağlantısını kurabilir ve böylelikle gündelik anlayışın sosyo-tarihsel özelliklere göre – örneğin alıcıların sınıfsal arkapları, etnik arkapları, cinsiyeti ya da yaşına göre – sistematik olarak farklılık gösterip göstermediğini belirleyebiliriz.²⁹ Bu şekilde “mesajın anlamının” mesajın sabit bir özelliği olmadığı, daha ziyade benimseme sürecinde sürekli olarak yenilenen ve dönüştürülen bir özellik olduğuna dair yorumsamacı öngörüyü takip edebiliriz.

5 Gündelik benimsemenin beşinci bir özelliği, dolayımli mesajların söylemsel inceltişi olarak tarif ettiğim şeydir. Teknik araçlarla aktarılan mesajlar yalnızca özgül bağlamlardaki belirli kişiler tarafından alımlanmakla kalmaz, aynı zamanda alımlanma sürecinde ve sonrasında alıcılar tarafından yaygın olarak tartışılır, böylelikle söylemsel olarak inceltir ve alımlama sürecini doğrudan deneyimlemiş olan ya da olmayan (kitabı okumuş ya da okumamış, programı izlemiş ya da izlememiş, vb.) daha geniş bir çevreyle paylaşılır. Bundan başka medya mesajları medya çalışanları tarafından alınıp yeni medya mesajlarının içeriğine dâhil edilebilir, böylelikle genişletilmiş medyalaşma aracılığıyla alıcılara sunulabilir ya da yeniden sunulabilir. Bu şekilde medya mesajları, alımlamanın öncelikli bağlamlarının çok ötesine nakledilebilir ve anlatım ve yeniden anlatım, yorum ve eleştiri süreci aracılığıyla dönüştürülür. *Dolayımli mesajların benimsenmesi, mesajların ilk alımlanmasıyla illâki örtüşmez*: tam tersine bu, çoğu kez süregiden bir söylemsel inceltme sürecini içerir. Bu süregiden süreç çeşitli bağlamlarda – evde, telefonda, iş yerinde – gerçekleşebilir ve çok sayıda çeşitli katılımcıları içerebilir.³⁰ Kişilerin kendi yaşamları-

nın yönlerini anlatarak, kişisel deneyimlerini dolaylı mesajların yeniden anlatımı ya da bu şekilde yeniden anlatılan mesajların yeniden anlatımıyla beraber dokudukları anlatsal bir çerçeve sağlayabilir. Dolayımı mesajların söylemsel inceltilişinin analizi, gündelik benimsenmenin izahı açısından elzemdir çünkü bu süreç kişilerin medya mesajlarını anlama ve takdir etme biçimlerini etkileyebilir ve çünkü mesajlar bir yere kadar bu süreç aracılığıyla insanların yaşamlarının diğer yönleriyle iç içe geçer.

6 Son olarak, benimsenme aracılığıyla tesis edilen etkileşim ve dolayımı yarı-etkileşim biçimlerini ele almalıyız. Gündelik benimsemenin bu özelliği karmaşıktır ve dört genel etkileşim ve yarı-etkileşim biçimini birbirinden ayırt etmede yardımcı olabilir. İlk olarak, alıcılar arasında ya da alıcılarla alıcı olmayanlar arasında birincil alımlanma bölgesinde gerçekleşebilen etkileşimden söz edebiliriz – örneğin, bir televizyon programını izleyen kişiler arasında gerçekleşen bir söyleşi. İkinci olarak, medya mesajlarının sonraki söylemsel inceltilişi sırasında gerçekleşebilen etkileşim vardır. Yukarıda da işaret ettiğim gibi bu ikinci etkileşim türü ilk alımlanma bağlamında hazır bulunmayan ya da dolayımı mesajların alımlanmasını doğrudan deneyimlememiş kişileri içerebilir. Birincil ve ikincil alıcılar arasındaki bu iki etkileşim türü, bir yanda alıcılar öte yandaysa dolayımı mesajların üretimine katılan ya da bunların inşasında temsil edilen kişiler arasında tesis edilen dolayımı yarı-etkileşim türünden ayırt edilmelidir. Alıcılar dolayımı mesajları üreten kişilerle (örneğin, bir dizi romanın yazarı) ya da bunlarda temsil edilen kişilerle (örneğin, bir televizyon dizisinin karakterleri) karşı karşıya gelebilir ve bu ilişki biçimleri alıcıların mesajları anlama ve takdir etme biçimlerini, onlardan bahsetme biçimlerini ve bunları alımlamaya devam etme konusundaki bağlılıklarını etkileyebilir. Dolayımı mesajların gündelik benimsenmesi, dolayımı yarı-etkileşime ek olarak, birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak etkileşime girmeyebilen, ama ayrı mesajları alımlamayan ve böylelikle zaman ve mekânda yayılabilen bir topluluk oluşturan *sanal alıcılar cemaati* olarak tarif edebileceğimiz şeyi oluşturur. Bu topluluğu oluşturan kişiler kendi aralarında etkileşime girmeseler de dolayımı mesajları alımlamada yalnız olmadıkları, zaman ve mekânda yayılabilen sanal bir alıcılar cemaatinin parçası oldukları bilgisi, mesajların alımlanmasının keyfi ve öneminin ayrılmaz bir parçası olabilir.

Gündelik alımlamanın çeşitli özelliklerini irdelerken, alımlama ve benimseme süreçlerinin analizinin fiili durumlarda izlenebileceği hatlardan bazılarını belirlemeye çalıştım. Ama aynı zamanda alımlama ve benimsemenin daha genel bir kuramsal ve metodolojik ilgiyi haiz yönlerine de dikkat çektim. Dolayımı mesajların alımlanması belirli bağlamlarda gerçekleşirken dolayımı mesajların benimsenmesinin, ilk başta alımlanılanlarla iç içe geçmiş başka bağlamlar, başka kişiler, başka mesajlar içerebilen süregiden bir süreç olduğunu vurguladım. Yorumsamanın terminolojisini kullanacak olursak, “benimseme” yeni, yabancı veya tuhaf olanı “kendinin kıma” sürecidir; burada öne sürdüğüm şey, “kendinin kıma” sürecini gündelik yaşamları sırasında dolayımı mesajlar alımlayan, bunlar hakkında başkalarıyla konuşan ve süregiden bir söylemsel inceltme süreciyle bunları hayatlarına dâhil eden belirli kişilerle bağlantılı olarak anlaşılması gerektiğidir. Bu, kişilerin sürekli olarak anlama, alımladıkları mesajları anlamlandırma, takdir etme, onlarla ilişki kurma ve başkalarıyla paylaşma çabasına girdikleri etkin ve potansiyel açıdan eleştirel bir süreçtir. Dolayımı mesajların alıcılarının edilgen izleyiciler, üzerlerine boşaltılan malzemeyi yalnızca içlerine çeken atıl birer sünger olduğu fikri, süregiden bir yorumlama ve dâhil etme süreci olarak benimsemenin fiili karakteriyle hiçbir benzerlik taşımayan yanıltıcı bir efsanedir. Edilgen alıcı efsanesi içselcilik yanılgısıyla el ele yürür: dolayımı mesajların sonuçlarını yalnızca mesajların yapısından ve içeriğinden çıkarsamaya yönelik yanıltıcı bir teşebbüsün benimseme tarafındaki metodolojik dengidir. Dolayımı mesajların alıcıları süregiden bir anlama çabasıyla meşgul olur, aynı zamanda alımladıkları mesajlar aracılığıyla kendilerini de süregiden bir anlama ve yeniden anlama süreciyle meşgul kılarlar. Bu kendini anlama ve oluşturma süreci ani, bir defalık bir olay değildir; yavaş yavaş, belli belirsiz, günden güne ve yıldan yıla gerçekleşen kademeli bir süreçtir. Mesajlara anlam verme ve onlarla ilişki kurma sürecinde bunları başkalarına yeniden anlatma ve kendine yeniden anlatıldığını duyma koşutumacasında gerçekleşen bir süreçtir. Bu süregiden süreçte kişiler yalnızca mesajların içeriğine dair değil; aynı zamanda anlayan; görüşleri, ihtiyaçları, arzuları olan; belirli türde toplumsal ilişkiler içine yerleşik, vb. kişiler olarak kendilerine dair bir anlayış edinirler. Dolayımı mesajları anlamak, aynı zamanda kişilerin değişen biçimlerde ve farklı boyutlarda kendilerini anlamakla ve belki de alımlanan mesajların süregiden benim-

senmesi vesilesiyle kendilerini değiştirmekle meşgul oldukları bir kendini anlama ve oluşturma sürecidir. Bu nedenle dolayımli mesajların gündelik alımlanması, benimseme sürecinin eleştirel potansiyeli sınırlı olsa ya da yerine getirilmemiş olsa dahi kendi içinde eleştiri ve özeleştiri potansiyeli taşır.

Yorumlama, Özdeşünüm ve Eleştiri

Bu bölümü eleştiri ve özeleştiri temasını ele alarak ve bu temayı yorumlama metodolojisi ve kitle-dolayımli ürünlerin gündelik benimsenmesi arasındaki bağlantıları geliştirmede kullanarak sorandıracam. Yorumlama/yeniden-yorumlama sürecinin sosyo-tarihsel analiz ve biçimsel ya da söylemsel analiz olarak tarif ettiğim farklı analiz safhalarıyla dolayımli karmasık bir prosedür olarak görülebileceği metodolojik bir çerçeve geliştirmiştim. Bu çerçeve, ideolojinin çözümlemesinde kullanıldığında, sembolik biçimlerin, belirli durumlarda, tahakküm ilişkileri kurmaya ve sürdürmeye nasıl yaradıklarını göstermemize ya da göstermeye çalışmamıza olanak sağlar. İdeolojinin yorumlanması, burada geliştirdiğim açıklamaya göre, sembolik biçimlerin seferber ettiği anlam ve bu anlamın belirli bağlamlarda destekleyebileceği tahakküm ilişkileri arasındaki arabağlantıları keşfetmektir. Derin yorumsamacı prosedürün bir uyarlaması olarak anlaşılan ideoloji yorumlaması, sosyo-tarihsel analizin ve biçimsel ya da söylemsel analizin safhalarından yararlanır – ama aynı zamanda bu safhaların ötesine de geçer: anlam ve güç arasındaki karşılıklı ilişkilere dair bir yorum, yaratıcı ve sentetik bir önerme ileri sürer. İdeolojinin yorumlanması, bütün yorumlamalar gibi, riskli, çatışma yüklü ve tartışmaya açıktır. Aralarında toplumsal dünyayı oluşturan ve gündelik anlayışları yorumlama nesnesi olabilen öznelerin görüşlerinin de dâhil olduğu diğer görüşlerden farklılaşabilen bir şey hakkında bir iddiada bulunur. Bu, ideolojinin yorumlanmasının eleştirel bir potansiyel içerdiği bir yöndür: bunu *kanaatin yorumlayıcı dönüşümü* olarak tarif edeceğim. Bu, ideoloji yorumlanmasının eleştirel bir potansiyel içerebileceği ikinci bir yönden ayırt edilebilir: özneleri kuşatan tahakküm ilişkileri üzerine eleştirel düşünme ihtimalini açığa çıkarabilir. İdeolojinin yorumlanmasının işte bu ikinci açıdan *tahakkümün eleştirisi* olarak tarif edebileceğimiz şeyle içsel bir ilişkisi vardır. İdeoloji yorumlanmasının bu eleştirel yönlerini sırasıyla ele alalım.³¹

Bir müddet önce bir yorum sunmanın riskli ve tartışmaya açık bir iddiada bulunmak olduğunu öne sürmüştüm. Bir yorumlamada bulunduğumuzda kendimizi riske atarız: bir şekilde savunulabileceğini ya da sürdürülebileceğini varsaydığımız bir iddiada bulunuruz. Bizim yorumumuzun illâki en olası ya da duyarlı yorumlama olduğunu düşünmeyiz, ama haklı çıkarılabileceğini, yani bizden öyle bir şey istenecek olursa onu haklı çıkarmanın *mümkün olduğunu* varsayarız. İddialarımızı haklı çıkarmanın elbette pek çok farklı yolu vardır. Bunu nasıl yaptığımız, ne tür kanıt ve argümanlar kullandığımız, genel araştırma alanı ve iddianın belirli durumları gibi çeşitli etmenlere bağlı olacaktır. Bu sayısız ihtimali burada ayrıntılarıyla açıklamak ne olanaklı ne de faydalıdır. Gelgelelim, bu çeşitlemelerden soyutlamalarda bulunabilir ve bir iddianın haklı çıkarılabilmesi için karşılanması gereken genel koşullar olup olmadığını sorabiliriz. Şu tezi, aklımdaki işte bu soruyla öne sürüyorum: bir yorumlamanın haklı çıkarılabilir olduğunu varsayarken, onun *dayatılarak* haklı çıkarılabilir *olmadığını* farz ederiz. Diğer bir deyişle bir yorumlamayı haklı çıkarmakla bunu başkalarına dayatmak ya da bunun bize dayatılması arasında bir ayrım olduğunu farz ederiz. Haklı çıkarmak; nedenler, dayanaklar, kanıtlar, açıklamalar sunmaktır; dayatmaksa öne sürmek ya da yeniden öne sürmek, başkalarını kabul etmeye zorlamak, sorgulamayı ya da görüş ayrılığını susturmaktır. Haklı çıkarmak, ötekine, ikna edilebilir bir kişi olarak davranmaktır; dayatmak ise, ötekine, tabi kılınması gereken bir kişi gibi muamele etmektir. Bu ayrım bir yorumlamanın ancak dayatılmadan haklı çıkarıldığında, yani ancak asimetric güç ilişkilerinin askıya alınmasını içeren koşullar altında haklı çıkarıldığında gerekçelendirilebileceğini öne sürer. Buna *dayatmama ilkesi* adını vereceğim. Bu, bir yorumlamanın gerekçelendirilebileceği biçimsel koşullardan birini tanımlayan bir ilkedir. Gerekli, ama tek başına yeterli olmayan bir koşul tanımlar. Koşulun yeterli olmamasının sebebi, belirli bir iddiayı sürdürmeye ya da alt etmeye teşebbüs ederken başvurulabilecek belirli kıstaslar, kullanılabilecek özgül kanıt ve argüman türleri hakkında bize hiçbir şey söylememesidir. Belirli kıstaslar ve özgül kanıt ve argüman türleri bir inceleme alanından diğerine ve bir analiz durumundan diğerine farklılık gösterebilir; bir bağlamda yerinde ya da yeterli olan bir kanıt bir başka bağlamda alâkasız ya da yetersiz olabilir. Ne var ki, bir yorumlamayı haklı çıkarmaya teşebbüs ederken kullandığımız kıstas, kanıt ve argümanların, in-

celemenin bağlamına göre farklılaşabileceği gerçeği bütün haklı çıkarma g rişimlerinin keyfi hevesten başka bir şey olmadığı anlamına gelmez.

Bu hususu daha önce de ele aldığımız bir örnekle açıklayabiliriz: Sacks'ın müstehcen fıkra analizi. Sacks'ın, fıkranın ardışık kuruluşunu ve anlatımını nasıl çözümlediğini ve bu analize dayanarak fıkranın özellikle kızlar için niyetlenilen, yalnızca genç kızların anlayabileceği bir enformasyon taşıyan bir mesaj olarak yeni bir yorumunu geliştirdiğini görmüştük. Bu ne kadar iyi bir yorumdur? Bunun akla yatkın olup olmadığına nasıl değerlendirebiliriz? Devam edebilmemizin tek yolu Sacks'ın yorumlaması için sunduğu (ya da sunmuş olabileceği) dayanaklara dikkatlice bakmak, ileri s rd ğu (ya da sürmüş olabileceği) kanıt ve argümanları irdelemek ve bunların yeterli ve ikna edici olup olmadığını belirlemeye çalışmaktır – ve bunu yorumu kimin kime sunduğuna ve yorumda bulunan kişinin (bu örnekte önemli bir kişidir) kurumsallaşmış g  ve prestijine bakmaksızın yapmaktır. Sacks'ın yorumlamasını değerlendirirken yapmaya çalıştığım buydu ve Sacks'ın açıklamasının yetersiz olduğu sonucuna varmıştım. Fıkranın, anlatıldığı fiili durumları da hesaba katan ve potansiyel ideolojik karakterine dikkat çeken alternatif bir yorumunu  ne sürmüştüm. Bu alternatif yorum, Sacks'inkinden ne daha fazla ne de daha az saygı duyulmayı hak eder; yorumu desteklemek için başvurulabilecek kanıt ve argümanlara göre ya ayakta kalır ya da çöker. Başvurulabilecek kanıt ve argümanların karakteri fıkranın ve bunun anlatılmasının belirli özellikleri ve durumlarına ve erişilebilir enformasyonun doğası ve kapsamına bağlıdır. Ama kanıt ve argümanların yeterli ve ikna edici olup olmadığı ve dolayısıyla yorumlamanın makul olup olmadığı (ya da bir diğerinden daha makul olup olmadığı) yargısı, sebepler ve dayanaklar üzerine kafa yormayla – yani dayatmama koşulları altında yorumlamanın haklı çıkarılabiliyor çıkarılamayacağı üzerine kafa yormayla – meşgul olan kişilerin vardığı bir yargıdır.

Buraya kadar bir yorumlamanın haklı çıkarılmasının dayatmama ilkesini gerektirdiğini ve bu ilkenin tesis ettiği genel sınırlar içerisinde belirli bir yorumlamayı savunmak ya da eleştirmek, bunun makul, haklı çıkarılabiliyor olup olmadığını göstermek için belirli bağlantılar içerisinde argümanlar geliştirebileceğimizi göstermekle ilgilendim. şimdiyse ideolojinin yorumlanmasıyla uğraştığımızda devreye giren diğer bir genel ilkeye dikkat çekmek istiyorum. Sosyo-tarihsel incelemenin bazı yorumsamacı

koşullarını anımsayarak, ideolojinin yorumlanmasıyla meşgul olduğumuzda anlamaya muktedir özneler tarafından üretilen ve alınılan sembolik biçimlerin yorumlanmasıyla meşgul olduğumuzu belirtebiliriz. Yorumlarımız, başka şeylerle beraber bizim gibi öznelerden oluşan bir nesne alanıyla ilgilidir; ve yorumlamaya çalıştığımız belirli biçimler, toplumsal dünyayı oluşturan ve gündelik yaşamlarının rutin bir parçası olarak sembolik biçimler üreten, alımlayan ve anlayan özneler tarafından bir bakıma önceden anlaşılmıştır. Bu değerlendirmeler ışığında şu ilkeyi öne süreceğim: şayet yorumlamalarımız haklı çıkarılabilirse, yalnızca araştırmacılar olarak bizler için değil, aynı zamanda yorumlamanın nesnesi olan sembolik biçimleri üreten ve alımlayan kişiler için de ilkesel olarak haklı çıkarılabilir. Buna *özdüşünüm ilkesi* adını vereceğim. Bunun bir özdüşünüm meselesi olmasının nederi, aynı zamanda bir özne alanı olan bir nesne alanıyla uğraşarak, yorumlama sürecinin bu alanı oluşturan öznelerle ilkesel olarak bağlantılı olduğuna ve bu bağlantının pratikte bu özneler arasında ve bu özneler tarafından düşünmeyi harekete geçirmeye ilkesel olarak hizmet edebileceğine işaret etmesidir.

Bu bizi ideoloji yorumlamasının kanaatin yorumlayıcı dönüşümünü içerdiği anlamı açıklığa kavuşturabileceğimiz noktaya getirir. Yorumlama nesnesi olan sembolik biçimler, daha önce de belirttiğim gibi, bunları gündelik yaşamları içerisinde üreten ve alımlayan kişiler tarafından önceden anlaşılmıştır. Sembolik biçimlerin gündelik olarak anlaşılma biçimlerinin yorumlanması – kanaatin yorumlanması adını verdiğim şey – sembolik biçimlerin daha ayrıntılı bir yorumlamasına önemli bir giriştir. Derin-yorumsamacı yaklaşımın safhalarıyla dolayılınan bu daha ayrıntılı yorumlayıcı süreç, araştırmacının sembolik biçimleri sıradan kişilerin gündelik anlayışından farklılaşan bir biçimde yorumlamasına (ya da yeniden yorumlamasına) imkân tanır. Şayet araştırmacı sembolik biçimlerin ideolojik karakterini açığa çıkarmakla, bunların belirli durumlarda tahakküm ilişkilerini kurmaya ve sürdürmeye hizmet etme biçimlerine dikkat çekmekle ilgileniyorsa, derin yorumlama ve gündelik anlayış arasındaki olası farklılık yüklü ve tartışmalı bir karakter edinebilir. *Derin yorumlama, formüle edildiği durumların kendilerine olası bir müdahale halini alır.* Derin bir yorumlamanın kendisi, kısmen yorumlama nesnesini oluşturan durumlarca kuşatılan özneler tarafından ilkesel olarak anlaşılabilen bir sembolik inşadır. Derin yorumlama, gündelik anlayışlarından farklılaşan-

bilen bir yorumlama olarak, *kendilerini farklı bir biçimde görmelerine* olanak sağlayabilir; sembolik bir biçimi üretim ve alımlanması durumlarıyla ilişkili olarak yeniden yorumlamalarına, sembolik biçime dair önceki anlayışlarını ve önceki değerlendirmelerini sorgulamalarına ya da gözden geçirmelerine ve genel olarak kendilerine ve başkalarına dair anlayışlarının ufuklarını değiştirmelerine imkân tanıyabilir. Yorumlama, bilhassa ideolojinin yorumlanması süreci işte bu anlamda kanaatin yorumlayıcı dönüşümü ihtimaline işaret eder. Bu dönüşüm, çerçevesini yukarıda ana hatlarıyla çizdiğim yorumlama ve yeniden-yorumlama süreciyle harekete geçirilmesi anlamında yorumlayıcıdır. Dönüşüm aynı zamanda, gündelik anlayışın eleştirel sorgulanması ve gözden geçirilmesinin yalnızca araştırmacının üstlendiği (araştırmacı da üstlenebilse de) bir faaliyet olmaması anlamında bir *öz-dönüşümdür*; bu, daha ziyade, gündelik anlayışları yorumlama süreci tarafından tartışmalı hale getirilen kişilerinin kendilerinin üstlenebileceği bir faaliyettir.

Yorumlama sürecinin kanaatin yorumlayıcı dönüşümü *ihtimaline* işaret ettiğini öne sürdüm, ancak buradan yorumlama sürecinin böyle bir dönüşümü gerektirdiği ya da bu türden bir dönüşümün sunulan yorumlamanın bir akla yatkınlık koşulu olduğu sonucuna varılamaz. Yorumlama süreci kanaatin yorumlayıcı dönüşümünü gerektirmez, çünkü çeşitli pratik nedenlerden ötürü derin bir yorumlama, ne kadar akla yatkın olursa olsun, gündelik anlayışa dair eleştirel bir özdeşünüm sürecini harekete geçirmeyebilir. Sayısız, müşkül ve kimi açılardan bariz pratik engeller söz konusudur: derin bir yorumlama sıradan aktörlere aktarılamayabilir, onlar tarafından okunamayabilir, duyulamayabilir, karşı çıkılabilir ya da onlara mantıksız görülebilir. Ama söz konusu pratik engeller ne olursa olsun, yorumlama sürecinin kanaatin özdeşünümü ihtimaline işaret etmesi gerçeği önemsiz değildir, çünkü bu, bir yanda derin yorumlama çerçevesi içerisinde yürütülen yorumlama faaliyetine, öte yanda analizin nesne alanını oluşturan öznelerin kendilerini anlamaları arasındaki temel bağlantıya delalettir. Araştırmacının sunduğu yorumlamanın makul olup olmadığı, eleştirel bir özdeşünüm sürecini harekete geçirip geçirmediğine bağlıdır. Bir yorumlamanın akla yatkın olup olmaması, dayatma koşulları altında, yorumlamayı desteklemek için başvuru kanıt ve argümanların değerlendirilmesine dayanan bir yargı meselesidir. Ancak bu değerlendirme, bu kafa yorma ve yargı süreci, toplumsal

dünyayı oluşturan özneler ilkesel olarak açık bir süreçtir. Mesele, toplumsal dünyayı oluşturan öznelerin katılımının yorumlamanın inandırıcılığının olmazsa olmaz koşulu olmaması değildir; mesele, daha ziyade, şayet yorumlama desteklemek için başvuru kanıt ve argümanların ışığında makul ise, onun yalnızca yorumlama ve karşı-yorumlamayla meşgul olan araştırmacı için değil, ama aynı zamanda toplumsal dünyayı oluşturan özneler açısından da ilkesel olarak akla yatkın olabileceğidir. Çünkü bu özneler aynı zamanda kafa yorma süreçlerine, kanıt ve argümanların düşünüp tartılmasına, başkalarını ikna etmeye çabalamaya (ve başkaları tarafından ikna edilmeye) muktedir ve bunlarla rutin olarak meşgul olan aktörlerdir. Bu nedenle bir yorumlamanın akla yatkınlığı, formüle edildiği öznelerin kabulüne dayanmazken, akla yatkın bir yorumlama, kafa yormaya muktedir aktörler olarak yorumlamayı makul ve kabul edilmeye değer görebilen özneler arasında eleştirel bir özdeşleşim sürecini harekete geçirebilir.

Buraya kadar ideolojinin yorumlanmasının kanaatin yorumlayıcı dönüşümüne nasıl neden olabileceğini ele aldım. Şimdiyse ideolojinin yorumlanmasının eleştirel bir potansiyele işaret edebileceği ikinci açıya dönmek istiyorum: bu, yalnızca sıradan aktörlerin gündelik anlayışları üzerine değil, aynı zamanda bu aktörleri kuşatan güç ve tahakküm ilişkileri üzerine de eleştirel bir düşünce olasılığını açabilir. Sembolik biçimlerin ideolojik olarak yorumlanmasının hem anlamın inşasının hem de bu sembolik biçimlerin üretildiği ve alınıldığı belirli toplumsal ilişkilerin ve bağlamının analizini içerdiğini örne sürmüştüm. İdeolojinin yorumlanması, bu toplumsal ilişkilere ve bağlamlara dikkat çekerek ve sembolik biçimlerin bu bağlamlarda belirli toplumsal ilişki türlerini sürdürmeye nasıl yaradığını göstererek, toplumsal yaşama özgü güç ve tahakküm ilişkileri hakkında eleştirel bir düşünmeyi harekete geçirebilir. İdeolojinin yorumlanmasının güçlü tepkilere neden olmasının nedenlerinden biri budur: iktidarı rahatsız eder, asimetrik olarak yapılandırılmış toplumsal ilişkilerden yarar sağlayan ve zarar görenlerin konumlarına dikkat çeker, toplumsal yaşamın gündelik işleyişinde çoğu kez örtülü, kanıksanmış ve gözden uzak kalanları gün yüzüne çıkarır. Bir kere daha eleştirel düşünmenin bu harekete geçirilişi zorunlu olarak toplumsal araştırmacıların dünyasıyla sınırlı değildir: bu, daha geniş toplumsal alana yayılmaya ve böylece toplumsal yaşamın içsel ve sürekli bir özelliği olan tartışmalar ve

Çatışmalar üretmeye ya da bunlara katkıda bulunmaya ilkesel olarak muktedirdir. *İdeolojinin yorumlanması tahakkümün eleştisiyle işte bu anlamda içsel bir bağlantısı vardır*: g   ve tahakküm ilişkileri hakkında eleştirel düşünceyi harekete geçirmeye metodolojik olarak meyillidir ve bu düşünce bu ilişkilerin kuşattığı öznelerin düşüncesini de ilkesel olarak içerir.

Gelgelelim, ideolojinin yorumlanması ve tahakkümün eleştisi arasındaki bağlantı içsel olsa da, g   ve tahakküm ilişkileri hakkındaki eleştirel düşüncenin kendi mantığı, kendi argümantatif yapısı ve bir yorumlamanın akla yatkınlığını değerlendirirken kullanılabilecek kıstaslardan farklı değerlendirme kıstasları tarafından y n tilir. G   ve tahakküm ilişkileri üzerine eleştirel bir düşünce izleyerek, düşünceyi harekete geçiren yorumlama dahi olsa, bir yorumlamanın akla yatkın olup olmamasının değerlendirilmesinden karakter olarak farklı bir incelemeyle meşgul olunulur. G   ve tahakküm ilişkileri hakkında eleştirel düşünme yeni sorular, yeni meseleler ortaya çıkarır, yeni kanıt ve argüman türleri gerektirir. “Bu yorumlama haklı çıkarılabilir mi” sorusuyla değil “Toplumsal ilişkiler adil mi” sorusuyla ilgilenir. İkinci sorunun cevaplanabileceği basit bir prosedür, işe yarar temel bir kural yoktur. Yargıda bulunmayı ve belirli kurumlar ve toplumsal düzenlemelerin lehine ve aleyhine argümanların dikkatle değerlendirilmesini gerektirir. Bu sorunun peşinden gitmek bizi buradaki meselelerimizin çok uzağına götürecektir. Ama g   ve tahakküm ilişkileri üzerine eleştirel düşünmenin *dışlanama ilkesi* olarak adlandırılabilir şeyle yönetilmesi gerektiği önermesini ileri sürerek bitireceğim: belirli kurumların ve toplumsal düzenlemelerin adil ve desteklenmeye değer olup olmadığı hakkında girişilen tefekkür çabası, bu kurumlar ve düzenlemelerden etkilenen herkesin ilkesel olarak katılma hakkına sahip olduğu bir tefekkür çabası olmalıdır. Dolayısıyla tefekkür, gündelik yaşamın fiili durumlarında g   pozisyonlarında dışlanabilen kişileri de ilkesel olarak içermelidir. Çünkü kurumlar ve düzenlemeler şayet adil ve desteklemeye değerse, adillikleri ve değerlilikleri, yalnızca fiili durumlarda bunlardan en fazla istifade edenlerce değil, aynı zamanda bunlardan etkilenen herkes tarafından ilkesel olarak kabul edilmelidir. Ve dışlanama ilkesi fiili durumlarda g   pozisyonlarında genellikle dışlanan kişiler lehine durumu tersine çevirme etkisine sahipse, bu bana göre ne şaşırtıcı ne de arzu edilmeyen bir sonuçtur. şaşırtıcı olmamasının

değil, şimdiye değin tabi toplumsal konumları işgal eden kişiler ve gruplara bir ses verildiğinde, ihtiyaçları ve arzularının, tercihleri ve önceliklerinin tefekkür sürecinde hesaba katılması gerekeceğindendir. Sonucun arzu edilmez olmamasının sebebiyse tüm insanların anlama ve düşünmeye muktedir öznel muamelesi gördüğüm bir toplumda, insanların hayatlarını yaşadıkları kurumların ve toplumsal düzenlemelerin, bazı kişilerin arzu ettiği ve diğerlerinin kaçınılmaz ya da değiştirilemez olarak kabul ettiği şeylerden ziyade bu kişilerin arzu ettiği şeylerle olabildiğince uyuşmalıdır. O halde güç ve tahakküm ilişkilerine üzerine eleştirel düşünme, fiili durumlarda güç pozisyonlarından genellikle dışlananlar lehine etkin bir tarafgirlik sergiliyorsa, bunu o anda ve toplumsal yaşamın o zamana kadarki örgütlenişinden en az istifade edip en çok mağdur olanları da dâhil olmak üzere, tefekkür sürecinden etkilenen herkesin katılımını gerektiren bir ilkeyle yönetilmesi anlamında ve yönetildiği kadarıyla yapar. Bu türden eleştirel bir düşüncenin kapsamının geniş olduğu, modern dünyayı istila eden, tartışmalı ve yola getirilemeyen özellikleri olmayı sürdüren çoklu eşitsizlik ve çatışma biçimlerine aşina olan hiç kimsenin şüphe duyamayacağı bir önermedir.

Bu bölümdeki amacım, önceki bölümlerde öne sürülen argümanların ve önermelerin bazılarını metodoloji düzeyinde izlemektir. Sembolik biçimlerin incelenmesine yorumsamacı bir yaklaşım formüle etmeyi denedim ve bu yaklaşımın ideolojinin yorumlanması ve kitle iletişimin analizi için nasıl geliştirilebileceğini göstermeye çalıştım. Bu yaklaşımı takip ederek, ideoloji ve kitle iletişimi hakkında literatürün çoğuna halel getiren sorunlardan sakınabiliriz. Bilhassa literatürde yaygın olan, medya mesajlarının ideolojik karakterini, bu mesajların üretildikleri, dolaşımda bulundukları ve alınıldıkları belirli sosyo-tarihsel bağlamlara gönderme yapmaksızın mesajların kendilerinden çıkarsama eğiliminden sakınabiliriz. Burada geliştirilen metodolojik yaklaşım ideoloji kavramının yorum-samanın yön verdiği ve eleştiriye, yani sosyo-tarihsel dünyayı oluşturan öznel eleştirel özdeşleşimlerine yönelmiş bir toplumsal kuram içerisinde nasıl bir rol – bu, sınırlı ve dikkatle tanımlanmış bir rol olsa da – oynayabileceğini görmemize olanak sağlar.

SONUÇ

ELEŞTİREL KURAM VE MODERN TOPLUMLAR

Eleştirel toplumsal kuram her zaman modern sanayi toplumlarının ortaya çıkışını analiz etme ve belirgin gelişimsel yörüngelerini anlama işiyle meşgul olmuştur. Eleştirel toplumsal kuramı dar bir anlamda – Frankfurt Okulu’yla ilişkilendirilen ya da doğrudan ondan etkilenmiş bir düşünce yığını olarak – tasavvur edersek, bu işin genellikle öncelikle Marx’tan, ikincil olaraksa Max Weber’den türetilen bir çerçeve içerisinde yürütüldüğünü görebiliriz. Bu çerçeve içerisinde modern çağın temel kurucu özelliği olarak öne çıkan şey, endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişimiydi. Modern toplumların itici gücü sanayi kapitalizminin durmadan yeni pazarlar araması, ardı arkası kesilmeden her şeyi metalaştırması ve sömürücü sınıf ilişkilerini hızla yaymasıydı. Ve ehlileştirilmesi gereken de her şeyden önce bu güçtü. İlk eleştirel kuramcılar için endüstriyel kapitalizmin ehlileştirilmesi öncelikli olarak üretim araçlarının kamulaştırılması ve sanayiciliğin yeni, kapitalist olmayan bir temel üzerinden devam etmesi üzerinden tasavvur ediliyordu. İlk eleştirel kuramcılar bu projeye içkin zorluk ve tehlikelerinin bazılarının elbette farkındaydı. Toplumun kökten dönüşümünün eksik olabilecek ya da diğer, daha gerici amaçlar uğruna kaçırılacak genelleştirilmiş bir siyasi bağlılık düzeyi gerektirdiğini biliyorlardı. Üretim araçlarının kamulaştırılmasının, gücün giderek bürokratik bir elitin elinde toplanması riskini beraberinde getirdiğinin farkındaydılar. Endüstriyel kapitalizmin gelişiminin her halükarda kökleri çok eskiye dayanan ve sonuçları gelecekte de kendini hissettirecek olan çok daha geniş bir toplumsal ve kültürel ussallaşma sürecinin bir parçası olduğunu düşünüyorlardı.

Bugün eleştirel kuramın bu ilk projesine içkin toplumsal ve siyasal g r den şüphe duymak için başka, daha ciddi dayanaklar bulabiliriz. Yirminci yüzyılın sonlarında, geriye bakarak yorum yapabilme avantajına sahibiz: eleştirel teori kapsamındaki eserlere hayat veren ideallerden ve özlemlerden bazıları, tarihin i  karartıcı, bazen sefil gerçeklikleri tarafından lekelenmiştir. Daha genel olarak modern toplum analizlerini gerçekleştirdikleri kuramsal çerçevenin bu iş için yeterli olup olmadığından şüphe duyabiliriz. Modern toplumların kilit kurucu özelliği olarak endüstriyel kapitalizme yapılan vurgunun, diğer gelişimsel süreçlerin ve diğer tahakküm ve eşitsizlik temellerinin önemini bulanıklaştırma eğiliminde olan bir aşırı vurgulama olduğundan kuşkulanabiliriz. Üretim araçlarının kamusalallaştırılmasıyla ilişkili risklerin ve toplumsal ve siyasal örgütlerin bununla bağlantılı b rokratikleşmesinin bütünüyle tanın p takdir edildiğinden şüphe duyabiliriz. Kişilerin arzu ve ihtiyaçlarını en iyi şekilde ifade edebilecekleri ve kendilerini devlet gücünün aşırı kullanımından koruyabilecekleri kurumsal biçimlere yeterli özeni gösterip göstermediklerini merak edebiliriz. Max Weber'den alınan ve tarihin fazla kapsamlı bir görüsüne genelleştirilen, modern toplumların, toplumsal yaşamın gittikçe her yönüne nüfuz ederek bireyleri, kendilerini alt etmekle tehdit eden şeyleşmiş ve yönetilmiş bir bütünlüğe giderek daha bağımlı kılan bir ussallaşma sürecine kapıldıkları fikrine yönelik ş pheleirimizi ifade edebiliriz.

Bu kuşkular ve çekinceler bizi eleştirel kuramın ilk projesini büyük ölçüde terk etmeye yöneltmeye yetecek ağırılıkta olabilir. Ancak bizi, ilk eleştirel kuramcıların uğraştıkları şeyden vazgeçmeye mecbur tutmazlar – yani modern toplumların belirgin gelişimsel yörüngelerinin analiz edilmesi, bu toplumların eksiklikleri ve gelişimlerinin sağladığı fırsatlar üzerine düşünme işi. Bu iş, gerçekleştirildiği  er eve temelde değiştirilmesi gerekse dahi, bugün de geçerliliğini korumaktadır. Bu kitapta modern toplumların eleştirel kuramını geliştirmeye yönelik bu süregiden işe bir katkıda bulunmaya çalıştım. Kültürün medyalaşmasının modern toplumların temel kurucu bir özelliği, yani bugün için yaşadığımız toplumların “modern” olmasına neden olan özelliklerden biri olduğunu öne sürdüm. Modern kültürün medyalaşması iki diğer kurucu eğilimle ele ele giden bir süreçtir: bir yanda endüstriyel kapitalizmin gelişmesi ve bu-

nunla bağlantılı olarak endüstriyel örgütlenmenin kapitalist olmayan (ya da devlet-sosyalist) biçimlerini geliştirmeye yönelik teşebbüsler; öte yandan modern devletin ortaya çıkışı ve bununla bağlantılı olarak siyasi kurumlar üzerinde etki uygulamaya ve bunlara artan katılıma yönelik kitle-sel siyasi hareketlerin ortaya çıkışı. Bu gelişimsel süreçler hep beraber modern toplumların önde gelen kurumlarını biçimlendirmiştir ve biçimlendirmeye devam etmektedir. Modern toplumları nispeten ayrı varlıklar olarak şekillendirmiş ve aynı zamanda bu toplumları küreselleşmiş toplumsal bir sisteme dâhil etmiştir. Şayet bugün ekonomik açıdan giderek iç içe geçen, siyasal örgütler ve hareketler bakımından bazı ortak özellikler sergileyen ve medya endüstrilerinin ürünleri ve kuruluşları tarafından sınırları gitgide aşılan bir dünyada yaşıyorsak, bunun nedeni toplumlarımızın modern dünyayı kuran bir dizi süreç tarafından şekillendirilmesidir.

Modern kültürün medyalaşması zemininde ideoloji analizi ve eleştirisine nelerin dâhil olduğunu yeniden değerlendirmeye çalıştım. İdeolojinin eleştirisi eleştirel kuramın her daim asli bir ilgi odağı olmuştur: hatta ilk dönem eleştirel kuramcılarının bazılarının yazılarında ideolojinin eleştirisi ana ilgi odağıdır. Ne var ki ideoloji kavramı son yıllarda o kadar dağınık olarak kullanılmış ve belirli çevrelerde öyle ağır eleştirilmiştir ki, analitik faydasının ve kuramsal cazibesinin bir kısmını yitirmiştir. Belirli bir hassasiyeti olan ve eleştirel kuramla geleneksel olarak ilişkilendirilen eleştirel keskinliğini yine de koruyan bir ideoloji kavrayışı formüle etmeye çalıştım. Bu ideoloji kavrayışının, sembolik biçimlerin doğasına, toplumsal bağlamların özelliklerine, güç ve tahakkümün örgütlenmesi ve yeniden üretilmesine odaklanan kuramsal bir çerçeve içine nasıl entegre edilebileceğini göstermeyi denedim. İdeoloji görünüşünün, modern kültürün medyalaşmasının ortaya çıkardığı sembolik biçimlerin yayılmış dolaşımının parçası haline geldiğinde, nasıl yeni bir boyut ve karmaşıklık edindiğine işaret ettim. Son olarak ideolojinin eleştirel analizinin, bağlanmış sembolik biçimlerin incelenmesine yorumlayıcı bir yaklaşımın bir parçası olarak somut olarak takip edilebileceği metodolojik bir çerçevenin ana hatlarını çizdim.

Eleştirel bir ideoloji analizi fikrini başımdan savmak yerine yeniden formüle etmeye çalışarak, eleştirel kuram projesine olan minnettarlığımı

aykırı davranmıyorum – başka açlardan bununla arama mesafe koymaya çalışmış olsam da. Eleştirel kuramcıların çalışmalarının eksiklikleri her ne olursa olsun, bana göre, modern dünyada tahakkümün kalıcı önemini vurgulamakta bence haklıydılar; bireylerin, kendilerine ve başkalarına dair anlayışlarını derinleştirebilen ve bu anlayışa dayanarak yaşamlarının koşullarını değiştirmek üzere harekete geçen özdüşünümsel aktörler olduklarını vurgulamakta haklıydılar; ve eleştirel ideoloji analizini bir yanda tahakküm ve eylem, tahakküm biçimlerinin tesisi ve yeniden üretimi arasındaki bir safha ve öte yanda kişilerin bu biçimlere meydan okumasına olanak sağlayan eleştirel özdüşünüm süreci olarak görmekte haklıydılar. Bunlar, toplumsal ve siyasal kuramda son zamanlardaki tartışmalarda yitirilmiş vurgular ve bakış açılarıdır. Son dönemlerdeki bazı kuramcılar çeşitlilik ve farklılıkla, yaşam biçimlerinin katıksız çeşitliliği ve değişkenliğiyle o kadar meşgul oluşlardır ki modern toplumların fiili durumlarında çeşitlilik ve farklılığın, sistematik olarak asimetrik biçimlerde yapılandırılmış toplumsal biçimlere yaygın olarak yerleşik olduğu gerçeğini bütünüyle hesaba katamamışlardır. Çeşitlilik gösterisinin gözlerimizi, toplumsal yaşamın yapılandırılmış eşitsizliklerini göremeyecek kadar kör etmesine izin vermemeliyiz. Burada geliştirdiğim açıklamada eleştirel ideoloji analizi, modern dünyada tahakkümün doğasıyla, yeniden üretim tarzları ve dönüşme olasılıklarıyla daha geniş bir kaygını parçası olarak değerini muhafaza etmektedir. Bu ideoloji ve tahakkümün analiziyle bağlantılı sorunlar kümesinin bugün eleştirel kuramın tek dişe dokunur kaygıları olduğunu söylemek anlamına gelmez – bu türden kısıtlayıcı bir yaklaşım benimsemenin gereği yoktur. Gelgelelim, bu sorunları artık geride bırakabileceğimizi öne sürmenin, bunlara modern (ya da “post-modern”) dünyada hiçbir yeri olmayan on dokuzuncu yüzyıl düşüncesi-
nin bir kalıntısı muamelesi yapmanın kuşkusuz henüz zamanı gelmemiştir.

NOTLAR

1. BÖLÜM İDEOLOJİ KAVRAMI

- ¹ İdeoloji kavramının tarihine dair ayrıntılı anlatılar için bkz. Hans Barth, *Truth and Ideology*, çev. Frederick Lilje (Berkeley: University of California Press, 1976); Jorge Larraín, *The Concept of Ideology* (Londra: Hutchinson, 1979); ve George Lichtheim, 'The Concept of Ideology', *The Concept of Ideology and Other Essays* (New York: Random House, 1967), s. 3-46.
- ² Destutt de Tracy'nin yaşamı ve eserleri için bkz. Emmet Kennedy, *A 'Philosophe' in the Age of Revolution: Destutt de Tracy and the Origins of 'Ideology'* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1978); ve François Picavet, *Les idéologues. Essais sur l'histoire des idées et des théories scientifiques, philosophiques, religieuses, etc. en France depuis 1789* (Paris: Félix Alcan, 1891).
- ³ Destutt de Tracy, 'Mémoire sur la faculté de penser', akt. Kennedy, *A 'Philosophe' in the Age of Revolution*, s. 47.
- ⁴ A.g.e.
- ⁵ Destutt de Tracy, *Éléments d'idéologie*, cilt 1 (Paris: Courcier, 1803; repr. Librairie Philosophique J. Vrin, 1970), s. xiii.
- ⁶ Akt. Kennedy, *A 'Philosophe' in the Age of Revolution*, s. 81.
- ⁷ Napoleon 1, 'Réponse à l'adresse du Conseil d'État', akt. Kennedy, *A 'Philosophe' in the Age of Revolution*, s. 215.
- ⁸ Marx'ta ve Marksizmde ideoloji kavramı üzerine literatür oldukça geniştir. Bazı örnekler için bkz. Jorge Larraín, *Marxism and Ideology* (Londra: Macmillan, 1983); Bhikhu Parekh, *Marx's Theory of Ideology* (Londra: Croom Helm, 1982); Joe McCarney, *The Real World of Ideology* (Brighton: Harvester, 1980); Martin Seliger, *The Marxist Conception of Ideology: A Critical Essay* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977); ve Centre for Contemporary Cultural Studies, *On Ideology* (Londra: Hutchinson, 1977).
- ⁹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology*, 1. bölüm, C.J. Arthur (der.) (Londra: Lawrence & Wishart, 1970), s. 37) (*Alman İdeolojisi*, çev. Selahattin Hilav [İs-

tanbul: Sosyal Yayınları, 1968], s. 28, çeviride bazı değışiklikler yapılmıştır [ç.n.].

¹⁰ A.g.e., s. 41 (*Alman İdeolojisi*, s. 36, çeviride bazı değışiklikler yapılmıştır [ç.n.]).

¹¹ A.g.e., s. 47 (*Alman İdeolojisi*, s. 48).

¹² A.g.e. (*Alman İdeolojisi*, s. 48).

¹³ Örneğin bkz. Sarah Kofman, *Camera obscura: de l'idéologie* (Paris: Galilée, 1973); ve Wolfgang Fritz Haug vd., *Die Camera obscura der Ideologie: Philosophie, Ökonomie, Wissenschaft* (Berlin: Argument, 1984).

¹⁴ Marx ve Engels, *The German Ideology*, s. 51-2 (*Alman İdeolojisi*, s. 56, çeviride bazı değışiklikler yapılmıştır [ç.n.]).

¹⁵ A.g.e., s. 48. (*Alman İdeolojisi*, s. 50, çeviride bazı değışiklikler yapılmıştır [ç.n.]).

¹⁶ A.g.e., s. 64 (*Alman ideolojisi*, s. 85, çeviride bazı değışiklikler yapılmıştır [ç.n.]).

¹⁷ Karl Marx, *Preface to A Contribution to the Critique of Political Economy*, bu eser Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works* cilt 1 içinde yer almaktadır (Londra: Lawrence & Wishart, 1968), s. 182. (*Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı*, çev. Orhan Suda [İstanbul: Öncü Kitabevi, 1970], s. 3-4, çeviride bazı değışiklikler yapılmıştır [ç.n.]).

¹⁸ A.g.e.

¹⁹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, bu eser Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works* cilt 1 içinde yer almaktadır, s. 38 (*Komünist Manifesto*, çev. Celal Üster ve Nur Deriş [İstanbul: Can Yayınları, 2008], s. 53, çeviride bazı değışiklikler yapılmıştır [ç.n.]).

²⁰ Tarihe bu alternatif bakışının ve bununla bağlantılı olan ideoloji kavrayışının ana hatlarını çizmemde Claude Lefort'un çalışmalarına minnettarım; özellikle bkz. 'Marx: From One Vision of History to Another,' *Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*, John. B. Thompson (der.) (Cambridge: Polity Press, 1986), s. 139-180. Ayrıca bkz. Paul-Laurent Assoun, *Marx et la répétition historique* (Paris: Presses Universitaires de France, 1978).

²¹ Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, bu eser Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works* cilt 1 içinde yer almaktadır, s. 96 (*Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanul Bora [İstanbul: İletişim Yayınları, 2010], s. 30).

²² A.g.e., s. 97 (*Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, s. 33).

²³ Bkz. Karl Marx, *The Class Struggles in France, 1848 to 1850* (Moskova: Progress Publishers, 1952), s. 107-22. (*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, çev. Erkin Özalp [İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2009]). Bu çalışmanın ilk üç bölümü Marx tarafından 1849-50 kışında yazılmış ve ilk olarak 1850'nin Ocak, Şubat ve Mart'ında *Neue Rheinische Zeitung*'da yayınlanmıştı. Dördüncü bölüm Marx ve Engels tarafından daha sonra yazılmış ve gazetenin 1850 sonbaharındaki son sayısında yayınlanmıştı. Öte yandan Marx *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*'ni bir makale dizisi olarak 1852'de —yani darbeden sonra— yazmıştı.

²⁴ Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, s. 168 (*Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, s. 160).

- ²⁵ A.g.e., s. 171 (*Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, s. 163).
- ²⁶ A.g.e., s. 98 (*Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, s. 34).
- ²⁷ V.I. Lenin, *What Is To Be Done? Burning Questions of Our Movement* (New York: International Publishers, 1969), s. 41 (*Ne Yapmalı? Hareketimizin Can alıcı Soruları*, çev. Muzaffer Erdost [Ankara: Sol Yayınları, 2004]).
- ²⁸ Georg Lukács, *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*, çev. Rodney Livingstone (Londra: Merlin Press, 1971), s. 76 (*Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner [İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık, 1998] çeviri bana ait [ç.n.]).
- ²⁹ Özellikle bkz. Jorge Larraín, *Marxism and Ideology*, 2. bölüm; Neil Harding, *Lenin's Political Thought: Theory and Practice in the Democratic and Socialist Revolutions* (Londra: Macmillan, 1983); Andrew Arato ve Paul Breines, *The Young Lukács and the Origins of Western Marxism* (New York: Seabury Press, 1979); ve Gareth Stedman Jones, 'The Marxism of the Early Lukács: An Evaluation', *New Left Review*, 70 (1971), s. 27-64.
- ³⁰ Lukács, *History and Class Consciousness*, s. 228.
- ³¹ Mannheim'ın çalışmaları üzerine genel tartışmalar için bkz. A.P. Simonds, *Karl Mannheim's Sociology of Knowledge* (Oxford: Oxford University Press, 1978); Susan J. Hekman, *Hermeneutics and the Sociology of Knowledge* (Cambridge: Polity Press, 1986) (*Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*, çev. Bekir Balkız, Hüsamettin Arslan [İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999]); ve Jorge Larraín, *The Concept of Ideology*, 4. bölüm.
- ³² Karl Mannheim, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, çev. Louis Wirth ve Edward Shils (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1936), s. 4. (*İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz [İstanbul: Epos Yayınları, 2002], bu kitaptan alıntılanan tüm pasajların tercümesi bana ait [ç.n.]).
- ³³ A.g.e., s. 69.
- ³⁴ A.g.e.
- ³⁵ A.g.e., s. 184.
- ³⁶ Krş. a.g.e., s. 69, 238-9.
- ³⁷ Bkz. John B. Thompson, *Studies in the Theory of Ideology* (Cambridge: Polity Press, 1984).
- ³⁸ Bkz. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Guenther Roth ve Claus Wittich (der.) (Berkeley: University of California Press, 1978), 3. bölüm (*Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı [İstanbul: Yarı Yayınları, 2012]).
- ³⁹ Geleneğin icadıyla ilgili fikir verici örnekler Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (der.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983)'te bulunabilir (*Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin [İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005]).
- ⁴⁰ Menachem Begin, Amerikan televizyonunda yapılan ve *Guardian*'da yayınlanan bir röportajında (22 Haziran 1982). Begin'in "istila" tanımı, OED'nin (*Oxford Eng-*

lish Dictionary) sunduğu tarımla karşılaştırılabilir: "askeri gùçle girme veya akın; hasmane saldırı."

⁴¹ Mecazın, özellikle de eğretilemenin iyi bir değerlendirme ve analizi şu kaynakta bulunabilir: Paul Ricoeur, *The Rule of Metaphor: Multi-disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language*, çev. Robert Czerny, Kathleen McLaughlin ve John Costello (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978). Mecaz ve ideoloji arasındaki bazı bağlantılarla ilgili aydınlatıcı bir tartışma için bkz. Olivier Reboul, *Langage et idéologie* (Paris: Presses Universitaires de France, 1980), 4. bölüm.

⁴² Margaret Thatcher, Press Association tarafından yapılan, *Guardian* (3 Ocak 1988), s. 3'te yayınlanan röportaj.

⁴³ Başyazı, *Sun* (30 Haziran 1982), s. 6.

⁴⁴ Lefort, *The Political Forms of Modern Society*, s. 201.

⁴⁵ Bu ve diğer aygıtlarla ilgili ayrıntılı bir tartışma şurada bulunabilir: Gunther Kress ve Robert Hodge, *Language as Ideology* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1979); Roger Fowler, Bob Hedge, Gunther Kress ve Tony Trew, *Language and Control* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1979); ve Robert Hodge ve Gunther Kress, *Social Semiotics* (Cambridge: Polity Press, 1988).

2. BÖLÜM MODERN TOPLUMLARDA İDEOLOJİ

¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, bu eser Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works* cilt 1 içinde yer almaktadır (Londra: Lawrence & Wishart, 1968), s. 38 (*Komünist Manifesto*, s. 53).

² Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, çev. Talcott Parsons (Londra: Unwin, 1930), s. 181-2. (*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Emir Aktan Ankara: Alter Yayıncılık, s. 272. Ancak buradaki Weber alıntısının çevirisi bana aittir [ç.n.]).

³ Bkz. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, çev. Louis Wirth ve Edward Shils (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1936), s. 5 ve devamı. Bu argümanın daha yakın zamanlardaki farklı ifadeleri için bkz. Claude Lefort, 'Outline of the Genesis Ideology in Modern Societies', *The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*, John B. Thompson (der.) (Cambridge: Polity Press, 1986); ve Alvin W. Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology: The Origins, Grammar and Future of Ideology* (Londra: Macmillan, 1976).

⁴ Bkz. Raymond Aron, *The Opium of the Intellectuals*, çev. Terence Kilmartin (Londra: Secker & Warburg, 1957) ve *The Industrial Society: Three Essays on Ideology and Development* (Londra: Weidenfeld ve Nicolson, 1967) (*Sanayi Toplumu*, çev. Agah Oktay Güner [İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1974]); Daniel Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties* (Glencoe, Ill: Free Press, 1960) (*İdeolojinin Sonu: Ellilerdeki Siyasi Fikirlerin Tükeneşine Dair*, çev. Volkan Hacıoğlu [Bursa: Sentez Yayınları, 2013]); Seymour Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics* (Londra: Heinemann, 1959) (*Siyasi İnsan*, çev. Mete Tunçay

[Ankara: Ayyıldız, 1964]); Edward Shils, 'Ideology and Civility: On the Politics of the Intellectual', *The Sewanee Review*, 66 (1958), s. 450-80; Chaim I. Waxman (der.), *The End of Ideology Debate* (New York: Funk & Wagnalls, 1968).

⁵ On dokuzuncu yüzyıldan itibaren çoğu Batılı sanayi toplumunda Hristiyan kiliselerine düzenli katılımda bir düşüş yaşanmış olsa da, insanların büyük bir bölümü bir tür dini inanç beyanında bulunmayı sürdürmektedir. İngiltere'de yakın zamanda yapılan bir kamuoyu yoklamasına göre, görüşülen kişilerden yüzde 75'i Tanrı'ya inandıklarını söylemiş, yüzde 60'a yakını ise cennete inandıklarını dile getirmiştir (bkz. Gallup Polls 1979 [Londra: Social Surveys Ltd. 1979], [Tablo 3]); Birleşik Devletler'deki karşılaştırılabilir rakamlar genellikle daha yüksektir (bkz. Rodney Stark ve William S. Bainbridge, *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation* (Berkeley: University of California Press, 1985)). Ayrıca, Hristiyan kiliseleri modern ulus-devletlerin toplumsal ve siyasal işleri üzerinde etkide bulunmayı, bu etki bir ulusal bağlamdan ötekine önemli ölçüde farklılık gösterse de, sürdürmektedir (bkz. David Martin, *A General Theory of Secularization* [Oxford: Basil Blackwell, 1978] ve Patrick Michel, *Politics and Religion in Eastern Europe*, çev. Alan Braley [Cambridge: Polity Press, 1991]).

⁶ Bkz. Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology*, s. 175-91.

⁷ Bilhassa bkz. Louis Althusser, *For Marx*, çev. Ben Brewster (Harmondsworth, Middx: Penguin, 1969) (*Marx İçin*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: İthaki, 2002)); ve 'Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)', *Lenin and Philosophy and Other Essays*, çev. Ben Brewster (Londra: New Left Books, 1971), s. 121-73 (*Lenin ve Felsefe*, çev. Bülent Aksoy, Erol Tulpur, Murat Belge [İstanbul: İletişim Yayınları, 1989]); Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, çev. Timothy O'Hagan vd. (Londra: Verso, 1973) (*Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Fevzi Topçuoğlu, Şen Süer Kaya [İstanbul: Belge Yayınları, 1992]) ve 'The Problem of the Capitalist State', Robin Blackburn (der.), *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory* (Londra: Fontana/Collins, 1972), s. 238-53.

⁸ Bkz. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, der. ve çev. Quention Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (Londra: Lawrence & Wishart, 1971).

⁹ Althusser, Poulantzas ve Gramsci'den etkilenen, konuyla alakalı pek çok çalışmadan bazıları şunlardır: Centre for Contemporary Cultural Studies, *On Ideology* (Londra: Hutchinson, 1977); Ernesto Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism* (Londra: New Left Books, 1977) (*İdeoloji ve Politika*, çev. Hüseyin Sanca [İstanbul: Belge Yayınları, 1998]); Michel Pêcheux, *Language, Semantics and Ideology: Stating the Obvious*, çev. Harbans Nagpal (Londra: Macmillan, 1982); Colin Sumner, *Reading Ideologies: An Investigation into the Marxist Theory of Ideology and Law* (Londra: Academic Press, 1979); ve Göran Therborn, *The Ideology of Power and the Power of Ideology* (Londra: New Left

Books, 1980) (*İktidarın İdeolojisi İdeolojinin İktidarı*, çev. İrfan Cüre [Ankara: Dipnot Yayınları, 2008]).

¹⁰ Örneğin bkz. Ted Benton, *The Rise and Fall of Structural Marxism: Althusser and his Influence* (Londra: Macmillan, 1984); Bob Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy* (Londra: Macmillan, 1985); ve Chantal Mouffe (der.), *Gramsci and Marxist Theory* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1979). Althusser'den etkilenmiş bazı yazarların çalışmalarını şurada tartıştım: *Studies in the Theory of Ideology* (Cambridge: Polity Press, 1984).

¹¹ Bkz. Michael Man, 'The Social Cohesion of Liberal Democracy', *American Sociological Review*, 35 (1970), s. 423-39.

¹² Konuyla ilgili literatürün kısa bir gözden geçirilişi şuralarda bulunabilir: Nicholas Abercrombie, Stephen Hill ve Bryan S. Turner, *The Dominant Ideology Thesis* (Londra: Allen & Unwin, 1980), s. 140-151, ve David Held, 'Power and Legitimacy', *Political Theory and the Modern State: Essays on State, Power and Democracy* (Cambridge: Polity Press, 1989), s. 99-157.

¹³ Bkz. Paul E. Willis, *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs* (Westmead, Farnborough, Hants: Saxon House, 1977).

¹⁴ "Hakim ideoloji tezi" terimini, yukarıdaki 12. notta bahsedilen Abercrombie ve diğerlerinin bilgilendirici çalışmasından alınmıştır.

¹⁵ Bkz. Althusser, 'Ideology and Ideological State Apparatuses', s. 135-140. Nicos Poulantzas 'The Problem of Capitalist State' adlı makalesinin 250-253 sayfaları arasında bu görüşün bir bakıma daha ayrıntılı bir savunusunu sunar.

¹⁶ Bu bakımdan en çok atıfta bulunulan yazılar şunlardır: Engels'in J. Bloch'a yazdığı mektup (21 Eylül 1890), Marx ve Engels, *Selected Works* cilt 1 içinde, s. 682-3; ve Marx'ın *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, bu eser Marx ve Engels *Selected Works* cilt 1 içinde yer almaktadır, s. 96-179.

¹⁷ Özellikle bkz. Max Weber, 'Politics as a Vocation', *From Max Weber: Essays in Sociology*, der. ve çev. H.H. Gerth ve C. Wright Mills (Londra: Routledge & Kegan Paul), s. 77-128 (*Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, Deniz Yayınları, [İstanbul: 2008]). Modern devletin ortaya çıkışı ve gelişimini analiz ederken bölgesellik ve askeri güce vurgu yapan daha yakın zamanlardaki çalışmalar için bkz. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979) (*Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. Erdem Türközü [Ankara: İmge Yayınevi, 2004]); Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence: Volume Two of a Contemporary Critique of Historical Materialism* (Cambridge: Polity Press, 1985) (*Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay [İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2008]); ve Michael Mann, *The Sources of Social Power*, cilt 1: *A History of Power from the Beginning to AD 1760* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986) (*İktidarın Tarihi*, cilt 1: *Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, çev. Emre Kolay, Esin Saraçoğlu, Oktay Sevimli, Soner Torlak [Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013]).

- ¹⁸ Bu görüşün bilhassa açık bir şekilde ifadesi için bkz. Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society: An Analysis of the Western System of Power* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1969), 8. bölüm.
- ¹⁹ Frankfurt Okulu'nun tarihi ve burayla bağlantılı kişilerin görüşlerinin ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Martin Jay, *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research 1923-50* (Londra: Heinemann, 1973) (*Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi 1923-50*, çev. Ünsal Oskay [İstanbul: Belge Yayınları, 2005]); David Held, *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas* (Cambridge: Polity Press, 1980); Helmut Dubiel, *Wissenschafts-organisation und politische Erfahrung: Studien zur frühen kritische Theorie* (Frankfurt: Suhrkamp, 1978); ve Rolf Wiggershaus, *Die Frankfurter Schule: Geschichte, Theoretische Entwicklung, Politische Bedeutung* (Münih: Carl Hanser, 1986).
- ²⁰ Bkz. Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, çev. John Cumming (New York: Seabury Press, 1972) (*Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Elif Öztarhan, Nihat Ünler, [İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2010]); ve Max Horkheimer, *Eclipse of Reason* (New York: The Seabury Press, 1974).
- ²¹ Örneğin bkz. Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, 'The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception', *Dialectic of Enlightenment*, s. 120-67; Theodor W. Adorno, 'Culture Industry Reconsidered', çev. Anson G. Rabinbach, *New German Critique*, 6 (Sonbahar 1975), s. 12-19; Theodor W. Adorno, 'On the Fetish-Character in Music and the Regression of Listening', *The Essential Frankfurt School Reader*, Andrew Arato ve Eike Gebhardt (der.) (New York: Urizen Books, 1978), s. 270-99; Theodor W. Adorno, 'Television and the Patterns of Mass Culture', *Mass Culture: The Popular Arts in America*, Bernard Rosen ve David Manning White (der.) (Glencoe, Ill: Free Press, 1957); ve Theodor W. Adorno, 'The Stars Down to Earth: The Los Angeles Times Astrology Column', *Telos*, 19 (Bahar 1974), s. 11-89.
- ²² Adorno, 'Culture Industry Reconsidered', s. 12.
- ²³ Horkheimer ve Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, s. 158. (*Aydınlanmanın Diyalektiği*, s. 210).
- ²⁴ Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü, *Aspects of Sociology*, Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'nun Önsözüyle, çev. John Viertel (Londra: Heinemann, 1973), s. 202.
- ²⁵ Adorno, 'On the Fetish-Character in Music and The Regression of Listening', s. 280.
- ²⁶ Özellikle bkz. Theodor W. Adorno, 'Anti-Semitism and Fascist Propaganda', Ernst Simmel (der.), *Anti-Semitism: A Social Discourse* (New York: International Universities Press, 1946); ve Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda', Geza Roheim (ed.), *Psychoanalysis and the Social Sciences* (New York: International Universities Press, 1951).
- ²⁷ Adorno, 'The Stars Down to Earth', s. 18.

- ²⁸ Horkheimer ve Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, s. 4. (Aydınlanmanın Diyalektiği, s. 20).
- ²⁹ Bkz. Robert Hodge ve David Tripp, *Children and Television: A Semiotic Approach* (Cambridge: Polity Press, 1986).
- ³⁰ Bkz. Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, çev. Thomas Burger ve Frederick Lawrence (Cambridge: Polity Press, 1989) (*Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, [İstanbul: İletişim Yayınları, 1997]).
- ³¹ Habermas'ın bir bütün olarak çalışmalarının genel bir açıklaması için özellikle bkz. Thomas McCarthy, *The Critical Theory of Jürgen Habermas* (Cambridge: Polity Press, 1978); ve John B. Thompson ve David Held (ed.), *Habermas: Critical Debates* (Londra: Macmillan, 1982).
- ³² Bu ihmal kısmen *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*'nün İngilizce'de 1989'da, Almanca'da yayınlanmasından 27 yıl sonra yayınlanmasıyla ilgilidir.
- ³³ Bkz. Karl Marx, *On the Jewish Question*, bu eser Karl Marx ve Friedrich Engels, *Collected Works* içinde yer almaktadır (Londra: Lawrence & Wishart, 1975), cilt 3, s. 146-74 (*Yahudi Meselesi*, çev. Niyazi Berkes [Ankara: Sol Yayınları, 1968]).
- ³⁴ Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, s. 161. (*Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, s. 281).
- ³⁵ A.g.e., s. 207 (*Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, s. 344-45).
- ³⁶ A.g.e., s. 235 (*Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, s. 383).
- ³⁷ A.g.e., s. 195 (*Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, s. 328).
- ³⁸ Özellikle bkz. Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*, cilt 1: *Reason and the Rationalization of Society*, çev. Thomas McCarthy (Cambridge: Polity Press, 1984), ve *The Theory of Communicative Action*, cilt 2: *Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, çev. Thomas McCarthy (Cambridge: Polity Press, 1987) (*İletişimsel Eylem Kuramı*, cilt 1: *Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme*, cilt 2: *İşlevselci Akıl Eleştirisi Üzerine*, çev. Mustafa Tüzel, [İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2001]). Bu projenin eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. John B. Thompson, 'Rationality and Social Rationalization: An Assessment of Habermas's Theory of Communicative Action', *Studies in the Theory of Ideology* (Cambridge: Polity Press, 1984), s. 279-302. Ayrıca aşağıdaki çeşitli katkılara bkz. Richard J. Bernstein (der.), *Habermas and Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1985) ve Axel Honneth ve Hans Joas (der.), *Communicative Action: Essays on Jürgen Habermas*, çev. Jeremy Gaines ve Doris L. Jones (Cambridge: Polity Press, 1991).
- ³⁹ Habermas, *The Theory of Communicative Action*, cilt 2, s. 335 (*İletişimsel Eylem Kuramı*, s. 807).
- ⁴⁰ A.g.e., s. 354 (*İletişimsel Eylem Kuramı*, s. 807).
- ⁴¹ A.g.e., s. 355 (*İletişimsel Eylem Kuramı*, s. 807).

3. BÖLÜM KÜLTÜR KAVRAMI

- ¹ Kültür kavramına dair genel tartışmalar için bkz. A. L. Kroeber ve Clyde Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (Cambridge Mass: Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University, 1952); Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, (Londra: Fontana, 1976) (*Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözcüğü*, çev. Savaş Kılıç [İstanbul: İletişim Yayınları, 2011]) ve *Culture* (Londra: Fontana, 1981) (Kültür, çev. Suavi Aydın [Ankara: İmge Yayınları, 1993]).
- ² Bkz. Norbert Elias, *The Civilizing Process*, cilt 1: *The History of Manners*, çev. Edmund Jephcott (Oxford: Basil Blackwell, 1978), 1. bölüm (*Uygurılık Süreci*, cilt 1: *Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler*, çev. Ender Ateşman [İstanbul: İletişim Yayınları, 2013]).
- ³ Immanuel Kant, referans verildiği yer Grimm'in Wörterbuch'ı ve alıntıldığı yer Kroeber ve Kluckhohn, *Culture*, s. 11.
- ⁴ Bkz. J. C. Adelung, *Versuch einer Geschichte der Cultur des Menschlichen Geschlechts* (Leipzig: Gottlieb Hertel, 1792).
- ⁵ Bkz. J. G. von Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Herder, Sämtliche Werke, Bernhard Suphan (der.) (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1887) eserinde 13 ve 14. ciltler olarak yeniden kullanılmış. *Ideen*'in İngilizce bir baskısı *Outlines of a Philosophy of the History of Man*, çev. T. Churchill (Londra: J. Johnson, 1800) adıyla basıldı.
- ⁶ J. G. von Herder, *Outlines of a Philosophy of the History of Man*, s. v (çeviride değişiklikler yapılmıştır).
- ⁷ Bkz. Gustav Klemm, *Allgemeine Culture-Geschichte der Menschheit* (Leipzig: B. G. Leubner, 1843-52), özellikle cilt 1.
- ⁸ Edward B. Tylor, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*, cilt 1 (Londra: John Murray, 1903), s. 1.
- ⁹ A.g.e., s. 8.
- ¹⁰ A.g.e., s. 1.
- ¹¹ Bkz. Bronislaw Malinowski, *A Scientific Theory of Culture and Other Essays* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1944) (*Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, çev. Saadet Özkal [İstanbul: Kalcı Yayınevi, 1993]).
- ¹² Bronislaw Malinowski, 'Culture', *Encyclopedia of the Social Sciences*, cilt 4 (Londra: Macmillan, 1931), s. 621, 623.
- ¹³ Leslie A. White, *The Science of Culture: A Study of Man and Civilization* (New York: Farrar, Strauss and Cudahy, 1949), s. 363.
- ¹⁴ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973), s. 5. (*Kültürlerin Yorumlanması*, çev. Hakan Gür [Ankara: Dost Yayınları, 2010])
- ¹⁵ A.g.e., s. 79, 44; ayrıca karşılaştırma s. 10, 216, 363.
- ¹⁶ Özellikle bkz. Paul Ricoeur, *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation*, John B. Thompson (der. ve çev.) (Cambridge: Camb-

ridge University Press, 1981) ve , John B. Thompson (der. ve çev.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1981) ve *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning* (Fort Worth: Texas Christian University Press, 1976). Yorumlama kuramını daha ayrıntılı olarak 6. bölümde tartışacağım.

- ¹⁷ Bkz. Clifford Geertz, 'Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight', *The Interpretation of Cultures*, s. 412-53.
- ¹⁸ Geertz'in çalışmasının bazı metodolojik sorunları şurada tartışılmıştır: Vincent Crapanzano, 'Hermes Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description', James Clifford ve George A. Marcus (der.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (Berkeley: University of California Press, 1986), s. 51-76.
- ¹⁹ Bkz. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, s. 10, 448, 449. Ayrıca bkz. Clifford Geertz, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology* (New York: Basic Books, 1983), s. 30-1 (Yerel Bilgi, çev. Kudret Emiroğlu [Ankara: Dost Yayınları, 2000]).
- ²⁰ Geertz, *Local Knowledge*, s. 31.
- ²¹ Ricoeur'ün görüşlerinin ayrıntılı bir tartışması ve eleştirisi için bkz. John B. Thompson, *Critical Hermeneutics: A Study in the Thought of Paul Ricoeur and Jürgen Habermas* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981) ve 'Action, Ideology and the Text: A Reformulation of Ricoeur's Theory of Interpretation', *Studies in the Theory of Ideology* (Cambridge: Polity Press, 1984), s. 173-204.
- ²² Bkz. H. P. Grice, 'Meaning', *Philosophical Review*, 66 (1957), s. 377-88 ve 'Utterer's Meaning and Intentions', *Philosophical Review*, 78 (1969), s. 147-77'deki bir parça değiştirilmiş açıklama; ve Eric D. Hirsch, Jr, *Validity in Interpretation* (New Haven, CT: Yale University Press, 1967).
- ²³ Bkz. Peter Winch, *The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1958) (*Sosyal Bilimler Düşüncesi ve Felsefe*, çev. Ömer Demir [Ankara: Vadi Yayınları, 1994]; ayrıca bkz. R. S. Peters, *The Concept of Motivation* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1961); ve A. R. Louch, *Explanation and Human Action* (Oxford: Basil Blackwell, 1966). Winch'in yerinde bir eleştirisi için bkz. Alisdair MacIntyre, 'The Idea of a Social Science', Bryan R. Wilson (der.), *Rationality* (Oxford: Basil Blackwell, 1970), s. 112-30. Winch'in anlamlı eylem açıklamasının daha kapsamlı bir eleştirel tartışması için bkz. Thompson, *Critical Hermeneutics*, s. 121-3 ve 151-3.
- ²⁴ Bkz. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Charles Bally ve Albert Sechehaye (der.), çev. Wade Baskin (Londra: Fontana/Collins, 1974) (*Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar [Ankara: Türk Dil Tarih Kurumu Yayınları, 1976]).
- ²⁵ Bkz. Roland Barthes, *Mythologies*, çev. Annette Lavers [St Albans: Paladin, 1973], s. 116. (*Çağdaş Söylenler*, çev. Tahsin Yücel [İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1990], s. 160).

- ²⁶ Bkz de Saussure, *Course in General Linguistics*, s. 65-7. Saussure'ün gösterge kavramına dair yerinde bir eleştiri için bkz Emile Benveniste, 'The Nature of the Linguistic Sign', *Problems in General Linguistics*, çev. Mary Elizabeth Meek (Cora Gables, Fla: University of Miami Press, 1971), s. 43-48 (*Genel Dilbilim Sorunları*, çev. Erdim Öztokat, [İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995]).
- ²⁷ Bkz. P. F. Strawson, 'Truth', *Logico-Linguistic Papers* (Londra: Methuen, 1971), s. 190-213.
- ²⁸ Barthes, *Mythologies*, s. 116. (*Çağdaş Söylenler*, s. 160, çeviride bazı değişiklikler yapılmıştır [ç.n.])
- ²⁹ Yapı kavramının farklı kullanımlarının eleştirel bir incelemesi, aynı zamanda kavrama yönelik yeni bir formülasyon teklif eden Anthony Giddens'in çalışmalarında bulunabilir. Özellikle bkz. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies* (Londra: Hutchinson, 1976) (*Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, çev. Bekir Balkaz [Bursa: Sentez Yayınları, 2013]); *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis* (Londra: Macmillan, 1979); ve *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge: Polity Press, 1984). Giddens'in yapı kavramına dair önerdiği formülasyonla ilgili eleştirel tartışmalar için David Held ve John B. Thompson (der.), *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critics* de (Cambridge: Cambridge University Press, 1989) Zygmunt Baumann ve benim makalelerime bakınız.
- ³⁰ Bu çerçevenin ana hatlarını çizerken, *Critical Hermeneutics*, s. 139-49 ve *Studies in the Theory of Ideology*, s. 127-30'da daha önceden yaptığım yorumları geliştiriyorum.
- ³¹ Bourdieu'nün konuyla en ilgili çalışmaları şunlardır: Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, çev. Richard Nice (Cambridge: Cambridge University Press, 1977); *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, çev. Richard Nice (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1984); *The Logic of Practice*, çev. Richard Nice (Cambridge: Polity Press, 1990); ve *Language and Symbolic Power*, John B. Thompson (der.), çev. Gino Raymond ve Matthew Adamson (Cambridge: Polity Press, 1991).
- ³² Bourdieu'nün çalışmalarının bazı alâkalı analizleri ve eleştirel tartışmaları şuralarda bulunabilir: Nicholas Garnham ve Raymond Williams, 'Pierre Bourdieu and the Sociology of Culture: An Introduction', *Media, Culture and Society*, 2 (1980), s. 209-23; Rogers Brubaker, 'Rethinking Classical Social Theory: The Sociological Vision of Pierre Bourdieu', *Theory and Society*, 14 (1985), s. 745-75; Axel Honneth, 'The Fragmented World of Symbolic Forms: Reflections on Pierre Bourdieu's Sociology of Culture', çev. T. Talbot, *Theory, Culture and Society*, 3/3 (1986), s. 55-66; ve John B. Thompson, 'Symbolic Violence: Language and Power in the Writings of Pierre Bourdieu', *Studies in the Theory of Ideology*, s. 42-72.
- ³³ Dönüştürme ve yeniden dönüştürme stratejilerine dair kapsamlı tartışmalar için bkz. Pierre Bourdieu ve Luc Boltanski, 'Formal Qualifications and Occupational Hierarchies: The Relationship Between the Production System and the Reproduc-

- tion System', çev. Richard Nice, Edmund J. Kind (der.), *Reorganizing Education: Management and Participation for Change* (Londra ve Beverly Hills: Sage, 1977), s. 61-9, ve Bourdieu, *Distinction*, s. 125-68.
- ³⁴ Bu husus Anthony Giddens tarafından bilhassa belirgin bir şekilde vurgulanmıştır; özellikle bkz. *The Constitution of Society*, 1. ve 4. bölümler.
- ³⁵ Bu strateji örnek teşkil edici bir şekilde analiz edildiği bir yer için bkz. Bourdieu, *Distinction*, 1. ve 3. bölümler.
- ³⁶ Saray aristokrasisinin tutumları Norbert Elias tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir; özellikle bkz. *State Formation and Civilization (The Civilizing Process)*'in 2. cildi, çev. Edmund Jephcott (Oxford: Basil Blackwell, 1982) (*Uygarlık Süreci*, cilt 2, *Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler*, çev. Erol Özbek [İstanbul: İletişim Yayınları, 2007]); ve *The Court Society* (Oxford: Basil Blackwell, 1983).
- ³⁷ Dilsel ifadelerin üretiminde taklidin rolünün ve bağlantılı stratejilerin bir analizi için bkz. Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, 1. ve 2. bölümler.
- ³⁸ Yukarıda referans verilen Elias'ın çalışmasına ilave olarak, bkz. Jonas Frykman ve Orvar Löfgren, *Culture Builders: An Historical Anthropology of Middle-Class Life*, çev. Alan Crozier (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1987); ve Orvar Löfgren, 'Deconstructing Swedishness: Culture and Class in Modern Sweden', *Anthropology at Home*, Anthony Jackson (ed.) (Londra, Tavistock, 1987); s. 74-93.
- ³⁹ Bkz. Bourdieu'nün bugünün Fransası'nda işçi sınıfına özgü "ihtiyaç beğenisi" açıklaması, *Distinction*, 7. bölüm.
- ⁴⁰ Bkz. Paul E. Willis, *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs* (Westmead, Farnborough, Hants: Saxon House, 1977) ve Stuart Hall ve Tony Jefferson (der.), *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain* (Londra: Hutchinson, 1976).
- ⁴¹ Bkz. Raymond Williams, *The Long Revolution* (Harmondsworth, Middx: Penguin, 1961).

4. BÖLÜM KÜLTÜREL AKTARIM VE KİTLE İLETİŞİMİ

- ¹ Kitlesele yeniden üretim ve sanat eserleri arasındaki ilişki hakkında genel bir tartışma için bkz. Walter Benjamin'in klasik makalesi 'The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction', *Illuminations*, çev. Harry Zohn (Londra: Fontana, 1973), s. 219-53.
- ² Bkz. G. J. Fyfe, 'Art and Reproduction: Some Aspects of the Relations Between Painters and Engravers in London 1760-1850', *Media, Culture and Society*, 7 (1985), s. 399-425.
- ³ Bkz. Harold A. Innis, *Empire and Communications* (Oxford: Oxford University Press, 1950) (*İmparatorluk ve İletişim Araçları*, çev. Nurcan Törenli (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2006)), ve *The Bias of Communication* (Toronto: University of Toronto Press, 1951). Ayrıca bkz. Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, cilt 1: *Power, Property and the State* (Londra: Macmillan, 1981), *The*

Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration (Cambridge: Polity Press, 1984) ve *Contemporary Critique of Historical Materialism* cilt 2: *The Nation-State and Violence* (Cambridge: Polity Press, 1985) (Ulus Devlet ve Şiddet, çev. Cumhur Atay [İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2008]).

⁴ “Uzaklaştırma” terimi, bunu yazılı söylemin (metinlerin) konuşulan söylemden farklılaşma biçimlerini tarif etmek için kullanan Paul Ricoeur’ün çalışmalarından türemiştir. Özellikle bkz. Paul Ricoeur, *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation*, der. ve çev. John B. Thompson (Cambridge: Cambridge University Press, 1981). “Uzaklaştırma” terimini benim kullanma biçimim Ricoeur’ün kullanımından farklıdır.

⁵ Bkz. I. J. Gelb, *A Study of Writing: The Foundations of Grammatology* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1952); David Diringer, *Writing* (Londra: Thames and Hudson, 1962); ve Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977) (*Yabani Aklin Evcilleştirilmesi*, çev. Koray Değirmenci [İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011]).

⁶ Bkz. Thomas Francis Carter, *The Invention of Printing in China and its Spread Westward* (New York: Ronald Press Company, 1925).

⁷ A.g.e., 19. ve 24. bölümler.

⁸ Bkz. S. H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing* (Harmondsworth, Middx. Penguin, 1974), s. 17 ve devamı; Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Revolution in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 12 ve devamı; ve Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *The Coming of the Book: The Impact of Printing, 1450-1800*, çev. David Gérard (Londra: New Left Books, 1976), s. 45 ve devamı (*Kitabın Doğuşu*, çev. Gül Batuş [İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2000]).

⁹ Bkz. Joseph Frank, *The Beginning of the English Newspaper 1620-1660* (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1961), s. 3 ve devamı.

¹⁰ Bkz. Michael Harris, ‘The Structure, Ownership and Control of the Press, 1620-1780’, George Boyce, James Curran ve Pauline Wingate (der.), *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present Day* (Londra: Constable, 1978), s. 87.

¹¹ Avrupa’da sansürün ilk uygulamalarına dair daha kapsamlı tartışmalar için bkz. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing*, s. 260-72; Febvre ve Martin, *The Coming of the Book*, s. 244-7; ve F. S. Siebert, *Freedom of the Press in England, 1476-1776* (Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1952).

¹² On dokuzuncu yüzyıl boyunca Birleşik Devletler’de gazete endüstrisinin gelişimi Harold A. Innis, ‘Technology and Public Opinion in the United States’, *The Bias of Communication*, s. 156-89’da belgelenmiştir. Fransa üzerine alâkalı malzeme için bkz. Irene Collins, *The Government and the Newspaper Press in France, 1814-1881* (Oxford: Oxford University Press, 1959).

¹³ Bkz. Ivon Asquith, ‘The Structure, Ownership and Control of the Press, 1780-1855’, Boyce vd., *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present Day*, s. 102.

- ¹⁴ On dokuzuncu yüzyılda popüler basınun yükselişiiyle ilgili daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Alan J. Lee, *The Origins of the Popular Press in England 1855-1914* (Londra: Croom Helm, 1976).
- ¹⁵ Başlıca haber ajanslarının doğası ve gelişimi şuralarda belgelenmiştir: Graham Storey, *Reuters' Century 1851-1951* (Londra: Max Parrish, 1951); Oliver Boyd-Barrett, *The International News Agencies* (Londra: Constable, 1980); ve Anthony Smith, *The Geopolitics of Information: How Western Culture Dominates the World* (Londra: Faber, 1980).
- ¹⁶ Bkz. Boyd-Barrett, *The International News Agencies*, s. 40-9. Afrika Amerikan ajansları tarafından az temsil edilse de, AFP'nin deniz aşırı bürolarının önemli bir oranunun, Fransa ve pek çok Afrika ülkesi arasındaki güçlü tarihsel bağlardan dolayı Afrika'da yer aldığı belirtilmelidir.
- ¹⁷ Birleşik Devletler'de yayıncılığın gelişimine dair kapsamlı bir tartışma için bkz. Sidney W. Head, *Broadcasting in America: A Survey of Television and Radio* (Boston: Houghton Mifflin, 1976), 2. kısım. Fransa'da yayıncılığın gelişimi Patrice Flichy, *Les Industries de l'imaginaire: pour une analyse économique des médias* (Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1980) belgelenmiştir.
- ¹⁸ Bkz. Asa Briggs, *The History of Broadcasting in the United Kingdom*, cilt 1: *The Birth of Broadcasting* (Londra: Oxford University Press, 1961) ve Tom Burns, *The BBC: Public Institution and Private World* (Londra: Macmillan, 1977).
- ¹⁹ Bkz. Asa Briggs, *The History of Broadcasting in the United Kingdom*, cilt 4: *Sound and Vision* (Londra: Oxford University Press, 1979); s. 239 ve devamı.
- ²⁰ Bkz. Peter Golding, *The Mass Media* (Harlow, Essex: Longman, 1974), s. 35.
- ²¹ Bkz. Jeremy Tunstall, *The Media in Britain*, s. 61, ve *Social Trends*, 15 (Londra: HMSO, 1985), s. 150.
- ²² Bkz. Peter Masson, 'The Effects of Television on Other Media', James Halloran (der.), *The Effects of Television* (Londra: Panther, 1970), s. 138-80.
- ²³ Bkz. *Report of the Committee on Financing the BBC*, Kurul başkanı Alan Peacock (Londra: HMSO, 1986).
- ²⁴ Bkz. Ivan Reid, *The Social Class Differences in Britain*, 2. Basım (Londra: Grant McIntyre, 1981), s. 266-8.
- ²⁵ *Broadcasting in the '90s: Competition, Choice and Quality* (Londra: HMSO, 1988).
- ²⁶ Bkz. Roger G. Noll, J. Peck Merton ve John McGowan, *Economic Aspects of Television Regulation* (Washington, DC: Brookings, 1973), s. 61.
- ²⁷ Bkz. Head, *Broadcasting in America*, s. 224. Kurumsal sigortacılığın detayları için bkz. James Roman, 'Programming for Public Television', *Journal of Communication*, 30/3 (1980), s. 150-6.
- ²⁸ Bkz. Elihu Katz ve George Wedell, *Broadcasting in the Third World: Promise and Performance* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1977).
- ²⁹ A.g.e., s. 60-2.
- ³⁰ Birleşik Devletler üzerine materyaller için bkz. Ben H. Bagdikian, *The Media Monopoly*, 3. Basım (Boston: Beacon Press, 1989). Fransa üzerine materyaller için bkz.

Flichy, *Les Industries de l'imaginaire*. Almanya üzerine materyaller için, bkz. Helmut H. Diederichs, *Konzentration in der Massenmedien: Systematischer Überblick zur Situation in der BRD* (Münih: Hanser, 1973).

³¹ Bkz. Bagdikian, *The Media Monopoly*, s. 21vds.

³² Bkz. Graham Murdock, 'Large Corporations and the Control of Communications Industries', Michael Gurevitch, Tony Bennett, James Curran ve Janet Woolcott (der.), *Culture, Society and the Media* (Londra: Methuen, 1982), s. 136 ve devamı.

³³ Bkz. *Independent Broadcasting Authority Annual Report and Accounts 1984-85* (Londra: HMSO, 1985); ve *BBC Handbook, Incorporating the Annual Report and Accounts 1984-85* (Londra: BBC, 1985), s. 90-3.

³⁴ Bkz. Tapio Varis, 'International Flow of Television Programmes', *UNESCO Reports and Papers on Mass Communication*, no. 100 (Paris: UNESCO, 1986).

³⁵ Bu temaya dair daha fazla tartışma için bkz. Herbert I. Schiller, *Mass Communication and American Empire* (New York: Augustus M. Kelly, 1969); Jeremy Tunstall, *The Media are American: Anglo-American Media in the World* (Londra: Constable, 1977); ve Oliver Boyd-Barrett, 'Media Imperialism: Towards an International Framework for the Analysis of Media Systems', James Curran, Michael Gurevitch ve Janet Woolcott (der.), *Mass Communication and Society* (Londra: Edwards Arnold, 1977), s. 116-135.

³⁶ Uydu iletişimlerinin tarihsel ve teknik yönleri şuralarda tartışılmıştır: Abram Chayes, James Fawcett, Masami Ito, Alexandre-Charles Kiss ve diğerleri, *Satellite Broadcasting* (Londra: Oxford University Press, 1973); Jonathan F. Galloway, *The Politics and Technology of Satellite Communications* (Lexington, Mass.: D. C. Heath, 1972); ve Marcellus S. Snow, 'Intelsat: An International Example', *Journal of Communications*, 30/2 (1980), s. 147-56.

³⁷ Bkz. Don Schiller, 'Business Users and the Telecommunications Network', *Journal of Communications*, 32/4 (1982), s. 84-96, ve R. Aldich, 'Emerging Issues in Transborder Data Flows', *International Telecommunications Policy: A Sourcebook* (Washington, DC: Yurrow, 1983).

³⁸ ABD'de yayıncılık politikası ve deregülasyon üzerine daha kapsamlı bir tartışma şurada bulunabilir: Muriel G. Cantor ve Joel M. Cantor, 'Regulation and Deregulation: Telecommunications Politics in the United States', Marjorie Ferguson (der.), *New Communication Technologies and the Public Interest: Comparative Perspectives on Policy and Research* (Londra ve Beverly Hills: Sage, 1986), s. 84-101.

³⁹ Avrupa'da deregülasyon üzerine bilgi için bkz. Dennis McQuail ve Karen Siune (der.), *New Media Politics: Comparative Perspectives in Western Europe* (Londra ve Beverly Hills: Sage, 1986).

⁴⁰ Bkz. Peter Golding ve Graham Murdock, 'Unequal Information: Access and Exclusion in the New Communications Market Place', Ferguson, *New Communication Technologies and the Public Interest*, s. 71-83.

- ⁴¹ ISDN ve bağlantılı gelişmelerin çıkarımlarıyla ilgili bilgilendirici bir tartışma için bkz. G. A. Mulgan, *Communication and Control: Networks and the New Economies of Communication* (Cambridge: Polity Press, 1990).

5. BÖLÜM TOPLUMSAL BİR KİTLE İLETİŞİMİ KURAMINA DOĞRU

- ¹ Bkz. Denis MacQuail, 'Uncertainty About the Audience and the Organization of Mass Communication', Paul Halmos (der.), *The Sociology of Mass-Media Communicators* (Sociological Review Monograph 13: University of Keele, 1969), s. 75-84; ve Tom Burns, 'The Public Service and Private World', *The Sociology of Mass-Media Communication*, s. 53-73.
- ² Konuyla bağlantılı çalışmalar arasında şunlar vardır: Harold A. Innis, *Empire and Communications* (Londra: Oxford University Press, 1950) ve *The Bias of Communication* (Toronto: University of Toronto Press, 1951); Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1962) (*Gutenber Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven [İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001] ve *Understanding Media: The Extensions of Man* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1964).
- ³ Yazının ve okuryazarlığın yayılmasının geleneksel ve ağırlıklı olarak sözlü kùltürler üzerindeki etkisi antropologlar ve başkaları tarafından çalışılmıştır; örn. bkz. Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977); Jack Goody (der.), *Literacy in Traditional Societies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968); ve Walter J. Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word* (New York: Methuen, 1982) (*Sözlü ve Yazılı Kùltür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon [İstanbul: Metis Yayınları, 2012]). Erken modern Avrupa'da basılı malzemelerin doğası ve etkisi üzerine, bkz. Roger Chartier, *The Cultural Uses of Print in Early Modern France*, çev. Lydia G. Cochrane (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987); ve Roger Chartier (der.), *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*, çev. Lydia G. Cochrane (Cambridge: Polity Press, 1989).
- ⁴ Bu husus Jashua Meyrowitz tarafından *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour* (New York: Oxford University Press, 1985)'te ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.
- ⁵ Telefon konuşmalarının sıralı özelliklerinin analizleri için bkz. Emanuel A. Schegloff, 'Sequencing in Conversational Openings', John J. Gumperz ve Dell Hymes (der.), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, s. 349-80 ve 'Identification and Recognition in Telephone Conversation Openings', George Psathas (der.), *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology* (New York: Irvington Publishers, 1979), s. 23-78; ve Emanuel A. Schegloff ve Harvey Sacks, 'Opening Up Closings', *Semiotica*, 8 (1973), s. 289-327. Ayrıca bkz. A. A. L. Reid, 'Comparing Telephone with Face-to-Face Contact', Ithiel de Sola Pool (der.), *The Social Impact of the Telephone* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1977), s. 386-414.

- ⁶ Horton ve Wohl, eski bir makalelerinde bir parça benzer bir biçimde, kitle iletişiminin 'para-sosyal etkileşim' adını verdikleri yeni bir toplumsal ilişki türünü ortaya çıkardığını öne sürmüşlerdi; bkz. Donald Horton ve R. Richard Wohl, 'Mass Communication and Para-Social Interaction: Observations on Intimacy at a Distance', *Psychiatry*, 19 (1956), s. 215-29.
- ⁷ Özellikle bkz. Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (Harmondsworth, Middx: Penguin, 1969) (Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu, çev. Barış Cezar [İstanbul: Metis Yayınları, 2012]). Goffman'ın geri bölge ve vitrin bölgesi kavramları öncelikli olarak yüz yüze etkileşim açısından geliştirilmiş olsalar da teknik araçların etkileşimsel etkisini çözümlemek amacıyla uyarlanabilirler.
- ⁸ Bkz. James Lull, 'How Families Select Television Programmes: A Mass-Observational Study', *Journal of Broadcasting*, 26 (1982), s. 801-11; ve David Morley, *Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure* (Londra: Comedia, 1986).
- ⁹ Bu ikiliğin doğası ve gelişimi üzerine daha kapsamlı tartışmalar için bkz. Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, çev. Thomas Bürger ve Frederick Lawrence (Cambridge: Polity Press, 1989) (*Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*) ve Norberto Bobbio, *Democracy and Dictatorship: The Nature and Limits of State Power*, çev. Peter Kennealy (Cambridge: Polity Press, 1989).
- ¹⁰ Bkz. Alan Ware, *Between Profit and State: Intermediate Organizations in Britain and the United States* (Cambridge: Polity Press, 1989).
- ¹¹ Bkz. Bobbio, *Democracy and Dictatorship*, 1. bölüm.
- ¹² Örn. bkz. Richard Sennett, *The Fall of Public Man* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), s. 282 ve devamı (*Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. Abdullah Yılmaz, Serpil Durak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010). Sennett'in argümanı bazı bakımlardan Habermas'ın *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*'nde geliştirdiği argümana yaklaşıp.
- ¹³ Bkz. S. H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing* (Harmondsworth, Middx: Penguin, 1955); Arthur Aspinall, *Politics and the Press, 1780-1850* (Brighton: Harvester, 1973); ve George Boyce, James Curran ve Pauline Wingate (der.), *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present Day* (Londra: Constable, 1978).
- ¹⁴ *Cobbett's Political Register* (14 Mayıs 1803), alıntıl原因 Aspinall, *Politics and the Press*, s. 10.
- ¹⁵ Özellikle bkz. James Mill, 'Liberty of the Press', *Essays on Government, Jurisprudence, Liberty of the Press and Law of Nations* (New York: Kelly, 1967); ve John Stuart Mill, 'On Liberty', *Utilitarianism, On Liberty and Considerations on Representative Government*, der. H. B. Acton (Londra: Dent, 1972).
- ¹⁶ Bkz. J. S. Mill, 'On Liberty', s. 150.
- ¹⁷ A.g.e., s. 153.

- ¹⁸ Bkz. J. C. W. Reith, *Broadcast over Britain* (Londra: Hodder and Stoughton, 1924), s.57 ve devamı; ve Asa Briggs, *The Birth of Broadcasting* (Londra: Oxford University Press, 1961), s. 234-9.
- ¹⁹ J. C. W. Reith, *Into the Wind* (Londra: Hodder and Stoughton, 1949), s. 103.
- ²⁰ Bkz. Asa Briggs, *Governing the BBC* (Londra: British Broadcasting Corporation, 1979), 2. bölüm; ve Stuart Hood, *On Television*, (Londra: Pluto Press, 1983), s. 41.
- ²¹ Bu husus Pierre Bourdieu tarafından *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, çev. Richard Nice (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984)'de açıkça gösterilmiştir.
- ²² Bkz. Krishan Kumar, 'Public Service Broadcasting and the Public Interest', Colin MacCabe ve Olivia Steward (der.), *The BBC and Public Service Broadcasting* (Manchester: Manchester University Press, 1986), s. 50-1.
- ²³ J. C. W. Reith, *Into the Wind*, s. 108.
- ²⁴ BBC Yearbook, 1993, alıntıl原因 Kumar, 'Public Service Broadcasting and the Public Interest', s. 54.
- ²⁵ Yeni iletişim teknolojileri alanlarında kaynakların kurumların elinde toplanmasının tehlikelerinin hakkı, bana göre, İthiel de Sola Pool'un diğer açılardan özenli ve aydınlatıcı çalışması *Technologies of Freedom* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983)'de verilmemiştir.
- ²⁶ Bazı bağlantılı meselelerle ilgili son zamanlardaki tartışmalar için bkz. William H. Melody, 'Communication Policy in the Global Information Economy: Whither the Public Interest?', Marjorie Ferguson (der.), *Public Communication: The New Imperatives* (Londra ve Newbury Park, Ca: Sage, 1990), s. 16-39; ve James Michael, 'Regulating Communications Media: From the Discretion of Sound Chaps to the Arguments of Lawyers', a.g.e., s. 40-60.

6. BÖLÜM YORUMLAMA METODOLOJİSİ

- ¹ Bkz. Martin Heidegger, *Being and Time*, çev. John Macquarrie ve Edward Robinson (Oxford: Basil Blackwell, 1978), özellikle s. 31-33 (*Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten [İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011]).
- ² Bkz. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method* (Londra: Sheed & Ward, 1975), özellikle s. 235-74 (*Hakikat ve Yöntem*, çev. Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009)).
- ³ Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, bu eser Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works* cilt 1 içinde yer almaktadır (Londra: Lawrence & Wishart, 1968), s. 96-179. Bu metinle ilgili benim yürüttüğüm tartışmayı görmek için bkz. 1. bölüm.
- ⁴ Bkz. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (der.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983) (*Gelenek'in İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin [İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006]).
- ⁵ Özellikle bkz. Paul Ricoeur, *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation*, der. ve çev. John B. Thompson (Cambridge: Cambrid-

ge University Press, 1981); *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*, der. Don Ihde (Evanston, Ill: Northwestern University Press, 1974) (*Yorumların Çatışması*, çev. Sabahattin Yıldız [İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009]); *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*, çev. Denis Davage (New Haven, CT: Yale University Press, 1970) (*Yoruma Dair: Freud ve Felsefe*, çev. Necmiye Alpay [İstanbul: Metis Yayınları, 2007]); ve *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning* (Fort Worth: The Texas Christian University Press, 1976). Derin yorumsamanın doğasına yönelik benzer görüşler Jürgen Habermas ve Karl-Otto Apel'in çalışmalarında bulunabilir; özellikle bkz. Jürgen Habermas, *Knowledge and Human Interests*, çev. Jeremy J. Shapiro (Cambridge: Polity Press, 1987) ve *On the Logic of the Social Sciences*, çev. Shierry Weber Nicholson ve Jerry A. Stark (Cambridge: Polity Press, 1988) (*Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Mustafa Tüzel [İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2011]); Karl-Otto Apel, *Towards a Transformation of Philosophy*, çev. Glyn Adey ve David Frisby (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1980) ve *Understanding and Explanation: A Transcendental-Pragmatic Perspective*, çev. Georgia Warnke (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1984).

⁶ Paul Ricoeur, 'What is a Text? Explanation and Understanding', *Hermeneutics and the Human Sciences*, s. 161.

⁷ Bkz. John B. Thompson, *Critical Hermeneutics: A Study in the Thought of Paul Ricoeur and Jürgen Habermas* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 5. bölüm; ve 'Action, Ideology and the Text. A Reformulation of Ricoeur's Theory of Interpretation', *Studies in the Theory of Ideology*, s. 173-204.

⁸ Bkz. Roland Barthes, *Mythologies*, çev. Annette Lavers (St Albans: Paladin 1973).

⁹ Judith Williamson, *Decoding Advertisements: Ideology and Meaning in Advertising* (Londra: Marion Boyars, 1978) (*Reklamların Dili: Reklamalarda Anlam ve İdeoloji*, çev. Ahmet Fethi [Ankara: Ütopya Yayınevi, 2001]) kitabında reklamların göstergebilimsel bir çözümlemesini geliştirmek için Barthes'in çalışmalarından yararlanır. Ayrıca Howard Davis ve Paul Walton (der.), *Language, Image, Media* (Oxford: Basil Blackwell, 1983) kitabının üçüncü kısmına yapılan katkılara bakınız.

¹⁰ Bu araştırmanın büyük bir kısmı makale biçiminde yayınlanmıştır; örn. bkz. Emanuel A. Schegloff ve Harvey Sacks, 'Opening up Closings', *Semiotica*, 8 (1973), s. 289-327; Harvey Sacks, Emanuel A. Schegloff ve Gail Jefferson, 'A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation', *Language*, 50 (1974), s. 696-735; ve Emanuel A. Schegloff, 'Sequencing in Conversational Openings', John J. Gumperz ve Dell Hymes (der.), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972), s. 349-80. Sohbet analizinin yardımcı değerlendirmeleri için bkz. Stephen C. Levinson, *Pragmatics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); s. 294-370; ve John C. Heritage, 'Recent Developments in Conversation Analysis', *Sociolinguistics*, 15/1 (1985), s. 1-15.

- ¹¹ Bkz. Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology* (Cambridge: Polity Press, 1984).
- ¹² Özellikle bkz. Roger Fowler, Bob Hodge, Gunther Kress ve Tony Trew, *Language and Control* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1979); Gunther Kress ve Robert Hodge, *Language as Ideology* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1979); ve Robert Hodge ve Gunther Kress, *Social Semiotics* (Cambridge: Polity Press, 1988). Bu materyallerin eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Thompson, *Studies in the Theory of Ideology*, s. 118-26.
- ¹³ Bu dilbilgisel özelliklerle ilgili daha fazla tartışma için bkz. Hodge ve Kress, *Social Semiotics*; ve Deborah Cameron, *Feminism and Linguistic Theory* (Londra: Macmillan, 1985).
- ¹⁴ Bkz. Roland Barthes, 'Introduction to the Structural Analysis of Narratives', *Image-Music-Text*, çev. Stephen Heath (Glasgow: Fontana/Collins, 1977), s. 79-124; Claude Lévi-Strauss, 'The Structural Study of Myth', *Structural Anthropology*, çev. Claire Jakobson ve Brooke Grundfest Schoepf (Harmondsworth, Middx: Penguin, 1963), s. 206-31; Claude Bremond, *Logique du récit* (Paris: Seuil, 1973); A. J. Greimas, *Semantique structurale: recherche de méthode* (Paris: Larousse, 1966); A. J. Greimas, *Du Sens: essais semiologiques* (Paris: Seuil, 1970); Txvetan Todorov, *The Poetics of Prose*, çev. Richard Howard (Oxford: Basil Blackwell, 1977); ve Gerard Genette, *Narrative Discourse*, çev. Jane E. Lewing (Oxford: Basil Blackwell, 1980) (*Anlatının Söylemi*, çev. Ferit Burak Aydar [İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011]). Anlatısal analizi siyasi söyleme uygulama girişimleri için bkz. Yves Delahaye, *La Frontière et le texte: pour une sémiotique des relations internationales* (Paris: Payot, 1977); Yves Delahaye, *L'Europe sous les mots: le text et la déchirure* (Paris: Payot, 1979); ve Jean Pierre Faye, *Langages totalitaires: Critique de la raison/l'économie narrative* (Paris: Hermann, 1973).
- ¹⁵ Greimas'ın yaklaşımının olumlu bir eleştirisi için bkz. Paul Ricoeur, 'The Narrative Function', *Hermeneutics and the Human Sciences*, s. 274-96.
- ¹⁶ Tartışmacı analizin yöntemlerinden biri Georges Vignaux ve meslektaşları tarafından geliştirilmiştir; bkz. Georges Vignaux, *L'Argumentation* (Genève: Droz, 1977); ve Pierre Lascoumes, Ghislaine Moreau-Capdevielle ve Georges Vignaux, 'Il y a parmi nous des montres', *Communications*, 28 (1978), s. 127-63. Michel Pêcheux ve meslektaşları tarafından geliştirilen yöntem ayrı zamanda tartışmacı söylem analizine biçimsel bir katkı olarak da anlaşılabilir; bkz. John B. Thompson, 'Ideology and the Analysis of Discourse: A Critical Introduction to the Work of Michel Pêcheux', *Studies in the Theory of Ideology*, s. 232-54.
- ¹⁷ Özellikle bkz. Harvey Sacks, 'Some Technical Considerations of a Dirty Joke', Jim Schenkein (der.), *Studies in the Organization of Conversational Interaction* (New York: Academic Press, 1978), s. 249-69; ve Harvey Sacks, 'An Analysis of the Course of a Joke's Telling in Conversation', Richard Bauman ve Joel Scherzer (der.), *Explorations in the Ethnography of Speaking* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), s. 337-53.
- ¹⁸ Sacks, 'Some Technical Considerations of a Dirty Joke', s. 250-52'den uyarlanmıştır.

- ¹⁹ Sacks, 'Some Technical Considerations of a Dirty Joke', s. 263.
- ²⁰ A.g.e., s. 268-9.
- ²¹ Aslında, bu kabuller görünen o ki erkeklerin müstehcen fıkralarının oldukça tipik özellikleridir. Bu da Sacks'ın fıkranın gerçekte on iki yaşındaki kız çocukları arasında dolaşıma girmesinin niyetlendiği yönündeki önerisine daha da şüphe düşürür. Bkz. Gershon Legman, *Rationale of the Dirty Joke: An Analysis of Sexual Humour* (New York: Grove Press, 1968); ve Michael Mulkay, *On Humour: Its Nature and Its Place in Modern Society* (Cambridge: Polity Press, 1988).
- ²² Media kurumlarının ve üretim süreçlerinin sosyo-tarihsel analizini örneklemek için pek çok çalışma kullanılabilir. Televizyon haberlerinin üretimiyle ilgilenen çalışmalardan örnekler olarak bkz. Peter Golding ve Philip Elliott, *Making the News* (Londra: Longman, 1979); Philip Schlesinger, *Putting 'Reality' Together: BBC News* (Londra: Constable, 1978); ve Gaye Tuchman, *Making News: A Study in the Construction of Reality* (New York: Free Press, 1978).
- ²³ Media mesajlarının inşasıyla ilgilenen geniş bir literatür vardır. Örnekler için bkz. Karl Erik Rosengren (der.), *Advances in Content Analysis* (Londra ve Beverly Hills: Sage, 1981); Howard Davis ve Paul Walton (der.), *Language, Image, Media*; ve Williard D. Rowland ve Bruce Watkins (der.), *Interpreting Television: Current Research Perspectives* (Londra ve Beverly Hills: Sage, 1985).
- ²⁴ Son yıllarda izleyici kitlesinin doğası ve medya mesajlarının alınmalarının koşulları üzerine sosyolojinin yön verdiği literatürde kaydadeğer bir büyüme vardır. Örn. bkz. Anthony Piepe, Miles Emerson ve Judy Lannon, *Television and the Working Class* (Westmead, Farnborough, Hants: Saxon House, 1975); David Morley, *The 'Nationwide' Audience: Structure and Decoding* (Londra: British Film Institute, 1980); David Morley, *Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure* (Londra: Comedia, 1986); Robert Hodge ve David Tripp, *Children and Television: A Semiotic Approach* (Cambridge: Polity Press, 1986); Ien Ang, *Watching Dallas: Soap Opera and the Melodramatic Imagination*, çev. Della Couling (Londra: Methuen, 1985); ve Tamar Liebes ve Elihu Katz, 'Patterns of Involvement in Television Fiction', *European Journal of Communication*, 1 (1986), s. 151-71.
- ²⁵ Janice A. Radway, *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1984). Kitap 1987'de yeni bir giriş bölümüyle yeniden yayımlandı (Londra: Verso).
- ²⁶ Radway, Chodorow'un Freud'u feminist bir açıdan revize etmesini takip ederek, ebeveynlik sürecinin kız çocuğunu sürekli olarak, annesiyle ilişkilendirilen ilgilenme tarzı ihtiyacıyla kurar. Bu ilgi, nazıkçe yetiştirme kapasitelerini inkâr etmeye şartlandırılmış erkekler tarafından verilemediği için kadınlar bu ihtiyacı başka yollarla karşılamaya çalışmak zorundadır. Chodorow, kadınların bu kalıcı ihtiyacı karşılamaya çalıştıkları yollardan birinin başkalarına annelik yapmak yoluyla olduğunu söyler: bkz. Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender* (Berkeley: University of California Press, 1978). Radway bu argümana yeni bir şey daha katar: aşk romanla-

nı okumanın, ebeveynlik süreci tarafından kurulan, ama gündelik yaşamın heteroseksüel ilişkileri tarafından yadsınan bakım ihtiyacını karşılamaya çalışmanın alternatif bir yolu olduğunu öne sürer. Aşk romanları okumak, kendi kimliklerinin onun aracılığıyla oluştuğu psikik süreçlerin törensel bir yerinden anlatımıdır ve bu yerinden anlatımda, yetişkin yaşamlarında eksik olan bakımı vekaleten deneyimlerler. Bu analiz hattının peşinden gitmememin sebebi bunun bana göre Radway'ın açıklamasının en kurmaca ve tartışmaya açık yönlerinden biri olmasıdır.

²⁷ Okuma pratiklerinin tarihi üzerine bkz. Roger Chartier, *The Cultural Uses of Print in Early Modern France*, çev. Lydia G. Cochrane (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987); Roger Chartier (der.), *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*, çev. Lydia G. Cochrane (Cambridge: Polity Press, 1989); ve Paul Saenger, 'Silent Reading: Its Impact in Late Medieval Script and Society', *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, 13 (1982), s. 367-414.

²⁸ Televizyon izlemenin dünyevi niteliği üzerine son zamanlardaki çalışmalar için bkz. Morley, *Family Television*; Roger Silverstone, 'Television and Everyday Life: Towards an Anthropology of the Television Audience', Marjorie Ferguson (der.), *Public Communication: The New Imperatives* (Londra ve Newbury Park, Ca: Sage, 1990), s. 173-89; ve Peter Collett ve Roger Lamb, *Watching People Watching Television* (Independent Broadcasting Authority'ye sunulan rapor, 1986).

²⁹ Bu türden bir incelemeye iyi bir katkı için bkz. Hodge ve Tripp, *Children and Television*, ve Liebes ve Katz, 'Patterns of Involvement in Television Fiction'.

³⁰ Kadınların işyerinde TV'deki dizileri tartışma biçimleri üzerine çeşitli düşünceler için bkz. Dorothy Hobson, 'Soap Operas at Work', Ellen Seiter, Hans Borchers, Gabriele Kreutzner ve Eva Maria Warth (der.), *Remote Control: Television Audiences and Cultural Power* (Londra: Routledge, 1989), s. 150-67, ve 'Women Audiences and the Workplace', Mary Ellen Brown (der.), *Television and Women's Culture: The Politics of the Popular* (Londra ve Newbury Park, Ca: Sage, 1990).

³¹ İdeolojinin yorumlanması ve eleştirinin doğası arasındaki ilişkiyi irdelerken, modern toplumların eleştirel bir kuramıyla yüz yüze gelen epistemolojik ve normatif sorunlara özgün ve değerli bir yaklaşım geliştirmiş olan Habermas'ın son dönemlerindeki çalışmalarından bir miktar ilham alıyorum. Özellikle bkz. Jürgen Habermas, *Communication and the Evolution of Society*, çev. Thomas McCarthy (Cambridge: Polity Press, 1979) ve *The Theory of Communicative Action*, 1. ve 2. cilt, çev. Thomas McCarthy (Cambridge: Polity Press, 1984, 1987). Gelgelelim, Habermas'ın çalışmalarından ilham almış olsam da önermelerinin peşine ayrıntılı olarak düşmedim, çünkü açıklamasında ciddi ve bazı bakımlardan onarılamaz güçlükler olduğuna inanıyorum. Bu güçlüklerle ilgili bir tartışma için bkz. John B. Thompson, *Studies in the Theory of Ideology*, s. 253-302.